J dz 31006/120

Ob šestdesetletnici ZKJ 1919—1979
Ob šestdesetletnici organiziranega komunističnega gibanja na Jesenicah 1920—1980
Ob šestdesetletnici DKD »Svoboda« Jesenice 1919—1979

JEKLO IN LJUDJE

JESENIŠKI ZBORNIK

IV.

1979-80

1892 1980

Jesenice dz
908(497.4)
JEKLO...
/4

320062120

OBČINSKA KNJIŽNICA JESENICE

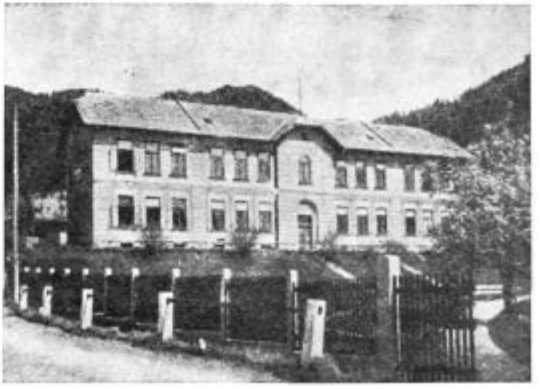
COBISS

OBČINSKA ORGANIZACIJA ZVEZE KOMUNISTOV JESENICE

JE NASLEDNICA organiziranega razrednega delavskega gibanja na Jesenicah, ki se je začelo z ustanovitvijo socialnodemokratičnega kovinarskega sindikata leta 1908 in ki se je množično okrepilo v času prve svetovne vojne in se pod vplivom Oktobrske revolucije v Rusiji spremenilo v mogočen revolucionarni val, terjajoč od vodstva JSDS že leta 1919, da se le-to odpove ministerializmu in vključi JSDS kot celoto v Socialistično delavsko partijo Jugoslavije (komunistov), ustanovljeno 21. aprila 1919

Udeleženci ustanovnega kongresa SDSJ(k) aprila 1919 v Beogradu

Stavba, v kateri so člani jeseniške organizacije JSDS dne 6. marca 1920 sprejeli sklep za izstop iz JSDS in za pristop k ustanavljajoči se DSS za Slovenijo, ki naj bi pripravila združitev slovenskega revolucionarnega proletariata s SDSJ(k)

OBČINSKA KNJIŽNICA
JESENICE

JE NASLEDNICA krajevne organizacije Delavske socialistične stranke za Slovenijo, ustanovljene na Jesenicah 6. in 7. marca 1920, v dnevih, ki ju smatramo kot začetek organiziranega komunističnega gibanja v našem železarskem revirju in kot rojstni datum naše občinske organizacije ZK, prav tako kakor smatramo 11. april 1920 kot rojstni datum komunistične stranke v Sloveniji

Hotel »Tivoli« v Ljubljani, kjer je bil 11. aprila 1920 kongres DSS za Slovenijo, ki je na tem kongresu prenehala obstajati in postala pokrajinska organizacija SDSJ(k) za Slovenijo

JE NASLEDNICA krajevne organizacije KPJ na Jesenicah, ki se je junija 1920 neposredno po Vukovarskem kongresu KPJ na krajevnem referendumu skoro enoglasno izrekla za program in statut KPJ, sprejet na omenjenem kongresu, na katerem se je SDPJ (k) preimenovala v KPJ

Delavski dom v Vukovaru, v katerem je bil II. kongres SDSJ(k) junija 1920 in na katerem se je le-ta preimenovala v KPJ

JE NASLEDNICA krajevne komunistične organizacije na Jesenicah, ki je že ob ustanovitvi pričakovala revolucionarne akcije za prevzem oblasti po delavskem razredu in se za ta prevzem v času vsejugoslo-

vanske železničarske stavke tudi pripravljala, pa ji je to preprečil prihod oklopnega vlaka na Jesenice in nasilni zlom železničarske stavke s streli na Zaloški cesti v Ljubljani, potem pa doživela protiofenzivo buržoazije. »Obznano« in takoj po »Obznani« prvo nasilje nad svojim predsednikom Štefanom Weissom, ki ga je buržoazna oblast kot koroškega Slovenca nasilno izgnala iz države

Št. 1. Komunistična knjižnica „Rdečega Proporja".

Proletarci vseh dežel, vjedinite se!

PROGRAM

in Statut

Komunistične Stranke Jugoslavije ter resolucije, sprejete na Strankinem kongresu v Vukovaru 20. - 24. junija 1920.

Ljubljana 1990.
Založila knjigarna „Tucović" v Beogradu.
Natisnil J. Pavlišak v Kočevju.

Naslovna stran Programa in statuta KPJ, sprejetega na Vukovarskem kongresu KPJ

Faksimil prve stranice Programa i Statuta KPJ usvojenih na Kongresu 1920. godine

JE NASLEDNICA krajevne ilegalne organizacije KPJ, ki se je januarja 1923 postavila separatistični cepitvi delavskega razreda v Sloveniji s strani nekaterih članov PK KPJ od delavskega razreda v državi po robu in zahtevala, da se tudi v Sloveniji ustanovi Neodvisna delavska partija Jugoslavije kot legalna oblika delovanja, se v okviru le-te in njenega sindikata borila za delavski vsakdan na Jesenicah, za proletarsko solidarnost s stavkajočim delavstvom v Trbovljah, zbirala pomoč za gladujoče v Rusiji, opustošeni po intervencijski vojni, in pomoč nemškemu delavstvu, ki je postalo žrtev nasilja in izdajstva s strani nemške socialne demokracije, pomagala po porazu delavske protifašistične vstaje v Bolgariji bolgarskim ubežnikom in revolucionarjem pri ilegalnem prebegu čez Karavanke v Avstrijo po tajnih kanalih in preko javk, ki

jih je vzdrževala za kurirsko službo CK KPJ in Komunistične internacionale s pomočjo vrste svojih članov z veliko požrtvovalnostjo in tako dokazovala svojo proletarsko internacionalistično zavest, doživljala udarce s strani KID, ki je v tem času med več kakor 300 odpuščenimi

Putschöglova gostilna na Savi, kjer je pred prvo svetovno vojno imela svoj sedež socialnodemokratska kovinarska organizacija, oziroma Kobalova gostilna »pri Vipavcu«, kjer je v letih 1923 in 1924 delovala NDPJ Jesenice

delavci odpustila največ članov NDPJ, med njimi vrsto najbolj predanih in sposobnih organizatorjev, kakršen je bil prvi tajnik krajevne organizacije KPJ Ciril Košir (emigriral v Rusijo) in drugi, ki so morali potem za delom in kruhom na tuje v Francijo in Belgijo, doživljala udarce s strani oblasti, ki je julija 1924, potem ko je revolucionarno delavstvo obračunalo z Orjuno, postavila NDPJ izven zakona

Delavski dom na Jesenicah, kjer je med obema vojnama delovala ilegalna KPJ v »Svobodi« in kasnejši »Enakosti« ter v okviru socialistične strokovne kovinarske organizacije

JE NASLEDNICA krajevne ilegalne organizacije KPJ, ki je kljub preganjanju, nasilju in v zvezi s tem tudi odpadanju članstva v času monarhofašistične diktature obdržala kontinuiteto, doživljala posledice napačne linije takratnega CK KPJ glede samomorilskega poziva k oboroženi vstaji proti monarhofašistični diktaturi v času, ki je KPJ še bolj zdesetkal, oddaljil od osnovnih delavskih množic, ustrahovanih zaradi monarhofašističnega terorja in nič manj zaradi brezupnega delavskega položaja v času svetovne gospodarske krize, v času, ko je ostala brez zveze s PK KPJ in brez perspektive, zaprta vase in brez vpliva na jese-

niško delavstvo, ki je zato postalo žrtev in sredstvo novih lastnikov KID pri uresničevanju njihovih špekulantskih načrtov in manevrov

JE NASLEDNICA takrat nemočne in brezperspektivne ilegalne krajevne organizacije KPJ, ki se je opomogla idejno in organizacijsko šele po vrnitvi Toneta Verglja iz konfinacije in na njegovo pobudo z navezavo stikov z mladimi ljubljanskimi komunisti Borisem Kidričem, Edvardom Kardeljem in drugimi, ki so na lastno pobudo obnovili delovanje PK KPJ za Slovenijo in že v času monarhofašistične diktature povezali razbite partijske organizacije ponovno v organizacijsko celoto

JE NASLEDNICA okrepljene ilegalne krajevne partijske organizacije na Jesenicah in pomlajene z vrsto mladih revolucionarnih članov, ki se niso več zapirali samo v ilegalno organizacijo, marveč so se začeli boriti za vodilno vlogo KPJ v delavskem boju na Jesenicah, opozarjali na Westnov špekulantski manever, s katerim je hotel s pomočjo groženj

Bivši škofijski grad v Goričanah, kjer je bila leta 1934 Pokrajinska konferenca KPJ, katere se je udeležil tudi organizacijski sekretar Josip Broz-Tito

o izprtju vsega delavstva doseči ne samo ugodnih državnih kreditov, marveč istočasno ustrahovati delavstvo in tako brez delavskega odpora doseči redukcijo okrog 700 delavcev, drugim pa vsiliti tako kolektivno pogodbo, ki bi mu dala popolno oblast nad delavstvom, kar se mu je tudi posrečilo, ker so v času tega manevra bili jeseniški komunisti še vedno glas vpijočega v puščavi, zato pa so temu glasu vedno bolj pazljivo prisluhnili in mu sledili, ko so se stvari razvijale tako, kakor so jih napovedovali komunisti, kar se je pokazalo že v času sklepanja nove kolektivne pogodbe in zavlačevanja, ki so ga delničarjem omogočali voditelji strokovnih organizacij, medtem ko so komunisti pozivali delavstvo k akciji kot edinemu sredstvu za dosego delavskih ciljev in k enotnosti, kar jim je tudi uspelo prvič pomladi 1934, drugič pa v generalni stavki jeseniškega delavstva julija 1935

JE NASLEDNICA ilegalne krajevne organizacije KPJ, ki je delala v organizacijah in društvih, v prvi vrsti pa s člani in simpatizerji, izvoljenimi s strani delavstva kot delavski zaupniki pri KID, sprejela glavno breme delavskega boja na svoja pleča in že v julijski stavki 1935 začela uresničevati sklep IV. konference KPJ o akcijski enotnosti delavskega

razreda in ga junija 1936 tudi uresničila organizacijsko v Medstrokovnem akcijskem odboru, ki ni bil samo navadna posvetovalna oblika skupnega delovanja delavskih strokovnih organizacij, marveč tudi že akcijska delavsko-razredna organizacija, ki si je kot prvo načelo svojega delovanja postavila boj proti poizkusom fašizacije strokovnih organizacij s strani KID in s strani režima JRZ ter njegovega fašističnega JUGORAS-a, oziroma njegove filiale v Sloveniji — klerofašistične Zveze združenih delavcev

1. Proti vsaki fašizaciji strokovnih organizacij in njih razpustu.

2. Za svobodo združevanja, svobodo tiska, govora, prepričanja in stavkanja.

3. Proti uničevanju slovenske industrije.

4. Za popolno izvajanje delavske socijalne zakonodaje in proti uničevanju iste.

5. Za uvedbo 40-urnega tedna, ob nezmanjšani obstoječi mezdi.

6. Za mezde, ki naj zagotovijo obstoj delavski družini.

7. Za popolno izvajanje kolektivne pogodbe.

8. Za pravičen in socijalen delovni red.

9. Za takojšnjo rešitev vseh spornih vprašanj in novih akordnih postavk. K spornim vprašanjem spadajo tudi zahteve glede delavskih dopustov, družinske in stanovanjske doklade, graditev delavskih stanovanj in izvršitev varnostnih in higijenskih naprav.

10. Proti krivičnemu kaznovanju delavstva in za zahtevo, da se odpuščeni in premeščeni delavci zaposlijo ponovno pri svojem prejšnjem delu.

11. Podpisane delavske strokovne organizacije, ki tvorijo ta MAO se zavezujejo, da se bodo za izvedbo teh zahtev borile z vsemi razpoložljivimi silami.

To so zahteve, ki predstavljajo naše bodoče delo in za te zahteve je potrebno združiti naše sile in enotno korakati do zmage.

Čas je, da prenehamo medsebojne spore in borbo v korist podjetja. Podjetju smo že dosti bogastva nagrmadili. Za naš denar se vozijo delničarji na Rab, v Švico in na francosko rivijero, mi pa doma gladujemo. Dovolj naj bo tega in **odločno sklenimo, da naj bo 30-letnica našega obstoja tudi mejnik naše neenotnosti, ki nam bo v enotni in skupni borbi prinesel gotovo boljšo bodočnost.**

6.

Programska načela Medstrokovnega akcijskega odbora Jesenice, ustanovljenega na pobudo ilegalne organizacije KPJ Jesenice kot prva organizacijska oblika ljudskofrontovskega združevanja na predvečer druge svetovne vojne

JE NASLEDNICA ilegalne krajevne organizacije KPJ na Jesenicah, ki nevarnosti fašizma ni začutila samo v zmagi nacizma v Nemčiji, pač pa tudi v metodah, ki jih je uvajala KID v svojih tovarnah na Jesenicah in Javorniku po zgledu nemških koncernov, o katerih je Tovariški vestnik KID odkrito pisal, da so ti koncerni in ne šele Hitler ustvarili »ponosno Veliko Nemčijo«, ki je v tistem času skupaj z Mussolinijem

in ob podpori svetovne reakcije začela s Francovimi generali in falangisti državljansko vojno proti režimu Ljudske fronte v Španiji, ki so ga šli branit tudi nekateri jeseniški komunisti in protifašisti

JE NASLEDNICA ilegalne krajevne organizacije KPJ, ki je že pred tem dajala pomoč in zatočišče protifašističnim borcem, ki so morali pobegniti pred fašističnim nasiljem, ne samo tistim, ki so se zatekli na Jesenice iz Italije in ki so bili večinoma Slovenci, marveč tudi avstrijskim socialistom in komunistom po porazu vstaje avstrijskega delavstva februarja 1934 ter nemškim emigrantom, v kolikor so se zatekli na Jesenice za stalno ali samo prehodno

Generalni sekretar KPJ Josip Broz-Tito, ki je prevzel vodstvo KPJ v usodnih časih in popeljal jugoslovansko delovno ljudstvo skozi vihar druge svetovne vojne do zmage socialistične revolucije v Jugoslaviji

JE NASLEDNICA ilegalne krajevne organizacije KPJ, ki je s svojim delegatom Venceljem Perkom sodelovala v noči med 17. in 18. aprilom 1937 na Čebinah na ustanovnem kongresu KPS, na katerem so slovenski komunisti prevzeli nase zgodovinsko odgovornost za demokratično protifašistično združevanje slovenskega delovnega ljudstva, torej tisto, kar je ilegalni organizaciji KP na Jesenicah že uspelo z ustanovitvijo

Medstrokovnega akcijskega odbora, pa tudi z zbiranjem demokratičnih in protifašističnih sil ob občinskih volitvah na Listah slovenskega delovnega ljudstva na Jesenicah in Koroški Beli, kjer je zmagala ta lista z nosilcem Venčljem Perkom, ko pa bi bila takrat ena sama občina, bi zmagala na celotnem jeseniškem območju

Barličeva domačija na Čebinah, kjer je bil v noči med 17. in 18. aprilom 1937 ustanovni kongres KPS

JE NASLEDNICA ilegalne krajevne organizacije KPS, ki je v skladu s IV. konferenco KPJ in ustanovnim kongresom KPS pomagala orga-

Proletarci vseh dežel združite se! Cena 3 din

DELO

Organ Centr. Odbora Komunistične Stranke Slovenije

Januar 1941. Štev. 3.

V. KONFERENCA
Komunistične Partije Jugoslavije

Nedavno se je vršila V. KONFERENCA KOMUNISTIČNE PARTIJE JUGOSLAVIJE, ki iz več razlogov predstavlja enega najvažnejših datumov v zgodovini revolucionarne proletarske avantgarde v deželah Jugoslavije. Mi se bomo na tem mestu omejili na par ugotovitev, ki same po sebi dovolj jasno govore o orjaškem napredku, ki ga je napravila naša partija, zlasti v zadnjih letih.

1. Na konferenci je prisostvovalo 101 delegat, pri čemer so bili delavci v večini, a poleg njih je bil dobršen procent kmetov. V. konferenca je bila torej številčno najmočnejša konferenca, odkar se naša partija nahaja v nelegalnosti. Dejstvo, da se je pod težkimi pogoji nasilja vlade Cvetkovič-Maček-Korošec mogło zbrati na enem mestu preko sto najboljših aktivistov naše partije in da je konferenca mogla nekoliko dni neovirano in intenzivno delati, to dejstvo je jasen dokaz tako porasta moči naše partije, kakor tudi njene notranje zdravosti in čvrstine.

2. Vsi prisotni delegati so bili izbrani na predhodnih sacionalnih in pokrajinskih konferencah. Pred temi pa so se izvršile rajonske, krajevne in okrožne konference po vseh deželah Jugoslavije. Skozi

Poročilo o V. konferenci KPJ v Zagrebu 19.—23. oktobra 1940

nizirati nove krajevne organizacije KP na podeželju in sodelovala pri organiziranju kmečko-delavskega gibanja in ki se ni uklonila režimskemu nasilju in njegovim ječam in koncentracijskim taboriščem

JE NASLEDNICA ilegalne krajevne organizacije KPS, ki je v tistih usodnih letih pred Hitlerjevim napadom na Jugoslavijo izoblikovala na Jesenicah in na področju takratnega Okrožnega komiteja KPS organizacijske oblike, ki so leta 1941 po zlomu bivše Jugoslavije postale osnova za organiziranje Osvobodilne fronte na Jesenicah in jeseniškem partijskem okrožju

Stavba v Ljubljani, kjer je bila 27. aprila 1941 na pobudo KPS ustanovljena Protiimperialistična fronta, ki se je kmalu preimenovala v OF slovenskega naroda in postala združevalna sila slovenskega ljudstva v boju za osvoboditev

JE NASLEDNICA herojske generacije jeseniških komunistov in borcev, ki so v sklopu narodnoosvobodilne vojske in narodnoosvobodilnega gibanja priborili delavstvu in delovnemu ljudstvu svobodo in oblast

Spomenik na Obranci, kjer se je 1. avgusta 1941 bila prva odprta bitka slovenskih partizanov z nemškimi osvajalci

JE NASLEDNICA nič manj požrtvovalne občinske organizacije KPS, ki se je spoprijela s povojno bedo in obnovo in zlasti v boju za čimvišjo proizvodnjo v železarni pomembno sodelovala pri obnovi in graditvi težke industrije v vsej Jugoslaviji

Ob osvoboditvi maja 1945 so se morale Jesenice spoprijeti z ruševinami in obnovo, večinoma z množičnim prostovoljnim delom

JE NASLEDNICA občinske organizacije KPS, ki je ni zmedel in omajal napad Kominforma na naše vodstvo in našo revolucijo

Prvi povojni obisk maršala Tita železarskim Jesenicam, kis so v tistem času nosile glavno breme obnove in graditve železarske industrije v Jugoslaviji

JE NASLEDNICA občinske organizacije ZKS, ki je pod vodstvom CK ZKS in CK ZKJ pod Titovim vodstvom začela uresničevati Marxovo geslo »Tovarne delavcem« in tako postala graditeljica in uresničevalka samoupravnega socializma v proizvodnji in na vseh področjih družbenega življenja

Spominska plošča na začetek samoupravljanja v jeseniški železarni

JE ORGANIZACIJA, ki v sklopu ZKS in preko nje v ZKJ, zvesta delavskemu razredu, nadaljuje razredni boj za uresničenje samoupravnega socializma kot najbolj demokratične oblike diktature prole-

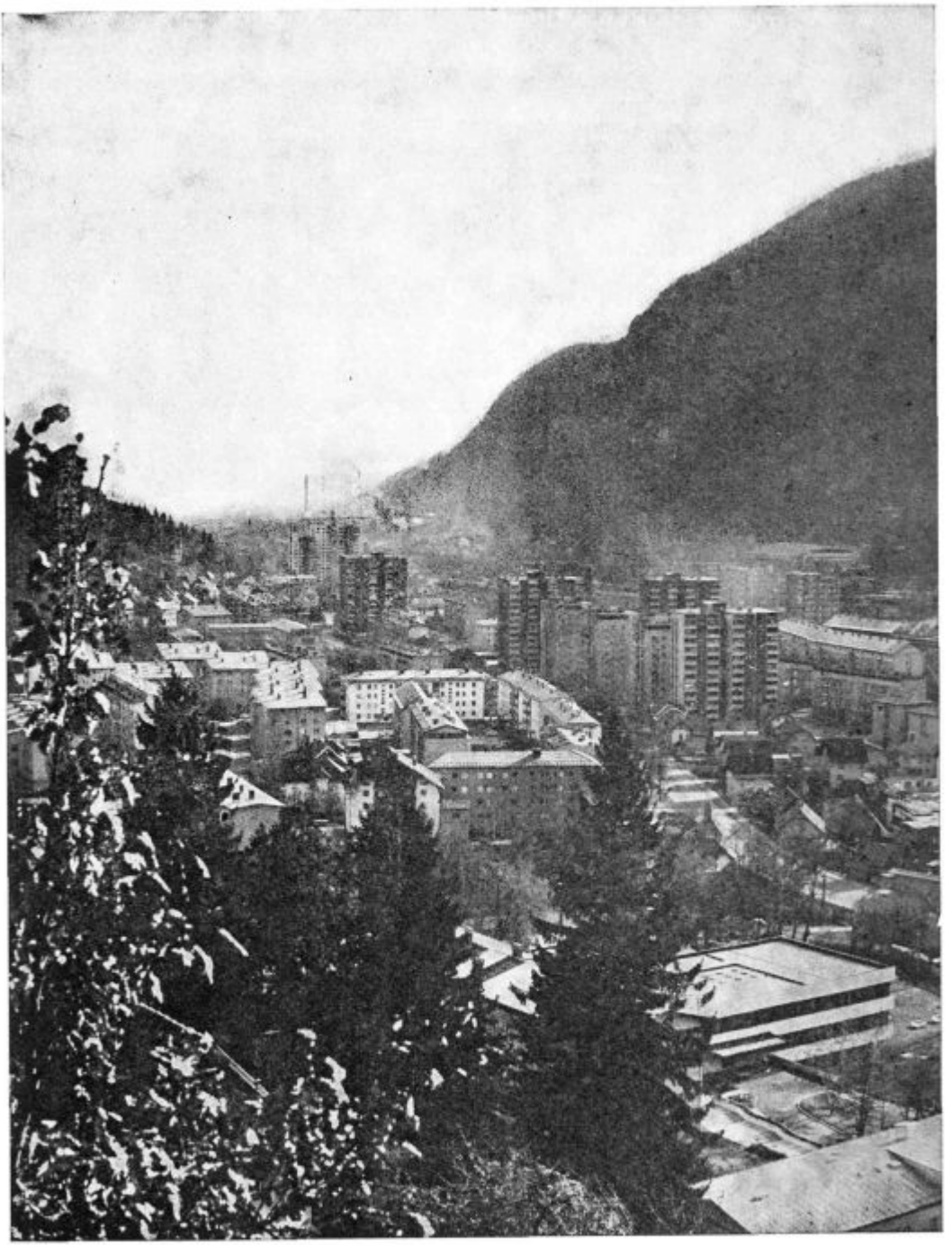

Obisk maršala Tita in Edvarda Kardelja v jeseniški občini leta 1974

tariata in s tem tudi za uresničenje končnega cilja — za uresničenje brezrazredne komunistične družbe

JE ORGANIZACIJA, ki je na podlagi več kakor polstoletnih zgodovinskih izkušenj in spoznanj, spoznala, da je bila najbolj močna in najbolj uspešna tedaj, kadar je dosledno vztrajala na razrednem boju kot sredstvu za vedno večjo demokratizacijo človeške družbe in kadar je znala delavstvu in delovnim množicam popolnoma jasno predočiti dani položaj in perspektivo, vredno delavske požrtvovalnosti in borbene vztrajnosti ter kadar je s svojim lastnim vzgledom, samoodpovedjo in požrtvovalnostjo stala v prvih vrstah boja za koristi delavskega razreda v spopadu z vsemi silami in pojavi, ki so ta boj zavirali ali skušali zavreti

JE ORGANIZACIJA, ki se na podlagi prav teh spoznanj in izkušenj mora sleherni hip zavedati pomembnosti uresničevanja etičnih načel revolucije za uresničitev samoupravne socialistične družbe in človeških humanih odnosov v njej, ki morajo prevladati kot eden izmed poglavitnih pogojev za uresničenje brezrazredne komunistične družbe, te najvišje in popolne oblike do kraja razvite samoupravne družbe.

Jesenice danes

Miha Klinar

SREDI NOČI

Sredi noči
sem se prebudil
in ob pogledu
skozi okno
se mi je zazdelo,
da so plavži
orjaški
pošastni bogovi
v prastarem
vzhodnjaškem templju.

Vztrepetal sem
pred odprtim žrelom,
bruhajočim železni ogenj
in se zbal
za ljudi, ki so tonili
nad gorečo lavo
v krvavo meglo.

In šele
ko so bogovi slekli
krvave
vihrajoče halje
ožarjene sopare,
sem se pomiril:

videl sem
ljudi, ki so zaprli
bogovom
ognjena žrela
in tedaj
mi je srce
zaplalo
v ponosu,
ker sem doma
v dolini železnih ognjev,
kjer upajo ljudje
si kljubovati
celo bogovom.

(1941)

Miha Klinar

DOKUMENT O USTANOVITVI KRAJEVNE KOMUNISTIČNE ORGANIZACIJE NA JESENICAH

Kristanova rokavica, vržena komunistični levici v Jugoslovanski socialno demokratični stranki

Dne 20. februarja 1920 je desničarsko vodstvo JSDS pod vodstvom Antona Kristana nameravalo dokončno obračunati s komunistično levico v stranki, ki je stremela in nenehno terjala združitev vsega socialističnega proletariata v državi v Socialistični delavski partiji Jugoslavije (komunistov), ustanovljeni med 21. in 23. aprilom 1919 v Beogradu ob udeležbi 432 zastopnikov organiziranega razrednega delavskega gibanja iz vse države razen iz Slovenije. Levica se je namreč Antonu Kristanu zamerila že 13. aprila 1919, ko se je prvič srečal z njo na izredni konferenci

Prvomajsko zborovanje 1919 na Jesenicah

JSDS v Ljubljani in tam terjala njegov in Prepeluhov odpoklic iz deželne vlade za Slovenijo.[1] Toda ta sklep ni bil izpolnjen po prizadevanju desnega krila v stranki pod vodstvom obeh ‚ministerialistov'.

Prav tako se Anton Kristan in Albin Prepeluh nista zmenila za ponovni odpoklic iz deželne vlade, objavljen 13. junija 1919 v »Napreju«. Deželna vlada za Slovenijo ga enostavno ni vzela na znanje, oba socialnodemokratska poverjenika v deželni vladi pa se kot prva moža v stranki za strankino disciplino nista zmenila. Anton Kristan, ki je bil v stranki kot nekakšen ‚kralj na Betajnovi' je opravljal svojo oblastniško funkcijo v deželni vladi do 20. avgusta 1919, ko so ga povišali v kraljevega ministra v Beogradu v demokratsko-‚socialistični' vladi, Albin Prepeluh pa do 28. novembra 1919, ko ga je v slovenski deželni vladi zamenjal socialni demokrat Milan Jaklič kot poverjenik za socialno skrbstvo.[2]

Toda glasu naraščajoče levice v stranki socialnodemokratskemu ‚kralju na Betajnovi' ni bilo mogoče več utišati. Na Jesenicah so delavci za meščanski tisk veljali za ‚boljševike' že od konca leta 1918 dalje. Kakšni so delavski cilji in komu pripadajo delavci jeseniškega železar- (Jesenicah), Javorniku in na Blejski Dobravi prišli popolnoma ob kredit. Kakšni s odelavski cilji in komu pripadajo delavci jeseniškega železar-

Veno Pilon: Naslovna stran Majskega spisa 1919

Baklja — prvi znanilec zahteve po združitvi slovenskih socialistov s SDSJ/k

skega revirja je na pr. izražal transparent na prvomajski proslavi 1918 »ŽIVIO III. INTERNACIONALA«. To je bil vpliv oktobrske revolucije v Rusiji in madžarske sovjetske republike, za katero — naj mimogrede omenim — so se borili tudi nekateri jeseniški delavci, med njimi Tone Vergelj, ki se je kasneje neizbrisno zapisal v zgodovino jeseniškega komunističnega gibanja.

Po spominih Janeza Mlakarja, Franca Sirca in Jožeta Čudna so na prvomajskem praznovanju leta 1919 padali vzkliki z zahtevo po združitvi JSDS s pravkar ustanovljeno Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov).[3]

Podobno razpoloženje je vladalo zlasti med železničarji po vsej Sloveniji, potem v zasavskih revirjih in drugih rudarskih in industrijskih krajih na Slovenskem. Prišlo pa je tudi do prvih organiziranih in zavestnih komunističnih nastopov, kakor jih navaja znani slovenski zgodovinar delavskega gibanja France Klopčič:

»28. julija 1919 je izšla prva in edina številka »Baklje«, prvega delavskega komunističnega glasila. Uredila sta jo Nino Furlan in Jaka Žorga ob moralni podpori primorskih slovenskih socialistov in ob gmotni podpori madžarske sovjetske republike . . .«

Anton Kristan in njegovi pristaši so storili vse, da je prenehala izhajati »Demokracija«, med vojno glasilo socialistične omladine, potem pa revija JSDS, ki pa se je pod uredništvom Alojzije Štebijeve priznala h komunističnim idejam.[5]

»Ploha najraznovrstnejših načel, gesel, nazorov, ideologij, reformnih načrtov itd. se je vsipala komaj pretekle mesece na narode. Iz vsega tega kaosa nejasnih novih potov, bližnjih in daljnih ciljev, pa se odraža trdo in IZRAZITO ZNOVA OŽIVELA IDEJA KOMUNIZMA... Ni nas strah priznati, da je TA IDEJA TUDI ZVEZDA VODNICA NAŠEGA BODOČEGA DELA MED NAŠIM NARODOM...«[6]

Taki so uvodni stavki v uvodniku avgustove številke »Demokracije« iz leta 1919, urednica Alojzija Štebi pa je v isti številki v članku »Pro domo«, zapisala, da je s to številko ‚krenila »demokracija na novo pot, na pot, kjer hodi danes revolucionarni proletariat vsega sveta v eni vrsti z onimi duševnimi delavci in onimi inteligenti, ki razumevajo zvanje nove dobe'.

»V uvodnem članku smo JASNO POVEDALI, DA SE PRIZNAVAMO H KOMUNISTIČNIM IDEJAM, in povedali smo tudi, da nas sili k temu mogočni kulturni razmah, ki bo prišel od uresničenja komunističnih idej. Vemo, da bo nova pot »Demokracije« preplašila skoraj vse naše dosedanje sotrudnike, katerim se na tem mestu najiskrenejše zahvaljujemo za njihovo nesebično sodelovanje. Uverjeni naj bodo, da jim je naš PROLETARIAT hvaležen in da ZNA CENITI DUŠEVNO DELO, uverjeni pa naj bodo tudi, da so izvršili kulturno delo visoke vrednosti. Kajti MI SMATRAMO PROSVETNO DELO MED DELAVSKO MASO (množico) ZA NAJTEHTNEJŠE KULTURNO DELO VISOKE VREDNOSTI, ker od spodaj gor (od delavskih množic) bo prišlo ozdravljenje družbe. Kdor bo pa izmed naših dosedanjih sotrudnikov toliko pogumen, da nam bo še dalje pomagal graditi novo družbo, tega bomo spoštovali toliko bolj...«[7]

Urednica »Demokracije« Alojzija Štebi se je zavedala, kakšni očitki čakajo revijo in njene sodelavce:

»V prvi vrsti ta, da smo protidržavni elementi! Da, to smo v tem smislu, ker smo proti vsaki državi, ki je zgrajena na temelju kapitalističnih načel in razrednih privilegijev, in proti državi, ki obožuje moč in vlada z njo. Smo pa za novo ureditev države, za takšno, ki bo dala ljudstvu, kar je njegovega, ki bo zgrajena na temelju pravičnosti, dela splošnosti in enakopravnosti... Toda naj nas zadenejo kakršnikoli očitki, prepričani smo, da smo na pravi poti, ker MOČI IDEJE NI MOGOČE ZATRETI, ideje, h kateri se priznava že ogromen del slovenskega ljudstva. ZA to LJUDSTVO IN S TEM LJUDSTVOM SE BOMO BORILI, S TEM LJUDSTVOM HOČEMO TRPETI IN Z NJIM BOMO ZMAGALI.«[8]

Takega pisanja socialnodemokratski ‚kralj na Betajnovi' Anton Kristan in njegovi oprode niso prenesli. Tako je »Demokracija«, čim se je proglasila za izpovedovalko komunizma, ugasnila prav tako kakor julija Furlanova in Žorgova »Baklja«. Tiste dni avgusta 1919 je namreč padla Protićeva vlada, novo je sestavil demokrat Davidović. O krizi v centralni vladi je 12. avgusta 1919 pisal »Naprej«:

»Naša stranka (JSDS) ni zavzela napram krizi prav za prav še nikakršnega stališča... Da i mi nismo bili zadovoljni z vlado (Protićevo), je jasno, zakaj pest, ki jo je vihtel Protić nad ljudstvom, zlasti nad delav-

stvom in uradništvom, je bila trda, drzna, absolutistična, ki v sedanji dobi nikakor ni primeren recept za ozdravljenje žalostnih družabnih in socialnih razmer . . .«[9]

Toda »Naprej« je med vrsticami že napeljeval na možnost udeležbe desničarskih socialnih demokratov Bukšegovega, Koraćevega in Kristanovega kova v vladi, ki bo sledila Protićevi:

»Nikakor pa ni sistem vladanja ono zlo, ki smo ga obsojali. Vemo namreč, da je hotela vladajoča večinska koalicija, v kateri igra JDS (Jug. demokratska stranka) najvažnejšo vlogo, uveljaviti povsem krivično volilno pravo: omejeno splošno volilno pravico in tako razdeljena volilna okrožja, da bi pri volitvah delavski zastopniki le prav težko dosegli volilne uspehe . . . Takega izdajstva nad delavstvom pa socialno demokratična stranka . . . ne more dopustiti . . .«[10]

Iz tega stavka in tudi naslednjih stavkih citiranega članka pa se je dalo sklepati, da bo JSDS (in skupaj z ostanki drugih soc. dem. strank v državi) pripravljena sodelovati v centralni vladi, pa ‚četudi je stranka še tako opozicionalna in še tako proti sodelovanju z meščanskimi strankami'[11]

In res je »Naprej« že 18. avgusta 1919 v članku ob imenovanju Davidovićeve ‚demokratsko-socialistične vlade' zapisal tudi naslednje:

»Nova vlada se je sestavila iz demokratske zajednice in socialistov na podlagi posebnega programa, ki je naprednejši(!) in v katerem je nekaj nujnih zahtev naše stranke. Klub socialno demokratičnih predstavnikov se udeleži vlade s tremi člani (sodrugi Bukšeg, Korać, Kristan) . . .«[12]

Tako je slovenski socialno-demokratski ‚kralj na Betajnovi' Anton Kristan oblekel ‚ministrski frak' kraljeve vlade v Beogradu iz ‚razlogov . . . da ne postane Jugoslavija najbolj nazadnjaška država v Evropi':[13]

»Nepričakovano pot je zavzela taktika predstavnikov v Belemgradu, toda nujnost položaja, moreča in preteča reakcija je zahtevala ta korak!«[14]

Je članka s tem ‚nujnim korakom' hotel ustaviti bes protiministerialistične opozicije v JSDS in vreči pesek v oči delavskim množicam socialistično organiziranega delavstva, saj je vedel, da je vedno bolj nezadovoljno z vodstvom JSDS in vedno bolj komunistično razpoloženo, pa tudi vedno bolj marksistično razgledano *po zaslugi političnih šol*, ki so že od februarja 1919 po zaslugi dr. Milana Lemeža delovale v Ljubljani, Trbovljah in na Jesenicah. Urednik »Napreja« Rudolf Golouh je poleg dr. Milana Lemeža, Lovra Klemenčiča, Fabijančiča, Nina Furlana in še nekaterih sam predaval na teh šolah, ki so se vršile redno vsak teden po tri ure.

Šola v okviru jeseniške »Svobode« je začela delovati februarja 1919 po pripovedovanju Jožeta Čudna, po pisanju kasnejšega »Ujedinjenja« pa je začela politično izobraževati delavce najprej ‚s kratkim življenjepisom Karla Marxa, potem pa so predavanja prešla na razlago Komunističnega manifesta, obravnavala komunizem, produkcijska sredstva,

razvoj človeške družbe, kaj je razred in kakšne družbene razrede imamo, o presežni vrednosti delavčevega dela, socializaciji . . ., o državi nasploh, o oblikah države, o konjunkturi, o krizi in depresiji, o manchesterskem liberalizmu, o primerjanju fevdalne družbe z meščansko kapitalistično družbo, o pomenu kolonialne politike, o razvoju mest, o vzrokih izseljevanja našega kmečkega ljudstva, o Marxovi koncentracijski teoriji, o razpadu fevdalne družbe, o razvoju industrije, o reformaciji in socialnih bojih slovenskih kmetov, o kapitalu, o postanku delavskih strokovnih organizacij in njihovem pomenu in še o marsičem, kar so že obravnavali ali imeli v načrtu, med drugim celo o logiki, o grškem naturalizmu in o racionalizmu':

»Slušatelji so po vsakem predavanju doma spisali naloge, ki so jih potem v šoli skupaj prečitali in skupno popravili. Prav tako so se v šoli praktično učili, kako se prirejajo shodi in kako se vodijo, kako se poroča, kako se dela zapisnike. Razen tega so se slušatelji učili, kako se dela izvlečke iz znanstvenih knjig.«[15]

Tako je prav ta šola, ustanovljena na pobudo dr. Milana Lemeža, med vojno člana socialistične omladine, takoj po vojni pa levičarja v JSDS in do leta 1925 komunista, vzbudila slo po izobraževanju jeseniških revolucionarjev, ki se je ohranila ves čas med obema vojnama. In sodrugi, ki so se v tej prvi politični šoli na Jesenicah izobraževali, so bili že v tem času glavni nosilci komunistične miselnosti med jeseniškim delavstvom. In za to miselnost jeseniškega, trboveljskega in ljubljanskega delavstva je vedel tudi urednik »Napreja« Rudolf Golouh, med vojno pristaš socialistične omladine, v tem času pa predstavnik centruma v JSDS. Kot urednik »Napreja« je moral vedeti, da bo prišlo do ostrega spopada med Antonom Kristanom in levico na 11. zboru (kongresu) JSDS, ki je bil sklican za 7. in 8. september 1919, a je bil — kakor je 23. avgusta 1919 poročal »Naprej« — preložen na 1. in 2. november 1919, ker ‚je bil poletni čas neugoden in doba do 7. septembra prekratka'.[16]

Tak je bil seveda izgovor, da bi socialnodemokratski ‚kralj na Betajnovi' in sedanji minister ‚za šume in rudarstvo' kraljeve beograjske vlade Anton Kristan lahko pripravil zbor stranke tako, kakor je nameraval in z izključitvami izločil iz stranke vodilne levičarje na način, kakor je to storil že 22. julija 1919 z Ninom Furlanom ‚zaradi kršitve strankine discipline' in prav tako tudi z inž. Dragotinom Gustinčičem, kar je vzela na znanje tudi zaupniška konferenca JSDS 7. in 8. septembra 1919, ki so se je udeležili ‚strankini zaupniki iz vseh večjih krajev Slovenije',[17] v glavnem Kristanovi pristaši.

Septembrska zaupniška konferenca JSDS je od proletariata terjala brezpogojno enotnost in složnost ‚v boju za socialne pravice', kar pa je v resnici pomenilo brezpogojno vdanost ministru ‚za šume i rudarstvo' Antonu Kristanu. Konferenca se je seveda tudi izjavila ‚za tesno ujedinjenje jugoslovanskega proletariata na podlagi socialno demokratičnega programa po svobodnem sporazumu, da se mu (v prvi vrsti najbrž Kristanu) s tem omogoči delo doma (pri ministrovanju v Davidovićevi vladi) in sodelovanje pri socialistični internacionali'.[18]

Tržaška »Njiva« glasilo slovenskih socialistov, ki so po zaslugi zahodnih imperialistov prišli pod Italijo in ki so 21. septembra 1919 javili svoj pristop h ‚komunistični organizaciji delastva v Italiji' je o sklepih zaupniške konference JSDS v Ljubljani 10. oktobra 1919 poročala naslednje:

»Resnično nam ni jasno, čemu sta bila izključena iz stranke dva izmed najboljših naših sodrugov. Morda pač le zato, ker se prištevata k III. in ne k II. internacionali. Saj bi bila morala slediti stranka v Ljubljani njihov zgled že davno.«[19]

Toda slovenski socialnodemokratski ‚kralj na Betajnovi' se ni hotel odpovedati ministrstvu ‚za šume i rudarstvo', marveč je nameraval še zelo dolgo — kolikor bi bilo pač mogoče — reševati Jugoslavijo, da bi ne postala ‚najbolj nazadnjaška država v Evropi'.

VSTAJENJE

Delavsko-kmečkemu proletarijatu!

»Vstajenje« — nov znanilec zahteve po združitvi slovenskih socialistov s SDSJ/k

Kakšna pa je ta država bila in ostala tudi pod Davidovićevo vlado, je 11. oktobra 1919 delavstvu, pa tudi ministru ‚za šume i rudarstvo' Antonu Kristanu, povedalo »VSTAJENJE« v razmišljanju »Politični in gospodarski položaj«, v katerem je ob premotrivanju jugoslovanske politike na trenutni gospodarski položaj prišel pisec omenjenega razmišljanja do naslednjega zaključka o kraljevini SHS:

»NAŠA DRŽAVA JE ROJENA OD MATERE KORUPCIJE, ŽIVI OD KORUPCIJE IN PROPADA ZARADI KORUPCIJE. Pri nas je sploh vse korumpirano! Od cestnega pometača se vije ta strašna trakulja skozi vse javne urade tja gor do centralne vlade v Belgradu. Da je to žalostna in trpka resnica, nam priča naša jugoslovanska oficijelna in neoficijelna žurnalistika ...

... Ko tujci čitajo naše časopise, si morajo misliti samo eno: to je narod političnih nepoštenjakov, narod defravdantov (ponarejevalcev), narod korumpiranih kramarjev. Če ljudje, kateri upravljajo državo, prodajajo izvoznice, očitajo drug drugemu nepoštenosti, kaj morajo biti šele ostali, ki nimajo javnih služb, ki niso odgovorni pred zgodovino ...

... žal nam je ljudstva, ki trpi zaradi vaših lumparij, in žal nam je, ker vas to ljudstvo še ni nagnalo in nagradilo po vaših zaslugah!

Mi smo ... agrarna dežela. Živil imamo dovolj. Človek bi mislil, da bi mi lahko dobro in poceni živeli; po trditvah strokovnjakov nam preostane še precej živil, tako da jih lahko izvažamo. In kaj vidimo! Mi moramo skoraj ravno tako drago plačevati naše pridelke, kakor jih plačuje ljudstvo v Nemški Avstriji, v oni deželi, katero naši prenapeteži imenujejo ‚lačenberško'.

Ali, gospodje! Mi imamo ‚lačenbergarje' tudi pri nas. Potrudite se in pojdite gor v premogovni revir, tja v Trbovlje, Hrastnik, Zagorje, Velenje, Kočevje, po železniški progi V JESENIŠKE PLAVŽE in druge industrijalne kraje in videli boste vso ono črno mizerijo, videli LAKOT IN STRAŠNO POMANJKANJE na licih pol oblečenih rudarjev, njihovih žena in nežne otročičke brez življenja. Vprašajte ono črno armado, kaj bo jedla, ko se po končanem trudapolnem delu vrne v svoje borne kočice! Poglejte njihova stanovanja in vprašajte jih o njihovem mnenju, mislih in željah!

Toda VAM TAKŠNE MALENKOSTI NE DELAJO PREGLAVIC! Glavno je, da se prodajajo izvoznice za krompir, moko in meso; glavno, da se vi siti in polni življenja sprehajate po Kalimegdanu in se prepirate, kdo bo minister, kdo bo dobil večje odlikovanje in kdo bo prej gospodarsko uničil in politično diskreditiral državo.

Agrarno vprašanje rešujete! Valutno vprašanje je še vedno na dnevnem redu; določitev državnih mej — vse boste rešili! Vse bo rešeno tako, kot si vi ne predstavljate in najmanj želite.

To so dejstva, ki jasno pričajo, da V DRŽAVI DANSKI NEKAJ GNIJE (Hamletov izrek, op. p.) IN TA DRŽAVA S SVOJIMI — približno! — 40 MILIJARDAMI DOLGA NAJ BI POSTALA SAMOSTOJNA? Ne! Kdor to misli in veruje, ni normalen. MI SMO OBSOJENI V GOSPO-

DARSKO SUŽNOST. Tej državi ne more nihče pomagati, ker nihče ne zaupa njeni sposobnosti. TUJI KAPITAL, AMERIŠKI TRUSTI bodo morali priti in sanirati državno premoženje, vzeti v svoje roke upravo in vodstvo industrije, železnic, rudokopov in drugo. Na ta način bo koza cela in volk sit. Slovenski delavec pa bo moral opravljati najnižja dela, kakor jih je opravljal med nemškimi strokovno izobraženimi tovariši, tako bo moral sedaj garati pod vodstvom ameriškega in angleškega bokserja.

S tem je rešena tudi njegova — narodnost. In s temi ljudmi se družijo tudi naši socijalni patriotje! Ironija!

Proletarijat, na stražo!«

Že uvodnik sam je opozarjal na ‚resnost današnjega političnega in gospodarskega položaja na eni' in na ‚umazanost splošne in zasebne korupcije na drugi strani' in protestiral ‚proti zlorabljanju ljudskega zaupanja s strani onih elementov, ki stojijo na čelu današnjih slovensko-jugoslovanskih strank'. Opozarjal je na ‚svetovni revolucionarni proletariat', ki ‚zahteva reorganizacijo družbenega reda' in pozival slovenski industrijski in kmečki proletariat, da se pridruži ‚mednarodni armadi brezpravnih' in k ujedinjenju ‚s hrvatsko in srbsko teptano rajo'... v močno in kompaktno JUGOSLOVANSKO SOCIALISTIČNO DELAVSKO STRANKO (KOMUNISTOV):

»Slovenski delavec in kmet sta v naši državi razkosana v različne stranke in strančice. Toda nobena od teh strank in strančic se ne briga — ali pa zelo, zelo malo! — za izboljšanje materijalnega in moralnega življenja teh dveh stanov, ki faktično tvorita Jugoslovansko državo! ONI KI STOJE NA KRMILU DRŽAVNE UPRAVE, IMAJO DRUGE TEŽNJE, DRUGE NALOGE, DRUGAČNA STREMLJENJA: SKRB ZA SVOJE STRANKINE PRISTAŠE, ZA SVOJE SEBIČNE NAMENE! KAJ JE NJIM MAR BLAGOR LJUDSTVA? ONI SO (mišljeno: se imajo za) LJUDSTVO, ONI SO DRŽAVA, STRANKE PA SREDSTVO ZA DOSEGO NJIHOVIH CILJEV!«

Brez dvoma so bili ti stavki naperjeni tudi in morda celo v prvi vrsti na slovenskega socialnodemokratskega ‚kralja na Betajnovi' in takratnega ministra ‚za šume in rudarstvo' v kraljevi beograjski vladi Antona Kristana in prav tako naslednji poziv na slovenske delavce in kmete:

»Delavci in delavke! Kmetje in kmetice! Čas je, da se vzdramite! Čas je, zanji čas, da vstanete in vzravnate skrivljene hrbtenice, da poveste na ves glas plačanim agentom (kapitalizma): Mi nočemo več poslušati strupenih fraz, mi ne poznamo nobenega narodnega, krščanskega in državnotvornega socializma! MI HOČEMO ZDRUŽITEV Z NAŠIMI BRATI V SRBIJI, BOSNI IN HERCEGOVINI, DALMACIJI, HRVATSKI IN SLAVONIJI V MOGOČNO KOMPAKTNO SOCIALISTIČNO DELAVSKO STRANKO (KOMUNISTOV).«

To ni bila samo zahteva peščice. To je bila zahteva gibanja, kakršno je že od maja 1919 naraščalo tudi med jeseniškim strokovno in politično

organiziranim delavstvom, ki je v članku »Za združitev jugoslovanskega proletariata« našlo tudi napotilo, naj na bližnjem kongresu JSDS njegovi delegatje vztrajajo na stališču ‚strogega in neizprosnega razrednega boja, pa če je to komu (mišljeni so Kristanovi pristaši, pa tudi centrum) prav ali ne':

»Na bodočem strankinem zboru bodo zaupniki prav gotovo zastopali to stališče in prepričani naj bodo, da imajo za seboj vse organizirano in razredno zavedno delavstvo. Od izida strankinega zbora bo odvisno naše bodoče delovanje. OPOZARJAMO PA ŽE SEDAJ, DA MI NE BOMO PRIPOZNALI NOBENIH KOMPROMISOV NE Z DESNIČARJI NE Z LEVIČARJI IN NE S CENTROM: POZNAMO SAMO ENO STRUJO JUGOSLOVANSKO SOCIALISTIČNO DELAVSKO STRANKO (KOMUNISTOV).«

Zapomnite si dobro to *novo* ime *stare* stranke!«

Članek »Kdo krši strankino disciplino« je bil naperjen v celoti proti Antonu Kristanu in njegovemu izvrševalnemu odboru JSDS, ki sta iz stranke izključila dva sodruga (Nina Furlana in Dragotina Gustinčiča, ki ju članek ne omenja prav tako, kakor ne omenja tudi Kristana in drugih imen, ker so bile stvari slovenskemu delavstvu znane) iz ljubljanske krajevne organizacije JSDS. Izključitev je bila sporna celo po pravilniku II. internacionale, zlasti še, če so člani izvrševalnega odbora sami kršili disciplino:

»Sme stranka, ki ... se je v ministerializmu zasidrala, pod pretvezo kršenja discipline koga izključiti?« se je vpraševal pisec članka in v naslednjem odstavku zapisal: »Popolnoma korektnega mnenja so tisti sodrugi, ki trdijo, da je izvrševalni odbor z onimi vred, ki so vzeli izključitev na znanje (tu so mišljeni delegatje septembrske zaupniške konference JSDS), sami dovolj zreli za izključitev (celo) iz druge internacionale.« In to ‚v smislu amsterdamske resolucije'. Nanje pada senca ‚soodgovornosti za nesposobno meščansko vlado'. Ti so (mišljeni so Kristan in Prepeluh pa tudi Bukšek in Korać) ‚v močvirju oportunizma dosegli svoj cilj' — ‚pod firmo socializma trgovati'. Kritiko je doživelo tudi glasilo JSDS »Naprej«, ki bi ga bilo treba po mnenju pisca navedenega članka preimenovati v »Nazaj«.

Seveda pa se slovenski socialnodemokratski ‚kralj na Betajnovi' ni pri uveljavljanju svojega mnenja nameraval zatekati samo k izključitvam iz JSDS, marveč tudi h grožnjam ‚z orožništvom in oblastnim nasiljem', ki so jih raznašali po Sloveniji njegovi zvesti somišljeniki kakor na pr. v Trbovljah Ivan Kocmur, ki je na nekem shodu Ninu Furlanu, ko je ta naštel ‚grehe' vodstva JSDS trboveljskim rudarjem, ‚v divjem besu zagrozil', če bi Furlan vložil tožbo proti Kocmurju in Prepeluhu: »Jaz garantiram gospodu Furlanu, da bo še isti dan romal v luknjo!«

Tudi ta stavek je pričal, da se namerava Anton Kristan v boju za svoje voditeljstvo v stranki zatekati tudi k takim, za delavskega voditelja hudo sumljivim sredstvom, s katerimi bi odstranil svoje poglavitne nasprotnike, ki so vedno glasneje terjali združitev JSDS z Jugoslovansko socialistično delavsko partijo (komunistov) in ki jih je najbrž — za-

verovan v svojo moč in avtoriteto v stranki — imel za brezpomembne posameznike in ne za ljudi, ki izražajo resnično razpoloženje delavskih množic, ki so tudi v prvi številki »Vstajenja« pozdravljale izid tega glasila. Med njimi so tudi jeseniški strokovno in politično socialistično organizirani delavci pozdravili novi delavski list z naslednjo notico:

»Jesenice. »VSTAJENJE« je naše vstajenje iz letargičnega sna. Novemu borcu kličemo dobrodošel! Živel razredni boj! Živela Tretja internacionala.«[20]

Morda Anton Kristan izida »Vstajenja« ni jemal niti resno in ga je smatral za mrtvo rojeno dete, ker po tej prvi in edini številki ni izšla nobena več, pač pa je 20. oktobra 1919 levica v JSDS objavila svoj PROGLAS LEVEGA KRILA kot letak, priložen k »Novi istini«, ki je izhajala v Zagrebu kot hrvaško glasilo Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) in ki so jo po spominih Jožefa Čudna dobivali

III. Številka. V Ljubljani, s

SLOVENSI

Slovenci!

Zastopniki vseh treh strank v Sloveniji, zbrani na sestanku dne 18. maja 1919, smatrajo za potrebno, da se v času, ko stojimo neposredno pred odločitvijo svoje narodne usode, obrnejo združeno in soglasno na slovensko ljudstvo z naslednjim pozivom:

Vse naše misli morajo biti v teh dneh posvečene skrbi, kako rešiti in braniti slovensko ozemlje. Zato naj prenehajo strankarski boji v časopisju, a shodih in v zasebnem življenju. Medsebojno prizadevanje bodo reševale stranke pri medstrankarskih posvetih in po teh skušale izvesti strankarskega življenja odpravijo.

Vprašanje o vzrokih narodne nesreče na Koroškem, ki se je tako hudo obračunalo zadnji čas v javnosti, ne sme oslabiti naših narodnih sil. Stranke bodo povzale svoje parlamentarne zastopnike, naj ugotovijo krivdo, ki bo rodila to vprašanje. Hkratno naj bi slovenska javnost z neoprostljivo in lahkomiselnostjo razsodi ne slabila nabega narodnega poleta.

Strašno marsovo vse moči, da se poglobi v nas zavest skupne državnosti, in v to svrho odstranimo vse, kar bi rušilo narodno in državno edinost rodov. Hrvatov in Slovencev. Le v disciplini, vestnem izpolnjevanju državnih dolžnosti in pokorščini obstoječim zakonom je rešitev!

V LJUBLJANI, dne 18. maja 1919.

Dr. Ivan Tavčar. Prof. Ragovil Romeo. Anton Kristan.
Josip Brenčič. Dr. Franc Kulovec. Albin Prepeluh.

To je glavno! | Nemška grozodejstva

JSDS je sklenila strankarski mir s slovenskima meščanskima strankama

tudi na Jesenice.[21] Ko pa je bil temu glasilu priložen letak *Proglas levice*, jo je prejel skoro sleherni naročnik »Napreja«, ki je kljub vsemu, kar jeseniškemu delavstvu v tem času ni bilo več po srcu, imel na Jesenicah še vedno precej naročnikov.

Na sam Proglas levega krila JSDS so bili na Jesenicah že pripravljeni zlasti slušatelji politične šole po zaslugi dr. Milana Lemeža. Tudi Lovro Klemenčič, ki je bil podpisnik Proglasa, je bil pred tem na Jesenicah.[22] Tudi sami so XI. zboru JSDS pripisovali, da bo moral ‚rešiti veliko, za delavce in siromašno kmetsko ljudstvo važnih vprašanj'. Najvažnejše pa naj bi bilo, da bi se ‚na tem kongresu dosegla združitev slovenskega proletariata s proletariatom ostale Jugoslavije'.[23]

»Strankin kongres ne sme biti sestanek voditeljev, ki se vidijo vsak dan in brez kritike odobravajo lastno taktiko, ampak mora biti resnični izraz volje širokih mas našega socialističnega proletariata,« je poudarjal proglas in opozarjal, naj proletariat Slovenije dobro pazi, komu bo zaupal svoje interese. »KAPITALIZEM bije svojo zadnjo odločilno bitko. Pri tem se poslužuje vseh mogočih sredstev. Zlasti hoče na zvit način zanesti razdor v delavske vrste. Podobno pa si prizadeva PODKUPITI, OMEHČATI IN V SPANJE ZAZIBATI DELAVSKE VODITELJE Z DENARJEM, Z DOBRIMI SLUŽBAMI, Z MINISTRSKIMI SEDEŽI. Na ta način skušajo naši izkoriščevalci doseči, da bi tudi delavska stranka služila kapitalu in gospodi, kakor ji služijo vse druge nove in stare stranke v Jugoslaviji . . .«

Z delavskimi voditelji, ki so na tak način postali hlapci kapitala, je bil mišljen predvsem Kristan in prav tako dva odstavka niže v naslednjih dveh stavkih:

»Nekateri vaši voditelji, ki ste jim zaupali pred vojno, hočejo, da se priklopite socialističnim ministrom Koraću in Bukšegu ter njihovemu štabu, ki so (z ustanovitvijo SDSJ/k) izgubili vsako zaupanje srbskega in hrvaškega delavca, ker so se vdinjali meščanskim strankam. Ti ministri so danes GENERALI BREZ ARMADE. Mi pa se nočemo združevati z generali (mišljeni so Kristan, Korać in Bukšeg), ampak z organiziranim delavskim in kmečkim proletariatom. Samo silna armada zatiranega delavskega in kmečkega proletariata Jugoslavije je v stanu izvojevati zmago naše stvari . . . Pred voljo zatiranega ljudstva se morajo ukloniti koristi in mehkužnost posameznih voditeljev . . .«[24]

Potem je proglas podčrtal tri glavne zahteve levega krila, ki morajo na kongresu prodreti in sicer: združitev JSDS s SDSJ/k, združitev slovenskih strokovnih zvez (oz. Strokovne komisije za Slovenijo) v Centralni strokovni svet in tretjič, naj delavski in kmečki proletariat prepovesta svojim voditeljem vsako paktiranje z buržoazijo.[25]

»To paktiranje z buržoazijo smo na Jesenicah že maja 1919 občutili na svoji koži. Anton Kristan in Albin Prepeluh sta s klerikalnimi in liberalnimi voditelji sklenila nekakšen sporazum o prenehanju strankarskih bojev in nenapadanju v javnosti — v časopisih, na shodih in tudi zasebno, dan kasneje pa je deželna vlada objavila razglas o prekem sodu,

ki je začel veljati 11. maja 1919 tudi v radovljiškem okraju, oziroma glavarstvu, pod katerega je spadala tudi naša jeseniška železarska dolina. Proti komu drugemu, kakor proti nam razredno zavednim delavcem je oblast naperila puške, s katerimi so nam že pozimi grozili nekateri najbolj zagrizeni klerikalci, ker so izgubili sleherno moč nad razredno organiziranimi delavci v jeseniški dolini. In v tej deželni vladi sta takrat sedela kot poverjenika tudi oba omenjena podpisnika strankarskega miru.«[26]

Na sestankih in v debatah pred socialnodemokratskim novembrskim kongresom so po spominih, ki so mi jih pred dvema desetletjema in prej pripovedovali nekateri, takrat še živi razredno organizirani delavci iz tistih dni, so dogajanja v JSDS in Strokovni komisiji ocenjevali po dejanjih in dogodkih, ki so jih takrat doživljali. Edini, v času mojih ta-

Prebivalstvu

okrajnih glavarstev Slov. Gradec, Celje, Maribor in Radovljica ter mest Maribora in Celja.

Zadnje dni so se zgodili neredi, ki kažejo, da nekateri komaj dosežene svobode ne razumevajo prav. Zagrešili so pri tem grde zločine proti domovini in mirno delujočemu prebivalstvu, kakoršnih bi ne pričakovali od slovenskih ljudi. Sramoto so storili sebi in narodu, pa tudi ogromno škodo.

Ker so se pojavila v več okrajih hudodelstva pobune, umora, ropa, požiga in hudodelstva javnega nasilstva po § 85 kazenskega zakona, zato so se zjedinile vse stranke v tem, da se mora te pojave **brezobzirno** zadušiti. — Naša narodna kraljevina, ki nudi svojim sinovom boljše razmere, nego katerakoli sosednja država, ne more mirno gledati, kako ti neodgovorni elementi kvarijo njen ugled in čast, njeno in narodno premoženje in kako spravljajo ob dobro ime socijalno stremljenje vlade.

Zato je deželna vlada v seji dne 11. maja 1919 enoglasno sklenila, da proglasi v zgoraj navedenih glavarstvih

PREKI SOD

tekom torka, dne 13. maja 1919.

Poživljamo vse ljudi, ki ljubijo svoj narod, ki uvidijo, da brez reda in delavnosti, brez žrtev ni napredka in ki razumejo, da je trajne socijalne uspehe možno doseči samo s solidnim, organiziranim delom, da tudi sami pomagajo, da bode v Sloveniji zavladal popolni red, da s skupnimi močmi vseh dobro mislečih **zatremo brezobzirno vsak zločinski pojav,** da pokličemo krivce pred strogo sodbo in **da privedemo na pot dolžnosti vse one, ki zaslepljeni vidijo junaštvo v tem, da svoji mladi domovini v hrbet streljajo.**

Vsa kaznjiva dejanja, ki so se izvršila pred razglasitvijo prekega soda, se bodo kaznovala od rednih sodišč.

Vsi zločini pobune, umora, ropa, požiga in v § 85 kazenskega zakona omenjenega javnega nasilstva pa, ki se bodo eventualno po proglasitvi prekega soda izročili, zapadejo nagli sodbi po določilih prekega soda.

Deželna vlada za Slovenijo zaupa v zdravo pamet in srce Slovencev, v njih smisel za disciplino in pričakuje, da trezni elementi prebivalstva sami sodelujejo in pomagajo, da nastopi še pred proglasitvijo prekega soda popolni red in mir v naši deželi.

Kdor pa bo kljub temu svaril in pozivu k redu, katerega izmed zgoraj navedenih zločinov zakrivil, naj vse posledice izključno sam sebi pripiše.

V Ljubljani, dne 11. maja 1919.

Dr. Janko Brejc,

Po sklenitvi strankarskega miru je Deželna vlada Slovenije razglasila izredno stanje tudi v radovljiškem okraju, pod katerega so spadale Jesenice

kratnih pogovorov še živi slušatelj politične šole Jožef Čuden je pripovedoval, da so bile debate zelo ‚vroče' in da so od svojih delegatov, med katerimi je bil tudi Franc Gabriel, zahtevali, da ‚udarijo po Kristanu'.[27]

Toda Kristan je tokrat ravnal tako, kakor je Kocmur grozil že Ninu Furlanu v Trbovljah. Zatekel se je po pomoč k policiji, ki je konec oktobra 1919 zaprla podpisnika Proglasa levega krila v stranki Lovra Klemenčiča in še nekatere druge, ki bi mu utegnili na kongresu zamešati štreno, zakaj socialnodemokratskemu Kantorju v Sloveniji in ministru kraljeve vlade je ‚bilo vse dovoljeno'.

Tik pred kongresom je zajela stavka rudarje v Trbovljah, Zagorju in Hrastniku. Za razmere v teh krajih pa je bil odgovoren tudi minister za ‚šume in rudarstvo' kraljeve vlade Anton Kristan. Vihar, ki se je dvignil v revirjih, je bilo slišati tudi na 11. kongresu JSDS 1. in 2. novembra 1919.[28]

Vendar se Anton Kristan in drugi desničarski veljaki v JSDS Albin Prepeluh, Melhior Čobal, Ivan Kocmur, Ignac Mihevc, Zvonimir Bernot, Josip Kopač in podobni tega viharja niso bali, saj so že pred tem obračunali z voditelji levice in se pri tem posluževali umazanih sredstev. Prvaka levice inž. Antona Štebija so z nesramno in podlo lažjo obdolžili, češ da je ‚ovadil vojaškemu poveljstvu častnika, da prireja v ljubljanski socialistični organizaciji predavanja', ta častnik pa je bil seveda desničarski socialist Zvonimir Bernot (ki je kasneje postal vodja svoje struje, ki so ji pripadali tudi nekateri resnično zavedni delavski borci — na pr. Ignac Kralj). Anton Štebi se je zaradi takega podlega podtikanja iz protesta umaknil iz vseh forumov stranke in iz politične dejavnosti. Sumljive so bile tudi aretacije Kristanovih nasprotnikov — že imenovanega Lovra Klemenčiča in inž. Dragotina Gustinčiča, oba izvoljena za delegata XI. zbora JSDS, zadnji kljub temu, da ga je IO JSDS avgusta izključil. Aretiran je bil tudi Ulrih Vošpernik, še pred njim pa Nino Furlan[29]

Tako se je desničarsko vodstvo JSDS znebilo svojih najbolj nevarnih in vplivnih nasprotnikov v JSDS. Druge levičarske delegate na kongresu pa je izigralo s sredino v stranki.

Sredina, s katero je desničarsko vodstvo nameravalo izigrati levico, je v št. 15 »Hrvatskega tipografa«, izdala svoje posebne smernice za XI. zbor JSDS pod naslovom »Naš strankin zbor«, s katerimi je terjala revizijo sedanje strankine taktike:

»... Srbski in bosenski sodrugi, ki so ob izbruhu (prve) svetovne vojne in tekom nje ostali poleg ruskih in italijanskih sodrugov edini dosledni in neupogljivi, so šli svojo radikalno pot (z ustanovitvijo SDSJ/K — prip. M. Kl.). Drugi pa smo bili z ozirom na izredni zgodovinski položaj primorani usmeriti drugače svoj nastop. Če je to bilo (po podpisniku smernic Rudolfu Golouhu) v danem momentu skoro neizbežno, so nadaljnji dogodki v notranji in zunanji politiki pokazali, da je treba našo taktiko tudi v tem oziru primerno *revidirati*.«[30]

Golouh priznava ‚zlo dvojne taktike', a to (verjetno taktiko JSDS) opravičuje, ker je ‚bila v prvem momentu le posledica zgodovinskih prilik', obenem pa obsoja to ‚zlo', zaradi katerega se je ‚začel boj med dvema strujama' — med ‚socialnimi demokrati na eni strani, boljševiki na drugi':

»Pozabilo se je pa pri vsem tem, da je delavska masa, ki pripada eni ali drugi socialistični stranki, le (samo) proletarska masa, ki čuti potrebo čistega razrednega boja, čiste socialistične vzgoje, kateri ne gre za naslov stranke, kakor tudi ne za paktiranje z meščanskimi strankami in z vlado. Ve predobro, da je tu treba predvsem enotne stranke, močne ujedinjene socialistične stranke, ki naj se razteza po vsej državi. Kakor VSE KAŽE, DA MORAMO S POLITIKO SODELOVANJA IN MINISTERIALIZMA ENKRAT ZA VSELEJ PRENEHATI, tako je tudi očitno, da si ne moremo delati NOBENIH RADIKALNIH ILUZIJ . . .«[31]

Torej ne sodelovanja z buržoaznimi strankami in vladami, pa tudi ne revolucionarnega boja za prevzem oblasti s strani delavskega razreda, je bila zahteva sredine, ki je prišla na XI. zboru JSDS do izraza tudi v Petejanovem govoru, čeprav je ‚s svojim stvarnim in ognjevitim govorom oživel ves zbor', a je kljub vsemu zagovarjal centrumaško politiko v stranki, torej poloviçarstvo. Znani zgodovinar slovenskega delavskega gibanja in revolucionar France Klopčič, je v svojih zapisih iz tega obdobja ugotovil ‚precejšnjo skladnost' med Petejanovimi in Golouhovimi pogledi':

»Josip Petejan je dejansko omahoval med desnico in levico, bil je v sredini, v centrumu. Še več, bil je vodilna osebnost centruma. Glede na to, da je bila (na kongresu JSDS 1. in 2. novembra 1919) levica oropana svojih prvakov, je pomen centruma zrastel in s tem njegova odgovornost za kongres. Nastop J. Petejana je na kongresu izzvenel najbolj radikalno in je zato levičarsko orientirane delegate potegnil za seboj. Toda kam?

Grajati ministerialiste — to je bila minimalna zapoved, ki jo je čas že prehitel: zdaj bi bilo treba ministerialiste onemogočiti, izolirati in izgnati iz stranke. Ali je centrum to predlagal? Ne!

Zedinjenje delavskega razreda Jugoslavije — to je bila prednostna naloga, ki jo je čas že zdavnaj narekoval. Potrebna so bila dejanja, potrebno je bilo, da pride do zedinjenja že na kongresu, najvišjem strankinem forumu. Mar je sredina to predlagala? Ne!

Sredina prav tako ni predlagala zgodovinsko nujne preusmeritve delavstva in njegove stranke na podlagi novih idej in izkušenj, na temeljih Tretje internacionale.

Omahljiva in nedosledna sredina ni bila sposobna, da bi se postavila desnici po robu. Pomagala je le dezorientirati delavske delegate in je s tem objektivno nudila (Kristanovi) desnici možnost, da obvlada položaj in si zagotovi premoč na zboru in v stranki. CENTRUMAŠI SO BILI IN OSTALI DELAVSKEMU GIBANJU V ŠKODO.«[32]

Na kongresu je ‚proti ministerializmu' nastopil tudi jeseniški delegat Franc Gabriel prav tako kakor takratni prvi učitelj jeseniškega

razredno zavednega delavstva in ustanovitelj politične šole na Jesenicah dr. Milan Lemež, pristaš levice. Čeprav je le-ta imela takrat za seboj večino krajevnih organizacij JSDS in tudi večino na XI. zboru JSDS 1. in 2. novembra 1919, se je desnici posrečilo z aretacijami vodilnih levičarjev in s pomočjo sredine izigrati levico in ji vsiliti polovičarske sklepe ter tako še nadalje obdržati vodstvo v stranki.

Kako se je to moglo zgoditi, saj je razpoloženje na kongresu odražalo levičarska hotenja delavskih množic ljubljanskega (železničarskega), jeseniškega železarskega, zlasti pa zasavskega proletariata:

»Razpoloženje je psihološko napeto ... nahaja se v znamenju rudarskega štrajka v Trbovljah. V ozračju se čuti, da so se množice podale na levo ...«

Tako je o razpoloženju na kongresu pisala zagrebška Nova istina.[33]

Rudarski delegat je ‚socialističnima ministroma' Kristanu in Bukšegu in drugim desničarjem vrgel v obraz:

»Vi samo vpijete, vpijete na nas: Delajte, delajte! Mi pa vam zadnjič izjavljamo: Delali bomo, kadar bomo imeli jesti!«[34]

Tudi pozdravni govor predstavnika SDSJ/k Dragiše Lapčevića je izražal razpoloženje večine delegatov na kongresu. Njegove besede, da ‚socialisti-ministri ne vladajo v imenu proletariata, temveč v imenu buržoazije' in da so zato ‚buržoazni ministri', so delegatje viharno pozdravili.

‚Socialističnemu ministru' Vitomiru Koraću, ki je zagovarjal svojo in Kristanovo politiko, je odgovoril protestni vzklik:

»*Živela Tretja internacionala!*«, ki ga je ponovila vsa zbrana množica delegatov.

Govorili so seveda tudi slovenski desničarji Dragutin Lončar, Albin Prepeluh, Anton Kristan, ki je sebe kot ministra primerjal ‚Janezu Krstniku, ki je krčil pot Jezusu', on, Korać in Bukšeg pa v ‚ministrski Sahari krčijo pot socializmu', in naposled še predlagatelj dveh resolucij ‚o zedinjenju jugoslovanskega proletariata', nekakšno ‚idejno konfuzijo', kakor je kasneje pisal o tem inž. Dragotin Gustinčič, ki so mu — pravkar izpuščenemu iz zapora — hiteli poročat levičarski delegati vsi navdušeni, kakor da so ‚zmagali' in ‚pobili desničarje' že s tem, ker so ‚izglasovali antiministerializem', a so se šele streznili ob vprašanju, če je zmagala komunistična lista pri volitvah v načelstvo in v glavni odbor.

Ne! Vse je ostalo ‚skoro po starem': vodstvo stranke so obdržali desničarji in omahljivci sredincev.[35] Takratni sredinec Rudolf Golouh je v Uradnem sporočilu o XI. zboru JSDS med drugim zapisal:

»... sklepi so jasno pokazali mišljenje in hotenje slovenskega socialističnega delavstva. ZBOR SE JE VRŠIL V ZNAMENJU UJEDINJENJA VSEH JUGOSLOVANSKIH SOCIALISTIČNIH STRANK. To ujedinjenje je nujno potrebno, to ujedinjenje se mora čimprej izvršiti. Slovensko delavstvo je dalo tej svoji volji krepek izraz. S tem strankinim zborom je postavljen prvi temelj enotni jugoslovanski proletarski stranki.«[36]

Ta stranka pa je bila ustanovljena že aprila 1919 in imenovala se je Socialistična delavska stranka Jugoslavije/komunistov in ni potrebovala tako krhkega in trhljivega temelja, kakršnega je ponujalo uradno Golouhovo poročilo. In prav tako prhke so bile tudi naslednje besede o antiministerializmu, četudi so bile tako ‚odločno' izrečene, kakor se je ‚strankin zbor odločno izrekel za ujedinjenje'.

Tako ‚odločno' naj bi se po Golouhovem poročilu zbor ‚izrekel proti sodelovanju v meščanskih vladah, proti ministerializmu vobče'.[37] To se je, kakor se je izkazalo, prav tako ‚uresničilo' kakor ‚ujedinjenje'. Kristan je ostal minister v Davidovićevi vladi, 16. novembra 1919 pa je glavni odbor stranke kljub sklepu proti ministerializmu sklenil, da pošlje svojega zastopnika v deželno vlado za Slovenijo ‚z enim glasom večine', toda vseeno z večino članov odbora, ki se ministerializmu niso nameravali odpovedati. Novembrski kongres JSDS 1919 torej ni opravičil pričakovanj delavskih množic. Zato je delavsko ogorčenje nasproti strankinemu vodstvu naraščalo zlasti med ljubljanskimi železničarji ter med jeseniškimi kovinarji, zasavskimi in drugimi rudarji. Odpor proti slovenskemu socialnodemokratskemu Kantorju in kraljevemu ministru Antonu Kristanu ter njegovim somišljenikom je naraščal in vse češče so ga imenovali ‚izdajalca delavske stvari'.

Tudi slepilo o ‚zedinjenju delavskih strank', ki je potekalo med JSDS in SDSJ/k in ki se je začelo s Korunovim pismom 22. novembra 1919 IO SDSJ/k v Beograd, ni moglo večno trajati. O tem pismu, na katerega naj bi JSDS prejela odgovor do 5. decembra 1919, je 7. decembra 1919 razpravljal IO SDSJ/k in dne 9. decembra 1919 poslal odgovor, v katerem je bilo rečeno, naj JSDS ‚ne samo teoretično (po sklepih XI. zbora), marveč tudi praktično preneha sodelovati v vladi, bodisi centralni, bodisi deželni, in jo podpirati'.

Od izpolnitve tega sklepa je odvisno, da ‚stori naša partija (SDSJ/k) vse, da se zedinjenje izvrši'.

»Slovenski proletariat je danes še v enotni stranki,« je pisal takratni učitelj jeseniškega socialističnega delavstva dr. Milan Lemež. Ali tudi tukaj si stojita nasproti dve smeri (reformistična soc. dem. in komunistična revolucionarna), ki pa še nista tako izraziti vsled vladajočega oportunizma (desničarskih voditeljev v stranki). Stranka je v stanju vrenja, jasnijo se pojmi, bore se naziranja med sabo . . .«

Ta naziranja je dr. Lemež razložil v uvodniku 2. številke Naših zapiskov (februarja 1920):

»Globoka razpoka gre danes skozi vrste svetovnega proletariata. Dve naziranji si stojita sovražno nasproti . . . Revolucionarci izjavljajo, da se dado doseči cilji socijalizma le po nasilnem prevratu vsega dosedanjega družbenega reda, reformisti pa . . . s pomočjo reform, parlamentarizma, skratka s pomočjo sredstev meščanskega demokratizma.

Predstavniki revolucionarnega naziranja so ruski boljševiki, reformističnega pa nemški revizionisti. Ruski boljševiki so izvedli socialno revolucijo in organizirajo socialistično gospodarstvo. Nemški revizionisti

(Scheidemann, Noske, Ebert) organizirajo Nemčijo na temelju meščanskega demokratizma, jo upravljajo s staro birokracijo in poleg tega jo strahujejo z bivšo cesarsko armado (pri dušitvi revolucionarnih akcij nemškega proletariata — op. M. Kl.) . . .«[38]

Kam je to Nemčijo pripeljalo, nam danes pove zgodovina, in prav tako, kaj je ta Nemčija med 1939 in 1945 prizadejala človeštvu.

Tega dobro leto po prvi svetovni vojni ni mogel še nihče slutiti, čutili pa so lahko, da bi socialistična revolucija lahko osvobodila delavstvo in delovnega človeka nasploh ter rešila človeštvo pred prihodnostjo, kakršna ga je v prvi vrsti zaradi nemških reformistov čakala.

»Revolucionarno naziranje zastopa načelo neizprosnega razrednega boja proti buržoaziji . . . ker vidi v meščanski razredni državi eno izmed najuspešnejših bojnih sredstev buržoazije . . .

Ker hoče revolucionarna smer uničiti meščansko državno organizacijo, je izključeno vsako sodelovanje proletariata v meščanskih vladah in to tudi takrat, če bi pri volitvah zmagal ali pa če bi bila tako ugodna konstelacija strank, da bi si proletariat pridobil v vladi odločilno besedo. VLADA, SESTAVLJENA NA ZAKONITIH TEMELJIH MEŠČANSKE DRŽAVE, NI V STANJU, DA BI IZVEDLA RAZLASTITEV POSEDUJOČEGA RAZREDA ALI ODPRAVILA MEŠČANSKO DRŽAVO. DO TEGA DEJANJA SE MORE POVZPETI SAMO REVOLUCIONARNA ZMAGA PROLETARIATA t. j. DIKTATURA PROLETARIATA, ki ima v sebi ono revolucionarno silo, da izvede zadnja revolucionarna dejanja . . . V SMISLU MARXA . . . DELAVSKI RAZRED NE MORE KRATKO MALO PREVZETI ZGOTOVLJENEGA DRŽAVNEGA USTROJA IN GA UPORABLJATI V LASTNE SMOTRE. Proletariat si MORA USTVARITI ZA PREHODNO DOBO DIKTATURE SVOJO LASTNO DRŽAVNO ORGANIZACIJO. Boljševiki so ustvarili svojetsko republiko.«[39]

O vsem tem pa tudi o ‚reformistični smeri' so bili slušatelji politične šole v okviru jeseniške »Svobode« že poučeni.

»Tudi pri nas v Jugoslaviji sta zastopani obe smeri. Predstavnik revolucionarne smeri je . . . danes Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov). Med reformiste je šteti Koraćevo skupino.«[40]

Slovenski proletariat z obema strujama pa je bil zaradi oportunizma v stranki še vedno v JSDS.

»VPRAŠANJE UJEDINJENJA TRKA NA VRATA. PRISILILO BO SLOVENSKI PROLETARIAT, DA SE ODLOČI NA LEVO ALI DESNO, V SREDINI NE BO MOŽNO VEDNO OSTATI.«[41]

Tehtnica v stranki se je že nagnila v levo. Na okrožni konferenci JSDS za Ljubljano je zmagala komunistična lista. To se je zgodilo že 4. januarja 1920. Kakor pravi zgodovinar France Klopčič je postala ta organizacija ‚glasnica komunistične opozicije' v JSDS. Z resolucijo je zahtevala takojšnje sklicanje izrednega strankinega kongresa ter o tem obvestila IO JSDS in vse strankine organizacije v Sloveniji. Njena resolucija je tudi na Jesenicah naletela na skoro stoodstotno odobravanje v krajevni organizaciji JSDS, še bolj pa med članstvom jeseniške Svo-

bode in strokovne organizacije kovinarjev, ki je to leto ustanovila dve novi vplačilnici — eno na Javorniku, drugo na Blejski Dobravi.[42]

Zahtevi ljubljanske okrožne konference JSDS, izraženi v resoluciji, se je pridružila večina strankinih organizacij v Sloveniji in terjala izredni kongres. To pa ni šlo v račun socialnodemokratskemu Kantorju in kraljevemu ministru Antonu Kristanu, ki je 15. februarja 1920 s padcem Davidovićeve vlade moral zapustiti svoj ministrski fotelj. Zato pa je sklenil, da utrdi svoj položaj v stranki in da enkrat za vselej udari po levici, najprej s »Političnimi direktivami naše stranke« objavljenimi v »Napreju« 20. in 21. februarja 1920, nato pa naj bi 22. februarja 1920 izpremenili v skladu z desničarskimi nameni novembrske sklepe XI. zbora JSDS.

Anton Kristan je torej po vseh tu opisanih (in prejšnjih tu neopisanih dogodkih, ki so že dali slutiti, v kakšno smer bo krenil ta socialnodemokratski prvak-Gl. »Začetke organiziranega komunističnega gibanja na Jesenicah« v »Listih«, prilogi »Železarja«) naposled le prišel z odkrito protidelavsko in protikomunistično karto na dan in vrgel komunistični levici v stranki rokavico, prepričan, da bo v boju z njo zlahka zmagal.

Toda tokrat se je lisjaški politikant zmotil ...

»Politične direktive naše stranke (JSDS)«

S »Političnimi direktivami naše stranke« je Anton Kristan hotel najprej ovreči očitke levice zaradi nerevolucionarnosti stranke ob prevratu in po njem:

»... Često se trdi, da stranka ni znala izrabiti političnega položaja, ki je nastal v odločilnem obdobju po prevratu. Poglejmo, ali je res tako! Resnica je, da po prevratu nismo imeli v Sloveniji ničesar, kar bi lahko imenovali armado, in da se zavoljo tega zdi, da bi se dalo takrat velik socialni preobrat z lahkoto izvesti.

Glede na to se trdi, da je bila naša čakalna taktika napačna in da je imela ta uspeh, da se je medtem tudi buržoazija pripravila, in sicer veliko bolje kot delavstvo. Kar bi se bilo dalo svoj čas z naglo in pogumno iniciativo z lahkoto doseči, to smo za dolgo dobo baje zamudili — ker smo se pripravljali na udarec kakor Cadorna za napad na Kras.

To bi bil gotovo težek očitek, ko bi bilo dosedaj sploh kdaj misliti na revolucionarne akcije.«[43]

»PO PREVRATU JE MOGLA RAČUNATI SLOVENSKA SOCIALNA DEMOKRACIJA V NAJBOLJŠEM SLUČAJU NA PREVLAST NA OZEMLJU, KI NI MOGLO ZASE ŽIVETI,« zatrjujejo Politične direktive in opravičujejo ravnanje JSDS: »V Trstu je stala italijanska vojska, v Sremu in Banatu pa srbska in francoska. Kaj se to pravi, bodo vsi tisti dobro vedeli, ki so preživeli prve dni po prevratu v Trstu, Pulju in drugih velikih mestih. Tam je imelo delavstvo tiste dni politično moč popolnoma v rokah. Čez nekaj dni pa se je odpošiljalo na vse strani odposlance in radio-depeše za odpomoč, ker je grozila prebivalstvu lakota,« beremo v direktivah, kakor da lakote v času vojne in tudi

potem, ko se je oblasti v omenjenih mestih polastila italijanska vojska. Na Kranjskem pa do ‚popolne politične moči' delavstva po zaslugi ljubljanskih veljakov slovenske socialne demokracije ni prišlo niti v občinah, kakršni sta bili jeseniška in koroškobelska v jeseniški dolini, kjer je socialistično organizirano delavstvo zadnji dve leti svetovne vojne po številu in vplivu uživalo večino, pa se je na Jesenicah moralo zadovoljiti z Narodnim svetom, v katerem sta imeli meščanski stranki vodilne položaje, dasi sta ostali skoro brez članstva, oziroma bi ostali skoro brez volilcev, če bi bil jeseniški narodni svet demokratično izvoljen in ne postavljen. Toda vrnimo se k Trstu in Pulju, o katerih so govorile direktive: »Ko je obe mesti ZASEDLA ITALIJANSKA VOJSKA, NI NIHČE VEDEL, ALI NAJ TO SMATRA ZA NESREČO ALI REŠITEV,« je ta stavek izzvenel nekoliko cinično, obenem pa naj bi podčrtal politično ‚modrost' Kristanovih in Prepeluhovih socialnih demokratov v kranjskem in štajerskem delu Slovenije: »Položaj v Sloveniji je bil podoben položaju v teh mestih. TUDI AKO BI PROLETARIAT V SLOVENIJI Z DRZNO AKCIJO ZAVLADAL, BI MORAL V KRATKEM PODLEČI MILITARIZMU, ki je vladal še nezlomljen v deželah, ki so za gospodarski obstoj Slovenije nujno potrebne. Tega, da bi povzročili vnanje intervencije tudi narodno politični motivi, nam pri vsem tem niti omenjati ni treba.

PRI TEH RAZMERAH SE JE BILO TREBA ODLOČITI PROTI VSAKI POLITIKI REVOLUCIONARNEGA DEJANJA. In sicer ne glede na to, kakšne posledice bo to (neizpolnjeno revolucionarno dejanje) imelo IN ZA KAKO DOLGO DOBO BO TREBA ZARADI TEGA POLITIKO REVOLUCIONARNEGA DEJANJA ODLOŽITI.«

Tako je bilo rečeno v političnih direktivah JSDS, objavljenih 20. februarja 1920 v strankinem glasilu — v »Napreju«. To pa je pomenilo, da bo JSDS ‚politiko revolucionarnega dejanja odklanjala tudi v bodoče'. In da bi delavstvo začutilo nesmisel takega dejanja, je navajalo, da so nesmisel in nemoč revolucionarnega dejanja ‚pokazali primeri Madžarske', kjer so socialistično revolucijo zadušile romunske in antantne sile, in Bavarske, kjer so napravili konec socialistični sovjetski Bavarski nemški oficirski prostovoljski korpusi, torej formacije nekdanje nemške cesarske armade, s katero so Ebert, Scheidemann in Noske — nemški socialni demokrati dušili nemško socialistično revolucijo in revolucionarno gibanje in akcije nemškega proletariata, le da citirane politične direktive JSDS teh socialnodemokratskih izdajalcev nemškega delavstva niso omenjale kot krivcev za propad nemške socialistične revolucije. Propad obeh kratkotrajnih republik so navajale samo zato, da bi Kristanovi desničarji slovenskemu delavstvu pokazali, kako so Anton Kristan in druščina ‚sodili prav', da so odklanjali ob prevratu in po njem sleherno revolucionarno akcijo in da je to še vedno prav:

»Danes je menda že vsakemu jasno, kako usodno bi bilo za našo stranko, ako bi se dala voditi po razpoloženju (levice, ki je terjala združitev s SDSJ/k, in zrevolucioniranih delavskih in delovnih množic, česar

pa direktive ne omenjajo — prip. p.) in po pojmih, ki so v velikem delu delavstva takrat res prevladovali, in ako bi se (JSDS) odločila za politiko, ki so jo zagovarjali pod vplivom dogodkov v sosednjih zemljah stoječi agitatorji.«[44]

Torej: delavec, zahvali se modrosti in voditeljstvu Antona Kristana in njegovih ministrantov, da so obvladali in zdisciplinirali tvoje ‚prekocuško' razpoloženje. Oni so tvoja pamet, pusti se jim voditi in pusti jih delati, kar hočejo, ker samo oni vedo, kaj je prav in kaj ni, in ne poslušaj tistih, ki ti govore drugače in ki imenujejo politično modrost tvojih voditeljev izdajstvo delavskega razreda. Zato ne poslušaj levičarjev in komunistov, ki trdijo, da je socialistični voditelj, ki se združuje z meščanstvom, sam buržuj, in socialistični minister v meščanski vladi ‚meščanski minister'.

In delavci so 21. februarja 1920 v nadaljevanju »Političnih direktiv stranke« v »Napreju« med drugim lahko brali Kristanovo demagogijo o ministerializmu:

»... Načelo, da naj socialist v meščanski vladi ne bo minister, je postalo za socializem skoro dogma.

Ta dogma ni brez globlje upravičenosti. Nihče ne more služiti dvema gospodoma ... Tisti, ki je PREDBOJEVNIK ZA PRAVICE DELAVSTVA, mora biti v stanu, da brani te pravice tudi za ceno, da pride s tem v konflikt tudi z oboroženo silo države. Zato TAKOZVANI ANTIMINISTERIALIZEM ni nekaj neutemeljenega. KOT ABSOLUTNA DOGMA PA JE KLJUB TEMU NEIZPELJIV IN NESMISELN ...«[45]

Ne bom navajal vseh demagoških zavijanj o ministerializmu, ki jih vsebujejo Kristanove Politične smernice naše stranke. Kristan se je ravnal po vzgledih ‚v vseh državah, kjer so postali socialisti razmeroma močan politični faktor' in pri tem prej ko ne mislil na Nemčijo, kjer sta bila socialna demokrata celo predsednik republike (Ebert) in predsednik vlade (Scheidemann) in kjer so zadušili sovjetsko Bavarsko (Rätter Republik Bayern) in kjer so že prej ubili nemška revolucionarja Karla Liebknechta in Rozo Luxemburgovo, morilci pa so ostali nekaznovani, ker so pač ‚izginili brez sledu' itd.[46]

Kristanove Politične direktive naše stranke niso povedale, kaj so počeli v državah, kjer so ‚postali socialisti razmeroma močan politični faktor'. Je Kristan mislil, da so delavci slepi in gluhi, zakaj dogodki v Nemčiji bodo zavzeli prav marca in aprila nove razsežnosti — od poizkusa desničarskega Kappovega puča, pred katerega vladavino so nemške socialne demokrate rešili prav revolucionarni delavci z generalno stavko in vstajo v prvi vrsti porurškega delavstva in njegove rdeče armade, nad katero pa bo rešena nemška socialnodemokratska vlada takoimenovane ‚weimarske koalicije', v kateri so bile zastopane tudi meščanske stranke, poslala prav prostovoljske oficirske korpuse, med njimi tudi brigado kapitana Ehrhardta, čeprav je marca 1920 podpirala pučista Kappa in vkorakala v Berlin s črno-belo-rdečimi zastavami in s kljukastimi križi na čeladah.

Kristan teh dogodkov že v najbližji prihodnosti ni mogel slutiti, saj bi drugače v svojih Političnih smernicah naše stranke ne opozarjal tako samozavestno na države, v katerih ‚so postali socialisti razmeroma močan politični (državotvorni) faktor', seveda v koaliciji z meščanskimi strankami. Zakaj bi torej tudi v Sloveniji in Jugoslaviji ‚ne izrabili politične moči, ki jo socialistom dajejo legalna sredstva'. Vprašanje ‚ministerializma je postalo zdaj povsod aktualno'. To ni sicer brez nevarnosti, toda ‚nevarnost ministerializma je ... večja', kjer ‚si stojita delavstvo in industrija (Kristan pri tem ni rabil nalašč pravilne razredne besede: kapital) kot neizprosna sovražnika z interesnimi konflikti nasproti', kakor je bilo zapisano v Političnih direktivah. Drugače pa naj bi bilo po teh direktivah seveda v Sloveniji:

»DELAVSTVO IN INDUSTRIJA STA KAKOR DVA BERAČA, KI STA NAVEZANA DRUG NA DRUGEGA IN O KOJIH NE VEMO, KDO JE BOLJ POMILOVANJA VREDEN.«[47]

Torej Kristanu se je nenadoma zasmilil slovenski kapital, ki se je v tem času ‚proslavil' z velegoljufijami in špekulacijami in se — še vedno ‚reven' ob tujem kapitalu, ki je obvladoval najpomembnejšo industrijo na Slovenskem, kakršna je bila tudi Kranjska industrijska družba — s še večjim pohlepom v primerjavi s tujimi kapitalisti vrgel na izžemanje in izrabljanje slovenskega delovnega človeka.

Toda Kristanu se je ta ‚revež' smilil:

»ZATO JE ... PRI NAS V SLOVENIJI KONSTRUKTIVNO DELO (sodelovanje delavstva s kapitalisti, kar pravzaprav pomeni popolno uklonitev delavstva pred kapitalom) skoraj VEČJE VAŽNOSTI KOT MEDSEBOJNI BOJI; ko pa se lotevamo tega dela, NAM (delavci so rekli: ‚kraljevemu ministru na razpoloženju Antonu Kristanu' — prip. p.) POSTAJA MINISTERIALIZEM KORISTEN in često NUJEN, ako hočemo pomagati, da obvarujemo proletariat brezkoristnega trpljenja in propada, kar moramo zabraniti. IZ TEH RAZLOGOV JE MINISTERIALIZEM ZA NAS VPRAŠANJE, O KOJEM SE DA GOVORITI IN KJER ODLOČAMO SAMO PO TEŽI RAZLOGOV, KI GOVORE ZA IN PROTI.«[48]

Tako so Politične smernice JSDS 21. februarja 1920 izkrivile sklep XI. zbora proti ministerializmu, ki so ga kršile že poprej. Delavci naj bi si to pojasnilo tolmačili, da je ministerializem za delavca koristen, kadar se stranka (to je Kristan et co.) odloči, da vstopi bodisi v deželno, bodisi v centralno beograjsko vlado. Temu pa je seveda moral slediti v političnih smernicah JSDS tudi udarec po levici, ki je stremela k združitvi JSDS s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije/komunistov. Taka združitev ne bi bila mogoča, slovenskemu delavstvu pa bi bilo treba vtepsti v glavo, da bi bila taka združitev ali zedinjenje z jugoslovanskim delavstvom v škodo slovenskega delavstva:

»Enotnosti dosedaj v Jugoslaviji ni bilo mogoče ustvariti, ker so vodili belgrajski in zagrebški politiki enega dela delavstva diktaturo, ki se ni ozirala na naše potrebe in nazore in nam je hotela spraviti domačo politiko v tak pravec, da bi bila s tem PO NAŠEM (Kristanovem) GLO-

BOKEM UVERJENJU POLITIČNA BODOČNOST SLOVENSKEGA PROLETARIATA TEŽKO OŠKODOVANA.«[49]

Torej: Delavec, če boš stremel k zedinjenju slovenskega proletariata z jugoslovanskim v revolucionarno delavsko stranko, bo tvoja politična prihodnost utrpela škodo. Korist boš imel od Kristana, kadar bo zopet minister, tega pa Socialistična delavska stranka Jugoslavije/komunistov ne dovoljuje, ker je strogo protiministerialistična.

»POD TAKIMI POGOJI SMO SE MORALI UJEDINJENU VSAJ ZAČASNO ODREČI.

RADNIČKA PARTIJA KOMUNISTA v Beogradu in Zagrebu pa je odgovorila na to z geslom: »Und willst du nicht mein Bruder sein — so hau ich dir den Schädel ein« (Če nočeš mi postati brat, kot kuri ti zavijem vrat — svobodno prepesnjeno), in je poslala poslance in svojo »Novo istino« (hrvaško glasilo SDPJ/k) v slovenske kraje. Odkrito je vržena med nas BAKLA RAZKOLA.

Po naših krajih se je začela strupena agitacija, naperjena proti enotnosti JSDS v Sloveniji. Mi ne dvomimo niti za trenotek, kako bo slovenski delavec na ta napad na svojo enotnost odgovoril. Dvignil bo svojo roko in pustil jo bo težko pasti. Odpadel bo morda ta ali oni, razkola pa v stranki ne bo.«[50]

Anton Kristan je bil hudo samozavesten. Sklenil je obračunati z levico v stranki in z organizacijami, v katerih je imela levica že večino v vodstvu. V osrednji strankin odbor je kooptiral svoje privržence iz vrst ‚delavske birokracije' — plačanih funkcionarjev konzumnih zadrug, bratovskih skladnic, okrajnih tajništev strokovnih organizacij itd. Dne 22. februarja 1920 je sklical s temi kooptiranci razširjeno sejo IO JSDS:

»Na konferenci je bilo okrog 35 ljudi, od katerih velik del ni pripadal na strankinem zboru (1. in 2. nov. 1919) izvoljenim članom izvrševalnega odbora, »kar je prav gotovo ogorčilo tudi nekatere člane centruma, ki so potem izstopili iz stranke kakor na pr. Rudolf Golouh in še nekateri. »Samo trije (na seji 22. febr. 1920) so bili delavci, vsi drugi pa brodarji Kristan-Prepeluhove vojno-zvezne križarke. Mobilizirala se je vsa okrajna bolniška blagajna, kons. društva, strokovna tajništva, legalnim potom izvoljene ‚narodne poslanike' itd, in vsi ti ljudje so nato kovali in sprejeli resolucije in sklepe, naperjene proti delavstvu in delavskim organizacijam. Kdo bi se potemtakem čudil harmoničnemu soglasju, ki je vladalo na tej zgodovinski socialistični konferenci,« je mesec kasneje o tej konferenci zapisal Josip Petrič.[51]

Kristan je torej 22. februarja 1920 pustil ‚težko roko' pasti. Dne 26. februarja 1920 je »Naprej« objavil sklepe te konference, ki je pod točko 1) skušala s pozdravom ‚konsolidacije sovjetske Rusije, v koji vidi predbojevnico in veliko učiteljico delavskega razreda' uspavati delavstvo, da bi se ne razkril kot ‚protiboljševiški', pod točko dve pa je hkrati svoje neboljševiško obnašanje ob prevratu in po prevratu razglasil:

»DOSEDANJA TAKTIKA STRANKE JE BILA PRAVILNA, KER JE UTRDILA ORGANIZACIJO RAZREDNO ZAVEDNEGA PROLETARIATA V SLOVENIJI.«

Kar zadeva številčno rast in utrjevanje organizacije po številčni rasti na pr. na Jesenicah, bi tej ugotovitvi ne mogli očitati neresnice. Toda delavstvo je bilo revolucionarno razpoloženo, JSDS pa ga ni revolucionarno usmerjala, marveč ga je nenehno brzdala tako v zadnjem letu kakor tudi ob prevratu. Toda tega si samozvanci s Kristanom in Prepeluhom niso očitali, marveč so si s točko 2 izrekli zaupnico.

Pod točko tri so sedanjo vlado imenovali ‚reakcionarno', ker ni bilo v njej ministrov Kristana, Koraća in Bukšega. Z njo pa je nastal ‚za delavstvo v Jugoslaviji nov položaj, ki zahteva, da se zbere ves slovenski proletariat enotneje kakor kdaj poprej okrog stranke (Kristana in drugih samozvancev), da se bodo razbile nakane reakcionarnih elementov ob trdno sklenjeni fronti razredno zavednega ljudstva.

»Nakane reakcije bodo naletele na neizprosno opozicijo slovenskega proletariata. Predvsem hoče stranka izsiliti tako zelo potrebne volitve v konstituanto in v občine. Temu boju bo posvetila stranka vse svoje moči.«[52]

V točki štiri so razložili ‚resolucijo o ministerializmu, sprejeto na strankinem zboru', tako, kakor jo ‚tolmači (samozvani) izvrševalni odbor' in sicer:

»... VSTOP V VLADO je PRIMEREN LE TEDAJ, KADAR PRIDOBI PROLETARIAT ODLOČILNO MOČ V DRŽAVI, ALI PA TAKRAT, KADAR JE KONSTUKTIVNO-ORGANIZATORIČNO DELO ZAČASNO ZA DELAVSTVO ODLOČILNEGA POMENA ...«

Za samozvance Kristanovega kova je bil pomemben samo drugi del, ker do odločne moči v državi lahko proletariat pride samo s socialistično revolucijo in socialistično preobrazbo države.

Besede o ‚ujedinjenju jugoslovanskega proletariata' so bile brez potrebe pod to točko, saj so Politične smernice stranke že pred konferenco napovedovale, da ‚ujedinjenje še ni mogoče' in da bi bilo tako, kakršnega si ga nekateri zamišljajo in terjajo — zedinjenje s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije/komunistov — v ‚škodo slovenskega delavstva'[53]

Člen 5 pa je bil tisti člen, s katerim je Anton Kristan nameraval ‚napraviti red v stranki' in s katerim je pustil ‚težko pasti svojo roko' na levico:

»IZVRŠEVALNI ODBOR SMATRA ZA TEŽKO KRŠENJE DISCIPLINE, AKO STRANKINI PRISTAŠI v težkih političnih situacijah JAVNO NAPADAJO MANDATORJE STRANKE, in ugotavlja z obžalovanjem, da so se nekateri člani stranke glede tega hudo pregrešili ...«

Takim ČLANOM, KI SO SE PREGREŠILI PROTI MANDATORJEM STRANKE je peti člen napovedoval IZKLJUČITEV IZ STRANKE. Pa ne samo njim, marveč tudi posameznim strankinim organizacijam, v katerih so imeli prvo besedo komunisti, je grozil razpust:

»STRANKINO NAČELSTVO ... SME RAZPUSTITI ORGANIZACIJE, KI BI V SVOJI SREDI ali nazunaj RAZVIJALE TAKŠNO (proti mandatorjem stranke naperjeno) AGITACIJO IN RAZBIJALE ENOTNOST STRANKE.«[54]

Člani 6 do 9 so ‚legalizirali' Kristanovo kooptiranje novih članov v izvrševalni odbor JSDS.

Tako je slovenski socialnodemokratski Kantor hotel uničiti komunistične korenine, ki so že pognale svojo rast v stranki in ki jih je Anton Kristan smatral za nevaren plevel, ki ga je treba iztrebiti. Mislil je, da bo s svojo avtoriteto in ‚popularnostjo' med delavstvom stvar zlahka opravil. Udaril bo pastirje in črede se bodo razkropile, oziroma se zbrale v čredo, ki bo sledila samo njemu. Delavec je bil zanj človek iz mase, ki ne zna misliti in ki zanjo misli lahko samo voditelj, kakršen je bil on. Se res ni zavedal, da ga je delavstvo že spregledalo in je videlo v njem samo še ‚kraljevega ministra na razpoloženju', ki je bogatel na delavski račun in se spremenil v izdajalca delavske stvari in socializma. Njegova stranka je ‚po zaslugi ... voditeljev (njegovega kova) srečno prijadrala v malomeščanski tabor'.[55]

»... Osebe, ki niso imele nikoli proletarskega prepričanja, so si na umetni način, popolnoma po vzoru (politikov in politikantov) meščanskih strank, osvojile važnejša mesta v stranki, vodstvo barčice pa prepustile svojim skromnim brodarjem, ki so veseli ... drobtinic od bolj ali manj bogato obložene mize raznih vojnih zvez, konsumnih društev itd. RAČUN NI BIL SLAB IN SE JE DOSLEJ (Kristanu in druščini) OBNESEL ... V bodoče bo morda drugače in drugače mora biti. To menda že čutijo ubogi brodarji in so se zato začeli ... vneto baviti z ustvaritvijo službene pragmatike, ki naj bi jih varovala proti morebitnim neljubim posledicam njih lenobe in neodkritosti. Po naključju sem dobil tak načrt v roke in ne morem si kaj, da ne bi o njem povedal svojega mnenja. KAJ ZAHTEVAJO GOSPODJE DELAVSKI BIROKRATJE? NIČ DRUGEGA, KAKOR DA JIM (delavske) ORGANIZACIJE ZAGOTOVIJO BODOČNOST, to se pravi: po dveh letih službovanja toliko, po petih letih toliko itd. Kakšno jamstvo nudijo pri tem sami, o tem ni govora. NAČRT JE PRAVEGA NEMŠKEGA IZVORA ... POSLEDICA SO SCHEIDEMANNOVCI, NOSKEJEVCI, RENNERJEVCI, to se pravi IZDAJICE DELAVSKEGA POKRETA. Tudi gospod Kristan, minister v večnem pokoju, si je osvojil ta lepa načela in je zbral okrog sebe telesno stražo nastavljencev strokovnih institucij, ki naj bi ga varovali proti neprilikam njegovega političnega kramarstva ... In dobro je računal. Žal le, da je prezgodaj pokazal svoje proračune in s tem streznil marsikaterega. DA NI BILO KONFERENCE IZVRŠEVALNEGA ODBORA (JSDS) Z DNE 22. FEBRUARJA t. l., BI BILO ZANJ IN ZA NJEGOVE (Kristanove) PRIVRŽENCE MNOGO BOLJE,« je ugotavljal eden vodilnih ljubljanskih in slovenskih pobornikov za združitev s SDSJ/k Josip Petrič. ZAGRINJALO JE PADLO in konferenca JSDS 22. februarja 1920 je pokazala ‚IZDAJALSTVO (delavskega boja) V VSEJ SVOJI KRIČEČI GOROSTASNOSTI'.[56]

V interesu delavske stvari je bilo treba Kristanovemu početju napraviti konec. Levica je pobrala izzivalno rokavico[57] in v največje Kristanovo razočaranje se ‚čreda ni razpršila in se zbrala okrog njega', marveč je sam s svojimi oprodami ostal ‚pastir brez črede'.

Ustanovitev DELAVSKE SOCIALISTIČNE STRANKE za Slovenijo

Peti člen sklepov seje IO JSDS so naperili Kristanovi samozvanci v prvi vrsti proti ljubljanski organizaciji, ki so jo nameravali razpustiti. S tem so izzvali cepljenje delavskih vrst. Prisiliti so hoteli levo krilo v stranki, da bi se odreklo svoji komunistični liniji in brezkompromisnemu zedinjenju JSDS s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije/komunistov ali pa zapustilo stranko. Računali so, da bodo levičarski voditelji ali odnehali ali pa jih bodo izključili in jih tako onemogočili med strankinimi množicami. Tudi ‚razpusta' posameznih organizacij, ki jih je napovedoval omenjeni peti člen seje IO JSDS z dne 22. februarja 1920, bi se lotili tako, da bi ‚levičarsko' krajevno organizacijo razpustili in jo potem nanovo ustanovili na ‚iniciativo' svojih desničarskih somišljenikov. Torej zatekli bi se k sredstvom, h kakršnim so se zatekale politične, strokovne in kulturno-prosvetne socialnodemokratske centrale med obema vojnama nekajkrat tudi na Jesenicah — leta 1923 in 1937 v strokovni kovinarski organizaciji, leta 1933 pa z razpustom jeseniške »Svobode«. Toda takrat — leta 1920 — se je samozvani Kristanov socialnodemokratski vrh nameraval prvič zateči k takemu sredstvu strankinega nasilja nad krajevnimi organizacijami, ki niso delovale v skladu s Kristanovimi hotenji in nameni. To ‚delo' bi lahko brez težav opravil izvrševalni odbor — ‚uzurpatorji delavske politične moči', ki so si na seji IO JSDS ‚22. februarja t. l. ... dali najprej sebi zaupnico' za ‚svoje dosedanje politično delo, potem pa kooptirali nove sebi enake bratce v izvrševalni odbor' in si s tem zagotovili desničarsko večino.[58] To mu je uspelo toliko lažje, ker na tej seji ni bilo glavnega urednika »Napreja« in predstavnika centruma Rudolfa Golouha,[59] ki je potem zapustil strankin centrum, ki ga je zastopal pred XI. zborom JSDS in na njem, in zdaj korakal med prvimi na levici.[60]

Toda Kristanu ni bilo treba čakati na razpust ljubljanske organizacije JSDS. Bojno rokavico, ki jo je vrgel levici, je le-ta pobrala in dne 2. marca 1920 izstopila iz JSDS sama, svoj sklep pa utemeljila z naslednjim pojasnilom:

»Naša srčna želja je bila, da ostane slovenski proletariat enoten, da ga v celoti pripeljemo v krog svojih bratov in sester na jugu, da enoten stopi z bratskim hrvatskim in srbskim delavstvom v veliko družino svetovnega proletariata.

NI ŠLO. MAJHNA SKUPINA LJUDI JE PREPREČILA NAŠA STREMLJENJA. V nedeljo dne 22. februarja t. l. ... je ... seja izvrševalnega odbora JSDS ... odobrila ministerializem ... sodelovanje strankinih zastopnikov v meščanskih vladah in DALA STRANKINEMU NAČELSTVU POOBLASTILO, DA SME RAZPUSTITI ORGANIZACIJE, KI SE

NE BI HOTELE SLEPO POKORITI TEJ SKUPINI. V nasprotju s strankinim statutom so sprejeli v izvrševalni odbor nove člane, da tako še bolj utrde svoj absolutizem. S TEMI SKLEPI JE POSTAVIL IZVRŠEVALNI ODBOR IZVEN VRST SOCIALISTIČNEGA PROLETARIATA, POLASTIL PA SE JE STRANKINEGA IZVRŠEVALNEGA ODBORA, S POMOČJO KATEREGA HOČE VLADATI PREKO VSEH SKLEPOV STRANKINIH ZBOROV.

Odsotnost glavnega urednika »Napreja« je TA SKUPINA izrabila v to, da JE ZAVESTNO PRIPRAVILA RAZKOL V STRANKI ... V smislu teh sklepov so hoteli razpustiti ljubljansko krajevno politično organizacijo. Da to preprečimo, SMO SKLENILI na seji dne 2. marca t. l., katere se je udeležilo 27 zaupnikov, DA IZSTOPIMO IZ JUGOSLOVANSKE SOCIALNO DEMOKRATIČNE STRANKE ZA SLOVENIJO. Sklep je bil storjen ENOGLASNO. Istočasno SMO SE PROGLASILI za SESTAVNI DEL NOVE DELAVSKE SOCIALISTIČNE STRANKE ZA SLOVENIJO.[61]

Slovenskemu proletarijatu!

Delavci! Sodrugi! Sodružice! Socijalisti!

„UJEDINJENJE",

Sodrugi, Sodružice!

Vsi na svoje mesto in zmaga ujedinjenega jugoslovanskega proletarijata je zapotovljena!

Prijatelji!

Pripravljalni odbor delavske socijalistične stranke za Slovenijo v Ljubljani

Proglas ustanoviteljev DSS za Slovenijo

Manifest pripravljalnega odbora DSS za Slovenijo

S svojim izstopom iz JSDS je ljubljansko delavstvo stopilo organizirano na komunistično pot in dalo pobudo za ustanovitev PRIPRAVLJALNEGA ODBORA ZA USTANOVITEV DELAVSKE SOCIALISTIČNE STRANKE ZA SLOVENIJO, ki naj bi organizirala slovensko razredno zavedno delavstvo in ga pripravila na zedinjenje s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije/komunistov.

Dne 3. marca 1920 je ta odbora naslovil na slovensko delavstvo manifest

SLOVENSKEMU PROLETARIJATU

Prva dva odstavka manifesta pripravljalnega odbora Delavske socialistične stranke sta dobesedno povzeta po prvih že citiranih odstavkih iz pojasnila ljubljanske politične organizacije o izstopu iz Jugoslovanske socialno demokratične stranke. Tretji odstavek pa je spremenjen in očita skupini Kristanovih samozvancev, da je le-ta ‚DOSEDANJE OSREDNJE GLASILO STRANKE »NAPREJ«, ki je pod vodstvom prejšnjega glavnega urednika vsaj uvaževalo sklepe in navodila zadnjega strankinega zbora', v zadnjem času ‚IZRABILA V TO, DA JE ZAVESTNO PRIPRAVILA RAZKOL V STRANKI, KI GA JE IZVEDLA Z ZADNJIMI SKLEPI', nato pa zopet ponavlja pojasnilo ljubljanske organizacije, da so samozvanci, ki so se s kooptiranjem Kristanovih somišljenikov polastili IO JSDS, ‚hoteli razpustiti ljubljansko krajevno politično organizacijo':

»Da to preprečimo smo sami javili svoj izstop iz stranke in se proglasili kot sestaven del nove

»DELAVSKE SOCIALISTIČNE STRANKE ZA SLOVENIJO«

Zakaj smo to storili? Politika stranke že dolgo ni bila več razredna, proletarska. SKUPINA LJUDI JE IZKORIŠČALA SLOVENSKEGA DELAVCA V SVOJE OSEBNE NAMENE, IZRABLJALA JE STRANKO ZA KONSOLIDACIJO KAPITALISTOV IN ZA UTRDITEV MILITARIZMA V NOVI DRŽAVI. ZAGOVARJALI SO SODELOVANJE Z ONIMI KROGI, KI SO ORGANIZIRALI BOJ PROTI SOVJETSKI RUSIJI, PROTI RUSKEMU PROLETARIJATU, KI VZDRŽUJEJO V BEOGRADU ZASTOPSTVO RUSKEGA CARIZMA, KATERO DANES PREPLAVLJA NAŠO DEŽELO Z ONIMI KRVNIKI, S KATERIMI SO OBRAČUNALI RUSKI DELAVCI IN KMETJE. OBTOŽUJEMO JIH (Kristana in druge desničarske samozvance) IZDAJSTVA NAD SLOVENSKIM PROLETARIJATOM! Proletarec in kapitalist ne moreta sedeti pri isti mizi, med obema je boj, ki se bo končal šele takrat, ko proletarijat premaga kapitalista in odpravi privatno lastnino v tovarnah, rudnikih, zemlji in trgovini.

Zgoraj omenjena skupina pa je izgubila izpred oči te končne cilje, ona zasleduje cilje malomeščanstva, ona zagovarja skupno delo s kapitalisti, ki sesajo v delavnicah kri iz delavčevega telesa.

Očistiti moramo vrste teh lažisocijalistov in teh lažiprijateljev delavstva, da pride zopet poštenost na površje in da zmaga politika, ki jo razume delavec in za katero bodo stale delavske mase.

OBTOŽUJEMO TO SKUPINO, DA JE PREPREČILA UJEDINJENJE Z JUGOSLOVANSKIM PROLETARIJATOM! S svojo malomeščansko politiko, ki so jo delali na svojo roko, so onemogočili združitev jugoslovanskega delavstva. ONEMOGOČILI SO TO ZDRUŽITEV ZATO, DA MOREJO NEMOTENO GOSPODOVATI NAD SLOVENSKIM DELOM JUGOSLOVANSKEGA DELAVSTVA, DA GA MOREJO PROSTO PRODAJATI ZDAJ ENI, ZDAJ DRUGI KAPITALISTIČNI VLADI, DA SMEJO V NJEGOVEM IMENU PROSTO (svobodno) UGANJATI SVOJ »TRGOVSKI« SOCIJALIZEM, KI JIM JE OSEBNO, »MORALNO« IN FINANČNO ŽE TOLIKO KORISTIL. Vendar je združitev nujno potrebna. Potrebna zato, da se ustvari enotna obrambna fronta proti notranjim ... in vsem sovražnikom jugoslovanskega proletariata, potrebna, da se napravi konec tajnemu in odkritemu separatističnemu rovarjenju gotovih elementov, ki delajo pri nas in v inozemstvu za vojno in ki jim je menda potrebna enotnost jugoslovanskega ljudstva, ki naj bi bilo zopet plen v rokah eksploatatorjev.

JUGOSLOVANSKI PROLETARIJAT IN SAMO ON MORA BITI NOSITELJ UJEDINJENJA IN ENOTE JUGOSLOVANSKEGA LJUDSTVA.«

Tak je dobesedni prepis prve strani manifesta, ki ga je pripravljalni odbor za ustanovitev Delavske socialistične stranke za Slovenijo izdal v obliki letaka.

Druga stran letaka pa je pozivala:

»DELAVCI! SODRUGI! SODRUŽICE! SOCIJALISTI!

Odločen trenutek je nastopil. Vsako nadaljnje obotavljanje bi bilo slovenskemu delavstvu usodno. Maloštevilni pristaši desnega strankinega krila so se postavili na stališče, s katerim se ne moremo strinjati, če hočemo ostati delavci. Pa ne samo to! Ti ljudje so pričeli proti nam tak boj, ki ... nam nalaga dolžnost, da čuvamo to, kar smo vedno čuvali ... ČISTOST SOCIJALIZMA IN POŠTENOSTI V STRANKI.«

Naslednji odstavek dokazuje, kako so Kristanovi samozvanci poteptali sklepe XI. strankinega zbora.

»MORALI SMO PROČ, DA ... OHRANIMO ČISTO SOCIALISTIČNO MISEL, DA BRANIMO INTERESE DELAVSTVA, DA LOČIMO POŠTENJAKE OD NEPOŠTENJAKOV.«

»... po predolgem izkoriščanju stranke v osebne svrhe, se vračamo končno zopet NA POŠTENO POT SOCIJALIZMA, RAZREDNE VZGOJE IN RAZREDNEGA BOJA.«

Mimo tega je manifest pripravljalnega odbora Delavske socialistične stranke sporočal slovenskemu delavstvu, da bo začelo izhajati novo glasilo »UJEDINJENJE«, ker ‚ne maramo več ... malomeščanskega »Napreja« za svoje glasilo' in apeliral na zbiranje denarja za tiskovni sklad le-tega. »Zastavili bomo zato vse svoje sile, da ne bo odslej nobena proletarska družina brez »Ujedinjenja«.«

»VSI NA SVOJE MESTO IN ZMAGA UJEDINJENEGA JUGOSLOVANSKEGA PROLETARIATA JE ZAGOTOVLJENA!«

»Vsi, ki z nami soglašate, podajte se nemudoma na delo. Ustanovite po vseh okrajih in krajih odbore, pododbore in zaupnike; agitirajte za naše glasilo »Ujedinjenje« in naznanite nam čimpreje imena krajevnih zaupnikov in število naročnikov lista. Pripravite se obenem za PRVI STRANKIN ZBOR, KI SE BO VRŠIL V NAJKRAJŠEM ČASU in na katerem se bo USTANOVILA DELAVSKA SOCIALISTIČNA STRANKA ZA SLOVENIJO IN OBENEM SE BO IZVRŠILO VSE POTREBNO ZA UJEDINJENJE JUGOSLOVANSKEGA DELAVSTVA.«

»PRIJATELJI! Po dolgi žalostni dobi brezvestnega spletkarjenja z interesi in ideali socijalističnega delavstva, po predolgem izkoriščanju stranke v osebne svrhe, se vračamo končno spet na pošteno pot socijalizma, razredne vzgoje in razrednega boja ...«

Potem je manifest opozarjal, da se bo s strani lažnih socialistov vsula ploha psovk in očitkov, oziroma podtikanj o izdajstvu. Toda:

»Saj jih poznate! Izdajalci so oni, ker so se vdali kapitalističnim vladam in jim hlapčevsko služili, izdajalci so oni, ker so pogazili v blatu osebnih ambicij in koristi program stranke, kakor bomo dokazali v svojem listu.«[62]

»V manifestu,« je pisal znani delavski zgodovinar France Klopčič,[63] »ne najdemo jasnih komunističnih idej; ozira se preveč nazaj, k nečemu, kar je razvoj pustil za seboj, in ne kliče naprej, k novim pojmovanjem, k novim revolucionarnim perspektivam. V tem moramo videti tedanjo razvojno stopnjo komunističnega gibanja v Sloveniji. Toda odcepitev od preživele socialnodemokratske stranke, ustanovitev nove partije in izdajanje lista — vsi ti koraki so odpirali vrata novim idejam in bojem, širokim množicam in daljnim obzorjem. Ta praksa, v tistem trenutku odločilna, je omogočila in terjala v prihodnosti zgraditev nove ideologije.

Misli manifesta in akcijske naloge, ki jih našteva, so kot odpor na pohod, ki so ga začeli reformistični voditelji, zbrale okrog sebe vso opozicijo, levo in deloma sredinsko. Rudolf Golouh, ki smo ga pred XI. zborom in na njem videli v vlogi sredinca, je tiste dni korakal med prvimi na levici. Pisal je: »KDOR NOČE UJEDINJENJA, TA JE IZDAJALEC DELAVSKEGA RAZREDA. Voditelji stare socijalno demokratične stranke niso tega hoteli, zato jih je delavstvo zapustilo. SLOVENSKI DELAVEC NOČE BITI ZADNJI V KROGU PREBUJENEGA LJUDSTVA. ZAVEDA SE, DA JE LE ON NOSITELJ OSVOBOJENJA, KI PRIDE

NEIZBEŽNO IZ ZMAGOVITE RUSIJE, KI JE ŽE POSTAVILA GRANITNI TEMELJ NOVI ZGRADBI ... Z NJIM POJDE RAZVOJ DOGODKOV, Z NJIMI (z delavci) POJDEJO VSI, KI SO ISKRENI PRIJATELJI ŽIVLJENJA IN SVOBODE.«[64]

Dne 6. marca 1920 se je v Mahrovi hiši v Ljubljani zbral zaupniški zbor ljubljanske Okrožne politične organizacije — snujoče se Delavske socialistične stranke za Slovenijo — in sprejel resolucijo, v kateri je izjavil, da ‚popolnoma soglaša s sklepom širšega osrednjega odbora, ki je pretrgal vsako vez z lažisocijalističnimi, sebičnimi voditelji JSDS' ter javil izstop iz organizacije ... in osnoval novo DSS za Slovenijo, ki bo hodila ... pot pravega socializma, kakor ga je začrtal Karl Marx v svojem Komunističnem manifestu:

»Voditelji JSDS so se postavili s svojo egoistično politiko, ki je izrabljala cilje in interese slovenskih delavcev v osebne svrhe maloštevilne klike, ki se je neprestano lovila za ministrskimi sedeži (v centralni) in poverjeniškimi (v deželni vladi), izven delavskih vrst, IZDALI SO SOCIJALISTIČNO STVAR TER BREZOBZIRNO POTEPTALI VSE SKLEPE STRANKINEGA ZBORA, ki je NEPREKLICNO določila, da se ima SLOVENSKO DELAVSTVO ZDRUŽITI Z OSTALIM PROLETARIJATOM V DRŽAVI ...«[65]

Nato je resolucija okrožne organizacije DSS za Slovenijo v Ljubljani pozivala vse zveste pristaše čiste socialistične misli, naj ‚delajo za okrepitev nove socijalistične stranke s tem, da privedejo vanjo čim več novih članov', nato pa odobrila Manifest DSS za Slovenijo, ‚kakor ga je izdal pripravljalni odbor nove socijalistične stranke' in obsodila ‚klavrne izbruhe »Napreja«, ki vzbujajo smeh, ker kažejo na »plemenitost« in duševni razmah pisca omenjenih napadov'.[66]

Ti napadi so leteli med drugim tudi na takratnega idejnega voditelja in ustanovitelja politične šole na Jesenicah, Trbovljah, Ljubljani in drugih krajih dr. Milana Lemeža, potem na namige, da so ‚razkol, oziroma ločitev od JSDS' povzročili posamezniki. Prav na dan, ko je zasedel zbor ljubljanske okrožne organizacije, je »Naprej« pod naslovom »Za enotnost slovenskega proletarijata« napadel veterana socialističnega gibanja v Sloveniji, udeleženca ustanovnega kongresa JSDS leta 1896 in sedanjega vodilnega pobornika za združitev slovenskih socialistov s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije/komunistov Josipa Petriča, torej v tem času pobudnika za DSS za Slovenijo, ki naj bi imela samo prehodni značaj in ki je bila potrebna v tem trenutku za združitev revolucionarnih socialističnih sil v Sloveniji, da bi se le-te potem organizirano priključile, oziroma vključile v stranko jugoslovanskih komunistov, ustanovljeno že aprila 1919. Zdaj ga je »Naprej« seveda napadel in mu očital, da se je pokazal kot ‚razkolnik' že kot združitelj železničarske strokovne organizacije s centralno v Beogradu, ki je delovala pod komunističnim vodstvom. Ko so mu na neki seji načelstva socialno-

OBČINSKA KNJIŽNICA JESENICE

demokratične stranke zažugali, da bo vlada, v kateri so takrat sedeli ‚socialisti' Kristan, Bukšeg in Korać, železničarsko organizacijo razpustila, je stari in sivolasi veteran socialističnega gibanja v Sloveniji, to grožnjo pozdravil, saj bi se ta vlada — ‚demokratično-socialistična' tako razkrila, da je protidelavska, taka, kakor je v resnici bila in kakor se je razkrila ob zasavskih rudarskih in drugih stavkah v Jugoslaviji.

»Res sem izrekel navedene besede na neki seji načelstva socijalno demokratične stranke, ko je skušal g. Albin Prepeluh vplivati s tem na moje politično mišljenje, da mi je zažugal, da bo vlada razpustila železničarsko organizacijo. Da sem to Prepeluhovo izjavo pozdravil, je samo po sebi umevno, ker bi S TAKIM ČINOM V VLADI SE NAHAJAJOČI NEKDANJI SODRUGI NAJSIJAJNEJŠE DOKAZALI, DA SO BILE NAŠE TRDITVE, DA JE NJIHOVO SODELOVANJE V VLADI PROTISOCIJALISTIČNO IN REAKCIONARNO, OPRAVIČENE. — Josip Petrič.«[67]

Kristanovci in njihovo glasilo »Naprej« niso mogli zaustaviti plazu, ki so ga sprožili sami s »Političnimi smernicami naše stranke« in s spremembo sklepov XI. zbora JSDS ter s kooptiranjem svojih pristašev v izvrševalni odbor 22. februarja 1920. Udariti so hoteli po vodilnih levičarjih v stranki in jih onemogočiti. Zgodilo pa se je drugače:

»Ločitev od stare, sedaj mrtve stranke ni delo posameznikov, marveč ogromne večine organiziranega delavstva, ki je odločno terjalo očiščenje v socijalističnih vrstah. To delavstvo ni prodano ... Tisti, ki so se prodali meščanskim vladam, naj molče! Za seboj imamo vse poštene socijaliste in organizacije.«[68]

Tako so menili zaupniki ljubljanske okrožne konference dne 6. marca 1920. Bilo jih je 79 in govorili in sklepali so v imenu delavstva svojih političnih in strokovnih organizacij. Istega dne zvečer je tudi jeseniško delavstvo organizirano stopilo na novo pot.

UJEDINJENJE.

Naš program.

»Ujedinjenje« — glasilo DSS za Slovenijo

6. in 7. marec 1920 — začetek organiziranega komunističnega gibanja na Jesenicah in rojstni dan krajevne komunistične organizacije na Jesenicah

Manifest pripravljalnega odbora DSS za Slovenijo »SLOVENSKEMU PROLETARIJATU« z naznanilom sklepa, da je ljubljanska krajevna organizacija JSDS izstopila iz stranke in se enoglasno priključila k snujoči se Delavski socialistični stranki za Slovenijo je med savskim, javorniškim in dobravskim delavstvom, kakor so v tistem času imenovali železarsko jeseniško delavstvo (po tovarnah KID na Savi, Javorniku in Blejski Dobravi), naletel na viharno odobravanje, saj ni bilo nič manj levičarsko in komunistično razpoloženo kakor delavstvo ljubljanske krajevne organizacije JSDS, ki je 2. marca 1920 izstopila iz te stranke in se priključila novi, prej imenovani snujoči se delavski politični stranki v Sloveniji. Socialnodemokratska desnica in socialnodemokratski ministerialisti so prišli pri jeseniškem delavstvu že zdavnaj ob kredit, saj so že od januarja 1918 poznali njihovo ‚delavsko' politiko. Takrat je socialistično strokovno organizirano delavstvo na Jesenicah (Savi, Javorniku in Blejski Dobravi) naraslo na več kakor 1200 socialistično strokovno organiziranih delavcev, pripravljenih, da pod vplivom oktobrske revolucije in revolucionarnega prebujanja takratnega avstrijskega delavstva stopijo v solidarnostno stavko z njim in tako prisilijo cesarsko vlado k takojšnji sklenitvi brest-litovskega miru z mlado sovjetsko Rusijo, pa so ga ‚vodniki' iz Ljubljane svarili pred ‚nepremišljenimi dejanji' in ga pozivali k ‚delavski disciplini' prav tako kakor pri njihovih takratnih vsakdanjih zahtevah po boljših mezdah in proti lakoti. Tudi njihov vdor iz tovarne poleti 1918 bi ti ‚vodniki' najraje preprečili v bojazni, da bi ti nemiri izzvali ‚oboroženo silo države proti delavstvu'. Strogo so jih držali na vajetih ‚strankine discipline', zlasti potem, ko se je JSDS odločila za vstop v Narodni svet in na sodelovanje z meščanskima strankama pri ‚nacionalni politiki'. Ni se niti potrudila, da bi tik pred prevratom zahtevala vodilni položaj in najpomembnejše resorje v Narodnem svetu in potem v takoimenovanem narodnem odboru za socialiste v jeseniški občini, kjer je bilo več kakor sedem osmin delavstva, s tem pa tudi prebivalstva predanega socialistom. Čeprav je vsepovsod vrelo — tudi to je bil vpliv oktobrske revolucije v Rusiji — in so vsepovsod ‚boljševikali', so jeseniški delavci ‚disciplinirano' po navodilih JSDS še cel mesec po prevratu vzdrževali ‚razredni mir' s strankama — klerikalno in liberalno, ki sta v zadnjem vojnem letu, oziroma že leta 1917 nenehno plahneli in imeli ob prevratu vsaka komaj peščico pripadnikov, saj so jima delavci utekli k ‚rdečkarjem'. Verjeli so, da jim bodo ‚socialno republiko' priborile resolucije, ki so jih sprejemali na shodih, pa so 1. decembra 1918 dobili kraljevino, ki naj bi jo 15. decembra 1918 slavili tudi jeseniški socialisti in se celo udeležili ‚uradne svete maše s Te Deum in izpostavljenim svetim rešnjim telesom', kakor je pisalo v uradnem povabilu. Udeležili naj bi se je s svojo rdečo delavsko zastavo, ki je župnik ni več upal preklinjati, kakor so včasih njegovi predniki preklinjali rdeče trakove na pogrebnih vencih za pogrebi pre-

Delavski dom na Jesenicah, v katerem je delovala v tistem času prva politična šola marksističnega delavstva

minulih sodrugov in se ob prisotnosti teh vencev branili opraviti pogrebno opravilo. In ker so 15. decembra 1918 jeseniški socialisti odklonili ‚počastitev nove kraljevine' v jeseniški župni cerkvi in raje priredili svoj shod pri Jelenu, obenem pa še pred tem prelomili ‚razredni mir' in zahtevali od še neorganiziranih, pa tudi od še preživele peščice krščansko organiziranih delavcev, da se včlanijo vsi v njihovo strokovno kovinarsko organizacijo, v kateri je bilo že sedem osmin vsega delavstva, zaposlenega v tovarnah KID v jeseniški dolini, jih je »Slovenec« začel imenovati ‚boljševike'.

Ni jih to motilo, saj so se za ‚boljševike' imeli sami in to ne samo pred razrednimi nasprotniki, marveč čedalje bolj tudi v vrstah svoje stranke, ki je s svojim vrhom uganjala še vedno ‚razredni mir' v deželni vladi Slovenije, namesto da bi se vladanju z gosposkimi poverjeniki odpovedala in se potrudila za zedinjenje z jugoslovanskim delavstvom v Socialistični delavski stranki Jugoslavije/komunistov in se pridružila boljševiški Tretji internacionali, katero so kot svoje hotenje po priglasitvi k tej internacionali pozdravljali s svojim transparentom na prvomajski proslavi leta 1919.

Res, na to proslavo je prišel celo direktor Kranjske industrijske družbe Karl Noot in še nekateri iz te gosposke druščine. Večina je menila, da je ‚obisk te gospode na delavskem prvomajskem praznovanju počastil nekoč tako zaničevane rdečkarje', kakor je v svojih spominih zapisal Janez Mlakar, ali pa ‚ker je imela ta gospoda že respekt pred DIKTATURO PROLETARIATA', ki jo je v prvomajskem sprevodu in na dopoldanski proslavi terjal napis na nekem drugem transparentu in ki

je po spominih Janeza Mlakarja, tako zelo ‚bodla policijo v oči', verjetno takratnega vršilca dolžnosti obmejnega policijskega komisarja na Jesenicah policijskega oficiala Stepišnika, ki je bil tiste dni do delavcev zelo strpen (ker še ni prišel njegov čas, ko se je njegova ‚strpnost' sprevrgla v brezobziren policijski lov za jeseniškimi revolucionarji leta 1921).

Toda gospoda je imela tudi svoje namene. Če je bilo praznovanje 1. maja 1919 prava parada moči jeseniškega proletariata in vere v skorajšnjo delavsko zmago, so postali že prvi dnevi po tem praznovanju skrajno napeti. Na Koroškem so divjali boji, slovenski prostovoljci in jugoslovanski oddelki so se umikali. Na Jesenicah so mobilizirali iz mladincev prostovoljno četo, pa so jo skoro vso pustili na Jesenicah. Z Jožetom Stražišarjem, takratnim koroškim borcem, sva se ujela ob isti oceni, zakaj ni šla vsa četa v boj na Koroško in da so jo oblasti razen nekaj desetin pustile raje na Jesenicah za morebitni boj proti revolucionarno razpoloženemu delavstvu.

Dne 4. maja 1919 je ‚na Jesenicah vladal pravi kaos', kakor o tem piše dr. Lojze Ude. Bali so se, da bodo koroške protijugoslovanske enote vdrle in zasedle Jesenice. Tedaj je tehnični ravnatelj Kranjske industrijske družbe inž. Hofmann skušal vplivati na poveljstvo slovenskih koroških borcev:

»Ta mi je sporočil,« navaja dr. Ude Šefmanove spomine,[69] »da so se zbrali v tovarni vsi delavci — par tisoč po številu — ter da zahtevajo, da se Jesenice predajo brez boja, za nadaljnje da bodo skrbeli delavci sami. Kakor sem pozneje zvedel, je bila pripravljena že deputacija, ki naj bi šla z rdečimi zastavami skozi predor nasproti rdečim bratom z one strani ... Mirno, toda odločno sem izjavil ravnatelju Hofmanu: ‚Gospod ravnatelj, recite vašim delavcem, da za Jesenice in tovarno KID ne obstaja niti najmanjša nevarnost. Delavci naj se takoj razidejo in podajo na svoje domove. Če se to ne bo zgodilo v najkrajšem času, bo napravilo vojaštvo red.' Ravnatelj je bil prepričan od moje odločnosti in ker sam ni bil naklonjen komunističnim idejam, se je potrudil, da je pomiril delavce tako, da so se kmalu razšli ...« je dr. Ude povzel kratko dogajanje na Jesenicah po Šefmanovih spominih, ki pa so vsaj v tem odlomku zgodovinsko neverodostojni, zelo osebni (morda celo sebe povzdigujoči), v vsakem primeru pa meščansko tendenciozni in celo klevetniški, kakor je morda slutil že avtor »Bojev v Rožu in Ziljski dolini leta 1918/1919« sam in je zato citat iz Šefmanovih spominov o jeseniških delavcih, ki so ‚nameravali z rdečo zastavo oditi svojim rdečim bratom z one strani naproti', skušal pojasniti, oziroma jeseniške delavce ‚opravičiti pod opombo 74 v istem delu':

»Verjetno gre v tem primeru tudi za učinek apokrifnih revolucionarnih letakov, ki jih je po odredbi načelnika generalnega štaba koroškega deželnega poveljstva Kohla v tisočih trosilo nemško letalstvo, kakor to pripoveduje neki(!) Josef Brungereth v članku »Bosheiten«, zbornik »Kampf um Kärnten« (Boj za Koroško), Celovec 1938, str. 160 do 162. Take letake omenja tudi Albin Prepeluh v knjigi »Pripombe k prevratni dobi«, str. 212.«

Prvi avtor je verjetno hitlerjevec, drugi pa do jeseniškega delavstva, čeprav je vse do razkola v JSDS zahajal medenj, kot desničarski socialni demokrat ne more biti objektiven (če v zvezi z omenjenimi letaki jeseniško delavstvo sploh omenja), čeprav je (povzemam po Fr. Klopčiču) 'pozneje v tridesetih letih (1938) pravilno zapisal v svojih »Pripombah k naši prevratni dobi« glavno ugotovitev tistih let: »Manjkalo je, kar je za sodobno socialno revolucijo najbolj potrebno: resničnc revolucionarne stranke, ki revolucijsko razpoloženje ljudstva organizirano zagrabi in vodi.«[70]

Vsekakor bi Šefmanovih spominov o 4. maju 1919 na Jesenicah in o takratnem jeseniškem delavstvu ne opravičeval z morebitnim vplivom in učinkom ‚apokrifnih revolucionarnih letakov' s pomočjo nemških letal, ki se jih nihče med takratnimi sodobniki na Jesenicah ne spominja. Tudi Šefmanovih ‚par tisoč' delavcev v tovarni na Jesenicah ne odgovarja resnici iz tistih časov in prav tako jeseniški delavci niso poslali tehničnega ravnatelja Hofmanna k Šefmanu z delavsko zahtevo, naj vojska izprazni Jesenice. Tudi delavska deputacija z rdečo zastavo ima poleg Šefmanove verzije še več verzij, med njimi tudi to, da naj bi to deputacijo vodil Ciril Košir in v primeru, da bi protislovenske sile silile na Jesenice, v skladu z internacionalistično delavsko solidarnostjo le-te zaustavil.

Toda tudi ta verzija je za delo, ki naj bi bilo zgodovinski opis, dvomljiva. Res je le to, da bi bili v tistem času delavci lahko sami izvajali oblast na Jesenicah, še bolj res pa je to, da so bile na Jesenicah stacionirane stalne vojaške posadke in da teh niso poslali v boj na Koroško, čeprav bi jih lahko, a so jih imele oblasti rezervirane za morebitni boj proti delavstvu. Treba je vedeti, da so bili med koroškimi borci za slovensko Koroško tudi delavci-socialisti, pripadniki delavske levice, med njimi tudi Rudolf Markelj, ki mi je o koroških borcih in delavskem gibanju takratnega obdobja povedal tudi prejšnjo verzijo o Cirilu Koširju. Vedeti je treba, da je kljub mogočnemu in revolucionarnemu prvomajskemu praznovanju leta 1919 ostalo jeseniško delavstvo v skladu z zahtevami JSDS in rdeče kovinarske organizacije disciplinirano, čeprav sta ga prav v tistem času — 10. maja 1920 — Anton Kristan in Albin Prepeluh prvič globoko razočarala s ‚strankarskim mirom', ki sta ga v imenu JSDS sklenila z meščanskima strankama:

»SLOVENCI!

Zastopniki vseh treh strank v Sloveniji, zbrani na sestanku dne 10. maja 1919, smatramo za potrebno, da se v času, ko stojimo neposredno pred odločitvijo svoje narodne usode, obrnejo skupno in soglasno na slovensko javnost z naslednjim pozivom:

Vse naše misli morajo biti v tej dobi posvečene skrbi, kako rešiti in ohraniti slovensko ozemlje. Zato naj prenehajo strankarski boji v časopisju, na shodih in v zasebnem življenju. Medsebojne pritožbe bodo reševale stranke pri medstrankarskih posvetih in po teh skušale izrastke strankarskega življenja odpraviti.

Vprašanje o vzrokih narodne nesreče na Koroškem, ki se je tako strastno obravnavalo zadnji čas v javnosti, ne sme oslabiti naših narodnih vrst. Stranke bodo pozvale svoje parlamentarne zastopnike, naj osnujejo komisijo, ki bo rešila to vprašanje. Medtem naj bi slovenska javnost z neopravičenimi in lahkomiselnimi napadi ne slabila našega narodnega položaja.

Strnimo marveč vse moči, da se poglobi v nas zavest skupne državnosti, in v to svrho opustimo vse, kar bi rušilo narodno in državno edinost Srbov, Hrvatov in Slovencev. Le v disciplini, vestnem izpolnjevanju državljanskih dolžnosti in pokorščini obstoječim zakonom je rešitev!

V Ljubljani, 10. maja 1919.

Dr. Ivan Tavčar
Josip Breznik
Prof. Bogumil Remec
Dr. Franc Kulovec
Anton Kristan
Albin Prepeluh«[71]

Torej Anton Kristan in Albin Prepeluh sta pozivala k strankarskemu miru s Tavčarjevimi in Breznikovimi liberalci ter Remčevimi in Kulovčevimi klerikalci, ki so prav v tistem času hoteli oblatiti jeseniško delavstvo, češ da ‚socialiste na Jesenicah podpira vodstvo KID v protislovenskih stremljenjih', da bi radi segli v roko ‚nemškim rdečim bratcem' onstran Karavank, potem spet, da bi radi ‚priklicali Italijane' torej klevete o ‚laških mahinacijah', ki jih je marca 1920 za klerikalci povzel tudi »Naprej« in z njimi klevetal dr. Milana Lemeža, ki je z ustanovitvijo politične šole februarja 1919 pravzaprav postal idejni vzgojitelj in voditelj jeseniške levice v JSDS, v »Svobodi« in v strokovni kovinarski organizaciji. Ločitev duhov v jeseniški organizaciji JSDS se sicer takrat še ni izkristalizirala, toda večina se je že nagibala v levo in se prištevala k III. internacionali in terjala ‚diktaturo proletariata', kakor to potrjujejo že omenjena prvomajska gesla na transparentih leta 1919. Tudi težnja po zedinjenju z jugoslovanskim proletariatom je bila v tistem času že živa. Zato so ob proglasu vseh treh slovenskih političnih strank 10. maja 1919 negodovali, da je (buržoazna) edinost Srbov, Hrvatov in Slovencev Kristanu in Prepeluhu bolj pri srcu, kakor zedinjenje slovenskega proletariata s proletariatom drugih narodov Jugoslavije, ki se je v Beogradu na kongresu zedinjenja med 20. in 23. aprilom 1919 že združil v Socialistično delavsko stranko Jugoslavije/komunistov. Ta kongres je obsodil II. internacionalo, ki je izdala delavsko gibanje, in izglasoval pristop k Tretji komunistični internacionali, ustanovljeni na Leninovo pobudo komaj dober mesec poprej — med 2. in 6. marcem 1919, te pa si je postavila za poglavitni cilj komunističnih partij: zrušitev starega družbenega reda in ustanovitev diktature proletariata. To sta bila dva pomembna dogodka, ki jih socialistično organizirano jeseniško delavstvo ni spregledalo, prav tako kakor ni šla mimo njega ustanovitev sovjetske

republike Madžarske 21. marca 1919. Jeseniškemu socialističnemu proletariatu je bila tedaj že znana Podlaga zedinjenja — program nove partije, v katerem je bilo med drugim rečeno:

»Borba delavskega razreda zoper kapitalistično izkoriščanje je neminovna politična borba. Brez političnih pravic delavski razred ne more voditi svoje ekonomske borbe, niti razvijati svoje ekonomske organizacije. Tudi ne more izbojevati prehoda proizvajalnih sredstev v splošno last, dokler ne dobi politične moči.

To borbo delavskega razreda je treba razviti v zavestno in enotno ter ji pokazati njen naravni končni cilj — to je naloga Socialistične delavske partije Jugoslavije/komunistov.«

Po geslih na prvomajskem praznovanju na Jesenicah bi človek sodil, da so bili na tem praznovanju pripadniki te partije. Toda JSDS se združevalnega kongresa ni udeležila. Zakaj? Tako so se vpraševali že takrat nekateri delavci. Zato, ker je niso povabili, so odgovarjali oni z vrha, pravi odgovor pa so zvedeli šele poleti:

»Na ta kongres so bile povabljene samo tiste sekcije, ki stoje na stališču antiministerializma. Mi smo takrat še sedeli v deželni vladi in se kongresa nismo mogli udeležiti.«[72]

Da, Anton Kristan in Albin Prepeluh sta bila v tistem času poverjenika v deželni vladi. Kot strankina voditelja sta podpisala strankarski mir, dan kasneje pa sta ‚enoglasno' sodelovala pri sprejetju Razglasa deželne vlade, katerega vsebina popolnoma jasno razodeva, proti komu je bil namenjen:

»PREBIVALSTVU okrajnih glavarstev Slov. Gradec, Celje, Maribor, RADOVLJICA (pod to glavarstvo so spadale Jesenice) ter mest Maribora in Celja.

Zadnje dni so se zgodili neredi, ki kažejo, da nekateri komaj dosežene svobode ne razumevajo prav. Zagrešili so pri tem grde zločine proti domovini in mirno delujočemu prebivalstvu, kakršnih bi ne pričakovali od slovenskih ljudi. Sramoto so storili sebi in narodu, pa tudi ogromno gmotno škodo . . .«

Kaj se je v resnici dogajalo in terjalo, da o tem ‚enoglasno' spregovori in ‚enoglasno' seže po strogih sankcijah deželna vlada v Ljubljani?

Je bil temu vzrok tudi ‚kaos', ki ga je na pr. Šefman našel 4. maja 1919 na Jesenicah ali pa odjek mogočnega prvomajskega praznovanja, ki je — naj še to dodam po spominih predvojnih jeseniških delavcev in revolucionarjev — zajelo poleg jeseniških delavcev tudi druge delovne množice iz okraja, pa tudi iz sosednjega kranjskega, ki pa se Deželni vladi Slovenije ni zdel tako nevaren kakor radovljiški, saj ga citirani proglas ni imenoval in ga — tudi to je pomembno — niso zajeli ukrepi in sankcije proti ‚neredom' in ‚grdim zločinom proti domovini in mirno delujočemu prebivalstvu, kakršnih ne bi pričakovali od (bogaboječih in ponižnih) slovenskih ljudi'.

Je bilo morda v radovljiškem glavarstvu več takih ljudi, ki so — kakor neki Kolman, ki sem nanj naletel med policijskimi akti, prilo-

ženimi k sodnim spisom proti Cirilu Koširju in Francetu Ravniku z Jesenic ter proti mlinarju Francetu Rozmanu iz Bohinjske Bistrice[73] in ki je v Radovljici vzklikal boljševizmu in nagovarjal vojake k revoluciji leta 1919. »Pogubonosni boljševizem, ki je razkrojil Rusijo in sedaj grozi Nemčiji, je našel pot tudi v našo mlado Jugoslavijo,« je na pr. obveščalo ptujsko glavarstvo svoje nadrejene v Ljubljani.[74] Mariborski magistrat je že 18. januarja 1919 prosil v posebnem dopisu Narodno vlado v Ljubljani za okrepitev policijskih sil zaradi revolucionarnega vrenja na svojem območju zlasti med mariborskim proletariatom. Toda tega je takrat prav tako kakor jeseniškega še obvladala JSDS s pozivanjem k disciplini v strankinih političnih in strokovnih organizacijah. Vsekakor je za jugoslovansko buržoazijo nevarnost ‚plebejske, proletarske revolucije v jugoslovanskih deželah leta 1918 in 1919 zelo velika'.

»Če se omejimo na Slovenijo, lahko naštejemo zadosti dogodkov v potrditev takšnega položaja,« piše France Klopčič v svoji razpravi o zatonu slovenske socialne demokracije in navaja: »Delavci in kmetje so se vračali s fronte domov, oboroženi s puškami in strojnicami, ki so jih skrbno spravljali — »bodo še prav prišle« — kajti naveličani vojnih strahot, so prinašali uporniškega duha, zlasti tisti, ki so v ruskem ujetništvu doživeli februarsko in oktobrsko revolucijo leta 1917 ali sovjetske preobrazbe. Delavci so takoj po prevratu na zborovanjih sprejemali resolucije in v njih zahtevali ‚socialistično republiko', v izrazitih industrijskih središčih pa so s stihijskimi nastopi proti špekulantom v trgovini, imenovanih verižniki, in proti orožništvu, omadeževanem v akcijah cesarskokraljeve vlade med vojno, ogrožali obstoj krajevne oblasti, n. pr. v Kočevju, Rajhenburgu, na Krškem, v Mežiški dolini, kjer je delavski odbor s sedežem »Pri Ahacu« v Prevaljah upravljal ‚rdečo republiko'. V Trbovljah decembra 1918 izbruhne prva delavska stavka v slovenskem delu nove kraljevine, rudarji izvolijo 42-članski stavkovni odbor, ki zastraži rudnik, zasede trgovine, ukaže zaloge prodajati, določa cene živilom in si s tem lasti tudi funkcije javne oblasti ter uvede osemurnik v vseh obratih. (To so dosegli tudi jeseniški železarji v eni izmed svojih prvih zahtev do KID — prip. M. Kl.) Železničarji decembra 1918 vpeljejo na lastno roko osemurno delo. Narodna vlada Slovenije z dne 30. decembra 1918 le sankcionira izvršena dejstva. Stavke in demonstracije se vrste v Mariboru, kjer pride 15. januarja 1919 do krvoprelitja. Kmetje v Vinici v Beli Krajini 1. novembra 1918 prisegajo republiki, v občini Šmihel-Stopiče pa skupno z delavci novomeške okolice izvolijo 27. decembra 1918 novo občinsko oblast, znano kot ‚kandijska republika', ki pet dni upravlja občino. Kmetje Notranjske sekajo veleposestniške gozdove, pričakujejo delitev zemlje. Dne 21. aprila 1919 vzpostavijo kmetje na Vinici svojo oblast, znano pod imenom ‚viniška republika', čeprav v manj izraziti obliki kakor v Kandiji, zato pa v večjem merilu; v bratenju s hrvatskimi kmeti, med katerimi je prav tako revolucionarno vrelo, se belokranjski kmetje jasno in glasno izrečejo proti kralju Petru, za republiko, za ljudsko oblast, s čimer izzovejo strah in preplah v vrstah gospode . . .«[75]

Toda glavni preplah med slovensko buržoazijo so povzročili velenjski dogodki. Dne 7. maja 1919 so zaradi katastrofe slovenskih prostovoljcev in drugih jugoslovanskih enot na koroški fronti začeli seliti urade. Tako sta neka uslužbenca velenjskega rudnika hotela odnesti tudi denar, namenjen za izplačilo draginjskih doklad. Ko so rudarji to zvedeli, so takoj zapustili delo, prijeli oba rudniška uradnika, jima s silo vzeli denar — njihove draginske doklade — ter ju odpeljali s seboj. Tako je prišlo v Velenju do hudih nemirov. Nad rudarje je oblast 8. maja 1919 poslala vojsko. Prišlo je do streljanja, toda rudarje so pomirili šele s svojim posredovanjem funkcionarji Unije slovenskih rudarjev, ki so se po doseženem povišanju mezd dne 12. maja 1919 zopet vrnili na delo, istočasno pa je Deželna vlada za Slovenijo, v kateri sta bila tudi ‚socialista' Anton Kristan in Albin Prepeluh, zaprosila poveljstvo Dravske divizije naj pošlje v Velenje vojaštvo. Sicer pa se je buržoazija že pred tem bala, da bi na pomlad leta 1919 zaradi splošnega nezadovoljstva prišlo do močnih in nevarnih delavskih nemirov z namenom ‚polastiti se vlade in važnih industrijskih objektov'. Zato je vojska že pred Razglasom deželne vlade prejela s strani komandanta dravske divizijske oblasti nadrobna pooblastila za oboroženi poseg vojske, če bi prišlo v delavskih krajih do ‚prekocuških' nemirov. Zato je tudi Šefman v svoj memoarni zapis o koroških bojih zapisal v skladu s to zgodovinsko naredbo komandanta dravske divizijske oblasti tudi tisto nezgodovinsko resnico o ‚par tisoč' jeseniških delavcih, zbranih 4. maja 1919 v tovarni', čeprav vseh zaposlenih delavcev po ohranjeni statistiki v predvojnem Tovarniškem vestniku KID ni bilo več kakor poldrugi tisoč. Prav tako je bilo med tem poldrugim tisočem ogromna večina delavstva organizirana v socialistični strokovni kovinarski organizaciji in tudi delavski zaupniki, ki so vodili delavstvo, so bili socialisti, torej razredno zavedni delavci, ki bi nikoli v svojem imenu ne pošiljali k Šefmanu tovarniškega tehničnega ravnatelja kot svojega odposlanca, ki mu je sporočil da ‚delavci zahtevajo umik z Jesenic itd., a so se na njegovo grožnjo, da jih bo razgnal z vojaštvom, razšli.

Da je imela buržoazija take dogodke za ‚nerede', ‚grde zločine proti domovini (gospode)' itd je razumljivo. Nerazumljivo in neodpustljivo pa je, da sta bila z novo slovensko gospodo ‚enoglasna' tudi politika JSDS Anton Kristan in Albin Prepeluh in kot poverjenika Deželne vlade za Slovenijo ta dejanja — znak takratnega objektivno revolucionarnega položaja, ki je omogočal revolucijo, kakršna je tiste dni že bila na Madžarskem in aprila 1919 tudi na Bavarskem — imenujeta z imeni, kakršna so navedena po vsebini v protirevolucionarnem Razglasu deželne vlade v Sloveniji:

»Ker so se pojavila v več okrajih hudodelstva pobune, umora, ropa, požiga in hudodelstva javnega nasilstva po paragrafu 85 kazenskega zakona, *zato so se zedinile vse stranke v tem, da se mora ta pojav brezobzirno zadušiti . . .*«

Tako sta se socialnodemokratska funkcionarja in voditelja znašla na mestu dušiteljev revolucionarnega vrenja v slovenskem ljudstvu. Bila

sta enoglasna z meščansko deželno vlado in njenim klerikalnim predsednikom dr. Jankom Brejcem in soglašala, da ‚naša narodna kraljevina, ki nudi svojim sinovom boljše razmere, nego katerakoli sosednja država, ne more mirno gledati, kako ti neodgovorni elementi kvarijo njen ugled in čast, njeno in narodno premoženje in kako spravljajo ob dobro ime socijalno stremljenje vlade':

»Zato je deželna vlada v seji dne 11. maja 1919 enoglasno sklenila, da proglasi v navedenih glavarstvih PREKI SOD tekom torka, dne 13. maja 1919.«

Kajpak, država je uživala ugled, ker sta bila poverjenika v Deželni vladi Slovenije Anton Kristan in Albin Prepeluh. Toda, ali ni Anton Kristan opravičeval kasneje svoj vstop v centralno Davidovićevo vlado samo zato, da bi uživala država ugled in da bi se ne ‚znašla na repu najbolj reakcionarnih držav v Evropi'. In na repu teh držav je kraljevina SHS v resnici že bila, saj so zato mimo pohlepne in lakomne buržoazije poskrbeli tudi ‚ministri-socialisti' in zrevolucioniranim množicam v Sloveniji ‚enoglasno' zagrozili s prekim sodom, da *‚zatremo brezobzirno vsak zločinski pojav'* in da *‚privedemo na pot dolžnosti vse one, ki zaslepljeni vidijo junaštvo v tem, da svoji mladi domovini streljajo v hrbet . . .«*[76]

Toda domovina gospode in vladajočih ni domovina zatiranih. Domovina gospode jim je ob podpori ‚socialističnih ministerialistov', ki se zahtevi večine v stranki z dne 13. aprila 1919 nista umaknila iz deželne vlade, zagrozila delavstvu s prekim sodom. In da bi delavci verjeli, da *uvedba Prekega soda in grožnja, da bo le-ta brezobzirno* zadušil sleherno ‚hudodelstvo pobune' itd, ne bo ostala samo na papirju, je 13. maja 1919 »Slovenec« objavil še RAZGLAS POVERJENIKA ZA NOTRANJE ZADEVE DEŽELNE VLADE SLOVENIJE, da se bo KRIVEC PO PREKEM SODU SODIL IN KAZNOVAL S SMRTJO.[77]

Kako naj bi potem ne naraščal ne samo odpor proti domovini gospode, pač pa tudi odpor proti obema ‚socialističnima' poverjenikoma v deželni vladi. Eden od teh — Anton Kristan se je kot član Deželne vlade za Slovenijo in član začasnega narodnega predstavništva v Beogradu jeseniškim ‚boljševikom', kakor jih je v svojih prispevkih z Jesenic imenoval klerikalni »Slovenec«, še bolj zameril, ko se je v beograjskem parlamentu dne 27. maja 1919 samozavestno šopiril:

»Pri nas na slovenskem boljševizma ni bilo in ga še ni![78]«

In da bi ga ne bilo, je verjetno nameraval poskrbeti prav on skupaj z Albinom Prepeluhom. Zato se tudi 13. junija 1919 nista pokorila ponovni zahtevi strankinega izvrševalnega odbora, naj izstopita iz deželne vlade. Raje sta služila domovini gospode, kakor da bi kot delavska voditelja, za kakršna sta se še vedno razglašala, pomagala delavstvu in slovenskemu delovnemu ljudstvu, izbojevati njegovo resnično domovino, brez katere slovenski narod — narod proletarec ne bo nikoli svoboden. Nista se zmenila za zahteve delavcev, ki so hoteli in iskali svojo domovino v ‚socialistični republiki' ter videli vzgled boja zanjo in uresničitev v Leninovi Rusiji in Bela Kunovi sovjetski Madžarski, proti

katerima se je zaklel svet imperialistične gospode s kontrarevolucionarno vojaško intervencijo v obeh deželah, tako da je pozvala celo amsterdamska sindikalna internacionala na protest proti tej imperialistični zaroti vse evropsko delavstvo.

Ta akcija evropskega proletariata je imela v Jugoslaviji še poseben pomen, saj je zmagovalka v prvi svetovni vojni imperialistična antanta zahtevala tudi udeležbo jugoslovanske vojske pri vojaški intervenciji proti sovjetski republiki Madžarski. Tudi »Naprej« je pozival slovensko delavstvo k tej stavki:

»Sodrugi, delavci in delavke!

Mednarodni socialistični proletariat bo 20. in 21. t. m. (julija 1919) stavkal. Ta stavka bo odločilnega pomena. Mednarodni kapitalizem se je boji, mednarodni proletariat jo pričakuje nestrpno, jo pozdravlja kot mogočni prikaz svoje neizogibne zmage.

Dovolj je ljudskega trpljenja. Na oltar organiziranega imperialističnega ubojstva je neusmiljeno žrtvovalo cvet narodov (mladino). Zakaj? Zato, da bo bedna Evropa še bolj razkosana, zato, da se bo imperijalizem zmagovitih držav še hujše razpasel nad izčrpanim in izstradanim človeštvom.

In ... da bo zmagovalcem mogoče utrditi svoje gospostvo nad zasužnjenimi narodi, zlasti pa nad prebujajočim se proletariatom ... hočejo sedaj ... potlačiti z vsemi sredstvi rebelni duh delavskih mas. Boje se zmagovite ruske revolucije, boje se Ogrske, boje se morebitnih novih revolucij. Zavedajo se, da ostanejo vsi imperijalistični naklepi brez vsake trajne veljave, ako se ne zaduši revolucijonarno Rusijo in Ogrsko. Zato pošiljajo proti njima svoje čete, zato podpirajo vse, kar deluje proti revoluciji.«[79]

Tako je pisal 18. julija 1919 v »Napreju« Rudolf Golouh in pozival v imenu JSDS na ‚dolžnost mednarodnega razrednega proletariata, da prekriža ... reakcionarne načrte imperialističnih vlad', mimo tega pa pozival k protestu proti načinu delovanja pariške mirovne konference', zakaj ‚vsi dosedanji sklepi pariške mirovne konference terjajo od delavstva, da pove v najtehtnejši obliki, kako sodi o imperialističnem miru', ki so skrivali v sebi ne samo nevarnosti za ‚nove spore, novo krvoprelitje'. Po teh sklepih izgubimo Slovenci ‚naravnost polovico svojega naroda':

»Sklepov pariške konference ne moremo priznati že iz tega razloga. Tudi zato moramo mi podpirati to veliko stavko mednarodnega proletariata.«[80]

Proglas je bil pisan po duhu in srcu razredno zavednega delavstva in zatiranih množic:

»... Ves notranje politični tok v naši državi zahteva, da pride čimprej do radikalnega preokreta ...«[81]

Agrarne reforme, volilne reforme ni ... ‚sedanje narodno predstavništvo je delanezmožno' ... pereče ‚valutno vprašanje bo ... zopet predmet običajne špekulacije', ‚militarizem se utrjuje, si jemlje vedno širše kompetence':

»Povedati moramo odkrito (s protestno stavko proti intervenciji na Madžarskem in v Rusiji), da ne bomo (delavci) dovolili, da bi jugoslovanska armada kakorkoli skušala izrabiti eventuelne revolucije v sosednjih državah zato, da vojaško intervenira . . .«[82]

To se ni zgodilo. Buržoazija ni poslala armade proti Madžarski. Navidez je s tem demonstrirala užaljenost zaradi pariških sklepov in ker kraljevina SHS v novih mejah še ni bila mednarodno priznana, v resnici pa je to ni najbolj odvračalo od intervencijskega posega proti Madžarski, pač pa jo je skrbel položaj doma. Deželna vlada se je bala revolucionarnih izgredov doma in je za 20. in 21. julij 1919 prepovedala vsa javna zborovanja in manifestacije na prostem, *komanda dravske divizije* pa je postavila vse svoje enote v vojno pripravljenost in okrepila vojaške posadke v Kamniku, Hrastniku in Zagorju ter *določila čete za Jesenice,* Velenje in Celje.[83]

In za vse te ukrepe sta bila ‚soglasna enoglasno' tudi ‚socialistična' poverjenika v Deželni vladi Anton Kristan in Albin Prepeluh, čeprav je njuna stranka v Proglasu k solidarnostni stavki evropskega proletariata v protest antantni intervenciji za slovensko ozemlje zahtevala odpravo prekega soda, postavljenega z Razglasom deželne vlade z dne 11. maja 1919 in ki je začel veljati 13. maja 1919 v okrajnih glavarstvih Slovenj Gradec, Celje, Maribor, Radovljica ter v mestih — v Mariboru in Celju, in zahtevo, naj oblast takoj izpusti ‚iz zapora vse doslej aretirane sodruge . . . žrtve dosedanjega izjemnega stanja'[84]

Prekega soda niso odpravili, pač pa je vojaško sodišče nekaj dni po stavki obsodilo na smrt in justificiralo ‚boljševiškega emisarja' Karla Toplaka, brezrokega invalida in vojaka z zvezami na Dunaju in Budimpešti, ter Adolfa Poskovčka, obtožena kot glavna krivca za vojaški upor, ki je izbruhnil v noči od 22. do 23. julija 1919 v Mariboru. Osrednji dokument o tem uporu je uradna beležka z dne 23. julija 1919, kjer je med drugim zapisano:

»Pobunili so se baje, ker ne marajo kralja Petra . . . in da so za republiko.«[85] Na povelje generala Smiljanića je vojaško sodišče uvedlo preiskavo in sodilo tudi civilistom, ki so se upora slovenskih polkov v dragonski, domobranski in topniški vojašnici ter v tržaškem pešpolku udeležili. Kljub temu, da je upor še v isti noči zadušil karlovski pehotni polk, so imeli uporniki zvezo z Varaždinom, kjer je prav tako izbruhnil upor, ter z vojaštvom v Dravogradu, Celju in v Ljubljani, kjer so se k uporu prav tako pripravljali.[86]

Torej je levica JSDS upravičeno očitala desničarjem Kristanovega in Prepeluhovega kova, ki so bili v vodstvu in ki niso ničesar storili za prevzem oblasti po delavskem razredu. Ker pa so govorili gluhim stenam o tem in o vsem drugem, predvsem pa o nujni potrebi, da stranka preneha z ministerializmom v buržoaznih vladah, in o prav tako nujni potrebi zedinjenja slovenskega proletariata z ostalim jugoslovanskim proletariatom. Po julijskih dogodkih 1919 ni čudno, da je komunistična levica v JSDS še bolj naraščala in pozdravila izid julijske »Baklje«, avgustovske »Demokracije«, oktobrskega »Vstajenja« kot prvih komu-

nističnih glasil, čeprav so bila — kakor že vemo iz uvodnega dela tega zapisa — samo enodnevnice. Toda ideje, ki so jih sprejemali jeseniški socialistični zaupniki v Lemežovi politični šoli, niso bile enodnevnice, bile so plamen, ki ga ni mogoče več pogasiti. Tako so pozdravili proglas levice pred novembrskim kongresom JSDS, njihov delegat Franc Gabriel je na kongresu dvignil svoj glas proti ministerializmu, njihov idejni učitelj dr. Milan Lemež pa je predlagal na kongresu (XI. zboru JSDS) resolucijo o izobraževalnem delu in njegovem pomenu za proletariat, v kateri je bilo prav na podlagi njegovih ljubljanskih, trboveljskih in jeseniških izkušenj rečeno:

»Socialistično vzgojno in izobraževalno delo pomeni neprecenljivo bojno sredstvo proletariata v boju proti kapitalistični družbi, pomeni pa tudi prepotrebno predpripravo proletariata ..., da ob času prevzame v svoje roke vso upravo.

Ker vidi strankin zbor v današnjem šolstvu, ki je v rokah kapitalistične razredne države in pri nas še poleg tega v rokah reakcionarnega klerikalizma, mogočno trdnjavo kapitalizma, proglaša, da mora i tu SEČI PROLETARIAT PO SAMOPOMOČI. PROLETARIAT MORA IZTRGATI ŠOLSTVO IZ ROK KAPITALISTIČNEGA RAZREDA IN IZ ROK KLERIKALIZMA NA TA NAČIN, DA SE PREDVSEM BORI ZA SVOBODNO, OD VSAKE CERKVENE ORGANIZACIJE LOČENO ŠOLO, DA ZANESE PROPAGANDO SOCIALIZMA TUDI MED UČITELJSTVO IN DIJAŠTVO TER TAKO PRIVEDE INTELEKTUALCE v ravno iste VRSTE PROLETARIATA.

Ker glede na omenjena dejstva današnje šolstvo ne nudi izobrazbe v smislu končnih ciljev socializma, poziva strankin zbor DELAVSKO IZOBRAŽEVALNO DRUŠTVO »SVOBODA«, da nemudoma prične z ustanavljanjem SAMOPOMOČNIH INSTITUCIJ, KI BODO NUDILE SLOVENSKEMU PROLETARIATU SOCIALISTIČNO VZGOJO IN MODERNO ZNANOST. V tem pogledu je treba posvečati VSO PAŽNJO USTANAVLJANJU POLITIČNIH ŠOL, ki jih je (treba) organizirati povsod, kjer obstoje naše organizacije ...[87]

Na Jesenicah je v času, ko je jeseniški odbor krajevne organizacije JSDS dne 6. marca 1920 delal obračun s staro JSDS in se pripravljal na ustanovitev krajevne organizacije Delavske socialistične stranke za Slovenijo Jesenice, politična šola že stopala v drugo leto svojega obstoja. Vzgojila je ljudi, kakršni so bili Štefan Weiss, Ciril Košir, France Ravnik, in drugi člani strankinega odbora, ki se je 6. marca 1920 zbral v nekdanji ‚nemški' šoli na Savi (Sava je postala Jesenice šele deset let kasneje — leta 1929, — ko so Jesenice postale mesto). V tej ‚nemški', kasneje meščanski šoli, kjer je danes javna pralnica, se je vršila

6. MARCA 1920 ZGODOVINSKA IZREDNA SEJA KRAJEVNE ORGANIZACIJE JSDS JESENICE.

Na tej seji so bili sodrugi, ki so že znali misliti z lastno glavo in ne z glavo ter voljo in direktivami slovenskega socialnodemokratskega ‚kralja na Betajnovi' in njegove skupine, ki je menila, da je delavska ‚množica neumna', da jo ‚je treba voditi':

»... posamezniki so poklicani, da jo vodijo in komandirajo.«

Na to stališšče se je postavila (KRISTANOVA) SKUPINA, KI JE ZVODILA SOCIJALNODEMOKRATIČNO STRANKO V MOČVIRJE MALOMEŠČANSTVA ...«[88]

Zato se je razredno zavedno delavstvo ‚delavskim voditeljem' Kristanovega in Prepeluhovega kova, pa tudi Čobalovega, Mihevčevega, Kopačevega, Kocmurjevega in Bernotovega vedno bolj postavljalo po robu:

»*Delavsko gibanje ni nastalo, ker so ga hoteli posamezniki* ... Kakor ima reka svojo pot, ki ji jo je začrtala narava, tako ima tudi delavsko gibanje svojo pot, neodvisno od volje posameznikov,«[89]

Tako je jeseniškim slušateljem politične šole pojasnjeval dr. Milan Lemež.

Torej ga tudi posamezniki, ki bi delavsko gibanje radi v nasprotju z zakonitostmi družbenega razvoja speljali na svoj politični mlin, ki bi mlel za njihove osebne politične in življenjske koristi, ne morejo dolgo slepiti:

»Mi smo zelo zgodaj — rekel bi, da že sredi aprila 1919 — začutili, da po starih Kristanovih kolesnicah ne bomo več mogli voziti. Kristan pa tudi nekateri njegovi slepi privrženci na Jesenicah so najbrž menili, da smo socializem že dosegli, če so imeli oni službe v stranki, pri bratovski skladnici ali v konsumu,« se je tistih časov spominjal Janez Mlakar.[90]

Taki s takim socializmom zadovoljnji so druge svarili pred ‚naglimi koraki', pred ‚ruskim vzgledom', omejevali delavsko gibanje na ‚mezdni boj', na ‚miren razvoj z reformami':

»Kakor da bo kapitalizem vzel konec, če ga bomo bombardirali z gumijastimi kroglicami,« je Kristanove propagatorje ‚mirnega razvoja' in ‚uspehov, ki bi jih lahko dosegli socialistični ministri v meščanskih vladah' označil Janez Mlakar.

»Delavske množice pa se danes (ob brezmejnem izkoriščanju delavstva po kapitalistih in po zmagi delavstva v Rusiji, ki je povzročila ogromen porast in moč delavskih organizacij po vsem svetu ne zadovoljuje več z izboljšanjem mezd, z raznimi socialnimi reformami. Te MASE HOČEJO MNOGO VEČ, HOČEJO ODSTRANITEV (VLADAVINE) BURŽOAZIJE,« je ugotavljal dr. Milan Lemež,[91] ki je prav na ljubljanskem, trboveljskem in jeseniškem primeru političnih šol lahko trdil: »... POLITIČNE ŠOLE ... SO PRINESLE SOCIALISTIČNI NAUK MED DELAVSTVO ... PA TUDI VZGOJO ZA NASTOP (delavstva) IN KRITIKO ... Pričel se je zdrav razvoj. Delavske organizacije so dobile ljudi, vzgojene v duhu čistega socijalizma. Pričela se je kritika (‚delavskih' voditeljev), pričelo se je novo delo ... ‚Delavski voditelji' pa so v smislu svojih nazorov o masi sklepali v izvrševalnem odboru (JSDS), kršili strankin statut ...«[92]

In taki ljudje, »vzgojeni v duhu čistega socializma«, so bili že dolgo v večini ne samo med organiziranim jeseniškim delavstvom, marveč tudi v krajevnem strankinem odboru na Jesenicah, ki je

6. marca 1920 razpravljal o Manifestu Delavske socialistične stranke za Slovenijo ter delal obračun s slovensko pa tudi krajevno zgodovino in delovanjem JSDS, strokovne organizacije, ki ji je to leto po odhodu Franca Gabriela na Koroško predsedoval Anton Žnidar, prav tako slušatelj Lemeževe politične šole in pristaš levice v JSDS.

Za nikogar v odboru — razen za sodruga Antona Zugwitza, predsednika politične organizacije in upravnika konsuma — ni bil razhod z JSDS boleč.

Toda krajevna politična organizacija stranke je bila na Jesenicah še zelo mlada. Ustanovljena je bila šele 29. junija 1918, kar je pravzaprav potrjevalo kritiko Ivana Cankarja, kakršno je izrekel 20. aprila 1918 v svojem tržaškem govoru, da se je ‚stranka stisnila samo v kot svojih strokovnih organizacij', kar je tako zelo raztogotilo socialnodemokratskega ‚kralja na Betajnovi' Antona Kristana-Verusa, da je 30. aprila objavil v »Napreju« napad na Cankarja, naslednji dan — dne 1. maja 1918 pa se je o tem pogovarjal tudi s svojimi prijatelji na Jesenicah, kjer je nastopil kot praznični govornik na proslavi 1. maja.

Seveda pa je moral Anton Kristan po Cankarjevem odgovoru v »Napreju« 8. maja 1918 pregovoriti tudi koga ‚iz delavskih vrst', da bi napadel pisatelja, ki je ‚slovenskemu proletariatu ... prisodil najvišje in najčastnejše mesto v ... odločilnem boju za osvobojenje naroda', in ga tudi našel v svojem občudovalcu in somišljeniku Antonu Zugwitzu z Jesenic, predsedniku krajevne organizacije JSDS od njene ustanovitve 29. junija 1918 pa do 6. oziroma 7. marca 1920.

In res je Zugwitz zapisal, da ‚kdor trdi drugače (kakor on in Kristan glede inteligence v stranki), ne pozna razmer ali pa sploh ni v delavskem gibanju', s čimer je mislil Ivana Cankarja, ki naj bi seveda po Kristanovo pozabljal, da je ‚JSDS delavska stranka':

»Kdor hoče v nji delovati, mora delati z delavci. Komur to ni prijetno in ga ženira ter mu je bolj všeč sedeti med literati in umetniki — ta seve lahko to utemelji in gre ...« bi ‚idrijski Tonček' (tako je Ivan Cankar v nekem pismu Adi Kristanovi, ženi Etbina Kristana imenoval Antona Kristana) najraje zapodil Ivana Cankarja iz vrst socialističnega gibanja, za njim pa seveda tudi Anton Zugwitz, ki je zapisal na Cankarjev odgovor v svojem dopisu v »Napreju« 27. maja 1918, da more ‚delavstvo imeti zaupanje le do sodelujočih inteligentov, ki streme za istimi cilji kakor delavstvo'. To je seveda pomenilo, da Ivan Cankar ni sodil med take ‚sodelujoče inteligente'.[93]

Toda tudi ta članek je bil v tem času — dne 6. marca 1920 — na izredni seji *predsedniku odbora krajevne organizacije JSDS na Jesenicah Antonu Zugwitzu* (ki je z veliko nostalgijo razmišljal o časih, ko se je socialistična misel zaman skušala zasidrati med jeseniško delavstvo in kolikšni napori so bili potrebni, da se je leta 1906 zasidrala peščica vztrajnih sodrugov med jeseniško delavstvo kot krajevna kovinarska organizacija, a še vedno tako šibka, da jo je socialnodemokratska kovi-

narska centrala na Dunaju registrirala kot organizacijo šele dve leti kasneje — leta 1908, torej šele po dveletnem nepretrganem delovanju, ko je organizacija imela v svojih vrstah nekaj več kakor štiri desetine ‚razredno delavskih bojevnikov') *lahko neprijeten ne zaradi pokojnega Ivana Cankarja, pač pa zaradi dr. Tume, ki ga je v svoji obrambi stališč Antona Kristana do Cankarjevega tržaškega govora (Očiščenje in pomlajenje«) dajal Cankarju za vzgled:*

»Imamo pa še več sodrugov inteligentov, med njimi je sodrug dr. Tuma, in vsi drugi agitatorji in predavatelji, ki so prihajali in še prihajajo k nam, so našli v nas (jeseniških delavcih in socialistih) hvaležne poslušalce.«

Albina Prepeluha takrat ni mogel imenovati, ker je bil v času onega članka Kristanov nasprotnik in eden izmed idejnih vodij takratne socialistične ‚omladine' in je postal Kristanov pristaš in eden Kristanovih najožjih sodelavcev šele ob prevratu, ko ju je združeval ‚ministerializem', medtem ko je dr. Tuma pokazal Antonu Kristanu hrbet že pred prevratom 6. oktobra 1918, ko je v Zagrebu zasedala ‚socialistična konferenca' in se odločila za sodelovanje z buržoazijo v Narodnem veću in Narodnem svetu, čemur je dr. Tuma nasprotoval in se v protest strankini politiki te konference ni udeležil. Bil je bliže pogledom bosanskih sodrugov, ki so na zagrebški konferenci ostali na stališču zimmerwaldske levice, na kakršnem je bila tudi srbska socialnodemokratska stranka v kraljevini Srbiji, leta 1919 pa celo na istih pozicijah, le da v različnih državah — prva na pozicijah in v sestavu Socialistične delavske stranke Jugoslavije/komunistov, dr. Tuma pa v okupiranem Trstu skupaj z drugimi slovenskimi primorskimi socialisti, prej člani JSDS, sedaj pa združeni z italijanskimi socialisti komunistične smeri na stališču načel in taktike oktobrske revolucije, oziroma III. internacionale.

Na Zugwitzevo sklicevanje na dr. Tumo iz aprila 1918, so se lahko zdaj sklicevali drugi člani odbora krajevne organizacije JSDS in uporabljali lahko njegovo kritiko JSDS v boju za uveljavljenje svojih stališč za prelom z JSDS po vzgledu ljubljanske krajevne organizacije. Morebitno Zugwitzevo sklicevanje ‚na težko prehojeno pot organiziranega nastopanja jeseniških socialistov in na JSDS, oziroma na strokovno organizacijo, ki je zdaj v socialističnih vrstah združevala sedem osmin vsega delavstva, zaposlenega v tovarnah KID v jeseniški dolini, bi prav gotovo ne ganilo drugih članov političnega odbora stranke na Jesenicah, saj je v odboru deloval tudi Štefan Weiss, koroški Slovenec, ki je prišel v tovarno na Savo leta 1904 že kot organiziran socialist in bil pobornik za socialistično organiziranost jeseniškega delavstva že od tedaj dalje, v letu po prevratu pa je postajal v očeh delavstva vedno bolj vpliven član organizacije, brez ‚skomin po voditeljstvu', zato pa ‚vojak socijalistične armade, ki pozna samo vojake in ne oficirjev', kakor so takrat govorili in pisali.[94]

In taki so bili v odboru ‚vsi razen enega', kakor je o seji političnega odbora jeseniške organizacije 6. marca 1920 teden dni kasneje poročalo »Ujedinjenje«, ne da bi imenovalo Antona Zugwitza.

»JESENICE. DELAVSTVO NA JESENICAH JE ŽE DOLGO Z NEVOLJO SLEDILO POLITIKI, KI JO JE ZASLEDOVALA SOCIJALNO DEMOKRATIČNA STRANKA. NAŠIM LJUDEM NI ŠLO V GLAVO, DA NA ENI STRANI VEDNO NASTOPAMO PROTI KAPITALISTOM, NA DRUGI STRANI PA SEDE ZASTOPNIKI STRANKE PRI VLADNIH JASLIH SKUPAJ S KAPITALISTIČNIMI STRANKAMI. TE DVOJNE RESNICE NAŠI DELAVSKI MOŽGANI NISO MOGLI RAZUMETI. DOLGO JE ŽE VRELO NA JESENICAH, DOSTI JIH JE BILO, KI SO ZAHTEVALI, DA NAŠA ORGANIZACIJA NAPRAVI KONEC TEM NEZNOSNIM RAZMERAM. TODA POTRPELI SMO RADI STRANKINE DISCIPLINE. KONEC PA JE BILO POTRPEŽLJIVOSTI, KO SMO ČITALI ZADNJE (februarske) SKLEPE IZVRŠEVALNEGA ODBORA, KI JE PREKRŠIL STRANKINO DISCIPLINO ŽE TAKOJ PO ZADNJEM (novembrskem) STRANKINEM ZBORU. KO SMO IZVEDELI, DA JE LJUBLJANSKA KRAJEVNA POLITIČNA ORGANIZACIJA (2. marca 1920) IZSTOPILA IZ STRANKE, SE JE ZBRAL TUDI NAŠ POLITIČNI ODBOR, DA SE POSVETUJE O POLOŽAJU. DNE 6. MARCA 1920 JE SKLENIL Z VSEMI PROTI ENEMU GLASU, DA IZSTOPI NAŠA ORGANIZACIJA IZ SEDANJE (Jugoslovanske socialnodemokratične) STRANKE IN DA SE PRIKLJUČI DELAVSKI SOCIALISTIČNI STRANKI ZA SLOVENIJO . . .«[95]

Tak je bil sklep političnega odbora jeseniške organizacije, ki pa ga je moral potrditi še zbor zaupnikov:

». . . V NEDELJO (7. MARCA 1920) POPOLDNE JE SODRUG ŠTEFAN WEISS SKLICAL ZBOR ZAUPNIKOV IN PREDLOŽIL ODBOROV SKLEP V ODOBRITEV. NAVZOČIH JE BILO OKROG 100 ZAUPNIKOV. RAZEN ENEGA SO GLASOVALI VSI ZA VSTOP V NOVO (DELAVSKO SOCIALISTIČNO) STRANKO (ZA SLOVENIJO) . . .«[96]

Ob zaključku zbora zaupnikov, so pozdravili ‚novo stranko' in ‚zedinjenje jugoslovanskega proletariata' v Socialistični delavski stranki Jugoslavije/komunistov, ki naj bi ga Delavska socialistična stranka za Slovenijo, ki je imela samo prehoden značaj, na svojem ustanovnem zboru uresničila:

»NAJ ŽIVI NOVA STRANKA, NAJ ŽIVI UJEDINJENJE JUGOSLOVANSKEGA PROLETARIATA! SODRUGI, POKAŽITE TUDI DRUGOD, DA SMO OSTALI ZVESTI NAČELOM SOCIJALIZMA, ZBERIMO SE VSI OKOLI DELAVSKE SOCIALISTIČNE STRANKE ZA SLOVENIJO!«[97]

Janez Mlakar, sam član krajevne komunistične organizacije na Jesenicah, se je spominjal, da je bilo v zvezi z ustanovitvijo Delavske socialistične stranke za Slovenijo tudi zborovanje v Delavskem domu pri Jelenu.[98]

Ustanovitev krajevne organizacije DSS ZA SLOVENIJO na Jesenicah 6. in 7. marca 1920 je za Jugoslovansko socialnodemokratično stranko (ne pa za Antona Zugwitza) pomenil konec njenega obstoja v jeseniški železarski dolini, hkrati pa ZAČETEK ORGANIZIRANEGA KOMUNI-

STIČNEGA GIBANJA NA JESENICAH. Prvi njen predsednik na Jesenicah je bil Štefan Weiss, podpredsednik (po Mlakarjevih spominih) Janez Smolej,[99] tajnik (po Mlakarjevih spominih) Mirko Bahun, ki pa ga je kmalu zamenjal Ciril Košir, blagajnik Franc Ravnik. Tako so *Jesenice* poleg ljubljanske ter trboveljske in zagorjanske organizacije postale *eno izmed glavnih jeder komunističnega gibanja v Sloveniji.*

»Vesti, da se je ustanovila nova Delavska socialistična stranka za Slovenijo, ki bo hodila mirno razredno pot in v kateri ne bodo odločevali več ljudje, ki so sebe in staro stranko kompromitirali, ker so jo prosto izrabljali v svoje namene, je vzbudila med vsem našim (socialističnim) delavstvom navdušenje. ‚Čas je bil,' so pravili zaupniki, ‚skrajni čas, da očistimo naše vrste,'« je 13. marca poročalo v svoji prvi številki glasilo DSS za Slovenijo »Ujedinjenje«. »PRISTOPILE SO TAKOJ K NAM NEŠTETE ORGANIZACIJE, ZLASTI ONE V VAŽNEJŠIH DELAVSKIH KRAJIH. POSTOJANKE V TRBOVLJAH, V ZAGORJU, NA JESENICAH itd. SO bile TAKOJ V NAŠEM TABORU . . .«[100]

Potem »Ujedinjenje« poroča o ‚neštetih zborovanjih', na katerih ‚so se delavci izrekli za našo stranko'.

»Bili smo sami presenečeni . . .«[101]

Še bolj presenečeni pa so morali biti Anton Kristan in njegovi; ‚kralju na Betajnovi' se je rušilo kraljestvo.

Za Jesenicami so se ustanovile krajevne organizacije Delavske socialistične stranke še na Javorniku in Blejski Dobravi ter v Bohinju, Gorjah, Mojstrani in Kranjski gori. V Bohinju je sodeloval pri pripravah jeseniški železničar Josip Mlakar, ki je prav takrat organiziral železničarje v Nomenju in Bohinjski Bistrici v železničarsko strokovno organizacijo ter jih pripravljal na mezdni boj vseh jugoslovanskih prometnih delavcev, ki je sicer že zelo dolgo trajal in se je v tem času vedno bolj zaostroval. Toda v teh dneh je zaradi zbiranja delavstva v krajevne organizacije Delavske socialistične stranke za Slovenijo stopil med delavskimi akcijami nekoliko v ozadje, saj so tudi železničarji, strokovno že zedinjeni z jugoslovanskim proletariatom komunistične smeri, smatrali ustanavljanje in utrjevanje krajevnih organizacij DSS za Slovenijo kot svojo najpomembnejšo nalogo. Mimo tega je Josip Mlakar sodeloval tudi pri pripravah za ustanovitev krajevne organizacije DSS v Kranju, ki so jo nameravali ustanoviti 21. marca 1921.[102]

Natančnega datuma za ustanovitev omenjenih organizacij DSS za Slovenijo razen Jesenic in Kranja nisem mogel ugotoviti. Na Javorniku je bila verjetno ustanovljena sočasno z Jesenicami. Po pripovedovanjih Jožefa Čudna, Ivana Knifica, Franca Sirca in še nekaterih je bil ustanovni zbor v Dežmanovi gostilni. Bila pa je ustanovljena že pred prvo zaupniško konferenco DSS za Slovenijo v Ljubljani 14. marca 1921. Kako pa so javorniški člani DSS za Slovenijo presojali ločitev od JSDS, pa sem našel v 3. številki »Ujedinjenja«; polemizirali so z »Naprejem«, ki je v tem času napadal pobudnike za ustanovitev DSS za Slovenijo z ‚razkolniki' in z ‚razbijači':

»JAVORNIK. V »Napreju« z dne 5. marca 1920 čitamo: ‚V odbor krajevne politične organizacije ljubljanske so se zrinili nekateri ljudje, ki hočejo sedaj našo stranko (JSDS) razbiti. Ti ljudje stoje vedoma ali nevedoma v tuji službi raznih meščanskih strank.' — Kako ironično,

Dežmanova gostilna na Koroški Beli, kjer je bila marca 1920 ustanovljena Krajevna organizacija DSS za Slovenijo Javornik-Koroška Bela

zlobno zavito! Vprašujemo se, *kdo je v resnici v službi meščanskih strank*; ali so voditelji bivše socialno demokratične stranke, ki hlapčujejo Demokratski stranki, sloneči na kapitalistični zaslombi, ali pa tiste osebe, ki jih »Naprej« sedaj tako surovo napada. Po mojem prepričanju in uvidevnosti so bili ravno oni (soc. dem. voditelji) v tako umazani službi, ki jo hočejo sedaj naprtiti tistim, ki so s svojim pravočasnim nastopom zabranili, da ni prišla vsa organizacija v tisto umazano blato, kamor so zabredli nje voditelji ... pred nedavnim tako močne socijalno demokratične stranke.

Ugotoviti moram namreč, da je stala (po programu) JSDS na stališču razrednega boja. Torej je sodelovanje z meščanskimi strankami nemogoče (nedopustno). (Mogoče, da se zaveda s. Kristan razrednega boja s svojega stališča kot kapitalist; potemtakem je bila njegova ost naperjena proti proletarski masi, katere voditelj je bil (hotel biti) in ki jo je on zastopal.) Rezultat je torej jasen ...« je javorniški pisec povedal »Napreju«, ki so ga zadnji dogodki v Sloveniji ‚spravili iz ravnovesja' in seveda tudi ‚zapuščene »voditelje«, ki kar besne', da so ‚spor, ki je načelnega in taktičnega značaja, ... spremenili v osebni boj' in se pri tem posluževali klevet, med njimi tudi proti dr. Milanu Lemežu in sicer ‚nekaj notic ..., ki imajo očitni denuncijantski namen', zlasti notica ‚o laških mahinacijah«', vendar ‚revežev' niti to ‚ne bo rešilo', niti ‚Čobalove metode', ki se jih je Čobal v tem času poslužil v Zagorju in skušal preprečiti ustanovitev tamkajšnje organizacije DSS za Slovenijo s pomočjo oblasti. Tudi okrožnica, ki so jo ‚osamljeni voditelji poslali na nekatere zaupnike (na Jesenicah Antonu Zugwitzu) in v kateri kar ‚mrgoli od napadov na ljudi, ki so se zbrali v DSS za Slovenijo' in jih imenuje ‚lopovi, tatovi', ter se pri tem sklicevali na Etbina Kristana, češ da ‚soglaša z njimi' — ‚zapuščenimi voditelji', ki se ‚odlikujejo po surovosti in neumnosti' in se poslužujejo metod, ki pa jim poborniki za

DSS za Slovenijo ‚v tem oziru ne bomo sledili', saj so jih že njihovi klevetniški ‚napadi ... dovolj razkrinkali', pač pa ‚bomo mirno in brez kričanja pojasnili vaše delo »za proletariat«' in ‚pokazali, da ste bili in ste še vedno proti ujedinjenju' jugoslovanskega proletariata, ‚pokazali, kako ste postali poverjeniki in ministri, kako ste se potegovali za ravnateljska mesta pri državni industrijski banki'.

Stvar je bila torej jasna in javorniškemu piscu ni bilo treba ponavljati, kar je bilo vedno bolj jasno, toda vseeno je moral povedati, zakaj je ‚rezultat jasen' tudi javorniškim delavcem v valjarnah KID:

»... Voditelji JSDS so kršili program in disciplino vedoma, kar je moralo roditi razdor (povzročiti razkol), ki ga sedaj očitajo drugim. Da bi zabranili razkol, ki je bil zaradi vodstva (JSDS) neizogiben, so ga skušali zatreti (uničiti levo krilo v stranki) z diktaturo in absolutizmom (desnega krila pod vodstvom Kristana in Prepeluha). Sklep izvrševalnega odbora naj bi jim to težnjo uresničil. Toda prepozno in prav sklep izvrševalnega odbora z dne 22. februarja t. l. je pospešil razdor ...«

(Če citiram članek javorniškega pisca in ponavljam že znane stvari, ga citiram kot dokument o ustanovitvi krajevne organizacije DSS za Slovenijo na Javorniku, ki je bil takrat v občini Koroška Bela, in kot rojstni list ene izmed najbolj pomembnih predvojnih partijskih organizacij v Sloveniji in edini, ki si je v času najbolj črnega režima v Jugoslaviji priborila leta 1936 na občinskih volitvah svoj občinski odbor in svojega župana-komunista in člana Ustanovnega kongresa KPS Venclja Perka.)

»... Prašam nadalje: Kako se ujema program JSDS v smislu volilne reforme z dejanji voditeljev? Zadnje dni vlade Demokratske zajednice in lažisocijalistov je prišla naredba volilne reforme, na podlagi katere, bi imeli volilno pravico tisti, ki stanujejo najmanj dve leti v občini, in pa tiste dame, ki so obiskovale kakšne višje šole. Vem prav dobro, da je morala (soc. dem. ministerialistična) manjšina podleči (meščanski) večini (v Davidovićevi vladi). V tem primeru (in tudi pri drugih podobnih prilikah), ako niso iskali (ministerialisti) samo svojih osebnih koristi, osebnih namreč, in pa (če so iskali) časti, bi lahko izvajali konsekvence ter zažugali z izstopom iz vlade in — ako bi jih še nadalje ne upoštevali — tudi to storili in bi prišli vsaj čistih rok domov.«

Tako je sodil javorniški delavec. In tako tudi jeseniški in drugi delavci.

Potem se je javorniški pisec spet lotil »Napreja«:

»Zadnji čas se je tudi list »Naprej« navzel meščanskega duha, tako da se že prav nič ne razlikuje od patrijotičnih meščanskih časopisov. Na pr. Socijalno demokratična stranka (v svojem programu) zastopa stališče antimilitarizma. »Naprej« pa prinaša dne 6. marca t. l. v štev. 54 pod naslovom »Orožne vaje« naslednji odstavek: Naloga vsakega državljana je, da izpolnjuje svoje državljanske dolžnosti. Ena prvih je vojaška dolžnost. — S tako pisavo (pisanjem) se po mojem mnenju ne borimo proti militarizmu. Tudi primer v Trbovljah nam dokazuje, kako se borijo socijalno demokratične stranke proti militarizmu ...«

Tu je javorniški pisec mislil na pasivno resistenco, ki so jo sredi januarja 1920 začeli trboveljski in hrastniški rudarji. Vzrok za tako odločitev je bil nagel in skokovit porast cen po kolkovanju kron (štiri krone so bile dinar) in slaba preskrba rudarjev z živili, obleko in obutvijo. »Naprej« je takrat pisal, da je prišlo do tega gibanja nenadoma, brez sporazuma s strokovnimi organizacijami, in terjal, naj deželna vlada skliče pogajanja, rudarje pa opozoril, naj se ne dajo vznemirjati niti od deželne vlade niti od »neodgovornih elementov«. Deželna vlada pa je poslala v Trbovlje orožniško okrepitev, nato pa še vojsko, ravnateljstvo Trboveljske premogokopne družbe pa je rudarje enostavno izprlo (22. januarja 1920). Rudarji so protestirali proti vladi in njenem ravnanju, češ: z razglasitvijo mezdnega gibanja za politično njihovega položaja ne bo mogoče rešiti. Razmere so se zaostrile. TPD je po posredovanju delavskih zaupnikov preklicala izprtje delavstva (kolektiven odpust delavstva), deželna vlada pa je obljubila, da bo posebna komisija proučila preskrbo rudarjev in razmer v rudniku. Toda rudarji so morali čakati do 12. februarja 1920, da jim je TPD zvišala minimalne mezde in da so jim začeli izplačevati tudi povišane družinske doklade in nabavne prispevke. Toda orožnikov in vojske, ki jih je v Trbovlje poslala deželna vlada, kljub temu niso trboveljski rudarji pozabili, pa tudi drugi ne, kakor vidimo iz članka javorniškega pisca, ki je očital socialnodemokratskim strankam tudi na trboveljskem primeru, kako se JSDS bori proti militarizmu:

»Taka dejanja (ki jih podpira JSDS) škodujejo ugledu (socialistične) ideje in programa stranke, ki se jo (po zaslugi soc. dem. ministerialistov) tako le kompromitira.«

Nato je javorniški pisec svoj članek v »Ujedinjenju« zaključil:

»Programa socialnodemokratične stranke ni obsojati, ker stoji visoko nad vsakršno kritiko; tiste ideje, katerih privlačna sila je bila tako velika, da je nastala socialno demokratična stranka tako mogočna v tako kratkem času. UPAJMO, DA PRIDEJO IDEJE IZ TEGA RAZKOLA ČISTEJŠE KOT KEDAJ DO VELJAVE S ČISTIMI SOCIJALISTIČNIMI NAZORI v novo osnovani Delavski socijalistični stranki za Slovenijo.«[103]

Tako je delavstvo v jeseniški dolini marca 1920 organizirano stopilo na novo komunistično pot. Ne zato, ker so to hoteli posamezniki, pač pa zato, ker so že imeli vzgled v Leninovi Rusiji, da je osvoboditev delavstva lahko samo delo delavskih rok, če jih združi in vodi delavska revolucionarna stranka, ki je začela svoj razvoj z Delavsko socialistično stranko za Slovenijo. Pozdravljali je niso samo delavci, pač pa tudi študentska mladina:

»Slovenski študentje, zbrani na ustanovnem občnem zboru svojega društva dne 7. marca 1920, pozdravljamo z entuzijazmom novo socialistično delavsko stranko za Slovenijo kot edino resnično predstavnico revolucijonarnega in čistega socijalizma.

Obljubljamo obenem, da bomo z vsemi svojimi močmi moralno in materialno pomagali tej stranki v vseh njenih akcijah. — Odbor akademskega društva.«[104]

Tako so tudi slovenski študentje-komunisti dali na tehtnico časa svojo utež, medtem ko je 9. marca 1920 slovenski socialnodemokratski ‚kralj na Betajnovi' doživel na delavskem shodu v Šiški, ki jo je Anton Kristan smatral ‚za svoje torišče', blamažo. Na shodu, ki mu je predsedoval sourednik komunistične ‚enodnevnice' »Baklje« Jaka Žorga, je govoril še nedavni pristaš sredine v JSDS, sedaj eden vodilnih propagatorjev v novi DSS za Slovenijo in urednik »Ujedinjenja« Rudolf Golouh (glavni in odgovorni urednik je bil Josip Petrič) o ‚položaju v stranki'. V ‚mirnem in stvarnem govoru, kakor morejo zborovalci sami potrditi, je pojasnil ves položaj'. Potem se je javil k besedi Anton Kristan, ki ‚je po svoji navadi mislil, da bo s surovostjo in terorizmom imponiral delavcem, ki so ga končno spoznali':

»Kričal je na vse plati. Zborovalci ga niso več marali. Žvižgali so... To ga je spravilo iz ravnovesja. Udaril je brez povoda nekega delavca z dežnikom. To je bilo preveč. Zborovalci so ga v hipu poslali čez prag...«[105]

Vse to — o pozdravih študentske mladine Delavski socialistični stranki za Slovenijo in o blamaži ANTONA KRISTANA, ki so ga v njegovi nekdanji trdnjavi DELAVCI VRGLI ČEZ PRAG — so lahko jeseniški delavci prav tako kakor o ustanovitvi svoje krajevne organizacije DSS za Slovenijo brali v soboto 13. marca 1920 v »Ujedinjenju« — v prvi številki svoje nove stranke, ki je pripravljala zedinjenje slovenskega delavstva z jugoslovanskim revolucionarnim delavstvom, združenim v Socialistični delavski stranki Jugoslavije/komunistov.

»KDOR NOČE UJEDINJENJA, TA JE IZDAJALEC NAŠEGA LJUDSTVA. VODITELJI STARE SOCIJALNO DEMOKRATIČNE STRANKE NISO TEGA HOTELI, ZATO JIH JE DELAVSTVO ZAPUSTILO.[106]

I. zaupniška konferenca Delavske socialistične stranke za Slovenijo v Ljubljani

V nedeljo 14. marca 1920 je v Ljubljani zasedala I. zaupniška konferenca Delavske socialistične stranke za Slovenijo, ki so se je udeležili zaupniki iz vseh pomembnejših krajev Slovenije, med njimi zaupniki z Jesenic, iz Zagorja, Trbovelj, Kočevja, Kamnika, Kranja, Hrastnika, Borovnice in Ljubljane. Zastopani so bili torej iz vseh delavskih središč Kranjske, pa tudi Štajerske. Glavni govorniki so bili dr. Milan Lemež, ki je poročal o vzrokih razkola, Rudolf Golouh, ki je govoril o sklicanju strankinega kongresa, Viktor Koleša, ki je govoril o organizaciji nove stranke in njeni taktiki, in Ljudevit Venzajz, ki je obravnaval vprašanje strankinega tiska.

Dr. Milan Lemež, ki je govoril o vzrokih razkola in o izstopu levice iz Jugoslovanske socialnodemokratične stranke ter o ustanovitvi Delavske socialistične stranke za Slovenijo, je očrtal vse zle posledice, ki jih je povzročila ministerialna politika strankinih voditeljev delavskemu gibanju v Sloveniji. Ti so ‚slepo in trmoglavo silili v ministrstva in poverjeništva tudi potem, ko je že vse kazalo na polom sodelovalne politike

v nezmožnih meščanskih vladah in ko je delavstvo vedno bolj odločno zahtevalo čisto socijalistično politiko'. Toda za te zahteve se niso menili, marveč so ‚samovoljno prodajali stranko zdaj eni, zdaj drugi kapitalistični vladi'. To pa je jemalo slovenskemu socialističnemu gibanju ugled in ga spravljalo v brezciljnost. Tisti, ki se ‚s takim nesocialističnim, sporazumaškim in oportunističnim delovanjem vodstva JSDS niso strinjali, so zaman opominjali »ministerialiste« na škodljive posledice take politike, ki je izpodkopavala strankino moč in stranko vedno bolj kompromitirala'. Socialnodemokratski voditelji se niso menili za sklepe strankinega zbora, na katerem je večina zahtevala, da se napravi ministerializmu enkrat za vselej konec in da se čimprej izvrši združitev s socialističnim delavstvom v vsej državi. Kljub tem sklepom ‚so do zadnjega vztrajali v vladi'. Niso upoštevali pisma beograjskih tovarišev (SDSJ/k), ki so bili pripravljeni sprejeti JSDS v svoje vrste, čim bi se ta odpovedala ministerializmu:

»Nasprotno!« je govoril dr. Lemež. »Izvrševalni odbor JSDS je poteptal sklepe strankinega zbora in kakor je razvidno iz objavljenih resolucij, sprejetih na seji izvrševalnega odbora (22. febr. 1920), se vodstvo ni nameravalo odpovedati svoji prejšnji politiki, niti ni stremelo, da bi se stranka pridružila in se združila s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije/komunistov . . .«

Dr. Milan Lemež je na 1. zaupniški konferenci Delavske socialistične partije za Slovenijo dokazal z dejstvi, da so se nekateri voditelji JSDS bali združitve, ker so se zavedali, da bi ne mogli več spletkariti in mešetariti v svojo korist na račun slovenskega delavstva, stremečega k zedinjenju in združitvi z revolucionarnim razrednim jugoslovanskim proletariatom. Tudi izrednega strankinega zbora, ki ga je terjalo delavstvo, niso sklicali, ker so se zavedali, da bi jih na tem zboru delavstvo zaradi njihove politike sodilo in obsodilo. Po 22. februarju 1920 razredno zavednim in revolucionarnim silam v stranki ‚ni ostalo drugega, kakor da izstopi iz korumpirane stranke in ustanovi stranko, ki bo socijalistično čista popeljala slovensko delavstvo k revolucionarnim ciljem'.[107]

Rudolf Golouh je v svojem govoru najprej poudaril potrebo po čimprejšnjem sklicanju strankinega kongresa, potem pa povedal, da so se DSS za Slovenijo že ‚pridružile vse največje organizacije nekdanje JSDS iz najpomembnejših krajev.' Med nalogami DSS za Slovenijo je opozoril na njeno dolžnost, da očisti socialistično gibanje v Sloveniji od ministerialistov in ministerializma, kot prvo pa izvedbo združitve ‚vsega socialističnega delavstva v Jugoslaviji v skupni stranki na temelju marksizma in razrednega boja'. Pravico DSS za Slovenijo te naloge je naslonil tudi na sklepe XI. zbora JSDS, ki jih je ‚izvršni odbor (JSDS) obšel in poteptal':

»To pravico so Delavski socialistični stranki dali na omenjenem kongresu vsi strankini zaupniki,« je iz Golouhovega govora še vedno dihala nekdanja sredina v JSDS, ki se je verjetno ni mogel do kraja osvoboditi in odkrito priznati, da je desnica prav s pomočjo sredine na XI. zboru JSDS izigrala levico in jo nameravala potem popolnoma izkoreniniti iz

stranke. »Delavska socialistična stranka za Slovenijo kljub izstopu iz Jugoslovanske socijalno demokratične stranke ne stoji izven strankinih vrst(!), marveč stoje tisti, ki so poteptali sklepe in direktive strankinega zbora. Ti nimajo več pravice govoriti v imenu socijalističnega delavstva . . .«

Potem je prešel na nujen sklic kongresa DSS za Slovenijo, ki naj bi ga sklical pripravljalni odbor in tako omogočil sprejetje programa in smernic DSS za Slovenijo. Na tem kongresu naj bi DSS za Slovenijo ‚uresničila sklepe in direktive zadnjega (XI.) kongresa stare stranke':

»Če bodo voditelji JSDS pod pritiskom teh dejstev vendarle sklicali izredni kongres, ki ga doslej kljub zahtevi velike večine članstva niso hoteli, ga lahko. Videli bomo,« je rekel Golouh, »kako ga bodo organizirali,« potem pa poudaril, da ne glede na to mora DSS za Slovenijo sklicati svoj kongres in na njem ‚začrtati gibanju smer, ki jo zahteva čas'.

Mimo drugega bi bilo treba po Golouhovo na kongresu DSS za Slovenijo ‚urediti tudi vprašanje strokovnih organizacij, zlasti rudarske unije, ki jo voditelji JSDS izrabljajo v svoje štacunarske namene':

»Sredstva, da napravimo red, so že v naših rokah.«

Naloga strankinega kongresa pa naj bi bila tudi ta, da ‚uredi vzporedno z vprašanjem tistih strokovnih organizacij, ki še niso združene z ostalimi organizacijami v državi, tudi vprašanje pokrajinske strokovne organizacije'. Za rešitev vprašanja strankinih gospodarskih organizacij naj bi na kongresu ‚izvolili poseben odbor, ki bo to zadevo uredil in jo postavil na pravo podlago'.

Ob zaključku svojega govora, je Golouh predlagal naj bi ‚strankin zbor sklicali čimprej'. Delegati so se strinjali in sklenili, naj bi ustanovni kongres Delavske socialistične stranke za Slovenijo zasedal 11. aprila 1920 v Ljubljani. Prav tako so sklenili, naj bi pripravljalni odbor za sklic kongresa razširili še z delegati širšega odbora in da se bodo kongresa 11. aprila 1920 udeležili tudi zastopniki strokovnih organizacij.

Po Lemeževem in Golouhovem ‚poročilu se je razvila daljša zanimiva razprava, v kateri so sodelovali zaupniki iz vseh važnejših industrijskih krajev Slovenije in obenem prinašali konferenci pozdrave delavstva, ki so ga zastopali'. Torej tudi Jeseničani, med katerimi je bil prav gotovo Štefan Weiss kot predsednik krajevne politične organizacije in Anton Žnidar kot predsednik kovinarske strokovne organizacije, delu konference pa je prisostvoval tudi Josip Mlakar kot predstavnik jeseniških železničarjev, ki se je ta dan udeležil med 45 delegati iz vse Slovenije občnega zbora železničarske strokovne organizacije, o katerem pa žal vemo izredno malo, toliko, kolikor je v tem času o njem poročal delavski tisk kot o organizatorju gorenjskih železničarjev.

Po razpravi je ‚sodrug Koleša poročal o organizaciji in taktiki stranke'. Po njegovem predlogu, naj bi v vsakem okraju postavili ‚centralni odbor . . . sestavljen iz delavcev, delavk, kmetov in nastavljencev'. Tudi v krajih, kjer je prevladovalo ‚industrijsko delavstvo', naj bi ‚poleg glavnih zaupnikov delavstva pritegnili v odbor tudi zaupnike kmetskega

proletarijata'. ‚Širši odbor' naj bi tvorili ‚vsi, od posameznih obratov, vasi, mest in mestnih okrajev izvoljeni zaupniki'. Mimo tega bi imeli ‚še vsi, takozvani pododbori svoje zaupnike, ki jih pokliče centralni (okrajni) odbor k sejam':

»Naloga vseh centralnih odborov, pododborov, kakor tudi vsakega posameznika je, da se udeležuje sej in o vseh ukrepih obvesti takoj svoje sodruge, ki jih zastopa.«

Izvedba teh predlogov naj bi bila v praksi ORGANIZACIJA DELAVSKIH IN KMEČKIH SVETOV.[108]

Za Viktorjem Kolešo je poročal Ljudevit Vencajz o strankinem glasilu »Ujedinjenje«:

»Sedanje glasilo Delavske socialistične stranke za Slovenijo UJEDINJENJE bo izhajalo le za kratko dobo v svoji sedanji omejeni obliki. Pripravljamo se, da v najkrajšem času povečamo obliko lista in da bo izhajal vsak dan in prinašal vse vesti in članke, ki zanimajo slovensko delovno ljudstvo.«

Okrog dnevnika ‚Ujedinjenje' naj bi se zbrala strankina publicistika:

»... listi JSDS »Naprej«, »Ljudski glas« itd. ne zastopajo proletariata v Sloveniji v smislu čistega socializma.«

Tako je bilo rečeno o glasilih JSDS v sprejeti resoluciji o tisku na I. zaupniški konferenci DSS za Slovenijo. Zato jih ‚strankini zaupniki' ne morejo več smatrati za socialistične. Novi list »Ujedinjenje« bo ‚zastopal slovenski proletarijat v smislu čistega socializma in razrednega boja' kot ‚osrednje glasilo stranke', ‚podrejen strankinemu vodstvu'. Vsa uradna obvestila DSS za Slovenijo ‚naj se objavljajo v tem listu', strankine pristaše in zaupnike, pa je konferenca pozivala ‚k sodelovanju in razširjanju tega lista, ki naj ne manjka v nobeni hiši slovenskega proletarca v svrho razumevanja razredne zavednosti in pravega socializma':

»Proletarci v Sloveniji, na delo za list, ki bo zrcalo vašega mišljenja in hotenja!«[109]

I. zaupniška konferenca DSS za Slovenijo je sprejela kot prvo predpripravo za svoj ustanovni kongres naslednjo resolucijo:

»SLOVENSKEMU PROLETARIATU! Vrnili smo se na staro ravno pot razrednega boja. Slovenski proletarijat postaja zopet zvest samemu sebi in svojim končnim ciljem. Zapuščamo JSDS, ki so jo izrabljali malomeščanski krogi, da so z njo kupčevali na račun delavstva. Pretrgali smo stike z ljudmi, ki so opetovano kršili sklepe strankinih zborov in strankinega opravilnika, ki so se izneverili ciljem socijalizma, ciljem proletarijata. Obtožujemo jih izdajstva! Ko so videli, da jih delavstvo zapušča, so se polastili izvrševalnega odbora in uvedli absolutizem. Naj gredo svojo pot!

Delavstvo v Sloveniji jih je spoznalo in jih zapušča. PREDSTAVNICA SLOVENSKEGA PROLETARIJATA JE DANES SAMO DELAVSKA SOCIALISTIČNA STRANKA ZA SLOVENIJO. Pozivamo slovensko delavstvo, da se v celoti pridruži novi stranki s starim, čistim in poštenim socijalističnim programom. Slovensko delavstvo naj se ne cepi! Skli-

cujemo se na manifest, ki ga je izdal pripravljalni odbor nove stranke. Temu manifestu se pridružujemo v polnem obsegu.

Pozivamo vse sodruge, da zahtevajo takoj sklicanje občnih zborov krajevnih političnih organizacij JSDS, na katerih naj se sklepa o pristopu k novi stranki. Kjer... (tega ali te) dosedaj... (ni bilo) še ni politične organizacije, (naj jo poizkušajo) ustanoviti. (Tu je bila 2. štev. »Ujedinjenja«, iz katere sem delal leta 1959 izpise, nekoliko poškodovana in nisem mogel razbrati dobesednega teksta — prip. M. Klinar).

Le one organizacije, ki bodo javile svoj izstop iz JSDS in svoj pristop k novi stranki, bodo imele pravico, da se po svojih delegatih udeleže strankinega zbora, ki se bo vršil v nedeljo 11. aprila 1920 v Ljubljani.

Edino »Delavska socijalistična stranka« bo izvršila ujedinjenje z razredno zavednim jugoslovanskim proletarijatom. Prvi strankin zbor ima to izvršiti.

Organizacije, ki se do 8. aprila 1920 ne priglase, se ne bodo mogle udeležiti zbora. Zato naj pravočasno ukrenejo vse potrebno. Navodila dobe pri pripravljalnem odboru.«[110]

Naj še navedem po izpisu iz 3. štev. »Ujedinjenja« z dne 24. marca 1920, da je bilo v debati h glavnim referatom ‚stavljenih več predlogov, ZLASTI OD JESENIŠKIH DELEGATOV, ki jih bo PRIPRAVLJALNI ODBOR UVAŽEVAL'. Že v začetku sem med udeleženci navedel z gotovostjo Štefana Weissa in predstavnika jeseniških železničarjev Josipa Mlakarja, ki se je udeležil večernega dela I. zaupniške konference JSDS, kajti v poročilu o tej konferenci v 2. štev. »Ujedinjenja« z dne 20. marca 1920 je bilo rečeno:

»Zvečer se je konferenca nadaljevala ob navzočnosti železničarskih zaupnikov, ki so z navdušenjem sprejeli na znanje poročilo o delu konference. Železničarski zaupniki so takoj posegli v debato, se z navdušenjem izjavili za DSS za Slovenijo in odobravali korak, ki ga je storila v korist socializma in s tem v korist vsega delavstva. Konferenca je dokazala, da je bil razkol upravičen in da za novo DSS za Slovenijo stoje vsi tisti člani JSDS, ki se niso izneverili proletarijatu.«[111]

Kaj so jeseniški delegati, med katerimi sem domnevno imenoval tudi predsednika strokovne kovinarske organizacije, po izpisih iz tiska ni bilo mogoče dognati, čeprav je njihove predloge I. zaupniška konferenca DSS za Slovenijo upoštevala kot pomembne. (Morda bi to lahko dognal leta 1960, potem ko sem že imel izpise iz tega obdobja in tudi kot orientacijo za nadaljnje zgodovinsko delo pri pisanju zgodovine jeseniškega delavstva napisal brez večjih napak' — tako se je v kritiki drugače zelo pohvalno leta 1960 izrazil France Klopčič — kratko zgodovino jeseniškega delavskega in revolucionarnega gibanja 1869—1959 skupaj z drobci spominov nekdanjih komunistov, revolucionarjev in borcev v jubilejni številki revije »Železar« novembra 1959. Vendar mi ni bilo dano, da bi to delo ustvaril v šestdesetih letih, kakor sem nameraval že od maja 1959, ko so me za to delo zaposlili pri občinskem komiteju ZK na Jesenicah, a so me žal imeli zaposlenega samo do

30. aprila 1960. Tako sem moral brez svoje krivde to delo opustiti, čeprav sem zanj predvideval le kakih šest let, če bi delal s takim elanom in ljubeznijo ter brez oddiha kakor v enajstih mesecih svoje takratne zaposlitve na Jesenicah. Toda: »što može ljudski čovek, on ljudske suze guta,« sem lahko mislil kasneje in še danes lahko samo z žalostjo mislim o tistih svojih časih, ko mi je bila delavska zgodovina kakor veličastna poema. Da mi je v resnici tudi bila, govori »Rdeča kantata« iz leta 1961, oziroma »Rapsodija o splavarjih na ognjeni reki« iz leta 1974. Pa bi bila prav tako lahko do tega časa napisana tudi jeseniška delavska in revolucionarna zgodovina, ki je s smrtjo dr. Dušana Kermavnerja bila tik pred njegovo smrtjo ustvarjena samo do leta 1918. Žal, jaz lahko o tem razmišljam samo z nekoliko spremenjenima, prej citiranima stihoma Miroslava Krleže iz pesmi, ki jo je posvetil nemškemu revolucionarju Karlu Liebknechtu. (Gl. Miroslav Krleža, Lirika, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1949)

Kakšni so bili ti predlogi jeseniških delegatov?

Morda je bil ta, ki ga tik za tem sporočilom navaja poročilo o I. zaupniški konferenci DSS za Slovenijo:

Sprejet je bil soglasno tudi PREDLOG, da se ima VOLITI V STRANKINO VODSTVO SAMO DELAVSKE ZASTOPNIKE. STRANKO NAJ VODIJO DELAVCI SAMI! Pravilen je ta predlog . . .«[112]

Ta sklep je pozdravilo tudi zastopstvo Društva študentov-komunistov, ki je prav tako kakor delegatje delavstva iz Slovenije prisostvovalo in sodelovalo na I. zaupniški konferenci DSS za Slovenijo.[113]

Kronika pomembnejših dogodkov za jeseniško organizacijo pred ustanovnim kongresom DSS za Slovenijo

Že na sam dan I. zaupniške konference DSS za Slovenijo so imeli železničarji iz vse Slovenije svoj občni zbor v Ljubljani. Zgodovinar France Klopčič naziva slovenske železničarje v tistem času ‚najbolj revolucionarni delavski odred'.[113] Med 45 delegati je bil tudi Josip Mlakar z Jesenic. Zastopali so 23 krajevnih skupin s 6004 člani. Manjše krajevne skupine s 1160 člani niso utegnile poslati svojih zastopnikov na občni zbor.[114]

Na občnem zboru je bil tudi tajnik »Saveza saobračajnih in transportnih radnika i službenika Jugoslavije« Slavko Kaurić. Železničarji, dosledni svoji revolucionarni tradiciji, so ‚soglasno potrdili sklepe konferenc z dne 28. in 29. septembra ter z dne 14. decembra 1919 glede združitve z železničarskim proletarijatom Jugoslavije[115] v prej navedeni zvezi vsejugoslovanske in pod komunističnim vodstvom delujoče železničarske strokovne organizacije. Prav zato so bili železničarji v tistem času ‚najbolj revolucionarni delavski odred' v Sloveniji. V njihovih vrstah je bil Josip Petrič, prav v tem času najbolj spoštovan član DSS za Slovenijo ne samo zaradi svoje dolgoletne organizirane pripadnosti socialističnemu gibanju v Sloveniji, marveč tudi zaradi težnje ohraniti to gibanje v svoji

revolucionarnosti za spremembo družbenega reda. Bil je glavni poročevalec na občnem zboru slovenskih železničarjev in je govoril takoj za ‚sodrugom Udovčem, ki je podal kratko poročilo o poslovanju centralnega vodstva', in poročal ‚o razvoju (slovenske) organizacije in njenem odnosu do bratskih organizacij (v Jugoslaviji)'. Govoril je tudi o znanem ‚Protokolu sporazuma' kot ‚plodu in uspehu zedinjenja v organizaciji prometnega osebja v vsej Jugoslaviji' (kršitev tega protokola s strani vladajočih je bil vzrok aprilske stavke leta 1920 — prip. p.). Zastopnik centrale te organizacije Kaurić iz Beograda pa je na železničarskem občnem zboru v Ljubljani ‚poročal o delovanju organizacij v drugih pokrajinah' države.

Železničarski občni zbor je zasedal tudi naslednji dan 15. marca 1920. Po zaključni razpravi so NA OBČNEM ZBORU slovenskih železničarjev ZVEZE PROMETNIH IN TRANSPORTNIH DELAVCEV IN USLUŽBENCEV JUGOSLAVIJE izvolili POKRAJINSKI ODBOR ZA SLOVENIJO, ŠIRŠI ODBOR, kontrolni odbor in namestniški kontrolni odbor.[116] Zagrebška »Nova istina«, hrvaško glasilo Socialistične delavske stranke Jugoslavije/komunistov, je o občnem zboru slovenskih železničarjev poročala pod naslovom »Smrt socialpatriotizmu v Ljubljani« tudi o Josipu Kopaču, pripadniku desnice v JSDS, ki je ‚pod pritiskom revolucionarnega razpoloženja na tem zboru izjavil, da odlaga funkcijo tajnika socialnodemokratske stranke, ker ne more soglašati s Kristanovo politiko'.[117]

Dne 16. marca 1920 je STROKOVNA KOMISIJA ZA SLOVENIJO sklicala širšo sejo in razpravljala o zedinjenju strokovno organiziranega delavstva v Sloveniji v Centralnem delavskem sindikalnem svetu Jugoslavije (CRSVJ = srbohrvaška kratica). Na njej so predlagali, naj bi Strokovna komisija Slovenije, ki je združevala strokovne delavske organizacije slovenskega delavstva, postala organ CRSVJ in se preimenovala v »Pokrajinsko strokovno komisijo za Slovenijo v Ljubljani. Sklep, ki so ga podpisali — navajam po Francetu Klopičiču — Ivan Tokan, Ivan Hlebš, Viktor Koleša, Ivan Kocjan, Josip Petrič, Nahtigal in Slavko Kaurić, naj bi potrdil plenum Strokovne komisije, sklican za 28. marec 1920.[118]

Ta sklep je seveda vzbudil veliko zanimanje in odobravanje tudi v jeseniški strokovni kovinarski organizaciji, pa tudi v javorniški in dobravski, ki sta bili leta 1919 ustanovljeni kot samostojni organizaciji, v kateri je bilo vključeno sedem osmin delavstva v tovarnah KID na Savi, Javorniku in na Blejski Dobravi. Zavedali so se, če je zedinjenje politične organizacije DSS za Slovenijo, ki je po navedbi Janeza Mlakarja štela okrog 900 članov, s politično organizacijo vsejugoslovanskega proletariata potrebno, je ‚zednjenje vseh strokovnih delavskih organizacij v CRSVJ neizbežno'.[119] Pravzaprav bi moralo biti že uresničeno, četudi na način in proti volji desničarskih socialnih demokratov. Tako, kakor so to storili železničarji in za njimi grafični delavci — ‚tipografi', kakor so jih takrat imenovali. Kovinarji pa so ‚disciplinirano' čakali, čeprav so se vsaj v jeseniški dolini imeli za bolj ‚razredno zavedne in revolucionarne' kakor jeseniški železničarji.

Ali niso med vojno in takoj po prevratu vrste socialističnega delavstva v rdeči kovinarski organizaciji narasle v tako silo, da so se čutili upravičene, da organizirajo vse delavstvo v tovarnah KID v svojo organizacijo ‚zlepa ali zgrda'. Niti sedanji desničar Albin Prepeluh iz Ljubljane ni grajal decembra 1918 njihovega sklepa, čeprav je ta sklep porušil ‚strankarski mir' na Jesenicah in razhudil klerikalce, ki se sicer na Jesenicah niso čutili močne, pač pa so svojo moč naslanjali na moč svojih voditeljev — dr. Antona Korošca v centralni vladi ter na dr. Brejca in druge v Deželni vladi v Ljubljani, ker na Jesenicah v tistih dneh po prevratu niso mogli niti do sape, pa tudi kasneje ne, če ta ‚kasneje' postavimo v leto 1920. Med jeseniške železničarje, ki so bili pred desetletjem in pol bolj rdeči kakor jeseniški kovinarji, pa se je vrinila ‚nacionalna' strokovna organizacija, s katero imajo ‚rdeči' železničarji še vedno nekaj težav, kar se je pokazalo tudi julija 1919 ob solidarnostni stavki jugoslovanskega delavstva za obrambo zdaj že ‚premagane' sovjetske Madžarske, kjer vlada v tem času še večje nasilje kakor v kraljevini SHS.

In vendar so bili ‚rdeči' jeseniški železničarji v tem času že združeni z ‚rdečimi' železničarji v vsej državi, kovinarji pa še ne.

Razmere, ki so ‚vladale doslej v našem gibanju', so bile krive. Tako je v tem času menilo tudi »Ujedinjenje«, ki je 24. marca pisalo o »Važnem sklepu Strokovne komisije«:

»Tudi glede na to smo bili primorani osnovati novo stranko (DSS za Slovenijo), da pospeši združitev. S tem večjim veseljem moremo sedaj beležiti vest, da je Strokovna komisija (ob prisotnosti sodruga Kaurića iz Zagreba) sklenila ujediniti se z ostalimi sindikalnimi organizacijami v državi in se ... proglasiti za organ Centralnega (radničkog) sindikalnega veća (Jugoslavije) ... S TEM SKLEPOM JE ODSTRANJENA NEVARNOST, DA BI SE SEDANJI SPOR (z JSDS) PRENESEL V STROKOVNE ORGANIZACIJE. Spretnemu tajniku sodrugu Tokanu gre iskrena zahvala za ta velekoristen in pomemben sklep. Sodrug Tokan je pokazal, da razume prav svojo nalogo in da mu je enotnost strokovnega gibanja nad vse.«[120]

Takega mnenja so bili tudi jeseniški delavci — člani DSS za Slovenijo in člani kovinarske strokovne organizacije, ki je štela poleg ca 900 komunistov (DSS) še kakih 600 strokovno organiziranih članov več kakor delavska politična organizacija. Vodili so jo že omenjeni Anton Žnidar kot predsednik, s. Marčič kot tajnik in s. Moretti kot blagajnik.[121] Strokovna organizacija je bila že prej solidarna z jugoslovanskim proletariatom. Ko so avgusta 1919 stavkali kovinarji v Zenici, so jim jeseniški kovinarji stali ‚solidarno ob strani', solidarnostna akcija pa je jeseniško ‚podružnico (kovinarje) razgibala'.[122] Tudi mezdni boj ni ponehal. Podjetje je kršilo delavsko zakonodajo — ‚paragrafa 1154 b in 1155 a. Branilo se je plačevati mezde, oziroma dnine ‚v primeru zaprek'. Toda ti spori so se rešili mirno s pogajanji.[123] Delavci se niso menili za ‚skrbi' starih in novih lastnikov Kranjske industrijske družbe, ki je zaradi razsula Avstro-Ogrske imela sedaj škedenjske obrate pod Italijani v Trstu, jeseniške — Savo, Javornik in Blejsko Dobravo in tudi Bistrico v Rožu pa pod kraljevino Jugoslavijo.

Da, tudi Bistrico v Rožu so v tem predplebiscitnem času lastniki in delničarji KID še prištevali k Jugoslaviji. To jih ni motilo. Svoje delnice so imeli deponirane na Dunaju, ki pa se jim v tem času ni zdel več tako varen. Stare lastnike so šteli med ‚kapitaliste premaganih držav'. Zato so se sporazumeli s ‚kapitalisti nepremagane Italije — države zmagovalke'. Čeprav je bil sedež Kranjske industrijske družbe v ‚kranjski' Ljubljani, je mešetarjenje dunajskih kapitalistov z Italijani šlo mimo Deželne vlade v Ljubljani. In ta je bila postavljena pred dejstvo, da je ‚s 1. avgustom 1919 pri Kranjski industrijski družbi nastopil režim italijanske večine pri posedovanju delnic te družbe'. Stari dunajski delničarji se niso menili za novo kraljevino SHS. Ukrepali so samovoljno. Tudi na občni zbor KID, ki so ga po dogovoru z Volpijem sklicali 27. februarja 1920 na Dunaju, niso povabili slovenske deželne vlade iz Ljubljane niti delničarjev KID iz nove države. Izročili so upravo KID italijanskemu konzorciju. Dotedanji svetniki upravnega odbora KID, med katerimi je bil tudi kasnejši Hitlerjev finančni minister Hjalmar Schacht, so demisionirali. Sicer pa odpor deželne vlade ni bil velik. Tuji kapitalisti so zlahka dosegli že pred tem ‚sporazum z deželno vlado v Ljubljani o začasnem režimu pri KID', s tem da so imenovali ‚slovenske delegate v upravo KID', ki pa niso bili vsi Slovenci: baron dr. Karl Born, veleposestnik in industrialec Tržič, Haruš Krofta, ravnatelj Ljubljanske kreditne banke, dvorni svetnik ing. Mohor Pirnat, šef montanističnih obratov, Avgust Praprotnik, veleŠpekulantski ravnatelj Jadranske banke v Ljubljani, dr. Dinko Puc, mestni župan in odvetnik v Ljubljani, dr. Franc Windischer, tajnik zbornice TOI v Ljubljani . . .[124]

Delavci se za te spremembe in nova italijanska, nemška in slovenska imena lastnikov KID niso menili. Zanje je bil to razred kapitalistov, razred, s katerim so lahko bili le boj za svojo osvoboditev. Mislili so, da bo ta prišla kmalu. Morda že z združitvijo vsega jugoslovanskega delavstva v enotno organizacijo. Čas je bil še vedno ugoden za revolucijo. Toda tudi ta ima svoje zakone. Če je enkrat zamujena in če ni sile, ki bi znala združiti izrabljane delavske in kmečke množice ter jih voditi v boj, je bilo treba to silo organizirati, usposobiti in prekaliti v boju, porazih in padcih, ki so to silo čakali. Čeprav je bila vera v lastne sile v tem času med delavstvom velika, da bo njihov čas že jutri, je bilo treba prehoditi še dolgo pot — ne samo prehoditi, marveč jo ustvariti v najtežjih pogojih, ob ovirah, ob katerih bodo mnogi omagali, a jedro ki bo vrtalo skozi živo skalo v delavsko prihodnost bo jeklenelo in ojeklenelo v najtrši sveder, ki mu nobena skala ne bo mogla več kljubovati in ga zlomiti. Nekateri vztrajajo uro, drugi dan, tretji leto, drugi leta, pravi revolucionarji pa do zadnjega diha, kakor je to tako prepričljivo v neki hvalnici izpovedal nemški pesnik Bertolt Brecht. Toda tudi ta množica takratnih komunistov, ki še niso bili vsi in v veliki večini najtrši in nezlomljivi sveder revolucije, je bila potrebna, da je sveder revolucije ostal in ojeklenel ter množicam odprl zmagovito pot. Treba je bilo napraviti prvi odločilni korak, to pa je bila ustanovitev stranke — njenih krajevnih organizacij, kakršne so marca 1920 nastale na Jesenicah, Javorniku, v Bohinju in drugod, med njimi tudi v Kranju:

DNE 21. MARCA 1920 JE DOBILA KRAJEVNA KOMUNISTIČNA ORGANIZACIJA V KRANJU SVOJ ROJSTNI LIST, kakor je o tem 3. aprila 1920 poročalo »Ujedinjenje« in ohranilo kranjskim komunistom naslednji dragoceni dokument:

»Dne 21. marca 1920 je bila V KRANJU V FELNERJEVI GOSTILNI USTANOVLJENA KRAJEVNA ORGANIZACIJA DELAVSKE SOCIALISTIČNE STRANKE ZA SLOVENIJO.«

Njen ustanovni občni zbor ‚v nedeljo 21. t. m. ob 9. uri dopoldan ... v gostilni »Pri Felnerju« v Kranju' je napovedalo »Ujedinjenje« že v svoji drugi številki 20. marca 1920. delegat iz Kranja pa, kakor že vemo, je bil prisoten že na I. zaupniški konferenci DSS za Slovenijo 14. marca 1920 v Ljubljani. Poročilo o samem shodu pa je ohranjeno 3. aprila 1920 v peti številki »Ujedinjenja«, kakor ga citiram:

»Javni shod in ustanovni občni zbor Krajevne organizacije DSS za Slovenijo Kranj je bil polnoštevilno obiskan, ne le od sodrugov iz Kranja, marveč tudi iz okoliških vasi in krajev Gorenjske. Na shodu so obravnavali razkol v JSDS,' zakaj je do njega prišlo in kako ravnati, da zmaga socijalizem'. Sodrug Gustinčič ... je obširno poročal o splošnem političnem in gospodarskem položaju ter poudarjal potrebe skupne in močne organizacije. Zato moramo vsi prisotni pristopiti od prvega do zadnjega k naši pravi Delavski socijalistični stranki, ker le-ta BO DELALA ZA RESNIČNI DOBROBIT DELAVSTVA IN KMEČKEGA PROLETARIJATA. Nikdar več ne smemo podpirati škodljivih meščanskih in lažiljudskih strank. EDINA ODREŠITELJICA SLOVENSKEGA DELAVSTVA JE ČISTA DELAVSKA SOCIALISTIČNA STRANKA ZA SLOVENIJO ... Na shodu so govorili tudi sodrugi Čuk, Mohor, (Josip) Mlakar itd., ki so želi veliko odobravanje. Sledil je občni zbor, na katerem so bili izvoljeni v odbor sodrugi: LEOPOLD MOHOR — predsednik, FRANC ERŽEN — njegov namestnik, NIKO BERNARD (po rodu Jeseničan, brat komponista Filipa Bernarda) — blagajnik, Primož Lotrič — njega namestnik, Ivo Zoran — tajnik, Tibor Pirc — njega namestnik. Odbor: Anton Greščiš, Franc Krč, Janko Eržen, Jožef Kodrič, Martin Benedik, Jožef Grašič. Popoldne se je nato vršil ŽELEZNIČARSKI SHOD, na katerem sta govorila Rudolf Golouh (član strankinega vodstva in urednik »Ujedinjenja« iz Ljubljane) in jeseniški železničarski organizator Josip Mlakar.«[125]

Ob zaključku izraža ta dokument o organiziranem začetku komunističnega gibanja v Kranju veselje, da se tudi v Kranju in njegovi okolici ‚zanimajo za novo delo in ideje', in da je tu ‚postalo polje rudeče' in da bo tako ‚izginil med našim delavstvom meščanski vpliv', ki je bil v tej gorenjski meščanski trdnjavi močan. Vedeti je treba, da v tistem času Kranj še ni bil industrijsko mesto, v kakršno se je razvilo šele kasneje v obdobju med obema vojnama.

V tistem času so jugoslovanske oblasti, ki so še vedno uradno priznavale predboljševiško Rusijo, nameravale naseliti ruske emigrante tudi po gorenjskih krajih, to pa je izzvalo tudi pri jeseniškem delavstvu veliko ogorčenje, saj so v ruskih emigrantih videli ruske kontrarevo-

lucionarje. Zato je KRAJEVNA ORGANIZACIJA DELAVSKE SOCIALISTIČNE STRANKE ZA SLOVENIJO JESENICE priredila dne 25. marca 1920 dopoldan *protestni shod* v delavskem domu »Pri Jelenu«, na katerem je kot glavni govornik govoril sivolasi veteran socialističnega in sedaj že organiziranega komunističnega gibanja v Sloveniji Josip Petrič iz Ljubljane:

»Pretežni del svojega govora je posvetil naseljevanju pobeglih ruskih kontrarevolucionarjev v naših krajih, med njimi tudi *na Bledu,*« je o tem shodu kasneje poročalo »Ujedinjenje«: »Zborovalci so NA SHODU IZRAZILI NAJPRISRČNEJŠE SIMPATIJE RUSKI SOVJETSKI VLADI, VLADI DELAVCEV IN KMETOV, ki stremi za tem, da se proletarijatu izboljšajo življenjske razmere in da se DELOVNO LJUDSTVO upošteva kot DRUŽBENI POLITIČNI FAKTOR NE LE V RUSIJI, MARVEČ tudi vedno bolj NA VSEM SVETU, saj je DELOVNO LJUDSTVO tisti ČINITELJ, OD KATEREGA JE ODVISNO ŽIVLJENJE IN BODOČNOST ČLOVEČANSTVA. Shod je bil mnenja, da tisti ljudje, ki so jim pod delavsko-kmečko vlado v Rusiji postala tla prevroča in so zaradi svojega protirevolucionarnega delovanja pobegnili iz Rusije, ne morejo biti prijatelji delovnega ljudstva. Zato so ZBOROVALCI Z VSO ODLOČNOSTJO PROTESTIRALI PROTI NASELITVI RUSKIH EMIGRANTOV NA BLEDU IN V JESENIŠKI OKOLICI.«[126]

To je bil ponoven izraz delavske internacionalistične zavesti jeseniškega delavstva. To pa 25. marca 1920 ni bil edini shod na Jesenicah. Popoldan istega dne je priredila ‚delavski' shod pred jeseniško postajo tudi Narodna strokovna zveza in v strahu, da ne bo udeležbe, že pred tem shodom naznanjala, da bo SHOD NARODNE STROKOVNE ZVEZE NA JESENICAH nestrankarski ‚protest proti vedno bolj naraščajoči draginji', pa tudi ‚protest proti naseljevanju ruskih emigrantov na Bledu'. Zbrala se je res velika množica, le da je ta pripadala v veliki večini ‚rdečim' — članom DSS za Slovenijo in strokovne organizacije kovinarjev ter jeseniške podružnice Zveze prometnih in transportnih delavcev Jugoslavije, nasprotnice Zveze železničarjev, ki so jo prav tiste dni krivili za položaj, v kakršnem so se v tem času znašli železničarji. Sklenili so, da ‚tistim redkim članom Narodne strokovne zveze' na Jesenicah ne bodo delali težav, saj ‚zvezarji' niso imeli ‚nikogar za sabo', kakor je poročalo »Ujedinjenje«. Zato pa je sam shod potekal tako, kakor je hotela večina — v protest proti pobeglim ruskim kontrarevolucionarjem. Ta protest so upoštevali tudi sklicatelji, vendar tako, da so se ti ‚nerodni socialisti', kakor so jim pravili na Jesenicah in kakor je zapisalo tudi »Ujedinjenje« (7. aprila 1920), ‚do kraja razkrinkali', saj so protestu proti naselitvi ruskih kontrarevolucionarjev na Bledu dodali, oziroma poudarili, da ‚ne bi imeli nič proti njihovi naselitvi, če bi jih vlada posebej aprovizirala':

»Ta pa je res lepa,« je poročal v »Ujedinjenju« jeseniški dopisnik: »Morda bodo zahtevali celo, da jim da vlada živež brezplačno. In končno: ti ljudje bi radi prišli v vlado, kakor je bilo razumeti iz govorov. Za resolucijo je res glasovalo nekaj zborovalcev, ne da bi vedeli za kaj in

za koga glasujejo, saj je bila resolucija tako tiho prebrana, da so jo komaj slišali. Ko so izvedeli, kaj je vsebovala, so glasovalci začeli preklinjati te lažisocijaliste.«[127]

Sicer pa je bilo v tem času težišče delavskega gibanja v Jugoslaviji, s tem pa tudi v Sloveniji, v boju železničarjev proti samovolji prometnega ministra centralne vlade v Beogradu, ki je poteptalo in razveljavilo »Protokol sporazuma«, sprejet 27. oktobra 1919, ko ga je izbojevala Zveza prometnih in transportnih delavcev in uslužbencev Jugoslavije — torej komunistični sindikat, čigar pokrajinsko vodstvo je bilo v Sloveniji v rokah voditelja ljubljanske politične organizacije (DSS) Josipa Petriča, ki 25. marca 1920 prav gotovo ni prišel na Jesenice samo zaradi protestnega shoda jeseniške politične organizacije proti naseljevanju pobeglih ruskih protirevolucionarjev na Bledu in v jeseniški okolici, pač pa mnogo bolj zaradi takratnega boja železničarjev proti Koroščevi razveljavitvi omenjenega »Protokola sporazuma« in proti uvedbi takoimenovanega »Začasnega službenega reda«.

»Protokol sporazuma« je bila kolektivna pogodba, ki jo je izbojeval prej omenjeni komunistični sindikat in podpisal z ministrstvom za promet v času Draškovićevega ministrstva na tem položaju. Novi prometni minister, slovenski duhovnik in klerikalni voditelj dr. Anton Korošec pa seveda ni bil pripravljen spoštovati pogodbe, ki so jo izbojevali komunisti. Zaslombo je našel pri protikomunistični »Zvezi jugoslovanskih železničarjev«. Meščanski tisk, v Sloveniji zlasti klerikalni Koroščev »Slovenec«, je začel takoj napadati »Protokol sporazuma«, češ da je škodljiv za vse železničarje, pa tudi za ‚samo železničarsko službo in samo državo'.

Tako je prometni minister dr. Anton Korošec s podporo in sodelovanjem funkcionarjev »Zveze jugoslovanskih železničarjev« uvedel takoimenovani »Začasni službeni red (pravilnik), ki je močno okrnil pravice železničarjev in poslabšal njihov gmotni položaj. Ta samovoljni ukrep je razumljivo naletel na ogorčen odpor prizadetega delavstva, zlasti organiziranega v »Zvezi prometnih in transportnih delavcev in uslužbencev Jugoslavije«, v katero je bila v tistem času organizirana tudi pretežna večina slovenskih železničarjev ali pa so jo v nekaterih krajih šele organizirali, kakor npr. 28. MARCA 1920 V NOMENJU. Ta dan je bil v tem bohinjskem kraju USTANOVNI OBČNI ZBOR »SPLOŠNE ŽELEZNIČARSKE ORGANIZACIJE«, kakor so — kakor vidimo iz ohranjenega poročila v št. 5 »Ujedinjenja«, z dne 3. aprila 1920 — v Sloveniji imenovali ta komunistični sindikat jugoslovanskih prometnih in transportnih delavcev in uslužbencev:

»Shod je otvoril (jeseniški železničar in član DSS za Slovenijo) sodrug Josip Mlakar s kratkim pozdravom. Nato je sodrug Skubl iz Ljubljane obširneje obrazložil položaj železničarjev glede na razveljavitev »Protokola sporazuma« in glede na »Začasni službeni pravilnik, ki ga je skrpucala »Zveza jugoslovanskih železničarjev« in ki bi spadal v 18. stoletje, ne pa v dvajseto ... Bodril je navzoče — ki jih je bilo prav lepo število — k vztrajnemu delu za dobrobit železničarjev.«[128]

Tako se je glasilo poročilo v prej omenjeni številki »Ujedinjenja« o ustanovnem občnem zboru splošne železničarske organizacije za Bohinj, ki so jo člani zaupali predsedniku Karlu Jurgecu, podpredsedniku Josipu Arhu, blagajniku Ivanu Zupancu, njegovemu namestniku Ivanu Andolšku, zapisnikarju (tajniku) Ivanu Slugi, njegovemu namestniku Ivanu Sušniku ter preglednikoma (nadzornemu odboru) Florijanu Lepušiču in Lovru Cerarju.

Prav tako so se v tem času konec marca 1920 vršili železničarski protestni shodi, med njimi tudi železničarska shoda v Žirovnici in na Jesenicah ‚povodom najnovejšega atentata, ki ga je naperilo ministrstvo saobračaja (prometno ministrstvo) proti železničarjem'. Na teh shodih so železničarji premotrivali dejanski položaj, v kakršnem so se nahajali ‚po zaslugi zlatokljunašev'. Govorniki so jim razlagali ‚srednjeveške določbe Začasnega pravilnika', ki je bil ‚plod izdajalskega početja Zveze jugoslovanskih železničarjev'.

Ob teh razlagah so se odpirale oči ‚tudi duševno najbolj zaostalim' pripadnikom ZŽJ. Sodba, ki so jo na shodih izrekli *‚o svoji* organizaciji, je vse prej kakor laskava':

»Gospodu Ivanu Deržiču in njegovim trabantom (v Sloveniji) so železničarji lahko hvaležni, da jim je še *pravočasno pokazal svojo barvo* in jim omogočil, da bodo *v odločilnem trenutku neizogibnega obračuna* našli še pravo luknjo na pravem mestu,« je pisalo »Ujedinjenje« o teh shodih, ki so obračunavali s pobudniki in podporniki »Začasnega službenega reda« in na katerih so povedali tudi ministru za promet dr. Antonu Korošču, da se z njegovimi mahinacijami ne bodo sprijaznili: »Gospod minister kakor gospodje intrigantje so namreč lahko popolnoma uverjeni, da JUGOSLOVANSKI ŽELEZNIČARJI SREDNJEVEŠKEGA MOČNIKA (tako so imenovali Začasni službeni red) NE BODO POJEDLI, čeprav je osladkan s koruznim socijalizmom narodnih in krščanskih socijalcev. ONI VZTRAJAJO BREZPOGOJNO NA POPOLNI IZVRŠITVI »PROTOKOLA SPORAZUMA« IN BODO ZNALI NAJTI SREDSTVA, DA SE TA NJIHOVA ZAHTEVA DO PIČICE URESNIČI.«

Tako vztrajnost so pokazali tudi NA SHODIH NA JESENICAH IN V ŽIROVNICI, kjer so sprejeli naslednjo resolucijo, ki jo je med svoje organizacije preko pokrajinskih vodstev razposlal Centralni odbor Zveze prometnih in transportnih delavcev in uslužbencev Jugoslavije. Od le-tega je namreč Koroščevo ministrstvo enostavno in ultimativno zahtevalo, da se v oseminštiridesetih urah izreče o »Začasnem službenem redu«. Ta resolucija je bila predložena vsem železničarskim organizacijam, naj bi jo prebrali na shodih in jo predlagali v odobritev:

»Na javnem železničarskem shodu na Jesenicah (v Žirovnici pa najbrž tudi v Bohinju, Lescah, Bledu in v Kranjski gori) ZBRANI ŽELEZNIČARJI VSEH KATEGORIJ odločno in zadnjič protestirajo proti ukinjenju »Protokola sporazuma« ter zahtevajo njegovo brezpogojno uveljavljenje.

Izjavljajo, da smatrajo »Protokol sporazuma« le kot začasen pripomoček, dokler se ne izda moderen službeni red, pri katerega sestavi

mora sodelovati zastopnik »Saveza saobračajnih i transportnih radnika i službenika Jugoslavije« in ga mora in more zakonitim potom uveljaviti le pravilno voljeni državni zbor.

Odločno odklanjajo in ne bodo NIKDAR PRIZNALI »SLUŽBENEGA REDA«, ki bi se skušal uveljaviti na kak drug način in ki bi bil le od daleč podoben izdajalskemu in splošnemu železničarstvu (železničarjem in železnicam nasploh) škodljivemu »Službenemu redu«, katerega je izdelala in predložila v potrdilo (potrditev) ministrstvu saobračaja (prometa) »Zveza jugoslovanskih železničarjev«, ona IZDAJALSKA ORGANIZACIJA, KI JE Z BREZPRIMERNO KORUPCIJO SPRAVILA VES PROMET V NAJVEČJE TEŽKOĆE (težave) IN GA TAKO REKOČ ONEMOGOČILA.

Odločno poudarjajo svoje ogorčenje proti vsiljevanju posameznih, iz državnih in kapitalističnih blagajn plačanih agitatorjev, ki umetnim potom falsificirajo v javnem mnenju železničarski pokret (ki potvarjajo železničarsko gibanje in zavajajo javnost), katerega zastopstvo jim ni nihče poveril in torej nimajo pravice v imenu železničarjev nastopati (nimajo pravice, da bi v imenu železničarjev nastopali). EDINI ZASTOPNIK RAZREDNO ZAVEDNEGA ŽELEZNIČARSTVA JE SAVEZ SAOBRAĆAJNIH I TRANSPORTNIH RADNIKA I SLUŽBENIKA JUGOSLAVIJE in od njega pričakujejo železničarji, da bo njihove koristi ščitil in zastopal DO KONČNE UREDITVE V SMISLU ZAHTEV SVETOVNEGA PROLETARIATA.

Upoštevajoč pa, da je *minister saobračaja* vzlic našemu protestu podpisal in potrdil neki začasni »Službeni pravilnik«, ki naj bode baje veljaven do nove »Službene pragmatike«, nam dokazuje, da se *železničarje izziva z najvišjega mesta v državi* v usode polne korake. To jasno kaže ta (začasni službeni) »PRAVILNIK«, ki je povsem srednjeveški in ki vsebuje ZNATNO PODALJŠANJE DELOVNEGA ČASA TER ZNIŽANJE MEZD IN PLAČ.

Odgovornost za ta korak, kakor za neizogibne posledice v prometu, naj nosijo tisti SOVRAŽNIKI PRAVIC DELOVNEGA LJUDSTVA, ki so poteptali zajamčene pravice v »Protokolu sporazuma« in to so žolte izdajice (slov. bolje: zeleni izdajalci) železničarskega pokreta (železničarskega gibanja). Klerikalni MINISTER dr. KOROŠEC, ki JE ZAČEL SVOJE POSLOVANJE S TEM, DA JE POTEPTAL NAŠE LJUDSKE PRAVICE prav po načinu španskega inkvizitorja, BO pa kot GLAVNI KRIVEC NOSIL TUDI GLAVNO ODGOVORNOST ZA POSLEDICE svojega koraka (odločitve).

To naznanjamo vsej javnosti, sodrugom železničarjem in ostalim, delavcem pa priporočamo, da svoje organizacije izpopolnijo in uredijo ter mirno čakajo nadaljnjih navodil s strani vodstva svoje organizacije.«[129]

Dne 29. marca 1920 je Centralni odbor Zveze prometnih in transportnih delavcev in uslužbencev Jugoslavije izročil zahteve železničarjev kraljevemu prometnemu ministrstvu. Zahteve so imele značaj ultimata, dasi tega niso formalno napovedovale.[130]

Dan poprej — dne 28. marca 1920 — je bila v Ljubljani PLENARNA SEJA VSEH CENTRALNIH ODBOROV PRI STROKOVNI KOMISIJI SLOVENIJE VČLANJENIH STROKOVNIH ORGANIZACIJ. Zasedala je v posvetovalnici ljubljanskega Magistrata in sklenila ob navzočnosti predstavnika CO CRSVJ Kaurića, da se s 1. aprilom 1920 priključi k CRSV s sedežem v Beogradu. Strokovna komisija za Slovenijo v Ljubljani pa naj bi se odtlej imenovala »Pokrajinska strokovna komisija za Slovenijo v Ljubljani.« Ta sklep je centrali CRSVJ v Beogradu 29. marca 1920 sporočil v Beograd tajnik te komisije Ivan Tokan, »Ujedinjenje« pa je o omenjeni plenarni seji objavilo članek in dalo naslednjo oceno njenemu sklepu:

»Akt je zgodovinskega pomena v razvoju strokovnih organizacij v Jugoslaviji... Temeljni kamen za enotni front strokovnega pokreta je položen. (slov.: za enotno fronto strokovnega gibanja)

Na (tem) temelju bodo posamezne strokovne organizacije lahko v zmislu ujedinjenja (v smislu zedinjenja) gradile dalje. Razume se, da bo treba pri nadaljnjem delu ozirati se na (upoštevati) vse okoliščine in dejanske razmere... v celi (vsej) državi in njenih delih. Zgrešeno bi bilo posluževati se kake šablone, ki bi ne odgovarjale živim potrebam. Ker je PRVI KORAK STORJEN, bo nadaljnje delo seveda olajšano, sloneče na sporazumu, uvidevnosti in solidarnosti. Uspeti... mora, ker to veleva interes, potreba in železni zakon razvoja delavske stvari. S podvojeno silo torej na delo za velike in močne naše strokovne organizacije.«[131]

Tako je bila uresničena prva etapa sindikalne enotnosti delavskega razreda Jugoslavije po zaslugi Strokovne komisije Slovenije, ki je bila v tem času na strani komunistov in pobornikov tudi za to strokovno (sindikalno) zedinjenje jugoslovanskega proletariata. Uspeh slovenskih komunistov v pripravljalnem obdobju pred ustanovnim kongresom Delavske socialistične stranke za Slovenijo, ki je imela od 7. marca 1920 dalje v svojih vrstah okrog 900 članov samo na Jesenicah, je bil, kakor pravi zgodovinar France Klopčič, ‚prodoren':

»Račun Antona Kristana in ostalih reformistov okrog dnevnika Napreja — a z njim vred up slovenske buržoazije — da bo odpadel ‚morda ta ali oni, razkola pa v stranki ne bo', se je izkazal očitno za zgrešenega. Načrt, da se z manjšimi izgubami in odcepitvami ali amputacijami ohrani enotnost stranke (JSDS) in delavstva na reformistični podlagi pod starim vodstvom, je spodletel. Nastajala je enotnost na revolucionarni podlagi pod vodstvom komunistov«.[132]

Tako je bilo tudi na Jesenicah, ki so poleg 900 politično organiziranih komunistov imeli še tri močne podružnice kovinarske strokovne organizacije delavstva v tovarnah KID na Savi, Javorniku in Blejski Dobravi, ki so zajemale kar sedem osmin zaposlenih v vseh treh tovarnah, je bilo — lahko rečemo — v tistem času ‚boljševiško rdeče' skoro vse jeseniško delavstvo. Tisti, ki so še žalovali za staro socialno demokracijo ali celo za Antonom Kristanom so bili redki in še ti obsojeni na molk ali pa na delavski posmeh prav tako kakor nekateri okoreli

klerikalci, ki so se čutili ‚močni' zaradi dr. Brejca in ukrepov, ki jih je Narodna vlada, oziroma Deželna vlada v Ljubljani naperila proti jeseniškim ‚boljševikom', ne samo s tisto uradno grožnjo s prekim sodiščem maja 1919, marveč že prej, kakor sem jih opisal v drugih sestavkih iz obdobja 1917—1919.[133]

Rojstni dan komunistične stranke v Sloveniji

Izstop ljubljanske krajevne politične organizacije iz JSDS dne 2. marca 1920 ter Manifest (»Slovenskemu proletarijatu«) pripravljalnega odbora za ustanovitev Delavske socialistične stranke za Slovenijo kot prehodne organizacije, ki naj bi združila revolucionarno slovensko delavstvo z revolucionarnim delavstvom Jugoslavije v SDSJ/k, sta sprožila plaz, ki je že ves marec 1920 pokopaval socialnodemokratske desničarje in reformiste z njihovimi krajevnimi političnimi organizacijami vred. Na Jesenicah se je to zgodilo 6. in 7. marca 1920, zato lahko z vso upravičenostjo praznujemo na Jesenicah *7. marec 1920 kot rojstni dan krajevne komunistične stranke v jeseniški dolini.* Od takrat dalje se je krajevna organizacija DSS za Slovenijo Jesenice pripravljala na ustanovni zbor te stranke z udeležbo na I. zaupniški konferenci v Ljubljani in z akcijami, opisanimi v prejšnjem poglavju. Njen vpliv se je čutil ne samo v jeseniškem železarskem revirju, marveč je segal do Kranja, Bohinja in Kranjske gore. Tako je jeseniška organizacija DSS za Slovenijo prav tako kakor tudi njeni strokovni organizaciji — kovinarska in železničarska, po delu in značaju že delovala kot okrožna organizacija DSS za Slovenjo. Torej je nekdanje jeseniško partijsko okrožje zraslo iz delovanja partijske organizacije in ne samo na podlagi kasnejše direktive o ustanovitvi Jeseniškega okrožja KP.

Ciril Košir

Dne 7. aprila 1920 je strankino glasilo »Ujedinjenje« objavilo članek »K našemu strankinemu zboru« in opozorilo organizacije, da jih ‚od našega strankinega zbora loči samo še nekaj dni'. Po sklepu I. zaupniške konference 14. marca 1920 je bil datum zbora določen za 11. april 1920, delegate pa bi morali prijaviti najkasneje do 8. aprila. V zvezi s tem so že v začetku aprila 1920 na Jesenicah izvolili delegacijo, po spominu Janeza Mlakarja osem, Jože Knific in Rudolf Markelj pa sta jih (na sestanku zgodinske komisije pri občinskem komiteju ZKS Jesenice dne 29. junija 1959 ob prisotnosti Franceta Klopčiča in mene kot takrat začasno zaposlenega za to delo pri OK ZKS Jesenice) naštela pet (Karla Ažmana, Janeza Smoleja, Vinka Ambrožiča — tudi on je bil prisoten na omenjeni seji — Jožeta Knifica in Rudolfa Marklja). Tudi France Klopčič je takrat menil, da jih je bilo verjetno samo pet, ker je vso Slovenijo zastopalo 52 delegatov, omenil pa je prav tako kakor Mlakar in Vinko Ambrožič Štefana Weissa, ki je bil najpomembnejši jeseniški delegat. Morda je bil tudi Josip Mlakar, vendar se ne nameravam naslanjati na pogovor o tem na sestanku zgodovinske komisije pri OK ZKS Jesenice dne 29. junija 1959, pač pa na Klopčičev zapis »Zaton slovenske socialnodemokratske stranke«, kjer je na str. 89 rečeno, da je bilo za ustanovni kongres DSS za Slovenijo izvoljenih ‚54 delegatov, ki so zastopali 12.000 članov iz 20 organizacij: iz Ljubljane in okolice, Trbovelj, Zagorja, Hrastnika, *z Jesenic in Javornika, iz Žirovnice,* Tržiča, Kranja, Kamnika, Kočevja, Pragerskega in še iz šestih krajev. Prav tako lahko zgodovinsko dokumentirano med jeseniškimi delegati omenim samo predsednika takratne krajevne DSS za Slovenijo Jesenice Štefana Weissa, ki naj bi bil v začetku aprila 1920 skupaj z drugimi jeseniškimi in prav tako javorniškimi in žirovniškimi delegati izvoljen, da sodeluje na kongresu, tako pomembnem ‚za razvoj našega prekoristnega dela' za ‚našo res čisto socijalistično stranko, STRANKO KOMUNISTOV V SMISLU ZNANSTVENEGA MARXOVEGA NAUKA', kakor je bilo zapisano 7. aprila 1920 v št. 6 »Ujedinjenja«, obenem z opozorilom, da je tudi JSDS 11. aprila 1920 sklicala svoj izredni kongres, ki naj bi zasedal v Mariboru:

»... toda to naj vas ne moti, ker korak, katerega smo storili, je bil pravilen in potreben ...«[134] »... naš PRVI STRANKIN ZBOR BO POSTAVIL ŠELE TRDNO PODLAGO O STRANKI, pokazal, kako jo je treba preustrojiti. Naše delovanje, naš boj gre za tem, DA SE ČIM HITREJE PRIBLIŽAMO NOVEMU MODERNEMU NAZIRANJU, NOVI OBLIKI STRANKINE ORGANIZACIJE. V naših organizacijah mora vladati moč discipline in soglasja, sila sistematične čiste razredne vzgoje ...«[135]

Ena izmed glavnih, v citiranem članku omenjenih nalog, naj bi bila potreba ustanoviti ‚OBRATNE SVETE' v tovarnah in ‚po vseh krajih, tudi po najmanjših vaseh, DELAVSKE IN KMEČKE SVETE':

»S tako organizacijo moramo PREPRESTI VSO DRŽAVO. Tako bomo imeli tu APARAT, KI BI PREOBRAZIL VSE JAVNO duševno in politično ŽIVLJENJE in obenem izborno služil pri bodočih volitvah

in V VSAKEM SLUČAJU ... Naše delo, naša koncepcija vsega je DELO IN KONCEPCIJA PROLETARIJATA VSEGA SVETA. NAŠA BO ZMAGA!«[136]

O tem so bili prepričani tudi komunisti v jeseniški dolini. Za seboj so imeli vso delavsko množico, zlasti pa organizirano: v strokovni kovinarski organizaciji v vseh treh podružnicah na Savi, Javorniku in Blejski Dobravi, v obeh kulturno-izobraževalnih delavskih društvih »Svoboda« — v jeseniški in javorniški. Težave — po spominih Janeza Mlakarja — so imeli le ‚v gospodarski organizaciji, kjer so se stari konsumarji branili na žive in mrtve, da bi prepustili vodstvo drugim, razredno revolucionarno zavednim silam'.[137]

Med njimi je bil Anton Zugwitz, ki ni priznaval DSS za Slovenijo in se je, čeprav osamljen, sklenil udeležiti mariborskega kongresa JSDS. Odbor DSS za Slovenijo Jesenice pa ni utrjeval svoje politične dejavnosti samo na Jesenicah, Javorniku in v Žirovnici, kjer so v tem času politične krajevne organizacije DSS že delovale in tudi že izvolile delegate za prvi strankin kongres, marveč tudi po drugih podeželskih krajih, saj v ta čas že spadajo ustanovitve krajevnih političnih organizacij DSS v Mojstrani in Kranjski gori, čeprav točnega datuma ustanovitve prav tako kakor za Javornik in Žirovnico dokumentirano nisem mogel ugotoviti.

Za Javornik in Žirovnico lahko smatramo kot dokument udeležbo na prvem kongresu, brez dvoma pa sta v tem času že bili ustanovljeni tudi organizaciji v Kranjski gori in Mojstrani (tu je bil mesec po ustanovnem kongresu DSS shod, ki sem ga zasledil v Rdečem praporu, ko ja začel izhajati kot glasilo SDSJ/k za Slovenijo).

Prav tako sta z gotovostjo že pred 11. aprilom 1920 delovali tudi strankini organizaciji v Bohinju in v Gorjah, kjer so bili poleg jeseniških, javorniških in dobravskih delavcev, zaposlenih v tovarnah KID, tudi železničarji, gozdarski in lesni delavci ter tudi kmetje. Sicer pa danes tako ali tako velja za Kranjsko goro, Mojstrano, Žirovnico, Javornik in Jesenice v sedanji jeseniški občini kot rojstni dan komunistične organizacije v občini 7. marec 1920.

»Agitirali smo na ‚boljševiški' način ... med množicami ... Naši agitatorji in drugi zavedni tovariši smo v prostem času in nedeljah odhajali na deželo po vaseh med tamkajšnje prebivalstvo — v bohinjsko dolino, v Kranjsko goro, v okolico Kranja ... Našli smo somišljenike tudi med kmeti ...« se je tistih začetnih dni organiziranega komunističnega gibanja spominjal Janez Mlakar, ki je v gibanju neprekinjeno vztrajal od tistih dni pa do konca svojega življenja.[138]

Z delom v politični in strokovni organizaciji so se organizacije DSS za Slovenijo v jeseniški dolini pripravljale na prvi kongres svoje organizacije, ki se je *11. aprila 1920 zbral v dvorani hotela »Tivoli« v Ljubljani.* Med delegati in gosti so bili zastopani predvsem železničarji, rudarji in kovinarji, pa tudi člani Društva študentov-komunistov, ki so bili zastopani že na I. zaupniški konferenci DSS za Slovenijo mesec poprej in ki so dne 1. aprila 1920 prav v tem hotelu organizirali pro-

testni shod jugoslovanske akademske mladine ob udeležbi študentov ‚iz Prage, Brna in z Dunaja ... proti jugoslovanski vladi zaradi težkega gmotnega položaja jugoslovanskih študentov v tujini'.[139]

Stefan Weiss

Vsaka krajevna organizacija DSS za Slovenijo je imela pravico poslati na kongres določeno število delegatov v razmerju s številom svojega članstva. In sicer: za prvih dvesto ali manj članov po enega delegata, potem pa za vsakih petdeset do stopetdeset članov še po enega. Merodajnost za število organiziranih so bili vplačani mesečni prispevki članov, torej vplačana članarina, kakor je krajevne organizacije DSS za Slovenijo 7. aprila 1920 opozarjalo »Ujedinjenje«.[140]

Kongres Delavske socialistične stranke za Slovenijo se je sestal skoro točno leto dni po ustanovnem kongresu Socialistične delavske stranke Jugoslavije/komunistov (20.—23. aprila 1919). Sklicatelji takratnega kongresa — srbska in bosanska socialnodemokratična stranka, ki sta stali dosledno in neomajno na stališču razrednega boja — so ‚smatrali, da med zavednim proletariatom ni mesta socialpatriotom in renegatom-ministerialcem', medtem ko so ‚v slovenski Jugoslovanski socialno demokratični stranki imeli glavno besedo ljudje, ki so se jim že takrat cedile sline po ministrskih stolčkih' in zato ‚ni bila zastopana na kongresu SDSJ/k', kakor so bile ‚zastopane vse ostale pokrajine s 500 delegati' — zastopniki, ki so ‚z navdušenjem in soglasno sklenili zedinjenje petih samostojnih socialno demokratičnih strank Srbije, Bosne, Vojvodine, Dalmacije in Hrvatske v enotno Socialistično delavsko stranko Jugoslavije/komunistov', sprejeli ‚maksimalni in praktični akcijski program, glede agrarnega vprašanja pa še posebno resolucijo',

potrdili ‚statut in pravila stranke in strokovnega sveta' ter ‚enoglasno in z navdušenjem prijavili pristop JSDS/k v Komunistično internacionalo'.[141]

V bilanci enoletnih političnih akcij je ‚nova enotna stranka ... zastavila vse sile, da bi preprečila ofenzivo proti ogrski sovjetski republiki, kar je tudi s težkimi žrtvami dosegla':

»Demonstrativna generalna stavka v znak solidarnosti z rusko sovjetsko republiko je bila lansko leto (julija 1919) izvedena v vsej deželi. Prekrižan je bil načrt ruskih kontrarevolucionarjev in naših reakcionarcev, da postavijo v Jugoslaviji bazo rezervne bele armade in da nabirajo dobrovoljce za belo gardo. Stranka je ... protestirala proti jugoslovanskemu imperijalizmu napram Bolgarom. V teku je nadaljnja akcija za mir s sovjetsko Rusijo in za obnovo trgovskih zvez, kar bi zelo povzdignilo naše gospodarstvo.«[142]

Prav v »Ujedinjenju« z dne 7. aprila 1920 so slovenski delegati na prvem kongresu DSS za Slovenijo lahko brali o velikem shodu Socialistične delavske stranke Jugoslavije/komunistov v Beogradu za ‚vzpostavitev prijateljskih odnošajev s sovjetsko Rusijo', o čemer je govoril tudi vodilni gost in prvi predstavnik SDSJ/k na prvem kongresu DSS za Slovenijo Filip Filipović, ter ‚za vzpostavitev trgovskih zvez z Rusijo', o čemer je govoril Živko Topalović. Shod je zato ‚energično protestiral proti napadom svetovnega imperializma na delavsko in kmečko Rusijo':

»Z orožjem, z blokado, s prelivanjem krvi svobodnega naroda in moritve s pomočjo izstradanja žena in otrok poizkušajo eksploatatorji z vsega sveta že tretje leto zlomiti prvo vlado delavcev in kmetov. Pri tem početju je pomagala tudi jugoslovanska vlada ... Od jugoslovanske vlade zahtevamo: 1. da objavi, da živimo z Rusijo v miru in prijateljstvu. 2. da takoj prekine vse zveze z ruskimi reakcionarji, da zapre sedanjo rusko kontrarevolucijonarno poslaništvo v Beogradu, da preneha dajati, kakršnokoli materijalno pomoč ruskim reakcijonarjem ter jih odpravi takoj v Rusijo. 3. da prizna sovjetsko vlado v Moskvi kot zakonito predstavnico ruskega naroda in da obnovi z njo diplomatske zveze. 4. da z Rusijo sklene trgovski dogovor in da takoj odpre poštne, železniške in trgovske zveze. 5. da omogoči odhod predstavnikov delavskih organizacij iz Jugoslavije v Rusijo in obratno ruskih v Jugoslavijo. 6. da S SOVJETSKO VLADO ZAKLJUČI SPORAZUM O ZAMENI VOJNIH UJETNIKOV (bivše avstroogrske armade) IN ONIH DRŽAVLJANOV, KI SE ŽELE VRNITI V SVOJO DOMOVINO ...«[143]

Ta zahteva je bila pomembna. V sovjetski Rusiji so bili še vedno bivši vojaki avstroogrske armade, mnogi v tem času v vrstah Rdeče armade v boju proti ruski kontrarevoluciji in tuji intervenciji, za katero so prav v tem času skušali izrabiti Poljsko in seveda tudi Nemčijo, če bi se obdržala na oblasti Kappova vojaška diktatura, ki se je 13. marca 1920 polastila Berlina, a se je proti njej dvignil nemški delavski razred z generalno stavko in z oboroženo silo nemške rdeče armade, ta se je polastila Düsseldorfa, Remscheida, Duisburga, Mülheima. Prav tako je KP Nemčije organizirala vstaje v Vogtlandu in na Thürinškem.

Tako je nemški delavski razred, pa tudi pri nas v Jugoslaviji jugoslovanski delavski razred, spoznaval resničnost besed nekdanjega voditelja nemškega Spartakusbunda in enega od ustanoviteljev KP Nemčije, Karla Liebknechta, zdaj že skoro leto dni mrtvega (njega in Rozo Luxemburg je ubila nemška najbolj črna reakcija):

»Der Hauptfeind steht im eigenen Land — poglavitni sovražnik (ljudstva) se nahaja v lastni deželi!«

In prav tako je proletariat Nemčije in drugih dežel v tem času vnovič spoznal izdajstvo nemških socialnih demokratov Eberta, Noskeja in Scheidemanna, ki jih je Kappove diktature odrešilo revolucionarno nemško delavstvo, zdaj pa so proti porenski rdeči armadi pošiljali Reichswehr in nemške prostovoljske junkerske korpuse, da bi zadušili nov ‚sovjetski' pojav v Nemčiji in da bi si tako zagotovili vnovič zaupanje nemške ‚demokratske' meščanske in junkerske gospode, ki se je bala zmage delavstva:[144]

»Mi smo vedno trdili, da sta v Nemčiji možna le dva režima: ali razbojniška diktatura peščice generalov ali pa diktatura proletariata,« je o dogodkih v Nemčiji prav v zadnji predkongresni številki dne 7. aprila 1920 rečeno tudi v »Ujedinjenju« v notici »Ruski komunisti o dogodkih v Nemčiji«.[145]

In prej omenjeni nemški socialni demokratje so bili po dejanjih tako zelo podobni slovenskim desničarjem Kristanovega kova ali pa neslovenskim Bukšegovega in Koraćevega kova, ki jih je SDSJ/k takole karakterizirala prav po vzgledu nemških:

»Če primerjamo stanje in politiko Socijalistične delavske stranke Jugoslavije/komunistov s socijalno demokratično, vidimo takoj ogromno razliko. Notranja in zunanja politika socijalpatrijotov in drugih renegatov je ne samo doživela klasični bankrot, temveč tudi upropastila ugled in moč proletariata doma in v internacijonali. Bila je dolgo časa v službi (Davidovićeve) demokratske stranke, ki je zastopnica kapitala. SLIČNO KOT JE NEMŠKA VEČINSKA SOCIJALPATRIJOTIČNA STRANKA Z NOSKEJEM IN BAUERJEM NA ČELU NAPRAVILA POT REAKCIJONARNEMU PUČU KAPPA, TAKO JE TUDI SOCIJALNO DEMOKRATSKA STRANKA SLOVENIJE OMOGOČILA VLADO ČRNE KLERIKALNE REAKCIJE . . .«[146]

To pa je pomenilo pridružitev socialnodemokratske desnice k ‚pohodu kontrarevolucije in reakcije'.[147]

Trenutno so se slovenski socialni demokratje potuhnili. Sklicali so celo svoj izredni kongres, ki je istočasno s kongresom DSS v Ljubljani zasedal v Mariboru. Tudi na ljubljanski kongres so ‚od slovenskih socialnih demokratov, ki se politično, strankarsko še niso odločili', poslali ‚kot gosta dr. Dragotina Lončarja iz Ljubljane in Ivana Favaja iz Maribora'.[148] Tako sta lahko poslušala pozdravni govor vodilnega predstavnika SDSJ/k Filipa Filipovića, ki je s svojim govorom idejno usmeril kongres, mu dal idejni komunistični okvir in ki so ga zborovalci ob zaključnem Filipovićevem vzkliku: ŽIVELA TRETJA INTERNACIONALA! viharno in z navdušenim odobravanjem pozdravili.[149]

Jeseniške komuniste je že v samem začetku prvega kongresa DSS za Slovenijo doletela posebna čast: v delovno predsedstvo kongresa so poleg predsednika Josipa Petriča, voditelja ljubljanske organizacije, in trboveljske revolucionarke Tončke Čečeve, tajnice predsedstva, izvolili tudi voditelja jeseniške politične organizacije Štefana Weissa kot podpredsednika delovnega kongresnega predsedstva.[150]

Za pozdravnim govorom Filipa Filipovića je kongres pozdravil M. Marjanović, ki se je z Negoslavom Ilićem udeležil kongresa kot predstavnik ‚centralnega strokovnega sveta'[151] — oziroma uradno »Centralnega delavskega sindikalnega sveta Jugoslavije« (sh. kratica CRSVJ), v katerega se je že vključila Pokrajinska strokovna komisija za Slovenijo, železničarji, ki so bili v času kongresa v ospredju zaradi svojega mezdnega boja, ki se je prav ta čas zaostroval in napovedoval, da bo prešel morda celo v generalno stavko jugoslovanskih železničarjev, so bili že združeni v centralni organizaciji in prav tako tipografi, medtem ko je druge strokovne zveze v Sloveniji, med njimi tudi Osrednje društvo kovinarjev v Ljubljani, pod katero so spadale tudi ‚rdeče' kovinarske strokovne organizacije na Jesenicah, Javorniku in Blejski Dobravi, ta združitev še čakala.

Strokovne zveze so imeli v prvem povojnem letu v Jugoslaviji skoro sleherni dan ‚do dvajset mezdnih gibanj in štrajkov', kakor so svojčas v delavski govorici imenovali stavke. To so bila ‚kratka in uspešna' mezdna gibanja. Skušala so ‚regulirati mezde in plače ... paralelno s strašno naraščajočo draginjo'. Strokovne zveze so takrat štele okrog 150.000 članov in izdajale več svojih strokovnih glasil.'[152]

Centralni delavski strokovni (sindikalni) svet je bil ustanovljen prav tako kakor SDSJ/k aprila 1919 v Beogradu. Enoglasno sprejeta ustanovna resolucija se je izrekla za ‚ujedinjenje po centralističnem sistemu vsega strokovno organiziranega delavstva Jugoslavije'.[153]

Po Marijanovićevem pozdravnem govoru je ustanovni kongres pozdravil še drugi predstavnik SDSJ/k dr. Mijo Radošević iz Zagreba v imenu hrvaških komunistov. Med gosti je bila tudi predstavnica komunističnega ženstva iz Srbije Đorđevićeva.

Kongres je zasedal v vzdušju ‚neverjetnih razmer, ki so zavladale v naši državi', v ‚nepreglednem kaosu'. Ljudska ‚beda narašča od dne do dne, nezadovoljstvo v najširših plasteh proletarijata in takozvanega srednjega stanu prikipava do vrhunca in neko tajno grmenje naznanja bližajočo se hudo uro':

»Vodilni politiki in krmarji te nesrečne države pa so slepi in gluhi ter kakor v najnormalnejših časih brezskrbno nadaljujejo ozkosrčno ministrsko politiko.« Ljudje, ki so žrtvovali vse življenje in delovno moč ‚skupnemu blagru človeške družbe, umirajo dobesedno od gladu', kakor na primer ‚upokojenci Južne železnice'.

Železničarji v tem času so bili v ospredju jugoslovanske in slovenske delavske pozornosti. Vlada je poteptala njihovo kolektivno pogodbo »Protokol sporazuma«. V vsaki, vsaj ‚delno urejeni državi bi se take ... stvari ne mogle in ne smele dogajati', saj bi ogrožale gospodarstvo v ce-

lotni državi. Toda ‚pod ministrovanjem Protić-Koroščevega nasilja je (tako kršenje kolektivne pogodbe) samo ob sebi umevno':

»Gospoda se kakor neuka deca igra z užigalico pod slamnato streho . . .«[154]

Vzdušje pred železniškim viharjem je bilo prisotno tudi na ustanovnem kongresu Delavske socialistične stranke za Slovenijo. Tudi predsednik delovnega predsedstva in sivolasi veteran slovenskega delavskega gibanja Josip Petrič je bil železničar in njihov prvi sindikalni voditelj v Sloveniji. Če je XI. kongresu JSDS dajala vzdušje rudarska stavka v zasavskih revirjih in razplamtevala bes proti Antonu Kristanu, takrat še ‚ministru', in policiji, ki je zaprla nekatere levičarske voditelje, ki so sedeli 11. aprila 1920 na ustanovnem kongresu DSS za Slovenijo, sta ta kongres prevevala vzdušje vedno bolj zaostrenega mezdnega gibanja železničarjev in bes proti tvorcu »Začasnega pravilnika«, ministru za promet dr. Antonu Korošcu:

»Če pride do boja — in do boja bo prišlo, če vlada pravočasno ne krene na pravo pot — potem naj si bo vsa javnost v svesti, da nam je ta boj usiljen, da se je na tem delovalo že mesece in mesece in da niso v zadnji vrsti socijalpatriotje pod Kristanovim vodstvom vzrok današnjim razmeram. Kristan je . . . prvi gazil »Protokol sporazuma« in s tem dal lep vzgled reprezentantu katoliške morale popu dr. Korošcu in . . . pogum za pokret proti proletarijatu . . .«[155]

Koroščev »Začasni pravilnik« je ‚nagrobni spomenik pokopanemu prometu v Jugoslaviji, kojemu so izkopali grob Korošec ter njegova prednika Drašković in Vulović, z njimi Kristan, poslušajoč nasvete nesposobne in zlobne železniške birokracije, ki jo je treba posaditi na zatožno klop'[156]

Razredno zavedno delavstvo je seveda vedelo, da buržoazija sebe ne bo nikoli postavljala na zatožno klop in da nobena buržoazna vlada ne bo popravljala ‚napak' prejšnjih buržoaznih vlad:

»Leto dni delovanja takozvanega narodnega predstavništva je popolnoma opravičilo sodbo lanskega velikonočnega (20.—23. apr. 1917) kongresa naše stranke (SDSJ/k), da to ‚narodno' predstavništvo ni za delo, ne odgovarja ljudskim interesom in potrebam in da ga mora naša stranka bojkotirati. Celih 15 mesecev niso sklenili niti enega važnejšega zakona.«[157]

Taka je bila resnica petnajstmesečne vladavine v novi državi. ‚Nerešena, a deloma pozabljena' so bila vsa pereča vprašanja: konstituanta, ustava, osnovni zakoni, izenačenje zakonov, agrarna reforma, socialna zakonodaja. Sedanja vlada, v kateri je bil dr. Korošec prometni minister, ‚črna reakcijonarna vlada pa je teptala, sistematično ugonabljala in smešila' celo ‚one reformistične zakonske predloge in odredbe predhodne demokratsko »socialistične« vlade, četudi so bile samo senca in karikatura moderne buržoazne demokracije':

»Draginja se je podvojila in izziva odkrite nemire med delavstvom in kmeti. Besna izvozna špekulacija je spravila onstran meja veliko več

pridelkov, nego to dovoljuje naša gospodarska bilanca. Izvažalo se ni tega, česar ima dežela odveč, in uvažalo se ni nujno potrebnih predmetov — temveč (samo), kar je prinašalo največ dobička lakomnim izvoznikom-verižnikom. Zaradi tega so se silno podražila živila — četudi jih imamo v izobilju — in pa najnujnejše potrebščine: obleka, obutev itd.

Draginja je zadeva, ki tlači samo revne sloje — bogataši žanjejo v njej ogromne dobičke; z vse večjo silo in naglico vali buržoazija težko breme vojnih posledic na rame delovnega ljudstva . . .«[158]

Boj, ki se je bil ‚med reacijonarnim blokom Protić-Koroščeve vlade in demokratsko »socijalističnim« Davidović-Koraćove, je bil boj za to, KDO BO VLADAL NAD 4 MILIJONI ha MAKEDONSKE IN BOSANSKE VELEPOSESTNIŠKE IN CERKVENE ZEMLJE'. Protić-Koroščev režim je zahteval, da ‚obdržijo to zemljo . . . fevdalci, veleposestniki ter pravoslavni, mohamedanski in katoliški duhovni', Davidović-Protićev režim pa, da ‚potom odkupa dobijo to zemljo v roke banke':

»Niti eden, niti drugi ni niti pomislil, da bi ta zemlja prišla v roke malih kmetov in najemnikov, ki teh štiri milijone hektarov zemlje v potu svojega obraza obdelujejo . . .«[159]

Če sem navedel nekatere izpise iz člankov takratnega strankinega tiska, sem jih zato, da bi vsaj delno skiciral takratni družbeno politični in gospodarski položaj v kraljevini SHS-Jugoslaviji. Položaj, ki je dajal tudi vzdušje kongresu, pa tudi vsebino govorom prvih treh govornikov, ki so ‚kot delegati komunistične stranke pozdravili naš zbor v daljših govorih'.[160]

Glavni točki dnevnega reda na ljubljanskem kongresu zedinjenja sta bili: 1. Razkol v slovenski socialnodemokratski stranki. 2. Zedinjenje slovenskega proletariata z jugoslovanskim proletariatom, ki ju je napovedovalo že »Ujedinjenje« dne 7. aprila 1920. Z poročilom o razkolu v slovenski socialni demokraciji je bil napovedan dr. Milan Lemež, za poročevalca v drugi točki pa je bil napovedan Rudolf Golouh, a je na kongresu namesto Rudolfa Golouha o tem govoril Josip Petrič. Poročilo v »Rdečem praporu« o »Ljubljanskem kongresu zedinjenja« pa je poročalo, da so bile po pozdravnih govorih zastopnikov SDSJ/k ‚prečitane resolucije, ki jih je sprejel lanski kongres ujedinjenja v Beogradu (aprila 1919). Podrobnejšega poročila pa ne navaja, zato povzemam naslednji odstavek po članku Janka Liške »Ustanovitev komunistične stranke v Sloveniji« v »Komunistu« (30. januarja 1978):

»Nato (po pozdravnih govorih) je zbor sprejel dve resoluciji: na predlog Dragotina Gustinčiča resolucijo, ki pozdravlja oktobrsko revolucijo, na predlog Milana Lemeža pa resolucijo o pomoči poljskemu proletariatu. Po poročilu Milana Lemeža k prvi točki dnevnega reda in Josipa Petriča k drugi točki je zbor sprejel še vrsto resolucij . . .«[161]

Zgodovinar in veteran komunističnega gibanja v Sloveniji in Jugoslaviji France Klopčič pa navaja po zagrebški »Novi istini« da je dr. Milan Lemež ‚v enournem, mirnem, stvarnem in izčrpnem govoru razložil zgodovino slovenskega proletariata v preteklem letu' (1919) in med drugim dejal:

»Borba za nacionalno državo je zastarela, kajti NA VRATA TRKA SOCIALISTIČNA REVOLUCIJA (podčrtal M. Kl.). Povsod še opazujemo vplive z Dunaja, ki jih moramo odstraniti; doslej so gibanje v Sloveniji vodili malomeščani.«

Potem je dr. Milan Lemež opisal ‚popoln polom malomeščanske smeri politike':

»Znotraj dežele se širi velika draginja, ki je konzumi niso mogli ustaviti. Zato so se podali na kompromisno politiko z buržoazijo, a to politiko je končno doletela polomija . . .«

In dejal je še:

»Danes je tu zbran *cvet slovenskega proletariata,* ki *se* enostavno *združuje s sodrugi iz Srbije in Hrvatske.* Danes se vračamo na naše staro *stališče neizprosnega razrednega boja* in *v tem znamenju naj se razvija naša borba naprej pod praporom Tretje internacionale.*«[162]

POD PRAPOROM III. INTERNACIONALE so v tem času delovale, kakor povzemam po Rdečem praporu: ». . . Komunistične stranke Rusije, socialistična stranka Italije, Britanska socialistična stranka, Nemška komunistična stranka, komunistične stranke Amerike, leva krila norveških, belgijskih, holandskih in francoskih socialističnih strank, avstronemška komunistična stranka, komunistična stranka Švice in naša Socialistična delavska stranka Jugoslavije/komunistov. Svoj pristop k tej močni internacionali so proglasile pod nekimi pogoji: nemška neodvisna šteje okrog 800.000 članov in izdaja okrog 60 dnevnikov), francoska socialistična stranka, švicarska in angleška neodvisna in še nekaj drugih manjših strank . . . Med 2. in 3. internacionalo še kolebajo desna krila nekaterih strank, od katerih je najpomembnejša nemška večinska! soc. dem. stranka), avstronemška socialdemokratska, torej stranke, ki so dobile (v svojih državah) parlamentarno večino in vladajo v koaliciji z meščanskimi strankami v imenovanih državah . . .«[163] Te, zadnje bodo odkolebale nazaj v II. internacionalo in jih bo po njihovem delovanju zgodovina razrednega delavstva tudi sodila in obsodila, nemško pa tudi občečloveška.

Toda slovenski delavec je 11. aprila 1920, združen z delavci vse Jugoslavije, s stališča razrednega boja napravil prvi korak pod praporom Tretje internacionale.

NUJNOST ZEDINJENJA je utemeljil v svojem govoru Josip Petrič. Prebral je dokumente SDSJ/k iz aprila 1919. V glavnem dokumentu — *v »Podlagi zedinjenja«* je bilo rečeno, da Socialistična delavska stranka Jugoslavije/komunistov ORGANIZIRA JUGOSLOVANSKI DELAVSKI RAZRED V RAZREDNO BORBENO ORGANIZACIJO, DA SI PRIZADEVA ZAŠČITITI PROLETARIAT V SEDANJOSTI, GA PREPRIČA, DA JE TREBA DOKONČNO UNIČITI KAPITALIZEM, IN TAKO USMERJA TUDI NJEGOV BOJ.

Poleg »Podlage zedinjenja« je aprilski kongres SDSJ/k leta 1919 sprejel tudi praktični akcijski program, statut in še štiri dokumente, ki jih je kongresu DSS za Slovenijo 11. aprila 1920 prebral Josip Petrič.

Naš strankin zbor.

Kakor smo že naznanili v zadnji številki „Ujedinjenja" so 14. marca zborovali v Ljubljani naši zaupniki, da se posvetujejo o korakih, ki jih je napraviti, da ostane proletarijat v Sloveniji močan, da se ves vrne na staro pot razrednega boja in da izvede ujedinjenje z ostalim jugoslovanskim proletarijatom, združenim v socijalistični delavski stranki Jugoslavije (komunistov). Mesec dni je minulo in nova stranka se je sestala na prvi strankin zbor v hotelu Tivoli.

Že v soboto, dne 10. aprila so prihiteli nekateri delegati v Ljubljano, da se posvetujejo z ljubljanskimi o nedeljskih razpravah in resolucijah. Tudi sa. Filipović in Marjanović iz Beograda sta se udeležila te predkonference.

V nedeljo, dne 11. aprila so prišli potem še drugi delegati. Zastopane so bile politične organizacije iz Ljubljane in okolice, Trbovelj, Zagorja, Hrastnika, Jesenic, Javornika, Žirovnice, Tržiča, Kočevja, Zidanega mosta, Pragerskega, Kamnika, Kranja in druge manjše organizacije. Stari sodrugi so se med sabo prisrčno pozdravljali, slavnostno razpoloženje je vladalo med vsemi. V sredini dvorane pred odrom — so se zbrali delegati, za njimi in okoli njih pa so napolnili dvorano do zadnjega kotička gostje iz Ljubljane in od zunaj, ki so prihiteli, da se udeleže zborovanja onega slovenskega proletarijata, ki je krenil nazaj na pot revolucijonarnega boja.

V imenu pripravljalnega odbora je otvoril zbor s. Petrič. Pozdravil je delegate, ki so prihiteli iz vseh organizacijskih revirjev Slovenije. Ko je začel s pozdravi s. Filipovića, kot zastopnika centralnega izvršavalnega odbora soc. del. stranke Jugoslavije (komunistov) iz Beograda; s. Radoševića, kot zastopnika komunistične stranke iz Zagreba; s. Marjanovića, kot zastopnika centralnega sindikalnega veća iz Beograda in sodružice Djordjevičeve, kot zastopnice komunističnega ženstva iz Beograda, so ga prekinjevali ob imenovanju posameznih sodrugov burni aplavzi delegatov in gostov. Posebej je pozdravil še s. Gustinčiča, ki je imel prvič priliko, da se je udeležil našega zbora, ker vsakokrat, kadar se je vršila kaka konferenca ali kak zbor, je bil zaprt.

Strankin zbor

Kongres DSS za Slovenijo je ‚resolucije (SDSJ/k) odobril in dodal še naslednjo:

»STRANKIN ZBOR DSS ZA SLOVENIJO IZJAVLJA, DA JE NEPRETRGANI RAZREDNI BOJ, KI IMA ZA CILJ ODSTRANITEV KAPITALISTIČNEGA DRUŽBENEGA REDA, NUJNI POGOJ POPOLNI ZMAGI SOCIALIZMA. V TO SVRHO JE TREBA USMERITI VZGOJEVALNO IN ORGANIZATORIČNO DELO STRANKE IN SPLOH VSE NJENE BOJE PREDVSEM ZA TEM, DA SE POKAŽE IN OJAČI RAZREDNO REVOLUCIJONARNO STALIŠČE IN ZAVEST PROLETARIJATA. STRANKIN ZBOR STOJI NA STALIŠČU, DA JE VSAKO SODELOVANJE PROLETARIJATA Z MEŠČANSKIMI STRANKAMI OB

VSAKEM ČASU, ŠE POSEBNO PA SODELOVANJE V SEDANJI REVOLUCIONARNI DOBI ZA PROLETARIJAT ŠKODLJIVO IN ZATO GA NAČELOMA ODKLANJA.

DA SE POVEČA BORBENA MOČ PROLETARIJATA, SMATRA STRANKIN ZBOR TAKOJŠNJE UJEDINJENJE S SRPJ (k) (rabil je sh. kratico Socialistička radnička partija Jugoslavije/komunista) ZA ABSOLUTNO POTREBNO, VSLED ČESAR PROGLAŠA, DA SE SMATRA OD DANES (11. aprila 1920) NAPREJ ZA SESTAVNI DEL TE STRANKE, NA TEMELJU RESOLUCIJ IN SKLEPOV VELIKONOČNEGA LANSKEGA KONGRESA V BEOGRADU.«[164]

Dodatna resolucija je bila z navdušenjem sprejeta. Tako je Delavska socialistična stranka za Slovenijo svojo prehodno nalogo opravila in prenehala obstajati, delovati pa je začela Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov) za Slovenijo. Zato zgodovina šteje 11. april 1920 kot rojstni dan komunistične stranke v Sloveniji.

Istega dne je zasedal v Mariboru izredni kongres Jugoslovanske socialnodemokratične stranke. Udeležili so se ga zastopniki organizacij iz celjskega, mariborskega in ptujskega okrožja ter iz Mežiške doline, torej organizacije, ki so do avgusta in septembra 1918 pripadale direktno avstrijsko-nemški socialnodemokratski stranki in so tako imele svojo strankarsko zgodovino. To pa se je održalo tudi v procesu politične diferenciacije, ki je bila počasnejša kakor na nekdanjem Kranjskem, kjer je že prej prihajalo do ostrih notranjih sporov med desnico in levico. Levica je bila najmočnejša na Primorskem, ki pa je — kakor vemo — postala drobiž v rokah antantnih imperialističnih držav, s katerim je po londonski ‚mešetariji' iz leta 1915 plačala antantna imperialistična buržoazija udeležbo Italije v vojni proti centralnim silam. Zato so levici v JSDS na Kranjskem dajale moč predvsem ljubljanska politična organizacija ter zasavsko in jeseniško delavstvo.

Toda tudi na kongresu JSDS v Mariboru se je ob prisotnosti ministerialistov stranka ‚radikalizirala'. Ministerialci — kakor piše France Klopčič — so se morali umakniti za kulise. Antona Kristana, Albina Prepeluha in Melhiorja Čobala so sicer predlagali v strankino vodstvo, ti pa ‚so izjavili da odstopajo od volitev', ker so hoteli začasno umiriti ogorčeno in h komunizmu nagibajoče se delavstvo. Udeleženci kongresa JSDS v Mariboru so se prav tako kakor v Ljubljani člani DSS za Slovenijo odločili za združitev s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije/komunistov.[165]

Predstavniki SDSJ/k — kakor je o tem pisal Filip Filipović, sekretar Osrednjega odbora (CK) SDSJ/k — so takoj po ljubljanskem kongresu odpotovali v Maribor, kjer so se dogovorili za skupen sestanek 13. aprila 1920 v Ljubljani. Na tem sestanku so se zbrali odposlanci ljubljanskega kongresa DSS za Slovenijo in mariborskega kongresa JSDS in se sporazumeli, da ‚JSDS za Slovenijo preneha v celoti' obstajati, kar je pomenilo konec slovenske socialnodemokratske stranke, in da se slovensko socialistično delavstvo ‚brez pridržkov pridruži Socialistični delavski stranki Jugoslavije/komunistov'.[166]

Morda bi za jeseniško delavsko zgodovino mariborskega kongresa ne bilo treba omenjati, ko bi se ga ne udeležil tudi v tistih časih osamljeni jeseniški socialni demokrat Anton Zugwitz prav tako kakor štirje drugi podobni osamljenci iz zasavskih revirjev. Tako so tudi na mariborskem kongresu lahko spoznali, da stranke niso zapustili samo delavci na Jesenicah in v rudarskih revirjih, pač pa v tistih dneh povsod v Sloveniji in morali doživeti ZATON SLOVENSKE SOCIALNE DEMOKRACIJE.

Toda oportunisti JSDS so se samo potuhnili. Njihova dvajsetčlanska delegacija, ki naj bi razpravljala s SDSJ/k za Slovenijo, je v času železničarske stavke ‚pogajanja začasno prekinila'. Tudi pisanje v »Napreju« ni kazalo nobene prave volje za uresničitev sklepov mariborskega kongresa JSDS. Zato je Rdeči prapor v svoji 1. številki opozarjal:

Da ne bi bilo nesporazumljenja, opozarjamo naše sodruge, da so ujedinjene (v SDSJ/k) samo tiste organizacije in skupine, ki so bile zastopane na ljubljanskem strankinem zboru 11. aprila 1920. leta . . .«[167]

Toda to že spada v poglavje po železničarski stavki jugoslovanskih železničarjev, v obdobje pred Vukovarskim kongresom SDSJ/k.

OPOMBE

[1] Zgodov. arhiv KPJ, Beograd 1951, str. 381
[2] isti vir, str. 491
[3] Miha Klinar, Pripovedovali so mi
[4] France Klopčič, Zaton slovenske soc. dem. stranke 1919—1920, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 1, str. 64
[5] isti vir, str. 64
[6] Demokracija, II, št. 8—12 od avgusta 1919, str. 81
[7] isti vir, str. 134—135
[8] kot prej
[9] Kriza v centralni vladi in JSDS, Naprej, 12. avgusta 1919
[10] isti vir
[11] kot prej
[12] Naprej, 18. avgusta 1919
[13] kot prej
[14] isti članek v »Napreju«
[15] Ujedinjenje, leto I, št. 4, 1920, Miha Klinar, Izpisi iz dokumentov in delavskega tiska, hrani Tehnični muzej Železarne Jesenice, kopije izpisov hrani avtor
[16] Naprej, 23. avg. 1919, Preložitev strankinega zbora, M. Klinar, Izpisi
[17] Naprej, 10. septembra 1919, Miha Klinar, Izpisi . . .
[18] isti vir
[19] Zg. arhiv KPJ, str. 392
[20] »Vstajenje«, 11. oktobra 1919, M. Klinar, Izpisi . . . pod 11. oktober 1919, hrani Tehnični muzej na Jesenicah
[21] Miha Klinar, Pripovedovali so mi
[22] kot prej
[23] Zgod. arhiv KPJ . . . str. 396
[24] isti vir
[25] isti vir, M. Klinar, Utrinki iz zgodovine jeseniškega delavstva, Železar (revija) 1959, str. 238
[26] M. Klinar, Pripovedovali so mi
[27] kot prej

[28] Fr. Klopčič, že cit. delo in publikacija, str. 70
[29] kot prej, str. 67
[30] Zgod. arhiv KPJ ... str. 398
[31] prav tam, str. 398 in 399
[32] Fr. Klopčič, že cit. vir str. 71
[33] Nova istina, 6. nov. 1919
[34] Fr. Klopčič že cit. vir, str. 69
[35] kot prej str. 70—73
[36] Zgod. arhiv KPJ ... str. 399
[37] kot prej
[38] Zgod. arhiv KPJ ... str. 406
[39] prav tam, str. 407
[40] 39
[41] Zgod. arhiv KPJ ... str. 407
[42] M. Klinar, Utrinki iz zgodovine jes. del., Železar, revija, november 1959, str. 239
[43] M. Klinar, Izpisi iz tiska in dokumentov za zgodovino delavskega gibanja na Jesenicah, hrani Tehnični muzej Železarne Jesenice, kopijo pa avtor
[44] kot prej
[45] M. Klinar, Izpisi ... TM Železarne Jesenice
[46] Miha Klinar, Rojstvo zločina, rokopisna študija nemške zgodovine 1914—1933 za roman »Mesta, ceste in razcestja«, tetralogija objavljena kot podlistek v Glasu, Kranj 1964—1971
[47] kot pod 45
[48] 47
[49] kot prej
[50] kot prej
[51] Ujedinjenje, leto 1, št. 2 z dne 20. marca 1920, M. Klinar, Izpisi ..., TM Železarne Jesenice
[52] Naprej, 26. februarja 1920
[53] kot prej in »Naprej«, 21. II. 1920
[54] kot 52
[55] Ujedinjenje, 20. marca 1920 kot pod 51
[56] kot prej
[57] Fr. Klopčič, že cit. delo, str. 82
[58] Delo, I, št. 4, 12. marca 1920
[59] Delo, 12. marca 1920
[60] Fr. Klopčič, že cit. delo, str. 85
[61] Delo, 12. marca 1924, M. Klinar, Izpisi pod 2. marca 1920, TM Železarna Jesenice
[62] Faksimile manifesta, Fr. Klopčič, že cit. delo, str. 82—85
[63] že cit. delo, str. 84
[64] Fr. Klopčič, že cit. delo, str. 84—86 in »Ujedinjenje«, št. 1, 13. marca 1920, »Naš program«
[65] Ujedinjenje, 13. marca 1920
[66] prav tam
[67] isti vir, M. Klinar, Izpisi ... (Petričeva izjava), TM Železarne Jesenice
[68] Ujedinjenje, 13. marca 1920, M. Klinar, Izpisi ... »Ljubljanski zaupniki za DSS za Slovenijo«
[69] Jeklo in ljudje, II, str. 174
[70] Fr. Klopčič, že cit. delo, str. 59
[71] Sl. Narod, 12. V. 1919
[72] Naprej, 4. julija 1919
[73] Leta 1954 je omenjeni spis hranil zgodovinski arhiv CK KPS
[74] Dokumenti rev. gibanja v Mariboru 1918—1941, Borec, št. 12, 1959, str. 565
[75] Fr. Klopčič, že cit. delo, str. 54 in 55
[76] Razglas DV Sl.
[77] »Slov.«, 13. V. 1919
[78] 77
[79] Zgod. arhiv KPJ ..., str. 383, M. Klinar, Izpisi ..., TM Železarne Jesenice
[80] kot prej
[81] kot prej

OBČINSKA KNJIŽNICA
JESENICE

[82] kot prej
[83] Borec, 1967, str. 160
[84] Zgod. arhiv KPJ, str. 384, M. Klinar, Izpisi . . ., TM Železarne Jesenice
[85] Dok. rev. gib. v Mariboru, Borec 1959, str. 565
[86] Fr. Klopčič, že cit. delo, in kot 85
[87] Naprej, 14. nov. 1919, M. Klinar, Izpisi . . ., TM Železarne Jesenice
[88] »Ujedinjenje«, 13. marca 1920, M. Klinar, Izpisi . . ., »MASA IN VODITELJI«
[89] kot prej
[90] M. Klinar, Pripovedovali so mi
[91] kot pod 88 in 89
[92] kot prej
[93] »Naprej«, številke od 30. aprila, 7. maja in 27. maja 1918, Miha Klinar, Začetki organiziranega komunističnega gibanja na Jesenicah, Listi, 1979, kulturno-umetniška priloga »Železarja«
[94] dr. Milan Lemež, Masa in voditelji, Ujedinjenje, 13. marca 1920, M. Klinar, Izpisi . . ., TM Železarne Jesenice
[95] Ujedinjenje, št. 1, 13. marca 1920, M. Klinar, Izpisi . . . za zgod. del. gibanja na Jesenicah, hrani Tehnični muzej Železarne Jesenice in kopijo avtor
[96] prav tam
[97] kot prej
[98] Miha Klinar, Pripovedovali so mi, 1954—1960
[100] kot 97
[101] kot prej
[99] kasneje v času terorja je zapustil komunistične vrste
[102] M. Klinar, Izpisi . . ., »Železar« — revija 1959, M. Klinar, Utrinki iz zgod. jes. del., str. 239
[103] Ujedinjenje, št. 3
[104] Ujedinjenje, št. 1, 13. marca 1920, M. Klinar, Izpisi
[105] kot prej
[106] Ujedinjenje, št. 1, 13. marca 1920, Miha Klinar, Izpisi za zgodovino delavskega gibanja na Jesenicah, hranita Tehnični muzej Železarne Jesenice in — kopije — avtor
[107] Ujedinjenje, 20. marca 1920, M. Klinar, Izpisi . . ., TM Železarne Jesenice
[108] Ujedinjenje, 24. marca 1920, M. Klinar, Izpisi . . ., TM Železarne Jesenice
[109] »Ujedinjenje«, št. 3, 24. marca 1920, M. Klinar, Izpisi
[110] Ujedinjenje, št. 2, 20. marca 1920, M. Klinar, Izpisi . . ., TM Železarne Jesenice in avtor
[111] kot prej
[112] Ujedinjenje, 24. marca 1920, Izpisi . . ., TM Železarne Jesenice in avtor
[113] Koledar zgodovine KPJ, ZKJ, 14. marec 1920
[113] že cit. delo, str. 86
[114] Kot prej in Koledar zgodovine KPJ, ZKJ
[115] Ujedinjenje, 24. marca 1920, M. Klinar, Izpisi
[116] Ujedinjenje, št. 5, 3. aprila 1920, M. Klinar, Izpisi
[117] Fr. Klopčič, že cit. delo, str. 86
[118] Koledar zgodovine KPJ-ZKJ, Fr. Klopčič, že cit. str. 86
[119] Ujedinjenje, št. 3, 24. marca 1920 — »Važen sklep Strokovne komisije«, M. Klinar, Izpisi . . .
[120] Ujedinjenje, 24. marca 1920, M. Klinar, Izpisi
[121] »Jesenice«, 1936, str. 27
[122] kot prej
[123] kot prej
[124] Ivan Mohorič, 2000 let železarstva na Gorenjskem II, str. 56—60
[125] Ujedinjenje, št. 5, 3. aprila 1920
[126] Ujedinjenje, št. 8, 17. aprila 1920, M. Klinar, Izpisi
[127] Ujedinjenje, št. 6, 7. aprila 1920, M. Klinar, Izpisi
[128] Ujedinjenje, 3. aprila 1920, M. Klinar, Izpisi
[129] kot prej
[130] Rdeči prapor, 17. junija 1920, Milan Lemež, Zastrupljene puščice, M. Klinar, Izpisi
[131] »Ujedinjenje«, 7. aprila 1920, M. Klinar, Izpisi . . ., TM Železarne Jesenice

[131] Fr. Klopčič, že cit., str. 87
[133] »Listi«, 1979
[134] Ujedinjenje, št. 6, 7. aprila 1920, M. Klinar, Izpisi
[135] kot prej
[136] kot prej
[137] M. Klinar, Pripovedovali so mi
[138] kot prej
[139] Ujedinjenje, št. 6, 7. aprila 1920, M. Klinar, Izpisi
[140] Ujedinjenje, št. 6, 7. aprila 1920
[141] Povzeto po Rdečem praporu, št. 3, 29. maja 1920
[142] kot prej
[143] Ujedinjenje, 7. aprila 1921, M. Klinar, Izpisi
[144] M. Klinar, Rojstvo zločina, zgodovinsko gradivo za serijo romanov »Mesta, ceste in razcestja«
[145] M. Klinar, Izpisi
[146] kot 141, M. Klinar, Izpisi
[147] kot prej
[148] France Klopčič, že cit. delo, str. 89
[149] isti vir
[150] isti vir
[151] Rdeči prapor, št. 1, 15. maja 1920, glasilo SDSJ/k, M. Klinar, Izpisi
[152] RP, kot prej, M. Klinar, Izpisi
[153] Rdeči prapor, št. 2, M. Klinar, Izpisi
[154] Ujedinjenje, 7. aprila 1920 — »Da bo javnost informirana«, M. Klinar, Izpisi
[155] kot prej
[156] isti vir, »Pravice železničarjev poteptane«, M. Klinar, Izpisi
[157] RP, št. 2, 22. maja 1920, M. Klinar, Izpisi
[158] kot prej
[159] kot prej
[160] RP, št. 1, 15. maja 1920, »Ljubljanski kongres ujedinjenja proletarijata«, Miha Klinar, Izpisi
[161] »Komunist«, 30. januar 1978
[162] France Klopčič, že cit. delo, str. 90
[163] RP, št. 2, M. Klinar, Izpisi
[164] RP, št. 1, 15. maja 1920, M. Klinar, Izpisi
[165] Koledar zgodovine KPJ-ZKJ, Fr. Klopčič, že cit. delo, str. 92
[166] kot prej
[167] RP, št. 1, 15. maja 1920, M. Klinar, Izpisi

Tone Čufar

ŽELEZOBETON

»Železobeton« posvečam spominu
značajnega in kremenitega
jeseniškega kovinarja
ANTONA THALERJA

POPOTNIK:
Čudo mogočno, čudo prelepo
razkriva se mojim očem:
Iz razorane zemlje
je vstalo mogočno mesto.
Zravnani so griči, zasute kotline,
po širni ravnini speljane so ceste,
ob cestah širokih so hiše visoke,
v hišah pa sončni domovi ljudi.
Takoj si ogledam to čudo prelestno,
ki v sončnem odsevu blesteče žari.

GLAS IZ ZBORA:
Ne hodi, popotnik, naravnost v mesto!
Poglej: zajezili široko smo cesto.

POPOTNIK:
Kdo mi ubrani v mesto prostrano,
če vleče me tjakaj srce neugnano?

ZBOR:
Mi, ki zgradili sončno smo mesto,
s tlakom pokrili sleherno cesto,
mi ti zastavljamo svobodno pot.

POPOTNIK:
Od kod ste, vi mrki in črni ljudje?

ZBOR:
Iz krajev trpljenja.
Mi smo stvaritelji vse te lepote.
Zdaj pa odhajamo znova drugam,
da s trudom napornim, krvavimi žulji
preoblikujemo mrtve krajine
v žive dokaze naših stremljenj,
za potrdilo našega dela,
smisla in vrednosti naših življenj.

POPOTNIK:
Čuden ponos in neznana prevzetnost
diha iz vaših besed.
Vi niste ustvarili vseh teh lepot!
Grda, zamazana, suženjsko sklonjena bitja
ne morejo čarati sončnih krasot.

GLAS IZ ZBORA:
Tvoja misel nas tepta in ponižuje!
Ti ne spoštuješ našega dela
in ne razumeš, da je trpljenje
upognilo naša telesa.
Vdajaš se slepi nasladi svojih oči!

ZBOR:
Nas pa preziraš
in ne doumeš, da so naše moči
v soncu ožgane, v znoju umite,
v delu težaškem močno prekovane
in v mrazu kaljene sile sveta.
Vsa dela gredo skozi nas.
Mi smo priče spočetja
in rojstva vseh ustvaritev.
Spoznali smo nevarnost kamnolomov,
temo in muko rudnikov globokih,
hudo vročino plavžarskih peči.

POPOTNIK:
Iz kamnolomov je vstalo to mesto?

ZBOR:
V njih smo izbrusili marmorne skale
in poiskali vsega, kar dali
so kamnolomi za kras teh palač.

POPOTNIK:
Kaj ste dobili v rovih pod zemljo?
Tam ni svetlobe in ne lepote,
ki jo razkrivajo hiše visoke.

ZBOR:
V rovih so gnezda različnih kovin.
Premog iz temnih podzemskih krtin
greje udobne, razkošne domove,
kuri visoke, sajaste plavže,
kjer se iz rude železo tali,
snov in vsa sila močnih traverz,
ogrodja, nosilci vseh velikih stavb.
Opore obokov, stolpov, kaminov,
prekopov in dolgih mostov.
Delo, le delo vse to zgradi,
kjer je pa delo, smo tudi mi.
Naše roke so življenja pogon,
naše stvaritve pa silen
in trden železobeton
Mi smo graditelji sončnih krasot!

Napisano pomladi l. 1932

Zorka Tribušon

ENOTNI TUDI V NAJTEŽJIH TRENUTKIH

(Stavkovno gibanje v tovarni verig Lesce)

Stavka v leščanski tovarni verig na pomlad 1935. leta je bila ena prvih v duhu sklepov IV. državne konference KPJ iz meseca decembra 1934. Stavko so vodili komunisti v tovarni in zanjo so brez težav uspeli pridobiti ves kolektiv. V stavko so stopili enotni, zdržali so od 15. maja do 5. junija in zmagali.

Stavkovno gibanje v tovarni verig Lesce je primer bojev kolektiva s številnimi izkušnjami, ki je stopil v stavko enoten, medtem ko se je skovala akcijska enotnost delavcev v mnogih drugih kolektivih šele v stavkovnem gibanju sredi tridesetih let.

Člani DKD Svoboda Lesce so praznovali 1. maj 1935 na Begunjščici, med njimi so bili tudi delavci in delavke iz tovarne verig Lesce.

Priprave na ustanovitev strokovne organizacije

Mnoga so bila pota, po katerih je po I. svetovni vojni tuj kapital prodiral v mlado slovensko industrijo. Tudi nova tovarna v Lescah se srečanju z njim ni mogla ogniti, čeprav si je njen ustanovitelj, veleposestnik iz Krope Ivan Magušar leta 1920, ko je tovarno začel graditi, drugače zamišljal njen gospodarski razcvet. Magušar je namreč kljub precejšnjemu vloženemu kapitalu, ki ga je podedoval po očetu, industrialcu in trgovcu Juriju, kaj kmalu zašel v finančne težave in svojega načrta ni mogel sam izpeljati. Stopil je v stik s Haberlom, ravnateljem tovarne verig v Beli peči. Ta mu je svetoval naj bi ustanovili za njegovo podjetje delniško družbo. Magušar je pristal in s pomočjo kapitala delničarjev je bila ustanovljena Tovarna verig d. d. Lesce, ki je septembra 1922. leta začela obratovati s kakimi 50 do 60 delavci[1]. V trenutku, ko je pridobil delničarje, je Magušar izgubil v podjetju vodilno mesto; ravnateljske posle je prevzel avstrijski Nemec Haberle, Ivan Magušar pa je bil njegov namestnik.

Spremenil se je tudi proizvodni program podjetja. Po Magušarjevi zamisli naj bi tovarna izdelovala predvsem žeblje in vijake, zdaj pa so se odločili za izdelavo ročno kovanih, elektrovarjenih in patentnih verig. V ta namen so odkupili stroje v Beli peči, za ročno kovanje pa so jih pripeljali iz Krope.

Nekvalificirane delavce so dobili iz Lesc in okolice, pet kvalificiranih je prišlo iz Bele peči, osem iz Krope. Prav kvalificirani delavci, ki so prišli iz podjetij v Kropi in v Beli peči in so že imeli nekaj delavske tradicije, so kmalu dajali ton delavskemu razpoloženju v novem podjetju. Uprava tovarne je namreč že po začetku obratovanja skušala na vsakem koraku kratiti zakonite pravice delavcev in se na njihov račun okoriščati. Delavcem je bilo kmalu jasno, da ob takem odnosu ne morejo in ne smejo stati križem rok. Na pobudo Andreja Praprotnika, ki je prišel iz Krope, so se povezali z jeseniškimi kovinarji ter ob njihovih nasvetih in pomoči izvedli priprave za ustanovitev strokovne organizacije.

Pred šestojanuarsko diktaturo

Že decembra 1922. leta — torej komaj tri mesece potem, ko je tovarna začela obratovati — smo imeli ustanovni občni zbor podružnice »Osrednjega društva kovinarjev in sorodnih strok«. Za predsednika so izvolili Andreja Šoberla, tajnik je postal Franc Plešnar, blagajnik Alojz Triplat. V ta socialistični sindikat je stopilo vse delavstvo. Prav zaradi te enotnosti vodstvu tovarne ni preostalo nič drugega, kot da prizna strokovno organizacijo. Močan vpliv socialistične stranke je novo organizacijo kmalu utiril: odločno se je spustila v boj za delavske pravice in že v začetku leta 1923 organizirala poldnevno stavko proti nameravanemu znižanju mezd. Stavka se je uspešno končala, vodstvo tovarne je popustilo.

Nekaj mesecev zatem so pol dneva stavkali elektrovarilci in organizirali demonstrativen pohod pred glavno pisarno. Zahtevali so zvišanje mezd in zaščito drugih delavskih pravic. Ti odprti nastopi so razmere v tovarni tako uravnali, da so že poleti istega leta izvolili delavske zaupnike. Pripravljati so začeli kolektivno pogodbo, ki je bila po nekajmesečnih pogajanjih podpisana leta 1924.

Duhovščina je zaskrbljeno opazovala enotnost delavstva v tovarni verig, predvsem pa njihove revolucionarne nastope. Odločila se je z direktnim posegom razbiti to enotnost in razširiti svoj vpliv z ustanovitvijo klerikalne strokovne organizacije. Za to nalogo je kaplan z Breznice pridobil tovarniško delavko Marijo Zor. Začela je propagirati za Jugoslovansko strokovno zvezo (JSZ) in je zanjo pridobila kakih 20 članov od takrat 96 zaposlenih. Včlanili so se predvsem delavci — člani kmečkih družin, ki so bili pod vplivom cerkve. Vendar JSZ tudi kasneje ni nikoli uspelo, da bi imela več kot 15 do 20 članov in enega delavskega zaupnika; rdeči sindikat je trdo držal večino[2]. Prav zaradi izredno močnega vpliva socialistov nova organizacija ni povzročila razkola v kolektivu, kajti delavci so verovali v uspešnost svojih enotnih nastopov, saj so se o tem že prepričali ob svojih prvih borbenih poskusih.

Stavka ročnih in elektrovarilcev

Na razredno osveščanje delavstva tovarne verig je močno vplivalo tudi napredno delavsko društvo »Svoboda«, ki je bilo v Lescah ustanovljeno jeseni 1923. leta. Društvo je bilo zelo delavno, razpolagalo je z dokaj bogato knjižnico, imelo je dramski krožek in pevski zbor. Zelo priljubljeni so bili prvomajski delavski izleti, ki jih je organizirala »Svoboda«. Gotovo je bila podjetnost podružnice v Lescah povod za to, da so poleti 1928. leta organizirali prvi festival gorenjskih »Svobod«. Oblasti so najprej odobrile festival, zadnji trenutek pa so ga prepovedale in orožniki so razgnali zgodnje dopoldanske udeležence. Niso pa mogli preprečiti glavnega dela festivala — popoldanskega programa, na katerega so se pripeljali z vlaki pevski zbori »Svobod« iz Krope, Gorij, Blejske Dobrave in Javornika in še kovinarska godba z Jesenic skupaj z drugimi udeleženci. Festival je bil izraz enotnosti in razredne zavesti gorenjskega delavstva.

Zanimivo spremembo je sprožil v tovarni verig pojav fašistične organizacije jugoslovanskih nacionalistov — Orjune. Njen član Ivan Magušar je namreč postal tudi namestnik ravnatelja. Organiziral je svoje somišljenike, ki so s kamenjem razbili okna na stanovanju ravnatelja Haberla, ki je takoj zapustil Lesce. Magušar je računal na njegovo službeno mesto, a je bil razočaran. Upravni odbor delniške družbe je za novega ravnatelja imenoval inž. Hermana Hienga. Magušar je kmalu zapustil službeno mesto, nato pa so ga izločili tudi kot delničarja.

Leta 1925 so se kovinarji vključili v Savez metalnih radnika Jugoslavije, ki je spadal po reorganizaciji v Združenje delavskih sindikatov Jugoslavije (URSSJ).

Tedaj je bil za predsednika podružnice SMRJ v tovarni izvoljen Anton Dežman st., za tajnika pa Marija Justin.

Podružnica SMRJ v Lescah je v začetku leta 1926 dosegla novo zmago: organizirala je namreč dvodnevno stavko ročnih in elektrovarilcev. Dosegli so 15-odstotno zvišanje mezd, kar je bil pomemben uspeh. Tokrat je posebno dobro nastopal glavni delavski zaupnik Franc Mulej. Ker uprava podjetja ni uspela preprečiti enotnega nastopa, neposredno po stavki pa ni uspela izvajati represalij proti organizatorjem stavke in najbolj odločnim delavcem, je po nekaj dneh začela s šikanami. Premeščala je najbolj »borbene« na slabše plačana mesta, hoteč tako povzročiti demoralizacijo med delavci. Tokrat sta bila prizadeta delavca Edo Paulus in Saksida. Ker intervencija delavskih zaupnikov zanju ni uspela, sta zapustila tovarno.

Dne 9. maja 1926. leta je podružnica SMRJ v Lescah razvila svoj prapor. Slovesnosti so se udeležili predstavniki oblastnega odbora SMRJ iz Ljubljane, člani SMRJ z Jesenic s kovinarsko godbo, člani »Svobode« z Jesenic, Blejske Dobrave in Krope. Tako je slavje prešlo v množično manifestacijo.

V letih šestojanuarske diktature in gospodarske krize

Šestojanuarska diktatura je s svojim nasiljem segla tudi v vrste delavcev v tovarni verig. Orožništvo je na vsakem koraku skušalo razbijati napredno delavsko gibanje. Vohunili so za delavskimi organizatorji, vdirali v njihova stanovanja in delali preiskave pri funkcionarjih: Martinu Brencetu, Mariji Justinovi, Pavlu Magdiču, pri Triplatovih in drugih. Aretirali so Janeza Gašperšiča, Pavleta Magdiča in Jožeta Podobnika ter jih zasliševali na orožniški postaji v Radovljici. Ker pri nikomer niso našli obremenilnega gradiva, niso mogli izvajati represalij ne nad njimi ne nad njihovo organizacijo.

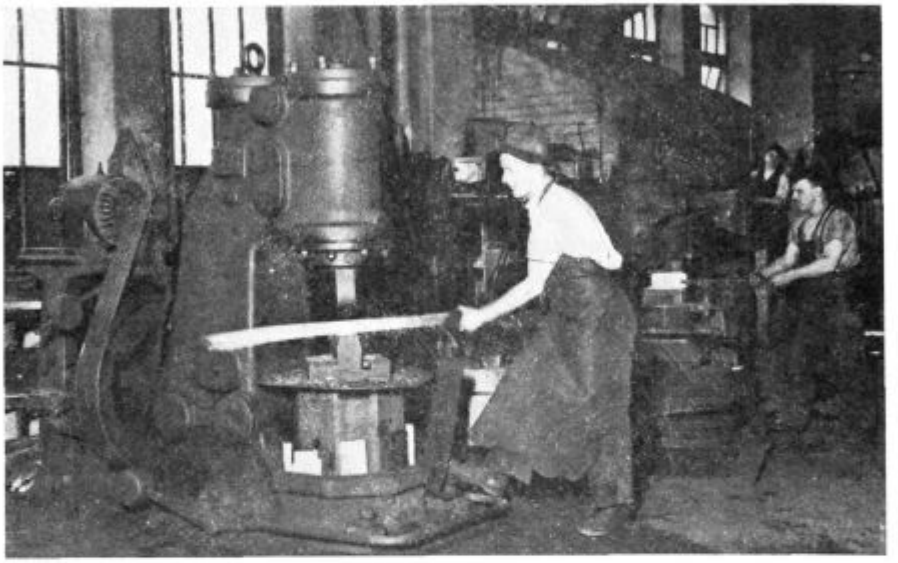
Leta gospodarske krize so močno poslabšala položaj delavstva tudi v tovarni verig. Vodstvo tovarne je delavce odpuščalo, drugim pa določalo vsak mesec 3 do 7-dnevni brezplačni dopust. Seveda so bili prvi na udaru kompromitirani organizatorji delavskega gibanja: bolj kot delavcem, ki so bili odvisni samo od dela svojih rok, so prizanašali polproletarcem. V teh letih pomanjkanja in bede so se delavci še bolj strnili okrog svoje strokovne organizacije. Po medsebojnem dogovoru so z enotnim nastopom prek svojih zaupnikov dosegli glede na to, da podjetje ni imelo dovolj naročil — polno zaposlenost vseh delavcev s skrajšanim delovnim časom.

Ob vseh teh organiziranih delavskih prizadevanjih ne moremo mimo vodilnega gorenjskega komunista Staneta Žagarja, učitelja na Srednji Dobravi pri Kropi. Ta ni pomagal samo na kulturnoizobraževalnem področju DKD »Svoboda« Lesce, temveč je nenehno spremljal tudi delo podružnice SMRJ v tovarni in ga usmerjal.

V tem času, ko so socialne razmere delavstva postale kritične, je Žagar predlagal podružnici SMRJ sestanek vsega delavstva, na kate-

rem so delavcem razlagali politiko izigravanja, ki jo je vodila uprava podjetja.[3]

Olja je prilival ognju ob razmerah, na katerih so se znašli delavci v tovarni, še leščanski župan Gabrijel Ažman. Županov odnos do izkoriščanega delavstva odraža njegova izjava v letih krize: »Kruh bi bilo treba obesiti tako visoko, da bi ga delavci težko dosegli.«[4]

Predsednik stavkovnega odbora Lenart Petrač (spredaj) pri delu v tovarni verig leta 1935

Po tem svojem geslu je mož skušal z županske avtoriteto tudi ukrepati. Ko je Delavska zbornica iz Ljubljane leta 1932 poslala podporo, namenjeno brezposelnim delavcem, članom podružnice (SMRJ) na občino, jo je hotel razdeliti delavcem s podeželja, zaposlenim pri komunalnih delih. Šele po intervenciji Delavske zbornice je takratni predsednik sindikata Lenart Petrač lahko razdelil podporo brezposelnim članom, ki jim je bila namenjena. S takimi akcijami je Ažman skušal jemati ugled podružnici (SMRJ) in spodbuditi nesoglasja med delavstvom, ki pa je bilo razredno že dovolj osveščeno, da ni nasedlo županovim nameram.

Ko je svetovna gospodarska kriza popuščala in so v tovarni uvedli proizvodnjo nekaterih novih izdelkov, se je gospodarski položaj podjetja občutno izboljšal. Uprava je seveda zdaj ponovno prešla na polni delovni čas. Hotela je to prikazati kot plod svoje izredne prizadevnosti in razumevanja za delavstvo. Delavci so položaj dobro razumeli in so začeli organiziran boj za izboljšanje svojega ekonomskega položaja. Vodstvo podjetja je zdaj začelo zniževati akordne postavke v posamez-

nih obratih z namenom, da zniževanje prej ali slej razširi na vso tovarno. Prišlo je do mezdnih pogajanj, na katerih so delavci odločno zahtevali prek svojih zaupnikov upoštevanje vsakoletne podpisane kolektivne pogodbe. Uprava pa se je tem dogovorom skušala izmikati in jih še naprej izigravala, kjer je le mogla. Kršitev kolektivne pogodbe je delavstvo vse bolj razburjalo in prav zaradi tega se je boj za delavske pravice v letu 1934 še bolj zaostroval. Ob naraščajoči draginji so delavci vse odločneje zahtevali zvišanje mezd, plačan 6-dnevni bolniški dopust in plačan letni dopust.

Delavci niso popustili pri terjanju uresničitve svojih zahtev

Uprava podjetja ni reagirala na zahteve delavstva, marveč je zopet premeščala najbolj revolucionarne funkcionarje strokovne organizacije na slabša in manj plača delovna mesta. Podružnica SMRJ se je zato obrnila po pomoč in posredovanje na oblastni odbor SMRJ in Delavsko zbornico. Iz Ljubljane sta prišla Vinko Urankar in Josip Kopač. Prišlo je do pogajanj, ki pa se niso obračala v prid delavcem. Zato so delavci od obratnih zaupnikov in od ljubljanskih predstavnikov zahtevali radikalnejše stališče. Ko vodstvo podjetja tudi po tej intervenciji ni popustilo, so se delavci zbrali pred upravo podjetja in zahtevali, naj pri pogajanjih sodeluje tudi predsednik podružnice SMRJ

Delavke tovarne verig Lesce slikane pred stavko leta 1935. Druga od leve Kati Triplat, članica stavkovnega odbora, tretja pa Marija Justin, predsednica Zveze delavskih žena in deklet. Obe sta bili po stavki odpuščeni iz tovarne

Janez Justin. Ravnatelj Herman Hieng o čem takem ni hotel niti slišati, spoznal pa je resnost položaja in zaprosil za intervencijo orožnike iz Radovljice. Ti pa so, ko so se pri obratnih zaupnikih in vodstvu podružnice SMRJ pozanimali o vzrokih demonstracije, ravnatelju svetovali, naj pristane na pogajanja, saj nimajo razloga, da bi delavce — razgnali. Tako je na jesen 1934. leta prišlo do pogajanja. Čeprav se je ravnatelj izgovarjal na svoja omejena pooblastila, delavci niso popustili v zahtevah. Na pogajanjih pa so rešili le mezdna vprašanja, medtem ko so druge zahteve, kakor na primer zahteva po bolniškem in letnem dopustu, ostale še vedno le »na papirju«.

Pred stavko

Zavoljo povečane proizvodnje in počasnega povečanja cen se je gospodarski položaj podjetja v letu 1935 ponovno izboljšal, delavske mezde pa so ostale nespremenjene. Spet se je začel boj za izboljšanje kolektivne pogodbe in za zvišanje mezd. Vodstvo tovarne je začelo zdaj svojo »mezdno politiko«. Mezde so znižali za 10 %, po pogajanjih pa so jih dvignili za 5 do 7 %, delavci so bili torej še na slabšem. Taka izigravanja so se ponavljala. Nestrpnost med delavci je naraščala.

V aprilu 1935. leta so se odločili delavci v tovarni pod vodstvom sindikata SMRJ, da še enkrat zahtevajo izboljšanje kolektivne pogodbe. Delavski organizatorji — levo usmerjeni delavci, komunisti — so bili

Pavel Magdič, član stavkovnega odbora in delavski zaupnik (JSZ)

ves čas v stikih s partijskim funkcionarjem Stanetom Žagarjem. Pogosto in temeljito je o zahtevah pri pogajanju z upravo z njim razpravljal Lenart Petrač. Zahteve so obsegale končno naslednje postavke: 10 % povišanje mezd, 7-dnevni plačan bolniški dopust, plačan letni dopust, ureditev sanitarnih naprav in zgraditev kolesarnice. S pristankom vseh zaposlenih delavcev in z odobritvijo tajnika oblastnega odbora SMRJ za Slovenijo Franca Leskoška — so bile zahteve predložene vodstvu tovarne, ki pa jih je odklonilo in se ni bilo pripravljeno pogovarjati z delavci.

O teh nevzdržnih razmerah v podjetju so delavci-komunisti obvestili tudi PK KPJ za Slovenijo, ki se je po pokrajinski partijski konferenci leta 1934 zelo živo ukvarjal s položajem v delavskih sindikatih. Po opozorilih članov iz tovarne verig je prišel na razgovor v Lesce s člani partijske celice takratni sekretar PK KPJ za Slovenijo Ivan Maček in jim svetoval odločno akcijo. Člani partijske celice in njeni somišljeniki, ki so že dotlej uspešno usmerjali delo sindikata, so zdaj odboru podružnice, ki si je v svojih revolucionarnih akcijah nabrala že dovolj izkušenj, predlagali stavko.[5]

Tako se je podružnica SMRJ v tovarni verig po posvetu s tajnikom oblastnega odbora SMRJ za Slovenijo Francem Leskoškom in s podružnico SMRJ v jeseniški železarni, predvsem z njenimi levo usmerjenimi člani — z Venceljem Perkom, Ignacem Kraljem, s Poldetom Stražišarjem in še z nekaterimi odločila za stavko. Podružnica

Kati Triplat, članica stavkovnega odbora in delavska zaupnica (SMRJ)

SMRJ je tajno imenovala stavkovni odbor, ki so ga sestavljali trije levo usmerjeni delavci, člani SMRJ; predsednik Lenart Petrač, člani — Pavel Magdič, Kati Triplat in Janez Zupan, ki je zastopal JSZ.

Stavka od 15. maja do 5. junija 1935

14. maja 1935 — bila je nedelja — je bil sklican sestanek vseh zaposlenih delavcev. Povedali so jim, da se pripravlja večja akcija. Najzanesljivejše delavce je stavkovni odbor obvestil za večerni sestanek, na katerem so dobili konkretne naloge za pričetek stavke: straženje tovarne in dohodnih poti k tovarni, da bi obvestili delavce, da je stopil 180-članski delovni kolektiv v stavko. Stavka se je začela s popolno solidarnostjo 15. maja 1935. leta ob 6. uri zjutraj.

Stavkovni odbor je za dnevno stražo pred vhodom v tovarno verig določil ženske: delavke in žene stavkajočih, za nočno pa moške: ti so imeli tudi nalogo zavarovati stanovanje ravnatelja Hienga.

Na pomembno vlogo, ki so jo odigrale ženske v stavki in na njihovo razredno zavest in borbenost so vplivale napredne organizacije, v katerih so bile včlanjene, to je v DKD »Svobodo«, v podružnico SMRJ in v Zvezo delavskih žena in deklet. Ta rdeča ženska organizacija je bila vzpostavljena v tovarni verig še pred stavko in je združevala kakih 40 delavk.[6] Vodilno vlogo med delavkami sta imeli funkcionarki in večkratni delavski zaupnici Kati Triplat in Marija Justin, ki je bila obenem predsednica Zveze delavskih žena in deklet. Justinovo je v to

Janez Zupan, član stavkovnega odbora in delavski zaupnik (JSZ)

žensko organizacijo vpeljala in postavila na vodilno mesto Mara Rakovec, predsednica Zveze delavskih žena Slovenije. Vencelj Perko je prepričan, da je verjetno nastala organizacija Zveze delavskih žena in deklet v Lescah tudi v sodelovanju in ob vplivu močne jeseniške rdeče ženske organizacije, ki jo je v tem času vodila Marija Zugwitz.

Zanesljive ženske

Kako zanesljivo so v stavki ženske opravljale svojo nalogo in pazile na morebitne stavkokaze, pove opis dogodka v »Delavcu«, objavljen 15. 6. 1935. leta:

»Te dni je imela straža (ženske, ker stražijo podnevi) opravka z nekim delavcem, ki je hotel v tovarno po bolniški list, češ da je bolan in da mora k zdravniku. Zvesta straža pa ga v bojazni, da mož nima čistih namenov, ni pustila notri, tako da je delavec zaprosil za orožniško intervencijo. Ko je prišel v spremstvu orožnikov, je straža odgovorila, da ga pusti v poslopje, če orožniki garantirajo, da bo prišel tudi ven — in res sta ga čez nekaj časa pripeljala orožnika nazaj na cesto z bolniškim listom.

Med stavkajoče delavce v Lescah je prišel tajnik oblastnega odbora SMRJ za Slovenijo Franc Leskošek, ki je tudi sodeloval pri pogajanjih. Pri pogajanjih so bili še zastopnik Delavske zbornice in zastopnik Inšpekcije dela iz Ljubljane.

Delavke in žene stavkajočih na dnevni straži pred tovarno verig v Lescah (v času stavke od 15. 5. do 5. 6. 1935)

Med stavko je imel predsednik stavkovnega odbora Lenart Petrač stalne stike s Stanetom Žagarjem, ki mu je dajal organizacijske napotke, spodbujal k vztrajnosti v zahtevah delavcev in je tako indirektno vodil stavko.[7]

Centralna uprava SMRJ v Beogradu je zadolžila njenega predsednika in obenem predsednika podružnice SMRJ na Jesenicah Ivana Čelesnika, da pri mezdnem gibanju in pogajanjih leščanskih kovinarjev sodeluje in jim pomaga. Toda ta ni pokazal posebne volje za boj leščanskih kovinarjev, ker so bili pod vplivom komunistov in levo usmerjenih članov SMRJ. Ni se hotel udeležiti pogajanj med stavko. Ko sta ga šla iskat predsednik stakovnega odbora Lenart Petrač in tajnik oblastnega odbora SMRJ za Slovenijo Franc Leskošek — na Bled, kjer je igral kot član kovinarske godbe na koncertu v hotelu Triglav, je udeležbo odklonil. Na vprašanje, zakaj? — je odgovoril: »Enostavno ne grem v Lesce!«

Med stavko je prišla v Lesce neka ženska in povprašala po Lenartu Petraču, vodji stavkovnega odbora. Sestala sta se na samoti za cerkvijo. Zanimala se je za organizacijo stavke in dala tudi navodila za njen uspešen zaključek. Lenart Petrač pravi: »Samo slutil sem, da je prišla po nalogu vodstva KP.«[8]

Delavska solidarnost — pomoč k zmagi

Veliko moralno pomoč so imeli stavkajoči kovinarji v Lescah pri svojih somišljenikih — jeseniških kovinarjih. »Delavec« je 15. junija 1935. leta zapisal o tem: »Tretji dan po stavki so imeli delavci tovarniški sestanek, na katerega je prišlo do 40 Jeseničanov, gospod zastopnik politične oblasti pa jim je zabranil pristop na zborovanje, češ da je zborovanje samo za delavstvo tovarne, ne pa javno zborovanje, ki bi bilo dostopno vsem. Prihod tolikšnega števila jeseniških somišljenikov je dal spodbudo Leščanom, ki vedo, da v boju niso osamljeni in da je delavstvo v vsej državi na njihovi strani . . .«

Dokument Kominterne (poročilo za maj—junij 1935) »Stavkovno gibanje v Sloveniji« takole dokumentira dogodke v Lescah:

». . . Stavka v Lescah pri Jesenicah v Tovarni verig še traja (do 18. junija 14 dni). Delavci in delavke se odlično drže, posebno ženske. Delavke imajo stavkovne straže podnevi, moški pa ponoči. Delavci se bojujejo za ohranitev kolektivne pogodbe in za ponovno sprejetje odpuščenih delavcev. Solidarnost do stavkajočih delavcev v Lescah so pokazali tudi jeseniški železarji, ki so zbrali 1.500 dinarjev pomoči. Jeseniški železarji so tudi organizirali pohod v Lesce, kjer so imeli skupen zbor solidarnosti. V času zbora je 40 delavcev in delavk z Jesenic imelo stavkovno stražo pred tovarno v Lescah, da so vsi stavkajoči lahko prisostvovali zboru. Stavkokazi so bili samo poslovodje in majhno število preddelavcev. Takoj na začetku stavke so ženske preteple nekega stavkokaza in kasneje še enega žandarja. V bližini tovarne so postavili stavkajoči delavci svoje šotore, v katerih so

ženske podnevi pazile svoje otroke. Stavko vodijo borbeni delavci. Vsi stavkajoči so se odločili, da bodo zdržali do končne zmage.«[9]

Ekonomski položaj delavcev se je še poslabšal

V času stavke so jeseniški kovinarji na svojem velikem protestnem zborovanju proti vodstvu KID v delavskem domu na Savi 31. maja 1935. leta sprejeli med drugim posebno resolucijo. V njej so izrazili solidarnost s stavko kovinarjev v Lescah in jim zagotovili vso podporo.

Tovarno verig so na tem zborovanju zastopali: predsednik stavkovnega odbora Lenart Petrač, glavni delavski zaupnik Alojz Stojan, predsednik podružnice SMRJ Janez Justin, tajnik Alojz Brenkuš in članica odbora SMRJ ter predsednica podružnične zveze delavskih žena in deklet Marija Justinova. Ti zastopniki so na zborovanju tudi spregovorili o vzrokih stavke v Lescah.

Stavkajoče delavce v Lescah so podprli in jih spodbujali k vztrajnosti tudi železničarji, ki so se dnevno z vlaki vozili mimo.

Že tako šibki ekonomski položaj delavcev se je v tritedenski stavki še poslabšal. Stavkovni odbor je organiziral pomoč in stopil v stik s trgovci in delavskim konzumnim društvom na Jesenicah. Trgovci so pristali na kreditiranje živil v času stavke. Ko je konzumno društvo z Jesenic poslalo potrebna živila v Lesce, jih je stavkovni odbor razdelil med socialno šibke delavce. Dobili so tudi denarno pomoč od oblastnega odbora SMRJ za Slovenijo iz Ljubljane, tako da so nekoliko ublažili materialno stisko.

Sporazum je bil podpisan 5. julija

Pogajanja so se začela šele šestnajsti dan stavke. Vodstvo stavkovnega odbora je iskalo stike z upravo podjetja, ki se je sprva izogibala razgovorov. Naročila podjetij so stalno naraščala, trgovci so brezuspešno zahtevali dobave blaga, tako je bilo vodstvo končno prisiljeno pogajati se z delavci, ki so kljub hudi ekonomski stiski vztrajali pri svojih upravičenih zahtevah.

Po dveh tednih je upravni odbor delniške družbe v Ljubljani poklical ravnatelja Hermana Hienga, ga opozoril na nevzdržno stanje in mu dal navodila za zaključek stavke. Pogajanja so bila v Ljubljani in v Lescah. Delniško družbo je zastopal ravnatelj Hieng, delavce pa zaupniki Alojz Stojan, Jože Tomejc, Metod Zrnec in Janez Frelih, predsednik stavkovnega odbora Lenart Petrač in predsednik podružnice SMRJ Janez Justin (vsi člani SMRJ). Sporazum je bil podpisan 5. junija 1935, zahteve pa so bile rešene z naslednjim rezultatom:

— urne mezde so se delno zvišale v nekaterih najbolj kritičnih obratih s pripombo, da se bodo druge mezde povečale po stavki;

— priznan je bil plačan 7-dnevni bolniški dopust;

— priznan je bil plačan letni dopust (na deset let službe 3 dni);

— sprejet je bil sklep, da se zgradi kolesarnica in uredijo umivalnice ter kopalnice s prho.

Po stavki

Po končani stavki je vodstvo podjetja ukrepalo proti vidnejšim funkcionarjem. Janez Justin je bil premeščen na slabše in manj plačano delovno mesto, Marijo Justinovo in Kati Triplatovo pa so poslali na brezplačen dopust, češ da v oddelku, kjer sta delali, primanjkuje naročil. Poleg tega je sodišče kaznovalo Triplatovo zaradi »prekrška med stavko« z denarno globo. Očitali so ji, da je fizično napadla orožnika, ki je zahteval odstranitev ženske straže pred tovarno.

Čeprav je bila stavka organizirana legalno, je ravnatelj Hieng tri tedne po končani stavki poklical predsednika stavkovnega odbora Lenarta Petrača v pisarno in izjavil: »Bil sem zaupno obveščen, da je bila stavka delo komunistov.«[10] Tudi orožniki iz Radovljice so se na občini Lesce pozanimali o nekaterih delavcih. Takratni župan Pavel Olip (st.) jih je s spretnim odgovorom, da gre delavcem le za zaslužek, zavrnil in preprečil aretacije osumljenih. Obenem pa je obvestil delavce o možnosti policijskih preiskav.

Nov odnos do delavcev

Po stavki je ostalo nerešeno vprašanje mezd za nekatere delavce, delno odprto pa tudi vprašanje brezplačnega delovnega dopusta in zaposlitve dveh odpuščenih delavk. Šlo je za Triplatovo in Justinovo, ki sta se med stavko odlično držali in preprečili, da niso delavke in žene stavkajočih — na zahtevo orožnikov — zapustile straže pred tovarno. Enoten nastop delavcev in tritedensko vztrajanje v zahtevah v času stavke sta vplivala na vodstvo podjetja, da je spremenilo odnos do delavcev, postalo dostopnejše za pogajanja in razgovore.

Mesec dni po stavki so bila nerešena vprašanja znova na dnevnem redu. Da bi pogajanja potekala čimbolj enotno, je vodstvo strokovne organizacije (SMRJ) pripravilo posvet v svoji pisarni in povabilo nanj inšpektorja dela, zastopnika Delavske zbornice, predsednika podružnice SMRJ z Jesenic — Ivana Čelesnika, ki je bil zadolžen, da zastopa pri pogajanjih Centralni odbor SMRJ iz Beograda. Dogovorili so se za enotno stališče pri spornih vprašanjih in kje lahko popuščajo.

Ostali so zvesti revolucionarni tradiciji

Na razpravi v pisarni ravnatelja Hermana Hienga so zunanji zastopniki »pozabili« na dogovor in niso podprli zahteve delavskih zaupnikov. Ravnatelj je po nekajurnih pogajanjih popustil v manj pomembnih delavskih zahtevah. Ker ni bilo ugovorov zunanjih predstavnikov, je Herman Hieng stopnjeval svojo brezobzirnost ter predlagal, da namesto delavskega zaupnika Lenarta Petrača, ki ni hotel popustiti pri pogajanjih, nastopi njegov namestnik. Predlog je bil v nasprotju z zakonom, zato ga je moral umakniti. Nato je ravnatelj predlagal, naj sporazum podpiše predsednik podružnice SMRJ (v Verigi) Janez Justin. Ker spet zunanji predstavniki niso ugovarjali niti ni bilo dovolj reakcije med

delavskimi zaupniki, je ta delni sporazum (brez odobritve, da odpuščeni delavki nastopita službo; sprejeti sta bili šele tri mesece po stavki), podpisal predsednik podružnice SMRJ. Sporazuma niso podpisali delavski zaupniki (ki bi ga morali po vseh pravilih, če bi se strinjali z njim). Bili so proti delnemu upoštevanju zahtev delavstva.[11]

Julija 1935 so delavci in delavke tovarne verig s številno udeležbo prišli na množično politično delavsko manifestacijo — na zlet »Svobod« v Celju in še v tem mesecu s svojo delegacijo na Jesenicah izrazili solidarnost jeseniškim kovinarjem ob njihovi veliki stavki.

Tudi kasneje so kovinarji v Lescah ostali zvesti svoji revolucionarni tradiciji in niso odstopali od boja z delodajalci. Na dragocenih izkušnjah iz preteklosti so postopoma gradili svojo delavsko zakonodajo, si tako boljšali socialni položaj in se borili za pravo mesto delavca v takratni izkoriščevalni družbi.

Tako je partija vzgajala delavske kadre, ki so v letih okupacije ponovno dokazali zvesto pripadnost revoluciji, saj so se mnogi člani kolektiva tovarne verig v Lescah aktivno udeležili NOB, 17 od njih pa je med vojno padlo.

OPOMBE

[1] Janez Strgovšek: Prikaz revolucionarnega gibanja Tovarne verig Lesce
[2] Ustni vir: Joško Rozman (glavni tajnik JSZ)
[3] Lenart Petrač: Spomini na Staneta Žagarja
[4] Ustni vir: Lenart Petrač
[5] Ustni vir: Ivan Maček
Edvard Kardelj: Poročilo Kominterni, dec. 1934 (Arhiv CK ZKS)
[6] Ustni vir: Marija Justin
[7] Ustni vir: Lenart Petrač
[8] Ustni vir: Franc Leskošek meni, da je bila na obisku v Lescah Angela Dovčeva (Ocepek), ker jo je PK KPJ za Slovenijo s tako nalogo večkrat poslal iz Ljubljane
[9] Fotokopija dokumenta Kominterne je v zgodovinskem arhivu CK ZKS v Ljubljani
[10] Ustni vir: Lenart Petrač
[11] Ustni vir: Lenart Petrač

Vencelj Perko

RAZMIŠLJANJE OB ŠTIRIDESETLETNICI ZLETA SVOBOD V CELJU 7. 7. 1935 O DELAVSKEM KULTURNEM DRUŠTVU ENAKOST NA JESENICAH

Leta 1975 smo slavili v Sloveniji 40-letnico Zleta delavskih kulturnih društev Svobod, ki je bil 7. julija 1935 v Celju. Kulturna dejavnost Svobod je temeljila na Marxovem nauku. Družbene silnice, ki so pospeševale ali zavirale revolucionarno zavest, so se manifestirale tudi v teh organizacijah. Zato zlet Svobod v Celju ni bil le veličastna delavska kulturna manifestacija, marveč tudi mogočna politična demonstracija volje revolucionarnih delavskih množic. Te so brez strahu izražale svoje zahteve za politično in socialno svobodo, proti vsakemu zatiranju in izkoriščanju, proti fašizmu in vojni ter za pravice delovnega človeka in za naslonitev Jugoslavije na progresivne sile v svetu, predvsem na Sovjetsko zvezo. Pod vplivom KPJ je boj delavskega razreda dobil v tem času nove oblike in razsežnosti na podlagi predhodnega boja in izkušenj.

Naše delavsko kulturno društvo na Jesenicah se takrat ni imenovalo Svoboda, temveč Enakost. Društvo ni bilo včlanjeno v Zvezo Svobod v Ljubljani, ker ga je le-ta, oz. njen upravni odbor leta 1933 zaradi spora s centralo izključil iz zveze in ga razpustil. Ta spor je imel globlje korenine in se je porajal že mnogo prej. Boj za enotnost delavskega razreda in za dvig njegove revolucionarne zavesti se je namreč bil tudi v kulturnih delavskih organizacijah. Tudi tu so se odražale v marksističnem delavskem gibanju različne politične smeri. Predvsem sta izstopali revolucionarna smer, ki jo je zastopala komunistična partija, in pa oportunistično sporazumaška pod vodstvom socialnih demokratov.

Tako kot danes, smo tudi pred drugo svetovno vojno imeli v ožjem jeseniškem revirju dve marksistični kulturni organizaciji: Svobodo, oz. Enakost na Jesenicah, in Svobodo na Javorniku.

Čeprav ima delavsko kulturno delovanje na Javorniku pred drugo svetovno vojno neko posebno obeležje, ga vendar ne moremo obravnavati ločeno od delavskega kulturnega in drugega delovanja marksistične smeri v jeseniškem revirju. Skupno z drugimi delavskimi organizacijami sta bili naši kulturni organizaciji samo del celotnega delavskega gibanja. V tej organski celoti pa sta bili kulturni društvi na Jesenicah in Javorniku dve žarišči enega ognja, kjer se je bistril

duh in se kovala borbena zavest delavca — proletarca, kjer so rasli kadri naših organizacij in borci ter organizatorji našega boja proti izkoriščanju in za socializem.

Ta pot ni bila lahka, posebno težki pa so bili začetki nastajanja delavske kulturne dejavnosti v našem kraju.

Ko se je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja ustanovilo »Obče delavsko izobraževalno, pravovarstveno in podporno društvo za Kranjsko«, je vodstvo socialistične organizacije sondiralo teren za njegovo delovanje tudi na Jesenicah. Proti tem nameram je nastal strahovit odpor s strani oblasti, lastnikov železarne in cerkve. Ko so hoteli organizatorji društva organizirati zborovanje na Jesenicah, da bi se pogovorili o ustanovitvi društva, niso mogli dobiti prostora, oblast pa jim je celo grozila. Med organizatorji društva so bili predvsem delavci iz Koroške in drugi, ki so na Jesenice prinašali socialistično misel. Odpor proti društvu s katoliške strani pa odraža članek v Slovencu z dne 2. 4. 1892, kjer je med drugim zapisano: »S tujimi delavci se je vražje seme socializma tudi k nam zasejalo in z njim obenem nevera in nravna popačenost . . .«

Tako do konca prejšnjega stoletja Jesenice niso imele kulturnega društva. Interes kapitalističnih gospodarjev in drugih oblastnikov je bil, da delavec ostane čimdlje neveden, da se ne zave svojih pravic, da ga držijo v pokorščini in ga lahko vsestransko izkoriščajo.

Leta 1897 je bilo ustanovljeno prvo kulturno društvo na Jesenicah, Katoliško delavsko društvo. Toda to ni bilo delavsko društvo, pa tudi miselnosti članstva niso oblikovali delavci. V njem so imeli odločilni vpliv duhovščina in drugi gospodje, ki so svoje članstvo vzgajali v slepi pokorščini do izkoriščevalskih gospodarjev, boga in cesarja.

Enajst let pozneje je bilo ustanovljeno izobraževalno društvo Sava, ki je imelo moški in mešani pevski zbor, pozneje pa tudi tamburaški in dramski odsek. Društvo je bilo ustanovljeno pod pokroviteljstvom Kranjske industrijske družbe. S pomočjo tega društva so gospodarji tovarne hoteli utrditi svoj vpliv na jeseniško javnost in pozicije v občini. Zato so društvo tudi materialno podpirali.

Potreba po kulturno prosvetni dejavnosti se je kljub temu prebijala tudi med nekatere jeseniške delavce. Toda kje in kako začeti? Ni bilo prostora, ni bilo denarja in niti ljudi, ki bi organizirali to delo. Leta 1911 je bilo v Ljubljani ustanovljeno marksistično delavsko kulturno društvo Vzajemnost za območje Kranjske, naslednje leto pa tudi za območje Štajerske in Koroške.

DKD Vzajemnost že leta 1912

S pomočjo strokovne organizacije Zveze kovinarjev je bila marca 1912 na Jesenicah ustanovljena podružnica delavsko kulturnega društva Vzajemnost. V začetku je imela le knjižnico, ki jo je dobila od kovinarjev. Istega dne bi morala biti ustanovljena podružnica Vzajemnosti tudi na Koroški Beli, a do tega ni prišlo. Aprila 1913

pa je oblast Zvezo Vzajemnosti razpustila zaradi predavanja Ivana Cankarja »Slovenci in Jugoslovani v ljubljanski Vzajemnosti«.

Po petih mesecih so kljub težavam s strani oblasti socialisti ustanovili novo kulturno društvo Svoboda na enakih načelih in z enakimi nalogami kot razpuščena Vzajemnost. V začetku so bile obnovljene podružnice samo v delavskih centrih: v Ljubljani, Šiški, Glincah, Tržiču, Zagorju, Idriji, Litiji, Kamniku in na Jesenicah.

Prva svetovna vojna 1914—1918 je zavrla začeto delo. Zaradi konca vojne, razpada Avstroogrske, mogočnega vpliva, ki ga je imela na delavski razred velika oktobrska revolucija v Rusiji, kjer so prvič v zgodovini prevzeli oblast v roke delavci in kmetje, je tudi naše delovne množice zajel revolucionarni val. Tovariši, ki so se vračali domov iz raznih taborišč, posebno pa tovariši, ki so bili v ruskem ujetništvu in ki so doživljali oktobrsko revolucijo ali celo v njej sodelovali, so prinesli novega revolucionarnega duha med jeseniške delavce.

Občni zbor Svobode Jesenice 1919

Članstvo v socialističnih delavskih organizacijah je hitro naraščalo. Tudi kulturno društvo Svobode na Jesenicah je zajel revolucionarni val. Januarja 1919 je bil občni zbor, na katerem je društvo sprejelo kot eno svojih glavnih nalog, čim bolj množično zajeti mladino v društveno delo in jo vzgajati v marksističnem duhu. Tako se je začelo novo obdobje v jeseniškem delavskem kulturnem življenju.

V začetku je Svoboda imela le knjižnico in pevski zbor. Težave so bile s prostori. Primanjkovalo je vodilnega kadra. Prve seje Svobode in pevske vaje so bile v meščanski šoli na Jesenicah.

Poleti 1920 sta bila ustanovljena dramski in telovadni odsek. Do tega je lahko prišlo tudi zato, ker je Svoboda v tem času dobila društvene prostore pri Jelenu na Savi, stavbo zanje je odkupila stavbena in gostilniška zadruga. Jeseniški kovinar je s tem dobil svoj delavski dom, kjer so se dolga leta vzgajali naši borci in kjer se je porajala in krepila naša udarna sila. Društvo je dobilo še tamburaški zbor. Oče tega zbora je bil naš vztrajni in dosledni borec za delavske pravice Franc Ravnik.

Razkol in vplive različnih idejnih tokov v delavskih političnih strankah je bilo čutiti tudi v Svobodi. Ponekod je prišlo celo do ustanavljanja kulturnih društev po strankarski pripadnosti na komuniste in socialdemokrate. Na Jesenicah se po zaslugi treznejše večine v komunistični stranki to ni zgodilo.

Julija 1922 Svoboda tudi na Javorniku

Julija 1922 so ustanovili podružnico kulturnega društva Svobode tudi na Javorniku. Svoboda na Jesenicah ni mogla v svojem okviru poskrbeti za vedno večje kulturno-prosvetno in izobraževalno delovanje tovarišev z Javornika in Koroške Bele.

V začetku je imela podružnica na Javorniku tri odseke: knjižnico, tamburaški zbor in telovadni odsek. Pevski zbor so ustanovili šele

pozneje, šele po razkolu v pevskem društvu Sava na Jesenicah, iz katerega je izstopila večina članov zbora usmerjenih levo. Ti pevci so pod vodstvom Ceneta Ambrožiča in s pomočjo tovarišev z Javornika ustanovili samostojno pevsko društvo Karel Marx. Vanj so se vključili tudi tovariši z Javornika in Dobrave, prostore pa je društvo dobilo v gostilni Čebular na Javorniku.

Pevci so se pridno pripravljali na prvi nastop, toda še pred prireditvijo prvega koncerta, je okrajni glavar društvo prepovedal, češ, da so ustanovitelji društva sami komunisti.

Prepoved pa pevcem ni vzela poguma. Cena Ambrožič in Tone Žagar sta potem pripravila vse potrebno, da se je pevski zbor lahko včlanil pri javorniški Svobodi.

Tako je pevski zbor javorniške »Svobode« začel delovati leta 1925 in kmalu postal najmočnejši steber družbenega delovanja. V svojih vrstah ni vzgajal samo dobrih pevcev, marveč tudi požrtvovalne borce in organizatorje v drugih delavskih organizacijah. Sam pevski zbor pa je s trdim in vztrajnim delom postal eden najboljših delavskih pevskih zborov v Sloveniji.

Telovadni odsek javorniške »Svobode« je moral po šestojanuarski diktaturi z delovanjem prenehati. »Sokola« so podržavili, vse druge telovadne organizacije pa so bile prepovedane.

Velike težave pri delovanju Svobode — Javornik je povzročalo pomanjkanje društvenih prostorov. Te stiske njenih odsekov je reševala le dobra volja in zainteresiranost nam naklonjenih gostilničarjev, ki so dali na razpolago prostore za delo društva. Tako se je pevski odsek sestajal in zbiral k vajam v gostilni Žvab na Koroški Beli, telovadni odsek pa v gostilni Čebular na Javorniku. Šele leta 1932, po desetih letih obstoja, je društvo dobilo prostore v gostilni pri Koniču, katere je vzela v zakup stavbena in gostinska zadruga in jih primerno preuredila. Čeprav niso bili najbolj primerni, so vseeno omogočali širšo dejavnost društva.

Povezava gorenjskih Svobod

Delo jeseniške in javorniške Svobode ni zajemalo samo krajevno območje, marveč je s svojo dejavnostjo zajemalo širši delokrog Gorenjske. Leta 1928 je bila konferenca gorenjskih Svobod, kjer so sprejeli skupen program dela in izvolili okrožni odbor Svobod za Gorenjsko. Sestavljalo ga je po šest članov jeseniške in prav toliko članov javorniške Svobode. Gorenjske Svobode so na konferenci sprejele sklep o enotnosti delovanja in o medsebojnem delovanju ter o tem, da bodo gojila predvsem proletarsko kulturo in odklanjala druge vplive, posvečala posebno skrb vzgoji funkcionarjev itd. Okrožni odbor naj bi organiziral tudi skupne kulturne prireditve, predvsem pa prirejal skupne izlete.

Tako skupno prireditev je Okrožni odbor gorenjskih Svobod kmalu potem pripravil v Lescah. Seveda so bili na tej prireditvi kot navadno,

kadar je Svoboda prirejala javne nastope, navzoči tudi žandarji. Revolucionarne pesmi, borbene recitacije in glasbene točke so ustvarile razpoloženje, ki nikakor ni šlo v račun čuvarjem buržoaznega reda in ki so zato sredi programa prekinili prireditev. Pet tovarišev, ki so protestirali proti tej samovolji in nezakonitosti, so aretirali in jih odpeljali na Bled. Tam so jih med zasliševanjem pretepali in sramotili.

Taki primeri so se pogosto dogajali. Na primer leto poprej sta jeseniška in javorniška Svoboda priredili skupen izlet k slapu Savice. Udeležili so se ga tudi tovariši iz Ljubljane, Tržiča, Krope in Bleda. Pobudo za izlet je dala KP, ki je nameravala izkoristiti izlet tudi za partijsko konferenco. Pevski zbor Svobode Javornik bi moral imeti v Bohinju koncert. Ko so se izletniki pripeljali z vlakom v Bohinjsko Bistrico, je bila železniška postaja že obkoljena z žandarji. Znanega komunista Antona Verglja, njegovo sestro Anko in Resmana so aretirali in odgnali v občinski dom. Tam je bilo že zaprtih sedem tovarišev iz Bohinja. Pozneje so aretirali tudi pevovodjo Ceneta Ambrožiča. Druge pevce so žandarji zasliševali in zganjali drugo nasilje nad njimi. Na proteste so žandarji odgovarjali, da zakon ne ščiti komunistov. V vsakem članu »Svobode« je oblast videla le komunista. Kako so se protiljudski oblastniki bali kulturne dejavnosti »Svobode«, dokazuje tudi primer, ko je župnik Matej Žbontar s Koroške Bele prepovedal pevskemu zboru »Svobode Javornik«, da bi pel na pokopališču na dan mrtvih.

Naj navedem še dva primera, ki ju je pevski zbor javorniške »Svobode« doživel pri svojih radijskih nastopih. Zaradi svoje kvalitete je namreč večkrat nastopil v radiu Ljubljana. Toda leta 1935 je uprava radia dogovorjeni nastop odpovedala. Še bolj značilen je bil drugi primer. Po dogovoru z upravo radia, (ki je pred tem poslala svojega zastopnika, da preveri kvaliteto zbora, predvsem pa program koncerta, iz katerega je črtal nekatere delavske pesmi) bi pevci morali nastopiti v nedeljo dopoldne. Ko pa so na dogovorjeni dan prišli v Ljubljano, so jim sporočili, da ne bodo mogli nastopiti. Nastop zbora so črtali na zahtevo oblasti in zato, ker je ta dan prišel v Ljubljano minister dr. Korošec.

Razpust Svobode in ustanovitev Enakosti

V »Svobodi« smo si prizadevali, da pesem, igra na odru, predavanje, beseda v debatnem krožku, izleti, glasba in knjiga služijo medsebojnemu zbliževanju, delavski enotnosti in utrjevanju revolucionarne zavesti ter čistosti marksistične misli. To je porajalo včasih tudi v društvih različna gledanja, idejne boje in spore. Tak spor je nastal leta 1933 med zvezo v Ljubljani in podružnico »Svobode« na Jesenicah.

Zaradi tega spora je zveza aprila 1933 razpustila podružnico na Jesenicah. Ker je vztrajala pri svoji odločitvi, nam je bilo onemogočeno prosvetno in kulturno delo; zato smo ustanovili novo delavsko kulturno društvo »Enakost«.

Na Jesenicah je že dolgo vladala napetost med delavstvom in vodstvom železarne zaradi kratenja in izigravanja pravic po kolektivni

pogodbi in nenehnih poskusih, da bi poslabšali gmotni položaj delavstva. Ker delavske strokovne organizacije v tovarni niso bile zmožne in niso imele volje ostreje poseči v razmere, je pod vplivom KP zaživelo med delavstvom močnejše gibanje. Pobudniki tega gibanja so bili v glavnem mlajši tovariši, ki se s politiko strokovnih organizacij niso strinjali in so zahtevali odločnejših akcij za delavske pravice. To je povzročalo spore in zaostritve v strokovni organizaciji zveze kovinskih delavcev, ideološke razlike pa so se pokazale tudi med delovanjem jeseniške Svobode in vodstvom Svobod v Ljubljani. Vodstvo je vse do 6. januarja 1929 zatrjevalo, da je delavska kulturna zveza Svoboda nevtralna organizacija do vseh treh tedanjih socialističnih smeri v delavskem gibanju v Sloveniji: do komunistov, socialnih demokratov in do njihove frakcije pod vodstvom Bernota (v nadaljevanju bernotovci). V kulturni organizaciji sicer ni bilo odprtega razdora, vendar so se posledice nasprotij v strokovnem in političnem gibanju čutile tudi v kulturnem življenju. Zato ni bilo mogoče napredovati. Nihče namreč ni verjel v iskreno nevtralnost zveze in društev, kajti skupina, ki je imela v rokah vodstvo podružnice, je nastopala proti ostalima dvema. Osrednje vodstvo Zveze Svobod v Ljubljani pa je bilo ves čas v rokah socialnih demokratov. Če je bila v kateri podružnici v vodstvu skupina ostalih dveh struj v večini, je tako podružnico, če ni šlo drugače, razpustila ali ji postavila komisarja.

Nevtralna organizacija se ne bi smela udeleževati »uradno« nobenih prireditev, če pri njih niso sodelovale vse tri smeri. Prisotnost pa je bila očitno neizogibna. Razkrajala je skupnost, namesto, da bi gojila zbliževanje z delom in z vzgojo.

Nam Jeseničanom je to postalo nevzdržno. Zato smo junija 1928 na sestanku gorenjskih podružnic Svobod sprejeli resolucijo, ki sta jo objavila komunistična Enotnost in Bernotov Naprej, ne pa socialnodemokratska Delavska politika, *da mora biti Svoboda resnično nevtralna in zares nepristranska.* Dogovorjeno je bilo, da se raznih oficielnih prireditev vseh treh smeri Svoboda udeleži le v primeru, če bodo vse tri sodelovale. Sicer bomo delovali le vzgojno in to vse dotlej, dokler se ne ugladijo medsebojni spori in se ne ustvari možnost združitve. S tem našim korakom je bila ustvarjena podlaga za znosnejše sodelovanje. To naše stališče so sprejele in odobrile kot pravilno vse gorenjske podružnice pa tudi zveza v Ljubljani. Levičarji in bernotovci so začeli vneto delati za procvit resnične kulturne vzgoje. Desničarji pa so poostrili delovanje proti novi smeri. Januarja 1930 je zveza objavila sklep: *»Kdor ni strokovno organiziran, ne more biti član kulturne organizacije.«* Spor zaradi tega sklepa med zvezo in jeseniško podružnico pa so zaostrovala še naslednja nasprotovanja:

a) v društva je zveza pošiljala nekatere predavatelje, ki po našem mišljenju niso ustrezali revolucionarnemu marksističnemu mišljenju in revolucionarni vzgoji;

b) socialdemokratsko vodstvo v Ljubljani je odklanjalo izdajanje del našega delavskega pesnika in pisatelja Toneta Čufarja;

c) nam, jeseniškim svobodašem, so očitali, da nas vodijo komunisti.

Čeprav smo spodbujali svoje članstvo, da se prostovoljno vključi v strokovno organizacijo, smo menili, da nikogar ne moremo siliti; s tem bi tudi ožili krog članstva in vpliva dejavnosti Svobode na delavstvo. Hoteli smo, da bi prav s kulturno in idejno vzgojo zajeli čimveč delavcev in članov njihovih družin ter tako vplivali na njihovo razredno zavest. Zelo ogorčeni smo bili ob članku, ki ga je v tej zvezi objavil takratni predsednik zveze Ciril Štrukelj. V njem je na neprimeren način zagovarjal upravičenost sklepa, da strokovno neorganizirani delavci ne morejo biti člani Svobode in imenoval člane Svobode, ki se niso hoteli organizirati v strokovno organizacijo, kreature.

Čufarjev vpliv na delavce

Pesnik in pisatelj Tone Čufar je pisal tako, kot so čutile delavske množice. S svojimi deli je vplival na delavstvo, da je odklanjalo mešetarjenje, okoriščanje in zavajanje delavstva. Njegova dela so spodbujala delavce k dosledni in nepopustljivi borbi. Nekateri od vodstva so v Čufarjevih delih videli samega sebe, Čufarja pa razglašali za komunista.

Konzorcij Svobode je zaradi tega odklonil izdajo njegove knjige Februarska noč, odklonilo pa jo je tudi uredništvo Delavske politike v Mariboru. Posebno zamero je Čufar doživel s svojo dramo Polom, ker so videli v njegovem negativnem »junaku« Rojniku določene ljudi z desnice, v borcu Jurmanu pa delavca — komunista.

Naš spor s centralo Svobod in kongres Svobod septembra 1934

Nasprotja med desnim krilom delavskega gibanja, ki so ga vodili socialni demokrati in med levim krilom, ki je bilo pod vplivom Komunistične partije, so se v tem času odražala še v dveh bistvenih vprašanjih. Levo krilo je namreč vse bolj zastopalo stališče široke akcijske enotnosti delavstva in ljudskih množic in zahtevalo ostrejšo borbo, desno pa se je zapiralo v svoj lastni krog in bilo proti ostrejšim spopadom, odkrito pa je delovalo proti komunistom in njihovemu vplivu. Tako je bila v sindikatu pod njihovim vodstvom sprejeta resolucija, ki je javno opozorila, da v nekaterih strokovnih organizacijah nastopajo »čelijaši«, to je člani komunističnih celic. Tudi centrala Svobod je javno očitala jeseniškim Svobodašem, da jih vodijo komunisti. To, kdo in kje so komunisti, pa je takrat pomenilo pokazati policiji, na koga naj pazi. Zaradi tega nam je pretila še posebna nevarnost, saj je bila Komunistična partija prepovedana, njeni člani pa po zakonu o zaščiti države izven zakona.

Tako je nastal spor z vodstvom strokovne organizacije, ki je bila v socialnodemokratskih rokah, s tem pa tudi z desničarskim vodstvom centrale Svobod v Ljubljani, ki je zaradi tega spora razpustila naše društvo in nas izključila iz zveze. O tem postopku smo obvestili vsa društva včlanjena v zvezi z okrožnico, z dne 4. aprila 1933. V njej smo

opisali potek spora. Primorani smo bili, da ustanovimo novo društvo Enakost. Tudi o tem smo obvestili vse podružnice Svobode z željo, da obdržimo vse stare vezi z razredno zavednim proletariatom Slovenije. Sporočili smo jim, da so naša stremljenja taka kot poprej. Povedali smo, da se dobro zavedamo pomembnosti izobrazbe za delavca, ki se hoče boriti, da mora biti razredna zavednost oborožena z znanjem in poznavanjem znanstvenega socializma. Društvo je oživilo vse odseke, nasprotniki pa so se trudili, da bi na različne načine ovirali društveno delo.

Ker spora tudi pri nadaljnjih poskusih nismo mogli zgladiti, smo nameravali to urediti na kongresu Svobod 9. septembra 1934. Čeprav za ta kongres nismo dobili povabila, sva se ga kot delegata Enakosti udeležila Ignac Kralj in jaz. Vodstvo zveze je zahtevalo od kongresa, da nama odreče pravico udeležbe. Ker se kot delegata nisva hotela umakniti, je vodstvo zveze postavilo pred kongres predlog, da glasuje o njegovi zaupnici, namesto da bi razpravljal in glasoval ali sta bila razpust in izključitev jeseniške Svobode utemeljena ali ne. Za zaupnico je glasovalo 16 podružnic, proti 11, in sicer: Črnuče, Dobrunje, Hrastnik I in II, Javornik, Kočevje, Laze, Murska Sobota, Novo mesto, Sneberje in Zalog. Za Ptuj (Šafranko) in za Rogaško Slatino (Matko) sta glasovala proti zaupnici po en delegat.

Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo je dal navodila, da delegati na kongresu podpro jeseniške svobodaše v njihovem sporu s centralo. S tem, da kongres ni hotel razpravljati o naši pritožbi in da je pognal naša predstavnika iz kongresne dvorane, je zveza smatrala, da je zadeva formalno rešena, dejansko pa ni bila. Zato smo po kongresu predlagali novemu vodstvu zveze (Bogo Teply je postal predsednik), da se nas vključi v zvezo pod novim imenom našega društva. Centrala je tudi to odklonila z izgovorom, da društvo ne more nositi drugega imena, čeprav so bila v zvezo vključena tudi taka društva. Pristali smo na preimenovanje in predlagali pogajanja. Svoje stališče in zahteve smo objasnili v desetih točkah, ki so bile predvsem idejnega, pa tudi organizacijskega značaja. Naša glavna zahteva je bila, naj bo delo marksističnih organizacij res marksistično! Toda centrala je pogajanja odklonila in nam sporočila, da zahtevamo kršitev sklepov kongresa. Odklonitev pogajanj je utemeljevala s tem, da smo si v načelnih gledanjih na strokovne organizacije preveč različni. Ker je centrala o drugih naših točkah molčala, smo menili, da te niso več sporne. Ker pa je bila od desetih točk sporna le ena, so bila pogajanja nujno potrebna. Naše članstvo je bilo strokovno organizirano v SMRJ (Savezu metalnih radnika Jugoslavije), naši odborniki so bili organizacijski in obratni zaupniki SMRJ, dva od njih (Kralj in Perko) pa sta bila glavna zaupnika na Javorniku, oz. na Jesenicah, oba izvoljena na listi SMRJ. Vendar je centrala pogajanja odklonila in tako preprečila obnovitev Svobode na Jesenicah. Moram pa pripomniti, da je novi predsednik zveze Bogo Teply, izvoljen na tem kongresu, pokazal več volje in takta, da bi se spor razčistil, toda zaradi bistvenih načelnih razhajanj do tega ni prišlo.

Edini odstop, ki ga je naredila centrala do našega društva, je bila njena soglasnost, da se je naš pevski zbor lahko vključil v njeno glasbeno podzvezo.

Priprave na zlet Svobod v Celju

Ne glede na vse to, smo se še naprej imeli za člane skupne družine Svobod; udeleževali smo se skupnih prireditev ter vabili podružnice k sodelovanju na naših prireditvah. Tako smo se začeli z vnemo pripravljati tudi na zlet Svobod v Celju.

Malo pred tem je bila končana stavka kovinarjev v Lescah, ki smo ji posvetili precej pozornosti in pomoči. Zaradi izredne zaostritve naših odnosov s podjetjem KID, smo tudi mi pripravljali stavko, vendar smo jo zaradi zleta v Celju preložili. Skupno z društvi Svoboda Javornik in Lesce ter s strokovno organizacijo SMRJ smo organizirali široko agitacijo za udeležbo na zletu.

Na posebnem, z venci okrašenem vlaku se nas je zbralo 438 skupaj z našo kovinarsko godbo ter pevskima zboroma Enakost in Svoboda Javornik. Za organizacijo potovanja je skrbel potovalni štab, za sam vlak pa potni maršal. Vsak vagon je imel svojega reditelja, ki je skrbel za red in dobro razpoloženje izletnikov. Štab in reditelji so nosili na rokah bele trakove z rdečo obrobo, izletniki pa rdeče nageljne in posebne zletne značke — rdeč trak s črnim napisom »Zlet Svobod — Celje«.

Z Jesenic smo se odpeljali ob 4.30, v Celje pa prispeli prvi ob pol osmih. Vlak se je ustavil le na Javorniku, v Žirovnici, v Lescah, v Ljubljani in v Zidanem mostu. Na vseh teh postajah in tudi v Kranju, so nas veselo pozdravljali izletniki, ki so čakali na odhod svojega vlaka.

Za nami so pripeljali še posebni vlaki iz Ljubljane, Kranja, Prevalj in iz Maribora. Mnogo se jih je pripeljalo tudi z rednimi vlaki. Na železniški postaji so nas sprejeli tovariši iz Celja s svojo železničarsko godbo. V njihovem imenu nas je prisrčno pozdravil tovariš Rudi Pibrovec, obenem pa opozoril, da je prepovedano razviti prapore. Naša godba je zaigrala koračnico in krenili smo skozi mesto v določeno gostišče. Številni Celjani na pločnikih so nas navdušeno pozdravljali. Vmes pa je bilo precej žandarjev in policajev. Ustavili smo se v gostišču pri Skalni kleti in v restavraciji Stegu, kjer smo tudi kosili. Na športnih prireditvah pri Skalni kleti sta igrali naša in rudarska godba iz Trbovelj, v raznih predelih mesta pa je igralo dopoldne še 14 godb. Te so bile: Zarja iz Ljubljane, godbi steklarjev in rudarjev iz Hrastnika, delavska godba in godba Slavček iz Trbovelj, rudarski godbi iz Zagorja in Mežice, godba Svobode iz Dobrunj, godba glasbenega društva železničarjev iz Maribora, godba Zarja iz Šoštanja, godba iz Šenčurja pri Kranju, kovinarski godbi iz Guštanja in z Jesenic ter železničarska godba iz Celja.

Ob poslušanju godb, ogledu športnih prireditev, mesta in gradu, ob sklepanju novih poznanstev, ob pogovorih o društvenem in sindi-

kalnem delu, je minilo vsem skupaj prijetno dopoldne. Precej smo govorili tudi o takratnem stavkovnem gibanju, o političnih razmerah, ki so nastale po petomajskih skupščinskih volitvah, o kulturno prosvetnem delu, pa tudi o naši izključitvi iz zveze.

Pevci v dopoldanskem času niso bili prosti. Imeli so skupno vajo z drugimi pevskimi zbori za popoldanski nastop, in to moški in ženski zbori posebej.

Delavci tovarne emajlirane posode iz Celja so nam pripravili lončke za spomin na zlet. Lončki so bili beli, z napisom: Zlet Svobod v Celju l. 1935.

Za ogled celjskega gradu in drugih znamenitosti mesta so celjski tovariši preskrbeli vodiče, ki so vodili posamezne skupine izletnikov in jim razlagali zgodovinske in druge znamenitosti.

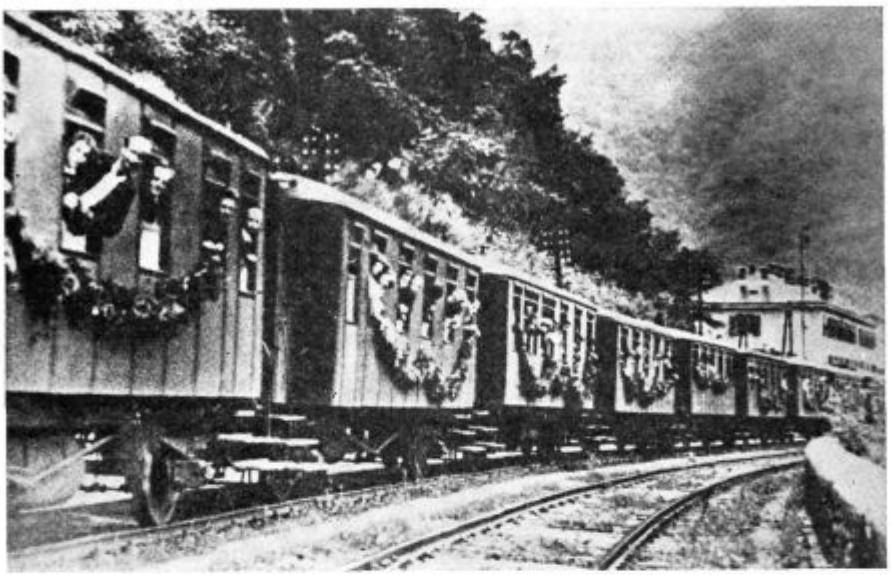
Mogočna manifestacija delavstva

Po 15. uri se je začel sprevod in krenil izpred kapucinskega mostu. Na čelu povorke je igrala godba Zarja iz Ljubljane. V povorki je bilo okrog 12.000 ljudi, 16 godb, okoli 400 kolesarjev in mnogo drugih športnikov, preko 500 pevcev in več gledaliških skupin. Pred njimi je jezdil odred enajstih konjenikov — kmetov, ki jih je vodil dr. Bratko Kreft. V sprevodu so bili študentje. Neka študentka je prišla iz Zagreba s skupino 50-tih članov društva Prijatelji prirode. Na okrašenih vozovih pa so se peljali kmečki fantje in dekleta. Udeleženci povorke so korakali po štirje v vrsti. Sredi povorke je bila skupina praporščakov. Nosili so rdeče zastave kulturnih in športnih društev, strokovnih in drugih naših organizacij. Med njimi tudi zastavi jeseniških kovinarjev in svobodašev. Nosili smo tudi transparente s takratnimi gesli, kot na primer: Živela enotnost delavskega razreda, Družnost, Živela svoboda, Živela SZ, Dol s fašisti, Boj vojni, itd. Ob cestah je več tisoč ljudi pozdravljalo sprevod in vzklikalo manifestantom, ti pa so navdušeno odgovarjali in prepevali delavske pesmi.

Parada te ogromne množice je trajala uro in dvajset minut. Končala se je na prireditvenem prostoru športnega igrišča Glazija.

Po programu je bilo predvideno, da bodo po pozdravnih nagovorih govorili trije govorniki: predsednik zveze Bogo Teply o delu Svobode in njeni vlogi, Alojz Sedej in dr. Živko Topalović — vodja socialnih demokratov. Zborovanje je začel in zaključil pisan kulturni program, ki so ga izvajale godbe, pevski zbori in dramske skupine. Udeležence so pozdravili tudi tovariši iz Zagreba, Beograda in Sarajeva.

Že pred zborovanjem smo se komunisti in nekateri levo usmerjeni udeleženci dogovorili, da bomo zahtevali, da spregovorita tudi Franc Leskošek kot predsednik strokovne komisije (po zdajšnjem: Zveze sindikatov) in predstavnik delavstva ter predstavnik Enakosti z Jesenic. S tem bi manifestirali idejno povezanost delavskih kulturnih organizacij Svobod in Enakosti. Da bi lažje vplivali na potek zborovanja, smo okolico tribune v glavnem zasedli levičarji. Predsednik Teply

Posebni vlak udeležencev jeseniške »Enakosti« na poti na zlet »Svobod« v Celju 7. julija 1935
7. julija 1935. Drugi z leve, nagnjen skozi okno, je jeseniški revolucionar in slovenski delavski pisatelj Tone Čufar

Pevski zbor javorniške »Svobode« na zletu »Svobod«

Skupina udeležencev zleta »Svobod« v Celju je obiskala tudi ruševine gradu celjskih grofov

Tone Čufar

PROLETARSKA MLADINA

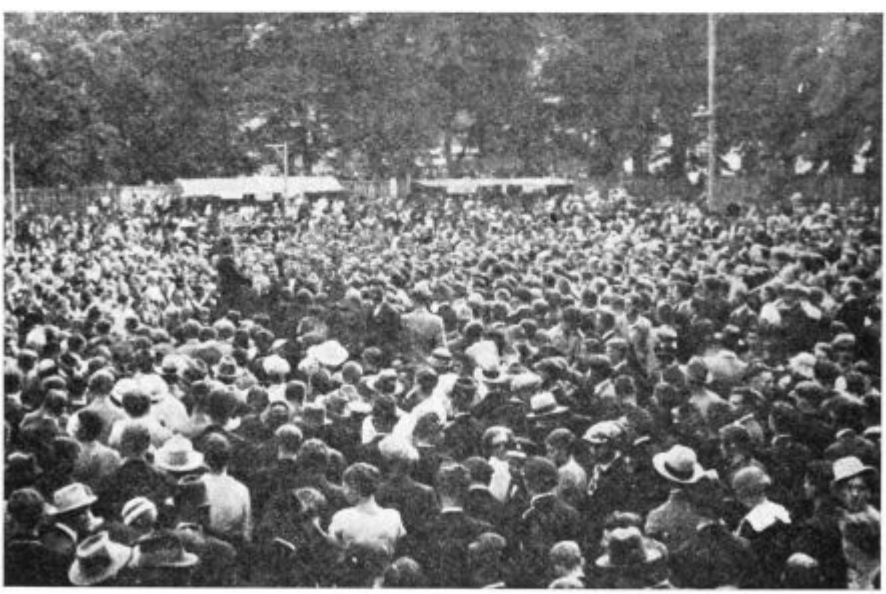
Povsod, kjer se dela in z delom trpi,
kjer jeklo se kuje in zgradbe grade,
kjer tulijo stroji in rovi preže
na naše pogumne kopače,
povsod kjer sledi se stopinja trpina,
smo tudi mi, proletarska mladina.

Mnogo popada jih v mrzle grobove,
na tisoče mladih izkrvavi,
a nas je milijone
in kakor granit so naše moči.

Nič ne raztrga sile plamteče,
kvišku se pnemo soncu v objeme
iz dna hrepenimo in v jasnost stremimo
ter pričamo z ognjem razpaljenih src,
da smo mi seme lepših svetov
mi, proletarska mladina.

Del manifestacijskega sprevoda na zletu »Svobod« v Celju

Manifestativno zborovanje »Svobod« v Celju

Zlet Svobode v Celju.

7. julija je priredila delavska kulturna Zveza „Svoboda" zlet v Celje.

Noben udeleženec ni niti zdaleka pričakoval, da bo zlet tako veličasten. Zleta se je udeležilo nad 10.000 delavcev, obrtnikov, kmetov. Vsi ti so navdušeni korakali v sprevodu, ki se je vil skozi vse Celje. Skupine so nosile napise „Nikdar več vojne", „Nočemo fašizma". „Za enotnost delavskega pokreta" in druge. Ves čas sprevoda so skupine udeležencev zleta vzklikale: „Živela enota fronta", „Nikdar več vojne", „Doli s fašizmom", „Za priznanje Sovjetske Rusije", „Za svobodo tiska, združevanja in govora"; Ves sprevod se je spremenil v eno navdušenje.

Na zletnem prostoru, na celjski Glaziji so se popoldne udeleženci zleta zbrali: Igrale so delavske godbe, udeleženci iz raznih krajev so se spoznavali med seboj in čakali začetka prireditve, katero je odprl Bogo Teply, predsednik „Svobode" z lepim govorom o delavski kulturi. Sledil mu je predsednik Strokovne komisije za Slovenijo Leskovšek. Njegove besede so bila najpomembnejše. Orisal je položaj delavstva v Sloveniji in pokazal na bližajočo se imperialistično vojno. Pozval je delavstvo, da se strne v enotno fronto za skupen nastop proti napadom kapitalistov. Njegove močne, res delavske besede so vlile prisotnim novega navdušenja in klicanja „V enotno fronto", „Nikdar več vojne" ni hotelo biti kraja. Ostali govorniki so v glavnem ponovili kar je povedal on. Med drugim je govorila tudi zastopnica Zveze delavskih žena in deklet in pozvala tudi žene, da se pridružijo možem v njih boju.

Celjski zlet je velik mejnik v življenju slovenskega delavstva, ki je ta dan po dolgem času mogočno manifestiralo za skupen nastop, svobodo, mir in napredek.

Poročilo o zletu »Svobod« v Celju v »Ljudski pravici« (20. julija 1935)

Razpust delavske telovadne in kulturne zveze "Svoboda"

Radi provokacij na celjskem zletu »Svobod«, ki se ga je udeležilo 12.000 ljudi, je ban dravske banovine razpustil Delavsko telovadno in kulturno zvezo »Svobodo« z vsemi njenimi podružnicami. »Svoboda« sama ni zakrivila nikake nezakonitosti, zato je centralni odbor proti temu razpustu vložil na notranjega ministra pritožbo, na katero pričakuje ugodne rešitve. Odlok o razpustu pa se ne tiče konzorcija »Svobode«, ki je že od l. 1929 samostojno izdajal revijo in razne knjige.

219

Objava o razpustu v reviji »Svoboda«

je govoril lepo in prepričljivo, udeleženci so ga dobro sprejeli. Sledila sta mu govora Alojza Sedeja in dr. Živka Topalovića. Slednji je imel povsem strankarski govor in se je zavzemal za obnovo socialistične stranke Jugoslavije (za ustanovitev socialistične zveze delovnega ljudstva). O tem so se njeni pristaši dopoldne že domenili. Vse govore so spremljali vzkliki: Živela enotna fronta delovnega ljudstva, Živela Sovjetska zveza, Živel Lenin, Živel Stalin in drugo. Slišale so se tudi zahteve za priznanje SZ, za svobodo političnega združevanja, svobodo govora in tiska ter za amnestijo političnih zapornikov.

Po končanem Topalovićevem govoru smo zahtevali, da pride na tribuno tovariš Leskošek in spregovori v imenu delavstva. Začeli smo skandirati in množica je potegnila za nami. Leskošek, Leskošek... Vodstvo zborovanja se je moralo ukloniti in sprejeti to zahtevo. Lesko-

šek je spregovoril o pomenu kulturno prosvetnega dela v Svobodah, kjer se delavci izobražujejo v marksističnem duhu. Govoril je tudi o mednarodnem političnem položaju, o boju za mir in zoper fašizem, za priznanje Sovjetske zveze in za zboljšanje stanja delavstva, za 48-urni teden, svobodo tiska in svobodo govora. Pokazal je na Celjski grad in v prispodobi povedal, kako je bilo v časih graščakov, pa je minilo, tako bo napočil tudi čas, ko bodo onemogočeni sedanji mogočneži in izkoriščevalci. Leskoškov govor je spremljalo burno ploskanje in viharno navdušenje.

S skandiranjem Enakost, Enakost ... je po končanem Leskoškovem govoru množica zahtevala tudi govor predstavnika Enakosti. Za to nalogo sem bil določen jaz. To mi je bilo poverjeno tudi zato, ker sem bil v tem času starešina voljenih delavskih zaupnikov železarne in kot tak tudi predstavnik vseh jeseniških železarjev. Ker mi vodstvo zborovanja ni dovolilo nastopiti in je izključilo mikrofone, sem si sam izboril pot na tribuno ter v imenu Enakosti pozdravil navzoče. Nadaljeval sem: »Čeprav se po imenu ločimo, smo in se čutimo eno in isto z vami. Mi vsi smo enako izkoriščani po istih izkoriščevalcih, zato je naša vroča želja, da nas ta kulturna manifestacija čvrsto poveže med sabo, ker bo le tako mogoč hitrejši kulturni dvig delovnih ljudi in bomo tako tudi lažje branili svoje pravice.

Tudi kultura je zrcalo socialnega stanja vsakega naroda in je zato nujno, da se borimo za zboljšanje svojega gmotnega stanja. Današnji gospodarski sistem pa teži prav v nasprotno smer. Temu so v oporo razni fašizmu naklonjeni ljudje s svojimi imperialističnimi cilji. Sodrugi, kam vodi to? Zato kličemo: boj proti fašizmu in proti vojni, boj za naše pravice, za svobodo združevanja in govora, boj za odpravo izkoriščanja ter za končno zmago delovnega ljudstva. Družnost!«

Tudi moj govor je množica sprejela s ploskanjem in odobravanjem. Ko sem po končanem govoru skočil s tribune, me je zgrabil policijski agent. Iztrgal sem se mu iz rok in se izgubil med množico. Policija v teh okoliščinah ni upala, izvajati ostrejših ukrepov. Takoj za menoj je skočila na tribuno neka študentka in začela govoriti. Toda govora ni mogla končati, ker so reditelji tribuno prevrnili.

V kulturnem programu proslave je nastopil pod vodstvom Cirila Pregla skupni moški zbor z naslednjimi pesmimi: Delavski pozdrav, Oj, čujte delavskih množic korak. Bratje, le k soncu, k svobodi, Mi hočemo pesmi, Dani se in Slava delavstvu. Mešani zbor (okrog 500 moških in 100 žensk) pa je zapel pesmi: Mi proletarska mladina in Mi smo mlada garda. Z govorilnim zborom so nastopili delavski oder Svobode Ljubljana, dramski odsek iz Kranja in dramski odsek iz Zaloga. Ljubljančani so recitirali Cankar-Delakovo besedilo Štirideset let sem delal in Župančičevo Kovaško, Kranjčani — govorilni zbor Noč — Mileta Klopčiča, svobodaši iz Zaloga pa zborno Mi vsi. V programu so sodelovale tudi godbe. Delavska godba železničarjev iz Maribora je zaigrala Od Urala do Triglava, delavsko glasbeno društvo Zarja iz Šoštanja Marseljezo, kovinarska godba z Jesenic pa Vzbujanje duhov.

Slavnostno razpoloženje in navdušenje je trajalo vse do večera, ko smo začeli odhajati. V našem vlaku je vladalo vse od Celja da Jesenic nenavadno razpoloženje. Čutili smo se sproščene, saj smo skupaj s tovariši iz drugih delavskih središč Slovenije, pa tudi skupaj s kmeti in študenti brez strahu izrazili svoje zahteve proti zatiranju in izkoriščanju, proti fašizmu in vojni, za pravice delovnih ljudi, mest in vasi in za naslonitev Jugoslavije na progresivne sile v svetu, predvsem na Sovjetsko zvezo. Čutili smo se močnejše, ker smo videli in spoznali, kolikšno silo predstavljata enotna volja množic in vztrajnost, da sledimo začrtani poti, ne glede na žrtve.

Zlet v Celju nam je dal novih moči in spodbud, da smo pospešili priprave na našo stavko na Jesenicah, ki smo jo začeli 12. julija, pet dni po zletu. Delavci Javornika in Save so zasedli obrate in ostali v tovarni sedem dni, vse do uspešnega konca stavke.

Ni bilo naključje, da je bilo dopoldne pred velikim zborovanjem na celjski Glaziji posvetovanje za obnovo socialistične stranke, ki ga je vodil eden skrajno socialnodemokratskih desničarjev in da je o tem tudi govoril na proslavi. To kaže na to, da je tudi vodstvo zveze Svobod namenilo tak prizvok zletu v Celju. Vendar je ves potek te velike delavske manifestacije dobil drug poudarek, in krenil v smer revolucionarnega boja, ki ga je vodila Komunistična partija Jugoslavije. Vodstvo pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo je med pripravami za zlet imelo v hotelu Union poseben sestanek, na katerem je bil tudi tovariš Edvard Kardelj. Sestanek je vodil Matija Maček. Dogovorili so se o politični akciji partije na tem zletu, katero pa je CK KPJ predhodno odobril. To akcijo je vodil tovariš Maček, ki je bil tedaj sekretar pokrajinskega komiteja.

Prav nič ni čudno, da je režimski klerikalni Slovenec dva dni po proslavi med drugim zapisal naslednje: »... sicer pa so zlet Svobod predvsem izrabili skrajni levo orientirani marksisti, pravih pristašev Topalovića je bilo bolj malo.« Očitno je bilo Slovencu žal, da je bilo Topalovićevih pristašev tako malo, pokazal pa je na nevarnost, ki je grozila od delavskih množic celjskega slavja in s tem tudi na posledice ...

Čez pet dni, t. j. 13/7-1935 je ban dr. Dinko Puc po nalogu notranjega ministra dr. Antona Korošca z odločbo razpustil zvezo Svoboda in vse njene podružnice, češ da je delovanje Svobod usmerjeno na poseben poudarek delavskemu razredu in gojitev ekstremno socialističnih teženj, ki prehajajo že na komunistično polje. Proslava v Celju pa je zavzela protidržaven in komunističen značaj. Kot nadaljnje utemeljitve navaja revolucionarna gesla z manifestacije in izvlečke iz govorov Franca Leskoška in Alojza Sedeja. Dr. Topalovićev nastop pa odločba le bežno omenja in poudarja le to, da je imel političen govor.

V Ljubljani in drugod po Sloveniji so marca 1936 ustanovili novo delavsko kulturno društvo Vzajemnost. Na Javorniku pa smo takoj po razpustu Svobode ustanovili podružnico jeseniške Enakosti.

Enakost — kovačnica naprednih delavcev

Enakost je bila takrat več kot samo kulturna organizacija. Saj so se pod njenim okriljem bistrila tudi vprašanja sindikalnega boja za boljši gmotni položaj jeseniškega delavca ter vprašanje borbe delovnega človeka za priznanje njegovih političnih pravic. Socialne drame, kot sta Čufarjev Polom in Moškričeve Rdeče rože, marksistične knjige ENKE, Male biblioteke in Cankarjeve založbe, delavske pesmi, predavanja, debatni krožki, vse to je v povezavi z dnevnim bojem oblikovalo našega človeka. Zato je razumljivo, da je protiljudska oblast hotela za vsako ceno najti vzrok in sredstva, da delovanje Enakosti zatre. Saj so tovariši, ki so zrasli iz njenih vrst, postajali nosilci revolucionarne misli in borbenega duha ter organizatorji političnih akcij v revirju. Vse večje borbene akcije tega časa, velika stavka leta 1935, občinske volitve leta 1936, graditev delavske enotnosti in ljudske fronte ter drugo — vse to je bilo v pretežni meri delo tovarišev, ki so se kovali v teh naših kulturnih organizacijah. Za vsem tem je stala KP, ki je navdihovala in idejno usmerjala naše delo. Ob tem moram omeniti tudi pomemben delež, ki ga je s svojimi dramskimi deli in pesmimi, kot tudi s svojim živim društvenim in političnim delom prispeval pri tem delu naš delavski pisatelj in pesnik Tone Čufar.

Vse to delo v našem društvu je izzivalo neprikrito sovraštvo oblasti do Enakosti, še zlasti zato, ker smo k dejavnosti društva pritegnili mnogo mladine. Na Javorniku nam je uspelo vključiti v društveno življenje tudi veliko šolskih otrok.

Upravitelj šole na Koroški Beli in kaplan Duhovnik sta dovolila, da je celo policija zasliševala nekatere šolarje, ki so se udejstvovali pri Enakosti. Šele na naš protest so prenehali s tem nezakonitim postopkom proti šolarjem.

Prav to, da smo začeli delati že pri šolski mladini, pa je oblast vzela za povod, da je Enakost leta 1938 razpustila. Pred državnim svetom v Beogradu nam je sicer uspelo dokazati, da je bil razpust nezakonit in je društvo maja 1939 ponovno začelo delati. Toda ne za dolgo: oktobra 1939 je pevski zbor Enakosti na Javorniku imel zadnji koncert, novembra istega leta pa smo na Jesenicah priredili zadnjo dramsko predstavo. V začetku januarja 1940 je bilo društvo zaradi političnih razlogov in bližajoče se vojne, ponovno in dokončno razpuščeno. Začela se je druga svetovna vojna. Beograjska vlada je šla vse bolj odkrito v tabor Hitlerjeve Nemčije, začela je pripravljati koncentracijski taborišči Bileća in Ivanjico, kjer so nas internirali.

Delo Svobode oz. Enakosti je stalo pred svojo življenjsko preizkušnjo. Koliko je bil sedaj naš delavec pripravljen na zgodovinski boj, ki nam ga je prinesla druga svetovna vojna? Ta izpit smo častno prestali. Jedro prvih naših partizanskih enot in političnih odborov OF so bili prav tovariši, ki so rasli in se oblikovali v Svobodi in Enakosti. Njihova junaška dejanja in žrtve vzbujajo naše globoko spoštovanje in ponos.

V narodnoosvobodilnem gibanju 77 % članov Enakosti

Po doslej zbranih podatkih je sodelovalo v narodnoosvobodilnem gibanju 219 članov Enakosti, to je okrog 77 % od skupnega števila članstva ob razpustu.

Nadaljnja analiza znanih podatkov nam pokaže:

— od 69 partizanov je bilo 33 prvoborcev, v bojih je padlo 31 borcev, od tega 23 prvoborcev;

— med talci je padlo sedem članov;

— interniranih je bilo osem članov, štirje se niso vrnili iz taborišč;

— izseljenih pa je bilo pet članov.

Zaradi svoje pomembne vloge in junaštva med NOB sta bila proglašena za narodnega heroja Jože Gregorčič-Gorenjc in Matija Verdnik-Tomaž. Posebej je potrebno omeniti še naslednje člane, ki so padli v NOB: Poldeta Stražišarja — komandanta gorenjskega odreda; njegovega brata Viktorja — sekretarja okrožnega komiteja KP Kamnik; Viktorja Kejžarja — pomočnika komandanta prve grupe odredov; Albina Pibernika — komandirja zaščitne čete Titovega štaba in njegovo ženo Julko; Karla Prežlja, Ignaca Kralja, Jožeta Čelesnika in pesnika ter pisatelja Toneta Čufarja. Vsi ti tovariši imajo velike zasluge za predvojno revolucionarno delo v delavskem gibanju in pomemben delež pri organiziranju in vodenju narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem.

Pripominjam še to, da se je deset članov Enakosti udeležilo španske državljanske vojne in da sta dva od teh tam izgubila življenje.

Da bi bila slika popolnejša, naj navedem še naslednje podatke:

— zadržanje za 36 članov (12,4 %) Enakosti med vojno še ni znano, lahko pa računamo, da je bilo zadržanje najmanj polovice teh pozitivno;

— 20 članov je bilo pasivnih za OF, ne pa nasprotnih;

— šest članov je simpatiziralo z Nemci, pet članov pa je bilo izdajalcev.

Naša zmaga v narodnoosvobodilni borbi in naš socialistični družbeni razvoj je del tistega, kar je pred vojno nastajalo pod vplivom Komunistične partije v takšnih delavskih organizacijah, kot sta bili Svoboda in Enakost na Jesenicah.

Vencelj Perko

STAVKOVNO GIBANJE GRADBENIH DELAVCEV V SLOVENIJI LETA 1936 S POSEBNIM OPISOM STAVKE GRADBINCEV NA JESENICAH

Zaradi izredno nizkih mezd, težkih razmer in skrajne socialne zanemarjenosti so gradbinski delavci Ljubljane in okolice pod vplivom partije in vodstva komunistov 3. junija 1936 stopili v stavko. Ljubljanska stavka je opogumila gradbinske delavce tudi v drugih krajih. V drugi polovici junija je stavkalo okrog 750 delavcev, ki so gradili železniško progo Sevnica—Šent Janž. Prav tako so junija stavkali tudi gradbeni delavci iz Kranja in 200 delavcev pri tvrdki inž. Kiffman v Mariboru. V začetku julija je stavkovni val zajel delavce onih gradbenih tvrdk iz Maribora, ki niso hoteli podpisati ljubljanskega sporazuma, gradbene delavce v Murski Soboti (v opisu stavke gradbincev, objavljenem v teoretični prilogi Komunista in v Železarju, sem navedel, da je bila stavka v avgustu. To sem povzel iz spominov Toma Brejca. Iz naknadno odkritih dokumentov pa sem zvedel, da se je začela že 1. julija in končala 6. julija). Osmega julija se je končala stavka delavcev pri regulaciji Savinje v Celju. 20. julija so jo začeli delavci v opekarni Posek v Ločah pri Poljčanah in delavci pri regulaciji hudournika Belca pri Bohinjski Bistrici. V juliju so stavkali tudi delavci na železniški progi Kranj—Tržič. 10. avgusta pa je izbruhnila stavka gradbenih delavcev na Jesenicah in okolici, 11. avgusta gradbenih delavcev v Celju, ker so podjetniki odklonili pogajanja za izenačenje položaja celjskih gradbenih delavcev z ljubljanskimi. 17. avgusta so delavci na cesti Slačnik—Zagorje s stavko protestirali zoper odpust desetih delavcev. V avgustu so stavkali gradbinski delavci pri gradnji jezu usnjarne ob kokrškem mostu v Kranju. Od 2. do 3. septembra pa so stavkali apneničarji v Zagorju.[1]

Tako so omenjene stavke poleti 1936 zajele okoli 5000 gradbenih delavcev v Sloveniji in se večinoma končale z delavskim uspehom. Prvi uspeh je zaznamovala prav stavka ljubljanskih delavcev in zaradi tega uspeha sprožila splošen stavkovni val gradbinskih delavcev širom po Sloveniji v letu 1936.

Položaj gradbenih delavcev pred stavko

Da bi lažje razumeli splošen izbruh stavk stavbinskih delavcev leta 1936, je potrebno v obrisih pregledati razmere, v katerih so le-ti

delali in živeli. Seznaniti se moramo z njihovimi tedanjimi organiziranimi akcijami za boljše mezde, za spoštovanje socialne zakonodaje in za sklenitev kolektivne pogodbe, ki naj bi zagotovila najosnovnejše pravice tudi delavcem te, socialno najbolj zanemarjene stroke. Gradbeni delavci so bili brez stvarne socialne zaščite, prepuščeni na milost in nemilost brezobzirnemu izkoriščanju delodajalcev.

Septembra 1935 je bilo v Sloveniji (Dravski banovini) zaposlenih pri gradnji železnic, cest ipd. 2412 delavcev, pri visokih gradnjah pa 5097, skupaj 7509 gradbinskih delavcev. Zaradi velikega števila brezposelnih, so bili ti delavci prisiljeni sprejeti sleherno delo pod najtežjimi pogoji. Mezde gradbinskega delavstva so padle v tem času za 1,40 din, gibale so se do štiri din na uro za kvalificirane delavce. Kako bedne so bile te mezde, dokazuje dejstvo, da je le 35 odstotkov gradbinskih delavcev dosegalo življenjski minimum za samce. Še slabše je bilo pri gradnji železnic, cest ipd., saj je dosegalo eksistenčni minimum za samca le 15 odstotkov delavcev.

Leta 1935 je bilo 37 odstotkov zidarjev in 45 odstotkov pomožnih delavcev zaposlenih pod štiri mesece na leto, le 15 odstotkov gradbenih delavcev je bilo polnozaposlenih. Da bi delodajalci lažje držali zaposlene v strahu, se vpeljali prakso nenehne odpovedi delovnega razmerja. To je omogočalo delodajalcem, da so brez odpovednega postopka odpuščali nezaželjene delavce. Delodajalci so vodili takozvano črno listo, kamor so zapisovali vse tiste delavce, ki so se postavljali po robu kapitalističnemu izkoriščanju in s svojim vzgledom spodbujali tudi druge za boj proti delodajalskemu izžemanju in drugim krivicam. Na tej listi, ki je krožila med delodajalci, je bilo ob stavkovnem gibanju leta 1936 okrog 400 imen.[2]

Socialno stanje gradbinskih delavcev je omogočalo podjetnikom razne špekulacije pri prevzemanju del na delavski račun. Zaradi nestalne zaposlitve in bornih zaslužkov je gradbeni delavec težko dobil stanovanje; sploh je bil najbolj izkoriščan in je živel v najtežjih socialnih razmerah. Mimo tega je nemoč gradbincev proti kapitalističnemu izžemanju povzročala šibka organiziranost v strokovnih delavskih organizacijah.

V sklopu »Splošne strokovne zveze«, ki je bila vključena v Strokovno komisijo URS (Ujedinjeni radniški savez), je bilo organiziranih v začetku leta 1936 le okrog 150 delavcev. Še slabša številčna organiziranost je bila v NSZ in JSZ.

V sindikat »Splošne strokovne zveze» so se vključevali vsi delavci, ki niso imeli svoje specializirane strokovne zveze. Zato so bili v tej zvezi organizirani delavci iz tekstilne, usnjarske in čevljarske industrije ter iz drugih strok.

V takem konglomeratu je bilo težko organizirati enotne akcije delavcev. Poleg tega je bilo vodstvo Splošne strokovne zveze skrajno oportunistično in je zaviralo vsako ostrejšo akcijo. Zato je razumljivo, da gradbeni delavci te organizacije niso smatrali za svojo in da so vedno močneje čutili potrebo po ustanovitvi lastne sindikalne organizacije, oz.

po njeni obnovitvi, saj so jo svoječasno že imeli v »Osrednjem društvu stavbinskih delavcev v Ljubljani«, v katerem je imela KPJ močan vpliv. Ta sindikat je aprila 1921 organiziral stavko stavbincev v Ljubljani. Na vseh ljubljanskih gradbiščih je takrat stavkalo okoli 2.000 stavbinskih delavcev, v maju pa se jim je pridružilo še 300 stavbinskih delavcev v Mariboru.

Kakšen vpliv je imela ta organizacija v tistem obdobju, nam pove dejstvo, da je osrednje društvo stavbinskih delavcev izdajalo tednik »Delo« kot glasilo zedinjenega sindikalno organiziranega delavstva Jugoslavije v Ljubljani. Prva številka je izšla 9. julija 1921. (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja — Franc Klopčič str. 23 in 29.)

KP — sindikalni organizator gradbenih delavcev

Pobudo za ustanovitev samostojne sindikalne zveze gradbenih delavcev v Ljubljani je dal leta 1933 Franc Šušteršič. Oblast je pravila odobrila, do ustanovitve pa vseeno ni prišlo. Menda zato ne, ker je bil Šuštaršič bolan, drugih gradbinskih aktivistov, sposobnih izpeljati to akcijo, pa ni bilo. Po drugi strani pa so krožile govorice, da je odobrena pravila prikrivalo vodstvo obstoječega sindikata, ker so nasprotovali samostojni organizaciji. Šele s prihodom komunista Toma Brejca z robije[3] v Sremski Mitrovici se je boj za organizacijo gradbenih delavcev v Sloveniji premaknil z mrtve točke.

Tomo Brejc se je prvotno organiziral pri NSZ, pozneje pa se je vključil v Splošno strokovno zvezo in se z drugimi tovariši ponovno

Tomo Brejc — sindikalni organizator gradbenih delavcev in eden izmed voditeljev stavkovnega gibanja le-teh leta 1936

začel prizadevati za ustanovitev strokovne sindikalne organizacije gradbinskih delavcev. Ta prizadevanja je podpirala predvsem KP s svojim vplivom, neposredno pa je pri organizacijskih stremljenjih gradbinskih delavcev sodeloval Tone Tomšič.

Avgusta 1934 je bil pod Tomšičevim vodstvom sestanek v neki hiši na Trubarjevi cesti (takrat Sv. Petra). Na sestanku so bili poleg Tomšiča navzoči tudi Brejc in še nekateri drugi. Tomšič je na tem sestanku govoril, da so gradbinci do sedaj med delavci najbolj izkoriščani in brezpravni:

»Partija se mora zavzeti zanje. Doseči moramo, da bodo imeli svojo lastno, številčno, močno, borbeno in revolucionarno sindikalno organizacijo pod vodstvom partije. Pri tem ne smemo pozabiti, da se mnogi gradbeni delavci rekrutirajo s podeželja. Prežeti z borbenim duhom bodo revolucionarno misel prenašali tudi na vas.«

Na tem sestanku so izdelali akcijski načrt za samostojno sindikalno organizacijo gradbinskih delavcev. Ta načrt oziroma temeljne smernice za sindikalno delo med gradbinskimi delavci so bile sestavljene v sedmih točkah in sicer:

1. Ustanoviti in izgraditi močno sindikalno organizacijo gradbincev pod vodstvom Partije.

2. V začetku — v skladu z našimi organizacijskimi močmi in sposobnostmi — začeti z malimi toda uspešnimi akcijami za izboljšanje položaja gradbinskih delavcev in za obrambo njihovih pravic. S pomočjo takih manjših akcij doseči, da bodo našli sami sebe in v sebi oblikovali in utrjevali delavsko samozavest, spoznanje, da imajo tudi oni pravice in ne samo dolžnosti, predvsem pa, da bi se postopoma utrdila njihova razredno-politična zavest, (s tem pa tudi) smisel za organizacijo in proletarsko disciplino. Od malih prehajati postopno na večje akcije na široki fronti, ki bodo lahko uspešno pomagale Partiji tudi pri uresničevanju njenih političnih revolucionarnih nalog.

3. Prežeti vse delo sindikata z živim in borbenim revolucionarnim duhom ter jasnim pogledom na končni cilj delavskega razreda. Ne dopustiti, da se v članstvu ugnezdi socialnodemokratska, ekonomistično-reformistična miselnost, katere skrajno škodljiva posledica je oslabitev revolucionarnih teženj delavskega razreda. Zlasti je treba upoštevati, da se velik del gradbinskih delavcev rekrutira s podeželja in da bodo, če jih vzgojimo v razredni zavesti, prenašali revolucionarne ideje tudi na vas.

4. Boriti se za akcijsko enotnost delavskega razreda in se povezati tudi z delavci JSZ in NSZ. Pridobiti tudi njihova vodstva za enoten nastop za pravice delavcev.

5. Izkoriščati vse delavske strokovne in politične časopise, pa tudi meščanske časopise in revije, da bi se ustvarilo in oblikovalo gibanju naklonjeno javno mnenje. Pridobiti napredno usmerjene novinarje, da bodo o našem gibanju pisali s simpatijo, kolikor bo dopuščala cenzura. Aktiv bodočega sindikata pa se mora tudi sam učiti in usposobiti za pisanje razprav, člankov in dopisov o položaju in borbi gradbinskih delavcev za svoje pravice.

6. Da bi dosegli čim večjo stopnjo idejne izobrazbe (je treba) navajati člane sindikata, k branju in proučevanju vse dostopne progresivne literature in beletristike, časopisov in revij. Organizirati stalne in sistematične diskusije delavcev o vseh aktualnih vprašanjih delavskega gibanja in v ta namen izkoristiti ves prosti čas — prihajanje na delo, opoldanski odmor, odhod z dela, pa tudi nedelje in druge dela proste dneve.

7. Končno — pri izvajanju teh nalog (je treba) upoštevati mednarodne izkušnje delavskega gibanja, ki dokazujejo, da ni samo težko organizirati delavske množice, temveč da je še težje obdržati jih v organizaciji in zagotoviti njihov nenehni borbeni elan in polet. Da bi to dosegli, je potrebno — v nasprotju s socialnodemokratsko prakso — zagotoviti v bodočem sindikatu gradbinskih delavcev izvajanje principov in načel proletarske demokracije. To se pravi, da mora biti vodstvo sindikata ves čas najožje povezano z organiziranim članstvom, da mora članstvu redno polagati obračun o svojem delu, dobiti zanj odobritev članstva, upoštevati pa mora tudi mnenja članov in njihove predloge ter jih uresničevati v kolikor za to obstajajo objektivni pogoji. Člani bodo na ta način dobili občutek popolne enakopravnosti, čutili bodo, da je to njihova organizacija, v kateri je izvajanje njenih nalog stvar osebne časti in dolžnosti slehernega člana.«[4]

Že v letih 1932 in 1933 so stavkali delavci pri regulaciji in poglabljanju Ljubljanice. Posebno dobro je bila organizirana stavka delavcev pri kopanju kanalov v Šiški leta 1934. V njej je sodeloval tudi Tomo Brejc. Mimo te je bilo v tem času še nekaj drugih drobnih spopadov.

Leta 1935 so gradbeni delavci razpravljali na mnogih manjših sestankih o nujnosti lastne sindikalne organizacije. Dne 6. novembra 1935 pa so organizirali *prvo veliko javno zborovanje gradbincev v Ljubljani.* Po tem zborovanju je organizacija stavbincev naglo naraščala, dokler ni *januarja 1936* prišlo do občnega zbora, na katerem je bila *ustanovljena* sindikalna organizacija gradbinskih delavcev z nazivom: *Zveza gradbenih delavcev Jugoslavije, podružnica za Ljubljano in okolico — podzveza za Slovenijo v Ljubljani pa je bila ustanovljena maja 1936.*[5]

Izvoljen je bil odbor, za predsednika Franc Šušteršič, za tajnika pa Tomo Brejc. Že februarja je ta organizacija sklicala zborovanje stavbinskih delavcev, na katerem naj bi govorili o zahtevah in o akciji za ureditev razmer. Toda oblast je zborovanje prepovedala.[3]

26. aprila 1936 je sklicala zborovanje gradbinskih delavcev strokovna komisija sindikata URS za Slovenijo, katere predsednik je bil Franc Leskošek.

Zborovanje je bilo v Delavski zbornici v Ljubljani ob navzočnosti okoli 2.000 delavcev. Vodil ga je Franc Leskošek, poleg njega pa so govorili še Josip Kopač, Filip Uratnik za Delavsko zbornico ter tajnik strokovne komisije Niko Bricelj.

Na zahtevo delavcev je spregovoril še Tomo Brejc. 2000 glasov se je zlilo v en sam oster protest, ko je govornik omenil *sramotno črno listo zaradi katere 400 gradbinskih delavcev ni moglo dobiti nikjer več dela.*

Vse zborovanje je izzvenelo kot odločen krik zoper nezakonito ravnanje delodajalcev in oblasti.

Ob zaključku so sprejeli resolucijo, ki so jo poslali banski upravi in s katero so zahtevali ureditev razmer, sklenitev kolektivne pogodbe, zboljšanje plač, izpolnjevanje zakonodaje o zaščiti delavcev in ukinitev črne liste nezaželenih delavcev ter predlog, da banska uprava skliče v ta namen razpravo med delodajalci in gradbenimi delavci.

Podružnica je prvič organizirala udeležbo gradbinskih delavcev pri praznovanju prvega maja 1936. Udeležili so se ga polnoštevilno. Množična udeležba z drugimi delavci, posebno pa revolucionarno navdušenje ob praznovanju delavskega praznika, sta neposredno vplivala na njihovo zavest. To se je pokazalo zlasti pri novem porastu članstva v novi, komaj ustanovljeni sindikalni organizaciji gradbenih delavcev.

V tem času so stavkali gradbeni delavci Bosne v Sarajevu. Zbrani delavci Ljubljane in okolice so na zborovanju izrazili solidarnost s sarajevskimi tovariši in navdušeno pozdravili njihovo borbo.

O vsakem večjem sestanku in o svojih zborovanjih so stavbinci obveščali javnost z letaki ter tako pridobivali Ljubljančane, da so jih podpirali v njihovih upravičenih zahtevah.

Sindikalne organizacije so predložile delodajalcem osnutek kolektivne pogodbe z zahtevo za povišanje plač od 3,50 din za pomožne, do 6,50 din za kvalificirane in priučene stavbinske delavce.

V prvi razpravi 22. maja, ki jo je sklicala banska uprava, so delodajalci načelno pristali na sklenitev kolektivne pogodbe, s povišanjem plač po predlogu pa se je strinjalo le nekaj podjetij. Večina je pristala le na to, da so priznali za pomožne delavce minimalno mezdo 2,50 din na uro, za kvalificirane in priučene pa 4,50 din. Podjetniki so se sklicevali na to, da so prevzeli gradbena dela, zlasti javna pod pogoji, ki jim ne dopuščajo višjih plač. Ker delodajalci niso hoteli popustiti glede povišanja plač, so se pogajanja razbila. S strani sindikalnih organizacij so na tej razpravi sodelovale: strokovna komisija, JSZ in NSZ. S prekinitvijo pogajanj je položaj med gradbinskim delavstvom postajal vse bolj napet[6]. Gradbinski delavci so se pod vplivom KP in pod vodstvom komunistov začeli pripravljati na stavko.

Gradbinci stopijo v stavko

Strokovna komisija in podzveza stavbinskih delavcev za Slovenijo — podružnica za Ljubljano in okolico sta za 1. junij sklicali zborovanje vsega stavbinskega delavstva. Ker so bila pogajanja o zahtevah delavcev prekinjena, se je moralo odločiti, kaj sedaj. Na zborovanju so govorili komunista Franc Leskošek in Ignac Tratar ter socialni demokrat Jurij Stanko. Razprava je bila zelo burna, navzoči so odločno povedali, da ne popustijo.

Sklenili so, da začno naslednji dan stavkati in izvoliti stavkovni odbor. Za predsednika je bil izvoljen Franc Pahor, za sekretarja Ivan Mozetič, za blagajnika Jakob Pivk, za člane pa Ludvik Rebula

in drugi. Večina aktivistov je že prej vedela, kakšne so njihove naloge, in poskrbela, da je bilo v Ljubljani na stavbah ustavljeno vse delo in postavljene straže. Nato so številne in močne patrole ki jih je vodil komunist Jože Kopitar, pregledale vse stavbišče v okolici Ljubljane in ustavile delo povsod, kjer so še delali.

Mimo tega so organizirali tudi skupine za zbiranje pomoči stavkajočim. Stavkovni odbor se je obrnil s posebnim pozivom na Ljubljančane, da stavkajoče moralno in gmotno podpro:

»Stavbinski delavci stopamo v boj za naše najosnovnejše pravice, za betvico vsakdanjega kruha. Obračamo se na celotno slovensko javnost prepričani, da nas bo podprla. Naš boj za kruh je obenem boj vse javnosti za preroditev gospodarskih razmer našega naroda.

Stavbinski delavci smo pet let prenašali najtežja bremena gospodarske krize. Od leta do leta so nam sistematično zniževali plače, kar je občutno vplivalo na gospodarsko krizo in se je oslabil številni konzument. Zdaj, ko je prekipela naša beda do vrhunca, smo se odločili, prisiljeni, ker od neprestanega stradanja nočemo umirati, da v organiziranem boju za ceno najtežjih žrtev priborimo sebi in našim družinam boljše življenje, a s tem tudi izboljšamo splošno gospodarsko skupnost. Kajti, če bo skupna možnost množic stavbinskega delavstva izboljšana, bo tudi izboljšan položaj kmeta, trgovca in obrtnika in s tem ves gospodarski ustroj.

Zato v tem našem boju ne smemo ostati osamljeni.

Naš boj, delavci, trgovci, obrtniki, kmetje, je obenem tudi Vaš boj. Zato, ker so naše plače tako nizke, nimajo dela obrtniki, propadajo trgovci, kmetje pa ne morejo prodati svojih pridelkov.

Mi se borimo torej tudi za vas. Mi tistega denarja, ki ga bomo zaslužili, ne bomo nosili v banko, ne ga kje drugod skrivali, temveč ga bomo dali nazaj trgovini, obrti in kmetu. Zato nas v tem trenutku, ko se nahajamo v najtežji borbi za izboljšanje našega položaja, podprite z vso odločnostjo in zavednostjo, da bo naš boj tudi vaš boj, da bo naša zmaga izboljšala tudi vaš položaj. Storite vse, da zmaga naša pravična stvar. Skupna solidarnost je baš zdaj v tem našem boju na mestu in nujno potrebna.

Mi moramo zmagati, ker drugače nam ni živeti!

Vi vsi, ki ste priča našega trpljenja in gladovanja, pomagajte nam! Vsak dar, pa če še tako skromen, bo rodil bogate sadove. Vsak dar, bodisi v denarju, bodisi v živilih, bo zagotovil stavkajočim, da niso osamljeni ter bodo tako vkljub izčrpanosti krepko vzdržali in izvojevali naš skupni boj.

Slovenska javnost z nami, za boljšo bodočnost!

Stavkajoči stavbinski delavci.«

V poslopju Delavske zbornice z vhodom iz Čopove ulice (sedaj Čufarjeva) v pritličju na levo, je noč in dan delal stavkovni odbor, prejemal od kurirjev poročila o poteku stavke ter dajal navodila. V sosednji sobi so se zbirala živila. Ljubljansko prebivalstvo je stavko enodušno

podprlo, mesarji so pošiljali slanino in salame, peki kruh, tudi denarna nabiralna akcija za stavkajoče delavce se je dobro obnesla. Da ni bilo te podpore, bi bili v stavki težko vzdržali, kajti delavci sami niso imeli denarja, podpora Delavske zbornice pa je bila majhna. Stavka je potekala v popolnem redu in disciplini.

Že četrti ali peti dan so poizkušali posamezni podjetniki, da bi stavko zavrli. Prihajali so s ponudbami, pripravljeni individualno takoj sprejeti in podpisati kolektivno pogodbo za svoje delavce pod pogojem, da se le-ti takoj vrnejo na delo. Stavkajoči so se dobro zavedali, kaj pomeni iztrgati iz stavke eno samo podjetje. Zato so terjali od svojega združenja, naj doseže, da bodo kolektivno pogodbo sprejela vsa gradbena podjetja hkrati. Le tako bodo stavko takoj zaključili.

Peti ali šesti dan stavke je na stavkovni odbor prišel neki človek, ki se je izdajal za predstavnika ljubljanskih študentov, odnosno njihove organizacije in izjavil, da daje ta organizacija 40.000 din za pomoč stavkajočim pod pogojem, da izdajo gradbinci letake z ekstremnimi političnimi parolami. S tem človekom sta govorila Ignac Tratar in Tomo Brejc. Bilo je jasno, da gre za provokacijo, prvič že zavoljo provokativnih parol, drugič zavoljo suma, da bi ta organizacija zmogla tako vsoto, in tretjič, če bi bilo to res, bi jim poslala ta organizacija zanesljivega človeka in jih o tem predhodno obvestila, saj je zveza s Partijo ves čas stavke delovala. Ponudbo so odbili. Že naslednji dan so dobili obvestilo, da je bil namen te provokacije ta, da bi dali stavki politični, ne pa ekonomski značaj; tako bi oblast dobila povod, da stavko nasilno prekine in zatre.

Stavkajoče so moralno podprli tudi politični jetniki iz Sremske Mitrovice. Poslali so jim pozdrave in jih hrabrili, naj vztrajajo do zmage.[5]

Stavkovne straže so budno pazile da bi se ne pojavili stavkokazi. Tako so odkrili dva in ju privedli na dvorišče Delavske zbornice, kjer so se gradbinci med stavko največ zadrževali. Obsodili so ju, da sta morala skozi špalir, stavkajoči pa so ju opljuvali in sramotili s psovkami, kakršne zaslužijo vsi stavkokaški delavci — prodanci in hlapci kapitala.

Ker stavke ni bilo moč zaustaviti, je banska uprava 5. junija 1936 pozvala predstavnike delavcev in delodajalcev na obnovitev pogajanj. Stavkajoče delavce so zastopali: Strokovna komisija, Zveza gradbenih delavcev (SGR) podružnica Ljubljana, Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ), Narodna strokovna zveza (NSZ) in Delavska zbornica. Delodajalce pa so zastopali: Inženirska komora, Združenje graditeljev in Združenji zidarskih in tesarskih mojstrov. Pogajanja je vodila inšpekcija dela banske uprave. Že prvi dan pogajanj so se sporazumeli v naslednjih točkah:

»1. Zaradi višjega draginjskega razreda se določijo minimalne višje mezde za mesta Ljubljana, Maribor, Celje in Kranj; in sicer posebej za stara tekoča dela ali pa se bodo začela na podlagi že sklenjenih (starih) pogodb in posebej za dela, za katera se bodo sklenile nove pogodbe po podpisu kolektivne pogodbe. *Za stara dela* so bile določene naslednje

minimalne mezde na uro: za mladoletne težake (do 20 let starosti) 3.— din, nad 20 let 3,25 din, za kvalificirane delavce do dveh let po izučenju 4,50 din, po dveh letih pa 5,25 din. *Pri novih* delih se je priznalo težaku do 20 let starosti 3,25 din, nad 20 let 3,50 din, za kvalificirane delavce pa do dveh let po izučitvi 5 din, po dveh letih pa 5,75 din. *Za delo pri javnih delih* so bile določene nižje mezde: pri težakih za 50 par, pri kvalificiranih delavcih za 25 par manj na uro. *Zunaj omenjenih mest* so bile mezde *določene za 25 par nižje*, razen pri tesarjih, ki so bili plačani povsod enako. Višje plače so bile dogovorjene za fasadarje in to 7 oziroma 8 din na uro.

2. Prejšnje plače, ki so bile višje od dogovorjenih, ostanejo veljavne.
3. Stalno odpovedno stanje delavstva se ukine.
4. Zaradi stavkanja se ne sme nihče preganjati.
5. Šušmarstvo se zasleduje obojestransko.
6. Določila obrtnega zakona o zaščiti delavcev se morajo v polni meri upoštevati.
7. Ta sporazum velja do prvega januarja 1937, od tega dne dalje bo veljala nova kolektivna pogodba.
8. Že junija se začno razprave za novo kolektivno pogodbo.«

Ta sporazum je bil sprejet v soboto, 6. junija na shodu gradbinskega delavstva v celoti. Le nekaj glasov je bilo proti. Postavljen pa je bil pogoj, da podpišejo sporazum vsi gradbeni podjetniki. V tem primeru se bodo delavci vrnili 9. junija na delo. Sporazum je bil obojestransko podpisan in delavci so po osmih dneh stavke bili zopet pri delu na svojih gradbiščih.[7] Le stavka pri gradbeniku Tomažiču, ki je gradil gimnazijo za Bežigradom, je trajala do 16. junija. Sporazum za to in druga javna dela v Ljubljani je bil podpisan šele 15. junija.

Stavka je pomenila velik uspeh stavbinskih delavcev: tako glede urejanja njihovih ekonomskih in socialnih vprašanj, kakor tudi v političnem pogledu. Čeprav niso bile priborjene vse mezdne zahteve, pa je bil uspeh v tem, da je bila s podpisom sporazuma omejena samovolja posameznih delodajalcev. Stavka v Ljubljani je pokazala stavbinskim delavcem, kdo zares brani njihove pravice. Spoznali so, da le enotno organizirani lahko izboljšajo svoj položaj in obranijo priborjene pravice. Zato se je v času stavkovnega gibanja vključila v sindikalno organizacijo večina delavstva. Ker so gradbinsko strokovno gibanje organizirali in vodili komunisti, je dobilo še poseben politični pomen.

To, kar je bilo z doseženim sporazumom sprejeto za mesta prvega draginjskega razreda, pa ni zadovoljilo delavcev v krajih, kjer so bili življenjski stroški na ravni mest, mezde pa nižje. V takih krajih in tam, kjer ljubljanskega sporazuma niso hoteli priznati, so gradbinci nadaljevali boj za izenačenje svojega položaja.

Nekaj o stavki delavcev na progi Št. Janž—Sevnica

Nekatera podjetja so odklanjala ljubljanski sporazum in niso hotela podpisati kolektivne pogodbe z delavci. Tako je bilo tudi pri gradnji proge Št. Janž—Sevnica. Podjetje Dukič iz Ljubljane, ki je gradilo to

progo je vztrajno trdilo, da je vsota, ki jo je odredilo obrambno ministrstvo v Beogradu, za gradnjo te proge tako nizka, da ne more sprejeti nobenega povečanja plač delavcem. Pogajanja s podjetjem so se razbila že v Ljubljani, ker Dukič ni hotel zvišati mezd niti minerjem v predorih.

Na progi Št. Janž—Sevnica so delavci v pozni pomladi in tekom poletja 1936 organizirali več uspelih zborovanj in z njimi pritegnili v SGRJ večino graditeljev te proge. Borbeno jedro te podružnice so

Franc Potočnik — organizator stavke na progi Novo mesto—Karlovac

tvorili minerji iz Like, med katerimi je bilo precej dobrih, razredno zavednih delavcev. Težje je bilo z domačim delavstvom, sestavljenim večinoma iz kmečkega polproletariata, ki v začetku ni imel mnogo razumevanja za delavsko sindikalno organizacijo. Polagoma pa so jih le prepričali in nekako v začetku poletja 1936 ustanovili sindikalno podružnico, predvsem po zaslugi podružničinega odbora SGRJ, ki so ga tvorili predsednik kovač Ilijaš, tajnik Valentin Mlinar ali Malnar — jamski zidar, blagajnik pokojni Franc Potočnik (pomožni gradbeni delavec z Jesenic, zelo zaveden delavec, poznejši španski borec in eden prvih partizanov na Gorenjskem leta 1941) in še dva odbornika, miner Pero iz Like in zidar Horvat.

Sredi junija 1936 je bilo delavcem pri gradnji proge že jasno, da s pogajanji ne bodo nič dosegli. Sklicali so zborovanje, na katerega so prišli iz Ljubljane Jože Kopač za DZ, Niko Bricelj za SGRJ in Tomo

Brejc za slovensko podzvezo tega sindikata. Tomu Brejcu je oblast prepovedala govoriti verjetno zato, ker kot primorski ubežnik ni imel jugoslovanskega državljanstva in ker so mu bile s sodbo pred sodiščem za zaščito države odvzete državljanske pravice. Sicer pa je Tomo Brejc svojo nalogo med delavci že prej temeljito opravil. Tako so na zborovanju sklenili stopiti v stavko. Izvolili so stavkovni odbor, ki so ga sestavljali prej imenovani tovariši.

Stavka se je pričela naslednji dan in je trajala sedem dni. Ta stavka je bila posebno značilna, ker je bila zelo tvegana brez stavkovnega sklada, potrebnega za podporo stavkajočih. Zato so se organizatorji obrnili na kmete po bližnjih vaseh.

Akcija je proti pričakovanju dobro uspela. Kmetje so jim nanosili živil, zlasti fižola, moke in celo masti, da med stavko nikomur ni bilo treba gladovati. Dva kmeta sta pripeljala voz koruzne moke in fižola in vse skupaj izročila stavkovnemu odboru z besedami: »Fantje, le borite se. Mi vam bomo še pomagali, če bo treba. Če boste vi slabo zaslužili, tudi mi ne bomo imeli denarja.«

Od začetka stavke so se organizatorji bali provokacij; in res bi jo po drugem uspelem zborovanju delavcev na progi kmalu doživeli. Zvečer, ko so se delavci vračali v Boštanj, jih je obstopila skupina pijanih in naščuvanih mladih kmečkih ljudi, med katerimi so bili tudi trije žandarji. Le s težavo se je organizatorjem posrečilo preprečiti spopad, ki bi ga bila oblast prav gotovo izkoristila proti delavcem kot »napad na orožnike«.

Ahilova peta za podjetje so bili v času stavke predori, ki so se zaradi zemeljskega sestava — prevladoval je krhki lapor — neprestano podirali in se zasipali. S tem »zaveznikom« so računali stavkajoči. Bili so prepričani, da bo prav ta pojav prisilil vodstvo podjetja »Dukič«, da bo popustilo in sprejelo delavske pogoje ali pa bo utrpelo ogromno škodo.

Sesipljivi predori so res pritiskali na podjetje, vendar ni nameravalo popustiti delavcem in je mobiliziralo proti njim oblast. Najprej so se razširile vesti, da bo vojaška komanda gradnjo kratko in malo ustavila in da bodo vsi delavci ob zaposlitev, nato pa, da bo oblast pomagala podjetju pri najemanju brezposelnih rudarjev v naših revirjih, minerje pa bodo zamenjali minerji iz Like.

Med domačini pasivne Dolenjske, ki so bili tako krvavo potrebni zaslužka, je strah pred izgubo zaposlitve povzročil velik preplah, zlasti še, ko so s srezkega načelstva prišli neki ljudje, šli po vsej progi od delavca do delavca in jih opozarjali, naj pričnо z delom, v nasprotnem primeru pa jim grozili z odpustom.

Peti dan stavke se je v srednjem rovu sesul strop in zasul precejšen del predora. Naslednji dan pa je Dukič pristal na pogajanje, ki je bilo v kolodvorski restavraciji v Sevnici in ki so se ga udeležili oba banska inšpektorja dela — Baraga in Gorjanc ter predstavnik Delavske zbornice, srezki načelnik in kot zastopnik SGRJ Tomo Brejc z delavskimi zaupniki.

Pogajanja so bila trda. Trajala so dva dni. Predstavniki podjetja so spočetka na vsak način zahtevali kapitulacijo delavcev. Pri tem je podjetju pomagal inšpektor banske uprave in prav tako medlo ugovarjanje predstavnika Delavske zbornice. Potem je Dukič ponudil največ pet par povišanja mezd na uro, česar pa stavkajoči niso sprejeli. Končno so se sporazumeli o mezdnih pogojih. Podjetje je pristalo na povečanje nekvalificiranim delavcem med 15—25 par na uro, minerjem in zidarjem, ki so bili že prej bolje plačani, pa za pet odstotkov na uro. V pogodbo so vnesli določbo, da bo kuhinjo vodil poseben odbor, sestavljen iz delavcev, in da bo nosilce vode plačevalo podjetje, ne pa kot doslej delavci sami.

Na zborovalnem prostoru pred kantino so navzoči delavci še isti večer predložene pogoje soglasno odobrili, minerji pa so že ponoči odšli na delo.

Stavka gradbincev v Murski Soboti

Gradbeni delavci iz Murske Sobote so poslali prošnjo na podzvezo gradbenih delavcev v Ljubljani, naj pošljejo koga v pomoč njihovemu pripravljalnemu odboru podružnice SGRJ. Prišel je Tomo Brejc, pripravljalnemu odboru pa so poslali tudi kopijo že znanega sporazuma, ki so ga dosegli ljubljanski gradbinci. Toda gradbeni podjetniki v Murski Soboti niso hoteli niti slišati za tak sporazum češ, da bi svoje poslovanje zaključili z veliko izgubo, ker so gradnjo sprejeli na podlagi starih nizkih plač.

Gradbincem v Murski Soboti torej ni preostalo drugega, kot da si s stavko priborijo povečanje zaslužka in izboljšanje delovnih pogojev. Ker na pogajanjih na srezkem načelstvu v Murski Soboti na katerih je vodil delavsko delegacijo strokovni tajnik Videnič iz Maribora niso dosegli sporazuma, je dne 1. julija 1936 stopilo v stavko okrog 200 delavcev (gradbena podjetja: Mesarič, Mareš, Novak, Sraka in Jerič).

Po izbruhu stavke je srezki načelnik Gašper Lipovšek že prvi dan sporočil banski upravi, da je glavni povzročitelj stavke zidar Jožef Jud iz Murske Sobote, izvršena preiskava, če so v ozadju stavke komunisti, pa tega ni mogla odkriti. V Murski Soboti je bilo v tem času dvoje zborovanj, na katerih je govoril predstavnik medstrokovnega odbora iz Maribora — socialni demokrat.

Kakšen je bil socialni položaj prekmurskih delavcev, je opisal Tomo Brejc. Tako brezpravnih in izkoriščanih delavcev še ni srečal, čeprav je kot delavec že prej marsikaj videl in izkusil. Žene so delale na stavbah za 1,20 din na uro, težaški delavci so prejemali od 1,40 do 1,50, zidarji in tesarji 3—4 din na uro. Delovni čas je trajal dvanajst ur, katerega so polirji še podaljševali, seveda brez plačevanja nadur. Videl je, ko je polir gonil ljudi kot živino, jih — zlasti ženske — zmerjal z najbolj prostaškimi psovkami in posameznim delavcem neprestano grozil s takojšnjim odpustom. Zaposleni delavci in delavke so se tresli od strahu pred odpustom, da ne bi izgubili še zadnje možnosti skromnega preživljanja,

kajti pisarne gradbenih podjetij so neprestano oblegale skupine brezposelnih delavcev in delavk, zlasti mladine, in prosile za delo.

Že prvi dnevi te stavke so opozarjali, da bo boj nadvse težak, predvsem, ker se jim ni posrečilo, da bi v celoti organizirali prehranjevalno akcijo za pomoč stavkajočim. Tudi denarnih prispevkov je bilo malo. Nad vso pokrajino pa je ležala temna senca pravega gospodarja Prekmurja — veleindustrialca Josipa Benka, ki je imel v rokah vse — denar in oblast. Bali so se ga vsi, celo srezki načelnik Gašper Lipovšek. Z njegovo pomočjo so gradbeni podjetniki v Murski Soboti storili vse, da bi stavko zlomili. Za to pomoč ga seveda ni bilo treba posebej prositi, ker se je sam dobro zavedal, da stavka ogroža tudi njegovo oblast, njegove interese.

Začelo se je s podkupovanjem.

Prvi je bil na vrsti Tomo Brejc. Nastanil se je v gostilni pri Fafleku, kjer se je tudi hranil. Že prvi dan, ko je hotel plačati kosilo, je gostilničarka odklonila plačilo, češ, da je že vse plačano in da bo tako, dokler bo pri njih. Ker gostilničarka ni hotela povedati, kdo naj bi plačal zanj, je to dobroto Brejc odločno odklonil. Posledica te odklonitve pa je bila, da so nadzorstvo nad Brejcem poostrili. Že naslednje jutro navsezgodaj, ko je bil še v postelji, je prišel v njegovo sobo žandar in zahteval od Brejca legitimacijo. Naslednje dni so ga žandarji in policijski agenti stalno spremljali, ne da bi ga ponovno legitimirali.

Benkovi agentje so hoteli podkupiti tudi stavkovni odbor, a brez uspeha. Pokazalo se je, da je bil izbor ljudi v ta odbor pravilen, saj so se vsi odborniki ves čas stavke dobro držali.

Temu so sledile grožnje in zastraševanja.

V odsotnosti mož, ki so stavkali, so policijski in Benkovi agenti hodili k družinam stavkajočih delavcev, poizvedovali kje so možje, kam hodijo, s kom se shajajo itd. Hkrati so ženam pravili, da so njihovi možje člani prepovedane komunistične organizacije, da jih bodo aretirali in da bodo obsojeni na dolga leta ječe. Nekaj žena so premotili, jokale so in rotile svoje može, naj se ne spuščajo v tako nevarne stvari, naj gredo na delo, naj ne uničujejo svoje družine itd. Prihajale so s svojimi tožbami in prošnjami tudi na stavkovni odbor, ki je bil zaradi rovarjenja provokatorjev večkrat v zelo težkem položaju.

Potem so prišli na vrsto stavkokazi.

Sedmi dan stavke so že zjutraj iz vseh stavb prihajala prva poročila, da so stavkokazi začeli delati. Obstajala je resna nevarnost, da se bo zdaj oblasti in podjetnikom posrečilo zlomiti stavko. Podpor stavkajočim ni bilo več; redki posamezniki, ki so stavkajoče doslej podpirali, so odklonili prošnje za nadaljnjo pomoč. Primanjkovalo je hrane. V taki stiski so se na stavkovnem odboru zmenili, da bodo pozvali delavce, da naj z delom počakajo vsaj do pogajanj s podjetniki, ki se bodo začele še istega dne. Krajevna partijska organizacija je prav v tej zadnji najtežji preizkušnji krepko podprla aktiv podružnice SGRJ in ga hrabrila, da je vztrajal v boju in prepričal stavkajoče, da ni drugega izhoda.

Tako se je stavka nadaljevala. Le na neki stavbi je še trajal prepir med stavkajočimi delavci in skupinico stavbincev, v katerega se je vmešal polir. V trenutku, ko so prišli na stavbo predstavniki delavstva, je besno vpil in zmerjal delavce, ker niso hoteli delati. Hotel je pokazati, da lahko dela z njimi, kar hoče. Zgrabil je mlado delavko za prsi in jo z naslednjimi besedami: »Ti prekleta cajdra, pojdeš na delo ali ne!« potisnil ob zid. To pot je Brejc zgubil razsodnost in storil nekaj, kar kot »zakoniti« predstavnik delavcev po takratnih predpisih ne bi smel. Iztrgal je delavko polirju iz rok, njega pa s togoto treščil ob zid. Polir se je prijel za glavo in se z besedami: »Ježuš, ježuš« odstranil s stavbe.

Na pogajanjih naslednji dan so bili pojetniki popustljivejši, kar dokazuje tudi zapisnik, ki ga dobesedno navajam:

»Zapisnik

sestavljen dne 6. julija 1936 na srezkem načelstvu v Murski Soboti po razpravi z zaupniki delavstva v zadevi povišanja mezd v štrajkovnem pokretu gradbenih delavcev.

Navzoči:

1. Lipovšek Gašper, srezki načelnik v Murski Soboti
2. Brejc Tomo, strokovni tajnik od Saveza gradjevinskih radnika Jugoslavije, podsaveza za Slovenijo,
3. Žalik Matija, izvoljeni zaupnik za zidarje pri stavbnem podjetniku Majerju,
4. Lang Mihael, izvoljeni zastopnik za delavstvo težaške stroke pri isti firmi,
5. Sabotin Matija, izvoljeni zastopnik zidarjev pri stavbnem podjetniku Mesariču,
6. Sapač Štefan, izvoljeni zastopnik za težaško delavstvo pri srednjem stavbnem podjetniku,
7. Gašper Alojz, izvoljeni zidarski zaupnik od delavstva pri stavbnem podjetniku Novaku,
8. Bencak Alojz, izvoljeni zastopnik zidarskih delavcev pri stavbnem podjetniku Jeriču iz Melincev.«

To je pomenilo velik uspeh, tolikanj bolj, ker za nadaljevanje stavke delavci niso bili več sposobni.

Po izčrpni razpravi je sklenilo delavstvo gradbene stroke s svojimi izvoljenimi in pooblaščenimi zaupniki prenehati stavko pod naslednjimi pogoji:

»1. Zaradi stavke ne smejo podjetniki prizadetih delavcev v nikakršni obliki zasledovati (preganjati).

2. Delavci sprejmejo od delavskih podjetnikov ponujene zvišane plače, in sicer:

a) Ženski delavci 1,50 din,
b) Moški delavci 1,80 din na uro,
c) Zidarski delavci 4 din, kvalificirani 4 din.

3. Te mezde se razumejo kot minimalne mezde na uro.

4. Ta sporazum velja pogojno do 31. julija 1936. S 1. avgustom 1936 se zahtevajo za moške delavce povišane mezde in sicer na uro od 2 din naprej.

5. Delavstvo izraža upanje in željo, da se bo v zadevi čimprej in tako pravočasno sklicala razprava Inšpekcije dela, da bodo zanesljivo s 1. avgustom moški deležni zahtevane povišane mezde od 2 din naprej na uro.

6. Določbe obrtnega zakona in zakona o zaščiti delavcev se morajo v polni meri upoštevati.«

Po zaključku stavke v Murski Soboti so Toma Brejca aretirali, ga zaprli, 18. avgusta 1936 pa so ga izgnali iz Jugoslavije.

Mezdno gibanje in stavka gradbenih delavcev na Jesenicah

Položaj pred mezdnim gibanjem

Ko je Kranjska industrijska družba obnavljala nekatere obrate (livarno, valjarno in druge) ter gradila nove (plavž, šamotarna, modelna mizarna, stanovanjske hiše za mojstre in uradnike, škarpo ob cesti proti Javorniku, daljnovod visoke napetosti od Zasipa pri Vintgarju do Železarne), je gradbena dejavnost v jeseniškem revirju močno oživela. Tudi na železnici in drugod so potekala različna gradbena dela. Tako so gradbena dela izvajala gradbena podjetja — Gradbeno podjetje Didek dela na daljnovodu, strokovna dela na elektroprenosu pa švicarsko podjetje Brown-Boweri. Izvajalec drugih in glavnih gradbenih del pri KID je bil Slograd, družba, katere kapital se je prepletal s kapitalom KID. Odnos med njima ni bil le odnos naročnik — izvajalec. Direktor Slograda Pirkmajer je bil istočasno delničar KID, drugi delničar KID in podpredsednik upravnega odbora KID Avgust Praprotnik pa je bil prvi delničar Slograda. Zato smo govorili, da sta Slograd in KID sestrični. Ostali izvajalci gradbenih del na Jesenicah in v okolici so bili gradbeniki in samostojni zidarji mojstri Regovec, Svetina, Pangeršič, Jenko in drugi. Gradbeno podjetje Didek je gradilo šamotarno.

V začetku poletja 1936 je bilo pri teh delodajalcih zaposlenih okoli 500 delavcev. Večina, okoli 300, je bila zaposlena pri Slogradu. Sestava in položaj teh delavcev sta bila enaka kot na primer v Ljubljani. Delavci so bili od vsepovsod: mnogo je bilo fantov, ki so pobegnili pred fašisti s Primorske, a najmanj domačinov.

Stavbinski delavci niso bili organizirani v sindikatu, zato so bili toliko bolj izkoriščani. Sindikalne organizacije na Jesenicah so vključevale le delavce KID in se niso v glavnem povezovale z delavci drugih strok.

Kako so kapitalisti izžemali delavce pri Slogradu, naj nam pokaže naslednji primer: dne 31. decembra 1935 je bilo dodeljeno skupini delavcev na tračničnem tržišču v železarni delo »na čas« (ko je delo opravljeno, se piše cela dnina — 10 ur — in delavci gredo lahko domov). Ko so delo z vso vnemo kmalu končali, so morali po nalogu delovodje začeti še drugo delo. Pri tem jim je dejal: »Fantje, le primite, od 14. ure dalje

OBČINSKA KNJIŽNICA

vam bom dal še 50 odstotkov gor.« Ko so tako delali do 17. ure in bili vsi zbiti, jih je delovodja zadržal na delu do 18. ure. Delali so 11. ur, preddelavec jim je povedal, da jim bodo pisali 19 ur, ker so dobro delali.

Ko so prišli delavci 2. januarja na delo, jim je preddelavec sporočil obvestilo delovodje (geometra Pochyla — op. pisca), da so jim za 31. december pisali le 10 ur, za 50 odstotkov povišanje pa se naj sami pobrigajo. Vedel je, da si delavci tega ne bodo upali. Nedavno tega je namreč neki delavec zahteval po zakonu 50-odstotni povišek za nadurno delo, ga dobil, a hkrati tudi odpust z dela.

Gradbinske delavce pri Slogradu so izrabljali tudi za druga redna dela, ki so jih opravljali železarji in ki so bila vezana na plačilne pogoje po kolektivni pogodbi med KID in železarji. Po kolektivni pogodbi so imeli delavci železarne, ki so delali na planem (na placu) zunaj obratov 5 din in več na uro, za nadurno delo pa še 50 odstotkov poviška, gradbinskim delavcem pa so plačali za enako delo le od 2,5 do 3 din na uro brez nadurnega poviška. Tako je KID poskušala s pomočjo gradbinskih delavcev rušiti mezdne odnose s svojimi delavci in jih na tak način hotela napraviti popustljivejše do njenih zahtev.[8]

Pochyla je vodil dela Slograda pri rekonstrukciji in novogradnji internih železniških tirov v tovarni. Ta ni obveščal le svojih predpostavljenih pri Slogradu o delu in stanju, marveč neposredno tudi tehničnega direktorja KID inž. Dostala. Oba sta bila sudetska Nemca. Ko je KID pozneje postavila Pochyla za šefa žične valjarne, kjer so bili mnogi delavci razredno zelo zavedni, smo se spraševali, kaj to pomeni, še posebno, ker Pochyla ni bil kak poseben strokovnjak, posebno za valjarno ne. Menili smo, da je Pochyla dobil to mesto pri KID kot priznanje za njegov priganjaški in brezobziren odnos do gradbincev in tudi do železarjev.

Pochylo so imeli železarji v slabem spominu še iz leta 1932. Na Novega leta je razneslo dovodno cev na turbini hidroelektrarne KID v Zasipu. Deroča voda je napravila precej poškodb in odplavila veliko zemlje. Popravilo gradbenih del in ureditev zemljišča je prevzela firma Didek. Ta je dala vodstveni in strokovni kader, delavce za zemeljska dela pa KID iz svojih obratov. Zemeljska dela je vodil Pochyla. KID je zaradi pomanjkanja naročil ustavila delo v žični valjarni, žičarni in v hladni valjarni in večino teh delavcev posodila Didku za obnovitvena dela v Zasipu, ki so se začela v začetku januarja. Delavci so se vozili na delo z vlakom do Žirovnice, od tam pa peš do Zasipa.

Med delavci žične valjarne sem bil tudi sam. Pochyla in njegovi pomočniki so ravnali z nami tako, kot so bili vajeni delati z do skrajnosti izkoriščanimi pomožnimi gradbenimi delavci. Mi smo se temu postavili po robu in Pochyla je kmalu spoznal, da z nami ne bo mogel tako ravnati.

Poleg brezobzirnega priganjaštva, nam tudi mezd niso hoteli izplačevati v višini, kot jih je določala kolektivna pogodba za nadomestno

delo, kadar v obratih ni bilo dela. Po pogodbi bi nam morali plačati najmanj 5 din na uro. Pochyla pa je hotel to znižati in diferencirati za različna dela in sicer 3,0 do 3,5 ter 4 din na uro. Prevoz na delo in nazaj smo morali plačevati sami.

Konflikti med priganjači in delavci so se vrstili. Eden takih incidentov je nastal med delavcem Jožetom Stražišarjem ter delovodjem Nagličem. Ta je kričal nad Stražišarjem in ga priganjal, naj pridno dela. Ker se Stražišar ni zmenil za njegovo kričanje, ga je Naglič vprašal za ime, da ga bo zapisal (črna lista). On pa mu je odgovoril, naj vpraša kar Pochyla, ker ga ima že zapisanega.

Zaradi takih in podobnih šikan in ker niso rešili vprašanja plač, smo naslednji dan po incidentu s Stražišarjem prenehali z delom. Nekateri delavci so hoteli celo kar fizično s krampi in z lopatami obračunati s priganjači. Pochyla je pobegnil in se skril. Ko se je položaj nekoliko pomiril, so delavci določili delegacijo, ki naj bi šla na direkcijo in povedala, da delavci ne bodo delali prej dokler se ne uredijo sporne zadeve, in sicer:

— plače po pogodbi,
— plačati prevoz na delo in nazaj,
— drugačen odnos predpostavljenih do delavcev.

V delegaciji smo bili Franc Jerala, Janez Tavčar in jaz. Delegacijo je vodil glavni zaupnik Jurij Jeram. Na direkciji so obljubili, da se bodo stvari uredile po pogodbi in da bodo opozorili firmo glede ravnanja z delavci. Na podlagi tega smo nadaljevali z delom. Kako je KID posredovala glede odnosa do delavcev, pa smo kmalu občutili. Po izprtju marca 1932 je KID odpustila večje število delavcev, med njimi precej onih, ki so izstopili pri delu v Zasipu. Na listi za odpust sem bil tudi sam. Rešilo me je pa naključje, da sem bil medtem izvoljen za delavskega obratnega zaupnika v valjarni žice. Kot zaupnika pa me je pred odpustom ščitil zakon.

Kako so postopali z delavci, naj navedem še dva primera. Šef del, ki jih je izvajal na Jesenicah Slograd, Vlado Makoratti je ob asistenci delovodja Vinka Genusija nadzoroval izvajanje del in opazoval, kako delavci delajo. Od zidarja Andreja Pazlarja je zahteval, da mora nanašati malto na zid z zajemalko, ne pa s kelo (žlico). Pazlar je bil zelo korajžen in mu je odgovoril po gorjansko: »Vsak tele ma svoj vesele, vsak vov ma svoj prov.« Pazlar je bil na samem mestu odpuščen.

Podoben primer se je pripetil zidarju Janku Pogačarju, ki je delal pri gradbeniku Pangercu na Bledu. Pogačar si je pri delu poškodoval prst na roki in iskal zdravniško pomoč. Ker Pangerc ni imel Pogačarja zavarovanega in mu je zaradi tega grozila kazen, je nagovarjal Pogačarja naj na zavodu pove, da je delal pri njem le dva dni, rok za prijavo delavca na zavarovanje je bil namreč tri dni. Ker Pogačar tega ni storil, ga je Pangerc takoj odpustil.

Organiziranje gradbincev in priprave za ureditev razmer

Tako stanje, zlasti po uspešno zaključeni stavki gradbincev v Ljubljani, je nujno terjalo, da se delavci čimprej organizirajo v sindikat tudi na Jesenicah. To je zadevalo neposredno tudi koristi kovinarjev. Zato se je SMRJ na pobudo KP povezal z zvezo gradbinskih delavcev v Ljubljani in zaprosil, da pomaga organizirati sindikalno podružnico gradbincev na Jesenicah. Vodstvo podružnice SMRJ se je povezalo tudi z nekaterimi gradbinskimi delavci in z njimi pripravljalo ustanovitev sindikalne organizacije. Iz Ljubljane je prišel v imenu podzveze gradbinski delavec Tomo Brejc in z našo pomočjo pripravil ustanovitev organizacije[9]. Sredi junija smo postavili iniciativni odbor, srezkemu načelstvu pa poslali predlog pravil za ustanovitev sindikalne podružnice na Jesenicah. Že do konca junija se je organiziralo v to sindikalno organizacijo okoli 200, do začetka avgusta pa približno 300 delavcev.[10]

Dne 30. junija je bilo prvo zborovanje gradbincev v Delavskem domu pri Jelenu. Obravnavali so ljubljanski sporazum med gradbinci in delodajalci. Navzoči so tudi za Jesenice in okolico zahtevali mezde po prvem draginjskem razredu, kot jih je sporazum določal za mesta Ljubljano, Maribor, Celje in Kranj. Svoje stališče je zbor utemeljeval s tem, da so Jesenice in ves radovljiški okraj zaradi bližine letovišč, daljšega transporta življenjskih potrebščin in sorazmerno močno razvite industrije med najbolj dragimi mesti in krajev v državi. Sklenili so, da bodo to stališče sporočili vsem področnim gradbenim delodajalcem in jim predlagali, da podpišejo za Jesenice sporazum o priznanju višjega draginjskega razreda. Na zborovanju sta govorila glavni delavski zaupnik Javornika Ignac Kralj in predsednik podružnice SMRJ Jesenice. Zbor je potrdil tudi iniciativni odbor in prijavo pravil za ustanovitev sindikata gradbincev. V iniciativni odbor so prišli Miha Bizjak, Franc Gubanc, Stanko Finžgar, Jože Primožič in morda še kdo. Ker jeseniški gradbinski delavci niso imeli izkušenega sindikalnega delavca, ljubljanski pa niso mogli v večji meri pomagati, je podzveza stavbinskih delavcev za Slovenijo prosila nas iz SMRJ za pomoč in 3. julija 1936 pooblastila mene, da v njenem imenu z vsem polnomočjem posredujem v interesu delavstva, organiziranega v SGRJ za zboljšanje njihovega gospodarskega položaja.

Veliko oporo in pomoč je stavbincem pri organiziranju nudil tudi komunist Slavko Federl. Zelo so mu zaupali.

Na zborovanju so delavci odkrivali primere izkoriščevalske samovolje delodajalcev in njihovih priganjačev do zaposlenih. Dne 3. julija 1936 je iniciativni odbor sklical novo zborovanje delavcev, toda oblast ga ni dovolila[11].

Tudi Narodna strokovna zveza je sklicala shod gradbinskega delavstva, hoteč si zagotoviti vpliv med njimi. Govorila sta podpredsednik podružnice Ivan Markovič in Vekoslav Bučar iz Ljubljane. Shod je potrdil ljubljanski sporazum s posebno resolucijo, naslovljeno na razne oblastne forume in na ministrstvo socialne politike in narodnega zdravja

Vencelj Perko (leta 1935) — soorganizator stavke gradbenih delavcev na Jesenicah

41 2

POOBLASTILO!

Zveza gradbevinarskih radnika Jugoslavije, Podsavez za Slovenij pooblašča g. Perko Vecelj-na, da v imenu istega z vsem polnomočjem za posreduje v interesu delavstva organiziranega v SGRJ za izoolšanje njihovega ekonomskega položaja.

Za Savez Gradjevinarskih Radnika u Jugoslaviji Podsavez za Slovenijo v Ljubljani

Ljubljana, dne 3.VII.1936.

t.č. predsednik
Justeršič Franc

Faksimile pooblastila Venclju Perku

ter zahteval boljšo higiensko zdravstveno zaščito pri delu. Predlagali so tudi, da se določi pri javnih delih minimalna dnevna mezda za težake na 32 din, za kvalificiranega delavca na 58 din.[12] Da je bil ta predlog neiskren in demagoški, se je pokazalo ob koncu stavke, ko je isti Marković nabiral stavkokaze in bil med likvidatorji stavke. V NSZ je bilo organiziranih nekaj gradbinskih delavcev pred stavko, znatno več pa po stavki. Zato se je v naših vrstah začelo postavljati vprašanje medstrokovnega akcijskega odbora za gradbene delavce, kot smo ga imeli za kovinarje. Toda sindikalna organiziranost gradbincev je bila v tem času še tako šibka, da nam to ni uspelo.

Grožnja delavcem z odpustom

Dne 20. junija je Slograd odpovedal delovno razmerje vsem delavcem s štirinajstdnevnim odpovednim rokom. Podjetje je nadaljevalo s stalno grožnjo[13] odpusta, tudi po podpisu ljubljanskega sporazuma. Tako je Slograd skušal preplašiti delavce — nosilce začetnega mezdnega gibanja na Jesenicah in jih odvrniti od nadaljnjega boja. KID, Slograd in drugi so videli, kako nastaja v Delavskem domu pri Jelenu močna organizacija gradbinskih delavcev. To so hoteli za vsako ceno preprečiti. Odpoved delovnega razmerja je bil prvi ukrep. Odpoved pa je pomenila tudi pritisk na oblast da bi dovolila zgraditev novega obrata ogljarne v Hrenovici, čemur se je protivila jeseniška občina. Prav tako je banovina iz politično taktičnih razlogov nasprotovala tej zgraditvi. Westen je v odgovor na to nasprotovanje oblasti »odpovedal« pri Slogradu naročeno delo. Slograd pa je to izkoristil za utemeljitev odpovedi delovnega razmerja delavstvu.

Odpoved pa se je povezovala še z enim vprašanjem, ki smo ga na kratko imenovali Jesenice—Zenica. Vlada je namreč takrat odobrila železarni Zenica 700 milijonov din državnega kredita za zgraditev novih obratov. KID je stalno poudarjala to dejstvo in hotela s strahom pred Zenico ustvariti strah pri kovinarjih, češ da bo zeniška železarna zgrajena na škodo jeseniške. V podporo tem domnevam so se pojavile tudi govorice, da bo KID ustavila proizvodnjo v nekaterih obratih (žičarna, žebljarna, zavijalnica).[14] Vse to naj bi Westnu pomagalo ustvariti med kovinarji vzdušje negotovosti in strahu od državne banke pa naj bi izsilil kredite za rekonstrukcijo in novogradnjo. Da zadeva ni bila tako kritična za KID in da ni resno mislila na ukinitev obratov, je potrdil občni zbor delničarjev KID, ki je prav v tem času povečal svojo glavnico od 45 na 90 milijonov din. Če bi bilo njihovo stanje resnično tako slabo, ne bi povečali glavnice in ne bi gradili novih obratov. Kako sta obe družbi — KID in Slograd delali z roko v roki, se vidi tudi iz tega, da je KID na isti dan (20. junija), ko je Slograd odpovedal delavcem službo, s posebnim obvestilom razglasila, da so v tovarni zasedena vsa delovna mesta, da ima njen prijavni urad 2000 prošenj za sprejem delavcev in 200 prošenj za sprejem uradnikov.[15] To je bilo opozorilo zaposlenim, tako v železarni kot pri Slogradu, da morajo računati s to rezervo,

ki čaka, da jih zamenja. Tako je odpovedni manever Slograda in KID služil le interesom obeh družb in kot »korobač« za gradbince in kovinarje.

Odpoved gradbincem je potekla 4. julija. 22. julija je prišel v železarno ban dr. Marko Natlačen. Pred direkcijo so ga pričakali tehnični direktor KID inž. Dostal, Peter Arnež, banski svetnik in kandidat za glavnega delavskega zaupnika na listi JSZ leta 1936 (in poznejši organizator zveze združenih delavcev ter med vojno bele garde) in industrijski uradnik Avgust Kuhar, eksponent JRZ pri KID. Čeprav je imel obisk uraden namen, da se ban spozna z razmerami v tovarni, predstavnikov delavstva ni hotel sprejeti. Prek Arneža, ki je bil tudi delavski zaupnik in banov prijatelj, sta se prijavila na razgovor Ignac Kralj v imenu delavskih zaupnikov za SMRJ in za gradbince jaz. Ban je sporočil: »da je rade volje pripravljen sprejeti zaupnika v Ljubljani, ker mu za to na Jesenicah glede na razsežnost delavskih vprašanj primanjkuje časa.«[16] Zaupnika sta mu hotela pojasniti položaj delavstva, posebej položaj gradbinskih delavcev. Da ban za srečanje s Kraljem in menoj ni imel časa ne na Jesenicah med obiskom ne v Ljubljani, se razume samo po sebi. Prav v tem času je prišlo do najtesnejšega sodelovanja med KID in JRZ oziroma bansko upravo in zarota proti razredno zavednemu delavstvu, predvsem pa proti razredno zavednim delavskim zaupnikom SMRJ pri KID.

Gradbeni delavci gredo v stavko

Na predlog predstavnika sindikata gradbincev (SGRJ) je srezko načelstvo sklicalo razgovore med delodajalci in predstavniki delavstva in pripravilo osnutek sporazuma za podpis. Nekatera podjetja so odklonila pogajanja, med njimi Slograd; svoja stališča je sporočil pismeno 7. avgusta 1936.[17] Tudi pozivu srezkega načelnika, da se začno pogajati, se glavni delodajalci niso odzvali. Zato so gradbinci sklenili stopiti v stavko. O tem so obvestili druge sindikalne organizacije (NSZ in JSZ) in podružnice sindikata gradbinskih delavcev ter jih pozvali, naj jih podpro v njihovem boju. Izvoljen je bil stavkovni odbor. Sestavljali so ga Miha Vizjak kot predsednik in člani Stanko Fende, Anton Kokalj, Jože Primožič, Franc Gubanc, Ivan Jenkole in drugi.

Dne 10. avgusta ob 12. uri so delavci Slograda in Dédeka pri gradnji šamotarne ustavili delo. Naslednji dan so začeli stavko še delavci firme Dédek pri graditvi daljnovoda Zasip—železarna Jesenice, pridružili pa so se jim še delavci stavbnega mojstra Svetina z Bleda. Pri Slogradu je stavkalo okoli 300, pri Dédeku okoli 30, pri Svetini približno 40 delavcev-gradbincev. Stavka je zajela tudi druge gradbinske delavce.

Stavkovni odbor je organiziral dva aktiva: enega, ki je odgovarjal za straže na deloviščih, drugega pa za zbiranje sredstev za pomoč stavkajočim. Straže so bile postavljene tudi pri vseh vhodih v tovarno. Menjavale so se vsake štiri ure. Prišli so tudi žandarji in začeli patruljirati po cesti, stalne straže pa so varovale tudi vse glavne vhode v železarno — na Savi in na Javorniku. Ker je bila večina stavkajočih delavcev

brez sredstev, na finančno pomoč sindikata pa tudi niso mogli računati, saj so se šele organizirali, smo pri SMRJ pomagali organizirati skupno kuhinjo. Preskrbeli smo jim kotel (kotel je danes v tehniškem muzeju) in drugo posodo. Skupina stavkajočih je zbirala hrano in denarne prispevke vse od Rateč do Radovljice in Bohinja.

Odziv prebivalstva je bil izreden. Hrane je bilo dovolj, pa tudi denarja so nabrali precej. Celo župnik iz Begunj je dal 50 din, četudi mu žig sindikalne organizacije na nabiralni poli ni bil všeč. Gradbincem pa so močno pomagale tudi žene kovinarjev. Zbirale so hrano in jo z vozički vozile v kuhinjo na vrtu Delavskega doma pri Jelenu. Žene so pomagale tudi pri kuhanju. Spodbujale so delavce, naj vztrajajo v boju za svoje pravice.

Zaradi take materialne in moralne pomoči je bila morala stavbincev še po petih tednih stavke trdna in so bili odločeni vztrajati do zmage. Močno spodbudo za enotnost in odločnost v boju pa je dala gradbincem mogočna proslava 30-letnice naše sindikalne organizacije SMRJ na Jesenicah prav ob času stavke (15. in 16. avgusta). Tej proslavi so prisostvovali tudi gradbinski delavci z Jesenic in iz Ljubljane. Kot je imela mogočna manifestacija slovenskega delavstva ob celjskem zletu leta 1935 velik vpliv na stavko jeseniških kovinarjev, da so šli v stavko, tako je vplivala naša proslava na borbenost gradbinskih delavcev, pa tudi na borbenost tekstilnih delavcev iz Kranja, ki so se te proslave udeležili in šest dni po tej proslavi začeli veliko tekstilno stavko, ki je zajela skoro vso Slovenijo.

Pozivu na pogajanje so se odzvali nekateri podjetniki. Na zahtevo stavkajočih so pristali podjetniki Jenko z Javornika, Regovec z Jesenic in Svetina z Bleda. S temi je bil tudi podpisan sporazum in pri njih zaposleni delavci so nehali stavkati.

Gradbenik Miloš Regovec se spominja pogajanj o zahtevah gradbinskih delavcev, ki so bila na srezkem načelstvu v Radovljici. O tem je zapisal:

»Večina povabljenih gradbenikov se je odzvalo vabilu srezkega načelnika, nekateri pa niso prišli. Ko sem prišel v uradni prostor, sta živahno razpravljala zidarski mojster Pangerc z Bleda in predsednik SMRJ podružnice Jesenice ter pooblaščenec gradbinskih delavcev Vencelj Perko. Pangerc je trdil, da on delavce dobro in pošteno plačuje in da se zato s pogodbo ne strinja. Pooblaščenec gradbinskih delavcev je pojasnjeval upravičenost in nujnost ureditve medsebojnih odnosov, da se zagotovi vsaj minimalna eksistenca gradbinskega delavca.

Na račun nizkih delavskih plač — saj so nekateri plačevali delavce le po 2 din na uro — in na slabi izvedbi del zaradi štednje materialov so nekateri zaostrovali konkurenčni boj med podjetniki.

Ko je srezki načelnik dr. Ivo Vrečar pojasnil, zakaj nas je povabil, nas je pozval, da se izjavimo, če smo pripravljeni na sporazum in podpis pogodbe z delavci. Nekateri so podpis odklonili. Zidarski mojster Ivan Jenko z Javornika, Svetina z Bleda, jaz in morda še kdo, smo kolektivno pogodbo podpisali!«

Le glavni in najbolj bogati podjetji Slograd in Dédek nista hoteli pristati na zahtevo delavcev. Za njima je bila KID, ki je nasprotovala zahtevam stavkajočih, čeprav se ji je mudilo z gradnjo njenih novih obratov. KID je videla za stavko komuniste in druge levičarje, ki so imeli tedaj odločilen vpliv med delavci na Jesenicah. Zato je pomagala Slogradu in Dédku zlomiti stavko, saj je po dosegi zavezništva z JRZ botrovala tudi banovi odredbi o stavkah z dne 5. septembra 1936.

Banovinska odredba je do skrajnosti omejevala svobodo stavk kot sredstva za zaščito pravic delavcev. Odredba je bila protisunek stavkovnem gibanju v tem letu sploh in konkreten ukrep proti stavki kranjskih tekstilcev in gradbinskih delavcev pri Slogradu in Dédku na Jesenicah. Glasila se je dobesedno:

»Radi čuvanja miru in reda ob mezdnih gibanjih in stavkah izdam na podstavi čl. 67 v zvezi s čl. 65 in 66 zakona o notranji upravi naslednjo odredbo:

Brez ozira na kazensko postopanje je kaznivo in sicer uradoma:

1. nagovarjanje in zapeljevanje nameščencev in delavcev k dejanjem, ki so bodisi uradoma bodisi na predlog kazniva po kazenskih zakonih.
2. Omejevanje osebne svobode v obratnih prostorih.
3. Omejevanje, ali preprečevanje prostega lastnikovega razpolaganja z obratnimi prostori, tako zaprtimi kakor tudi odprtimi in s predmeti, ki se tam nahajajo.
4. Nasilno odvračanje od dela, bodisi z grožnjami, bodisi z dejanji.
5. Donašanje alkoholnih pijač in predmetov, ki bi služili za udobje, zabavo ali razvedrilo osebam, ki se neopravičeno zadržujejo v obratnih prostorih.
6. Izražanje oziroma izkazovanje odobravanja ali simpatij v kakršnikoli obliki osebam, ki imajo neopravičeno zasedene obratne prostore, odnosno vršijo druga nezakonita dejanja v zvezi s stavko, kakor tudi nabiranje in dajanje denarnih prispevkov ter nabiranje in darovanje živil ali obleke zanje.
7. Postajanje ali zbiranje v gručah pred obrati v katerih se stavka ali kjer se stavka pripravlja.

Gori navedena dejanja se kaznujejo v smislu čl. 69 zakona o notranji upravi z globo od 10 do 1000 din, ob neplačilu denarne kazni v oddeljenem roku pa z zaporom od enega do 20 dni.«[18]

Ban je s svojim prejšnjim razpisom z dne 22. avgusta 1936 dal zaupno navodilo[36] o postopanju upravnih oblastev ob izbruhu delavskih stavk. V tem navodilu je naročal, da morajo upravna oblastva in varnostni organi najskrbneje nadzorovati gibanje delavstva, njegove strokovne organizacije in njih zastopnike. Če ugotovijo, da so na razdiralnem delu nepoklicane osebe (emisarji), naj te odstranijo iz upravnega ali policijskega okoliša, nevarnejše osebe pa privedejo upravi policije v Ljubljani. Če izbruhne stavka, je treba z vsemi dopustnimi sredstvi (koncentriranje žandarmerije, omejitev policijske ure) zavarovati javno varnost in mir, posebej še, če bi bila nevarnost, da se stavka razširi

Stavkajoči delavci »Slograda«

še na podjetja v drugih krajih. V slučaju potrebe naj se obrnejo za večjo pomoč žandarmerije na bansko upravo, v *nujnih* primerih pa kar na komando žandarmerijskega polka. Varnostnim organom je še naročil, da morajo imeti najtesnejšo in neposredno medsebojno zvezo, da bi tako lahko takoj intervenirali. Na koncu navodila je ban naročil upravnim oblastem, da pošiljajo notranjemu ministru in njemu poročila o pripravah in izbruhu stavk, o njih poteku in o stanju pogajanj. Navodilo je bilo poslano srezkim načelnikom, predstojnikom mestnih policij, predsednikom mestnih občin Ljubljane, Maribora, Celja in Ptuja ter komandantu žandarmerijskega polka in njihovim vodom in stanicam ter komandantu vojske dravske divizijske oblasti.

Oblast v stavkovnem gibanju in boju delavstva ni videla le prizadevanja za izboljšanje ekonomskega in socialnega položaja, temveč je ta boj smatrala kot politično akcijo komunistov, ki naj bi ustvarila napetost v javnosti in ogrožala splošni javni red in mir. V svojih razpisih je oblast celo navajala, da komunisti po navodilih svojega vodstva iz tujine pripravljajo generalno stavko. Kako sta se navodilo in naredba upravnih oblasti izvajali v praksi, pa je kmalu pokazalo življenje.

Na podlagi te odredbe je srezko načelstvo v Radovljici prepovedalo skupno kuhinjo stavkajočih na Jesenicah.

V znak solidarnosti s stavkajočimi tekstilci v Kranju in gradbinci na Jesenicah ter v protest proti banovi odredbi smo jeseniški komunisti in drugi levičarji pripravljali teren za solidarnostno, oziroma protestno stavko delavcev železarne. S tem namenom smo razpravljali tudi v okviru medstrokovnega akcijskega odbora (MAO) (medstrokovni

akcijski odbor so leta 1936 ustanovile vse tri strokovne organizacije kovinarjev na Jesenicah — SMRJ, JSZ in NSZ —, da bi usmerjal akcije kovinarjev pri reševanju internih problemov kot v povezavi boja skupno z ostalimi delavci) v začetku septembra 1936. Kako je potekala razprava na tem sestanku, nam pove tudi poročilo, ki ga je napisal član tovarniške obveščevalne službe:

»Poročilo o včerajšnjem sestanku zaupnikov SMRJ, JSZ in NSZ. Navzoči nad 300 delavcev.

Včerajšnje zborovanje delavskih zaupnikov posameznih organizacij je nakazalo dvoje smeri.

1. Pukšič (preds. v JSZ podr. Jesenice — op. pis.) je energično izjavil, da je proti vsaki stavki in je pristavil, da ne bo nikdar dovolil, da bi se za hrbtom strokovne organizacije katerekoli skupine uganjala zahrbtna politika.

V tem trenutku je Perko odgovoril, da je bila ta izjava čisto odveč, ko vendar deluje MAO. (Perko je vedel, kam Pukšič meri.)

2. Zupan (preds. NSZ podruž. Jesenice — op. pisca) se je izjavil proti stavki. Ignac Kralj in Perko sta dalje izjavila, da je treba kot poslednje sredstvo uporabiti tudi stavko. Itd ...

Tedaj je skočil Pukšič na oder in je kričaje izjavil, da ima dovolj tega hujskanja, delavstvo naj pogleda Trbovlje, ki so jih privedli delavski voditelji do prepada, ker so neprestano organizirali akcije proti podjetju.

Po tako energičnem protestu sta popustila tudi Perko in Kralj in sta rekla, da sta tudi onadva za to, da se zadeva izvede brez stavke, na stavko mislita le kot na poslednje sredstvo.

SMRJ in NSZ sta bili obe proti odredbi bana. Pukšič jo je zagovarjal v principu. Rekel je, da so delavske organizacije v Kranju zaradi divjega štrajka brez moči. Odredba ne prepoveduje stavke kot take, pač pa uporabo nasilja.

Kdaj naj se vrši zborovanje, še ni določeno. Zborovanje naj bi se vršilo kot protest proti banovi odredbi. Najhujši so bili tisti, ki so propagirali stavko zaradi banove odredbe in so podtikali KID zvezo z režimom. (Zadnji obisk dr. Korošca)«[19]

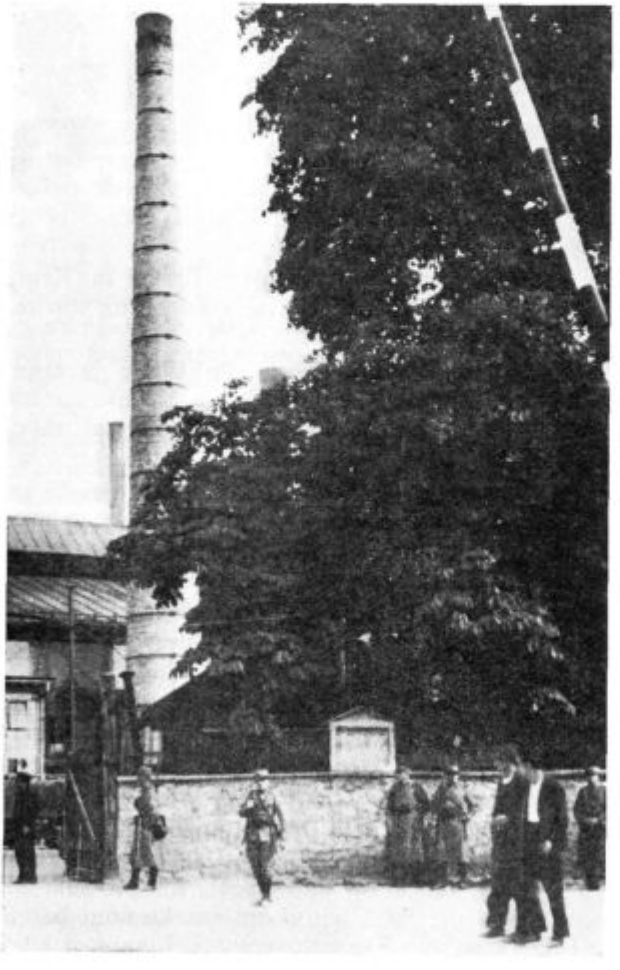
Iz poročila je razvidno, kako različna so bila stališča odgovornih funkcionarjev strokovnih organizacij in kako so nekateri ocenjevali stavkovno gibanje v tem času.

Westen je vztrajal, da je treba z gradbenimi deli za vsako ceno nadaljevati. Zato so mu morali sproti poročati, kako potekajo stvari.

Kako je po 14 dneh stavke dne 25. avgusta 1936 prejel Westen naslednje poročilo generalnega direktorja Noota:

»Dne 24. t. m. smo hoteli nadaljevati dela pri daljnovodu Zasip—Jesenice, a je to preprečila stavka gradbenega podjetja. Dela izvaja tvrdka Brown-Boweri (gradbena tvrdka Dédek — op. pisca), mi pa smo se zavezali preskrbeti pomožne delavce. Pred izbruhom stavke smo hoteli tvrdki Brown-Boweri dati na razpolago Slogradove ljudi. Ker pa ti zdaj

stavkajo, smo nameravali nadaljevati delo s svojimi ljudmi. Naši ljudje so delavoljni in so prišli na delovno mesto. Tam pa se je zbralo v kratkem času več kakor 130 moških, deloma stavkajočih delavcev, deloma drugih, ki so nadaljevanje dela preprečili in grozili, da bodo zbrali 1000 in še več mož v primeru, če bi hoteli izsiliti in zagotoviti delo pri gradnji z orožniško stražo. Okrajni načelnik nima dovolj orožnikov na razpolago, ker je bilo zaradi dvora in stavk v drugih krajih odtegnjenih preveč orožnikov. Trenutno ima na razpolago le 6 mož, kar bi bilo smešno za 7 km dolgo progo. V primeru potrebe bi v določenem času lahko postavil do 25 mož, kar tudi ne bi zadoščalo, ker bi bilo treba delavoljne zastražiti in spraviti domov in obenem noč in dan stražiti 7 km dolgo progo zaradi preprečitve sabotaž. Da bi zaradi teh del, ki niso nujna, saj imamo vode dovolj, ne prišlo do prelivanja

Orožniki pred vhodom javorniške valjarne ob stavki delavcev »Slograda«. 1936

krvi in da pričakovanih težkih časov ne bi zdaj po nepotrebnem zaostrovali, menimo, da s temi deli prenehamo, če nam oblast ne bo zagotovila popolne zaščite.

Če boste obiskali gospoda bana, bi bilo priporočljivo, da ga o tej zadevi poučite, četudi je okrajni glavar to že storil.

Včeraj zvečer ob ½ 7 uri je prispel minister Jankovič s soprogo in dvema sinovoma. Prosil je dovoljenje za ogled obrata, pri čemer sem ga osebno vodil.

Jesenice, — Fužine, 25. avgusta 1936

C. Noot.«[19]

Kakor je videti iz poročila, je KID sprva nameravala zlomiti stavko z oboroženo intervencijo. Potem pa je ubrala drugo pot. Navidezno se je spor med Slogradom in stavkajočimi delavci reševal, v resnici pa je bila v ozadju KID in dirigirala. Računala je, da bo z zlomom stavke gradbincev zadala močan udarec razredno zavednim delavcem železarne, predvsem pa nam komunistom, ki smo takrat stvarno vodili delavsko gibanje na Jesenicah.

Poznejši dogodki so potrdili našo domnevo, da se je KID dogovorila z nekaterimi desnimi elementi v NSZ in s klerikalnim delom v JSZ za zbiranje stavkokazov, ki naj bi zlomili stavko, NSZ in desničarji JSZ, ki so se v tem času že združevali v klerofašistični ZZD pa naj bi prevzeli pozicijo organizatorja gradbinskih delavcev in jih podredili svojim političnim ciljem.

Akcija vseh nasprotnikov stavke je bila usklajena. Dne 5. septembra 1936, na sam dan KID prav gotovo že precej znane odredbe, je KID s posebnim letakom negativno odgovorila na zahtevo delavstva in napadla komuniste s »Pozivom na delavoljne delavce«.[20] Dne 13. septembra je objavila NSZ pismo delavstvu. V njem navaja, da se v spor mešajo tuje nevidne sile, ki delujejo za hrbtom delavskih organizacij. Nadalje omenja, da odpira KID s svojim odgovorom z dne 5. septembra druga pota za dosego delavskih ciljev, zato so oni proti igračkanju s stavko. Beganje delavstva spada h komunističnim metodam borbe. Odklanjajo akcije raznih trojk itd.[21]

Tako se je na zahtevo in pritisk KID ter banske uprave začela protiofenziva reakcije proti stavkajočim gradbenim delavcem, a še bolj proti akcijski enotnosti jeseniških kovinarjev in pobudnikom te enotnosti. Srezki načelnik je prepovedal na podlagi banove odredbe zbiranje materialnih in denarnih sredstev za stavbince in odredil prenehanje skupne kuhinje za stavkajoče, dne 15. septembra pa so pripeljali izdajalski voditelji NSZ in klerikalci v tovarno 45 stavkokazov.

Stavkajoči so poizkušali stavkokaze prepričati, naj ne delajo.

Naslednji dan, dne 16. septembra 1936, je postal Sokolski dom (tu je imela NSZ svoje prostore) zbirališče stavkokazov. Nekatere delavce so na cesti dobesedno lovili z rokami, da bi šli notri.

Centrala NSZ v Ljubljani je obvestila jeseniško podružnico, da lahko dobijo delavce pri gradbenem podjetju Zupan na igrišču za golf

pri Lescah. Tam jih je nabral Adolf Lajnar kar 90 in jih odpeljal na Jesenice. Stavkokaze je vodil podpredsednik NSZ Jesenice Ivan Markovič skozi park Hrenovica pri stranskih vratih v tovarno.

Ko je Markovič odgovarjal na sestanku NSZ na naše napade, da so izdajalci, je odgovoril, da je NSZ vedno zastopala interese delavstva, toda brez denarja iz Moskve.

Lajnarju in drugim »požrtvovalnim« odbornikom jeseniške podružnice NSZ je njihovo glasilo »Delo« z dne 25. 11. 1936 izreklo zahvalo za njihovo stavkokaško početje v imenu vodstva in v imenu vseh devetdesetih zaposlenih stavkokazov.[22] To je bil odgovor liberalcev na naše očitke o Lajnarjevem in Markovičevem izdajstvu.

Kako se je Markovič dobro zavedal svojega izdajstva, nam pove njegova izjava, ki jo je dal po osvoboditvi leta 1945 Janku Avseniku:

»Veš, tiste, ki smo peljali stavkokaze v tovarno od Sokolskega doma za železniškim tirom, gledajo bolj grdo.«

Avsenik pa mu je odgovoril, da jih on ni peljal, pač pa onadva z Lajnarjem.

Kot funkcionarji NSZ, tako so tudi klerikalci in disedenti JSZ ter organizatorji Zveze združenih delavcev na svoj način organizirali nabiranje stavkokazov. S pomočjo duhovščine so jih nabirali od Rateč, Mojstrane, Dovjega, Tržiča, Kamne gorice do Gorij in bohinjskega kota. Govore in agitacijo so opravljali kar sredi ceste in vozili zbrane duše na Jesenice. Tako so pred glavno pisarno videli župnika Demšarja iz Zasipa z nekaj delavci, katerim je prigovarjal:

»Če zdaj ne greste delat, pozneje ne boste dobili dela.«

Posebno vroč agitator za nabiranje stavkokazov pa je bil kaplan Anton Duhovnik s Koroške Bele. Ta je zbranim delavcem pri vratarju na Javorniku podajal v roke krampe in lopate, da bi ja šli delat. Istega dne popoldne je jeseniški kaplan Andrej Križman (poznejši organizator bele garde) na sestanku navduševal delavce za zlom stavke. Pri tem mu je vneto pomagal bivši predsednik JSZ in takratni organizator ZZD in poznejši belogardist Albin Gaser. Tudi ta je imel govore kar na cesti in rotil uboge delavce, naj se boje komunizma.

Nekaj stavkokazov so odpravili v tovarno po železnici v zaprtih vagonih. Tem delavcem so vozili hrano v »trugah«, pokritih s slamo. Gradbinski delavci so poskušali preprečiti delo stavkokazov, a to jim je le delno uspelo. Nekatere so pregovorili, da so prestopili na njihovo stran.

Kljub močni orožniški asistenci ni prišlo do incidentov, razen v primeru, ko je Križmanov stavkokaz iz Mojstrane udaril starejšo žensko po ustih. Ta žena je skupaj z drugimi ženami in s stavkajočimi delavci protestirala proti stavkokazom in nasilju podjetnikov. Stavkajoči so imeli na svoji strani predvsem nas komuniste, naše člane SMRJ in delavske žene ter svojo organizacijo gradbinskih delavcev. Bili smo z njimi povsod, kjer so se zbirali, in jih spodbujali. Tudi naši zaupniki

so budno stali ob strani stavkajočim. Posebno skrb in pomoč sta jim nudila glavni delavski zaupnik Jože Čelesnik in tajnik starešinstva Franc Ravnik.

Da bi gradbince prav v tem kritičnem trenutku uspaval je sreski načelnik dr. Ivo Vrečar sklical na predlog KID 16. septembra 1936 popoldne pogajanja med Slogradom in gradbinci. Pogajanja je vodil sam. Od Slograda sta prišla na razpravo inž. Živko Šumer in Vlado Macoratti, vodja Slogradovih del na Jesenicah. Stavkajoče je zastopala večja delegacija, v kateri so bili Miha Vizjak, Franc Gubanc, Ivan Trpin in Vencelj Perko. Na razpravi, ki je bila v tovarniški kazini je sreski načelnik izjavil, da je radovljiški srez najdražji. Tudi inž. Šumer in Macoratti nista nasprotovala temu. Delegaciji sta obljubila, da bo Slograd preizkušal ugoditi zahtevam, če vložijo ponovno vlogo in če gredo naslednji dan delat. Toda, ko je delegacija hotela imeti to obljubo na zapisniku in podpisano, sta predstavnika Slograda to odklonila. Nato je Vrečar ostro opozoril delavsko delegacijo, da stavka že predolgo traja in da je treba začeti z delom. Pogajanja so bila ponovno razbita, delegacija je odšla.

Zatem je bil sestanek v Kazini med predstavniki KID in srezkim načelnikom Vrečarjem. Podjetje so zastopali inž. Petrovčič,* šef inšpekcije, organizator in izvajalec akcij proti delavstvu. Karel Lukman, šef ekonomata, načelnik tovarniških gasilcev, član v tovarniški obveščevalni službi ter hitlerjanski agent, in Lovro Humer, šef sprejemnega urada in tehnični vodja obveščevalne službe KID.

Na tem sestanku med dr. Vrečarjem in predstavniki MP so se dogovorili za zlom stavke in za napad na nas komuniste.[23] Po nalogu sreskega načelnika so v noči med 16. in 17. septembrom 1936 aretirali 20 žena železarjev z Javornika — Marijo Drobič, Pepco Ažman, Štefko Mur, Mici Martinjak, Ano Volf, Minko Ribnikar, mater in hčerko Praprotnikovo, Marijo Grintov, Marijo Žužek, Justi Kralj in njeno sestro Marijo Giorgioni, Francko Malenšek, moji sestri Alojzijo Hameršek in Francko Trtnik in še pet drugih žena ter nekega tovarniškega delavca. Čez noč so bile zaprte na orožniški postaji na Javorniku, zjutraj pa so jih peš peljali na železniško postajo v Žirovnico, ker so se bali demonstracij na Javorniku.

Odpeljali so jih v srezke zapore v Radovljico.

Zjutraj 17. septembra 1936 so aretirali tudi glavnega delavskega zaupnika KID Jožeta Čelesnika in tajnika starešinstva delavskih zaupnikov KID Franca Ravnika in ju zaprli.

Kakšen pomen je nasprotnik dajal naši pomoči, SMRJ in naših simpatizerjev stavkajočim gradbincem, dokazuje tudi to, da so bili vsi

---

* Inž. Srečko Petrovčič je bil pred tem uslužbenec Slograda in je vodil njegovo delo na Jesenicah. Petrovčič je užival izredno zaupanje podpredsednika upravnega sveta KID Avgusta Praprotnika. Čeprav je bil Petrovčič gradbeni strokovnjak, mu je KID poverila drugo vlogo — urejanje odnosov med delavstvom in KID v vseh njenih vidikih (ekonomskih, družbenih, političnih in oblastnih).

Aretirane žene ob stavbinski stavki leta 1936 na Jesenicah so se vrnile iz zaporov

aretirani iz vrste železarjev, da pa pri tem ni bil aretiran niti eden od stavkajočih stavbincev. Očitno je bilo, da so hoteli oslabiti naš močan vpliv na gradbince in jih od nas oddvojiti. Po zaslišanju v Radovljici so večino žensk izpustili, štiri žene, delavca in zaupnika Čelesnika in Ravnika pa so odpeljali v ljubljanske sodne zapore.

Z Ignacem Kraljem sva na dan aretacije poslala banu Natlačenu naslednjo brzojavko:

»Pogajanja za stavbince pod vodstvom zastopnika oblasti in po krivdi Slograda razbita. Neopravičene aretacije glavnega zaupnika, njegovega tajnika in delavskih žena, delavstvo razburja. Pričakujemo, da jim daste svobodo in da vzpostavite takojšnja pogajanja.

Za stavbince in delavce KID

Perko — Kralj«[24]

Nismo si delali utvar, da bo imel ta protest učinek v smislu zahteve v telegramu. Zavedali smo se, da je bil ves ta postopek kri in meso odredbe, ki jo je ban izdal proti stavkam.

Okrepili so orožniško zaščito. Samo pri vratarju na Javorniku je bilo zjutraj 17. septembra 1936 dvajset orožnikov. Pod tako okrepljeno oboroženo silo so šli stavkokazi to jutro neovirano na delo in stavka se je končala po petih tednih in treh dneh trde in vztrajne borbe.

Na vprašanje aretiranih zaupnikov Čelesnika in Ravnika, zakaj so ju aretirali so jima orožniki povedali le to, da imajo tak ukaz od srezkega načelnika.[25] Aretirane je srezko načelstvo kaznovalo zaradi motenja reda in miru z denarno kaznijo. Delavska zaupnika in zaprte žene v Ljubljani so po treh dneh izpustili, državni tožilec pa jih je obtožil po 18. členu zakona o zaščiti države in 242. paragrafu kazenskega zakona.

Po členu 18. se je smatral državi nevaren element ta, ki je organiziral, podpiral ali kakorkoli pomagal stavkati v državnih podjetjih. To je bil do takrat edini primer v Sloveniji, da je bil po tem členu kdo sodno preganjan. Čez noč sta tudi privatni podjetji KID in Slograd dobili posebno zaščito, kakor državna podjetja.

Na prvi stopnji so bili obtoženci oproščeni krivde, na drugi stopnji pa sta bili obsojeni dve ženi, ker sta motili red in mir. Proti obtožencem so pričali inž. Petrovčič, Karel Lukman in Lovro Humer pismeno ter več žandarjev in delavcev. KID je za obremenilne dokaze poskrbela tako, da je pridobila 24 prič, najbolj obremenilne šele potem, ko so bili obtoženci na prvi stopnji že oproščeni; s pomočjo svojih uradnikov je uprizorila »zaslišanje« novih prič, ki so šele po tem dnevu postali delavci Slograda. Tako so jih podkupili. Sodna procedura je trajala 14 mesecev. Kolikšen pomen je KID dajala temu procesu, dokazuje to, da je prisostvoval razpravam kot poslušalec njen upravni svetnik dr. Dinko Puc in si vse vneto zapisoval.[23]

Da sta bila zaupnika Ravnik in Čelesnik aretirana na zahtevo KID, se vidi tudi iz tega, ker jima je Petrovčič pred posvetom z dr. Vrečarjem v Kazini očital iste prestopke in jima zagrozil, da ju bo že naučil zakonov.[25] Dne 15. septembra 1936 je KID vložila proti Jožetu Čelesniku ovadbo na bansko upravo in predlog da se mu odvzame mandat delavskega zaupnika:

»Kraljevska banska uprava

Referat za inspekcijo dela

Ljubljana

Zadeva: *Predlog za odvzem zaupniškega mandata* glavnemu zaupniku Čelesnik Jožetu

Usojamo si predlagati v smislu člena 112 zakona o zaščiti delavcev, da se odvzame zaupniški mandat Čelesnik Jožetu, in utemeljujemo to naslednje:*

Dne 15. t. m. je bila gradbena tvrdka Slograd d. d., ki izvršuje za nas gradbena dela, pozvana, da prične zopet z deli, ki so bila vsled stavke gradbenega delavstva ustavljena. Poznano je, da je cel čas stavke del stavkajočih oviral na vse mogoče načine izvršbo tudi najmanjših del, ki smo jih hoteli izvršiti z lastnimi delavci, in vse to pod vplivom nekaterih hujskačev od Saveza metalskih radnika. *Tako npr. so jih ponovno prepričevali o upravičenosti stavke Kralj Ignac, Perko Vencelj itd.* Imenovanega dne je delavoljno delavstvo ob orožniški asistenci nastopilo delo, pri čemer je skupina ekstremnih stavkajočih delavcev skušala z vzkliki ovirati nastop k delu.

Čelesnik Jože, glavni zaupnik delavstva pri KID, navedenega dne sploh ni nastopil svoje delo in se je pred 8. uro t. j. pred nastopom dela gradbenih delavcev pomešal med imenovano skupino stavkajočih in je tam očividno hujskal.

---

* predlog je citiran dobesedno in brez pravopisnih popravkov

Pozvan pozneje k našemu delavskemu referentu je izjavil, da je med skupino stavkajočih gradbenih delavcev izvrševal svojo zaupniško funkcijo, ko jih je spraševal, ako je KID obvestila o nadaljevanju dela in če ne, da ta dela ne spadajo gradbeni firmi Slograd, temveč v okvir del pripadajočim tovarniškim delavcem.

Tako vmešavanje glavnega zaupnika KID v zadevo gradbenih poslov, ki so poverjeni privatnim firmam, in v stavko gradbenega delavstva pred samim vhodom v tovarno ob pričujočnosti orožništva in delavoljnega delavstva *pomeni vsekakor moralno in dejansko podpiranje stavkajočih, oz. onih*, ki so skušali nastop dela ovirati in *bi zamoglo imeti nedogledne posledice pri danem napetem položaju, posledice kvarne tako za delavstvo kot za podjetje KID.*

Z ozirom na navedeno ugotavljamo, da je zaupnik Čelesnik Jože težko kršil svoje dolžnosti in prekoračil področje svoje funkcije, ker je ob vladajočem napetem razpoloženju nastala očitna nevarnost *za interese delavoljnih delavcev podjetja Slograd in za* podjetje KID. Posebno je poudariti, da je vršil opisana dejanja ob času ko bi moral opravljati svoje delo v tovarni.

V zvezi z navedenim *prosimo, da se imenovanemu* v smislu člena 112/d zakona o zaščiti delavcev *odvzame mandat delavskega zaupnika*, ker obstoja sicer nevarnost, da bo tak zaupnik v vladajoči nemirni situaciji še nadalje izrabljal svoj položaj.«[25]

Že pred tem, dne 10. septembra 1936 — je KID poslala na bansko upravo pritožbo proti delavskim zaupnikom, češ, da »pomeni njihovo trajno in skrajno sovražno delovanje in hujskanje resno nevarnost za življenje, zdravje in dobrobit delavcev«. Pritožba KID je bila naperjena predvsem proti delavskim zaupnikom Ignacu Kralju, Viktorju Stražišarju in Venclju Perku. Stavke gradbincev se dotika le posredno, zlom njihove stavke pa naj bi bil predvsem udarec proti SMRJ, delavski enotnosti in komunistom.[26]

Slograd je odpustil z dela 18 delavcev, ki so se »pregrešili« proti podjetju kot organizatorji in agitatorji stavke. Ostale so ponovno sprejeli, čez čas pa še nekatere odpuščene.

Kljub zlomu stavke, je podjetje v glavnem le ugodilo zahtevam delavcev; skušalo je ublažiti napetost med delavci in delodajalci, pogodbe pa ni hotelo podpisati.

Narodna strokovna zveza je gradbene delavce, ki jih je nabrala med stavko, organizirala v svojo organizacijo in jim obljubila, da bodo sčasoma dobili stalno zaposlitev v Železarni, če se bodo »dobro izkazali«. V stari tovarniški opekarni je uredila skupno kuhinjo za svoje gradbene delavce, ki jo je vodil organizator stavkokazov Ivan Markovič. Tu so se hranili tudi nekateri narodno-strokovni funkcionarji, čeprav niso delali pri Slogradu, ampak v Železarni. Hrano so kupovali pri trgovcu Balonu in se kmalu zadolžili za več kot 17.000 din. Tako se je začel prepir. Drug drugemu so očitali krivdo za dolg.

Da bi bilo zdrahe pri NSZ konec, je račun poravnal Slograd, KID pa je med drugim dogradila Sokolski dom (tam je imela NSZ svoje

prostore) na račun svojih investicij v tovarni. Ta dela so stala okrog 100.000 din in so bila dejansko nagrada NSZ za njeno razbijaško delo med delavci.[27]

Tudi klerikalci so organizirali svoje varovance v prav tedaj ustanovljeni Zvezi združenih delavcev. Uredili so jim prav tako kakor NSZ svojo kuhinjo v Krekovem domu. Da bi imela klerofašistična ZZD čimveč članov, sta ji pomagala Avgust Kuhar in Karel Lukman z namenom, da bi ZZD postala fronta proti naprednemu delavstvu.

Najemanje novih delavcev za delo pri Slogradu na Jesenicah je po stavki šlo skozi filter priporočil NSZ in ZZD in sprejemnega urada KID (Luckman, Humer, Kuhar). Drugod po Sloveniji so pri Slogradu lahko najemali gradbene delavce delovodje posameznih gradbišč sami, na Jesenicah pa le tiste, ki so jih javili s posebnim priporočilom (listkom) njihove pisarne, ki so dobivale priporočila preko NSZ, ZZD, in preko sprejemnega urada KID. Po zlomu stavke se je na primer zbralo pred obratno pisarno Slograda 13. septembra 1936 okoli 200 delavcev za ponovni sprejem, sprejemal pa jih je uradnik KID Avgust Kuhar in po imenu klical tiste, ki so bili sprejeti, in jim določal, kam naj gredo delat.

Poleg drugih, deloma že omenjenih ugodnosti, ki jih je obljubila KID med dogovorom KID-JRZ 8. avgusta 1936, je nagrajevala zanjo koristne usluge tudi drugače. Ker bi preočitno smrdelo po podkupnini dajati denarno nagrado odkrito, so te »judeške srebrnike« delili na prikrit in moderen kapitalistični način. Tako so na sestanku 13. januarja 1937 Avgust Westen, Avgust Praprotnik, Karel Noot, Leo Dostal, Srečko Petrovčič in Avgust Kuhar obravnavali med drugim tudi »prošnjo« kaplana Andreja Križmana, v kateri se je pravzaprav skrivala špekulacija z nakupom in prodajo zemljišča, ki ga je posedovala klerikalna (beri Križmanova) zadruga. Prošnji so ugodili in sklenili, da bi KID »prevzela« od zadruge kupljeno parcelo v obsegu okrog 14.000 m^2 po 28 din in isto jeseni »prodali« nazaj po 13 din. Ta znesek bo zadruga plačala, ko bo prodala parcele onim delavcem, ki jih bo KID zadrugi priporočila[29] — torej direkten prispevek v višini 201.000 din. Ker pa Križman verjetno tudi druge kupnine ni plačal, mu je KID podarila za njegove judeške usluge 392.000 din.

Da v takratni situaciji po zlomu stavke tudi klerikalci niso bili povsem mirni, oziroma, da bi nasuli delavcem peska v oči, nam odkriva Križmanovo pismo Praprotniku, v katerem je zahteval »v splošnem interesu, da KID ne odpove nobenemu delavcu, tudi tistim ne, ki naj bi jih banska uprava razrešila kot delavske zaupnike«. Naslednji dan pa je seveda Križman to zahtevo preklical in *predlagal, da se hujskače odpusti*[28] (podčrtal pis.). Verjetno so ga njegovi gospodarji opozorili, da njegovo prvo pismo Avgustu Praprotniku ni bilo v njihovem političnem interesu.

Iz gornjega opisa sil, ki so sodelovale proti stavki in razredni borbi nasploh, vidimo, da sta se vodstvi NSZ in ZZD znašli na enakih pozicijah proti razredno delavskim interesom proti komunistom in SMRJ. Postavili sta se na stran KID, prva zavoljo »obrambe domovine«, druga

»v obrambo vere«, obe pa proti razrednim interesom delavcev. Prav tako kakor odprto pismo NSZ delavstvu KID z dne 5. septembra, tako je tudi glasilo klerofašistične ZZD »Delavska fronta« naperilo svojo ost proti komunistom. Dne 26. septembra 1936 je »Delavska fronta« pisala, da je bila »stavka v začetku resna in upravičena«, pozneje pa je »po zaslugi gotovih ljudi prešla na politično polje« in da »to ni v interesu stavbincev, pač pa v interesu ruskih diktatorjev«.

Kako je »podpiral« borbo stavbinskih delavcev za boljši kos kruha klerikalni list, naj navedem nekaj citatov. Slovenec je dne 12. 8. 1936, potem ko je delavce strašil z brezposelnostjo, nadaljeval:

»Tudi pri Slogradu, kjer je sedaj štrajk, je naval za zaposlitev velik. Štrajk je nastal menda zaradi zahtev delavstva po nekem dodatku, ki ga zahteva z utemeljitvijo, da so Jesenice zelo drage. Upati je, da se bo delo kmalu spet pričelo v korist delavstva, v korist privatne podjetnosti ter v korist napredka našega industrijskega središča. (Beri: v korist KID.)«

Dva dni po zlomu stavke dne 17. 9. 1936 pa je ta list zapisal: »Veselo je bilo videti, ko je na delovnih terenih spet zaživelo in ko so delavci prihajali na delo. Stavka, ki je trajala nad 6 tednov, je prizadela ogromno škodo revežem, podjetju in vsej dolini. Veliko škodo trpi tudi KID, ki je bila zadrževana pri novih delih, ki so stala v najlepših dnevih, ko bi bilo lažje tudi delo samo. Ves kraj se veseli novega dela in podjetnosti, ki prinaša ljudem in kraju koristi. Revno ljudstvo, ki ni zaposleno pri KID, bo v teh delih našlo vsaj nekaj za zimo.«

Po stilu sodeč, smo domnevali, da je oba članka napisal Kuhar.* Grožnja z brezposelnostjo in veselje nad zlomom stavke je bila pomoč »revnemu ljudstvu«.

V enakem licemernem tonu je pisal tudi Križmanov lokalni list »Na mejah« s posebnim poudarkom na včlanjenje v njihovo organizacijo ZZD. 29. avgusta 1936 je zapisal:

»Žalostno je, ko započeta dela in delazmožne roke stoje, otroci delavcev pa gladni stezajo svoje ročice in prosijo svojih atkov kruha. Stavkajoče delavstvo je večinoma organizirano v marksističnih strokovnih organizacijah, v katere na splošno ne spada po svojem prepričanju in po svoji usmeritvi. Želeti bi bilo z vso iskrenostjo, da trpečega tovariša poišče in organizira katoliški aktivizem in se bori za njegovo pravico.«

Višek licemerstva je trditev tega lista z dne 1. oktobra 1936, ko trdi:

»Na zlomu stavke nosi največjo krivdo vodstvo stavke, *ki ni znalo podjetju dopovedati, da so za jeseniško draginjo obstoječe mezde kričeče prenizke.*« (podčrtal pisec).

---

* Avgust Kuhar, kasneje urednik glasila KID »Tovarniški vestnik«, je bil tudi jeseniški dopisnik »Slovenca«, »Slovenskega doma« in glasila klerofašistične ZZD »Delavska fronta«

To svojo trditev zagovarja ta list v članku 15. novembra 1936, v katerem se brani pred napadi »marksističnih glasil« in njihovih razlag na članskih sestankih, kjer so »marksistični firerji na dolgo in široko razkladali o minuli stavki«. Končno dolži marksiste za neuspeh jeseniške akcije in trdi:

»Kdor je imel organizirano delavstvo od Slograda, ta nosi krivdo, zakaj se pri razgovorih v Ljubljani ni upoštevalo tudi jeseniško delavstvo.«

Višek vsega pa je trditev v tem članku, da se je stavka proti volji nekaterih maksističnih voditeljev ugodno končala. Delavstvo je prav na energično intervencijo naših ljudi doseglo 25 par poviška.

Ker poznamo zgodovino tega boja, je vsak komentar takega pisanja odveč. Tako piše in ravna lahko le človek, ki je brez slehernega socialnega in moralnega čuta in ki mu je obdržanje oblasti nad izrabljanimi delovnimi množicami edini cilj, pri dosegi tega pa mu rabijo vsa sredstva — od podlega licemerstva in laži do krvavega nasilja — dovoljeno.

O stavki gradbinskih delavcev na Jesenicah med drugim piše v svoji knjigi »Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem« tudi Ivan Mohorič, pred vojno eden od vodilnih liberalcev, oz. JNS-arjev. Kot organizatorje stavkokazov omenja le Zvezo združenih delavcev, ne pa tudi NSZ, čeprav je imel na voljo dovolj dokumentarnega gradiva.

Podobnih nepopolnosti v njegovem delu je še več: Ni čudno, saj je bil tesno povezan s KID — ne le kot tajnik Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, temveč tudi kot poslanec JNS za radovljiški okraj. O razrednem boju taki ljudje le težko pišejo objektivno, ker so pač stali razredno in politično na nasprotnem kapitalističnem bregu. Zato je razumljivo, zakaj dr. Mohorič kot eden med vodilnimi predvojne JNG v Sloveniji ni prikazal NSZ kot organizatorja stavkokazov in razbijalca delavske enotnosti.

Druga pričevanja o stavki

Naj navedem še dvoje pričevanj dveh udeležencev stavke in takratnih delavcev Slograda. Prvi je bil organizator sindikalne organizacije SGRJ in viden aktivist v stavki, drugi je med stavko disciplinirano izpolnjeval naloge in skrbel za bojno moralo med stavkajočimi. Oba sta bila po stavki odpuščena. To sta Jože Primožič in Ivan Trpin, ki sta zbežala pred fašisti s Primorskega v Jugoslavijo.

Trpin opisuje potek stavke v glavnem tako, kakor sem ga že opisal. Zato njegovih spominov na potek ne bom citiral, pač pa naslednje odstavke, v katerih govori o sebi:

»Nekako konec maja 1936 sem se včlanil v Narodno strokovno zvezo na Jesenicah.

Takoj ob pričetku stavke sem se pridružil stavkajočim in se na Narodno strokovno zvezo in njene ukaze, da se ne smem aktivno udeležiti stavke, niti zmenil nisem, temveč sem hodil na stražo in opravljal

druge naloge, ki mi jih je poveril stavkovni odbor. Postal sem torej najbolj nedisciplíniran in neposlušen član nedelavske Narodne strokovne zveze, to je poznejših organizatorjev zloma stavke.

Naslednji teden smo sprejeli veselo novico, da so delavci, oziroma delavke vseh tekstilnih tovarn v Kranju stopili v stavko. Vse to nam je dalo več poguma in upanja, da bomo s stavko dosegli zahtevanih 25 par na uro več in sklenitev kolektivne pogodbe.

V drugi polovici septembra pa se je aktivnost podjetja in nam nasprotujočih sindikalnih organizacij podvojila. Čutiti je bilo, da se nekaj pripravlja, seveda pa je vsa ta aktivnost potekala zelo prikrito, a smo vseeno lahko zaslutili, da pripravljajo nasprotniki zlom stavke. Zato smo se še bolj skrbno pripravili na obrambo, podvojili straže na zunanjih objektih in še posebej pri vseh vhodih v tovarno.«

Poseben pritisk so čutili gradbinski delavci, ki so pribežali pred fašisti iz Italije in niso imeli državljanskih pravic. Nenehno jim je zato grozil prisilen izgon v Italijo. Tudi Trpin je bil primorski ubežnik. Jeseniška policija ga je opozarjala naj ne hodi k Jelenu, naj se vključi v kako drugo organizacijo. Ko se je včlanil pri podružnici SGRJ, je dobil poziv, naj se zglasi pri policijskem agentu Koritniku.

»Ko pridem k pomočniku komisarja Koritniku,« je zapisal Trpin spomin na to srečanje, »me je vprašal, kaj želim«. Povedal sem, da zaradi nekakšnega dokumenta, verjetno dovoljenja za delo. Potem me je še kar vljudno vprašal po imenu. Ko pa sem rekel: Ivan Trpin, se je začudil in me je nekajkrat premeril z očmi od pet do vrh glave, kot da bi me nameraval kupiti, in govoril bolj zase kot zame: »A tako, tako. Torej to je Ivan Trpin.« Nato pa je rekel: »Dobro, da sem vas spoznal. Že večkrat sem se srečal z vami, z vašim imenom seveda, zdaj pa osebno . . .« Potem me je vprašal, kje se drugače zadržujem — »Na Jesenicah«, sem rekel. Tedaj pa je pokazal svoj pravi obraz. Gledal me je kot razbojnik svojo žrtev. Ni več govoril, temveč kričal, da mu je vse, prav vse znano. Tudi to, da sem na Jesenicah, da me ima v kartoteki tujih državljanov s posebno oznako itd. Hotel je vedeti, kje sem sindikalno organiziran, čeprav je vedel. »Pri delavskem sindikatu« sem mu mirno odgovoril. »Zakaj se izogibate odgovoru?« me je srepo pogledal. »Na Jesenicah imamo pet različnih sindikalnih organizacij. Odgovorite, pri kateri ste član?« »Če je potrebno, vam lahko povem, čeprav sami veste, da sem član sindikalne podružnice gradbinskih delavcev.« »Vedel sem«, je kričal. »Že ko ste prišli na Jesenice, smo dobili vse podatke o vašem rovarjenju. Povem pa vam, da boste nehali. K Jelenu hodite, nikoli vas ni videti v pošteni družbi marveč samo s komunisti, kakršen ste sam. Toda tu v Jugoslaviji komunistov ne potrebujemo. Nagnali vas bomo nazaj na Primorsko. Tam boste lahko zaradi mene tudi komunist in zganjali propagando med italijanskimi fašisti. Tu v Jugoslaviji pa vam tega ne dovoljujemo . . .«

Kričal je, da mu je zmanjkovalo sape. Moral jo je večkrat zajeti in se oddahniti, jaz pa sem tak oddih izkoristil za svojo obrambo. Da ne poznam nobenega nepoštenjaka, še manj pa komunista med svojimi prijatelji, sem rekel in dodal, da vem, da so komunisti izven zakona, in

da bi tudi jaz, če bi se ukvarjal s komunistično propagando, sedel v kakem zaporu. V tem času si je nabral novih moči in zaripel v obraz zahteval, da takoj izstopim iz sindikata gradbincev in se vključim v katerokoli drugo strokovno organizacijo. »Ali pa vas bomo izgnali tja, od koder ste prišli.«

Drugi udeleženec gradbinske stavke na Jesenicah pa je v svojih spominih na stavko med drugim zapisal:

»Mezdno gibanje pred stavko, stavka in vse, kar se je med tem dogajalo, je bilo za mene v pravem pomenu besede delavska politična šola. Vso borbenost, revolucionarnost in vse znanje, ki sem ga v tem času pridobil na Jesenicah, sem s pridom uporabljal v svojem delovanju vse do današnjih dni.

Za nas gradbene delavce na Jesenicah je bilo vse kar se je začelo meseca junija 1936, popolnoma novo. Na delovnem mestu, v prostem času, popoldan, zvečer, ob nedeljah in praznikih, vsepovsod, kjer smo se srečavali, smo govorili in si tolmačili besede: strokovna organizacija, Zveza gradbenih delavcev, sindikat, podružnica, delavski zaupnik, iniciativni odbor itd., itd. Tisti, ki smo že poznali pomen teh besed, smo tolmačili drugim. Obenem pa govorili, da so v vodstvih teh organizacij, odborih, podružnicah itd. delavski voditelji naši najboljši prijatelji, ki se borijo za izboljšanje našega položaja in jim zato lahko zaupamo.

Šele z organiziranjem naše gradbinske sindikalne organizacije smo pravilno razumeli pomen kovinarske sindikalne organizacije, Zveze kovinarskih delavcev Jugoslavije (SMRJ) — podružnica Jesenice — v katero je bilo vključenih največ kovinarjev. Tudi uspeh kovinarjev v stavki julija 1935, ki so jo organizirali delavski zaupniki in kasneje vodile in izpeljale z delavskimi zaupniki vred sindikalne organizacije do zmage, smo šele v letu 1936 pravilno razumeli. Nič nismo zavidali kovinarjem večjih plač, le mi smo želeli tudi za nas izboriti boljše plače, pa čeprav s stavko.

Z delavskimi zaupniki v železarni in z nekaterimi tovariši, ki so bili v odboru sindikalne podružnice Zveze kovinarskih delavcev, smo se pogosto pogovarjali. Že od vsega začetka nam niso bili le v podporo, bili so naši vzgojitelji in učitelji. Imeli so zelo bogate izkušnje iz njihove stavke leta 1935 in vse to prenašali v naše delovanje. Naj navedem le nekatere: Vencelj Perko, Franjo-Slavko Federl, Ignac Kralj, Albin Pibernik, Jože Čelesnik in drugi. Razumljivo, da mi takrat nismo vedeli, da so med temi tovariši aktivni in sposobni komunisti! Z velikimi simpatijami smo poslušali njihove pogovore z nami, sprejemali in izvajali njihove nasvete.

Naj navedem še nekatere gradbene delavce, ki smo se z njimi večkrat sestajali, pogovarjali in delali načrte, kaj in kako bomo napravili. To smo bili: Miha Vizjak, Franc Gubanc, Anton Kokalj, Stanko Finžgar, Andrej Aleš, Franc Šmid in še nekateri drugi, ki se jih po tolikih letih ne spominjam več. Sicer pa smo nekateri gradbeni delavci že od leta 1931 v prostem času radi zahajali v Delavski dom pri Jelenu. V gostin-

skem lokalu so bili vedno na razpolago vseh vrst časopisi. Tako smo si lahko brezplačno utirali pot do večjega poznavanja vloge delavskega razreda.

Nekje sredi junija 1936 sem bil skupno z nekaterimi drugimi tovariši imenovan v iniciativni odbor za ustanovitev sindikata Zveze gradbenih delavcev, podružnica Jesenice. Pri podjetju Slograd nas je bilo zaposlenih okrog 300 delavcev. Ko je bilo 30. junija zborovanje gradbenih delavcev v dvorani Delavskega doma pri Jelenu, nas je bilo organiziranih v sindikat že okrog 200 delavcev. Na tem zborovanju nam je govoril tovariš Tomo Brejc. Njegov govor smo poslušali zelo pazljivo. Odobravali smo ga in bili pripravljeni napraviti vse, da bi si izboljšali svoj skrajno težak položaj. Ko smo zvedeli, da je bil Tomo Brejc že obsojen in da je bil 18 mesecev v zaporu v Sremski Mitrovici, smo se zgražali nad takim ravnanjem z delavskimi voditelji.

Če me spomin ne vara, so od iniciativnega odbora imenovani tovariši Miha Vizjak, Franc Gubanc in Stanko Finžgar dne 10. avgusta 1936 ob 12. uri šli v pisarno Slograda napovedat stavko. Že naslednji dan, dne 11. avgusta, smo zvedeli, da so v Ljubljani aretirali tovariša Toma Brejca. Med nami stavkajočimi delavci je šlo od ust do ust, od delavca do delavca zgražanje in ogorčenje zaradi aretacije.

15. in 16. avgusta je Zveza kovinarskih delavcev Jugoslavije — podružnica Jesenice praznovala 30-letnico obstoja. Že v zgodnjih jutranjih urah smo šli za godbami, ki so igrale budnico po jeseniških ulicah. Na to slovesnost so prišli tudi delavci iz drugih krajev Slovenije. V dopoldanskih urah je bil sprevod (povorka) po jeseniških ulicah. Na čelu so nosili delavske zastave in prapore. Sprevoda smo se udeležili vsi stavkajoči gradbeni delavci. Višek vsega pa je bil na vrtu Delavskega doma, kjer se je zbrala vsa množica ljudi ob zaključku povorke. Tu sta zbrani množici spregovorila tovariša Franc Leskošek in Vencelj Perko. Vzklikov ni bilo ne konca ne kraja. Tudi gradbeni delavci smo vzklikali delavski enotnosti, delavskemu razredu, španskemu ljudstvu, ki se je že borilo proti fašizmu itd., itd. Za nas gradbene delavce, ki smo vse to doživljali prvič v svojem življenju, je bila ta manifestacija prava šola. Videli smo, česa vsega je sposobna in kaj lahko napravi močna delavska organizacija. Delavske zastave in prapori so bili še več dni razstavljeni v velikem izložbenem oknu Delavskega doma. Pogosto smo jih hodili ogledovat in si tudi mi želeli imeti kak tak prapor. Po tej proslavi je klerikalni časopis Slovenec objavil dopis z Jesenic, kako so jeseniški »rdečkarji« celo svoje otroke vodili v povorki in pred Delavski dom ter jih »pohujševali«. Takim dopisom smo se posmehovali.

Že takoj v začetku naše stavke so nam vodilni tovariši iz Zveze kovinarskih delavcev in delavski zaupniki svetovali, naj organiziramo zbiranje pomoči za stavkajoče stavbince med kmečkim prebivalstvom po vaseh na Gorenjskem. V ta namen so nam pripravili nabiralne pole, na katere smo vpisali vsakega darovalca in vsoto, ki jo je daroval. Vsak se je tudi podpisal. Nabiralne pole so bile žigosane z žigom Savez metalskih radnika Jugoslavije, podružnica Jesenice. Odziv za pomoč je bil zelo

dober. Nabiralci te pomoči pa smo bili vsi od kraja zavedni sindikalni aktivisti. Kmečkemu prebivalstvu smo znali dobro pojasnjevati, da — če bo delavec bolje plačan — bo tudi kmet lažje in bolje prodajal svoje pridelke. Pojasnjevali smo tudi, da smo delavci in kmetje izkoriščani od kapitalistov in da je zato potrebno, da smo solidarni, da bi se skupno borili proti kapitalističnemu izkoriščanju.

Ta pomoč, ki smo jo zbrali po vaseh, nam je poleg materialne in finančne pomoči, ki smo jo dobivali od Zveze kovinarskih delavcev, zelo veliko pomenila. Še posebno pa nam je bilo v spodbudo to, ko smo videli in občutili, da tudi kmečko prebivalstvo simpatizira z nami in nas podpira. Tako smo takrat, lahko rečem tudi na ta način v praksi pomagali organizirati Ljudsko fronto.

Na Jesenicah je bilo tudi društvo primorskih emigrantov »Soča«. Predsednik tega društva je bil Jože Žabkar, rojen na Primorskem, na Jesenicah pa lekarnar, župan in eden od veljakov Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS).

Kak teden dni pred zborom stavke gradbenih delavcev je tudi ta gospod začutil potrebo po sklicanju članskega sestanka. Dotakratni člani tega društva so pred tem sestankom razvili močno agitacijo tudi med nečlani, emigrante s Primorske, naj bi se tega sestanka udeležili. Ferdo Kravanja me je večkrat nagovarjal in vabil na ta sestanek. Med tem mi je pripovedoval, kako so njihovi sestanki dobri, kako obravnavajo vsa vprašanja in težave, ki jih imajo emigranti s Primorske in kako svojim članom vse težave pomagajo reševati, tako da dajejo priporočila organom oblasti in podjetjem. Dejal je, boš videl, ko boš slišal govore in razpravo, se boš prav gotovo tudi ti vpisal v naše društvo »Soča«. Kravanja je dobro vedel, da že več let zahajam v Delavski dom k Jelenu in da sem član stavkovnega odbora. Ker me je tako vztrajno vabil, sem se prav zaradi radovednosti tega sestanka udeležil.

Pazljivo sem poslušal govor Jožeta Žabkarja. Med drugim je govoril, kako moramo biti Primorci hvaležni jugoslovanski oblasti, da nam je dala dovoljenje za bivanje, da nam je omogočila zaposlitev in prav zaradi tega ne smemo nasedati tistim, ki nas hujskajo proti oblasti in podjetjem v katerih smo zaposleni.

Omenjal je, kako ni prav, da nekateri Primorci zahajajo v Delavski dom, ker prav tam delajo tisti hujskači, ki sami niso nikdar zadovoljni in zapeljujejo še druge. Ko je Žabkar s svojim govorom končal, so nekateri začeli postavljati vprašanja. S Ferdom Kravanjo sva sedela skupaj. Precej glasno me je vprašal, če se bom vpisal v društvo. Jaz pa sem še glasneje odgovoril, da ne, ker v takem društvu, ki ga vodijo ljudje, ki nimajo nič skupnega z delavskim razredom, nimam kaj iskati. Že pred več leti sem se prostovoljno odločil za Delavski dom, ker sem delavec. Tja sem hodil, tja hodim in tja bom hodil, dokler bom na Jesenicah. Po vsem tem sem demonstrativno odšel. Z menoj pa je odšlo še več drugih delavcev Primorcev, ki so jih drugi člani društva pripeljali na sestanek. Meni je bilo razumljivo, da so tudi v vodstvu tega društva ljudje, ki pripravljajo zlom stavke gradbenih delavcev na Jesenicah.

Ferdo Kravanja je potem, ko mene ni bilo več na Jesenicah, tudi sam spremenil dotakratno svoje mišljenje in se približal levičarjem. Med narodnoosvobodilno borbo je bil okrožni funkcionar na Primorskem in padel oktobra 1944. leta.

Še en dogodek mi je iz časa naše stavke ostal v živem spominu. Z Jožetom Platišo tudi udeležencem naše stavke, sva šla skupaj po ulici in se srečala z Ludvikom Arčonom, delovodjem (polirjem) pri Slogradu. Tudi ta delovodja je bil doma s Primorske. Že od vsega začetka ni bil za našo stavko. Ob tem srečanju, ki je bilo že v drugi polovici stavke, je naju nagovoril: »Kaj še ne mislite iti delat? Ali boste še kar naprej stavkali?« Odgovoril sem, da smo pripravljeni delati in da bomo šli delat, kadar bo podjetje ugodilo našim zahtevam in podpisalo kolektivno pogodbo. Na to je Arčon odgovoril: »Če že stavkajo, naj stavkajo tisti, ki so državljani, mi Primorci pa bodimo zadovoljni, da nas je Jugoslavija sprejela, nam dala dovoljenje za bivanje in zaposlitev. Kaj bo z vami, če s stavko ne boste uspeli, da vas bo podjetje odpustilo in zaposlilo druge. Zamerim pa najbolj tebi, tako plačo imaš, kot jo s stavko zahtevate, pa še druge hujskaš, naj naprej stavkajo. To se ti bo maščevalo!«

Tako so se križala mnenja glede stavke gradbenih delavcev tudi med nami Primorci. Eni smo bili za stavko in odločno in aktivno stopili v vodstvo stavke, drugi so bili na drugi strani barikade odločno proti stavki. Vsi smo se šteli za antifašiste, vendar so bile med nami velike idejne razlike.«

Tovariš Primožič je bil po zlomu stavke odpuščen. Pomagali smo mu, da je dobil začasno zaposlitev pri gradnji občinskega vodovoda na Jesenicah. Dne 27. februarja 1937 je odšel s prvo skupino Jeseničanov kot prostovoljec za Španijo. Pot se je nesrečno končala, prestregla jih je policija in jih zaprla. Primožiča sem obiskal v ljubljanskem policijskem zaporu. Pozneje pa je bil izgnan v Italijo. Kmalu se nam je javil in smo si potem dopisovali. Tega se Primožič spominja v svojem zapisu o stavki:

»V veliko vzpodbudo sta mi bili dve pismi, ki mi jih je pisal tovariš Vencelj Perko z Jesenic. Na obe pismi sem odgovoril. V največjo pomoč in vzpodbudo pa mi je bilo 350 lir, ki so mi jih tovariši z Jesenic poslali k vojakom. To je bil edini denar, ki sem ga prejel, ko sem bil italijanski vojak. Najbrž je bila to »rdeča pomoč«!

Skozi vse to sem čutil, da nisem sam, da so z menoj in da še računajo name tovariši z Jesenic in da za vsem tem stoji in dela neka močna — ilegalna — organizacija, čeprav jaz še nisem bil takrat član te organizacije. To pa je bila komunistična partija!«

Po stavki

Srezko načelstvo v Radovljici je šele konec septembra odobrilo ustanovitev sindikalne podružnice SGRJ za Jesenice. Ustanovni občni zbor podružnice je bil 18. oktobra 1936 v Delavskem domu pri Jelenu. Občnemu zboru sta prisostvovala zastopnik podzveze gradbinskih delavcev iz Ljubljane Ignac Tratar ter pooblaščenec podzveze in predsednik

podružnice SMRJ Jesenice Vencelj Perko. Zbor je otvoril in vodil tajnik pripravljalnega odbora Franc Gubanc. Po poročilih, ki smo jih podali Gubanc, Primožič in jaz je sledila živahna razprava. Zajela je potek in posledice stavke ter organizacijska vprašanja. Tratar je v kratkih obrisih razložil osnutek nove kolektivne pogodbe za leto 1937, ki so ga navzoči z odobravanjem sprejeli. V odbor podružnice so bili izvoljeni Viktor Grohar predsednik, Franc Gubanc tajnik, Stanko Fende blagajnik in drugi. Organizacija je kljub težkim razmeram začela z delom, njeni člani pa so bili izpostavljeni neprestanim napadom.

Po ljubljanskem sporazumu bi dogovor za novo kolektivno pogodbo moral biti sprejet do konca leta, ker je obstoječi veljal le do 1. januarja 1937. Delavska zbornica je sklicala 13. decembra 1936 predstavnike delodajalcev in gradbenih delavcev. Načeloma so se sporazumeli le zaradi plač in razporeditev po strokah. Na predlog delodajalcev je bila soglasno sprejeta resolucija, ki je zahtevala od ministra za socialno politiko, da bi čimprej uzakonili zakon o minimalnih mezdah in zakon proti šušmarstvu. Delavski predstavniki so glasovali za resolucijo po predhodnem zagotovilu delodajalcev, da ne bodo čakali na zakon in da se bodo pogajanja nadaljevala še pred novim letom.

Naslednji dan bi se morala pogajanja nadaljevati, pa so zastopniki podjetij to odklonili, dokler Zveza gradbenih delavcev ne prekliče okrožnice (letaka), s katero je napadala one, ki ne skrbijo za varnost delavcev.

Nekaj dni pred temi pogajanji se je zaradi malomarnosti podjetnika pri delu smrtno ponesrečil gradbeni delavec Matija Smodej. Zato je Zveza izdala letak. Za sam pogreb pa je partija organizirala tiho demonstracijo, katere se je ob pogrebu udeležilo izredno veliko gradbenih delavcev iz Ljubljane.

Pogajanja za kolektivno pogodbo so bila težka in dolgotrajna. Kolektivna pogodba je bila podpisana šele 26. maja 1937. S sprejeto pogodbo so dobili gradbeni delavci temeljni dokument, ki jim je zagotavljal uresničevanje njihovih pravic. Medtem, ko je sporazum iz junija 1936 reševal le nekaj najbolj elementarnih vprašanj gradbenih delavcev (saj je obsegal le slabi dve tipkani strani), je pa sprejeta kolektivna pogodba zajemala vsa bistvena vprašanja odnosov med delavci in podjetniki.

Pogodba je imela 17 tipkanih strani in je bila sistematično obdelana v 19 poglavjih. Seveda se pa s tem stvari še niso uredile same po sebi: Gradbeni delavci so se morali nenehno boriti, da so se določila kolektivne pogodbe v resnici izvajala. Zato so v tej fazi boja dobili pomembno vlogo izvoljeni delavski zaupniki, ki so jih v tej stroki v glavnem volili, in se uveljavili šele po stavki, posebno pa po podpisu nove kolektivne pogodbe v letu 1937.

Novo kolektivno pogodbo so podpisali:

Za SGRJ — Podsavez za Slovenijo Franc Šuštaršič, Ignac Tratar, Fr. Berdajs in Alojz Škofljanc; za JSZ Joško Rozman; za NSZ Drago

Žerjal in Hinko Praolo, Milka Pirih, Ivan Leskovec in Franc Breskvar; za Delavsko zbornico Jurij Stanko; za inšpekcijo dela pri banski upravi inž. Josip Gorjanc; za Združenje pooblaščenih graditeljev za dravsko banovino v Ljubljani Miroslav Zupan; za Združenje zidarskih mojstrov in studentičarjev v Ljubljani Jakob Kalc; za Združenje tesarskih mojstrov v Ljubljani Josip Kregar.

Značilnosti stavke

Kako je bilo mogoče, da je gradbeni delavec tako množično in naglo začel z odločnimi akcijami za zboljšanje svojega položaja, čeprav je bil neposredno pred stavko tako rekoč še neorganiziran in brez pravih bojnih izkušenj? Kako je bilo mogoče, da je v takem stanju šel na mah v splošno stavkovno gibanje? Odgovor je preprost, zato, ker je bil gradbeni delavec takrat najbolj izkoriščan, v težkem socialnem položaju, njegova eksistenca je bila večino negativna: danes zaposlen, jutri brezposeln. Gradbeni delavci so bili najbolj sproletarizirani, brez pravega in stalnega doma. Njihov nezavidljiv socialni položaj je v njih kopičil mržnjo in odpor do izkoriščevalcev in zatiralcev. Treba je bilo samo pobude in akterja, ki je organiziral in združil te sile in jih popeljal v boj. Ta akter je bila KPJ s svojim doslednim bojem in svojimi preizkušenimi aktivisti, ki so znali to nalogo dobro opraviti in voditi delavski boj.

Zato tak strah, ki ga je porajala ta stavka med reakcijo vseh barv in zato tudi tolikšen bes vladajočih proti vsem, ki so jih smatrali za komuniste ali njihove somišljenike. Zato izgon Toma Brejca in drugih, zato zlom stavke gradbincev na Jesenicah in brezobziren napad na jeseniške borce, zato priznanje delavskih zahtev po stavki in prekinitev pogajanj zaradi letaka podzveze stavbincev (beri komunistov) o novi kolektivni pogodbi — vse, da se prepreči in zmanjša vpliv partije.

Toda prav ta ostri spopad je dal našemu revolucionarnemu gibanju nove prekaljene borce. Vidimo jih kmalu med agitatorji in organizatorji raznih političnih akcij, ki jih je organizirala KP med borci mednarodnih brigad v Španiji, zlasti pa med partizanskimi borci in aktivisti naše revolucije.

Po še nepopolnih podatkih je do sedaj evidentiranih izmed takratnih gradbinskih delavcev Slovenije 88 nosilcev partizanske Spomenice 1941. Najmanj 40 prvoborcev z območja Ljubljane je padlo, računa pa se, da je še okrog 20 % na to število nerazjasnjenih primerov, kar daje udeležbi gradbinskih delavcev v NOB še večji pomen.

Od stavbincev sta dva narodna heroja (Franc Avbelj in Ivan Kavčič). Večje število gradbincev se je odzvalo pozivu KP za Španijo, kamor pa ni uspelo vsem odpotovati. Tako se je lahko udeležilo španske vojne le šest tovarišev, *od tega štirje z Jesenic*. Ti so bili Ivan Trpin, Stanko Finžgar, Stanko Fende (padel) in Jože Bajt ter Franc Potočnik, ki je delal pri gradnji proge Šentjanž—Sevnica.

VIRI IN LITERATURA

1. Alenka Nedog — Milica Kacin Wohinz: Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1930—1941. Institut za zgodovino delavskega gibanja Ljubljana 1967, vsebuje tudi kronološki pregled stavk;
2. Delavska pravica 29. 5. 1936;
3. R. Ganziti: Spomini na stavko hrani ACK ZKS;
4. T. Brejc: Referat ob 23-letnici stavke, hrani arhiv ZDG;
5. T. Brejc: Spomini, hrani arhiv ZDG;
6. Delavec 5. 5. 1936;
7. Delavska pravica 10. 6. 1936;
8. Delavska politika 8. 1. 1936;
9. Po spominu pisca;
10. Delavec 15. 7. 1936;
11. Delavec 30. 6. 1936;
12. Delo 6. 7. 1936: glasilo NSZ;
13. Delavska politika 27. 6. 1936;
14. Delavska politika 15. 7. 1936;
15. Delavska politika 20. 6. 1936;
16. Slovenec 23. 7. 1936;
17. Delavec 15. 10. 1936;
18. Delavska politika 9. 9. 1936;
19. Poročilo hrani muzej na Jesenicah;
20. Letak hrani muzej na Jesenicah;
21. Delo 15. 9. 1936;
22. Delo 25. 11. 1936;
23. Naš kovinar 25. 3. in 26. 11. 1937;
24. Kopijo brzojavke hrani pisec;
25. Pismen zagovor Ravnika, ki ga je poslal okrožnemu sodišču Ljubljana, hrani pisec;
26. Kopijo dopisa hrani muzej na Jesenicah;
27. Po spominu Janka Avsenika, takrat funkcionarja Narodne strokovne zveze na Jesenicah;
28. Kopijo zapisnika hrani muzej na Jesenicah;
29. Spomine hrani muzej na Jesenicah;
30. Razgovor hrani arhiv muzeja na Jesenicah;
31. Zapisnik o sporazumu, arhiv CK ZKS;
32. Banovo navodilo od 22. 8. 1936 arhiv CK ZKS;
33. Jože Primožič: Spomini na stavko gradb. delavcev na Jesenicah, hrani pisec.

Miha Klinar

PARTIZANSKI PASTELI

SREBRNA GAZ

Na gozdno jaso sonce posejalo
je tisoč malih sonc:
zlato rumeno
med zelenim bronom.
V vsakem soncu gozd prašnikov,
temnih kot čmrlji,
ki z basi črnimi hite
v zlato cvetov po med.
V vonj arnike in zrelih trav
kolona
zaorala je s koraki
srebrno gaz
in kot na prečo
razčesala trato.
Zrak poln arnike je in medu.

ZLATI LOVEC

Velblodji hrbti Karavank,
poraščeni
z zeleno volno trav
in rjavega mahu.
Na jugu
z zidom Alp
podzidano nebo.
Na nebu
kakor ostri beli plamen
Špik.
Poplava modre luči nad dolino
kakor goreči alkohol.
Dan je visok.
V višavah zlati lovec tisočroki
s tisoč loki nas obstreljuje
s tisoči puščic.
Še več zbrni jih mimo
med trave in med rože
strmini v bok
kot zlat čebelji roj.
Nebo kot da zveni že ves dan
od tetiv.

PASTEL

Molk belih skal
z lišaji zapečaten.

Planinski mah. Kri
temnih murk. Oči
začudenih planik.

Skoz nizke bore
se preceja pašnik
med pogoriščem staj
zeleno bel
in nem.

BELI KAMEN

Beli kamen razbeljenih pečin,
zlatih ognjev skameneli vrelec
kriknil je v zenit, kjer sonce
kot nihalo zlato je obstalo
za bežen hip.

Vrh skalnatih stopnic
odpira vrata nam prelaz
v blažilni hlad
in veter nas poljublja
na razgreta lica
v bratovski pozdrav.

DAN

Dan v navezah dolgih
truden spušča
z vitla vrv
in sestopa z bosimi nogami
z nami s skalnatih kaskad,
se plazi skoz robidje in trničje
čez gmajne in čez frate
iz gozda v gozd
vse globlje, globlje
prav do dna doline, kjer
zanke iz zased
nam vsak večer nastavlja smrt.
In tu obstane z nami
in z nami iznenaden se požene
pred kroglami čez cestni prah
in tračnice
po kamnih, ostrih kakor nož,
v zavetje vrb.
Ko stopi v reko, jo obarva kri
njegovih ran,
in vendar s prestreljenimi rokami
ognjene zublje na vrhovih pogasi
in krvaveč odtava sam čez prag noči
in truden, truden kakor mi, zapira
za seboj zeleni baker vrat.
Eđino, kar ostalo je za njim,
so kaplje znoja, pronicajoče
skozi temni svod v večer...
O kaplje zvezd, ki z nebom potonile
reki ste na dno med črni prod!
Med vami bredemo oprezni, sami
na drugi breg v zavetje host.

Marija Žumer

70 DNI V »GLAVNJAČI«
Opis osebnih doživetij

Ljubljana 1937*

Na dan 22. avgusta 1936 sem se zjutraj vračala z Jesenic, kjer sem bila pri svojem stričku, domov v Spodnje Gorje. Prav nič nisem slutila, kaj vse me čaka ta dan in da me sploh ne bo domov.

Komaj sem stopila v Podhomu iz vlaka, že stopi k meni neznan moški, se predstavi kot policijski agent in mi napove, da sem aretirana. Sprva kar nisem mogla razumeti. Zakaj, saj nisem vendar nič zakrivila? Toda ne da bi mi kaj razjasnil, me je odvedel agent na Bled na policijo. Tudi tam mi niso pojasnili ničesar in dovolili mi niso niti tega, da bi smela k svoji materi, ali da bi si vzela malo perila in obleke.

Marija Žumer-Potočnik

Zvečer so me spravili na vlak in v Ljubljano, tam pa v policijske zapore. Pozneje sem zvedela, da sem imela še ta dan doma hišno preiskavo, torej v moji odsotnosti.

Tudi v Ljubljani mi spočetka niso povedali, zakaj so me aretirali. Tolažila sem se z mislijo, da me morajo pač vsak čas izpustiti, saj se nisem zavedala nobene krivde. Vendar sem ostala na policiji mesec dni, nato so me izročili ljubljanskemu okrožnemu sodišču, kjer sem prišla v preiskovalni zapor. Šele tam sem bolj natančno zvedela, da so me ljudje, ki jih nisem nikoli poznala, ovadili kot »komunistko«. Po sto in štirih dneh natančne preiskave se je sodišče prepričalo, da me nima za kaj postaviti pod obtožbo in me izpustilo 7. januarja 1937 iz preiskovalnega zapora. »Vendar zopet prosta!« samo ta misel je bila v meni. Toda ne! S sodišča so me odpeljali — s policijskim avtomobilom nazaj na policijo. Spet sem bila v majhni, smrdljivi in umazani luknji v hiši na Bleiweisovi cesti, kjer je bilo že toliko žensk, da smo se gnetle, kakor sardine v škatlji.

Vse ne moremo sedeti, sicer pa mi ne bo težko stati, saj me morajo izpustiti itak vsak čas. Tako sem si govorila.

Toda noč je že in še vedno sem tu. Ogledujem se, kam bi legla. Pa sprevidim, da ni mogoče. Edina »prična« za dva človeka zavzema polovico te luknje. Na njej ležijo že tri ženske. Druge spe na golih tleh, sedé ali ležé, zvite v klopčič, kakor pač morejo. Da bi legla na popljuvana in blatna tla, pa mi ne gre. Hoditi gor in dol, tudi ni mogoče. Če napravim le korak, moram stopiti na človeka. Noči pa ni kraja. Zato sem vesela, da me ogovori soseda, ki so jo najbrž zbudile neusmiljene uši. Vpraša me, zakaj so me zaprli, pa ne čaka mojega odgovora, temveč govori — kakor da bi se bila nečesa spomnila — kar sama sebi: »Prekleti policaj, pa sem mu le dobro povedala. Odkod pa ima pravico, da nas zmerja. Ko bi nas ne bilo, bi bil tudi on brez dela in lačen kakor smo me.«

»Zakaj pa so vas zaprli?« jo vprašam.

»Dela nimam,« mi odgovori z glasom, v katerem zveni upornost, »spala sem pod kozolcem, ker nimam za stanovanje.«

»Kako, zdaj v najhujši zimi spite zunaj?« se začudim neverno.

»Vse me, kar nas vidite tukaj, spimo pod kozolcem. Prekleto življenje! Zdaj imam sifilis in čakam, da pridem v bolnišnico. Morala sem, nisem imela kaj jesti!« Pri tem raztegne usta kakor v nasmeh, obraz pa se ji le čudno spači. Bilo ji je šele petindvajset let, obraz pa starikav, spačen od bede. Kako more tleti v tem razdejanem telesu še toliko upornosti in razuma!

»Glejte ono tam,« nadaljuje in pokaže na morda štirideset let staro žensko, ležečo v kotu na tleh. »Hčer ima, petnajstletno dekle. Ko je bilo mali dvanajst let, ji je že našla kupca. Dekle se je branilo, mati pa je bila le močnejša in mala je podlegla. Hči pravi, da jo je prodala mati za enega kovača. Saj ste dekle morali videti na sodišču, tam je v zaporih. Veste, zelo so stradali. Tudi oni spijo pod kozolcem.« To je še dejala kakor v opravičilo, nato sva utihnili.

Polagoma je prihajalo jutro. Čakala sem, da pridejo po mene in me izpustijo domov. Pa niso. Ko so prišli, so me odvedli k Vrečarju, referentu politične policije. »Kaj pa ste vi prišli sem?« me vpraša, ko sem stopila v njegovo sobo.

»To morate že vi vedeti,« mu odgovorim. »Vi ste me spravili sem.«

»Jaz nič ne vem, se bom informiral na sodišču in vas bom potem poklical.« Naročil je, naj med odvedejo v zapore v šentpetrski vojašnici.

Čakala sem dolgo in se čudila, da me zadržuje v zaporih policija še sedaj, ko me je sodišče že izpustilo. Šele 18. januarja zvečer sta prišla po mene vendar dva agenta, ki sta mi na kratko ukazala, naj se pripravim na pot. Kam na pot? Domov? Seveda, saj po mojih pojmih drugače biti ne more. Ali čemu dva agenta in zakaj zvečer? To mi ni šlo v glavo. Odšli smo na vlak, toda ob tej uri vendar ni vlaka na Gorenjsko? Zadnje upanje je ugasnilo, ko sem videla, da smo sedli v vlak, ki vozi v smeri proti Zagrebu, Belgradu. Kam? Vso noč smo drdrali in vso noč me je preganjalo to vprašanje. Zjutraj smo prispeli v Belgrad, agenta pa sta me odvedla na policijo. Tako sem prišla v »Glavnjačo«.

Kdo še ni slišal o »Glavnjači«? To je srednjeveška mučilnica, ki se samozavestno šopiri sredi Belgrada. Stara, rumeno popleskana stavba. V pritličju so vlažne betonske celice različne velikosti. Dnevna luč ne sije v te kleti, ker imajo namesto oken tako majhne odprtine v debelem zidu, da še otroška glava ne bi šla skoznje. Zato gori v teh celicah električna luč kar noč in dan. Ljudje spé na tleh, kjer je nekaj desk. Lahko in vendar težko si je misliti, kako je jetnikom v teh strašnih celicah brez dnevne luči in brez zraka. Videla sem samo enega človeka, menda dijaka, ki so ga iz take celice pravkar nekam vedli. Bil je bled kakor mrlič. V prvem nadstropju so celice toliko boljše, da imajo lesena tla in večja okna. Pa tudi v teh gori električna luč noč in dan, ker gredo vsa okna na hodnik. In od te električne luči te bolijo oči že po nekaj dneh, da jih komaj obračaš.

Strašna slava »Glavnjače« se širi daleč po vsej državi in po vsem svetu. Iz razprav v parlamentu o strahotah v »Glavnjači« je znana usoda slovenskega delavca in »dobrovoljca« z Dobrudže in Solunske fronte Franja Vuljča, ki so ga tam pred leti izmučili do smrti, njegovo truplo pa vrgli v Donavo. Še bolje je znana usoda tovarniške delavke Ljubice Ljubičić. Osumili so jo, da je ukradla kos blaga in jo v zaporu tako strašno pretepli, da je kmalu nato v bolnišnici umrla. Toda komaj je bila mrtva, se je dokazala njena nedolžnost.

Te in druge strahote so mi mahoma oživele v spominu. Tesno mi je postalo pri srcu že ob sami misli, da sem tudi jaz sedaj tu. In zakaj so me vendar pripeljali sem?

Povsod vidim mnogo orožnikov. Policijski uradnik me je sprejel in zapisuje sedaj moje osebne podatke. Hočem ga vprašati, zakaj sem tu in kaj nameravajo z menoj, pa me prehiti neki agent z istim vprašanjem.

»Mi smo jo zahtevali,« mu odgovori policijski uradnik, nato pa se obrne k meni: »V Ljubljani so te oprostili, mi tukaj pa ti bomo že dokazali!« Naglas sam me je moral vznemiriti, nič manj besede, s katerimi me je izročil cinično se režečemu orožniku: »Mrčes komunistični, zastrupiti te je treba in vse, kar vas je!«

Orožnik me je odvedel v celico. Prvi hip sem videla le močno električno luč, začutila smrad po neumitih telesih, da sem obstala na pragu. S krepkim sunkom v hrbet me je pognal orožnik naprej, da sem se opotekla. Potem me je preiskal od nog do glave in stikal po žepih po »prepovedanih« stvareh. Našel ni nič, saj so mi pobrali vse že v pisarni: denar in perilo, kolikor sem ga imela, robce, pas, trakove iz čevljev, glavnik in lasnice, ogledalce, šivanko, majhen svinčnik. Vse, prav vse.

Še enkrat me je premeril strogo od nog do glave in odšel.

Ko so se težka vrata za menoj zaprla, sem se šele popolnoma zavedla, da sem v ječi, v »Glavnjači«. Obstala sem pri vratih, ne vedoč kaj naj počnem. Po ušesih so mi še zvenele besede policijskega uradnika. Nimajo mi kaj dokazati, toda kaj neki mi hočejo »dokazati«? In čemu take grožnje? Da bi pozabila, se ogledujem po celici. Bila je morda 3 m širok in 4 m dolg prostor. V kotu »kibla« in posoda za vodo. Ob steni železna peč. To je vse. Na golih tleh sedi ali leži kakor obnemogla živina kakih osem žensk različne starosti. Obrazi so jim upadli in bledi. Tik peči leži še precej mlada ženska in skuša zaspati. Glavo si je obvezala z umazano krpo, stokaje si popravlja dve poleni, ki ju ima za zglavje. Zaradi teh dveh polen se zadere nanjo soseda, češ da jih bo zopet zmerjal orožnik.

Drugi obrazi so topi, brez življenja. Niti moj prihod jih ne zdrami iz brezbrižnosti. Nekatere me spet radovedno gledajo, očitno bi se rade z menoj pogovarjale. Nazadnje me vpraša mlado, morebiti še ne 15-letno dekle, oblečeno v premajhno spomladansko jopico in oguljeno krilo, v nizkih čevljih brez nogavic:

»Zakaj so vas pa aretirali?«

Povem ji, odkod sem prišla in da sem »politična«, osumljena komunizma. Pri tej besedi so oživeli tudi topi obrazi.

»O, tukaj je mnogo političnih,« mi pojasnjujeta dve jetnici hkrati. »Tudi ženske so med njimi. V celici kraj nas so dijakinje in ena profesorica. V celici poleg so delavke. Tudi one so »politične«. Orožniki pravijo, da so komunistke. — Ali bodo vas tudi tepli?« me vprašajo potem.

»Mar tukaj jetnike tepejo?«

»Pred kratkim so zasliševali komuniste. Slišale smo krike vsako noč. Včasih je gramofon pel, da bi se vpitje manj slišalo,« so mi odgovorile in me sočutno gledale.

»No, žensk pa vendar ne tepejo.«

Ženska, ki je ležala ob peči, se obrne k meni: »Ne verjamete? Poglejte!« Slekla se je do golega. Na levi strani telesa, izpod hrbta,

je imela veliko krvavomodro liso. »Šele 14 dni sem tukaj, pa vidite, kako izgledam.« — Bila je upadla, bleda, z globokimi črnimi kolobarji okrog oči, vsa umazana in kuštrava. »Ker nisem hotela priznati niti potem, ko so me pretepli, so me vrgli v betonsko celico. V nji je popolnoma tiho, občutek imaš, da si v grobu. Pa tudi podobna je grobu? mrzla, majhna, strašna, vsa iz betona. V nji sem morala ves dan nepremično stati. Tako vsak dan skozi štiri dni.«

»Kaj ste pa zakrivili?«

»Dolžijo me, da sem ubila svojega ljubčka.«

Ubijalka? Obšel me je neprijeten občutek, da bom morala z ubijalko deliti ležišče.

»Pa ga nisem, res ga nisem,« zatrjuje ona razburjeno. »Aretirali so me, še preden sem zvedela, da je mrtev. Imam dokaze, da sem nedolžna. Zdaj me mučijo, ker ne priznam, da sem ga ubila.« Pričela je jokati: »Ah, kako se bojim, da me ne pošljejo na robijo!«

Njena nedolžnost je bila res kmalu dognana, a kakor je rekel neki podnarednik, ne sme biti izpuščena toliko časa, dokler ne zginejo vsi sledovi udarcev z njenega telesa. Prinesli so ji lonček rumenkastega mazila — takih lončkov sem videla še več po kotih — in borove obkladke. Minul je cel mesec, preden je za silo ozdravela. Pozneje sem zvedela, da so jo izgnali iz Belgrada, čeprav je živela tam že čez dvajset let, čeprav je bila zaposlena kot delavka v neki ambulanti in je svojo nedolžnost popolnoma dokazala ...

Malo dalje leži na tleh slabo oblečena žena. Na obrazu se ji bere obup. Včasih joče ali pa topo strmi predse. Težko mi je, ko jo gledam. Kaj neki je zakrivila?

»Zakaj jočete?« jo vprašam, ne iz radovednosti, temveč iz sočutja.

Dolgo mi ne odgovori, slednjič pa spravi iz sebe: »Ubila se bom kakor hitro pridem ven!« Rada bi jo tolažila, a ne najdem pravih besed. »Če bi le mogla vzeti nase kako kaznivo dejanje, da bi me potem poslali na robijo!« je težko vzdihnila. — Kakšno življenje mora imeti to dekle, da si želi »robije« kot rešitve?

»Zaprli so me včeraj zaradi tega, ker je mož ukradel nekje star plašč. Nisem kriva in bom danes izpuščena, ali iz Belgrada me bodo izgnali. Mož je brez dela in se je vdal pijači. Jaz sem dobila s težavo delo kot pomivalka. Ne zaslužim niti za hrano. Imam dve leti staro hčerko, sedaj sem zopet v drugem stanju. Roditi ne smem, kaj naj storim z otrokom, ko še za sebe nimam.« — Vprašujoče sem gledala njene bose, z rdečkastimi lisami pokrite noge. Ko da odgovarja na moje nemo vprašanje, je nadaljevala: »Mož me pretepa. To so sledovi njegovih udarcev. Kadar se napije, je z menoj zelo surov. Dvakrat sem se poskušala ubiti, pa se mi ni posrečilo.« — Vidim, da ji je leva stran obraza od nečesa razjedena. Podoba je, da je to od ponesrečenega samomora. Pove mi, da je bilo res tako. »Kaj naj počnem zdaj zunaj? Nimam od česa živeti, vsa sem bolna, skoraj gola sem.« — Vse to mi je pravila z malomarnim, ravnodušnim, mrtvim glasom kakor da ne

govori o sebi, temveč o kom drugem in kakor da se vse skupaj nje sploh ne tiče. Njene oči so razodevale neskončen obup, bila sem prepričana, da bo s prvega mosta skočila v vodo.

Ko je prišel po njo orožnik, se je mehanično dvignila in počasi šla za njim. Morebiti niti slišala ni, kako jo je nesramno preklinjal, ko jo je vodil v pisarno. Odhajala je brez plašča, v lahni letni bluzi brez rokavov, s ponošenimi švabskimi opankami na bosih nogah. Pod pazduho je stiskala raztrgano vrečo, ki ji jo je stisnila neka jetnica iz usmiljenja, ker je zunaj brila mrzla burja.

Ne od žalosti, temveč od nemoči in jeze so mi silile solze v oči. Kaj naj storim? Ali naj kričim? Ali naj skočim v orožnika in ga zadavim? Strašno, koliko mladih življenj propade dandanes...

*

Preostalo mi ni drugega kakor zlekniti se po tleh. Noge me niso več držale pokoncu, pa tudi lakota me je začela moriti in laže jo bom prenesla ležé. Da bi imela vsaj malo bolj udobno ležišče, sem si poiskala pripravno poleno za zglavje, kakor sem videla pri drugih. Nekaj časa sem se otepala ščurkov, ki so lazili po celici in silili vame, ko pa sem videla, da nimam nobenega uspeha, sem se vdala. No, podnevi je to še šlo. Zvečer so pa začeli laziti iz lukenj kar cele trume teh gnusnih živali. Razkropili so se po telesih in obrazih spečih jetnic. Tedaj sem se odločila braniti se spanca. Ščurki se mi studijo že iz otroških let. Spanec me je pa premagal in za trenutek so mi padle oči skupaj. Takoj se mi je pričelo sanjati, kako leze črn ščurek počasi iz luknje pri vratih, postaja vedno večji, dokler se ne spremeni v orjaško zver, ki gre naravnost name. Od gnusa sem se zbudila in skočila prestrašena pokonci.

»Nisem vajena, da lazi taka golazen po meni,« sem se zmedeno opravičevala sosedi, ki tudi ni spala, temveč mirno trebila uši iz srajce in se smejala mojemu strahu.

»Se boš že privadila,« me je tolažila, »jaz sem se že, če zaprem oči, jih ne vidim več. Ko bi vsaj uši ne bilo!« Te grizejo in ne dajo človeku spati. Sicer pa velja naša celica za eno izmed najčistejših.«

Prav nič ji nisem verjela, da se bom privadila. Da je tukaj čisto? Ha, tej se pa ljubi zbijati šale! Ko nisem mogla več vzdržati in me je premagala utrujenost, sem zaspala kot vse druge jetnice. Kakor da so ščurki res nekaj tako zelo strašnega! Bog z njimi, s ščurki.

*

Vsak dan nas spuščajo v majhno, na vse strani zaprto dvorišče, kjer izpraznjujemo »kiblo« in odkoder prinašamo svežo vodo. Voda je za žejo, a me si z njo tešimo tudi lakoto. Razen vode je vsaka od nas dobila dnevno 1 kg ne preveč okusnega kruha. Zjutraj smo uživale vodo s kruhom, opoldan kruh z vodo. Včasih smo vmes celo zapele:

»Kilo kruha, kanglo vode,
me živimo brez svobode!«

Pomanjkanja torej nismo trpele. Kruha smo se včasih kar preobjedle in takrat smo »jedle« samo — vodo. Zato s »človeškimi potrebami« nismo imele mnogo opravka. Približno vsak peti, šesti dan... Za priboljšek nam pa niso nikdar odrekli ricinovega olja...

Hoja na dvorišče nam je prinašala v pusto, enolično jetniško življenje nekoliko spremembe. Dvorišče je bilo polno žensk vsake starosti. Takega zborovanja bede in nesreče zlepa ne vidiš. Pogled mi je padel na razcapano žensko, ki je tekala bosa po tlaku, pokritem z — ledom. Na njenih capah je bilo toliko uši, da sem sprva mislila, da so ji cape s peskom posute. Njeno starost ni bilo mogoče uganiti. Izsušena je bila kakor egiptovska mumija, barva obraza in života, ki se je videl skozi raztrgano obleko, pa žolto-rjava. Iz ran na životu in udih ji je tekel gnoj. Kdo ve, kaj je bila po poklicu! Zdaj je živela od prosjačenja, oziroma umirala je od njega. Zaprli so jo. Ko jo izpuste, jo izženo v rojstni kraj. Taka ni za Belgrad. Malo dalje, v zavetju stranišča sta se sključili dve starki, ki ju strašno zebe. Kar iz oči jima lahko prebereš: »Moj bog, kako težko je dandanes na svetu!« Stara ciganka z obrazom, razoranim kot zemlja, prosjači za cigareto. Ob zidu stoji in gleda otožno predse slabo oblečena, mlada, bleda žena. Dva lepa otročička se je držita za krilo, najmlajšega pa drži v naročju. Kraj nje sedi druga jetnica, ki pestuje kar dva otročiča, na vsaki roki po enega. Najbrže sta dvojčka. Aretirali so obe skupaj v mestu, ko sta prosili vbogajme. Natančnejše zgodbe žene z dvojčkoma nisem zvedela. Prva, ona s tremi otroci pa pripoveduje, da stanuje v predmestni baraki. Mož opravlja razna sezonska dela, a zaslužek je premajhen, da bi z njim prehranil družino. Zato je šla beračiti, ker otroci hočejo jesti. Tudi njo čaka izgon iz Belgrada. Orožnik jo popelje v kraj, kamor je uradno »pristojna«. A morebiti nima tam nobenega svojca več, mogoče je tam nihče več ne pozna. Izpolnili bodo akte, da je bila tega in tega dne ta in ta »izročena«, »sprejeta«. Postavili jo bodo na cesto in spet bo zadihala svobodo, od katere se lahko z otroci vred zadavi. Drugega za njo in otroke storiti — ne morejo. Za njo in za njene otroke je s tem poskrbljeno in ugled mesta je rešen. Njej pa preostane le, da nadaljuje, kjer je nehala: da pojde od hiše do hiše in prosjači — dokler je spet ne vtaknejo v zapor. Mnogo je tukaj poklicnih prostitutk, starejših in mlajših. Vse so slabo oblečene, še celo razcapane so nekatere. Vidi se, da slabo živé. Preveč jih je! Neke od njih so prave razvaline, čeprav so še mlade, uničile so jih bolezni, zapor in težko življenje.

Nekaj še čisto mladih, zdravih deklet — najstarejša ima kakih sedemnajst, najmlajša pa še nima štirinajst let — se drži pod roko in koraka počasi čez dvorišče. Na obrazu se jim bere skrb, boje se sramote, ko jih bodo orožniki privedli domov po »šubu«. Doma so iz raznih krajev, navadno s kmetov, tudi Slovenke so vmes. Prišle so v Belgrad s trebuhom za kruhom, služba se pa tudi v Belgradu, kakor povsod, težko dobi. Večina je brezposelna. Nekatere so našli slučajno na cesti, pa so jih kot brezposelne zaprli. Druge je pa že stiska in lakota nagnala, da so šle »na ulico«. Vse bodo izgnali iz Bel-

grada. Neizmerno žalostno je gledati ta cvetoča, zdrava dekleta, še skoraj otroke. Šle so za delom in kruhom, a še slutile niso, da bodo — ker so brez varstva in izkustva — tudi postale žrtve razmer. Ulica že stega roke po njih. Katero potegne enkrat v svoje strašno brezdno, je ne izpusti več. Potepta jo, opljuje in uniči.

Vse te ženske, mlade, stare, otroke, stlačijo — včasih po šestdeset in še več — v celico, ki je velika kakor navadna zakonska spalnica. Lep in zdrav otrok, s sifilido okužena in napol razpadla prostitutka, mlada zdrava deklica, jetična starka, čiste žene in umazane ter ušive — vse to leži skupaj, takorekoč druga na drugi. Vse te pijejo vodo iz iste, edine čaše. Kakšna ušja nadloga muči te nesrečnice, kaže primer, da je neka taka ušiva prebivalka te celice naredila okoli sebe po tleh rdeč venec iz krvi pobitih uši. V skupnih ženskih celicah vlada neznosen smrad, ker se skoraj ni mogoče očistiti ali umiti in si oprati perilo. Značilno je, da so v zgradbi lepi umivalniki in stranišča, ki se pa nikdar ne uporabljajo. Kopališče pa le redkokdaj. Jaz sem se vsega enkrat skopala. To je bilo pa toliko ko nič, ker je bilo premalo prostora in časa.

Sprehod na dvorišču je tako kratek, da niti ne utegnem ogledati vseh jetnic. Mnogo jih je in vsak dan prihajajo nove. Vsaka ima svojo tragedijo. Pri veliki večini gre za izgon. Temu sledi navadno povratek, nato spet izgon in žalostna pesem se nadaljuje v nedogled. Mnoge je trpljenje tako otopelo, da jih nobena reč več ne briga. Življenje zunaj jim je čestokrat težje kakor zapor. Ko se zdaj spominjam slik in vtisov z dvorišča belgrajske »Glavnjače«, se mi zde kot velika gnojna rana na telesu sodobne človeške družbe.

Tako sem se začela seznanjati z »Glavnjačo«. Pričela sem premišljevati o tem, kakšna usoda me čaka. Čakala sem vznemirjena, kdaj pride orožnik po mene in me odvede. Kam? Vseeno kam, samo da se čimprej rešim te negotovosti, da izvem, kaj bo z menoj. V resnici zaslišim korake na hodniku. Nekdo se približuje vratom naše celice. Sedaj gre pa gotovo po mene! Srce mi začne biti, vsa kri mi sili v glavo. Zdaj naenkrat nočem, da bi prišel po mene, želim si, da bi me pustil pri miru. Koraki se bližajo, skušam se obvladati in se pripravim. No, koraki se spet nekam oddaljujejo in naposled utihnejo. Globoko se oddahnem. Šele zdaj opazim okrog sebe prebledele obraze, ki takoj spet oživijo, ko so koraki potihnili. Madžarka srednje starosti, ki je dotlej molče čepela na tleh, se je zaradi teh korakov tako vznemirila, da je začela sunkovito jokati. »Ištenem, ištenem«, vzdihuje madžarsko. Njen brat je nekaj ukradel, zaprli so pa tudi njo in njenega moža. Opazovala sem jo ponoči, ko je mislila, da vsi spijo. Sedla je kraj mojega ležišča in začela vezati skupaj nekakšne trakove ali kaj že. Potem se je približala oknu. Straža je odšla na drugi konec hodnika. Trenutek, in že si je vezala zanko okrog vratu. Prihod straže je preprečil njeno nakano ...

Spet se približujejo koraki. Vse se spet vznemirjamo, kri izginja z obrazov. Dih nam zastaja. Vrata se odpro in orožnik pokliče: »Jele-

na I.«, — prav ono, ki se je hotela ponoči obesiti. Jelena plane nervozno kvišku, zbegano si oblači plašč, pa nikakor ne ujame rokava. Pomagamo ji sočutno, a nobena od nas ne zna zatajiti veselja, da niso nje poklicali. Spet je minila nevarnost, vsaj za nekaj časa. Težka, z železjem okovana vrata celice se spet odpro. Z drugega konca hodnika slišimo besede nekoga, ki s hripavim glasom pripoveduje: »... kri je kar brizgala okrog. P... mu majčina, vse hlače mi je oškropil s krvjo...« Beseda »kri« presune vse jetnice. Odrevenele čakamo, katero bodo prvo odvedli. Ne, samo Jelena se je vrnila. Ko stopi v celico, smo vse zelo radovedne, kako je bilo. Ali vprašati si je ne upamo. Tiho jo gledamo in čakamo, da se pomiri. Njeno obličje je bledo kot zid, z očmi pa trudno blodi po celici. Nas kakor da ne vidi in ne opazi. Ustnice ji trepečejo. Slednjič spregovori: »Pokazali so mi mojega brata. Noge so mu od mučenja tako otekle, da ga je strašno pogledati. Zagrozili so tudi meni, da me bodo tako pretepli, če ne priznam. Kako naj priznam nekaj, česar ne vem!« Zaihtela je in si začela ruvati lase.

O, da bi bil že vsaj enkrat konec tega čakanja, si spet zaželim. Naj me odpeljejo, naj me pretepejo, samo da se ne bom mučila v tej strašni negotovosti... Jetnice so dobile večkrat živčne napade. Sicer je tu nekje bolnišnica, ali do nje se je težko dokopati. Nekaj večerov po mojem prihodu je zbolela Mila K. — »ubijalka«. Zahtevala je zdravnika. Zdravnik ni prišel, pač pa so prihajali orožniki, ki niso niti težko bolni jetnici prizanašali s svojimi surovostmi: »Kakšnega zdravnika?« so se drli na njo, »simuliraš«! Tudi druge jetnice so se zavzemale za bolno ženo in zahtevale, da jo odvedejo v bolnico. »Ha, ha, v norišnico, če hoče. Vsak, ki tukaj zboli, pojde v norišnico. Kar crkni, saj te ni nič škoda!«, se je cinično krohotal rdeč, rejen podnarednik. Orožniki najbrž mislijo, da spada v njihovo službeno dolžnost, biti brezsrčen in krut. Podnarednik Andrej, znan med jetniki po njegovi priljubljeni kletvici »po materini«, nam je takole razložil: »Če bi imel srce, bi postal usmiljena sestra, ne pa orožnik.«

*

Dan za dnem se nadaljujejo te muke: bojazen, da bo orožnik v resnici prišel in me odvedel kam, kjer bodo kdo ve kaj vse počenjali z menoj, in nestrpno pričakovanje, da bi me že vendar enkrat poklicali k zaslišanju in me rešili te mučne negotovosti. Sicer ne vem, o čem naj bi me prav za prav zasliševali, zadeva je vendar že končana. Saj me je sodišče oprostilo. Slednjič je res prišel po mene podnarednik Andrej ter me — »po materini« — izročil dvema agentoma, ki sta me odvedla. Kam sedaj?

*

Moj položaj se pa ni nič spremenil. Premestili so me samo iz enega zapora v drugi. Sedaj sem na Obilićevem vencu, visoko gori v podstrešju v majhni celici sama. Celica je, če ne štejem peči, popolnoma prazna. Okno je tudi majhno, z rešetkami in mrežo. Strašno in samotno je tukaj. Slišijo se samo enakomerni koraki straže, ki pogleda vsakih

deset minut v celico. Ali je že kdo pred menoj prebival tukaj? Pazljivo začnem preiskovati stene in odkrijem na zidu podpis in nekakšna znamenja, zarisana z nohtom. Celo »koledar« je vodil dotičnik; navadni dan je zaznamoval s kratko, nedelje pa z daljšo črtico. Zavest, da je tukaj pred menoj živelo človeško bitje, me je za nekaj minut navdala s prijetnim občutkom, da nisem čisto sama v celici. Domišljujem si celo, da spoznam mesto na tleh, kjer je moj prednik v celici spal. Tudi jaz ležem na isto mesto, da bi bila bliže nevidnemu tovarišu. Poskušam se pomiriti, a se ne morem. Postajam čedalje bolj nemirna. Zakaj so me neki privlekli semkaj in me zaprli v sámico? Prepovedano je dobivati knjige in časopise v ječo. Čas krajšati si smeš, če hočeš samo z — ušmi.

Nekega dne dobim tovarišico: mlado 20-letno dekle, vso zbegano. Pove mi, da se piše Ankica R., hišna pomočnica, in da je zaposlena v Belgradu. Obleka ji je bila v neredu in lasje vsi razmršeni. Na desni strani glave ji je visel šop izpuljenih las. Lasali so jo malo prej doli v pisarni. Krepko jo je moral zgrabiti, kdor jo je.

Ankica se mi je zdela kakor pozdrav od zunaj. Pozabila sem že, da je izven »Glavnjače« še neki drugi svet. Da si krajšava čas, mi je pravila zgodbo svojega mladega življenja. Težka zgodba je bila to, zgodba kmečkega dekleta, podobna zgodbam vseh nas kmečkih in delavskih deklet, ki si moramo od zgodnje mladosti, še napol otroci, same služiti kruh, ki ga doma ni dovolj za vse. Če imamo srečo, najdemo delo v tovarni ali v gosposki družini. Ni bolj izrabljanih ljudi kakor so hišne pomočnice, »služkinje«. To so pravcate sužnje. Ne samo da garajo po 16 ali še več ur na dan, ponekod jih zmerjajo in žalijo ali pa celo tepejo. Najnovejši primer imamo Terezijo Kosović, hišno delavko iz Belgrada, ki so jo njeni gospodarji tako pretepli, da leži sedaj v bolnišnici v težkem stanju.

Ankica ni bila dolgo pri meni. Prišli so ponjo nekega večera že precej pozno. Komaj mi je utegnila podati od dela rjavo, žuljavo roko. Kam so jo odvedli? In zakaj zvečer tako pozno? Bala sem se, da je ne bi mučili, posebno, ker se ji je v zaporu poslabšalo zdravje. Ostala sem spet sama.

Kmalu potem sem bila poklicana pred policijskega uradnika Tiljka. To je srednje visok, okrog 40 let star človek s štrlečimi plavimi lasmi. Z obraza se mu bere cinizem in njegov pogled ne obeta nič dobrega. Tiljak me je takoj pri prvem zasliševanju seznanil z načinom, s katerim mi misli on »dokazati«. Pri teh zasliševanjih se ne zaslišuje tako, da bi bil osumljenec še le vprašan, če je res storil tisto, kar akti pravijo. Zaslišujoči uradnik se kar napravi, kakor da on in osumljenec že vesta, kaj je osumljenec storil, in mora zaslišujoči uradnik osumljencu samo še »dokazati«, kaj je storil. Pri tem je vseeno, ali je osumljenec res storil tisto dejanje ali ne: uradni spis pravi, da ga je storil, torej ga je.

»Poznaš-li ti Kosmajca,« (drugih imen si nisem zapomnila) »p . . . ti majčina?! Kogar on premlati, temu je odzvonilo. Če te dobi on v roke,

ne boš dolgo živela,« je sikal Tiljak vame in me mračno gledal. Pri vsem tem me je obkladal s tako grdimi psovkami, kakršnih še svoj živ dan nisem slišala in kakršnih v nobeni obliki ne morem tu ponoviti.

Ker na te grožnje nisem »priznala«, je bilo zasliševanje »končano«. Odvedli so me nazaj v celico, da si »premislim«, kakor so mi naročili. In jaz še malo nisem dvomila, da bi njihove grožnje o tem, kaj bo, če si ne bom »premislila«, ne bile resne; saj dokazov za to sem imela dovolj. Ime Kosmajac mi je bilo znano. Kadar je hotela politična policija prisiliti zaprtega, da »prizna«, so ga izročili Kosmajcu v roke. Pod njegovim strahovitim mučenjem je res veliko zaprtih »priznalo«, seveda ne tega, kar so storili, ampak to, česar so bili obdolženi. Kosmajac je tudi drugače najbolj znan, ni pa edini, ki pretepa in muči politične jetnike. Število osumljenih zaradi komunizma ni majhno, zato je potrebnih tudi več »zasliševalcev«. Zapori se že leta polnijo s takimi osumljenci. Časopisnih poročil o tem ni. V zaporu sem slišala, da je bilo zadnje mesece aretiranih mnogo ljudi, samo iz male Črne gore okrog štiristo, pa tudi iz Belgrada, iz Zagreba, iz Slovenije in od drugod.

Čez nekaj dni so me spet odvedli k policijskemu uradniku, ki me je pričel zasliševati. Ker nisem odgovarjala na njegova vprašanja tako, kakor je želel, je skočil divje pokonci in zavpil nad menoj »p... ti majčina, k... okužena, ali ne veš, da te bom zmečkal, če ne začneš lajati. Poznaš-li ti komunista Mitrovića, tistega, ki ga je zagrebška policija pretepla. On ni bil tepen samo v Zagrebu. Ha, ha, tudi mi smo ga imeli tukaj...« (Slišala sem nedavno o nekem komunistu Mitroviču, ki je nekje v ječi umrl na posledicah mučenja na policiji.) »Nikar ne dvomi, da mi ne znamo človeka prisiliti, da »prizna«! Imeli smo tukaj že mnogo komunistov; do kolena so jim spolovila visela, tako smo jih zmučili,« je rjul name policijski uradnik in se cinično režal moji prepadenosti nad tolikšno surovostjo. »Obesili te bomo za noge, z glavo navzdol, in tako obešeno te bomo tolkli z bikovo žilo po podplatih. In če še potem ne boš priznala, te vržemo skozi okno s četrtega nadstropja, pa boš napravila najlepši samomor.«

To mi tudi ni bilo neznano. Večkrat sem že preje slišala, da je ta ali oni politični obdolženec s skokom skozi okno napravil »samomor«. Takrat sem verjela, da so bili to res samomori obupancev. Zdaj šele sem razumela, kakšno je to skakanje »skozi okno«. Saj sem zdaj tudi spoznala, da je v resnici nemogoče, da bi kdo sam skočil skozi okno zapora.

»Priznanje« je spodletelo. Vse opisovanje priznanja drugih ni zaleglo. Zato so me odvedli nazaj v celico, a kmalu so spet prišli pome in ponavljali »zasliševanje«. Ko se je Tiljak končno prepričal, da mu kljub tolikokratnemu »zasliševanju« ničesar ne »priznam«, mi je pri zadnjem »zasliševanju« po sistemu grdo opsoval mater in sestro ter skočil ko razdražen tiger vame, me zgrabil za lase in me vrtel semtertja, z drugo roko pa tolkel po glavi. Tedaj se je oglasil drug policijski uradnik, ki je bil navzoč:

»Ker noče priznati, jo bomo pa zasliševali ponoči...«

Res so me potem odvedli v celico, kjer sem lahko premišljevala o tem, da ima izraz »noč« v »Glavnjači« čisto svoj pomen. Že prvi večer, ko sem prišla v skupno celico, sem opazila, da postajajo jetnice zvečer bolj nemirne. Ponoči so prisluškovale krikom ljudi, ki so jih zasliševali. Na tako strašno, zahrbtno noč moram tudi jaz čakati. Vsa drhteča in iznemogla sem legla na svoje staro mesto na tleh. Že toliko dni nisem skoraj nič jedla in že toliko časa traja to prekleto »psihično mučenje«, s katerim ubijajo človeka telesno in živčno. Lakote ne čutim nič več. Žge me in neprestano bi pila. Nocoj nočem spati, ker hočem biti pripravljena, ko pridejo po mene. Skušam si predstaviti, kaj bom občutila, ko bom visela, obešena za noge, in ko me bodo tolkli po podplatih. Mislim tudi, kako je, če letiš s četrtega nadstropja na cesto. A vendar! Kaj so proti temu bolečine onih, ki so jih tako strahovito vlekli za spolovila, da so jim bila do kolen!

Noč je minila, ne da bi me bili poklicali. Morebiti pa me odvedejo prihodnjo noč? Minilo pa je še več noči ne da bi me poklicali. Zakaj me spet trpinčijo s tem strašnim, morečim odlašanjem? Naj me rajši tepejo, naj me že vržejo skozi okno, vseeno, samo da se konča! Tako se pogrezam v nekakšne polsanje, komaj še razlikujem, kdaj je dan, kdaj noč. Ničesar ne čutim več, samo škripanje vrat me vrača za trenutek v resničnost, vselej me prešine misel: »Zdaj!« Sanje in resničnost, vse vprek mi bega in se mi meša v glavi. Bledejo se mi čudne podobe in postave s spačenimi obrazi in vse krvave. Nekdo leži na mrliški nosilki, nepremično, lice mu je grdo skrivljeno, kakor da hoče bruhniti v smeh. Nekje prav blizu pa kakor da čutim groznega Tiljka ... In nenadoma se predstave spremene. Zdi se mi, da vidim očeta, kakršnega sem videla, ko je umiral. Imel je globoko vdrta prsa, ker je bil brez pljuč. Pljuča mu je požrla tovarna. Slišim ga govoriti z zadušenim, votlim glasom: »Od devetega leta sem delal, dosti sem delal. Spočiti se moram, tako sem truden, nikoli v življenju nisem počival ...« Po ušesih mi brnijo besede, ki jih je mrko gledajoč delavec izgovoril s težkim glasom ob očetovem odprtem grobu: »Edini kraj, kjer je dovoljen delavcu počitek, je grob.« V grlu me začne daviti kakor takrat. Nekaj moram napraviti, a sama ne vem kaj. Ven moram! Začne me dušiti kakor da se je name zrušila vsa »Glavnjača«. Kričati hočem, pa ne morem. Zakaj me drže tukaj? Hočem v prostost! V nemoči stiskam pesti, dokler me spet ne obvladajo polsanje s svojimi spačenimi, krvavimi prikaznimi.

Po več takih nočeh so me vendar nekoč pozno zvečer odvedli k šefu odseka politične policije. Najprej me je nahrulil, da sem lopov, da sem pokvarjena od glave do peta. Dodal je še več podobnega in mi zapretil, da me bo vrgel skozi okno s četrtega nadstropja. Njemu namreč zaradi tega nihče ne bo ničesar storil. Potem me je pa začel biti s pestmi in me butati ob steno. »Če prideš sploh živa od tu, se boš dolgo spominjala Vujkovića,« mi je zatrjeval, ko mi je zadal dobro merjeni udarec v ledvice. Takrat mu tega nisem verjela, a njegova prerokba se je izpolnila. Bolečine mi do danes še niso popolnoma zginile.

Šef političnega odseka mi je pretil tudi z drugimi mučenji in celo s smrtjo, če ne »priznam«. Ker pa nisem imela kaj priznati, sem morala biti pripravljena tudi na to. Po tem ponovnem »zasliševanju« so me odvedli nazaj v celico, kamor sem se vrnila v prepričanju, da me čakajo še višje stopnje »zasliševanja«. Toda čez nekaj dni — bilo je 29. marca 1937 — so me poklicali v pisarno, kjer so mi sporočili, da sem izpuščena in izgnana v svoj »rojstni kraj«. Vzrok te nenadne spremembe nisem zvedela, ker policija ni radodarna s pojasnili. Ves čas mojega bivanja v zaporih se je posrečilo mojim domačim le enkrat poslati zame nekaj denarja, ker dolgo niso sploh vedeli, kje sem. To jim je sporočil odvetnik z Jesenic,* ki je slučajno zvedel, kam so me iz Ljubljane odpeljali. Denar so poslali nekemu belgrajskemu odvetniku s prošnjo, naj poskrbi, da ga bom prejela. Isti jeseniški odvetnik je hkrati naprosil drugega belgrajskega odvetnika,** naj dožene, zakaj me zadržujejo in v kakšnem »stanju« je preiskava proti meni. Kakor mi je po moji vrnitvi domov razložil, ni dobil od tega belgrajskega odvetnika nobenega potrdila, da je prejel naročilo. Zato je pisal istemu odvetniku še enkrat, toda po ovinku. To je bilo meseca marca, in je mogoče, da je to pismo vendarle dospelo v poklicane roke in povzročilo intervencijo v mojo korist. (Na potovanju iz Belgrada sem zvedela od jetnic, da so jim žandarji pripovedovali, kako neusmiljeno bom še pretepena v »Glavnjači«. To se ni zgodilo, kar je najbrže posledica odvetniške intervencije.) Naj bo, kakor hoče, vsem, ki so si prizadevali, da mi pomagajo v tej najhujši stiski, moja srčna zahvala!

Dne 29. marca 1937, po sedmih mesecih od aretacije v Podhomu, sem bila torej »izpuščena«, toda trajalo je še ves teden, preden sem dospela po »šubu« domov. Kar sem videla na tem »potovanju«, je žalostno poglavje zase. Najprej so »izgonaše« »izbrali«. Bili so iz vseh vetrov Jugoslavije, zato so nas »sortirali« v skupine in drugo za drugo odpeljali s »črno Marico« in nas nazadnje posadili v vagon. Moški so vso dolgo vožnjo v verigah, po dva in dva.

Skoraj za pol vagona nas je bilo. Na prvi odgonski postaji, v Slavonskem Brodu so nas gnali spet v zapore, da nam tam pridružijo novo skupino, ki je bila tudi namenjena v Zagreb. Dolga vrsta nas je šla v spremstvu orožnikov spet na vlak. Žalostna, še več kot žalostna je bila ta slika. Samo enega vidim, da ima zimsko obleko, drugi so vsi slabo, nekateri komaj oblečeni. Mnogim drži čevlje skupaj samo še vrvica, s katero so si jih privezali na noge. Drugi so brez srajce, samo v raztrganih jopičih, da se jim vidijo gola, od mraza modra prsa. Največ je mladih ljudi, a tudi starcev ne manjka; eden, komaj komaj še krevsa, tako da morajo orožniki ves sprevod ustavljati, da ga more dohajati.

Kdo so ti ljudje, ki jih orožniki vklenjene ženejo na vlak? Zločinci? Ne, to so večinoma brezposelni delavci in delavke, ki jih policija zajame na ulici, v borzi dela ali drugod. Kjer smo morali izstopati iz vlaka, se

---

* dr. Ivo Štempihar
** dr. Ivan Ribar

ljudje niso mnogo brigali za nas. Navadili so se teh prizorov. Vsak teden po dvakrat imajo priložnost videti take sprevode »izgonašev«. Le redko sem slišala kako opazko: »Že spet cela procesija! Kje jih toliko vzamejo? Sramota, spet ženejo reveže!« ...

Med potjo se je prvotno dolga vrsta stalno krajšala. Na vsaki postaji so vsaj enega oddali; do Ljubljane smo ostali samo neka tekstilna delavka, romunski vojaški begunec-upornik, ves v capah, ki ga vlačijo že pet mesecev tako-le sem in tja, gor in dol... in jaz.

Zdaj sem doma, na »svobodi«, v svoji rojstni vasi, ali ne po svoji volji. Ko so me oddali v izgonsko »zagrebško« skupino, so prevzeli moji spremljevalci neke papirje, katerih vsebino sem spoznala šele doma. To je poleg »spremnega pisma«, ki nosi beležke vseh vmesnih postaj, katerim sem bila izročena v teku »potovanja«, naslednji odlok oddelka splošne policije uprave mesta Belgrada z dne 29. marca 1937, opr. št. II/7812:

»Načelniku sreza Radovljica. Presudom odelenja opšte policije uprave grada Beograda II. Br. 7812/37, kažnjena je zbog dela iz § 342 krivičnog zakona sa 8 — osam dana zatvora i progonstvom u svoje mesto rodjenja — Sponju Gorju, koje joj se mesto shodno čl. 12 zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi odredjuje za stalno mesto stanovanja ŽUMER MARIJA, radnica, rodjena 2. avgusta 1900. godine u Spodnjoj Gornji, srez Radovljica, banovina dravska, od oca Antona i majke Marije, rodjene Stare. — Kako je imenovana kaznu zatvora izdržala to Vas se sprovodi s molbom na nadležnost. — Napominje se da je imenovana komunistkinja i kao takva je odgovarala i bila pod istragom u ovoj godini kod okružnog suda u Ljubljani, zbog širenja komunističke propagande, te se s toga na njezin rad, veze i kretanje treba obraćati stroga i stalna pažanja, onemogućiti je u širenju komunističke propagande i sprečiti joj udaljenje iz mesta u koje je proterana.« — Okrogli pečat. — »Po naredbi šefa odelenja opšte policije šef odseka IV: S, Vujković l. r.«

Ta odlok objavljam namenoma dobesedno, z vsemi napakami.

O svobodi torej ne morem govoriti niti sedaj, ko sem doma. Prepovedano mi je oditi iz rojstne vasi in nad menoj je odrejeno strogo nadzorstvo. Sem hči siromašne delavsko-kmečke družine. Ker doma ni bilo sredstev za preživljanje vse družine, sem morala s štirinajstim letom oditi na delo in se osamosvojiti. Danes sem izučena industrijska delavka in ne smem od doma, čeprav sem brez dela, v breme svoji materi. Ona dobiva zase od Bratovske skladnice pokojnino po mojem očetu — celih šestdeset dinarjev na mesec! To pove vse! Pri njej ni zame kruha! A stran ne smem! Vendar nisem obupala. Posrečilo se mi je dobiti zvezo z jeseniškim odvetnikom, ki je skrbel zame že v času, ko sem bila zaprta. Svojim očem ni hotel verjeti, ko sem mu dala prebrati gornji odlok. Takoj je poslal na gospoda notranjega ministra, dr. Korošca, tole pismo:

»Jesenice, dne 16. aprila 1937. Velecenjeni gospod notranji minister, dovolim si Vam predložiti nastopni primer, ker se je prizadeta stranka obrnila k meni zaradi pomoči, pa nima sredstev, da bi vložila redno

pritožbo. Z zadnjim finančnim zakonom so bile namreč takse za pritožbe zoper odloke upravnih in policijskih oblastev tako zvišane, da je pot pritožbe zoper nepravilnosti odločb praktično premnogemu zaprta. V ostalem je podani primer take narave, da je redna pritožba lahko izostala, ker je zoper nične odločbe oblastev edina primerna obramba nadzorstvena pritožba. — Prizadeta stranka, Žumer Marija, zasebnica v Sp. Gorjah 113 — pošta Gorje pri Bledu, okraj Radovljica, je bila osumljena komunizma in se je nahajala od 22. avgusta 1936 do 29. marca 1937 v zaporih. Preiskovalni sodnik okrožnega sodišča v Ljubljani je po kratkem (takrat pisec tega pisma še ni imel celotne informacije in je iz prvotne domneval, da je bila sodna preiskava kratkotrajna) zadrževanju omenjene v sodnih zaporih ugotovil, da ni prav nobene podstave za sum, vendar pa policijske oblasti te ugotovitve niso upoštevale, temveč vztrajale pri osumitvi. Prevedena je bila v zapore oddelka splošne policije uprave mesta Belgrada, kjer so jo zadrževali 71 dni. — Opuščaje vse podrobnosti o vsem, o čemer sem informiran za dobo tega zadrževanja, se omejim na to, da ji je bil dne 29. marca t. l. ob izpustitvi iz zaporov v Belgradu izročen odlok z dne 29. marca 1937, II. št. 7812, ki ga je izdal oddelek splošne policije uprave mesta Belgrada. — V tem odloku ugotavlja oddelek splošne policije uprave mesta Belgrada, da je bila Žumer Marija »s sodbo navedenega oddelka kaznovana zaradi prestopka po §u 342, točka 1, kazenskega zakonika« na osem dni zapora in z izgonom v svoje rojstno mesto, ki se ji po členu 12 zakona o obrambi države odreja kot stalno bivališče. — Velecenjeni gospod notranji minister, izven vsakega dvoma je, da Vam je znano, da ugotavljajo kazensko krivdo obdolžencev za dejanja, kateri učini so vsebovani v določilih kazenskega zakonika, po predpisih sodno-kazenskega postopnika izključno le redna sodišča in državno sodišče za zaščito države v Belgradu, v nobenem primeru pa upravna ali policijska oblastva. Prav tako ste po mojem prepričanju obveščeni, da je konfinacija dovoljena samo na podstavi pravomočne sodbe zaradi prestopka po §u 158 kazenskega zakonika. — Zato si dovolim apelirati na Vas, da izvolite na podstavi pristoječih Vam nadzorstvenih pravic po avtentičnih podatkih tega sporočila v smislu §ov 134 in 135 zakona o obče-upravnem postopku preiskati pogazitev zakona, izvršeno s tem odlokom po organih oddelka splošne policije uprave mesta Belgrada, ter izročiti krivce rednemu sodišču v pristojno kaznovanje, omenjeni odlok pa v celem obsegu uničiti. — Prepuščam Vašemu sprevidu, da štejete to sporočilo bodisi za zasebno opozoritev na konkretni primer pogazitve zakona od strani Vam podrejenih in Vam odgovornih državnih organov, bodisi za nadzorstveno pritožbo, dostavljeno v Vaše roke po meni, kot zastopniku oškodovane Žumer Marije. — Prepričan, da se moj gornji apel ne bo prezrl, Vas prosim, da sprejmete medtem izraze mojega odličnega spoštovanja. — Podpis.«

Odvetnik mi je pojasnil, da vsebuje § 342 kaz. zakonika prestopek prodajanja surogatov kot pravo blago § 158 kaz. zakonika pa prestopek potepuštva. Kaznovana sem bila za stvari, o katerih me ni pri zasliše-

70 dni v »GLAVNJAČI«

MARIJA ŽUMER

OPIS OSEBNIH DOŽIVETIJ

LJUBLJANA 1937

Na dan 22. avgusta 1936 sem se zjutraj vračala z Jesenic, kjer sem bila pri svojem stričku, domov v Spodnje Gorje. Prav nič nisem slutila, kaj vse me čaka ta dan in da me sploh ne bo domov.

Komaj sem stopila v Podhomu iz vlaka, že stopi k meni neznan moški, se predstavi kot policijski agent in mi napove, da sem aretirana. Sprva kar nisem mogla razumeti. Zakaj, saj nisem vendar nič zakrivila? Toda ne da bi mi kaj razjasnil, me je odvedel agent na Bled na policijo. Tudi tam mi niso pojasnili ničesar in dovolili mi niso niti tega, da bi smela k svoji materi, ali da bi si vzela nekaj perila in obleke. Zvečer so me spravili na vlak in v Ljubljano, tam pa v policijske zapore. Pomeje sem zvedela, da sem imela še ta dan doma hišno preiskavo, torej v moji odsotnosti.

Tudi v Ljubljani mi spočetka niso povedali, zakaj so me aretirali. Tolažila sem se z mislijo, da me morajo pač vsak čas izpustiti, saj se nisem zavedala nobene krivde. Vendar sem ostala na policiji mesec dni, nato so me izročili ljubljanskemu okrožnemu sodišču, kjer sem prišla v preiskovalni zapor. Šele tam sem bolj natančno zvedela, da so me ljudje, ki jih nisem nikdi poznala, ovadili kot »komunistkor. Po sto in štirih dneh natančne preiskave se je sodišče prepričalo, da me nima za kaj postaviti pod obtožbo in me izpustilo 7. januarja 1937 iz preiskovalnega zapora. »Vendar zopet prestale samo ta misel je bila v meni. Toda ne! S sodišču so me odpeljali — s policijskim avtomobilom nazaj na policijo. Spet sem bila v majhni, zamudljivi in umazani luknji v hiši na Bleiweisovi cesti, kjer je bilo že toliko žensk, da smo se gnetle, kakor sardine v škatlji.

Vse ne moremo sedeti, sicer pa mi ne bo težko stati, saj me morajo izpustiti itak vsak čas. Tako sem si govorila.

Toda zoč je že in še vedno sem tu. Ogledujem se, kam bi legla. Pa spregledam, da ni mogoče. Edina »prečnac za dva človeka zavzema polovico te luknje. Na njej ležijo že tri ženske. Druge spe na golih tleh, sedé ali ležé, zvite v kloščič, kakor pač morejo. Da bi legla na popljuvano in blatna tla, pa mi ne gre. Hoditi gor in dol, tudi ni mogoče. Če napravim le korak, moram stopiti na človeka. Noči pa ni kraja. Zato sem vesela, da me ogovori po organih oddelka splošne policije uprave mesta Belgrada, ter izročiti krivce rednemu sodišču v pristojno kaznovanje, omenjeni odlok pa v celem obsegu uničiti. — Prepuščam Vašemu spremlu, da štejete to sporočilo bodisi za zasebno opozorilev na konkretni primer pogazitve zakona od strani Vam podrejenih in Vam odgovornih državnih organov, bodisi za nadzorstveno pritožbo, dostavljeno v Vaše roke po meni, kot zastopniku oškodovane Žumer Marije. — Prepričan, da se moj gornji apel ne bo prezrl, Vas prosim, da sprejmete mojem izraze mojega odličnega spoštovanja. — Podpis.«

Odvetnik mi je pojasnil, da vsebuje § 342 kaz. zakonika prestopek prodajanja surogatov kot pravo blago §158 kaz. zakonika pa prestopek potepuštva. Kaznovana sem bila za stvari, o katerih me ni pri zaslišavanju nihče nikdar spraševal. V belgrajski »Glavnjači« nisem mogla ničesar prodajati in tudi potepati me niso puščali, kar je vsakomur jasno!

Gornje pismo gospodu dr. Antonu Korošcu je odšlo priporočeno z Jesenic dne 16. aprila 1937. Doslej še ni nobenega odgovora.

Iz svoje velike stiske, v katero je prišla brez vsake moje, kaj šele svoje krivde, tudi moja revna mati, ne vem druge pomoči, kakor da stopim s svojimi doživljaji pred slovensko javnost, ki misli pošteno in čuti pravično!

Junija 1937.

TISKARNA »SLOVENIJA« V LJUBLJANI (PREDSTAVNIK A. KOLMAN)

Faksimile prve strani brošure M. Žumrove

Faksimile zadnje strani brošure M. Žumrove

vanju nihče nikdar spraševal. V belgrajski »Glavnjači« nisem mogla ničesar prodajati in tudi potepati me niso puščali, kar je vsakomur jasno!

Gornje pismo gospodu dr. Antonu Korošcu je odšlo priporočeno z Jesenic dne 16. aprila 1937. Doslej še ni nobenega odgovora.

Iz svoje velike stiske, v katero je prišla brez vsake moje, kaj šele svoje krivde, tudi moja revna mati, ne vem druge pomoči, kakor da stopim s svojimi doživljaji pred slovensko javnost, ki misli pošteno in čuti pravično!

Junija 1937.*

---

* dobeseden prepis

Ivan Jan

ZVEZAN Z VERIGO

Beseda bo o čudni aretaciji velikega človeka in komunista Franja Federla-Slavka.

Franjo Federl-Slavko je bil kljub tihi skromnosti in navidezni neopaznosti v svojem času gibalna osebnost delovanja KP na Jesenicah in v jeseniškem okrožju. Bil je izobražen komunist, ki se je ne le moral, temveč tudi znal odrekati življenju v boju za druge. Tak je za Stanetom Žagarjem na spomlad 1937. leta postal tudi ilegalni sekretar okrožnega komiteja KP Jesenice, ki je bil v globoki ilegali ustanovljen leto poprej. Še to leto — v avgustu — je bil Franjo Federl-Slavko tudi aretiran. Kot da že tako trdo življenje ni bilo zadosti.

*

O Franju Federlu-Slavku je bilo že marsikaj napisanega, vendar pa dotlej še ni bilo zaslediti opisa njegove aretacije, do katere je tako nesrečno prišlo na začetku poti v Španijo. Tudi on je bil namreč med tistimi jeseniškimi komunisti, ki so hoteli na pomoč napadeni republikanski Španiji. S tem se je hotel izogniti tudi grozeči aretaciji, ki mu je kot osumljenemu komunstičnemu organizatorju in agitatorju pretila na Koroški Beli, kjer je bil občinski sluga v levičarski občinski upravi, ki ji je tedaj načeloval Vencelj Perko. Kraljevska policijska oblast je tako Franju Federlu-Slavku hotela uničiti življensko eksistenco. Izgnala je tudi njegovo mamo Štefanijo in njegovega očima, preizkušenega nemškega komunista Fritza Lehmana, ki je potem kljub letom tudi odšel med španske prostovoljce.

Prve novice o zbiranju španskih prostovoljcev so do Jesenic prišle konec 1936. leta. Temu delu se je najbolj posvetil komunist in športnik Jože Gregorčič, vodilni agitator pa je bil tudi Franjo Federl-Slavko. V prvi polovici februarja 1937. je Jože Gregorčič prvo skupino jeseniških prostovoljcev že odvedel proti Splitu, a kot je znano zaradi izdajstva ladja s prostovoljci ni odplula proti Španiji. Namesto v Španijo, so se prostovoljci znašli v rokah jugoslovanske policije. Po izpustitvi iz zaporov teh namenov niso opustili in so se znova odpravili proti Španiji, a zdaj po drugih poteh.

Franjo Federl-Slavko je zaradi svojega komunističnega delovanja zgubljal službo za službo. Tako je bil marca 1936 odpuščen tudi iz

jeseniške tovarne. V začetku 1937. leta, ko je bil Federl brez sleherne zaposlitve, ga je levičarska občinska uprava na Koroški Beli, kjer je bil župan njegov partijski sodelavec Vencelj Perko, stežka spravila v službo — a še to le kot slugo. Vendar je bilo s tem zadovoljeno dvojemu: Federl je prišel vsaj do koščka kruha, še važneje pa je bilo, da je kot vodilni komunist lahko hodil po terenu, politično deloval, hkrati pa urejal še »Kovinarja«, pisal, ga raznašal in širil tudi drug revolucionarni tisk.

Levičarska občinska uprava se je potem neprestano ubadala z zahtevami srezke in celo banske uprave, ki sta na vsak način hoteli, naj Federla odpuste iz službe. To pa z motivacijo, da »vedenje in udejstvovanje Franca Federla v političnem oziru ni tako, da bi imenovani mogel ... ostati občinski uslužbenec«. Tako zvemo iz zapisov Venclja Perka v »Jeklu in ljudje« 1964. leta.

Vendar je višja oblast pritiskala tako dolgo, da je bil Franjo Federl-Slavko tudi ob ta trdi kruh.

A prav ta Federl je bil poleg vsega tudi tisti, ki je sredi aprila 1937. jeseniškemu delegatu za partijski kongres na Čebinah in tedaj koroško-belskemu županu Venclju Perku sporočil, da mora »v soboto, 17. aprila na važen partijski sestanek«. Seveda — vse v strogi tajnosti.

To je bil torej čas intenzivnega partijskega in splošnega delovanja ter čas odhajanja prostovoljcev v Španijo. Vencelj Perko v omenjenih zapisih potem nadaljuje:

»Isti dan, ko je bil Federl razrešen službe, je policija napravila pri meni doma in na občini preiskavo.

Med tem časom je bil Federl že aretiran in v preiskovalnem zaporu. Po treh mesecih je bil izpuščen ... O tem nas je sodišče dne 6. decembra 1937 ... posebej obvestilo«.

Ker je bil Franjo Federl-Slavko 1937. leta aretiran prav v naši hiši na Rečici — Bled in ker to kratko obdobje Federlovega življenja še ni opisano — tudi sam sem ta opis hranil za pozneje — so se ob vsem tem vzbudili močni spomini. Močni zato, ker sem bil tedaj še rosno mlad in nerazgledan, ker sem take revolucionarne junake občudoval le od daleč, čeprav so pogosto prihajali v našo hišo. Tedaj sem se prvič srečal z nasiljem take vrste in zato spomini niso zbledeli. Končno je tudi dolžnost, da ohranimo zgodovini in v spominu aretacijo človeka, ki smo ga zelo spoštovali, čeprav še ne povsem razumeli.

*

Pri nas je bila kovačija in ker sem bil najmlajši in tudi ni bilo denarja za nadaljnje šolanje, sem se kar pri očetu učil kovača. In to za kovača »vseh treh smeri: podkovskega, orodnega in vozovnega«. To »ni bilo kar tako«, vendar v znanju očetu nikoli nisem segel niti do kolen. Kljub delu pa je bilo življenje trdo in vse je kazalo, da ga bo treba spremeniti, napraviti pravičnejše.

K nam, k očetu in bratu, ali obratno, so tako večkrat začeli zahajati prav taki, ki so to »spreminjanje«, zasledovanje po policiji in orožništvu,

Franjo Federl-Slavko z materjo (desna)

uvajali in organizirali. Nisem smel — vajenec, vedeti tako in za vsakega, kdo je, počasi pa sem le zvedel, da je bil tisti privlačen mladi mož z brčicami Vencelj Perko, drugi Vlado Krivic iz Ljubljane, tretja Marija Žumer — Žgajnarjeva Minca iz Gorij, četrti Tone Čufar, peti Franjo Federl-Slavko, vendar slednji redkokdaj. Običajno so prihajali čimbolj neopazno ali ponoči, a če mi je bilo omogočeno, da sem kdaj mogel prisluškovati pogovorom, sem na vso moč napenjal ušesa. In tako je tudi vame, kaplja za kapljo, pritekalo spoznanje o »spreminjanju tega krivičnega sveta« ...

S temi — in drugimi — ljudmi pa so v našo hišo prihajale tudi razne knjige, brošure in časopisi ali razne značke, vse le tako, kar od oblasti običajno ni bilo dovoljeno. Na teh izdelkih sem prvič in potem vse večkrat videl bradate glave Marksa, Engelsa, Lenina, in brkat obraz vse pogosteje imenovanega Stalina, ki so mu raje pravili kar »Jože«.

*

Tedaj sem bil star 16 let in z očetom sva kovala, pač toliko, kolikor je bilo naročil: zdaj več, zdaj manj, vedno pa od zjutraj do mraka. Spal sem v zasilni podstrešni sobici, kjer sta stali dve majavi postelji. Ena je bila za kakega obiskovalca, predvsem pa za starejšega brata, kadar je, včasih nenadoma, prišel od kod. V tistih letih je bil napol ilegalec, kar sem zaradi policijske »radovednosti« delno moral vedeti — a ne natanko. Dotlej s policijo in orožništvom nismo še imeli nobenih pravih sitnosti, čeprav je naša hiša med sosedi stala tako, kot v nekakšni šah-mat poziciji.

Vroč je bil tisti avgustovski dan, da je večerni hlad deloval kot balzam. In zvečer — vem da je bil ponedeljek — datum pa bi moral še iskati — sta se v moji sobici znašla brat in Franjo Federl. Začudil sem se in hkrati razveselil nad spremembo, ko mi je brat povedal, da bo gost prespal pri nas. Federla sem rahlo sicer že poznal, niti sanjalo pa se mi ni, da je bil tedaj jeseniški okrožni partijski sekretar, da beži pred aretacijo in da je na poti v Španijo! Oba sta mi zabičala le to, da nikomur ne smem povedati o njegovi prisotnosti pri nas. Tega pa sem bil že kolikortoliko vajen.

»Gost« se čez dan ni prikazal iz hiše, midva z očetom pa sva prav tedaj imela v delu furmanski voz, ki naj bi bil kmalu narejen. Oče je tudi skrivnostno molčal, in seveda tudi ostali, le pred zaskrbljeno mamo je bilo treba vse to čimbolj skrivati. Pogosto nas je opozarjala, da se »igramo z ognjem in brezbožnostjo, da nas je zapeljal prevratniški komunizem«. Bila je pobožna, a poštena žena.

Minil je tudi drugi dan in Federl je dvakrat prespal v moji sobici, brat pa se je umaknil pod streho. Kadar sta z bratom govorila kaj »težkega«, sem ju moral pustiti sama, sicer pa smo zvečer marsikaj pokramljali. Franjo je bil srednje, športne postave, prijetnega obraza in vedenja. Zvedel sem, da je bil tudi pri strojih v mornarici, da zna nemško in da je tudi dober telovadec. Name je deloval skrivnostno — in ponosen sem bil v sebi, da tak, ki ga išče policija, ki pa nikomur ni storil žalega in se peha za pravice delovnih ljudi, spi ob meni.

»Saj bom jutri odšel«, je povedal drugi večer. Kam, nisem smel vedeti in se mi ni niti sanjalo.

Pozneje so mi razodeli, da je bil namenjen v Španijo. A prišlo je drugače ...

*

Z očetom sva bila v kovačnici in se ukvarjala s krivljenjem in varjenjem velikega in težkega obroča za kolo, ko sem mimo oken mimogrede videl iti nekaj nedeljsko oblečenih ljudi. Tudi orožniki so bili vmes. Kaj naj bi to pomenilo?

»Kar dobro udari«, je rekel oče, »da bo lepo zvarjeno«, se ni dal motiti, in v to potegnil še mene.

Mučila me je radovednost, vendar sva kovala naprej.

Naenkrat pa so se vrata kovačnice s treskom odprla in sredi delavnice je stal lepo oblečen možak z orožnikom ob sebi. Takoj mi je padlo v oči, da je imel bajonet grozeče nasajen vrh puške! Oče ni prenehal metati peska v ogenj, ker je pravkar spet varil obroč. Oba ožarjena od močnega ognja sva začudeno pogledala obe uradni osebi, ki sta ukazali, naj odloživa delo.

»Saj vidite, da imam ravno ico! Počakajte!« je med brskanjem po ognju ostro odgovoril oče.

Osebi pa sta bili neučakani in zapovedovalni.

»Takoj spustite vse iz rok in z nama!«

In morala sva pustiti nezavarjen obroč, pogasiti ogenj in kar taka, v delovnih oblekah in s predpasniki morala pred orožnikom iz kovačnice v hišo.

Na prvem oglu je stal drugi orožnik, na vzhodni strani hiše, kjer je bil prehod k sosedu, sem opazil še tretjega.

V hiši sta dva detektiva, to sta bila, ko sta povedala, da imajo nalog za preiskavo hiše, že imela zbrane vse ostale: mamo, sestri in brata. Ker je bil oče gospodar, je prvi moral z njimi po hiši. Temeljito so jo začeli premetavati. Med tem nihče ni smel nikamor! A spodaj so bili kmalu gotovi.

Na vrsto je prišlo podstrešje, kjer sta bili poleg odprtega ostrešja tudi dve sobici: sestrini in najini. Kaj bo zdaj, smo se zaskrbljeno spogledovali?

»Se bo Slavko pa ja kam skril,« je šepnil brat.

»Tiho!« je zarenčal detektiv in potiskal očeta po stopnicah navzgor. Vsi smo bili vedno bolj zaskrbljeni, kajti zasvitalo se nam je, da ti detektivi in razkačeni orožniki niso prišli slučajno? Stiska je bila vedno hujša!

Preiskovanje se je nadaljevalo v sobici sester, kjer pa razen nekaterih knjig niso dobili nič posebnega.

Lotili so se pregledovanja podstrešja. Mene ni dosti skrbelo. Saj pod opeko ali med tramovjem ni moglo biti nič sumljivega. Tako sem pač mislil jaz, ki nisem bil poučen o vsem, kar je bilo potaknjenega po hiši. Razumljivo, saj sem bil še skoraj otrok.

A prav od tam so roke dveh detektivov začele vlačiti razne majhne brošure s srpi in kladvi, pa tudi take brez njih, a nevsakdanje. Celo časopis — prepovedan seveda — z naslovom »Proleter«. Bil je tiskan na čisto tankem papirju. Vse skupaj so metali na kup, ki se je nepričakovano hitro večal, detektivi pa so se zadovoljno smejali in triumfirali ob vsakem novem odkritju. Tedaj sem moral v podstrešju prisostvovati tudi že jaz, kajti eden izmed detektivov je hotel vedeti, kdo še spi tu zgoraj. In tako sem bil priča stikanju detektivov. Debelo sem gledal, oče pa mi je skrivaj dajal znamenja, naj molčim. Naenkrat je eden izpod neke opeke privlekel majhen zavoj. Ko ga je z napetim in pomenljivim pričakovanjem odvil, so se pokazali majhni obeski za žepne ure. Nič posebnega, toda na njih so viseli medaljončki z Marksovo glavo! Nisem vedel, da so v hiši, čeravno sem jih tudi jaz že nekaj prodal med zaupljivimi ljudmi.

Našli so še nekaj levičarske literature — in vse to je zadostovalo, da so bili preiskovalci vse ostrejši.

Dotlej se mi vse skupaj ni zdelo ne vem kako nevarno, ko pa sem videl cel kup odkritega čtiva z medaljončki, kar je bilo v glavnem vse »zunaj zakona« in zvezano s komunistično agitacijo, me je popadel strah! Kaj bo, če odkrijejo še Federla, ki je bil verjetno še vedno v zaklenjeni sobici, praktično v moji sobici!!?

OBČINSKA KNJIŽNICA
JESENICE

Že je kazalo, da v to sobico ne bodo silili, ker je bil pred njo nekak preduh, ko je detektiv pritisnil na kljuko njenih vrat. Niso se vdala! Ostro je zahteval ključ. Oče je pojasnjeval, da je ta prostor podnevi vedno zaklenjen, a prav jaz sem moral skočiti v kuhinjo po ključ. Pa ne sam — spremljal me je detektiv, in tako smo se z ostalimi v hiši mogli samo nemo in začudeno spogledati. Tedaj sem videl, da je mama že imela solzne oči. Še dobro, da je molčala.

»Se je pa Slavko ja kam skril!« sem želel, kot bi se v tistem malem prostoru res mogel kam.

A Slavko je že prej, pred začetkom preiskave, res začutil bližanje nekih ljudi. Brž je pogledal, izkušen konspirator, skozi lino s podstrešja na obeh vogalih hiše, ki jih je mogel videti, je opazil po enega orožnika. In skočil bi skozi tisto večjo lino, kar je že nameraval, ko ne bi opazil več orožnikov. Zaradi njih in predvsem zaradi nas tega ni tvegal, kajti že tako mu je bilo hudo, da nam je povzročil nevšečnosti. »Pa bi si upal skočiti tako visoko?« sem se mu čudil temu. »Kaj pa je teh pet, šest metrov! Že višje sem moral skočiti«, je potem aretirani Federl pojasnil prisotnim.

Ko je detektiv odprl mojo sobico, sem moral biti najbolj ob njem. Preiskovalci so se delali, kot da bodo pri meni pregledali le površno, mene pa je najbolj zanimalo, če je Federl morda še v postelji?

Čudno se mi je zdelo, verjetno očetu še bolj, da je ključ šel v ključavnico, saj je Federl znotraj imel svojega? Če ga ne bi odstranil, ne bi mogel odkleniti z zunanje strani. A Federl je vedel: če bo prišlo do preiskave, je bolje, da omogoči odklepanje, sicer bo vse skupaj še bolj sumljivo in vrata bodo razbili.

Začelo se je brskanje po moji skromni vajeniški sobici. Človek bi mislil, da ne bodo dobili nič, vendar so tudi tu nabrali nekaj kompromitirajočih brošur — Federla pa nikjer! Okno je bilo zaprto ...

Poškilil sem pod posteljo in opazil kup cunj. Nič posebnega ni bilo videti ...

Tedaj se je lepo oblečeni detektiv sklonil ob postelji in s paličico začel odstranjevati pod njo nagnetene cunje. Pokazali so se čevlji, potem noge, telo ... Otrdel sem kot bi mi zledenela kri, oče prebledel! Detektiv je paličico v hipu spustil na pod in iz notranjosti suknjiča potegnil samokres. Nameril ga je pod posteljo in siknil:

»Takoj ven! In z dvignjenimi rokami!«

Tako so na naše zaprepaščenje v moji sobici dobili sekretarja okrožnega komiteja KP Jesenice Franja Federla-Slavka!

Ko je lezel izpod postelje je jezno škripal z zobmi. Med tem je drugi detektiv poklical dva orožnika, ki sta takoj priropotala po stopnicah. Dva detektiva in dva orožnika — vsi so se zadovoljno smehljali in govoričili, ne da bi spraševali, kdo je: »To, vidite, to! Njega smo iskali!«

Orožnik — kaplar, ki je imel zlat zob — prav zaradi tega sem si ga še bolj zapomnil — je ročno izvlekel verižico — ne lisice — zgrabil Federlove roke in jih zvezal tako močno, da so pri priči pordele. Potem ga je porinil predse in ga navrh s puškinim kopitom udaril prek hrbta tako, da je kar zadonelo. Federle se je ukrivil pod udarcem in samo rahlo jeknil! Stiskalo me je po vsej notranjosti, a nič nisem mogel storiti! Ves sem bil, in ne le jaz, pretresen od tega nečloveškega postopanja, kakršnega sem prvič videl tako od blizu.

Dva druga sta potem odnesla tudi tiste knjige in brošure, ki jih je bilo za veliko naročje. Kaka škoda in nerodnost, da jih nismo prej kam zakopali!

Po vsem obnašanju preiskovalcev smo takoj začeli slutiti, da je pri nas skrivajočega se Federla moral nekdo izdati, kajti prišli so predvsem zaradi njega. Pokazalo se je, da je res šlo za izdajstvo!

*

Po tem opravilu so nas vse zbrali v hiši in nas z zvezanim Federlom na čelu — nas niso uklenili — odgnali skozi vas proti orožniški postaji. Sosedje so seveda ob tem pasli svojo radovednost in nekateri tudi privoščili nesrečo. Doma so pustili le jokajočo mamo, nas pa so v kratki procesiji odgnali zastražene kot največje zločince. V tej procesiji nisem bil le najmlajši, temveč tudi zadnji. Zato sem potem sredi vasi slišal znanega sovaščana, ki je tudi pritekel k cesti in za katerega bi rekel, da je bil naš prijatelj, glasno in malce škodoželjno reči:

»Prav jim je! Kaj pa se ukvarjajo s politiko!«

Tak je bil čas, take razmere in stopnja zavesti. Naj mu bo oproščeno, kajti, dasi zveni čudno, je bil po okupaciji med prvimi sodelavci Osvobodilne fronte. A tudi to sodi v razvoj človeške pameti in dejavnosti.

Brat, ki je bil najstarejši in najbolj izobražen ter izkušen, nam je potem vseskozi hotel pošepniti, da je Federl prišel k nam »šele včeraj«. To se mu je posrečilo šele na orožniški postaji, ko smo bili kratek čas toliko blizu drug drugemu, da je bilo mogoče razločiti šepet. Vendar nisem mogel, še otročji in neizkušen, doumeti, zakaj je to važno? Ali je prišel včeraj ali predvčerajšnjim, kaj naj bi bilo na tem? A bilo je vseeno pomembno, tako so mi rekli pozneje.

Važno pri tem je le to, da so nas pozaprli posamezno in nas posamič klicali k zasliševanjem, med katerimi je bil uklenjeni Federl vseskozi prisoten. Od njega so hoteli izvleči takoj tam več podatkov, a očitno jim ni šlo od rok, kajti Federl ni dosti govoril.

Ko sem bil na vrsti jaz, bi skoraj pozabil, da moram reči, da je Federl prišel k nam včeraj, ne predvčerajšnjim, vendar sem še pravi čas povedal prav. Večkrat so me povprašali prav o tem — in vedno sem rekel kot prvič.

Ko me je uklenjeni Federle, ki je videl, da sem ob vprašanjih detektivov nekaj zbegan, hotel popravljati in mi pomagati, ga je tisti zlatozobi orožnik z eno zvezdico spet s kopitom usekal prek hrbta, ter zarjul:

»Molči, svinja komunistična!«

In Federl je res umolknil... Spreletavalo me je po vsem telesu, kot bi udarci padali po meni.

Zdaj sem mislil, da bo orožnik res udaril tudi mene, a mi je le detektiv, hinavsko obrnjen k meni, prigovarjajoče rekel:

»Vidiš, pobič, tako se godi brezdelnim komunistom, zato slej pazi!«

Od doživetega se mi je vrtelo v glavi in niti dobro nisem vedel, kdaj sem se spet znašel v drugem prostoru.

Vseskozi sem premišljeval, zakaj ni bilo vseeno, kdaj je Federl prišel k nam in kdo je mogel naznaniti policiji, da je pri nas. To smo razmotali dosti pozneje. A je huda zgodba, kajti sledi so vodile, in to močne, vsaj na dva naslova!

*

Z Bleda so nas odgnali na razne kraje, predvsem in vseskozi pa so, verjetno nam v poduk, surovo postopali z uklenjenim Federlom. Opazoval sem, nehote, njegovo zapestje, kjer je bila veriga zategnjena tako, da je koža tam že vsa posinjela. Nepozabno! Pa tako plemenit, navidezno občutljiv človek. A je prenašal vse brez stokov in prošenj!

Poslej Federla nisem videl več...

Šele po vojni smo zvedeli, da so ga preganjali in nadzorovali, pa spet aretirali — in, da je padel.

Brata in mene so detektivi odgnali na Jesenice h »Kovaču«, a so naju drugi dan spustili. S tem pa še ni bilo konec preganjanja. Vse je kazalo, da so proti večini članov naše družine dobili zadosti gradiva in da bo treba v zapor. A nič takega se — začuda — ni zgodilo. Kmalu smo bili osvobojeni, le oče je moral plačati 300.— din neke globe, kar pa tudi ni bilo malo za tiste trde čase.

Zakaj se je izteklo tako srečno? Zame pa sploh, ker sem bil mladoletnik. Tudi ta odgovor smo dobili pozneje, po vojni. Na sodišču v Radovljici je ves naš primer »dobil« v roke sodnik Toreli. Ta je vse uspel urediti tako, da je bilo kaznovanje ustavljeno, a ga nihče ni poznal. Kdo bi si mislil, da so bili tudi med sodniki ljudje, ki so bili povezani ali so simpatizirali s politiko in dejavnostjo komunistične stranke in delovali v »Ljudski fronti«.

In tak, dober, tih a pravičen in odločen sodnik je bil tudi Toreli. Po okupaciji je začel kmalu delovati v Osvobodilni fronti in se potem tudi priključil partizanom.

Zato je postal sodnik tudi v novi, Titovi Jugoslaviji. Nekaj let po vojni sva se slučajno srečala — in tedaj sva se o tem in drugem pogovorila. Bil je pa tako skromen in zaveden človek, da je na besede čudenja in zahvale, samo tiho rekel:

»To je bila moja dolžnost.«

Žal je že pred leti umrl.

*

Franjo Federl-Slavko in njegovo tiho, vztrajno revolucionarno delovanje, zvezano s številnimi odrekanji in osebnimi tragedijami se je končalo s prezgodnjo, njemu lastno smrtjo. Ko je po kapitulaciji Italije 1943 ves oslabljen prišel iz taborišča med partizane in na Primorsko, je takoj postal politkomisar Gregorčičeve brigade. Obkoljen s tovariši se je v brezizhodnem boju z zadnjim nabojem pokončal sam! Padel je še v tem, 1943. letu pod Polovnikom, v hribih, ki meje z Benečijo. Zdaj njegova dela žive med nami.

Fric Lehmann PESMI IZ »MOABITA«

SKOZ REŠETKE

O saj še vidim
na te črne križe
razpet odtenek
modrega neba

drevo, ki z brstjem
mladim noče bliže,
in še oblak,
ki čez nebo
vesla —

in tudi sonce
včasih me obišče,
ko se svetló
čez strehe
prismehlja

in vrže
skoz rešetke
mi prgišče
suhega zlata.

In tu so ptice,
ki mi že ob svitu
pošiljajo
kar cel koncert
v pozdrav —

tako
pozabljam,
da sem
v Moabitu,
in sanjam
kakor veter
sredi rož
in trav.

ŽENI

Naj ti bodo
tile listi,
ljubo sonce,
žarki čisti
v težkih dnevih
polnih zlobe,
ko iz ječe
hrepenenje
nosi upe
skoz trpljenje
in rešetke
in tegobe.

Ječ zidovje
se v minulo,
draga, bo nekoč
sesulo.

Ne, ne stre me
kamen ječe!
Prežareva me
svetloba
in ljubezen
in zvestoba,
svetli upi
daljne sreče.

Ti mi daješ
moč v trpljenju,
da ne klonem
pred nasiljem.

O, še vodi pot
k življenju,
žena, s tabo
k rdečim ciljem.

11. aprila 1934.

MOABIT

1
Že mesec dni
v rešetkasto nebo
strme oči.
A v meni raste
gora upanj
in nad njo
svobodno
se razpenja
hrepenenja
nežni svod
in objema
zemljo
in ljudi.

2
V sebi
močan
brez tožbe
slabičev
kljubujem
uram
trpljenja.
Nič
in nihče
niti
celica ta
ne more
v moji duši
izničiti
upanja.
Nič
in nihče
mi ne more
streti
srca,
dokler
mi v duši
še sonce
sveti,
dokler
srce je
še polno
neba.

3
V moji duši
še zelenita
polje in gozd.

V nestrti
zavesti
v ravni črti
po cesti
še roma
v prihodnost
zazrta
vera goreča
v prostost.

Po groblji
bridkih ur
skozi rešetke
ječe
se misel
vsa rdeča
prebija
kot da ne čuti
verig
ne ranjenih nog
v vizijo
svobode
in sreče.

NEODPOSLANA PISMA

1
Čas
je zdravnik.
Celi rane,
a pušča
tudi brazde.

Kogar pogum
ojekleni,
stisne
pest
in
kljub ranam
in
kljub brazdam
ostane
življenju
zvest.

2
Pusti ure,
naj se izteko
po temni
strugi!
Naj se v čas
ospó!
Ne odpiraj
tugi
duri
ob tej težki
uri,
ne odpiraj
vrat bolesti,
da ostaneš
zvesta
močna
čista
na tej
bridki cesti
k luči.

3
Bolečina mine
kakor mine
noč.

Naj veter
ga razlista,
na pómlad
v novih listih
zazeleni
drevo.

O, vse bo
zopet dobro
in lepó,
nekoč.

(prepesnil Miha Klinar)

NE KLONI

Ne kloni,
draga,
naj te ne
upogne
bol, ki
dušo
ti teži:

ko se
izgrmi
nevihta,
škrjanček
s svetlim
vriskom
k soncu
poleti.

Čas
ni zastal
na poti,
kot se
včasih zdi:

nekoč
kot ura
svita
prostost
razpne
peruti
in
konec bo
noči.

Miha Klinar

DRUGA FAZA BOJA DR. IVA ŠTEMPIHARJA ZA OSVOBODITEV INTERNIRANCEV IZ KONCENTRACIJSKEGA TABORIŠČA V BILEĆI

(Nadaljevanje iz III. knjige zbornika »Jeklo in ljudje«)

Tožbe proti Kraljevi banski upravi Dravske banovine na Upravno sodišče v Celju

Dne 30. maja 1940 je dr. Ivo Štempihar v pismu Venclju Perku med drugim zapisal:

»Dragi Vencelj, oglašam se po daljšem presledku, ker sem danes dovršili zadnjo tožbo na upravno sodišče... Razen tvoje so vse tožbe datirane z 22. 5. Tvoje pa nisem mogel, ker sem navajal dogodke v taborišču, ki so se zgodili po tem datumu...«

Dr. Ivo Štempihar

Po incidentu s Terzićem 16. maja 1940, o katerem je Vencelj Perko pisal dr. Štempiharju v pismu z dne 21. maja 1940, so po Kardošovem taboriščnem dnevniku sledili naslednji dogodki: 22. maja so se vselili žandarji specialnega voda v poslopje interniranih, zaradi česar so naslednji dan konfiniranci zahtevali raport in na tem raportu protestirali proti vselitvi žandarjev v stavbo, dne 24. maja so ‚odbili večerjo zaradi Terzićevih šikan', nato pa 25. maja stopili v dvodnevno protestno stavko ter poslali telegrafično spomenico na notranje ministrstvo. Dne 27. maja je Stajić, ki je nadomeščal glavarja in upravnika taborišča Jojića, zapustil Bileću, prišlo pa je do ponovnega incidenta s Terzićem.

Kardoš v svojem taboriščnem dnevniku navaja, da so 27. maja dobili orožniki navodila uporabljati v podobnem primeru strelno orožje. Dne 28. maja pa so orožniki poostrili stražo. O izpustitvi Benedičiča naslednji dan in o vrnitve Jojića 30. maja 1940 pa sem pisal že v prvem delu tega zapisa. (Gl. »Jeklo in ljudje«/III. str. 349).

To so dogodki, na katere je mislil dr. Štempihar v prej omenjenem pismu Venclju Perku in od katerih je v Perkovi tožbi proti Banski upravi Dravske banovine navedel samo gladovno stavko 24. 5. 1940 ‚v taborišču konfinirancev v Bileći pod režimom hišnega reda, ki postavlja v senco hišne rede vseh kaznilnic in se ga ne upa podpisati noben oblastveni organ', kakor je na strani 8 Perkove tožbe zapisal dr. Štempihar.

V Perkovi tožbi Kraljeve banske uprave Dravske banovine na Upravno sodišče v Celju je dr. Štempihar navedel, da je uredba ministrskega sveta kraljevine Jugoslavije z dne 15. decembra 1939 glede konfinacij celo v nasprotju z ustavo z dne 3. 9. 1931. Drugi odstavek člena 9 te ustave pravi, da se ‚nihče nikakor in nikoli ne sme brez sodne razsodbe pregnati iz kraja, kamor je pristojen'. Prosluli člen 12 a, ki so se ga na zahtevo banske uprave pod klerofašističnim banom dr. Natlačenom poslužile prvostopenjske oblasti v Sloveniji, bi bil dopusten samo tedaj, če bi njegovo besedilo ne bilo v nasprotju z ustavo.

»Od ustave mlajša določila, ki kršijo prepoved ustave, so protiustavna in zaradi tega neveljavna in nična. Prvotni člen 12 zvjrd je odrejal, da je mogoče pregnati iz kraja njene pristojnosti osebo, o kateri je redno kazensko sodišče s pravnomočno sodbo ugotovilo, da se (pregnana oseba) brez posla nepošteno preživlja ali potepa ali nemoralno živi«.

Tako je zapisal dr. Štempihar, obenem pa opozoril, da so upravna oblastva ta člen pogosto kršila, vendar je upravnosodno postopanje v posamičnih primerih izsililo pravilno uporabo čl. 12 zvjvrd in preprečilo svojevoljno uporabo tega člena s strani upravnih oblasti.

»Brez dvoma je imel ministrski svet ob izdaji uredbe o konfinacijah (z dodatnim členom 12 a) izrazit namen, da opisano oviro (ki jo je uzakonjala ustava) odstrani. Ta namen pa je glede na prepoved čl. 9 ustave izvedljiv samo po ustavodajalcu. Te prerogative pa uredba kraljevega namestništva o spreminjanju obstoječih predpisov in izdajanju novih z dne 16. 9. 1939 ministrskemu svetu ne daje, ker pooblašča ta uredba ministrski svet, da začasno spreminja največ obstoječe zakone in izdaja nove. Ministrski svet je z izdajo uredbe o konfinacijah prekoračil svoja pooblastila tako daleč, da je s tem kršil čl. 9 ustave (ki konfinacije, do kakršnih je 6. februarja 1940 prišlo

z odgonom v Bileco, nedvomno in jasno prepoveduje). Zaradi tega je (že od vsega začetka) uredba o konfinacijah (čl. 12 a) protiustavna ter zato neveljavna in nična«.

Dr. Stempihar je tako dokazal protiustavnost proslulega člena 12 a. Ta protizakonitost pa je seveda delala protizakonit sleherni postopek in odločanje oblasti, ki so se neglede na oblastveno stopnjo na omenjeno uredbo ministrskega sveta sklicevale. Tako tudi policijski komisariat na Jesenicah, ki je ukazal Perkov, Kraljev in Benedičičev odgon v Bileco, kakor tudi kraljeva banska uprava v Ljubljani, ki je šele po treh mesecih konfinacije Perkovo in Kraljevo pritožbo proti tej protizakonitosti zavrnila in šele v tej zavrnitvi navedla razloge za konfinacijo.

Policijski komisariat na Jesenicah je postopal protizakonito ne samo zato, ker je Perka, Kralja in Benedičiča poslal v Bileco brez navedbe razlogov in brez sodne obsodbe, marveč tudi zato, ker je prekoračil delokrog svojega delovanja:

»Policijski komisariat na Jesenicah vrši svoje uradne posle le v svojem krajevnem območju, tj. v občini Jesenice brez kraja Planina in v občini Koroška Bela brez krajev Javorniški rovt in Potoki. Policijski komisariat na Jesenicah nima v krajevnem območju srezkega načelstva v Bileci nobene pravice neposrednega disponiranja, saj nima take pravice do navedenega načelstva niti tožena stranka (kraljevska uprava Dravske banovine v Ljubljani)... Policijski komisariat se ni oziral na krajevne meje svoje uradne moči... Prekoračenje krajevnega območja in raztegnitev lastne uradne moči čez meje lastnega krajevnega območja pa je po paragrafu 11 z. u. p. nedopustno, torej prepovedano. Tožena stranka (banska uprava Dravske banovine) bi morala to nepravilnost uradoma opaziti ter postopanje policijskega komisariata z odločbo vred zaradi ničnosti razveljaviti.«

Seveda tega banska uprava, ki je ukaze za konfinacije komunistov po vsej Sloveniji izdala in se skrila za prvostopenjske (krajevne) policijske oblasti, tega ni storila, čeprav se je od vsega začetka zavedala protiustavnosti svojega početja. Najbrž banske uprave pod vodstvom bana dr. Marka Natlačena ni motilo niti to, da so si bile konfinacijske odločbe podobne kot jajce jajcu, najsi so jih vročile konfinirancem prvostopne oblasti na Jesenicah ali pa v Laškem, v Trbovljah ali v Celju, v Kočevju ali v Novem mestu ali v ravnem Prekmurju. Vse so bile izdane brez navedbe razlogov, zato pa konfinirancem ne njihovim pravnim zastopnikom ni bilo težko najti krivca, ki je ukazal konfinirati komuniste in najbolj zavedne delavske borce ter protifašiste. Zato tudi ni bilo upanja, da bi pritožbam zoper konfinacijo krivec — upravna oblast Dravske banovine ugodila.

»S takim postopanjem je spravila tožena stranka (banska uprava Dravske banovine) tožnika (Venclja Perka) do tega, da izve za razloge, na katere se opira proti njemu odrejena konfinacija v dejanskem oziru, šele v stanju, ko je redno upravno postopanje že sklenjeno in odredba konfinacije že pravnomočna. Na ta način zožuje tožena stranka v zakonu predvideno dvostopno postopanje v nepredvideno enostopno postopanje in je prezir v to smer ostvarjenih razlogov pritožbe toženi stranki (upravi Dravske banovine) neposredni pripomoček za potrditev prvostopne odločbe, kar pomeni, da je oznamenovana pomanjkljivost postopanja tožene stranke (uprava Dravske banovine) bistvena in da je proti njeni odločbi utemeljen ta tožbeni razlog.«

Tako je dr. Ivo Štempihar utemeljil Perkovo tožbo proti banovinski upravi Dravske banovine pred Upravnim sodiščem v Celju, potem pa se je lotil ‚dejanj', ki jih je v potrditev Perkove konfinacije naštevala banska uprava in kot prvi razlog, kakor že vemo iz prvega dela tega zapisa (»Jeklo in ljudje«/III), navajala Perkov podpis med podpisi na letaku »Vsemu delovnemu ljudstvu« in »Kaj hočemo«.

MANIFEST »KAJ HOČEMO« je bil proglas slovenskega ljudskega gibanja v »Zvezi delovnega ljudstva Slovenije«, v katerega se je po sklepu delegatskega zborovanja Kmečko-delavskega gibanja 3. septembra 1939 v Celju, na katerem je bil tudi Perko, to gibanje preimenovalo. Ime samo ni bilo novo, saj se je pod Zvezo delovnega ljudstva že leta 1922 združila koalicija Komunistične partije Jugoslavije, Slovenske ljudske stranke in socialistov pred občinskimi volitvami v Ljubljani proti listi Žerjavove liberalne stranke. Seveda pa »Zveza delovnega ljudstva« iz leta 1939 ni bila tista iz leta 1922, marveč nekaj popolnoma novega. Bila je ljudsko in protifašistično gibanje pod vodstvom delavskega razreda. Kakor pravi Ivan Kreft (gl. Borec 1961, str. 54), ni bila organizirana ne kot koalicija ne kot stranka, čeprav je bilo na delegatskem zborovanju delavsko-kmečkega gibanja v Celju prvotno sklenjeno, da bi se Zveza delovnega ljudnstva organizirala kot stranka. Pozneje se je namreč pokazalo, da ne bi kazalo Zveze organizirati kot stranko, tudi če bi bila glede na teror s strani oblasti kaka stvarna možnost, ker bi gibanje izgubilo širino vseljudskega protifašističnega in narodnoobrambnega gibanja vsega slovenskega ljudstva ne glede na politično pripadnost in svetovni nazor. Tako piše o tej predhodnici takrat še neslutene OF Ivan

Panorama Bileče

Kreft v navednem članku in nadaljuje, da so bile o tem izmenjane misli z vsemi predstavniki v gibanje vključenih osnovnih skupin. Dr. Kukovec, predstavnik skupine (navajam Kreftov članek), ki se je štela za del kmečko-demokratske koalicije, je še pred celjskim delegatskim zborovanjem privolil v priključitev njegove skupine Zvezi delovnega ljudstva pod vodstvom Franca Leskoška, predstavnika slovenskega delavstva in komunistične partije. Takratno soglasje dr. Kukovca je bilo zelo pomembno, ker je bil dr. Kukovec vse od leta 1936 predsednik Glavnega skupnega odbora Slovenskega kmečko-delavskega gibanja.

Mimo tega piše Ivan Kreft, da je bilo prvo delegatsko zborovanje Zveze delovnega ljudstva Slovenije v Celju dobro pripravljeno tudi s programske strani. Osnutek oklica snujoče se zveze je bil razposlan že pred celjskim zborovanjem delegatom, tako da so le-ti lahko ta osnutek dali v razpravo somišljenikom in simpatizerjem ter tako prinesli na zborovanje ta osnutek, obogaten s pripombami in dopolnitvami. Zborovanje samo je proti koncu razgnala policija, vendar že po izvolitvi Glavnega odbora Zveze delovnega ljudstva Slovenije s predsednikom Francem Leskoškom, Glavni odbor pa se je zaradi tega ponovno sestal 29. oktobra 1939 v Ljubljani v prostorih gostilne »Kmet« na Gosposvetski cesti. Toda tudi sem je vdrla policija in zborovalce razgnala, delegatje pa so se potem tajno sestali v gostilni Lloyd, kjer so sprejeli oklic, oziroma Manifest »Kaj hočemo«, ki sodi v zgodovini Zveze komunistov Slovenije med njene najpomembnejše dokumente in ki ga zato navajam:

»Hočemo svobodo, popolno narodno svobodo in ljudsko demokracijo. Hočemo popolnoma svobodne volitve v vsa ljudska zastopstva (občinske odbore, slovenski parlament, državni parlament).

Hočemo popolno politično, gospodarsko in kulturno osamosvojitev slovenskega naroda... Hočemo popolno davčno reformo. Obdavčenje naj bo progresivno... Slovenskim občinam se mora zagotoviti popolna samouprava... Hočemo svobodni razvoj ljudsekga zadružništva...

Slovensko kmetsko ljudstvo zahteva: Razlastiti se morajo brez odškodnine veleposestva, gozdovi in vinogradi domačih in inozemskih bogatašev, cerkve in države. Polja in vinogradi naj se brezplačno razdele kmetom, ki so zemlje najbolj potrebni, predvsem tistim, ki že sedaj obdelujejo to zemljo...

Slovensko delavstvo zahteva popolno svobodo strokovnega združevanja in boja v vsem obsegu do popolne stavkovne pravice... Ta sindikalna pravica mora veljati za vse delavstvo brez izjeme... tudi za delavstvo v državni službi (železnicah, pošti itd.) ter za poljedelsko delavstvo...

Zaščititi se mora mlada delovna sila.

Zaščititi je treba delovne žene.

Zato mora biti geslo delovnega ljudstva Slovenije: ...VZETI SVOJO USODO V SVOJE LASTNE ROKE! USTVARITI SI SVOJO LASTNO POLITIČNO STRANKO, KI BO PREDSTAVLJALA ZVEZO VSEGA DELOVNEGA LJUDSTVA SLOVENIJE...«

Dr. Štempihar je dobro poznal ta proglas, saj ga je tudi sam podpisal*, čeprav ga zaradi tega niso aretirali in ga postavili pred sodišče

* Manifest je prinesel na Jesenice Franc Leskošek. Poleg Perka sta ga od gorenjskih voditeljev ljudskofrontovskega gibanja podpisala tudi dr. Štempihar in Tomaž Godec.

kakor njegovega prijatelja in borca za delavske pravice Venclja Perka. Vedel je, da je ta letak režimske veljake bolj vznemiril kakor kakršnokoli drugo dejanje zatiranih po petomajskih volitvah leta 1935. Po svojih zvezah je vedel, da je Beograd takrat od okrožnega sodišča v Ljubljani zahteval, da v zvezi s tem lepakom pripravi velik protikomunistični proces, vendar do česa takega ni prišlo, saj Zvezi niso mogli naprtiti ilegalnega delovanja. O manifestu so vendar javno razpravljali na dveh delegatskih zborovanjih v Celju in Ljubljani, pa tudi javno mnenje se je nagibalo na stran aretiranih in njihovega manifesta, ki je izražal doslej vselej zatrte težnje Slovencev v Jugoslaviji do avtonomnosti, pa tudi strah pred fašistično nevarnostjo na mejah Slovenije, ki je zatirala in raznarodovala slovenski življ tako na Primorskem, kakor tudi na Koroškem, ki je marca 1938 prišla pod Hitlerja. Zaradi tega je ljudski odpor naraščal tudi proti domači vladajoči gospodi; ta je v zunanji politiki začela hlapčevati Hitlerju in Mussoliniju kljub bridkim izkušnjam, ki bi jo morale odvrniti od te hlapčevske zunanje politike, če že ne prej, pa vsaj ob Hitlerjevi zasedbi Češke. Morda je prav ta naraščajoči vseljudski protirežimski odpor tudi v vrstah tistih, ki so leta 1935 glasovali za JRZ, odvrnil oblast od prvotnega namena, da bi proti podpisnikom letaka »Vsemu delovnemu ljudstvu« in »Kaj hočemo« uprizorila veliki protikomunistični proces, za katerega sodišče celo po takratnih zakonih ni imelo pravne osnove in je zato obtožence oprostilo slehernega kaznivega dejanja. Med temi, kakor že vemo iz prvega dela tega zapisa, tudi Venclja Perka.

Režim se je seveda potuhnil, potem pa zagrešil novo protiustavno nezakonitost s členom 12 a. V Sloveniji banska uprava ni mogla ‚pogoltniti' oprostitve podpisnikov letaka »Vsemu delovnemu ljudstvu« in »Kaj hočemo«, marveč je večino podpisnikov konfinirala v Bileću in se tako pri svojem protizakonitem ravnanju vnovič razkrila kot nedemokratična in protiljudska. Kršila je zakon in zato so jo konfiniranci v skladu z zakoni in zakonitostjo tožili. Dr. Ivo Štempihar je v Perkovem imenu dokazoval protizakonitost konfinacije zaradi omenjenega letaka in tožil bansko upravo Dravske banovine pred upravnim sodiščem v Celju:

»Tožnik (Vencelj Perko) je sopodpisal letak »Vsemu delovnemu ljudstvu Slovenije« in »Kaj hočemo«. Tožena stranka (banska uprava Dravske banovine trdi, da je bil izdan ta letak za ustanovitev politične stranke, ki ni odobrena od notranjega ministrstva in ki bi bila po programu ‚v bistvu komunistična ali temu blizu stoječa stranka'. Tožena stranka (banska uprava) pa pozabi, da obstaja v našem pravnem redu od leta 1921 naprej zakonita definicija prepovedanega komunizma oz. komunističnega delovanja, ki je v zakonih čisto precizno opredeljena. Zaradi tega je zanimivo priznanje tožene stranke (upr. dravske ban.), da bi bila dotična stranka (ZDLS) samo ‚v bistvu komunistična ali temu blizu stoječa stranka'. V tem priznanju tiči namreč izpoved zavesti tožene stranke, da nameravana stranka (ZDLS) vendarle ne bi bila zares komunistična, temveč se samo nekaterim zdi, da bi bila taki stranki vsaj po licu podobna. Kakor hitro pa zadeva ni taka, kakor naj bi bila, je na podstavi izvajanj napadene odločbe mogoče ugotoviti, da od tožene stranke zatrjevani razlog ne obstaja, ker ga razlogi sami zanikajo.

Tožena stranka očita tudi to, da nameravana stranka ni odobrena. Tožena stranka gre čez določila paragrafa 13 zakona o društvih, shodih in posvetih, ker ta zakon ne prepoveduje svobodne pobude za priprave za ustanovitev

določene politične stranke. Še več: tožena stranka (kr. banska upr. Drav. ban.) je neprevidna, ko opozarja na to, da nameravana stranka ni odobrena od ministrstva, ker opozarja s tem sama tudi na to, da ona (kr. ban. upr. Drav. ban.) ni pristojna ocenjevati političnih izjav, o katerih misli, da predstavljajo program politične stranke, ker je za kaj takega pristojen le notranji minister. Zaradi tega se tudi ni čuditi, da tožena stranka (kr. ban. upr. Dr. ban.) ne zna določiti, kaj predstavlja prizadeti letak. Na drugi strani pa o politični stranki, za katero je dana šele pobuda, ni mogla vnaprej reči, da ne bo odobrena, če še ni odobrena. Zaradi tega pa tudi sodelovanje pri taki pobudi ne pomeni z vidika varstva javnega reda in miru nobene nevarnosti in nobene kršitve. Stališče tožene stranke (banske uprave Dravske banovine) se da opravičiti samo pri pravnem redu, ki odreka državljanom pravico svobode prepričanja in ki dovoljuje oblastvu, da ono določa prepričanje državljanov. Ugotovitev napadene odločbe, da bi bil tožnik (Vencelj Perko) s podpisom prizadetega letaka jasno dokazal, da je solidaren ‚s kršilci javnega reda in miru, ki so ta letak izdali', je neumestna, nezakonita in protislovna, ker sploh ni nobene kršitve pri vsej stvari.«

Nato je dr. Ivo Štempihar v Perkovi tožbi zoper kraljevo bansko upravo Dravske banovine zavrnil trditev le-te, da je Perko kriv, ker je podpisal letak, ki ga je nato državni pravdnik prepovedal.

»Tožena stranka obremenjuje tožnika (Venclja Perka) za podpis, kakor da bi tožnik že ob podpisu vnaprej vedel, da bo letak prepovedan. Tega pa tožnik ni mogel predvidevati..., državno pravdništvo ima na tem področju prosti preudarek, o katerem je nemogoče določiti, kako se bo le-ta uveljavil. Neglede na to pa v razmerju proti sopodpisnikom letaka ali razširjevalcem kvalifikacija kaznivosti tiskovine, napravljena po cenzurni oblasti, ni odločilna, ker tudi ni nobenega poroštva za to, da je pravilna...«

To je dr. Ivo Štempihar lahko omenil in celo trdil, da se je ocena cenzure izkazala kot nepravilna, saj je državni pravdnik nastopil pred sodiščem z ovadbo po členih 3, 4 in 5 in ne po členu 1 zakona o zaščiti države, na podlagi katerega je državni pravdnik prepovedal omenjeni letak. Za nepravilno kvalifikacijo dejanja pa se seveda kraljevska banska uprava Dravske banovine ni menila. Bila je, kakor v Perkovi tožbi na Upravno sodišče v Celju navaja dr. Štempihar, zanjo ‚brezpredmetna':

»Temu se pa ni čuditi, ker je iz iste odločbe (o zavrnitvi Perkove pritožbe glede nezakonite konfinacije) razvidno, da tožena stranka (banska uprava) ne meče samo v en koš vseh učinkov različnih določb zvjvrd, temveč pozna celo nekakšno generalno kaznivo dejanje, ki v zvjvrd ni ustanovljeno. Kajti po mnenju tožene stranke (banske uprave) tožnik (Vencelj Perko) s podpisom dotičnega letaka ni samo dokazal, s kom je solidaren, temveč je tudi ugotovljeno, da je širil nekakšno miselnost, o kateri trdi tožena stranka, preziraje pozitivni kazensko-pravni red, da tvori (ta miselnost) sama po sebi kaznivo dejanje po zvjvrd. S to nelogiko pa je v logični zvezi iz razlogov napadene (izpodbijane nezakonite odločbe s Perkovo pritožbo na banovino zaradi konfinacije) odločbe izhajajoče dejstvo, da še nobeno sodišče glede tožnika ni ugotovilo, ali in katero kaznivo dejanje je s podpisom omenjenega letaka zagrešil, in da je toženi stranki (banski upravi) čisto vseeno, ali je bil (Perko zaradi tega) obsojen ali ne.«

S tem je dr. Štempihar opozoril Upravno sodišče v Celju na razpravo proti podpisnikom letaka »Vsemu delovnemu ljudstvu Slovenije« in manifesta »Kaj hočemo«, ki so bili pred sodiščem oproščeni sleherne krivde ali kršenja zakonitosti. Odločba banske uprave o zavrnitvi Perkove pritožbe zaradi konfinacije pa je seveda vse to hote prezrla in se prizadevala da sama ‚obsodi' Perka za ‚dejanje, zaradi katerega ga sodišče

najmanj še ni', je opozarjal Upravno sodišče v Celju dr. Štempihar in to dejanje kraljeve banske uprave Dravske banovine v Ljubljani označil kot ‚sad bistveno pomanjkljivega postopanja' le-te o zadevi Zveze delovnega ljudstva Slovenije in podpisov na letaku »Vsemu delovnemu ljudstvu Slovenije« z manifestom »Kaj hočemo«, s tem pa tudi ‚nepravilne uporabe zakona', kar je samo milejši in pravni izraz za hoteno kršitev ustavnih zakonitosti s strani banovinske oblasti same.

Drugih dejanj, ki so bila prav tako nekazniva in s katerimi je hotela banska uprava podkrepiti svojo potrditev Perkove konfinacije v Bileći, ne bom našteval, saj sem jih v celoti opisal z ozadjem vred v III. knjigi zbornika »Jeklo in ljudje« (str. 314—348). Jeseniška policija, Kranjska industrijska družba in drugi Perkovi nasprotniki na Jesenicah in v Sloveniji so se zaman prizadevali, da bi zalotili najvidnejšega in najbolj izpostavljenega borca za pravice jeseniškega delavstva pri kakem ‚prepovedanem' dejanju. Vsi ‚prekrški', ki mu jih je hotela naprtiti policija, so se pokazali kot ‚ničnì' in ne kot prestopki proti ‚javnemu redu in miru'. Tudi Perkova ‚razrešitev' kot glavnega zaupnika delavstva pri KID in njegov odpust iz tovarne sta bili protizakoniti dejanji. Prav tako protizakonito je bil razpuščen občinski odbor liste slovenskega delavnega ljudstva na Koroški Beli že po Perkovem in Kraljevem odgonu v konfinacijo (gl. »Jeklo in ljudje«/III., str. 267—271 in »Jeklo in ljudje«/I. Vencelj Perko: Iz naših bojev v občini Koroška Bela, str. 327—338), čeprav je koroškobelska občina kljub težavam, ki jih ji je povzročala režimska oblast, vidno napredovala.

Dr. Štempihar je poznal Perkova prizadevanja v boju za občinsko samoupravo in kritiko s strani režimske oblasti dovoljene občinske politike. V Perkovem arhivu sem naletel na zapis o tem vprašanju*. Občino je smatral kot ‚osnovno celico komunikalne politike' in zato bi ‚kot taka morala imeti najširšo samoupravo in uživati splošno, predvsem pa finančno podporo države in banovine'. Žal pa je bila takratna občina samo ‚navaden državni in banovinski urad', ‚obložen z ogromno administracijo vojaških, sodnih, policijsko političnih, statističnih in drugih poslov', ki so jemali občini ‚dve tretjini celokupnega poslovanja', zaradi česar ni mogla ‚posvetiti dovolj pozornosti svojim občinskim zadevam', pa še pri opravljanju in izvajanju le-teh je bila popolnoma vezana na obstoječe ‚birokratične predpise', to pa je zopet omogočalo ‚nadzorni oblasti (okrajnemu glavarstvu, banovini in ministrstvu) različno tolmačenje predpisov za posamezne občine', tako pač, kakršno je bilo ‚politično predstavništvo posameznih občin' (mišljeno: ali je bilo predstavništvo občine režimsko ali ne). Občinam, ki niso bile pod vodstvom režimske stranke, so posamezna ministrstva in banska uprava ožile njihov delokrog, samostojnost in samoupravo z različnimi okrožnicami in odredbami ne glede na to, ali so bile le-te v protislovju z zakonitimi predpisi zakonodaje o občinah, ki so določali občinski delokrog, samostojnost in samoupravo.

* Ta zapis je bil napisan v Bileći in objavljen v glasilu konfiniranih — v »Borbi«.

»Najvažnejše in najbolj prizadeto je občinsko finančno vprašanje,« je zapisal Vencelj Perko v prej omenjenem zapisu. »Tu se kaže vsa nemoč današnje občine. Občina ne more sama odločati o višinah občinskih doklad, jih ne more diferencirati na različne vrste neposrednega davka, ne more uvajati raznih trošarin itd. Nadzorna oblast, ki odobruje (potrjuje) občinske proračune in s tem njene finance, ščiti gospodarsko močnejšega, predvsem pa industrijo. Zakon sicer dovoljuje, da občina za svoje potrebe lahko uvaja posredne in neposredne davščine, vendar ji to pravico popolnoma ubijejo prej omenjeni razpisi in okrožnice.«

Takrat edini ‚rdeči' župan edine ‚rdeče' občine v Sloveniji Vencelj Perko je to spoznal, ko je hotel obdavčiti s trošarino Kranjsko industrijsko družbo, pa ga je v svojem ekspozeju pri obravnavi finančnega zakona indirektno napadel poslanec Ivan Mohorič v Narodni skupščini, češ, da so v Sloveniji občine, ki uvajajo davčno anarhijo in ogrožajo konkurenčno sposobnost industrije.

»Drugo kritično vprašanje občine, ki je odvisno od prejšnjega,« je v tem zapisu razglabljal Vencelj Perko, »je vprašanje, kako reševati občinske potrebe: vodovod, kanalizacijo, ceste, šole, stanovanjske hiše (mišljeno delavske), brezposelnost, skrb za ubožce, za kolonije in ekskurzije otrok, skrb za prosveto in druge potrebe . . .«

To so bili socialni problemi, ki bi jih občina morala reševati in jih — kolikor je le mogla — v času Perkovega županovanja reševala. Toda tudi reševanje teh problemov je bilo prepuščeno občini sami:

»Kakor je občina v finančni politiki vezana in odvisna od dobre volje nadzorne oblasti, tako je po drugi strani pri reševanju svojih nalog prepuščena popolnoma sama sebi, ne da bi (od nadzorne oblasti — banovine, države) dobila kako podporo. V kolikor pa take podpore so, so jih deležne le na strani režima stoječe občine.«

Tako je v času svojega županovanja v občini Koroška Bela razglabljal Vencelj Perko in navajal vzroke za tak položaj občin predvsem ‚v centralistični politiki vladajočega kapitalističnega razreda, ki si prizadeva, da je občina kot osnovna celica ne samo komunalno, ampak tudi politično čim bolj odvisna od vladavine vladajočega razreda'.

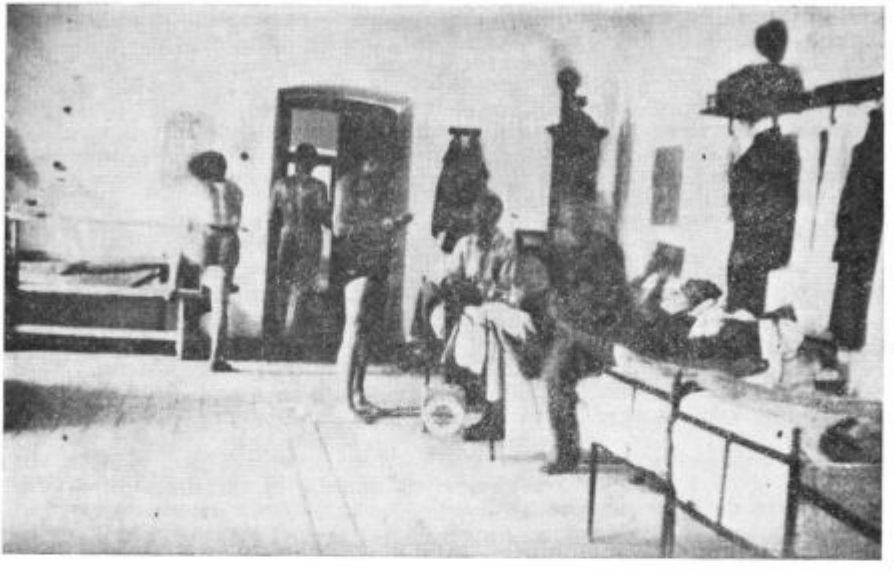
»Popolna samouprava in neodvisnost občin in svobodno izvoljena njena uprava bi pomenila konec sedanjih reakcionarnih rezultatov (kot posledic prej omenjenih vzrokov).

Do takih spoznanj je prihajal Vencelj Perko kot župan. Kljub temu pa je skušal tudi v takih danostih in razmerah vsaj nekaj napraviti v prid občanov, večinoma delavcev. Zato je zapisal:

»Kljub vsem oviram se da s pomočjo občinske oblasti mnogo napraviti.«

Kot najvažnejše za politično krepitev sil delovnega ljudstva je smatral delovanje delavskih odbornikov v občini, ki naj bi smatrali za najvažnejše ‚možnosti, da se na praktičnem področju v konkretnih primerih odkriva delovnim ljudem gniloba in protiljudsko delovanje vladajočih'. S tem bi zavedni delavci v občinskih zastopstvih ne krepili samo svoje politične moči, marveč bi se tudi usposabljali pri delu v javni upravi za čas, kakršnega so gledali zavedni delavci v svoji perspektivi.

»Boriti se moramo zato za popolno samoupravo občin, njihovo neodvisnost, za svobodno izvoljeno upravo (mišljeno s tajnim glasovanjem in ne

Skupina slovenskih internirancev v pogovoru

javnim, kakršno je bilo pri občinskih volitvah v bivši Jugoslaviji — op. M. Kl.), za progresivno obdavčitev, za zaposlitev brezposelnih in oskrbo ubožcev, za brezplačno šolanje, za zahteve, naj banovina in država gradita šole, bolnišnice, delavske azile, ubožnice, stanovanjske hiše . . .«

Tako se v tem Perkovem zapisu srečujemo s stališči, ki jih je septembra 1939 glede občin zahteval tudi Manifest Zveze delovnega ljudstva Slovenije »Kaj hočemo«. Ta zahteva po samoupravi občin je bila zahteva najbolj zavednega delavstva. Ni bila nova. Po spominih Janeza Mlakarja so jeseniški orožniki označevali komuniste s ‚tipi samouprave'. Med njimi, ki so utirali pot misli o občinski samoupravi v predaprilski Jugoslaviji in se prizadevali, da bi jo že v takratnih razmerah uresničili tudi v praksi, je bil prav gotovo v tistih časih ne najmanj viden koroškobelski župan, komunist in takratni član CK KPS Vencelj Perko. Kakor lahko razvidim iz zapisa, ohranjenega v njegovem arhivu, je opozarjal tudi sodruge, da so ‚tozadevna vprašanja preveč zanemarjali':

»Naša dolžnost ni, da na tem (na boju za občinsko samoupravo) delamo samo takrat, kadar imamo kako občino v svojih rokah, ampak tudi in še bolj takrat, kadar smo v opoziciji.«

Tako je zapisal v svojem razmišljanju in poudarjal, da je treba sleherno vprašanje, ki se pojavlja na občini, skrbno analizirati in se iz nasprotnikovih napak, ki jih je treba razgaljati pred odborniki in volivci, učiti. Tako bi raslo tudi znanje, pa tudi politična moč. O vsem tem pa ni samo govoril, marveč se je tudi ravnal pri svojem županovanju in ‚nadzorna oblast' je kmalu ugotovila, da njegova priljubljenost narašča celo med volivci, ki jih je še ob občinskih volitvah imela za trdne režimske ljudi in nasprotnike Perkovega ljudskofrontovskega gibanja

v okviru liste slovenskega delovnega ljudstva in kluba na tej listi izvoljenih odbornikov. Zato je udarila po njem z odgonom v Bileéo in po občinskem odboru s prav tako ničnimi razlogi, ki bi jih v obeh primerih moralo upravno sodišče v Celju obsoditi kot nezakonite, če bi ravnalo po ustavi in zakonu. Eno izmed takih zmag je Vencelj Perko že dosegel v tožbi proti Kranjski industrijski družbi, ki ga je nezakonito odpustila kot glavnega delavskega zaupnika. Tudi to tožbo, kakor že vemo iz prvega dela tega zapisa, je zastopal dr. Ivo Štempihar, ki je aprila zastopal tudi tožbo proti razpustu občinskega odbora na Koroška Beli, konec maja 1940 pa je zastopal Perkovo, Kraljevo in Umekovo tožbo proti kraljevi banski upravi Dravske banovine pred Upravnim sodiščem v Celju. Mimo tega pa je nameraval pisati tudi banu dr. Natlačenu osebno in ga opozoriti na nezakonito postopanje s konfiniranci v Bileći, vnovič spraviti to zadevo pred občinski odbor na Jesenicah in na pobudo KPS z drugimi, boju delavskega razreda naklonjenimi pravniki pritisniti na odvetniško zbornico v Ljubljani, da bi protestirala proti nezakoniti internaciji v Bileći, ter izrabiti še druga možna legalna sredstva v boju za osvoboditev nezakonito konfiniranih jetnikov v bileškem konfinacijskem taborišču, kjer se je režim proti jetnikom zopet zaostril.

Ban dr. Natlačen ostaja nepopustljiv

Dne 6. junija 1940 je dr. Ivo Štempihar ‚kot pravni zastopnik svojih, v Bileći konfiniranih klientov Ignaca Kralja, Venclja Perka in trboveljskega rudarja Jožeta Umeka', pisal banu Dravske banovine dr. Marku Natlačenu in mu predlagal v svojem imenu in imenu svojcev in prijateljev konfirniranih ‚olajšavo konfinacije' tako, da bi se konfiniranci smeli vrniti domov, to se pravi pod nadzorstvo jeseniške policije. Svoj predlog je utemeljeval s tem, da so bili vsi njegovi trije klienti vzdrževalci svojcev. Mimo tega je poudaril, da v taborišču v Bileći, za katerega vzdrževanje niso odprti zadostni krediti, morajo konfiniranci zalagati iz svojega do 17 din na dan, da dobivajo človeka vredno hrano.

S tem je dr. Štempihar opozoril bana, da imajo konfiniranci pravico znesek, ki ga prispevajo sami, terjati od države, kajti ‚po obstoječem pravnem redu je država dolžna nositi vse stroške, ki so potrebni za izvršitev odredb njenih organov'.

»Po drugi strani so konfiniranci odtrgani od svojega poklica, zaposlenja in dela in so njihovi svojci prepuščeni slučaju, javni dobrotljivosti in pomanjkanju. Premestitev konfinirancev domov bi v znatni meri zmanjšala tvarne nevarnosti v tukaj opisanem smislu.«

Dr. Štempihar je s tem mislil na materialne stroške, ki jih bodo prej ali slej zahtevali konfiniranci, da jim jih povrne država. Potem je svoj predlog o ‚olajšavi konfinacije' za svoje kliente podprl tudi s primeri konfinirancev, ki so se že vrnili domov, med njimi tudi Franceta Benedičiča, čeprav jih ni navajal poimensko. Seveda so ti morali nadaljevati konfinacijo v domačem kraju, to se pravi: morali so se sleherni dan javljati na domači orožniški ali policijski postaji in brez

policijskega ali orožniškega dovoljenja niso smeli zapustiti kraja svojega bivanja. Toda ‚smeli so se vrniti domov', kakor je v pismu banu dr. Natlačenu zapisal dr. Štempihar in nadaljeval:

»Kakor zelo umestna in pohvalna je bila ta mera pri dotičnih (mišljeno: domov poslanih konfinirancih op. M. Kl.) tako je treba VENDARLE PRIZNATI, DA VSEBUJE TA MERA, UPORABLJENA PRI NEKATERIH, SKRITO POOSTRITEV KONFINACIJE ZA DRUGE (podčrtal M. Kl.), pri katerih se ni uporabila . . .«

Dr. Ivo Štempihar je vedel, da se je režim v Bileći po 15. maju 1940 vnovič zaostril. O tem mu ni pisal samo Vencelj Perko v svojem pismu z dne 21. maja. Takrat je bil upravnik taborišča še Stajić, ki je nadomeščal Jojića in ki ni kazal nobene volje, da bi preprečil Terzićev teror nad jetniki. Dne 16. maja je Terzić prepovedal, da bi se konfinirani tovariši poslovili od izpuščenih, (na primer ob izpustitvi bratov Joška in Bore Baruh ter Ivana Milutinovića in Rajka Jovanovića). Kmalu nato je prišlo do incidenta s Terzićem in nato do žandarskega nasilja nad jetniki s pretepanjem z ročaji revolverjev.

Vse to je povzročilo gladovno stavko, vendar se upravnik Stajić zanjo ni zmenil, saj je 27. maja 1940 odšel, oziroma bil premeščen v Banjo Luko, odkoder je bil prišel nadomeščat srezkega načelnika iz Bileće Jojića.

O vseh teh dogodkih je dr. Štempihar zvedel že pred 6. junijem od svojih kolegov, pravnih zastopnikov drugih konfinirancev. Nekateri so sicer poročali, da so ‚z uspehom dvodnevne gladovne stavke zadovoljni', čeprav oblast ‚glavni zahtevi po izpustitvi' ni ugodila, pač pa so tej stavki pripisovali odhod Stajića, pričakovali pa so tudi zamenjavo in premestitev orožniškega komandirja Terzića. Ta pa je prav na dan, ko je upravnik Stajić zapustil Bileću, ponovno stopnjeval nasilje. Žandarji so zopet dobili navodilo, naj pri vsaki neposlušnosti uporabijo strelno orožje; torej je res obstajala ‚nevarnost za življenje konfinirancev'.

Ta misel, oziroma bojazen, ki jo je bil izrazil Perko že 21. maja v svojem pismu, je tiste prve junijske dni leta 1940 prav gotovo najbolj vznemirjala dr. Štempiharja, pa tudi druge, po prizadevanju KPJ na strani konfiniranih stoječe pravnike po vsej državi. Vsaj v taborišču so bili obveščeni o tem, da se pripravlja večja delegacija advokatov za intervencijo v Beogradu. Tudi iz taborišča, med njimi tudi Vencelj Perko, so rotili svoje pravne zastopnike. Vencljeve besede: »Stopi v stik z drugimi našimi pravnimi zastopniki in skupaj obvestinte merodajne faktorje, kako se z nami postopa. Opozorite jih na njihovo odgovornost, če se komu med nami kaj pripeti,« vsaj po njegovi dejavnosti v zvezi z Bileću sodeč niso tiste junijske dni niti za hip zapustile dr. Štempiharja.

Dokaz za to je tudi pismo, ki ga je dr. Štempihar pisal banu.

Toda ban mu ni odgovoril. Zato je dr. Štempihar skušal priti osebno do njega. Toda poizkus osebne intervencije je propadel (gl. dr. Štempiharjevo pismo Venclju Perku z dne 23. 6. 1940), ker mu je bilo enostavno ‚prepovedano, da se prikaže'.

»Bilečani« ponovno na seji občinskega odbora Jesenice

Dne 12. junija 1940 je dr. Ivo Štempihar kot opozicijski odbornik Liste slovenskega delovnega ljudstva pisal jeseniškemu županu Valentinu Markežu, izvoljenemu na režimski listi JRZ komaj s poldrugo desetico glasov pred glavno opozicijsko listo dr. Aleša Stanovnika*:

»Gospod
Valentin Markež, župan,
Jesenice

Spoštovani gospod župan,

V prilogi vam pošiljam prepise odlokov pol. komisariata na Jesenicah in banske uprave v stvari konfinacije (koroškobelskega) župana Venclja Perka in obč. blagajnika Ignaca Kralja in Vam poroštvujem (jamčim) za točnost teh prepisov. Iz prepisa odloka policijskega komisariata lahko občinski odbor spozna, da sta bila župan Vencelj Perko in občinski blagajnik Ignac Kralj konfinirana brez navedbe dejanj, zaradi katerih naj bi bila nujna njuna konfinacija. Iz prepisov odlokov banske uprave pa lahko spozna, da sta bila konfinirana zaradi dejanj, za katera pristojno sodišče ali sploh še ni izreklo sodbe, ali pa jo je že izreklo pred veljavo uredbe o konfinacijah, nadalje zaradi dejanj, za katera je pred veljavo iste uredbe izreklo policijsko oblastvo kazen, pa je to kazen upravno sodišče razveljavilo kot nezakonito, zaradi dejanj,

---

* To so bili glasovi jeseniške ciganske družine, kakor že vemo iz prvega dela tega zapisa in ki ji je potem na tak način izvoljena večina zgradila leseno barako pod Mežakljo. Mimo tega je bilo glasovanje javno in ne tajno in v pristnosti v tovarni vplivnih ljudi, ki je marsikaterega ne preveč trdno zavednega delavca preplašila, da je dal glas za listo tovarniškega poduradnika Valentina Markeža. To je bila seveda Pirova zmaga — tega so se zavedali vsi —, saj so na primer volitve delavskih zaupnikov v tovarni, ki so bile tajne, vselej dajale krepko večino listi najbolj zavednega delavstva. Ta Pirova zmaga je režimski JRZ postala še bolj jasna, ko so sešteli glasove List slovenskega delovnega ljudstva iz obeh ‚fabriških' občin — Jesenic in Koroške Bele. Ti pa, ko bi bile takrat Jesenice in Koroška Bela ena občina, sta dajali skupaj večino prav gibanju slovenskega delovnega ljudstva, ki so ga kot najvidnejši predstavniki v jeseniški dolini vodili komunist Vencelj Perko ter odvetnika dr. Aleš Stanovnik in dr. Ivo Štempihar, prvi kot krščanski socialist, drugi pa kot človek, ki se je delavstvu pridružil kot socialist, a se je kmalu pridružil levici pri strokovno ‚rdeče' organiziranemu delavstvu. To se pravi, da je gibanje, začeto na pobudo komunistov, imelo že leta 1936 za seboj več kakor polovico celotnega prebivalstva v jeseniškem industrijskem revirju. Zato je protiofenziva delničarjev KID in režimske JRZ leta 1937 najprej udarila po najbolj zavednih delavskih zaupnikih, jim protizakonito vzela zaupniško imuniteto in jih odpustila iz tovarne. Kako so te stvari potekale, je znano iz sestavkov v III. knjigi zbornika »Jeklo in ljudje«, prav tako pa iz zapisa Venclja Perka »O naših bojih v občini Koroška Bela«, objavljenega v prvi knjigi našega zbornika. Zato teh stvari ne bom ponavljal. Brezpravju v tovarni je tri leta kasneje sledilo brezpravje do zakonito izvoljenih občinskih odbornikov Liste slovenskega delovnega ljudstva in župana Venclja Perka, izvoljenega na tej listi v občini Koroška Bela, ki so jim vzeli mandat, občino pa izročili odbornikom JRZ pod vodstvom Janeza Erlaha, ki ga je srezko načelstvo v Radovljici imenovalo za ‚komisarja'.

Tudi proti temu brezpravju je bila že od aprila vložena tožba na Upravno sodišče v Celju. Če je bil Vencelj Perko glede uspeha takrat ‚nekoliko pesimist', je

ki sploh ne spadajo na področje motenja reda in miru (na pr. po zakonu o društvih ali zaradi nepravilne vožnje s kolesom, pri čemer pa je treba vedeti, da je bila kazen župana Venclja Perka zaradi nepravilne vožnje s kolesom razveljavljena že na policijskem komisariatu samem kot nezakonita), v celoti pa zaradi dejanj, ki niso bila samo izvršena pred veljavo konfinacijske uredbe, temveč so celo amnestirana po ukazih kraljevega namestništva z dne 22. 3. 1939 in z dne 5. 9. 1939 . . .«

Navedba takih dejanj je pri javnosti seveda vzbudila začudenje ali celo posmeh do oblasti, ki je taka dejanja, kakor ‚nepravilna vožnja s kolesom', navajala kot vzrok za pregon in konfinacijo svojih političnih nasprotnikov, ne samo pri preprostih ljudeh, pač pa so se nepomembnosti in smešnosti takih vzrokov zavedali celo ljudje, ki so bili ali režimu blizu ali pa v državnih službah, zlasti na sodiščih, ki so bila sicer v službi oblasti, a le redki sodniki so bili tako hlapčevski, da bi se zaradi kazni, izrečenih za taka dejanja, hoteli pred javnostjo osmešiti. Seveda pa je treba poudariti tudi to, da so se v tem času nekateri sodniki režimu že odtujili prav zaradi njegove profašistične politike, predvsem zunanje. Zato so najbolj zavedni protifašistični borci in borci za pravice delovnega ljudstva marsikdaj bili oproščeni tudi za dejanja, ki so spadala pod Zakon o zaščiti države in druge protiljudske zakone, ki so bili pravzaprav samo zakoni uzakonjene krivice vladajočega razreda.

Toda vrnimo se k citiranju dr. Štempiharjevega pisma jeseniškemu režimskemu županu Valentinu Markežu:

---

v pismu Edu Giorgioniju junija 1940, oziroma že v dopisnici pred tem pismom menil, da ‚pritožba proti razrešitvi (občinskega odbora Koroška Bela) mora uspeti':

»Seveda se pri tem lahko strinjam tudi s tvojim mnenjem, če je mogoča ena nezakonitost, je še bolj mogoča druga. Toda ta je (še) težja (kakor prva nezakonitost). Dokler je zadeva v rokah političnih oblasti je še (mogoča), ko pa je zadeva v obravnavi pred Upravnim sodiščem, je težje (zagovarjati nezakonitost). Vendar pri našem primeru, kakor je videti, bo tudi Upravno sodišče šlo po poti politične oblasti. To razvidim že iz poročila (sodruga) Štempiharja, ki mi je poslal prepis pritožbe proti razpustu (naše občinske uprave) in imenovanju nove uprave, ter prepis izjave, ki ste jo poslali upravnemu sodišču.«

Upravno sodišče v Celju je namreč glede koroškobelske občinske zadeve poslalo novi upravi zahtevo, naj se izjavi, ali vztraja na pritožbi razrešenega občinskega odbora (odborniki JRZ so ob Perkovi aretaciji zaradi podpisa na letaku »Vsemu delovnemu ljudstvu Slovenije« in manifestu »Kaj hočemo« solidarizirali s protestom občinskega odbora zaradi aretacije župana, prav tako pa tudi proti razpustu). Prav v tem vprašanju Upravnega sodišča v Celju pa je Perko slutil, da ‚ima prste vmes JRZ', oziroma jerobi koroškobelskih odbornikov z režimske liste, posebno še, ker so mu sporočili prijatelji v Bileću, da je bil koroškobelski župnik osebno v Celju.

»Mislim, da bi bilo zato dobro, ponovno opozoriti Upravno sodišče v Celju na Vašo poslano izjavo z dne 13. pr. m. To svoje mnenje sem sporočil tudi s. Štempiharju.«

V tem pismu Edu Giorgioniju piše Vencelj Perko še o drugih stvareh: o odnosu razrešenih odbornikov do nove, s strani oblasti vsiljene občinske uprave, pa tudi o tem, da dejavnost kluba liste slovenskega delovnega ljudstva ne sme prenehati z delovanjem, marveč mora dejavnost še poglobiti in gledati v prihodnost, na nove občinske volitve, ki so bile baje predvidene za maj 1941. Boj za koroškobelsko občino se je torej nadaljeval, ta boj pa je bil tudi za Perka in Kralja boj za njuno izpustitev iz taborišča v Bileći, boj, ki ga je na pobudo KP v glavnem vodil in organiziral dr. Ivan Štempihar.

»Dočim je kraljevo namestništvo s temi ukazi odredilo, da se taka dejanja (slika z zavezanimi usti in druga v predvolivni dejavnosti pred državnozborskimi volitvami leta 1938 — prip. M. Kl.) izročijo pozabi, se je po položaju mnogo nižja (oblast) banska uprava v Ljubljani odločila, da izroči pozabi amnestijske ukaza kraljevega namestništva, samo da je mogla sestaviti navidezno pravno utemeljitev za potrditev brez navedbe razlogov odrejene konfinacije Venclja Perka, ki je bil na glasu kot zgleden župan, in Ignaca Kralja, ki je vestno opravljal dolžnost občinskega blagajnika sosednje občine. Imenovana dva nista samo moja klienta, temveč tudi moja prijatelja . . .«

Tako je poudarjal dr. Štempihar in s tem izpovedal tudi svojo politično pripadnost gibanju, ki ga je vodila KPJ, potem pa nadaljeval:

»Ko je ta občinski odbor (obč. odb. Jesenice) na seji z dne 19. 2. 1940 odklonil zavzeti se na moj predlog za oba konfiniranca, čeprav samo v mejah zakona, me je to zelo zabolelo, vendar sem takrat upošteval okolnost, da niso bili znani razlogi, zaradi katerih se je proti obema poslužilo oblastne uredbe o konfinacijah. To opravičilo rezerviranosti občinskega odbora sedaj odpade. Sedaj niso znani samo razlogi konfinacije, temveč tudi njihova ničevnost, delna izmišljenost in njihna upornost proti odločbam kraljevega namestništva. (Predstava, da bi banski upravi v Ljubljani ne bila poznana amnestijska ukaza, ni niti mogoča niti dopustna).«

Dr. Štempihar je na ta način pravzaprav povedal, da je banska uprava Dravske banovine v Ljubljani zavestno ignorirala amnestijska ukaza glede ‚prekrškov' pred državnozborskimi volitvami, ker jih pravzaprav ni bilo, marveč so bili to samo prekrški za JRZ režim, ki je hotel tudi na ta način (s teroriziranjem nasprotnikov) preprečiti zmago opozicije ali vsaj zmanjšati število njenih volivcev. Prav tako pa je seveda ignorirala tudi prav tako razničene kazni, s katerimi so policijski organi hoteli na zahtevo režima in še bolj Kranjske industrijske družbe na Jesenicah naprtiti najbolj zavednim delavcem dejanja in jih spraviti pred sodišče kot komuniste. Toda ti, tudi če so v resnici bili člani prepovedane KP, niso delovali med delavstvom in prebivalstvom nelegalno. To je že s prej citiranim odstavkom povedal dr. Štempihar v pismu jeseniškemu županu, nato pa zaključil:

»Zato mislim, da se bo občinski odbor Jesenice (sedaj ko ve za ničnost in protizakonitost razlogov za konfinacijo Venclja Perka in Ignaca Kralja v Bileči) pridružil mojemu mnenju in dvignil svoj glas za

predlog,

da se konfinacija medtem odstavljenega župana Venclja Perka in medtem odstavljenega občinskega blagajnika Ignaca Kralja ustavi in da izvoli banska uprava v Ljubljani odrediti, da se smeta imenovana izpustiti domov vsaj dotlej, da bo pred upravnim sodiščem dokončno rešeno vprašanje, ali je bila konfinacija zakonita ali ne.

V tem smislu priglasim za današnjo sejo nujni predlog po paragrafu 59 obč. zakona s tem, da naj se o tej stvari obravnava kot točka 11 dnevnega reda.«

Tak je bil namen dr. Štempiharja, da potrka na vest tistim odbornikom v občinskem odboru na čelu z županom Markežem, ki so se šteli za neoporečne kristjane in ki bi kot taki morali v skladu s svojimi verskimi nauki imeti laž, krivico, hinavščino za greh, kot možje, ki se imajo za vestne občinske odbornike in državljane v pravni državi, pa bi morali dvigniti glas proti sleherni kršitvi veljavnih zakonov.

Toda to se ni zgodilo.

Župan Markež je sicer dal dr. Štempiharjev predlog kot nujni predlog na glasovanje, obenem pa prebral celotno dr. Štempiharjevo pismo in ne samo predloga, ki bi ga moral podati dr. Štempihar in ga tudi obrazložiti. Vendar to ni utegnil. Režimska večina ga je zavrnila, češ da ta predlog ni nujen obravnave v predlagani točki 11 dnevnega reda.

ZADEVA »KAMNIK« VNOVIČ PRED OKRAJNIM SODIŠČEM V KRANJSKI GORI

Dr. Ivo Štempihar ni utegnil razmišljati o tem, ali bo zavrnjeni predlog odbornikov z liste slovenskega delovnega ljudstva s strani režimske večine imel kake posledice ali ne, niti ni slutil, da bodo o njem več kakor mesec dni premlevali na banovini. Ni imel časa, ker ga je 14. junija 1940 pozvalo okrajno sodišče v Kranjski gori kot obtoženca zaradi ‚razžalitve časti' okrajnega načelnika v Kamniku dr. Dionizija Maraža. Ta se je namreč ‚čutil užaljenega' zaradi pritožbe, ki jo je dr. Štempihar napisal in podpisal v Perkovem imenu glede upravne kazni, s katero je bil Vencelj Perko kaznovan nekaj mesecev po praznovanju trideset-letnice kamniškega pevskega društva »Solidarnost«, na katerem je, kakor že vemo iz prvega dela tega zapisa, imel pozdravni govor v imenu jeseniške »Enakosti« in jeseniškega razredno zavednega delavstva in ob zaključku svojega govora pozdravil s stisnjeno pestjo. Tudi to že vemo,

V slovenski sobi poleti 1940

da je okrajno sodišče v Kranjski gori o tem že razpravljalo aprila, a je razpravo preložilo zaradi odsotnosti drugega obtoženca Venclja Perka, čigar poziv na srezko načelstvo v Bileći se je vrnil s pripombo, da je ‚adresant odpotoval'. V tej zadevi, kakor vemo, je dr. Štempihar 20. maja 1940 vložil v Perkovem imenu tožbo proti upravi Dravske banovine na upravno sodišče v Celju, ki pa te tožbe še ni razsodilo.

Tudi tokrat je okrajno sodišče v Kranjski gori poslalo poziv Venclju Perku v konfinacijsko taborišče v Bileću, vendar ga od tam brez dovoljenja ministrstva za notranje zadeve niso izpustili. Tako so v taborišču povedali Perku, in on je o tem obvestil okrajno sodišče v Kranjski gori, naj napravi vlogo za dovoljenje potovanja iz Bileće v Kranjsko goro na ministrstvo za notranje zadeve v Beogradu, obvestil pa je seveda tudi dr. Štempiharja, ki se je v tem času prizadeval na vse načine, da bi Venclju Perku odprl vrata konfinacijskega taborišča če že ne za vselej, pa vsaj začasno, tako da bi Perko prišel na prostost in se potem mogel umakniti, oziroma potoniti v ilegalo tako, kakor se je to posrečilo nekaterim vodilnim funkcionarjem komunističnega gibanja v Sloveniji, ki so zdaj bivali neznano kje in jih je policija že mesece zaman iskala po vsej državi. V ta namen se je zatekel po pomoč k jeseniškima zdravnikoma dr. Marčiču in dr. Keržanu, ki sta zdravila Perkovo sestro, katere stanje se je po Perkovem odgonu v Bileću zelo poslabšalo. Po drugi strani pa je na ta način skušal dr. Štempihar razširiti boj za osvoboditev konfinirancev iz Bileće tudi med slovenske zdravnike ter jih na ta način indirektno zainteresirati in vključiti v gibanje slovenskega delovnega ljudstva.* Tako sta dr. Viktor Marčič in dr. Bartol Keržan 12. junija 1940 izstavila zdravniško spričevalo, v katerem sta napisala, da je bolezen Perkove sestre odvisna tudi od njenega duševnega počutja. Dr. Marčič je med drugim navedel:

»... v januarju je imela malo exaceulacijo procesa, ki pa se je dala popolnoma uničiti. Odkar pa je odšel brat (v konfinacijo — prip. M. Kl.), se stanje rapidno slabša in obstaja nevarnost infaustnega izida, ker imenovana stalno joka in žaluje in se je ne da utolažiti.«

Dr. Marčičev izvid je potrdil tudi specialist za pljučne bolezni dr. Bartol Keržan:

»Se popolnoma pridružujemo mnenju gospoda kolege. Zlasti se mi zdi važno, kar je omenil glede tragičnega vpliva njene duševne despenzije zaradi bratove odsotnosti.

Jesenice, 12. junija 1940 Dr. Bartol Keržan.«

Ni znano, ali je dr. Ivo Štempihar to pismo dne 14. junija 1940 nesel s seboj na razpravo na sodišče v Kranjsko goro ali ne. Eno pa je bilo gotovo, da je tisti dan pričakoval, da bo zaradi Perkove odsotnosti sodišče ponovno primorano preložiti razpravo na kasnejši čas. Oba sta bila

* Pomembnost takega delovanja gibanju slovenskega delovnega ljudstva naklonjenih zdravnikov se je pokazala že dobro leto pozneje v začetku osvobodilnega boja proti okupatorju, saj večina jeseniških zdravnikov ni odrekla pomoči partizanom, o čemer pričajo tudi spomini nekaterih borcev, ki so potrebovali pomoč jeseniških zdravnikov.

namreč obtožena, da sta razžalila ‚čast' uradnih osebnosti — političnega upravnega pripravnika Slavka Urbanija in okrajnega glavarja Dr. Dionizija Maraža, ki je Venclja Perka kaznoval z dvema upravnima kaznima, s prvo z 200 din globe, z drugo pa zaradi pritožbe zoper prvo s 500 din. Kamniški okrajni glavar ni mogel prenesti upravičenega očitka, da je pri odmeri prve kazni zaradi Perkovega govora ob tridesetletnici »Solidarnosti« in njegovega pozdrava z delavskim pozdravom ravnal ne samo nezakonito, marveč je s to kaznijo ‚zagrešil še nekaj več', kakor je v Perkovi pritožbi zapisal dr. Štempihar, in mu tako očital pristranost in kršitev uradne dolžnosti. In prav zaradi tega stavka, kakor že vemo iz prvega dela tega zapisa, se je dr. Štempihar na zahtevo dr. Dionizija Maraža (za njim pa je bilo seveda čutiti banovino in dr. Natlačena) spremenil iz Perkovega odvetnika v Perkovega soobtoženca. Prva razprava 30. aprila 1940 je bila zaradi Perkove odsotnosti preložena, zato je — vsaj tako je mislil dr. Štempihar — tudi 14. junija 1940 ne bo in jo bodo morali prelagati vse dotlej, dokler se ne bo pojavil pred sodiščem tudi Vencelj Perko, to se pravi: dokler ga ne bodo pustili iz Bileće k razpravi pred okrajno sodišče v Kranjski gori. Prihod Venclja Perka iz Bileće pa je bil dr. Štempiharjev namen. Brez njegove prisotnosti se tudi sam ne bo zagovarjal kot obtoženec.

To je dr. Ivo Štempihar 14. junija 1940 izpovedal pred sodiščem, vršilec dolžnosti državnega tožilca Hočevar in prav tako okrajni sodnik v Kranjski gori Milivoj Ilešić pa sta menila, da Perkova odsotnost procesa ne bo ovirala, dr. Štempihar pa je odklonil vsak zagovor in izjavil samo to, da se v smislu obtožbe ne čuti krivega. Toda sodišče ni obravnavalo nezakonitosti postopanja okrajnega glavarja dr. Dionizija Maraža v Kamniku, marveč razžalitev ‚časti' le-tega, in izreklo naslednjo sodbo, ki jo navajam v celoti:

»V imenu Njegovega Veličanstva Kralja!

Okrajno sodišče v Kranjski gori, odd. II., je v kazenski zadevi zoper Perko Venclja in dr. Štempihar-Ivota radi par. 302/II-1 k. z. vsled naredbe z dne 22. 5. 1940 razpravljalo javno dne 14. 6. 1940 po sodniku sreskega sodišča Ilešić Milivoju ob sodelovanju zapisnikarice Stolcerjeve v prisotnosti v. d. d. t. Hočevarja in prostega obdolženca dr. Štempihar Ivota ter v odsotnosti prostega in pravilno pozvanega obdolženca Perko Venclja ter je po predlogu v. d. d. t. na kaznovanje in po predlogu prisotnega obdolženca dr. Štempihar Ivota za oprostitev razsodilo tako:

I. Obdolženec dr. Štempihar Ivo, zakonski sin dr. Valentina in Ane, roj. Jugovič, vere pravoslavne, rojen 1. 5. 1898 v Kranju, naš državljan, pristojen na Jesenice, oženjen, odvetnik na Jesenicah, Kr. Petra c. št. 1/a, brez premoženja, še ne kaznovan

je kriv,

da je v pritožbi Perko Venclja naslovljeni na okrajno glavarstvo v Kamniku z dne 7. 11. 1939 razžalil politično upravnega pripravnika Urbanijo Slavka z ozirom na njegovo uradno poslovanje kot komisarja politične uprave pri proslavi pevskega društva »Solidarnost« v Kamniku s tem, da je v tej pritožbi med drugim glede njega napisal: »Ovaditelj si je javno zgražanje izmislil in če je ovaditelj uradna oseba, izrablja to svojo uradno dolžnost zato, da z njo krije neresnico ... to da v tem primeru bi ovaditelj ne bil več uradna oseba, najsi bi bil drugače še tako plačan iz javnih sredstev, ki se zbirajo iz davčnih terjatev vseh državljanov ne glede na njih strankarsko pripadnost, temveč bi

bil pač samo ovaditelj, anonimen denuncijant.«, dalje da v isti pritožbi razžalil sreskega načelnika v Kamniku dr. Maraža Dionizija s tem, da je govoreč o kaznovanju pritožitelja Perko Venclja o njem glede na njegovo uradno poslovanje kot sreskega načelnika napisal, da kaznovanje v danem primeru ni samo nezakonitost, temveč da je z ozirom na že znano stališče pravnega sodstva še nekaj več.«

V taki ‚slovenščini', vredni najslabše šolske ocene, je bila pisana sodba v obrambo ‚časti' okrajnega glavarja v Kamniku dr. Dioniza Maraža, čeprav je ta dvakrat, obakrat nezakonito, kaznoval Venclja Perka zaradi njegovega govora, oziroma delavskega pozdrava s stisnjeno pestjo na proslavi tridesetletnice »Solidarnosti« v Kamniku ob navdušenju delavske množice in ob ‚zgražanju' režimskega hlapca Slavka Urbanija, politično-upravnega pripravnika na okrajnem glavarstvu Kamnik. Ta je kot uradna osebnost nadzoroval proslavo, za ljudi njegovega kova osovraženega delavskega društva »Solidarnost«, ki je potekala brez nemirov, brez incidentov ali izgredov. Teh so si seveda ljudje Urbanijevega in Maražovega kova želeli, da bi lahko proslavo prekinili. Šele nekaj mesecev po tridesetletnemu jubileju »Solidarnosti« se je dr. Maraž spomnil Urbanijevega poročila o proslavi ali pa ga je na to poročilo spomnil celo nekdo drug, ki je potreboval Perkova ‚kazniva' dejanja v posebne namene, predvsem za ‚razpust' takrat edinega rdečega občinskega odbora v Sloveniji. Očitanje kršitve uredb in zakonov, torej nezakonitosti celo po tedanjih predpisih, kakršno je zagrešil okrajni glavar v Kamniku dr. Dionizij Maraž, pa je bila seveda ‚razžalitev časti', zaradi katere je doletela kazen dr. Iva Štempiharja:

»S tem je zakrivil prestopek zoper čast po par. 302 I-1 k. z. in se

obsodi

po par. 302 I-1 k. z. glede na par 61 k. z.

300 din denarne kazni

plačljive v roku 10 dneh po pravnomočnosti sodbe v korist fonda iz par. 42 k. z. v primeru neizterljivosti pa na 5 dni zapora, po par. št. 310 k. z. v plačilo stroškov kazenskega postopanja in morebitne izvršitve kazni ter po par. 314/a k. p. v plačilo povprečnine 100 din, kar vse je izterljivo.

Izvršitev izrečene kazni se po par. 65 kaz. zakona odloži za dobo 1 leta.«

Tako je okrajno sodišče v Kranjski gori obsodilo dr. Štempiharja, z odlogom kazni pa je verjetno hotelo doseči, da bi se dr. Štempihar vsaj za dobo enega leta ne ukvarjal več z bojem za osvoboditev konfiniranih v Bileći. Venclja Perka, ki se brez njegove prisotnosti dr. Štempihar sploh ni hotel zagovarjati, pa je sodišče oprostilo:

»Obdolženec Perko Vencelj, zakonski sin Simona (Perka) in Neže (Perko), roj. Bertoncelj, r. k. vere, rojen 21. 9. 1906 v (prav.: na) Koroški Beli, samski, naš državljan, pristojen v (na) Koroško Belo, odpuščeni tov. delavec, posestnik hiše in župan občine Koroška Bela ... stanujoč na Javorniku št. 102, še nekaznovan

se oprosti

v smislu par. 280 kp obtožbe, da je v svoji pritožbi zoper odlok sreskega načelstva v Kamniku z dne 7. 11. 1939 razžalil Urbanijo Slavka, politično upravnega pripravnika z ozirom na njegovo službeno poslovanje kot komisarja pri proslavi pevskega društva »Solidarnost« v Kamniku ...«

S tem se okrajno sodišče v Kranjski gori ni zapletlo samo v protislovje pri izreku kazni nad dr. Štempiharjem, ki je kot Perkov zastopnik napisal pritožbo zoper Perkovo globo in zaradi katere je bil dr. Štempihar kaznovan, marveč je napravilo medvedjo uslugo banovini, saj je potrdilo, da je bil Perko doslej še nekaznovan in da torej ni doslej še zagrešil nobenega protizakonitega dejanja, ki bi ga lahko uvrstilo med ‚kršilce javnega reda in miru', za kakršnega ga je v nalogu za konfinacijo v Bileći prikazal odlok policijskega komisariata Jesenice in za kakršnega so ga hoteli prikazati tudi v banovinski zavrnitvi njegove pritožbe ‚razlogi' — že znane policijske šikane, ki jih ni bilo nikoli posebno težko zavrniti kot krivične in protizakonite in zaradi tega že po sami izreki policijskih kazni kot nične. Iz obrazložitve sodišča nam bo jasen potek te razprave, ki je bila, kakor sklepam po tem in kasnejših dogodkih, naperjena predvsem proti dr. Ivu Štempiharju, odvetniku, zvestemu boju delavskega razreda. Obrazložitev sodbe v ‚zadevi Kamnik', najprej pojasnjuje, da ‚obdolženec Vencelj Perko ni pristopil':

»... Vabilo je izkazano. Perko je sporočil sodišču, da razpravi ne more prisostvovati, ker je konfiniran v Bileći in bi na razpravo mogel pristopiti samo v primeru, če bi sodišče izposlovalo od notranjega ministrstva tozadevno dovoljenje.«

Vprašanje je, ali se je sodišče sploh prizadevalo, da bi prišel Perko na razpravo, ali ne. Zelo verjetno se sploh ni in se je ravnalo po želji bana, ki bi rad onemogočil dr. Štempiharja kot odvetnika in najbrž menil, da Perkova prisotnost za razpravo in odmero kazni ni potrebna. Pisanih dokumentov o tem ni, ker so se take stvari opravljale ustmeno, kadar je bilo ‚treba koga pritisniti'. Tako domnevo bi lahko potrjevali naslednji stavki iz ‚obrazložitve':

»Sodno znano je, da obdolženec Perko res ni mogel k razpravi, vendar pa je sodišče (!) mišljenja, da se ista mogla kljub temu vršiti v njegovi odsotnosti ... ter je smatrati da njegova prisotnost pri razpravi za razjasnitev stvari ni neobhodno potrebna. To kljub obrambi prisotnega obdolženca dr. Štempiharja Ivota (prep. dobesedno iz ohr. sodbe — M. Kl.), da bi se razjasnila stvar samo ob skupnem zaslišanju obeh obdolžencev. Dr. Štempihar Ivo namreč sploh ni hotel podati druge obrambe, kakor da zanika krivdo, in bi pri taki obrambi tudi prisotnost obdolženca Perka ne spremenila ničesar.«

In prav to zadnje zopet dokazuje, proti komu je bila sodna razprava v prvi vrsti naperjena. Sodišče je dalo prednost Perkovi oprostitvi. Če bi pripeljalo Perka v Kranjsko goro, bi dr. Štempiharja ne mogli kaznovati.

Citiranim stavkom iz ‚obrazložitve' je sledil precej zmedeno napisan odstavek (znamenje slabe vesti sodnika, bi ga lahko imenovali), ki naj bi dokazal dr. Štempiharjevo krivdo pri sestavi ‚inkriminirane pritožbe', ki očita ‚osobito sreskemu načelniku dr. Maražu, da ni zagrešil (s kaznovanjem Perka) samo nezakonitosti, marveč še nekaj več, kar ne more biti prav nič drugega kakor pristranost, odnosno kršitev službene dolžnosti'.

Tako je sklepalo sodišče, ki je pravzaprav z oprostitvijo Venclja Perka nehote samo priznalo nezakonito postopanje kamniškega okrajnega glavarja dr. Maraža, in kljub temu sklenilo, da je ‚krivdorek obdolženca dr. Štempiharja utemeljen':

»Kazen je bilo odmeriti po par. 302/I kaz. zakona z zaporom do 1 leta ali v denarju 10.000.— din.«

Sodišče se je seveda pokazalo tudi ‚milostno', saj je upoštevalo vse olajševalne okolnosti, ko je dr. Štempiharju izreklo ‚kazen'. Zanimivejši in za bansko upravo medvedja usluga pa je naslednji stavek, ki naj bi odmeril kazen Perku:

»Nima pa sodišče zadostnih dokazov tudi za krivdo obdolženca Perko Venclja. Obtežilnega (za Perka) ni bilo ničesar... Radi tega je bilo Perka po par. 280 kp zaradi pomanjkanja dokazov oprostiti obtožbe«.

Zaključni odstavek pa odkriva namen obsodbe dr. Štempiharja:

»Z ozirom na neoporečnost obdolženca dr. Štempiharja Ivota smatra sodišče kljub zanikanju krivde, da se more osnovano pričakovati, da se bo obdolženec Štempihar v bodoče tudi brez izvršitve kazni vzdrževal izvrševanja kaznivih dejanj. Radi tega mu je izvršitev kazni po par. 60 kaz. zak. odložilo za dobo 1 leta.

Kranjska gora, dne 14. 6. 1940
ILEŠIČ
Za točnost odpravka
upravitelj oddelka sodne pisarnice:
Hočevar l. r.«

Po tej razsodbi in obsodbi dr. Iva Štempiharja lahko sklepamo, da je okrajno sodišče v Kranjski gori hotelo dr. Štempiharju zavezati usta prav pri opravljanju njegovih odvetniških poslov v korist interniranih v Bileći in drugih njegovih klientov iz vrst revolucionarnega delavskega in delavsko-kmečkega, oziroma ljudskofrontovskega gibanja.

Toda dr. Ivo Štempihar se ni nameraval odpovedati boju za pravice delavstva in slovenskega delovnega ljudstva. Ni samo vložil priziva proti sodbi, marveč je že naslednje dni postal glavni pobudnik ali vsaj eden glavnih pobudnikov za protest demokratičnih in protifašističnih odvetnikov Slovenije na Kraljevo namestništvo proti brezpravju, ki so mu bili že več kot štiri mesece izpostavljeni konfiniranci v Bileći.

PROTEST NA KRALJEVO NAMESTNIŠTVO V OBLIKI PETICIJE

Dne 18. junija 1940 je dr. Štempihar odpotoval v Ljubljano, da bi skupaj s svojimi kolegi — slovenskimi demokratičnimi in protifašističnimi odvetniki sestavil odprt protest v obliki peticije na Kraljevo namestništvo. Ta protest bi seveda objavili v obliki letaka in ga datiranega s 26. junijem 1940 poslali ne samo VISOKEMU KRALJEVEMU NAMESTNIŠTVU, MARVEČ TUDI SLOVENSKI JAVNOSTI.

Ta resolucija se je glasila:

»VISOKO KRALJEVO NAMESTNIŠTVO«!

Podpisani pravniki in pravniška društva iz Slovenije (ta izraz je pomemben, kajti uradno Slovenije ni bilo, marveč je bila samo Dravska banovina — op. M. Kl.) se s tem poslužujemo ustavne pravice peticije, s katero apeliramo na najvišjo oblast zaradi pravnega reda in človečanskega dostojanstva državljanov.

Visoko kraljevo namestništvo je takoj po sporazumu med predsednikom ministrskega sveta in predsednikom hrvaške kmečke stranke z dne 26. avgu-

sta 1939 (sporazum Cvetković-Maček — op. M. Kl.) preneslo s posebno pooblastilno uredbo zakonodajno oblast začasno na vlado zato, da bi lahko izdajala sama določene zakone, potrebne za izvedbo sporazuma in spremenila temu nasprotujoče obstoječe. Ta pooblastilna uredba pa ne dovoljuje prekoračiti nobenih drugih ustavnih predpisov, kakor tiste, ki urejajo redno izvajanje zakonodajne oblasti. To se pravi, da je izdajanje posebnih ukrepov s pomočjo te uredbe, ki nasprotujejo drugim določbam ustave, povsem nezakonito, protiustavno.

Kljub temu pa je vlada objavila dne 16. decembra 1939 uredbo, s katero je izrecno prekoračila svoje pooblastilo. Uredba vlade nasprotuje namreč ostro prepovedi čl. 9 ustave, ki poroštvuje (jamči) eno izmed osnovnih državljanskih pravic, nasprotuje členoma 3 in 7 sporazuma in poostruje celo čl. 12 zakona o varstvu javne varnosti in reda v državi. Uredba vlade ne ustreza najosnovnejšim zahtevam pravnega reda.

Mislimo, da se z nepravilno uporabo pooblastila, s poslabševanjem zakonodaje, zlasti pa s prepovedanim kršenjem temeljnega zakona, namreč ustave, nikakor ne dajo varovati javne koristi; prav zaradi tega pa je bil uporabljen čl. 116 ustave in izdana pooblastilna uredba, ki to tudi izrecno poudarja. Način uporabe pooblastila v uredbi o konfiniranju oseb pomeni v resnici ogrožanje javnih koristi in temeljev pravnega reda v državi, tembolj resno ogrožanje, ker prihaja od organov, ki so po ustavi dolžni skrbeti za izvajanje zakonov in spoštovanje ustave.

Sklicevaje se na uredbo vlade je nato izdala upravna oblast v Sloveniji 25 odlokov o konfiniranju v koncentracijskem taborišču v Bileći. Ti odloki pa so povsem nezakoniti, ker nihče od prizadetih ni kršil določb uredbe, upravna oblast zaradi tega ni mogla očitati prizadetim, pa tudi ni očitala nobenega primera kršenja reda in miru. Protizakonito je opustila v tej smeri izvesti vsakteri prestopek.

Le nekaterim srbskim konfinirancem v Bileći se je navajala propaganda za uvedbo odnošajev s Sovjetsko zvezo kot razlog za konfinacijo, PROPAGANDA ZA STVAR, KI NAJ BI NAŠI DRŽAVI POMAGALA OHRANITI MIR, NEVTRALNOST IN NEODVISNOST. Da take propagande ni mogoče šteti za kršitev reda in miru, dokazuje dovolj že okolnost, da je medtem celo uradna politika Jugoslavije uredila odnošaje s Sovjetsko zvezo. Skrb za varstvo neodvisnosti, nevtralnosti in miru pa je tudi pojmovno nasprotna motenju reda in miru ter jo lahko ocenimo kot najbolj zaslužno nacionalno delo.

Tudi nižja upravna oblastva niso samo nezakonito uporabljala protiustavne uredbe vlade, nego so zagrešile novo protipravnost s tem, da so spravljala prizadete v razmere, ki so celo slabše od onih, v katerih žive s sodbo rednega sodišča tja poslani najhujši kaznjenci. Nečlovečnost teh razmer dokazujejo: hišni red taborišča, ki ga nobeno oblastvo ne podpiše, primeri brutalnega pretepanja akademskega slikarja Pijada in profesorja Koširja, odrekanje zdravniške pomoči težko bolnemu akademiku Kovačiču in drugim, najslabša hrana, nezakonito prisvajanje oblasti v taborišču po orožnikih, njih neznosno šikaniranje in stalne grožnje. Tako se je predvidena preventivna mera konfinacije dejansko spremenila v kazen, hujšo od robije, konfiniranci pa v brezpravne kaznjence, ki pa niso bili zakonito zaslišani, ne obtoženi, ne obsojeni.

Zakonito predvidene pritožbe na bana in na notranje ministrstvo niso imele uspeha . . .«

Spomnimo se Perkovega pisma dr. Štempiharju z dne 21. maja 1940, v katerem med drugim piše, da ‚notranje ministrstvo ne reagira na naše pritožbe in spomenice'. Toda v tem času, ko je nastajala peticija naprednih, ali točneje rečeno boju delavskega razreda naklonjenih odvetnikov, jim je dr. Ribar iz Beograda sporočil, da je bil 16. junija, na dan, ko se je sam mudil v Bileći, izpuščen slovenski konfiniranec prof. Jože Šeško, dne 17. junija 1940 pa je bil poleg Srbov Hodaka, Selića in Nenezića

izpuščen iz Bileće v ‚domačo konfinacijo tudi slovenski prekmurski konfiniranec publicist Rudi Čačinović in tako sledil tistim Slovencem, ki so bili ‚prestavljeni v domačo konfinacijo' in o katerih je sporočala peticija na Kraljevo namestništvo takoj za sporočilom o neodgovorjenih pritožbah na bana Dravske banovine in na notranje ministrstvo:

»... Šele po številnih peticijah s stotinami podpisov, po številnih protestih svojcev in širše javnosti so bili nekateri konfiniranci in konfiniranke (to so bile, kakor lahko pogledamo v prvi del mojega zapisa v »Jeklu in ljudje III« samo Slovenke Vipotnikova, Kardeljeva in Dovčeva-Ocepkova — prip. M. Kl.) izpuščeni z odredbo notranjega ministrstva, a so bili hkrati zopet brez zakonitega razloga konfinirani v kraju bivanja. DESET KONFINIRANCEV IZ SLOVENIJE (med njimi tudi oba jeseniška Perko in Kralj — prip. M. Kl.) PA JE OSTALO V BILEĆI, KJER ŽIVOTARIJO V BREZPRAVJU IN NEČLOVEŠKIH RAZMERAH ŽE PETI MESEC (podčrtal — M. Kl.) ne glede na to, da so bili prav tako nezakonito konfinirani, kakor tisti, ki so bili izpuščeni (iz Bileće).

Tako samovoljno, docela nasprotno naši zakonodaji, ustvarjajoč pravno anarhijo in negotovost, pri tem pa prezirajoč tudi najosnovnejša človečanska načela, so postopale naše upravne oblasti proti našim državljanom, ki se sploh niso pregrešili zoper zakon.

Ker smo prepričani, da ni mogoče odobravati kršenja najosnovnejših pravic, trdno pričakujemo, da bo visoko kraljevo namestništvo povsem ugodilo upravičenim zahtevam konfinirancev in vse javnosti ter tako preprečilo nadaljnje kršenje temeljnih zakonov države in poniževanje človeškega dostojanstva, da bo dalo razveljaviti protiustavno uredbo vlade in (s tem tudi) konfinacijske odloke upravnih oblasti,

da bo pozvalo in dalo pozvati na odgovornost tiste, ki so zagrešili omenjene nezakonitosti, zaradi kakršnih ljudstvo dokončno izgubi zaupanje v obstoječi pravni red, kar v resnici ustvarja nevarnost motenja in ogroženja reda in miru, ter

da se bodo popravile krivice in povrnila škoda, ki se je v tej zvezi prizadejala konfinirancem in njihovim svojcem.

Ljubljana — Jesenice — Maribor.

dne 26. junija 1940.

Slede podpisi.«

Ta peticija, v kateri dr. Štempihar prav gotovo ni imel majhnega deleža, je bila, kakor sem že rekel, poslana po Sloveniji, na močan odmev pa je naletela zlasti na Jesenicah, v Ljubljani in Mariboru. Še pred 26. junijem 1940 pa je o novih akcijah za Bilećane dr. Štempihar pisal Venclju Perku v Bileću:

Odkar smo bili obveščeni o Mirkovem slučaju (o žandarskem pretepanju prof. Mirka Koširja — poj. M. Kl.), so pričeli deževati brzojavi na vse mogoče naslove ...«

Profesorja Mirka Koširja je pretepel Terzić ob incidentu, do katerega je prišlo 12. junija 1940, kakor je o tem zapisal Aladar Kardoš, interniranec iz Murske Sobote, v svoj taboriščni dnevnik:

»12. junija 1940. Selitev in pretepanje Mirka Koširja ...«

Do pretepanja profesorja Koširja je prišlo, ko je Terzić hotel preseliti Slovence v drugo, slabšo sobo. Da bi izzval incident, je začel metati njihove stvari s polic. Ko je ‚čistil' s polic Koširjeve stvari, se je pri tem po nesreči polil s Koširjevo kavo. Ko je zagledal madež na svoji uniformi in škornjih, je pobesnel in začel pretepati prof. Mirka Koširja, drugim

orožnikom (gl. Kreftov spomin v Pomurskem vestniku 21. maja 1959) pa je ukazal, naj odpeljejo vsakega interniranca posebej, odnosno naj ga odvlečejo s silo iz sobe:

»Medtem je nastalo prerivanje in nekaterim je uspelo, da so se izmuznili iz sobe in obvestili ostale o nastopu orožnikov. Ti so prišli takoj pred slovensko sobo in poizkušali priti vanjo, toda orožniki so tedaj izvlekli pištole in začeli z ročaji udrihati po konfinirancih ter jih potiskati nazaj v njihove sobe.« (Pom. vestnik 21. V. 1959).

Sledil je raport, zasliševanje. Brzojavili so dr. Ribarju v Beograd, ta pa je obvestil tudi svoje kolege v Sloveniji. Tudi konfiniranci so o tem pisali svojim pravnim zastopnikom, vendar so njihova pisma že 15. junija vrnili. Kljub temu pa je bila javnost o tem obveščena. Tudi z Jesenic in Gorenjske (leščansko del. društvo)* so začeli deževati protestni brzojavi in pisma na bansko upravo v Ljubljani in v Beograd, o čemer je 23. junija 1940 pisal Venclju Perku dr. Štempihar, pa tudi o posledicah:

»Glede onih, ki so šli v Ljubljano, teče v Kovačevi hiši (današnja stavba, kjer je uredništvo Železarja in kjer je bil pred vojno policijski komisariat — M. Kl) preiskava proti okrog 20 tukajšnjim osebam ali društvom pod pretvezo, da so bili brzojavi preveč ‚lapidarni', po domače ‚osorni'...«

Med nedoločeno omenjenimi so bili (po spominu Venclja Perka) France Rozman, Tone Thaler in Alfonz Oblak, med društvi pa je javno protestirala jeseniška »Enakost« (in bila zato 27. julija 1940 s strani oblasti protizakonito razpuščena). Poleg omenjenih protestnih brzojavk je dr. Štempihar v omenjenem pismu sporočal, da je ‚najznačilnejši odmev imel brzojav' Perkovih svojcev ‚v Zagreb, ki se je sedaj vendarle oglasil':

»...in se dela nevednega ter prosi za podatke. S temi sem mu takoj postregel.«

Pod Zagrebom je mislil dr. Štempihar dr. Dečka, ki naj bi se zavzel za bivše Mačkove zaveznike na državnozborskih volitvah 1938 na listi Združene opozicije, katere nosilec je bil dr. Vladimir Maček, in ki so bili zdaj konfinirani v Bileći kakor na primer tudi Vencelj Perko, ki je kandidiral kot namestnik dr. Aleša Stanovnika. ‚Zagreb' se je bržkone hote delal ‚nevednega', saj je bil prav Maček tisti, ali vsaj eden od tistih, ki so botrovali členu 12 a) o konfinacijah. Če je dr. Štempihar še pritiskal v tej smeri na dr. Dečka, je pritiskal nanj predvsem zato, da bi se Maček osebno izjasnil o tej stvari in o nasilju nad mnogimi pripadniki slovenske kmečko-delavske koalicije. Na te se je namreč dr. Maček edino lahko oprl v Sloveniji med državnozborskimi volitvami 1938, da bi kandidirali na listi Združene opozicije, oziroma jo s svojimi glasovi podprli, zdaj pa so bili prav pod režimom Cvetković-Maček le-ti že peti mesec konfinirani v koncentracijskem taborišču v Bileći.

»O učinku intervencije v Zagrebu nimam še nobenih vesti.«

Toda tudi v Ljubljani niso še ničesar vedeli o najnovejšem Terzićevem nasilju nad prof. Mirkom Koširjem in drugimi konfiniranci, vsaj do 18. junija 1940 ne, ko jim je to sporočil dr. Štempihar.

---

* Strgovšek, ustna izjava Mihi Klinarju

»Pa sem poskrbel, da so zvedeli.«

Po tem stavku lahko sklepamo, pa tudi po stilu peticije same, da je bil v glavnem njen avtor dr. Ivo Štempihar sam, kar pa za samo stvar ni najbolj pomembno, pač pa to, da so jo podpisali mnogi odvetniki iz vse Slovenije in da je bila po zaslugi ilegalne KP z njo in z razmerami v Bileći seznanjena slovenska javnost, zlasti v Ljubljani, Mariboru in na Jesenicah.

Seveda pa je v tem času potekal boj proti brezpravju tudi v Bileći sami. Na raportu dne 13. junija 1940 so konfiniranci zahtevali odstranitev žandarmerijskega poročnika in poveljnika njihove straže Terzića, terjali, da se jim dovoli medsebojno spoznavanje in druženje po sobah med interniranci iz različnih predelov države, terjali so pravico do telefonskih pogovorov z zunanjim svetom, izhod v mesto, saj vendar niso obsojeni na zapor, marveč samo konfinirani v določenem kraju in še to protiustavno in protizakonito. A četudi bi bili tu pravno konfinirani, bi se smeli po zakonu svobodno gibati v kraju bivanja.

Toda svobodnega gibanja po kraju konfinacije jim bilećanski okrajni glavar Milivoje Jojić ni dovolil. Ljudje v Bileći so že tako večkrat dokazali simpatijo do konfinirancev in obsojali nasilje oblasti nad njimi. Na raportu, kjer so konfiniranci to zahtevali, se je prav gotovo spomnil dneva, ko so prebivalci Bileće poslali k njemu delegacijo z zahtevo, naj oblast taborišče ukine. Prebivalstvo ga je pri tem spomnilo, da so bili z njegove strani prevarani že tedaj, ko so stare kasarne preurejali v taborišče, o katerem so takrat govorili, da bo zatočišče in začasno bivališče poljskih beguncev, ki se jim je posrečilo umakniti pred Nemci iz Poljske v Romunijo, od tam pa naj bi prišli sem. Seveda je njihovo delegacijo takrat zgodaj pomladi še lahko zavrnil, prav tako, kakor jo je zavrnil ban Zetske banovine (tako so takrat imenovali Črno goro), do katerega se je bila tudi napotila z enako zahtevo. Toda to je bil že prvi znak, da se med ljudstvom širi odpor proti taboriščem in po italijanskih in nemških zgledih povzetim metodam vladavine nad režimskimi nasprotniki.

Ne, svobodnega izhoda v mesto jim Jojić ni dovilil, tudi glede obiskov so ostali dovoljeni obiski samo podnevi. Tudi zahtevi po prejemanju časopisov ni ugodil, dovilil pa jim je skupen zajtrk, obed in večerjo v jedilnici, pa tudi svobodno gibanje po sobah.

Prav to zadnje pa je bilo za konfinirance prvi uspeh proti žandarskemu trinogu Terziću in morda tudi prvi javni znak, da se je komandir straže ali načelnik Terzić zameril tudi okrajnemu glavarju Jojiću, čeprav morda iz drugačnih vzrokov, kakor se je bil zameril konfinirancem. Vseeno pa 13. junija 1940 ni hotel, da bi se novo nasilje nad profesorjem Koširjem zvedelo v jugoslovanski javnosti. Zadržal je pisma, ki so jih konfiniranci pisali domačim in svojim pravnim zastopnikom. Toda dne 16. junija, kakor že vemo, je prišel v taborišče dr. Ribar, ki je bil poleg dr. Štempiharja tudi Perkov pravni zastopnik in seveda tudi pravni zastopnik še vrste drugih konfinirancev. Verjetno je prav on — morda celo telefonsko obvestil dr. Štempiharja, ta pa je o vsem tem poročal 18. junija 1940 v Ljubljano in deset dni kasneje je slovenska javnost že zvedela za vsebino peticije na Kraljevsko namestništvo.

Naj tu mimogrede omenim, da je tožba proti KID s strani nezakonito odpuščenih delavskih zaupnikov tekla že več kakor tri leta. Tudi Vencelj Perko je KID ponovno tožil, čeprav je tožbo pred upravnim sodiščem in nato tudi pred rednim dobil, vendar ga je KID ponovno odpustila. Toda v tem primeru je šlo za Franca Ravnika:

»Tožba proti KID je v revizijskem postopku, ker smo prizivno postopanje že opravili. V III. stopnji ni ustne razprave. Priziv je vložila KID, prav tako pa tudi Franc (Ravnik) glede sebe. Kakor hitro bo sodba tu, Ti bom sporočil, priti pa utegne v mesecu juliju, ker je ferialka, t. j. stvar, ki ne čaka na potek sodnih počitnic.«

Tako je o tem poročal dr. Štempihar. Tudi iz te — kakor iz vse druge korespondence med njim in Vencljem Perkom — je videti, da ne konfinirani Perko ne njegov pravni zastopnik, sodrug in prijatelj dr. Štempihar nista opustila boja za delavsko stvar na domačih tleh.

V tem pismu dr. Štempihar Perka še ni obvestil o peticiji na kraljevsko namestništvo, to pa verjetno zato, ker ni hotel, da bi se pred 28. junijem 1940, ko je bila odposlana in razširjena po Sloveniji, kaj zvedelo o njej. Zato pa mu je poslal s tem pismom prepis pisma jeseniškemu županu Valentinu Markežu, kakor je razvidno iz p. s.:

»Za prilogo ti dam prepis svojega predloga na seji 12. t. m., ki mu (režimska) večina ni priznala nujnosti, pa sem odšel.«

Tak postopek, oziroma odhod dr. Štempiharja z že znane občinske seje 12. junija so konfinirani v Bileći odobravali, prav tako kakor njegovo pojasnilo glede ‚prošnje', ki jo je napisal za Umekovo ženo, in zaradi katere — vsaj tako sodim po dr. Štempiharjevem pojasnilu v pismu Perku 23. junija 1940 — so v Bileći negodovali, ker niso poznali vsebine:

»Prošnjo Umekovi sem res jaz izdelal, zdi se mi pa, kljub izrazu ‚prošnja' in izrazu ‚prositi' ne predstavlja prošnje v tistem smislu, ki ga vi (v Bileći) po pravici odklanjate. Saj se sklicuje na pravico nadzora (nad oblastmi), ki jo ima ministrstvo, in opozarja s tem na odgovornost, zahteva torej v resnici pravico. Prosim te, da se o tem pomenite, da bodo pojmi jasni, kajti TUDI TUKAJ NIHČE NE MISLI BERAČITI ZA PRAVICO (podčrtal M. Kl.), o tem ni dvoma, ALI PA CELO PROSITI KAKOR KRIVEC (podčrtal M. Kl.)«

To niso bile samo prazne pravniške besede, to misel je potrjeval dr. Štempihar tudi s svojim življenjem, saj je prav to, kar je storil za konfinirane v Bileći meseca junija 1940 povzročilo, da se je oblast začela obračati proti njemu ne samo z ‚zadevo Kamnik', zaradi katere ga je sodišče obsodilo z globo 300 dinarjev in petdnevnim zaporom pogojno na leto dni, marveč tudi to, kar so te dni mleli zoper njega mlini na banovini, o čemer bomo kmalu zvedeli.

V ta čas sta padla dva vznemirljiva dogodka, vznemirljiva predvsem za tiste, ki so mrzili Hitlerja in fašizem. Dne 26. junija 1940 je kapitulirala Francija in s tem zapravila sloves poleg Anglije najbolj pomembne zahodne velesile, v jugoslovansko vlado pa je stopil 30. junija 1940 klerofašist dr. Anton Korošec. To je pomenilo okrepitev fašističnih sil v Jugoslaviji.

Boj demokratičnih sil v Sloveniji in državi je moral postati še trši.

V Bileći so bili pripravljeni na vse, tudi na žrtve, o čemer priča tudi naslednja, v slovenščino prevedena kitica iz neke pesmi madžarskega revolucionarnega pesnika (revolucija 1849) Šandorja Pötöfija v albumu, ki so ga kasneje po zmagi revolucije takratni (preživeli) konfiniranci podarili Radovanu Papiću:

Četudi sleherni od nas pogine,
to ne pomeni zmago še temine.
Zate, svoboda, duh se bo boril,
ki tisoč borcev vsak dan bo rodil —

Tako je dne 5. junija 1940 zapisal v omenjeni album Aladar Kardoš, taboriščni kronolog, čigar kronika, oziroma dnevnik, pisan s skopimi besedami, je vendarle dokument, ki nam najbolj verno ohranja potek dogodkov v konfinacijskem taborišču v Bileći. Tako je zapisal, da je dne 24. junija zmanjkalo vode, naslednji dan pa je zapisal, da so zaradi tega poslali na izredni raport Venclja Perka, Milana Apiha, Amarja in Šteinfelda, vendar pa raporta ni bilo in se je vršil šele čez dva dni:

»27. (junija 1940). Raport (Apih, Hohkraut, Melamed, Mika). Voda, Košir, Terzić, časopisi, kopanje. V glavnem vse odobreno. Za časopise dobili tele(fonsko sporočeno) in bo minister pismeno uredil. Odšli Amar, Čuškarević, Prlja, Jonjić, Simić, Dom. V Črni gori.

28. Obiski Šteinfeld (1 uro v logoru). Besarabija in Bukovina.

30. Korošec v vlado.«

Tako nam je Kardoš ohranil kronologijo dogodkov, ki jih je mogoče izpopolniti z ohranjenimi pismi in drugimi ohranjenimi dokumenti. Tiste dni (tako je na primer pisal Ivan Kreft v pismu 22. junija 1940, so pričakovali, da bo ‚poveljnik (Terzić) v kratkem moral zapustiti svoj položaj'. Toda Terzić je že 1. julija nadaljeval s svojimi šikanami; tega dne je ukazal stražarjem pregledati pakete. Razumljivo, da so se proti temu pritožili poleg drugih pritožb na raportu 4. julija 1940.

Dne 5. julija 1940 je dobil obisk trboveljski rudar Jože Umek, ki ga je pravno zastopal dr. Štempihar in ga tudi večkrat omenjal v svojih pismih Venclju Perku. Umka so prišli obiskat žena in dva otroka. Dan pred tem obiskom so bili izpuščeni Polgar, Stafi, dr. Steinfeld, Cvetić in Staminković, dne 8. julija 1940 pa je odpotoval v ‚domačo konfinacijo' tudi trboveljski rudar Umek, torej že drugi klient dr. Štempiharja (prvi je bil France Benedičič). Poleg njega so izpustili iz Bileće še Čeda Vasovića in Melameda, pripeljali pa so v konfinacijo Mirka Bagarja, univerzitetnega študenta iz Prekmurja.

Dan pred Umkovim odhodom, dne 7. julija 1940 so konfiniranci zvedeli, da so v boju proti Terziću zmagali in da je ta trinog premeščen v Nikšić.

Dva dni kasneje je Terzić res odšel, straža pa se je pojavila brez pušk. Kakšno razpoloženje je zavladalo ob tej novici, naj navedem Apihov spomin iz njegove knjige »Sredi pušk in bajonetov«, kjer se spominja Naceta Kralja, ki je v taborišču že večkrat poskrbel za zabavo:

»... je prišla vesela novica: Terzić je premeščen v Nikšić! Takoj smo pozabili na vse druge zahteve in težave in se prepustili veselju nad zmago, ki je končno po tako dolgotrajnem boju (proti temu žandarskemu trinogu) le prišla.

Terzić premeščen! — Še žandarji so hodili okrog z veselimi obrazi, ko so izvedeli, da se ga bodo znebili. Kar čez noč so spet postali prijazni z nami. Njegovo premestitev so pripisovali izključno nam. To moramo imeti moč in vpliv, čeprav smo trenutno zaprti! — so govorili...

V sobi pa je bilo približno tako kakor tedaj, ko so odšli žandarji iz naših sob.

Terzić pa je kar čez noč izginil in nismo ga videli več...« (M. Apih, Sredi pušk in bajonetov, str. 96 in 97).

Toda taborišče je ostalo. Kljub izpustom sta od Slovencev prišla Franc Pacek (2. junija) in Mirko Bagar (8. julija). Nace Kralj pa je 12. julija skupaj z Milanom Apihom odšel pod stražo v bolnišnico v Sarajevo.

Ivan Kreft je bil izpuščen 11. julija (po Kardoševem dnevniku) in bi se moral (Pomurski vestnik, 28. maja 1959 »Čuje se odmev korakov«) v 24 urah javiti na policiji v Mariboru, a se je javil šele 17. julija, ker je ostal še en dan v Bileći, kjer mu je Oskar Kovačič dal potrebne direktive in zaupna pisma, da bi jih potem oddal v Dubrovniku. Tako je vedel za Apihov in Kraljev odgon v sarajevsko bolnišnico, kjer ju je potem obiskal. Torej jima ni mogel povedati posebnih novic iz taborišča, pač pa jima je lahko povedal kaj več o bližnjih akcijah, ki so jih nameravali podvzeti tudi v taborišču in tako podpreti boj zunanjih prizadevanj. Morda je vedel že kake podrobnosti o Peticiji na kraljevsko namestništvo, ker v Kardoševem dnevniku ta peticija ni omenjena, pa tudi dr. Štempihar je ni navajal v svojem junijskem pismu Venclju Perku.

Beseda o Francu Packu in protest na notranjega ministra

Tiste dni je Bilećanka dobivala svojo slikarsko opremo. Slovenska oprema je ohranjena v albumu Franca Packa, ki ga je poslal svojemu dekletu Milki Kerinovi (padla v NOB, narodni heroj). Tudi njega je ta pesem navdahnila, čeprav je ni doživel 1. maja 1940 v krstni izvedbi, saj je prišel v taborišče 2. junija 1940:

»Pred dnevi smo dobili v našo šolo še novega konfiniranca. To je kmečki fant, ki je bil nekdaj mornariški narednik. Njegov dekret je od 1. junija, torej najnovejšega datuma, saj so od vseh ostalih menda zadnji od februarja. V tem pogledu imajo zdaj v Sloveniji prvenstvo. Najzanimivejši so grehi, ki mu jih očitajo (kaljenje nočnega miru, pohujšanje mladine itd.). Take konfinacije bi mogle biti poizkus vzeti konfinacijam v prejšnji obliki ono ost, ki so jo prej imele, ter jih drugače pobarvati. Dasi je ta slučaj malo čuden, seveda ne morem soditi na splošno, če se bo taka praksa še nadaljevala.«

Tako je napisal o prihodu Franca Packa v pismu 11. junija 1940 Rudi Čačinovič, šest dni pred izpustom v ‚domačo konfinacijo'. Toda Franc Pacek, v resnici po poklicu strojnik iz Velikega Podloga, se je 5. junija podpisal skupaj z rudarjem Umkom v album pod besedilo Ivana Krefta (v album, ki so ga poklonili Radovanu Papiću):

»Želimo, da bi stike, ki ste jih navezali z nami pomagali razširiti na čim večji krog svojih rojakov. Ko bo tukajšnja mladina in vse delovno ljudstvo gledalo na nas z istimi neprikritimi simpatijami, kakor gledate Vi, nam pregnanstvo ne bo več samo kazen in neprijetno doživetje.

Prepričanje vsakogar, da vkljub preganjanju in trpljenju nismo malodušni in nestrpni, ker trdno verujemo v vstajenje.«

In zdaj, ko v taborišču ni bilo ne Rudija Čačinovića več in ne Ivana Krefta ter še vrste drugih, pač pa so pripeljali nekaj novih, se je tudi Franc Pacek vključil v še neizbojevani boj proti brezpravju in krivici. Najdemo ga med podpisi protesta, ki so ga konfiniranci poslali ministru za notranje zadeve dne 20. julija 1940:

»Gospod
minister za notranje zadeve
B e o g r a d

Preteklo je več kot šest mesecev, odkar je večina nas protiustavno in protizakonito konfinirana v koncentracijskem taborišču v Bileći. Preteklo je šest mesecev, odkar živimo brez osnovnih pravic, ki jih zakon predvideva za internirance. Vložili smo pritožbe proti odlokom in več spomenic o našem neznosnem položaju. Čudimo se, da se v pravno urejeni državi ne odgovarja na naše spomenice in pritožbe in da se nas drži v nedoločen čas in brez kakršnekoli krivde v koncentracijskem taborišču in to kljub jasnemu in odločnemu protestu javnosti proti takemu postopku (upravnih oblasti).

Teh šest mesecev, odkar smo v taborišču, živimo *brez zadostne hrane, brez zdravniške pomoči* in brez možnosti kopanja. Prisiljeni smo, da si sami peremo perilo, da si popravljamo na svoje stroške čevlje, obleko, da si s svojim denarjem dopolnjujemo hrano, ki jo dobivamo od oblasti. Ta dodatek znese do 10 din dnevno na osebo. Osnovna higienska pravila terjajo kopanje vsaj enkrat tedensko, posebno pa še za ljudi v zaporih. Zdravniške pomoči sploh nimamo (Apih in Kralj sta izjemoma naletela na zdravnika, ki je v tistem času zamenjeval taboriščnega — op. M. Kl.), a zdravila si moramo kupovati iz lastnih sredstev. Odkar smo tukaj, si nismo mogli popravljati zob, kar je povzročilo obolenja mnogih izmed nas. Hrano dobivamo enostavno in v nezadostni količini, na pr. masti in sladkorja po 30 g dnevno. Obiski se vršijo ali v taborišču ali v srezu po volji g. upravnika ali komandirja specialnega voda. Tak način obiskov onemogoča sleherni stik s svojci, ki živijo daleč od nas. Razen tega, odkar smo v taborišču, smo strogo izolirani od sveta, kakor da smo največji zločinci. Nekaj časa smo bili izolirani celo po sobah in na sprehodu. Take izolacije niso deležni niti zločinci, ki so obsojeni (zaradi resničnih zločinov) na dolgoletno ječo.

Razlogov za tako nezakonito ravnanje (z nami) ne vidimo, niti jih ne moremo razumeti. Zakon nasprotno predvideva, da se konfiniranci lahko svobodno gibajo v kraju prebivališča, ki jim ga odredi oblast, pod kontrolo le-te. V času naše konfinacije so mnogi med nami zboleli in ne morejo na sprehod po skalnatem hribu 2 km izven taborišča. Zato je nujno, da se nam omogoči svobodno gibanje po mestu. Prej navedeno stanje nam narekuje, da vas na to opozorimo, ker je že skrajni čas, da našo protiustavno in protizakonito internacijo ukinete.

Ker se vse naše dosedanje pritožbe in spomenice rešujejo zelo počasi ali pa se sploh ne rešujejo, zahtevamo, dokler nas ne osvobodite vsake internacije — da nam izpolnite naslednje zahteve:

1/ Povečanje hrane, vsaj na minimum, potreben za ohranitev zdravja in življenja.
2/ Brezplačno zdravljenje.
3/ Brezplačno kopanje.
4/ Svobodne celodnevne obiske.
5/ Svobodno gibanje po mestu.

Gospod minister, vi sami dobro veste, da smo pustili naše svojce nepreskrbljene in da nas oni ne morejo več vzdrževati ter zato zahtevamo, da našim zahtevam čimprej ugodite, ker smatramo, da so upravičene in zakonsko utemeljene.

Bileća, 21. julija 1940

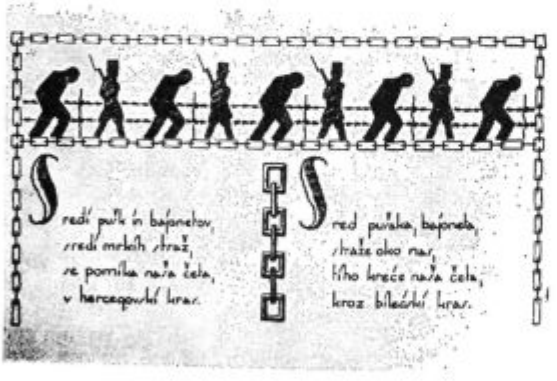
Taksa priložena

Kovačič Oskar	Košir Mirko
Kardoš Aladar	Klein Mihajlo
Bager Mirko	Goranović Maksim
Pacek Franc	Stojesavljević Jovo
Hohkraut Alojz	Bogdanović Nino
Perko Vencelj	Radonić Jovo.«

Poslednja dva sta bila že enkrat izpuščena, pa so ju natančno mesec dni pred citirano spomenico pripeljali nazaj v Bileću.

Toda vrnimo se k Francu Packu in k izdelavi albumov z Bilećanko, ki je po 1. maju 1940 spremljala internirance ‚na vsakem koraku'.

»Peli smo jo po sobah in na sprehodih, posebno pa, če so nas lahko slišali domačini. Tako jim je prišla na uho.« (Milan Apih, v oddaji RTV Ljubljana, 1960 in v svoji knjigi Sredi pušk in bajonetov, 1962, str. 90). »Kmalu smo po naši skrivni zvezi izvedeli, da (domačini iz Bileće) prosijo za besedilo. V votlini stare vrbe, ki nam je služila za ‚poštni predal', smo našli tudi majhen album s prošnjo, da vanj napišemo svojo pesem in še kaj za spomin.«

Sredi pušk in bajonetov

Kaj sta vanj napisala Kardoš in Kreft, sem že citiral. Ta album jim je poslala tovarišica Dangubićeva (za akcijsko delo jo je pridobil že Ivo Lola Ribar, ko so ga spustili z očetom dr. Ivanom Ribarom v mesto in sta se mudila v Dangubićevi gostilni), v tem času zaradi pomoči, ki jo je nudila konfinirancem, že skojevka. Zato so ji (kakor navaja Milan Apih v svoji knjigi) toliko raje izpolnili željo:

»Narisali smo note in besedilo in vse ilustrirali. Potem je šel njen album iz rok v roke, da se je vsak podpisal. Mnogi so napisali še kak rek ali geslo, sam pa sem sestavil uvodni sonet . . .« (Milan Apih, že cit. delo, str. 90).

Ta Apihov uvodni sonet »V album«* se glasi:

»Izgnani smo in v ječo so nas dali,
žandarji stražijo nas z bajoneti,
ko da smo gobavci, neverniki prekleti,
bogu nevarni in ljudem postali.

A vendar — Ti in vi ste nas spoznali:
srce, glej, brata moglo ni prezreti,
v spomin besede hočete od nas imeti
v album, v srce, na prapor vzplapolali.

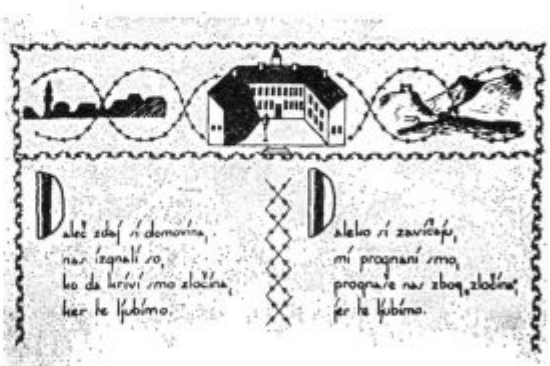
O sestra, in ti, mlado pokolenje,
ki ni te zmótila nad nami kletev,
besede te-le pomni vse življenje:

Da kakršno je žito, takšna mletev.
Kdor seje smrt, krivico in trpljenje,
nekoč pač sam imel bo takšno žetev.«

Pri izdelavi albuma za tovarišico Dangubićevo sta bila po Apihovi navedbi (v oddaji RTV Ljubljana, aprila 1960) najbolj prizadevna Oskar Kovačič in Franc Pacek, pa tudi Ali Kardoš.

»Franc Pacek ... je bil po poklicu mornariški strojnik. Zaradi bolezni so ga spustili nekaj časa domov na Dolenjsko, kjer pa ga je zaradi njegovega političnega delovanja (to je bilo tisto ‚nočno kaljenje miru, zapeljevanje mladine itd.' kakor je v pismu 11. junija 1940 navajal Rudi Čačinović — op. M. Kl.) zasačila internacija. Bil je dober risar, povrhu pa je znal še vezati knjige.

Izdelal je tak album, da smo ga vsi občudovali. Vsako črko je posebej narisal, sam album pa vezal v platnice, ki jih je obdelal z želvovino ...« (M. Apih, Sredi pušk in bajonetov, str. 90 in 91).

Daleč zdaj si, domovina ...

Tak je bil Franc Pacek po Apihovem spominu in tu misli na Packov album, ki ga je v tem času izdeloval zase (in ki je bil končan šele oktobra 1940, kakor sklepam po mesecu, navedenem po podpisih, med katerimi je tudi podpis Venclja Perka — Gl. Pom. vestnik — 28. maja 1959). Platnice so izdelali iz želvovine, iz oklepa želv, ki jih je bilo dobiti v Bileći na sprehodih. Iz take želvovine so izdelali tudi platnice za knjige

* Sonet vzet iz oddaje RTV, oziroma rokopisa le-te, maja 1960.

za svojo ‚študijsko knjižnico', saj so taborišče izrabili tudi kot šolo za marksistično in politično izobraževanje. To je bilo potrebno za vodenje skupnih akcij:

»Za uspešno vodenje skupnih akcij je bilo nujno potrebno, da so konfiniranci v bistvu enako presojali zunanji in notranji politični položaj. K oblikovanju skupne miselnosti in k enotni oceni položaja so seveda največ pripomogla pisma, ki so jih interniranci prejemali od Centralnega komiteja, predvsem od Edvarda Kardelja, prek Ivana Milutinovića, pa tudi od Pokrajinskega komiteja KPJ za Črno goro. V teh pismih je bila poglobljena analiza tako notranjepolitičnega položaja kakor tudi zunanjepolitičnega položaja. (Ivan Kreft, Delo, 16. marca 1961, V pregnanstvu pred napadom na Jugoslavijo).

Naj navedem, da je bila v Packovem albumu tudi kitica pesmi Toneta Čufarja:

Mi nove dobe smo kovači,
kdor je voljan kovati z nami,
naj sam bo prekovan, dovolj močan
za gradnjo velikih mostov
iz starega sveta v nov.«

In citat Maksima Gorkega:

»Morje krvi ne
more ugasniti resnice!
Gorki.«

In Cankarjevo naročilo materam-delavkam:

»Ali velika in važna narodna dolžnost pripade tudi tem trpečim materam-delavkam. Že otroku, ki ga pestuje, naj dopove, zakaj ni dobil mleka; otroku, ki je bil že shodil, naj dopove, zakaj nima belega kruha; otroku, ki je bil na pol dorasel, naj dopove, odkod vsa ta nezaslišana krivica, ki jo moramo trpeti; in ko bo otrok dorasel, naj mu pove natanko in po vrsti, kaj je bilo in kaj mora biti! — Če bo vsaka mati storila to svojo sveto dolžnost, nam ostane temelj naroda nedotaknjen, naša mladina tisti temelj, na katerem bomo gradili naprej.

Ivan Cankar.«

Kaj je bilo in kaj mora biti!

Konfiniranci v Bileći so se živo zavedali, da so oni nosilci tega Cankarjevega sporočila iz aprila 1918, sporočila, ki jim je vlivalo vero v njihov boj in za katerega so bili pripravljeni žrtvovati se, da se bo nekoč zgodilo tisto, kar mora biti.

Ko brez pušk in bajonetov prosta nam bo pot

Že citati iz ohranjenih albumov (albuma, ki so ga izročili Dangubićevi ter Kardošovega in Packovega albuma Bilečanka) pa tudi osrednja pesem, melodija in besedilo — Apihova Bilećanka skupaj z risbami najbolj karakterizirajo notranjo podobo konfiniranih revolucionarjev.

In tak je bil tudi Franc Pacek, ki ga je s Perkom zbližalo čudno naključje: bil je sošolec Perkovega dekleta-učiteljice Pepce Žugičeve*, ki je obiskala Venclja Perka tiste dni, ko so se med konfiniranci ponovno širile novice o verjetni preselitvi bileškega taborišča v Avtovac.

---

* Učiteljica Pepca Žugić je imela za seboj težko povest nezakonskega otroka. Doma je bila iz Sv. Križa pri Kostanjevici, sedaj Podbočja na Dolenjskem, meščansko šolo je absolvirala v Krškem, učiteljišče v Mariboru pa končala prav v času, ko je prišel na oblast v Jugoslaviji režim JRZ, ki se je v Sloveniji naslonil na najbolj nazadnjaški del slovenske ljudske stranke in ga absorbiral v svojo stranko. To je za Žugičevo pomenilo brezposelnost, ki je seveda pretila takrat mnogim učiteljskim pripravnikom, še bolj pa, če so ti izhajali iz režimu nasprotnih družin. Žugičeva je bila takrat članica Sokola in zaposlitve še dolgo ne bi našla, ko bi zanjo ne posredoval učitelj in slovenski skladatelj France Venturini. Tako je z Venturinijevo pomočjo Žugičeva vendarle dobila zaposlitv, in sicer na osnovni šoli v Kostanjevici, nato pa so jo kot učiteljico-dnevničarko poslali v St. Rupert nad Laškim, kjer je bila upraviteljica Tona Demšar, dekle znanega planinca, mednarodnega smuškega tekača, pa tudi organizatorja in bohinjskega voditelja Zveze kmečkih fantov in deklet — samostojnega obrtnika, komunista Tomaža Godca. Takrat še ni vedela, da se bo s Tomažem Godcem še srečevala, ko jo bo usoda ponesla v Javorniški rovt, v koroškobelsko občino, kjer bo spoznala koroškobelskega župana Venclja Perka, svojega kasnejšega zakonskega tovariša.

In tako se je tudi zgodilo. Ko so jo premestili, se je morala najprej javiti na okrajnem glavarstvu (srezkem načelstvu) v Radovljici, na prosvetnem oddelku, seveda. Toda od tam so jo, ne da bi povedali zakaj, napotili naravnost h glavarju, ta pa ji je povedal, da odhaja v občino, kjer je župan neki Vencelj Perko, komunist, ki je prav gotovo ne bo pustil pri miru in jo skušal spraviti pod svoj vpliv. Sama je tisti hip mislila drugače; učiteljica je bila, podrejena prosvetni oblasti — šolskemu nadzorniku. Njena dolžnost je bila šola, ne pa politika kateregakoli župana. Z občino bo imela le toliko opravka, kolikor ga bo imela glede vzdrževanja šole. Okrajni glavar pa je menil drugače, tako kakor ji je bil rekel in jo vnovič svaril, da bi ne padla pod vpliv komunistov, ki jim je uspelo dobiti to občino.

Tako je šla in se ni javila na občini. Šla je naravnost v gorsko naselje pod Karavankami. Zato pa so se kmalu potem zglasili ljudje z občine, med njimi tudi Vencelj Perko in Edi Giorgioni. Vsi so pokazali veliko skrb za šolo, čeprav je Vencelj rekel tako mimogrede, da je ‚gospodična učiteljica najbrž ena tistih, ki sedanjim državnim oblastnikom niso pri srcu', saj je šola v Javorniškem rovtu bila namenjena slovenskim Kačurjem, učiteljem, ki so prišli zaradi svojega prepričanja z oblastjo navzkriž. Sicer pa drugače niso ‚politizirali', govorili so mnogo bolj o šoli in otrokih, ki učitelja potrebujejo, učitelja, ki jih bo kaj naučil, občina pa bo storila, kolikor bo le mogoče, da se bo učitelj čim bolje počutil, saj je med izobraženci najbolj blizu delavcu, če drugače ne, vsaj po zaslužku, ki je pri učiteljih marsikdaj še slabši kakor delavski. Skrb za šolo in razgledanost, ki so jo pokazali v pogovoru, vse to je napravilo nanjo najglobljı vtis. Zlasti župan ji je postal simpatičen, z njim se je srečala na vsakem koraku, pa četudi samo v pogovoru z ljudmi, ki so mu zaupali in ga spoštovali kot zares svojega človeka in bili tudi resnično ogorčeni, kadar ga je šikanirala policija, ki se je nenehno prizadevala, da bi ga dobila pri kakem ‚prepovedanem komunističnem' dejanju. Marsikaj je storil, čeprav je rdeč, so govorili tudi občani, ki so se prištevali k Perkovim nasprotnikom.

Oblast pa je imela povsod oči in prav kmalu spoznala, da ta ‚sokolska' učiteljica ne bo dolgo ‚sokolska', in sklenila, da jo prestavi daleč iz te občine, v Senovo, kjer bi se znebila nevarnega okolja in še bolj nevarnega prepričanja.

Morda je Žugič celo prekršil svoja pooblastila, kar je čisto mogoče, če sklepamo na to iz zapisa v Kardoševem dnevniku dne 27. julija 1940:

»Izredni raport zaradi Perkovega obiska (Klein, Kovačič, Bager), 'neču više da razgovaram o poseti'.

To je bil zopet okrajni glavar Bileće Jojić.

Dogodki v Bileći so se kljub Terzićevem odhodu zopet zaostrili. 28. julija 1940, ‚upravnik ni dovolil, da bi bili celi dan na Trebišnjici, kamor so konfinirance spremljali orožniki na sprehod in kopanje', kakor je bil zapisal Ali Kardoš v svoj dnevnik.

Dan po tej šikani je Jojić ukazal jetnikom, da se vsi preselijo ‚v eno samo sobo, češ, da je dobil od ministrstva vprašanje, koliko ima prostora in koliko konfinirancev je tu' v Bileći, zaradi česar so konfiniranci sklepali, da bodo kmalu pripeljali nove konfinirance in da bileške konfinacije vsaj za te, ki so ostali, še ne bo konec.

Dne 31. julija 1940 je okrajni glavar Jojić in upravnik internacijskega taborišča izdal posebno naredbo glede obiskov, ki jo navajam v originalu:

Toda vez med njima je ostala tudi za ceno, če bi morala skupaj z Vencljem trpeti preganjanje in negotovost.

Kaj je med njo in Vencljem, je sicer stari mami, ki jo je vzgajala in skrbela zanjo, ko je bila še otrok, še vedno skrivala. Ni ji hotela delati skrbi, še manj pa poslušati njenih svaril. Molčala je, da ima fanta-komunista, ki je zdaj konfiniran v Bileći in ki ga je šla te dni konec julija 1940 obiskat. Edini človek, ki je vedel za njeno pot, je bila poštna uslužbenka Iva Colarič. Njej je povedala, kam gre, za primer, če bi se ji kaj zgodilo.

Tako je prišla v Bileću, poiskala sobo v hotelu, nato pa se odpravila na okrajno glavarstvo, da bi dobila dovoljenje za obisk.

Na glavarstvu jo je sprejel mlad, vitek človek. Ko je povedala, da bi rada okrajnega glavarja, ji je povedal, da ga ni in da ga nadomešča on. Povedala mu je, da je Perkovo dekle in prosila, če ga lahko obišče. On pa je samo strmel v njeno legitimacijo.

»Nemogoče,« je mrmral, njo pa je že mučila misel, da je zaman prišla in da se je zaman odpravila na tako dolgo pot, dolgo za polovico njenega mesečnega zaslužka, veljala pa bi celomesečni zaslužek, če bi kot državna uslužbenka ne imela pravice do polovične vožnje na železnici. Pripravljala se je že, da bi to na nekakšen način razložila človeku, ki je nadomeščal bileškega okrajnega glavarja, in ga omehčala, da bi ji kljub njegovemu stalnemu ponavljanju: »Nemogoče, nemogoče,« dovolil vsaj bežno srečanje z Vencljem, tedaj pa jo je sam iznenadil in jo vprašal, če morda nista v daljnem sorodstvu, ker se piše Žugič, prav tako, kakor se piše on in rekel: »Evo moje rodjakinje ispod Durmitora«.

Pustila ga je govoriti, saj je v tem ugibanju izgubljal uradniško in policijsko podobo in dobival človeško.

Kdo bi ne storil za rojakinjo vsega, čeprav gre za delikatno zadevo. Tudi ona mu je potem, ko je videla, da bo s pomočjo tega človeka dosegla srečanje z Vencljem, pripovedovala, da je potomka uskokov, ki so branili vojno krajino pred turškimi vpadi. Tako je dosegla, da je Venclju dovolil izhod v mesto.

Kdo bi ne storil za rojakinjo vsega, čepra v gre za delikatno zadevo. Tudi ona mu je potem, ko je videla, da bo s pomočjo tega človeka dosegla srečanje z Vencljem, pripovedovala, da je potomska uskokov, ki so branili vojno krajino pred turškimi vpadi. Tako je dosegla, da je Venclju dovolil izhod v mesto.

»Načelstvo sreza Bilećkog
Pov. br. 1563/40
31. jula 1940

Vodniku specialnog žandarmerijskog voda Bileća

»Na potpis ovog akta saopštite svim konfiniranim licima u tome logoru, da će od danas POSETA PRIVATNIH LICA odnosno njihove rodbine koje im dolaze u posetu, trajati SVEGA JEDAN PUT PRILIKOM JEDNOG DOLASKA U BILEĆU radi sniđenja za konfiniranim licima, a u prijemu od jednog časa (1) prepodne i jednog (1) časa posle podne zaključno.

Potpisati u ovom pogledu ubuduće neće otstupati i napominjem da su izlišne i nekorisne sve usmene i pismene intervencije, bilo zainteresovanih konfiniranih lica ili sa strane.

Ovo će načelstvo specijalnim nalozima davati tome vodu naređenja u svakom konkretnom slučaju po prednjem.

Ukoliko izvesno konfinirano lice treba, da dođe ovom načelstvu po ukazanoj potrebi službenoj, davaće se nalozi da se predaju onom činovniku ili agentu ovog načelstva, koji se bude označio u nalogu.

Ubuduće će odnosne naloge izdavati samo potpisani ili zamenik u slučaju otsutnosti potpisanog, pa se ovog imate strogo pridržavati.

Žig!

Sreski načelnik
Jojić s. r.«

Prav zaradi te naredbe, za katero pa konfiniranci še niso vedeli, sta bili Perku dovoljeni dne 31. julija 1940 samo dve uri obiska.

Zaradi takega krnjenja obiskov je bil dne 1. avgusta 1940 vnovič raport, kakor je zapisano v Kardoševem dnevniku:

»Raport (Perko, Kovačič, Bogd., Goranović): 1. Poboljšanje prehrane. 2. *Obiski* (podčrtal M. Kl.). 3. Časopisi. 4. Zobje (mišlj. zobozdravnik).«

Glede izboljšanja prehrane je Jojić obljubil, da bo poskrbel, da se bo izboljšala. Glede obiskov pa jim je sporočil samo ‚naredbo', ki je dovoljevala samo dveurni obisk in sicer eno uro dopoldan in eno uro popoldan. Od časopisov pa je Slovencem dovolil samo »Slovenca«. Zvečer pa so dobili konfiniranci že citirano Jojićevo ‚naredbo' o obiskih z zahtevo, da jo podpišejo, kar pa so konfiniranci odbili.

Tako se je boj proti nasilju v taborišču nadaljeval prav tako kakor v slovenski in jugoslovanski javnosti po zaslugi KPJ in ljudskofrontovskega gibanja in seveda tudi s pomočjo naprednega dela slovenskih in jugoslovanskih odvetnikov. Zato ni čudno, da je oblast usmerila svoje nasilje tudi proti slednjim, v Sloveniji pa zlasti proti jeseniškemu odvetniku dr. Ivu Štempiharju ne samo z obsodbo pred sodiščem v Perkovi zadevi »Kamnik«, marveč na zahtevo bana dr. Natlačena tudi s policijskimi šikanami.

Policijske šikane nad dr. Štempiharjem

Dne 31. julija 1940 je dr. Ivo Štempihar prejel poziv k zaslišanju brez navedbe vzroka na policijski komisariat na Jesenicah, kjer so mu sporočili, da je na seji občinskega odbora Jesenice dne 12. junija 1940 na nedopusten način napadel postopanje naslova (jeseniške policije) in kraljeve banske uprave in na ta način kršil javno dostojnost in povzročil

zgražanje. ‚Policijski komisar ga je' spoznal za krivega po členu 74 z. n. u. ‚in ga obsodil na denarno kazen v višini 500.— din' ali pa ‚v primeru neizterljivosti na 10 dni zapora'.

Tako se je protizakonita zarota klerofašistične banske uprave Dravske banovine proti dr. Ivu Štempiharju nadaljevala. Policijska kazen je bila nezakonita že zaradi tega, ker je bil dr. Ivo Štempihar občinski odbornik in ga policija ni smela kaznovati za predlog, ki ga je predlagal kot nujnega za izpust Venclja Perka in Ignaca Kralja iz Bileče. Za tako kaznovanje, če bi predlog res kršil ‚javno dostojnost in povzročil zgražanje', bi bil kompetenten samo župan. Ta pa je, kakor že vemo sam prebral pismo, ki mu ga je pisal dr. Štempihar, čeprav je bilo to pismo zasebno in samo napoved, da bi župan že vnaprej z razumevanjem sprejel njegov predlog in spoznal ali vsaj razmislil, kakšno kršenje veljavnih zakonov so razlogi, ki jih je navajala kraljeva banska uprava Dravske banovine kot vzroke za Perkovo in Kraljevo konfinacijo.

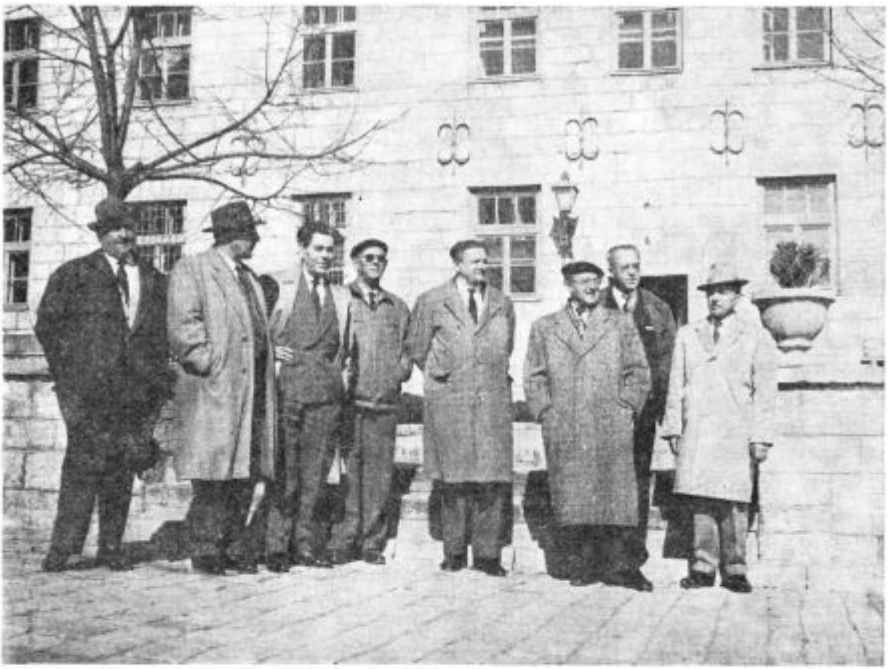
O vsem tem je uradni zapisnik s te občinske seje poročal samo, da je občinski odbornik z liste slovenskega delovnega ljudstva dr. Ivo Štempihar ‚na zahtevo predsednika občine' utemeljil v ‚kratkih besedah svoj predlog' in da se je sklepalo ‚o nujnosti njegovega predloga', ki pa ga je režimska večina zavrnila. Zato je dr. Ivo Štempihar v svoji pritožbi zoper policijsko kazen upravičeno vpraševal:

»Kako je iz te beležke skoval naslov (policijski komisariat Jesenice — op. M. Kl.) uradno ugotovitev, da sem na nedopusten način napadel naslov in bansko upravo in na ta način kršil javno dostojnost in povzročil javno zgražanje, ni samo uganka, temveč odprta protispisnost, kajti zapisnik, ki je uradna listina ne ve o vsem tem ničesar, pri seji pa tudi ni bil navzočen noben (policijski) organ že zato ne, ker *nima pravice biti navzočen.*«

S tem je dr. Ivo Štempihar poudaril po ustavi zagotovljeno občinsko samoupravnost, da bi potem lahko dokazal, kako daleč je dejanska resnica o občinski samoupravi od ustavne pravice. Vedel je, da se je banska uprava in na njeno zahtevo jeseniški policijski komisariat spotaknil ob njegovo pismo. Zato je poudaril, da tega pisma ni prebral sam, ampak župan Valentin Markež, namesto da bi občinskemu odboru samo sporočil vsebino predloga, obrazložitev nujnosti tega predloga pa bi moral prepustiti predlagatelju dr. Štempiharju.

»Zaradi tega je oznamenovano nasprotje z resnico bistvena pomanjkljivost postopanja naslova, katere odprava more povzročiti razveljavljenje razsodbe naslova (polic. komisariata) in mojo oprostitev od vsake krivde in kazni.«

Toda tudi zasebno dr. Štempiharjevo pismo županu Valentinu Markežu, četudi bi ga na občinski seji ne prebral župan, marveč on sam, bi ne pomenilo nobenega prekrška po čl. 74 zakona notranje uprave, kajti to ni bilo nobeno ‚nedopustno napadanje' policijskega komisariata in banske uprave in na ta način nobeno ogrožanje ‚javne dostojnosti' in povzročanje ‚javnega zgražanja'. Nedopustno bi bilo namreč samo tedaj, kadar bi kdo očital oblasti dejanja, ki jih ni storila. Za resnično in verodostojno navajanje protizakonito zagrešenih dejanj oblasti in oblastnikov pa ni kazni ali pa je tudi ta protizakonita, saj je opozarjanje na neza-

Skupina bivših internirancev pred obnovljeno kasarno v Bileći

konitosti celo dolžnost, zagotovljena pravnikom pa tudi slehernemu državljanu po določbah ustave in kazenskega postopnika.

In kaj drugega je počel dr. Ivo Štempihar, kakor samo to, da je v zadevi konfiniranih v Bileći nenehno in pred vsemi oblastvenimi in drugimi javnimi forumi opozarjal na nezakonitost, ki sta ju policijski komisariat na Jesenicah in kraljeva banska uprava Dravske banovine v Ljubljani povzročila konfiniranemu in protizakonito odstavljenemu županu koroško-belske občine Venclju Perku in občinskemu blagajniku Ignacu Kralju. Tako je poudarjal tudi sedaj v svoji pritožbi proti odmerjeni policijski kazni, s katero ga je 31. julija 1940 kaznoval jeseniški policijski komisariat:

»Resnica je, da je naslov konfiniral občinska moža sosedne občine g. župana Venclja Perka in g. obč. blagajnika Ignaca Kralja brez navedbe razlogov, z golim sklicevanjem na uredbo o konfinacijah in s pavšalno trditvijo, da motita javni red in mir.

Resnica je, da je banska uprava šele ob zavrnitvi njune pritožbe o konfinaciji z obrazloženo odločbo napovedala, iz kakšnih razlogov sta bila konfinirana.

Resnica je, da se v tej obrazložitvi *navajajo dejanja* in primeri, kakor jih navaja moje pismo (županu Markežu — op. M. Kl.)

Resnica je, da nekateri primeri ne obstajajo, da so vsi prizadetima očitani in pristojno ugotovljeni delikti amnestirani ali še nerazsojeni ali pa (v času konfinacije) še ne pravomočno odločeni.

Resnica je, da je *ob odločanju o pritožbah konfinirancev banska uprava morala poznavati in upoštevati uradnio objavljene amnestijske ukaze kra-ljevega namestništva in da jih v danem primeru ni upoštevala.* V pismu bi smel reči, da jih je *prezrla hotè*, iz obzirnosti pa tega izraza nisem rabil, marveč sem uporabil izraz iz amnestijskih ukazov.

Resnica je, da je banska uprava po svojem položaju mnogo nižja od kraljevega namestništva . . .«

»Je to žalitev za bansko upravo,« bi lahko dr. Štempihar še dodal in prav tako za drugimi podobnimi resnicami, ki jih je napisal v pismu županu Markežu in s katerimi je bičal sedaj tudi policijski komisariat na Jesenicah in preko njega tudi kraljevo bansko upravo v Ljubljani:

»Resnica je, da je samo z *neupoštevanjem* amnestijskih ukazov bilo *mogoče ustvariti videz* utemeljene odredbe o konfinaciji zaradi dejanj, ki jih je dovoljeno naštevati v breme prizadetega samo, če pravno obstajajo, kar pa se o amnestiranih dejanjih ne da reči, kar se o pogojnih sodnih obsodbah (primer Kralj), za katere je preskusna doba pretekla brez nove obsodbe, tudi ne da reči, kar se o plačilnem nalogu po čl. 6 cestne uredbe (primer Perko), ki je bil razveljavljen že na prvi stopnji in že na sam ugovor, tudi ne da reči.«

Tako je dr. Štempihar našteval resnice o nezakonitosti, ki sta ju proti Venclju Perku in Ignacu Kralju s konfinacijo zagrešila policijski komisariat na Jesenicah in klerofašistična kraljeva banska uprava v Ljubljani. Pri takem stanju (tako je poudarjal) je bil kot jurist in kot občinski odbornik upravičen izraziti županu Valentinu Markežu svoje mišljenje o pomenu in značaju tistih okolnosti, s katerimi je banska uprava obrazložila zavrnitev pritožb njegovih prijateljev in klientov. Tu je dr. Ivo Štempihar prvič v uradnih aktih izpovedal svoje prijateljstvo do Venclja Perka in Ignaca Kralja. Njegov pravni boj proti nezakonitemu in protiustavnemu postopanju banske uprave in policijskega komisariata na Jesenicah je bil zakonit vsaj po črkah ustave in zakonov, po katerih je v fašizem drseča država hotela še vedno veljati za državo, ki naj bi ji bila zakonitost in ustava vodilo državnega upravljanja. Kaj pa se je v tej državi, ki je hotela veljati za pravno in ustavno, v resnici dogajalo, je tudi v svoji pritožbi zoper svojo policijsko kazen dr. Štempihar osvetlil z vseh vidikov prav na primeru neustavnega in nezakonitega postopanja oblasti proti Venclju Perku in Ignacu Kralju. Čeprav je vedel, da je romalo njegovo pismo naravnost iz Markeževih rok ali v roke radovljiškega advokata dr. Albina Šmajda, okrajnega voditelja klerofašistične stranke, in preko njega do klerofašističnega bana dr. Natlačena ali pa naravnost iz Markeževih rok ali iz rok Markeževega klerofašističnega kroga na Jesenicah naravnost v roke banu, tega ni izrazil niti s sumom. Nasprotno odnos župana Markeža do sebe je izrazil z naslednjimi besedami:

»Kakor se vidi iz (policijske) razsodbe sem jaz prekršil dostojnost s tem, kar je prebral g. župan Markež. Ali najsi bi bilo g. županovo dejanje, ki sem ga po mnenju naslova (polic. komisariata) kriv jaz, pravilno podrejeno čl. 74 z. n. u., česar seveda ne priznavam, prezira naslov, da iz uradnega zapisnika o seji ni razvidno, da bi bilo moje, oz. prav dejanje g. župana javna nedostojnost. Odkar županuje, se g. župan Markež še ni vedel niti proti svojim političnim nasprotnikom, med katerimi sem jaz, nedostojno, še manj javno nedostojno. Toda tudi glede mene ni g. župan navzlic ostremu političnemu nasprotju med njim in menoj še nikdar ugotovil nedostojnega vedenja, še

manj javno zagrešene nedostojnosti. Ni je ugotovil niti na seji 12. 6. 1940, kaj šele, da bi izvajal proti meni zaradi po naslovu (polic. komisariatu) domnevane javno zagrešene nedostojnosti njemu pristoječo kazensko oblast. To pričata zgovorno uradni zapisnik o navedeni seji in okolnost, da je g. župan sam prebral celo moje pismo, česar ne bi bil storil, če bi mu njegov čut za primernost narekoval, da z objavo celotne vsebine mojega pisma stori javno nedostojnost, čeprav mogoče v mojem imenu. Štel je moje pismo pač za tisto, kar je bilo, namreč za dispozicijo obrazložitve za v pismu navedeni predlog, čeprav se osebno ni strinjal z mojim predlogom.«

S tem odstavkom je dr. Štempihar pavzaprav pokazal na dvojni obraz klerofašističnih oblastnikov, na hinavski videz spoštovanja in strpnosti do političnih nasprotnikov, ter na njihovo resnično zahrbtno notranjo podobo. Župan Markež res ni zagrešil ‚javne nedostojnosti', zato pa je zagrešil proti dr. Ivu Štempiharju zahrbtno nedostojnost. Le kako drugače naj bi dr. Štempiharjevo pismo njemu zašlo na banovino, kjer so načrtno mleli banovinski mlini proti dr. Štempiharju, v tem času že pogojno obsojenemu pred okrajnim sodiščem v Kranjski gori v zadevi ‚Kamnik', nato pa ga (vsaj tako sklepam po nekaterih datumih, o katerih bomo še govorili) na zahtevo banovine 31. julija 1940 pozvali na policijski komisariat na Jesenicah in ga kaznovali z globo, odnosno v primeru neizterljivosti na deset dni zapora. In to se je zgodilo prav na dan, ko je prizivno sodišče zavrnilo njegovo pritožbo proti obsodbi v zadevi ‚Kamnik', čeprav za to zavrnitev dr. Štempihar takrat še ni vedel in je moral nanjo čakati vsaj do 22. avgusta 1940, kakor sklepam po ohranjeni zavrnitvi, ki jo je prejelo omenjenega dne okrajno sodišče v Kranjski gori. Tudi pritožbo glede policijske kazni je čakala enaka usoda, čeprav je bilo banovini in policijskemu komisariatu že od vsega začetka jasno, da postopata protizakonito in protiustavno. Dr. Ivo Štempihar pa ni iskal pravice samo za svoje prijatelje in zase, marveč je stremel za tem, da pokaže pravi obraz takratne vladavine v Jugoslaviji tudi glede (ne)samouprave takratnih občin:

»Iz poziva k zaslišanju, ki mi ga je naslov (polic. komisariat) dostavil, ni bilo razvidno dejanje, zaradi katerega je naslov uvedel proti meni kazensko postopanje. O tem sem zvedel šele pri zaslišanju. Izjavil sem, da odklanjam zagovor, ker kot javen funkcionar za delovanje ne stojim pod nadzorstvom nobene upravne oblasti. Na dlani je, da upravna oblast pojmovno ni sposobna poklicati posameznega občinskega odbornika na odgovornost za njegovo delovanje v smeri in v okviru upravno-kazenskega postopanja in upravno-kazenske obsodbe. Če bi bilo tako, POTEM SPLOH NI OBČINSKE SAMOUPRAVE IN SPLOH NIMA OBČINA JAVNO-PRAVNEGA ZNAČAJA (podčrtal — M. Kl.), temveč je zgolj društvo. Upravna oblast pa tudi po pozitivnem redu nima kaznovalne oblasti nad posameznimi občinskimi odborniki. Po občinskem zakonu ima kaznovalno oblast nad občinskim odbornikom v prekrških, storjenih z delovanjem na seji, župan in občinski odbor, drugače — občinski zakon pravi izrecno tako — pa samo sodišče . . .«

To je bilo novo kršenje zakona o samoupravnosti občin, ki sta ga kršila tako ovaditelj — kraljeva banska uprava v Ljubljani, kakor tudi izvršitelj kazni — policijski komisariat na Jesenicah. Dr. Ivo Štempihar je v pritožbi proti tej kazni upravičeno domneval, da je banska uprava pod vodstvom klerofašista bana dr. Natlačena ‚interesent na tem, da bi

bil spoznan za krivega in obsojen na kazen'. Toda tak način je bil ‚bistvena pomanjkljivost postopanja in nepravilna uporaba zakona'. Zato bi morala biti kazen razničena, se je pri tem dr. Štempihar popolnoma v skladu z zakoni lahko skliceval na ‚obstoječi zakoniti red':

»Prepričan sem, da je banska uprava opozorila naslov (policijski komisariat) na domnevano moje dejanje v zmoti, da v občinskem zakonu ni določil, zaradi katerih je uporabljivost splošnih upravnokazenskih določil o kaznovanju prekrškov obč. odbornikov na sejah razveljavljeno in je zadevna oblast prešla na občinsko samoupravo, nadalje v zmoti, da sem dotično pismo objavil občinskemu odboru sam, in v zmoti, da omenja dejanja, ki jih nobena oblast ni izvršila, vsekakor pa v namenu, osnovanem v teh zmotah, da me naslov obsodi zaradi prekrška motenja javnega reda in miru.

Ker s to pritožbo opozarjam na omenjeno zmoto, predlagam upravičeno, da kraljeva banska uprava dravske banovine v Ljubljani ugodi pritožbi (prizivu), čeprav je sama povzročila napadeno odločbo, jo glede na navedeno v celoti razveljavi, da glede na uveljavljeno ničnost razveljavi tudi celotno postopanje naslova (polic. kom. na Jes.) in mene oprosti vsake krivde in kazni, oziroma izreče, da naslov ni bil pristojen za uvedbo kazenskega postopanja v pričujočem primeru, niti za izrek napadene razsodbe«.

Tako je dr. Ivo Štempihar zaključil pritožbo proti šikanam jeseniškega policijskega komisariata, oz. banovine, ki je stala za temi šikanami in ki je naklepala vedno bolj mračne naklepe proti temu, boju delavskega razreda zvestemu odvetniku, ki je prav v tem času posvetil največ časa pravnemu in družbenemu boju za osvobodtiev bileških konfinirancev in za razpust konfinacijskih taborišč, in ki je zaradi zadev, ki so se v tej zvezi in v zvezi z drugimi vprašanji zavednega delavstva nagnetla na Jesenicah in na Gorenjskem (razpusti nekaterih delavskih društev), te dni sklenil sam odpotovati v Bileću in se o vsem pogovoriti z Vencljem Perkom, Ignacem Kraljem, pa tudi drugimi konfiniranci.

Obisk dr. Iva Štempiharja v Bileći

Še preden je dr. Štempihar odpotoval v Bileću, je zvedel, da se je položaj v bileškem taborišču za konfinirance vnovič poslabšal. To je bilo toliko bolj zaskrbljujoče, ker so 4. avgusta 1940 na pritisk javnosti že razpustili taborišče za hrvaške komuniste v Lepoglavi. (Tega dne so po Kardoševem dnevniku pripeljali iz sarajevske bolnišnice v Bileću tudi Milana Apiha, medtem ko je Ignac Kralj, ki je bil skupaj z Apihom, še ostal v bolnišnici.) Dr. Štempihar je bil prav tako obveščen, da so internirance stisnili zaenkrat v eno samo sobo, skrajšali pa so jim tudi čas sprehoda, oziroma so jim s tem pretili. Grozili pa so jim tudi, da jim bodo pravico do obiskov ‚črtali'. (Primerjaj Kreftovo pismo od 7. avgusta 1940, objavljeno v Pomurskem vestniku, 28. maja 1959. Kreft je o vsem tem pisal senatorju dr. Kosanoviću. V prej omenjenem pismu pa je pisal tudi o Ignacu Kralju, ki da je bil operiran in ga bodo kmalu vrnili v Bileću.) Dne 8. avgusta 1940 pa je po Kardoševem dnevniku Jolić napovedoval, da bodo konfinirance preselili ‚v magazin ali staro taborišče v mestu'. Sicer pa je o vsem tem ohranjen Perkov rokopisni zapis »Naš položaj«:

»Tu nas je sedaj še 13 in eden v Sarajevu (Nace Kralj) v bolnici, od tega 9 Slovencev in 5 pripadnikov drugih narodnosti. Naš položaj se je v zadnjem času zelo poslabšal in sicer:

Obiski so nam s posebnim odlokom upravnika določeni 1 uro dopoldne in eno uro popoldne in to v kasarni, kjer smo konfinirani, in ob navzočnosti žandarja ali agenta. Ta obisk pa velja le za vsak primer en dan.

Vode nam stalno primanjkuje, tako da se niti umivati ne moremo pošteno. Kadar pa je, je voda nepitna, po izjavi tukajšnjega zdravnika, polna bolezenskih bakterij. Rezervoar je onečeden z blatom, voda zaudarja po trohnobi. Za rešitev tega vprašanja se prizadevamo že poldrugi mesec, vendar uprava ne pokaže nobene volje po izpolnitvi naših upravičenih zahtev.

Posledice nepitne vode in nehigienskih razmer so obolenja. Tako ležita težko bolna že ves teden konfinirana inženirja Mihajlo Klein in Maksim Goranović. Oba sta imela vročico 40° C. Kdaj pa kdaj ju prideta pogledat vojaški ali banovinski zdravnik, ki pa jima ne preskrbita potrebnih zdravil in jih moramo nabavljati sami. Posebne diete se ne moreta držati, ker uprava ne da možnosti, niti nam to ni mogoče rešiti iz lastnih sredstev. Težko bolan je tudi Franc Pacek, tako da že dan in pol ne more zaužiti ničesar. Boluje za nevarnim notranjim obolenjem, ki je kronično in je sedaj postalo akutno. Poleg takih težkih obolenj, jih je več lažjega značaja, ki pa lahko prerastejo v težka. Ta obolenja so: glavobol, omotica, močna utrujenost, izguba apetita (Primeri: Hochkraut, Stojesavljević, Perko).

Vprašanje preselitve je na dnevnem redu. Ponovno je odobren kredit 40.000 din za popravilo nekih starih zgradb, kamor bi nas preselili. V poštev prihajata dve zgradbi: prva zapuščena in že razpadajoča stavba v mestu Bileća, druga tu v logoru, ki je pravzaprav le gospodarsko poslopje, ki ga hoče tudi vojska za konjušnico. Že to je dovolj zgovorno dejstvo, kakšna je stavba ... Glede na vse to ... se bo naš položaj težko poslabšal, tako v zdravstvenem, higienskem in verjetno tudi v vseh drugih pogledih.«

Nato prehaja zapis »Naš položaj« na upravnika Jojića:

»Upravnik nas stalno izigrava, na zadnjem raportu pa nam je sicer prikrito namignil na možnost odvzema priborjenih pravic in na možnost uvedbe prisilnega dela ...«

Razumljivo, da je to trinajstorico še konfiniranih ogorčilo, zlasti še sedaj, ko so zvedeli, da so na Hrvaškem razpustili taborišče v Lepoglavi. Zato so menili, da bo treba nadaljevati boj v taborišču in v široki javnosti po vsej državi in predlagali naslednje akcije:

»1. Generalno akcijo za likvidacijo taborišča. Za to akcijo naj bi pritegnili vse možne korporacije in organizacije in zainteresirali široko javno mnenje. Kot argumenti za akcijo naj bi služili: likvidacija (ukinitev) taborišča v Lepoglavi, kar pomeni, da nas je v vsej državi konfiniranih samo 14; s seznanjanjem javnosti o našem položaju, posebno z našimi zdravstvenimi razmerami; z nameravano preselitvijo (taborišča), kar bi nam položaj zopet poslabšalo in končno tudi s stvarnimi razlogi naše konfinacije, ne pa samo s pravnimi. Potrebno je poudarjati predvsem to, da je naša konfinacija ne samo nezakonita, marveč tudi to, da smo konfinirani (zato), ker smo se borili za boljše življenje delavca in kmeta, za vzpostavo odnosov s SZ in tako dalje. Pri tem naj bi navajali posamezne primere. To bi ne bil samo dober adut proti vladajočim, marveč tudi dobro propagandno sredstvo.

2. Da bi sporazumno z Ljubljano, Zagrebom in Beogradom organizirali deputacijo na ministrstvo. Pri tem bi prišle v poštev predvsem odvetniške zbornice, združenja inženirjev in drugih. Maksimalna zahteva naj bi bila likvidacija taborišča, minimalna pa domača konfinacija.

3. Podvzeti vse korake za čimprejšnjo rešitev naših pritožb in tožb (na upravno sodišče). Deputacije na banske uprave in upravna sodišča.

4. Zahtevati in izposlovati, da zdravniška komisija ugotovi naše zdravstveno stanje in da se strokovno pregleda voda, ki jo moramo rabiti.

K točki 3 pripominjamo, da nekatere pritožbe na bansko upravo po šestih mesecih še vedno niso rešene, česar v pravno urejeni državi ne bi pričakovali. (To sta primera Kovačič in Apih.) Proti takemu ravnanju banske uprave naj bi odločno protestirali.

K vprašanjem pod točko 3 in 4 bi bilo treba intervenirati tudi pri pravosodnem ministru in ministru za socialno politiko in narodno zdravje.

Vsem konfinirancem je treba priskrbeti pravne zastopnike tudi v Beogradu, kolikor jih še nimajo.«

Zapis Naš položaj je datiran z 11. avgustom 1940, torej z datumom, ko je v Kardoševem dnevniku zapisano, da je Perka ta dan obiskala ‚nečakinja'*, ‚Bogdanovića' pa so odpeljali na sodišče v Beograd, oziroma samo dan poprej, ko je dr. Štempihar pripotoval v Bileću na dvodnevni obisk, kakor je zabeleženo v Kardoševem dnevniku:

»12. (avgusta 1940) Obisk dr. Štempihar
13. (avgusta 1940) Obisk dr. Štempihar.«

Ker v Kardoševem dnevniku o teh dveh dnevih ni nobenih drugih zapisov, je moral biti v omenjenih dveh avgustovskih dnevih leta 1940 obisk dr. Iva Štempiharja v Bileći osrednji dogodek za konfinirane, čeprav je v obeh dneh mogel govoriti s klienti samo tri ure. Več mu upravnik Jojić ni dovolil kljub temu, da je bil pravni zastopnik Venclja Perka in Ignaca Kralja.

»Ko sem ... kot pravni zastopnik dveh klientov in substitut pravnih zastopnikov ostalih konfinirancev želel govoriti z njimi kot klienti, je srezki načelnik dovolil ta pogovor, prvega dne samo za dobo dveh ur, drugega dne samo za dobo ene ure, vselej pod nadzorstvom agentov in orožnikov neglede na to, da imam po odvetniškem zakonu pravico razpravljati s svojimi klienti nemoteno in nenadzorovano.«

Tako je namreč dr. Štempihar dne 22. avgusta 1940 pisal v svojem protestnem pismu podpredsedniku vlade dr. Vladimirju Mačku, da bi mogel tudi ta kot bivši nosilec liste združene opozicije, na kateri je kot namestnik dr. Aleša Stanovnika kandidiral tudi Vencelj Perko, presoditi svojo odgovornost, kakor se je dne 22. avgusta 1940 izrazil dr. Ivo Štempihar v pismu Venclju Perku. (To pismo pa je romalo do Perka celih dvanajst dni in ga je prejel šele 3. septembra 1940, po čemer sklepam, da so zanj zvedeli tudi vsi povzročitelji Perkove konfinacije in konfinacije še preostalih konfinirancev iz Slovenije — prip. M. Kl.).

Dr. Ivo Štempihar je svoje pritožbeno pismo na dr. Vladimirja Mačka zasnoval na podlagi že vseh znanih dejstev in na podlagi prej citiranega zapisa bileških konfinirancev »Naš položaj«, ki ga je dopolnil še s podatki iz svojega pogovora s konfiniranci dne 12. in 13. avgusta 1940, kar je deloma razvidno iz omenjenega pisma Venclju Perku:

»Dragi Vencelj,

da ne zapravim časa, sem poslal instrukcijo za pravne zastopnike 14. t. m. dr. Modicu, manjše pismo pa sem še pridržal za prvo priložnost. O tem sem

---

* Perkova nečakinja Slavka Dobovišek.

pisal 15. t. m. Mirku (Koširju), ker sem dr. Modicu sočasno poslal njegov omot spisov za njegovo sestro. Do danes nisem prejel od dr. Modica še nobenega potrdila in sem to danes urgiral, obenem pa zahteval, da mi vrne izvirno instrukcijo.«

Ob tem se človeku vsiljuje vprašanje, ali je dr. Modic prejel dr. Štempiharjevo pismo direktno ali ne, oziroma ali je ali ni romalo to pismo skozi roke oblastnikov podobno kakor dr. Štempiharjevo pismo Venclju Perku. Morda celo ne več toliko zaradi Perka samega in drugih, kakor zaradi policijskega vohunjenja nad delovanjem dr. Štempiharja, ki je kot odvetnik in dosleden branilec preganjanih zavednih delavcev postajal delničarjem Kranjske industrijske družbe in klerofašistični oblasti v Dravski banovini vedno večja ovira v boju proti ljudskofrontovskem združevanju delovnega ljudstva, zlasti pa proti združevanju delavstva in njegovega odpora proti ZZD, s katero bi oblast v Dravski banovini rada ohromila razredni delavski boj in v katero bi rada strpala delavstvo v svojem stremljenju po fašizaciji družbenega življenja v Sloveniji, a je pri tem doživljala poraz za porazom, prav tako kakor na Hrvaškem HRS, prav tako (kakor slovenska ZZD) hrvaška filiala jugofašističnega sindikata Jugoras.

Dr. Ivo Štempihar je direktno zvezo z dr. Vladimirjem Mačkom dobil s pomočjo dr. Dečka, ki ga je že mesece rotil, naj posreduje pri dr. Mačku za spoštovanje zakonov in ‚za rešitev bileških konfinirancev, med katerimi so tudi ljudje z liste združene opozicije'. Toda moral je čakati vse do 20. avgusta 1940, preden mu je dr. Dečko pisal konkretno pismo, v katerem je med drugim rečeno:

»Jučer sam poslije podne posjetio g. dra Mačka radi naših nesretnika u Bileći, pak mi je isti rekao, da će biti najbolje, ako mu Vi odmah pišete u Beograd, kamo se je jučer uveče spremao i da mu navedete tačno, koji su sve Slovenci konfinirani u Bileći i kako dugo je tamo pojedini od njih.«

To je razumljivo, dr. Vladimir Maček najbolje vedel sam, saj je bil po podatkih dr. Iva Ribara iz Beograda prav Maček pobudnik za prosluli člen 12 a — za naredbo o konfinaciji komunistov. Tako sta nastali tudi konfinacijski taborišči v Bileći za Srbe, Slovence, Črnogorce in Makedonce, v Lepoglavi pa za Hrvate. Toda javno mnenje se je celo na Hrvaškem obračalo proti takim metodam in Cvetković-Mačkova vlada (z njo pa klerofašistični oblastniki v Sloveniji) ni dosegla tistega, kar je želela. Tako je bilo taborišče v Lepoglavi razpuščeno, govorilo pa se je, da bo razpuščeno tudi taborišče v Bileći. S tem pa seveda ni rečeno, da je Cvetković-Mačkova vlada bila pripravljena spremeniti svojo politiko in državo demokratizirati. Nasprotno: ukvarjala se je z načrti za nova taborišča, le metodo odgona v ta taborišča bo spremenila pod krinko ‚orožnih vaj'. Verjetno je dr. Štempihar vedel za hinavščino, ki se je skrivala za besedami o ‚našim nesretnicima u Bileći', kakor tudi za hlinjeno nevednost dr. Mačka ‚koji su Slovenci konfinirani u Bileći in kako dugo je tamo pojedini od njih', saj je v tem času poteklo že pol leta od Kardeljevega odprtega pisma dr. Vladimirju Mačku, ki je bilo internirancem, komunistom pa tudi vsej demokratični javnosti v Jugoslaviji navodilo za akcijo, za boj proti

nasilju in fašizaciji Jugoslavije in ki sem ga zaradi tega citiral že v celoti v prvem delu tega zapisa.

Tudi dr. Štempihar je prav gotovo videl resnico za krinko dr. Dečkovih besed, ki sem jih že navedel, pa tudi resnico za krinko naslednjega dr. Dečkovega stavka o dr. Vladimirju Mačku:

»On će onda u stvari učiniti, šta će moći prema prilikama da učini.«

Ne, dr. Štempihar je pisal dr. Mačku predvsem zato, da bi *‚mogel dr. Maček presoditi svojo odgovornost'*. V uvodu je navedel citirane stavke iz dr. Dečkovega pisma in — sklicujoč se v tem pismu na izrečeno ‚dr. Mačkovo željo' — osvežil dr. Mačku spomin na konfinirane Slovence, oz. tiste, ki so ‚po današnjem stanju stvari še vedno konfinirani v taborišču' v Bileći:

»Od prve polovice februarja t. l. dalje se nahajajo v taborišču: Ali Kardoš, zasebni uradnik iz Murske Sobote, Oskar Kovačič, študent tehnike iz Ljubljane, Mirko Košir, profesor iz Ljubljane, Milan Apih, učitelj iz Celja, Lojze Hochkraut, rudar iz Trbovelj, Ignacij Kralj, trgovec z Javornika na Gorenjskem, Vencelj Perko, delavec in župan občine Koroška Bela z Javornika na Gorenjskem; nekoliko pozneje sta prišla v taborišče in sta še sedaj tam Mirko Bagar, medicinec iz Zgornjih Petrovč v Prekmurju (od začetka julija) in Franc Pacek, kmet iz Velikega Podloga v Krškem okraju (od 3. 6. t. l. dalje).«

Ta imena je navedel dr. Štempihar, nato pa omenil, da je bil edini, ki je bil konfiniran ‚z navedbo razlogov za konfinacijo, ki so seveda tudi ničevni', Franc Pacek, vsi drugi pa so bili konfinirani brez navedbe razlogov z odloki, ki so se sklicevali samo na uredbe o konfinacijah z dne 15. 12. 1939. Pritožbe zaradi takega načina konfinacije je banska uprava zavrnila šele čez nekaj mesecev, kakor nam je že znano iz tega zapisa, z razlogi, ki so bili prav tako ničevni. Ali Kardoš, Oskar Kovačič in Milan Apih pa še v času tega dr. Štempiharjevega pisma dr. Vladimirju Mačku niso vedeli za razloge svoje konfinacije. Kot primer, ki je bil že grotesken, je dr. Štempihar navedel razloge, ki jih je navajala banska uprava za Venclja Perka in ki jih podrobno poznamo že iz prvega dela tega zapisa (»Jeklo in ljudje«, knjiga III) in jih zato ne bom ponavljal. Tudi dr. Ivo Štempihar jih ni opisoval v svojem pismu, marveč je enostavno priložil prepis uradnega akta uprave Dravske banovine, da bi dr. Maček lahko spoznal, v kakšno protizakonito nasilje je zabredla oblast in kako so dejanja njegove vlade v nasprotju z volilnim proglasom Združene opozicije, katere nosilec je dr. Vladimir Maček bil in ki je v boju proti jugoslovanskemu ‚firerju' Stojadinoviću obljubljala volilcem najširšo demokratizacijo družbenega življenja v Jugoslaviji in ki so jo zato takrat podprli vsi navedeni konfiniranci:

»Vsi konfiniranci iz Slovenije so iz vrst onih Slovencev, ki so se borili ob Vaši strani proti političnim razmeram izpred 26. avgusta 1939 (vstop dr. Mačka v vlado prip. M. Kl.). Lojze Hochkraut je bil kandidat na Vaši listi za volitve 11. decembra 1938. *Vencelj Perko* je bil pri teh volitvah namestnik na Vaši listi. *Njegovo ime na Vaši listi je povzdignilo število glasov*, ki so bili oddani pri teh volitvah *za Vašo listo v našem okraju* (radovljiškem, pod katerega so spadale Jesenice) *od 9 glasov v letu 1935 na več kakor 1300 glasov* (11. dec. 1938), pri čemer ne prištevam glasov, ki jih je na Vaši listi (v radovljiškem okraju) dobila JNS. *Njegova kandidatura* na

Vaši listi je povzročila, da je bila *občina Koroška Bela, kjer je bil on župan,* v celotnem okraju *edina,* v kateri so dosegli za Vašo listo oddani glasovi *visoko absolutno, večino* nad glasovi, oddanimi za kandidata dr. Šmajda na listi dr. Stojadinovića.«

Tako je poudarjal v pismu dr. Mačku dr. Ivo Štempihar, nato pa mu sporočal, da je ‚poleg devetorice slovenskih konfinirancev v Bileći samo še četvorica neslovenskih konfinirancev', pa še od teh ni bil v Bileći nihče dalj časa, kakor od začetka julija 1940.

»Najhujša krivica, ki se prizadeva konfinirancem iz Slovenije, pa je dejanski način, kako se konfinacija izvaja. Medtem ko je svoječasno tam konfinirani sedanji ban dr. Natlačen prebival v hotelu »Bristol« in pozneje v zasebni hiši g. Dangubića (o tem se je dr. Štempihar lahko osebno pogovoril v Bileći z Dangubićevo hčerko ki je bila v tem času že članica komunistične mladine Jugoslavije in tajna kurirka, ki je prinašala konfinirancem ilegalno literaturo in pošto v staro vrbo na Trebišnjici — prip. M. Kl.) in se je po vnaprej določeni cesti lahko sprehajal, kadarkoli je hotel in je bilo njegovo gibanje samo opazovano, pa sedanji konfiniranci živijo ne samo v skrajno nehigijenskih razmerah pod režimom robijašev, marveč tudi samo v mejah prostega preudarka in trenutne volje sreskega načelnika ali straže taborišča.«

O vsem tem se je dr. Štempihar seznanil sam ob svojem obisku v Bileći in o tem pisal tudi dr. Mačku z besedami, ki sem jih že navedel iz tega pisma ob njegovem prihodu v Bileće in srečanju z okrajnim načelnikom in upravnikom taborišča Milivojem Jojićem. Potem je navajal podatke o položaju konfinirancev podobno, kakor jih je navajal zapis »Naš položaj«, le pri prehrani je še dodal, da je ‚nezadostna in če jo hočejo interniranci nadomestiti z zdravo in užitno hrano, jo morajo nabavljati sami in zanjo plačevati do 12 din na dan za vsakega konfiniranca'. Mimo tega je dr. Mačku poročal tudi ‚o stalnih selitvah in da prav v tem času preti konfinirancem preselitev v bivše skladišče, kjer bodo na ta način delili bivališče in zdravje s podganami':

»K opisu razmer, v katerih morajo živeti konfiniranci, se mi zdi pravilno opozoriti na okolnost, da je bil ban dr. Natlačen konfiniran od režima, proti kateremu se je boril (proti režimu JNS — pojasnilo M. Kl.), današnji konfiniranci pa so konfinirani od režima, za čigar nastop so se pod najtežjimi pogoji in težkimi osebnimi in gmotnimi žrtvami (sodno in policijsko preganjani in kaznovani) borili.«

S tem je seveda dr. Štempihar mislil dr. Mačka in še nekatere druge z liste Združene opozicije, ki so vstopili v Cvetkovićev režim, in šele sedaj pokazali svoje pravo lice, ki je bilo vse prej kakor demokratično in popolnoma drugačno, kakor so ga kazali v predvolilnem boju proti Stojadinovićevemu režimu. V Sloveniji — oziroma takratni Dravski banovini — pa se tako ali tako ni nič spremenilo. Na oblasti so ostali stojadinovićevci in koroščevci, dr. Korošec sam pa je konec junija ponovno vstopil v Cvetković-Mačkovo vlado.

Potem je dr. Štempihar poročal tudi o boju demokratične slovenske javnosti za osvoboditev konfinirancev, ki je doslej dosegla ‚edino le olajšavo konfinacije glede nekaterih, ki prebivajo sedaj doma pod policijskim nadzorstvom'.

OBČINSKA KNJIŽNICA
JESENICE

»Ta olajšava glede nekaterih, ki prebivajo sedaj doma pod policijskim nadzorstvom, pa predstavlja za one, ki so ostali v taborišču, poostritev izvajanja konfinacije, tem bolj, ker je videti, da je sedanje manjše število konfiniranih v taborišču v večji meri nasledek namere, da zanimanje javnosti v korist konfinirancev popusti in da se vzdrževanje konfinacije v taborišču odtegne kontroli javnosti, kakor pa nasledek kake obzirnosti do onih, ki so smeli domov.«

Tudi ukrepi in intervencije pri osrednjih oblasteh v Beogradu niso rodile dokončnega uspeha. Notranji minister (v tem času Cvetković sam) se doslej še vedno ‚ni poslužil nadzorstvene pravice, ki mu je po uredbi o konfinacijah izrecno pripadala' in rešil nanj vloženih pritožb proti odredbam konfinacije, niti pritožb in peticij, ki so jih zaradi ravnanja v taborišču vložili na notranje ministrstvo konfiniranci sami.

»Vse te vloge so kakor padle v vodo. Na osebne intervencije pravnih zastopnikov v ministrstvih pravosodja in notranjih zadev je bilo rečeno, da se morajo ukrepi za osvoboditev slovenskih konfinirancev izvršiti pri banski upravi v Ljubljani, kakor da sta ministrstvi pravosodja in notranjih del nižji oblastvi, kakor pa banska uprava v Ljubljani z dr. Natlačenom na čelu. G. dr. Ivan Ribar mi ‚je z dopisom dne 15. 7. t. l. potrdil, da je bivši minister notranjih zadev že 15. 6. t. l. odredil, da se izpusti pet Slovencev iz taborišča domov, ti Slovenci pa se po volji banske uprave v Ljubljani in bana dr. Natlačena navzlic odredbi notranjih del še vedno nahajajo v taborišču.«

Dr. Ivo Štempihar je nadalje poudaril, da so pravni zastopniki in svojci konfiniranih in mnogi drugi že večkrat intervenirali pri banski upravi in banu dr. Natlačenu, toda ‚odgovorni činitelji v Ljubljani preprosto niso dovolili intervencij v prid konfinirancev'. Tudi osebnih sprejemov niso dovoljevali, četudi so bili le-ti vnaprej najavljeni.

»Prihod deputacij je prepovedan. Zbiranje podpisov na peticije policijske oblasti prepovedujejo. Na ukaz banske uprave me je policijski komisariat na Jesenicah dne 31. julija t. l. kaznoval po čl. 74 na denarno kazen din 500 ali z 10 dni zapora, ker sem na seji občinskega odbora, čigar član sem, uveljavil nujni predlog, da bi občinski odbor apeliral na bana Dravske banovine v prid konfinirancev Perka in Kralja... Iz navedenega sledi, da so si za politično stanje v Sloveniji odgovorni činitelji, ki so hkrati isti kot *vzdrževalci režima dr. Stojadinovića*, pri osrednjih činiteljih izposlovali proste roke in da na podlagi te svobode onemogočujejo vsaktero, še tako zakonito delo svojcev, pravnih zastopnikov in javnosti v prid konfinirancev, ki so stvarno konfinirani izključno samo zaradi svoje borbe proti tem činiteljem kot vzdrževalcem režima dr. Stojadinovića... Tako so odgovorni činitelji v Sloveniji v stvareh konfinacijskega režima zaprli z zlorabo oblasti in z izrabo proste roke, dano jim od Beograda in posredno tudi od Zagreba, pota, ki jih predvideva zakoniti red in ki bi mogla osvoboditi konfinirane.«

S takimi besedami se je dr. Ivo Štempihar obračal na dr. Mačka kot na nekdanjega sopodpisnika ‚sporazumne listine' združene opozicije pred decembrskimi državnozborovskimi volitvami leta 1938 in kot na takratnega predstavnika ‚tiste politične sile, katere majhen, a vendar odločen in nezlomljiv del so bile vrste slovenske demokratične opozicije', v sklopu katere so se na vidnih mestih borili proti Stojadinovićevemu fašističnemu diktatorstvu in za demokracijo vsi sedanji konfiniranci v Bileći.

»Ker mi gre predvsem zato, da se doseže odprava taborišča, predlagam odpravo konfinacijskega režima v smislu uredbe z dne 15. 12. 1939. Po mojem mnenju bi bil ministrski svet prav tako upravičen to uredbo razveljaviti sam, kakor jo je sam postavil, ker je bila navedena uredba uveljavljena na podstavi člena 116 ustave. Po mojem mnenju bi jo bil upravičen tako omiliti, kakor je izdal milejšo konfinacijsko odredbo za verižnike in povzročitelje draginje . . .«

Verižniki in dobičkarji v dneh, ko je že rasla draginja in bila v veljavi delno že racionirana preskrba, so uživali pravno varstvo sodnega nadzorovanja zakonitosti po upravni poti odrejene konfinacije.

»POLITIČNI KONFINIRANCI PA NITI TEGA MINIMALNEGA VARSTVA NIMAJO. ZA TE ODLOČA — ČE JE SILA — TUDI ŽE RAZVELJAVLJENA POLICIJSKA KAZEN ZARADI NEPRAVILNE VOŽNJE (s kolesom) ALI ŽE AMNESTIRANA DRUGAČNA POLICIJSKA ALI SODNA KAZEN. Ko pa je tedaj odrejena njih konfinacija, se ne najde oblast, ki bi jo hotela razveljaviti, in se ne najde oblast, ki bi se hotela popečati z njihovo pritožbo proti konfinaciji v ugodnem smislu, najde se kvečjemu oblast, ki pritožbo zavrne, opirajoč se na ničevne razloge, ali oblast, ki pritožbe preprosto ne reši, čeprav je za rešitev pritožbe po zakonitem redu poklicana.«

Tako je dr. Ivo Štempihar nizal resnico za resnico o zlagani ustavnosti in prav tako zlagani zakonitosti v buržoazni, že vseskozi k avtoritativnosti in že k fašizmu stremeči kraljevini Jugoslaviji. Potem je izrabil dr. Dečkovo zagotovilo, da se bo dr. Maček zavzel in ‚ukrenil v primeru slovenskih konfinirancev vse, kar mu bo v danih razmerah mogoče ukreniti':

»V teh mejah pa vam je po mojem mnenju mogoče ukreniti zelo veliko že samo s tem, če izposlujete, da se bodo *obstoječe odredbe in določila* konfinacijskega sistema *praktično* izvajale kot višek izjemnega ravnanja, ne pa *kot minimum* izjemnega postopanja, *čigar niansiranje je prepuščeno prostemu preudarku neodgovornih organov oblasti, celo njihovemu trenutnemu razpoloženju.*

Gre tedaj zato, da se v praksi ne bo izvajal konfinacijski sistem iz miselnosti, da konfinacijska uredba upravnim oblastem ne nalaga nobene dolžnosti, temveč jim daje v vsem svobodno odločanje, da pa določa nasproti konfinirancem najmanj, kar jih more zadeti.«

S tega stališča bi po dr. Štempiharjevem mnenju ne bilo za podpredsednika vlade dr. Mačka nobene ovire, da ne bi mogel dobiti od notranjega ministrstva pojasnil, zakaj ne rešuje in ne odgovarja na nanj vložene pritožbe in vloge konfiniranih. Prav tako dr. Štempihar ni videl za dr. Mačka nobene ovire, da bi skupaj s člani SDK, zastopanimi v vladi, ne mogel doseči pri ministrstvu za notranje zadeve, da bi le-to naglo reševalo pritožbe in vloge konfiniranih, obenem pa poklicalo izvrševalce odredb, ki preprečujejo izvršitev, na odgovornost.

»Nobene ovire ni za Vas, da ne bi v ministrskem svetu ali pa neposredno pri ministrstvu za pravosodje dosegli, da se izda navodilo, da morajo upravna sodišča o tožbah zoper odločbe oblasti druge stopnje o potrditvi konfinacije poslovati pospešeno, dati tem tožbam prednost, pri notranjem ministrstvu pa navodilo, da upravna oblast, ki je v takih tožbah tožena, ne zavlačuje odgovora na tožbo, temveč ga, ko ima vsa sredstva za to, poda brez odloga in tako omogoči upravnemu sodišču razpis razprave ali pa že tudi odločbo.«

Videti je, da je dr. Ivu Štempiharju šlo predvsem za to, da bi s pismom dr. Mačku pospešil predvsem poslovanje Upravnega sodišča v Celju in seveda tudi njegovo pozitivno odločitev konfinirancem v prid.

»Če boste izposlovali samo to in samo to, boste dosegli, da bo notranji minister razmotrival vložene pritožbe in vloge. Če bo ta to storil, bo pri količkaj razvitem čutu za dostojnost in dobro ime javnega reda v državi odpravil taborišče, razveljavil nadzorstvenim potom in po uredbi o konfinacijah konfinacijske odločbe, poskrbel za vrnitev konfiniranih domov, najmanj pa to, da bo razveljavil nečloveški hišni red taborišča, ki ga ni podpisal noben oblastveni organ in nobena oblast . . .«

Toda to so bile minimalne zahteve, pravo rešitev pa je dr. Štempihar pričakoval od upravnega sodišča v Celju, pred katerim so konfiniranci tožili policijo, bana in okrajnega načelnika Jojića, skratka vse, ki so zakrivili nezakonito konfinacijo v Bileći in tako nezakonito ravnali z njimi kot z državljani. Dr. Štempihar sam je imel pred tem sodiščem vloženih sedem tožb v imenu svojih klientov. Če se dr. Maček ne bi zavzel za zadevo sam, bo že poskrbel, da bodo za to pismo zvedeli tudi sodniki upravnega sodišča v Celju, čeprav indirektno. Vseeno pa je apeliral na dr. Mačka:

»S takim prizadevanjem ne boste poskrbeli za čisto nič drugega kakor za to, da bodo tudi oblasti čutile dolžnost, da izvršujejo zakon, ne pa da se čutijo svobodne pred zakonom, ki ga uporabljajo samo proti državljanom (ne pa tudi proti sebi). Ne prosim Vas torej ničesar, za kar ne bi že zakoniti red porokoval izvršitev, in za nobeno drugačno pomoč, kakor za pomoč pri tem, da se pristojni državni stroj premakne tako, kakor to zakon predpisuje, ne pa da tiči in molči, ne da bi se brigal za trpljenje in škodo, ki jo s svojim molkom in brezdelnostjo brez koristi za državo povzroča. Poleg tega Vas prosim edino le zato, da ustavite nečloveško prakso banske uprave v Ljubljani in bana dr. Natlačena, ki zatira, preganja in kaznuje vsaktero delo v korist konfinirancev, in da izposlujete veljavo zakonitega reda tudi v tej smeri . . .«

Ali je dr. Maček kaj ukrenil ali ne, ni znano, čeprav je dr. Štempihar želel prejeti odgovor na svoje pismo, ki je zagotovo prišlo v roke dr. Mačka, da bi lahko ‚presodil svojo odgovornost'.

»Mačku sem poslal pismo na povratnico in napisal na kuverti, da se mora na željo adresanta dostaviti v njegove roke.«

Tako je dr. Štempihar 22. avgusta 1940 pisal Venclju Perku v Bileće in mu poslal tudi kopijo pisma, da so ga lahko prebrali konfiniranci, poslal pa ga je tudi Koširjevemu pravnemu zastopniku dr. Modicu in mu ‚obenem vrnil Mirkove informacije o Terziću'. Nič pa v tem pismu ni poročal, da je prizivno sodišče zavrnilo njegovo pritožbo v zadevi Kamnik in potrdilo razsodbo okrajnega sodišča v Kranjski gori, ki je dr. Štempiharja kaznovalo z denarno kaznijo, oziroma z zaporom in pogojno z odložitvijo 1 leta. O tem je Perku pisal šele šest dni kasneje, dne 22. avgusta 1940, v katerem pravi med drugim:

»Iz prizivne sodbe, ki si jo prejel, lahko razvidiš s pomočjo primerjave s prvo sodbo, kako daleč smo že prispeli v ‚neodvisnem sodstvu'.«

To je bil pravzaprav odgovor na Perkovo dopisnico z dne 25. avgusta. Dr. Štempihar je na tej dopisnici pogrešal sporočilo o pismu, ki ga je pisal Perku 22. avgusta 1940:

»Ker nič ne omenjaš mojega pisma z dne 22. t. m., me skrbi, če si ga prejel. V njem je bil prepis pisma, ki sem ga poslal dr. M. Rad bi vedel, kaj sodite Vi doli o pismu.«

Naj mimogrede omenim, da je v tem pismu pisal Perko o Franju Federlu, ki je moral prav tako kakor Jesenice zaradi revolucionarnega delovanja zapustiti tudi Zemun (z Albinom Pibernikom sta bila med organizatorji tamkajšnje stavke) in se preseliti z družino na otok Krk v Aleksandrovo, kjer je postal strojnik v elektrarni, mimo tega pa je še sporočil o akciji RK za Bilećane, nad katero se je razburjal:

»Od RK sem na svojo urgenco, kaj so ukrenili, dobil nemaren odgovor, da smatrajo, da so ‚z opozoritvijo na razmere storili vse, kar jim je bilo v danih razmerah mogoče'. Si bom zapomnil, kadar pridejo z nabiranjem članarine.«

Bolj kakor to pa je bilo pomembno obvestilo:

»Sporočil sem Ti že, da sem bil za predlog na občini kaznovan. Sedaj sem v isti zadevi še v preiskavi pred sodiščem po čl. 4. Tako romamo od globe do preiskave kakor mesečni, dobre volje smo pa le.«

To pa je bil znak, da banovinski mlini proti dr. Ivu Štempiharju še niso nehali mleti. Tudi upravno sodišče nekaj tednov kasneje je zavrnilo dr. Štempiharjevo tožbo zaradi kazni v zadevi »Kamnik«.

Toda tudi to dr. Štempiharja ni omajalo, da bi nehal svoj pravni in javni boj proti vladajočemu nasilju nad zavednim delavstvom.

Dogodki v Bileći po obisku dr. Iva Štempiharja

Le tri dni po odhodu dr. Štempiharja so iz bolnišnice v Sarajevu pripeljali v Bileco Ignaca Kralja. Štiri dni kasneje, dne 20. avgusta 1940 so se javili na izredni raport Milan Apih, Vencelj Perko, Klein in Oskar Kovačić glede zdravniške nege in poboljšanja pitne vode. Jojić je njihove zahteve odobril, toda svojih obljub ni držal. Zato so konfiniranci že naslednji dan stopili v protestno stavko zaradi obolelih tovarišev Goranovića in Franca Packa in dosegli, da je oba bolnika še istega dne popoldan poslal Jojić v bolnišnico. Tega dne — dne 21. avgusta 1940 je konfinirance obiskal dr. Bogdan Brecelj, kakor je te dogodke omenil Ali Kardoš v svojem dnevniku, iz katerega navajam še naslednje dogodke:

»29. (avgusta 1940). Raport (Perko, Košir, Bagar). Zahteve (Sekulić) 1. sprehod, svobodno gibanje. 2. čaj-mleko. 3. poštna knjiga. 3. metle. Načelnik (Jojić) na dopustu. Sekulić pozvan na srez, ga ni bilo — bil z zobozdravniki v mestu.

31. (avg. 1940). Prišla brzojavka za Röcka. Raport (Sekul.) ad. 29. 1. (sept. 1940). Prejel karto od Ribarja.

2. (sept. 1940). Brzojavil Mariški. Bil na pošti popoldne po paket. (Rözsi).

4. (sept. 1940). Prišel Röck.

5. (sept. 1940). Raport (Stojić, Kardoš, Kovačič). 1. poboljšanje hrane. 2. voda. 3. izprehod, izlet. 4. obleka, čevlji. ad 1.4 predpostavka na srez. ad. 3. govoril s komandantom. ad 2. bo govoril. Vrnila sta se volk in muc.

O tem volku in mucu piše obširneje Milan Apih v svoji knjigi Sredi pušk in bajonetov. Volkec, ki je rasel v volka, je povzročal preglavice

zlasti Ignacu Kralju, kar je nekatere navdajalo z dobro voljo in zabavo na Kraljev račun, ki pa ni bil nikoli zamerljiv ali vsaj skoro nikoli, pa še takrat se je ‚maščeval' s kako od svojih šal in dovtipov.

8. (sept. 1940). Zvedeli da 9. 9. ne bo sprehoda. Zaradi strelskih vaj žandarmerije. Izredni raport, protestirali proti temu. Načelnik obljubil, da bo nekako uredil.
9. (sept. 1940). Dopoldan ni bilo sprehoda, popoldan je bil. Obisk (imel) Apih. (Röcka ni pustil ven.)
10. (sept. 1940). Predali načelniku pred stavko zaradi obleke. Prišla nazaj Goranović in Pacek.
13. (sept. 1940). Volk odšel.

To je bil praznik za Ignaca Kralja, pa verjetno še za marsikoga. Volk ni bil že dolgo pohleven kuža. Zanj je bila zdaj tudi človeška dobrota ujetništvo. Tudi konfiniranci so svoje jetništvo težko prenašali in vedno nestrpneje čakali na odločitev Upravnega sodišča v Celju, na katero je na primer za svoje kliente vložil tožbo dr. Ivo Štempihar že 22. maja, zdaj pa se je skoro že končaval četrti mesec od dneva vložitve tožbe.

Toda upravno sodišče kljub dr. Štempiharjevemu pismu dr. Vladimirju Mačku, ki naj bi storil vsaj to, da bi upravno sodišče začelo obravnavati pritožbe konfiniranih Slovencev. Zato je dr. Ivo Štempihar dne 18. septembra 1940 s pismom dr. Lemežu poslal prilogo z referati za novo peticijo pravnih zastopnikov. Podpredsednik vlade in nekdanji nosilec liste Združene opozicije dr. Vladimir Maček, ki je v tem času že zdavnaj izdal svoje bivše volilne zaveznike, ni ničesar ukrenil, čeprav je dr. Ivo Štempihar 24. avgusta 1940 v svojem delovnem dnevniku zaznamoval ‚vrnitev povratnice na pismo dr. Mačku'. Željene obravnave pred upravnim sodiščem ni bilo, bile pa so tri obravnave — vse v zadevi »Kamnik« — dve glede Perkove tožbe in ena glede dr. Štempiharjeve tožbe, ki je bil medtem že obsojen pred okrajnim sodiščem v Kranjski gori, prav tako pa je upravno sodišče zavrnilo njegovo tožbo ‚zoper odločbo kraljevske banske uprave v Ljubljani z dne 11. aprila 1940', medtem ko je eno Perkovih tožb rešilo v Perkov prid, eno pa v prid banovine in sicer tožbo glede Perkovega ‚pozdrava s pestjo' po govoru na praznovanju »Solidarnosti« v Kamniku, pri čemer je dr. Štempihar v Perkovem imenu v tožbi navajal, da je upravno sodišče v Celju že obravnavalo tak primer — ‚primer Ivana Krefta' in da takrat ni imelo pozdrava s stisnjeno pestjo za ‚nedostojno obnašanje', oziroma za prestopek po čl. 74 z. n. u. Upravno sodišče je zavrnitev Perkove tožbe utemeljevalo z različnimi sofizmi, o ‚pozdravu s stisnjeno pestjo' pa je zagotavljalo:

»... Pripominja se, da je upravno sodišče v neki svoji prejšnji sodbi /A 76/37-9 zavzelo stališče, da pozdrav z dvigom desnice s stisnjeno pestjo ni dejanje nedostojnega ponašanja ali postopanja v smislu čl. 74 in da bi tak pozdrav mogel biti nedopusten, za nedopustnost pa bi bil potreben ali poseben izrečen predpis ali posebna izrečena prepoved, katera pa doslej nista bila izdana. Toda to stališče je bilo zavzeto v času, ko se je omenjeni pozdrav šele začel uporabljati in to ne od neke točno določene politične ozir. svetovnonazorske skupine, temveč od t. zv. »ljudske fronte«, ki je zbirala v svojem

okrilju najrazličnejše navedene skupine, posebno pa od vseh proti totalitarnim režimom usmerjenih elementov. Šele pozneje posebno za časa španske državljanske vojne, ko so v teh pokretih zadobili premoč izrazito komunistično usmerjeni in v zvezi s tem se je tudi pozdrav z dvignjeno pestjo splošno začel smatrati kot komunističen pozdrav. Ob času, ko je bila prireditev »Solidarnosti« v Kamniku, je bil ta razvoj v obče že končan.«

Res je, fašizem s svojim nasiljem je tik pred izbruhom II. svetovne vojne že dobil nadvlado v centralni Evropi in vedno več držav, med njimi tudi kraljevina Jugoslavije, je bilo z vladajočimi avtoritarnimi režimi že v vseh pogledih na strani ‚novega reda', ki ga je za Evropo — to pa se pravi zase — terjal Hitler. Zato je po prej navedeni trditvi upravno sodišče v Celju zatrjevalo, da je Perkova ‚stisnjena pest' na praznovanju tridesetletnice »Solidarnosti« v Kamniku bila »nedostojno dejanje«, oziroma da je s stisnjeno pestjo ob zaključku svojega govora ‚zagrešil nedostojnost', kaznivo po čl. 74.

Tako je razsodilo v banov prid dne 17. septembra 1940 upravno sodišče v Celju ‚pod predsedstvom predsednika upravnega sodišča dr. Ivana Likarja v prisotnosti upravnih sodnikov Rajka Mulačka in Stanka Masiča ter sodne pripravnice Nataše Pregelj kot zapisnikarice'. Ker pa je obsodilo, oziroma zavrnilo tožbo dr. Štempiharja, je moralo tisti del Perkove tožbe proti banski upravi rešiti v Perkov prid. Dr. Štempiharjevo pritožbo zoper okrajno glavarstvo »Kamnik«, ki jo je dr. Štempihar v Perkovem imenu podpisal s Perkovim imenom in s katerim je zagrešil ‚žalitve uradne osebnosti' in s tem ‚nedostojnost', ni upravno sodišče v Perkovem primeru smatralo za tako dejanje:

»Toženo oblastvo (banska uprava) nima pravice izvajati nasledka iz tega, da odvetnik dr. Štempihar, kateremu je Perko naročil, da sestavi pritožbo, katere del je bil *domnevno* (podčrtal M. Kl.) žaljiv, jo zanj podpiše in odpravi, pritožbi ni pristavil svojega podpisa in ni priložil pooblastila. To se tiče le razmerja med njim (Vencljem Perkom) in dr. Štempiharjem ter toženega oblastva ne briga.«

Toda ta *domnevna žalitev*, ki jo je upravno sodišče v Celju smatralo kot nekaj kar ‚toženega oblastva' ne briga, je postala v dr. Štempiharjevi tožbi tega oblastva dr. Štempiharjeva krivda in ne več kot ‚razmerje med Vencljem Perkom in njegovim odvetnikom dr. Štempiharjem', ki v besedilu Perkove tožbe banske uprave po razsodbi upravnega sodišča ni bila ‚žalitev'. Sedaj pa je isto dejanje po razsodbi istega sodišča, le da v dr. Štempiharjevi tožbi banske uprave, postalo nenadoma ‚žalitev' in kaznivo, njegova tožba pa ‚v celoti neutemeljena in jo je bilo (treba) zavrniti'.

Tako je bilo rečeno v tej razsodbi, izdani prav tako 17. septembra 1940 kakor Perkovi. Dr. Ivo Štempihar se je 1. oktobra 1940, ko je sodbe prejel, torej popolnoma upravičeno lahko kakor takrat po sodbi v Kranjski gori, vnovič vprašal, kam in kako daleč smo že prispeli z našim ‚neodvisnim' sodstvom.

Morda bi mu to tedaj ne dalo toliko misliti, ko bi ne imel pred istim sodiščem v zadevi konfinirancev kar sedem tožb. Vmes so bile še vedno sile, ki so zakrivile nezakonite konfinacije in ki so celo pre-

strezale del korespondence, saj je prav 11. septembra 1940 zaznamoval v svoj delovni dnevnik:

»Zaznamba obvestila poštne direkcije glede plenitve pisem.«

V tem času pa je prejemal nove novice iz Bileće. Dne 5. septembra od Venclja Perka, vendar to pismo ni ohranjeno in povzemam samo datum iz dr. Štempiharjevega delovnega dnevnika, dogodke v Bileći pa povzemam po Kardoševem dnevniku:

»19. (septembra 1940). Raport (Apih, Bagar, Radonić). Zahteve: 1. prost sprehod, 2. voda, 3. povrnitev denarja za prevoz in zdravila, 4. premenjat slamo, beljenje, 5. urgenca za obleko, čevlje. Odobril ad 1) prost sprehod, za izlet bo govoril z Lakovićem, ad 2) bo uredil, ad 3) bo urgiral isto, ad 5) ad 4) bo uredil. Vprašal ministrstvo za Goranovićevo domovinsko občino.

21. (sept. 1940). Bil v mestu z »zobarji«.

23. (sept. 1940). Žandarji šli na sprehod brez pušk.

To je bil zopet majhen uspeh njihovega boja proti nasilju.

24. sept. 1940). Vrnil se je Bogdanović (Cisarca).

25. (sept. 1940). Brzojavka za Paceka, da je ban podpisal njegov izpust.

Ta novica jih je pravzaprav presenetila, saj je bil Franc Pacek edini, ki je prišel v konfinacijo po nalogu z navedbo ‚argumentov', čeprav so bili tudi ti privlečeni za lase in izviti iz trte, torej ničnі in nezakoniti. Kljub temu pa Franca Packa, kakor je videti iz oktobrskega Kardoševega dnevnika, niso še izpustili. Življenje v taborišču v Bileći je teklo še vedno po starih kolesnicah:

27. (sept. 1940). Raport od 26. (Kovačič, Kardoš, Goranović): 1. higijena (voda, beljenje, slamarice, karbol): odobril karbol in dve žarnici, za beljenje (pa), da se vodi prepiska za novo zgradbo, slame še nima, vodo pa uredil. 2. urgenca predstavke: »Jaz sem napravil svojo dolžnost.« 3. Izlet: ni odobril, ker ne spada v rajon žand. 4. posodo za kuhinjo: bo videl.

Dan poprej, kakor je razvidno iz dr. Štempiharjevega delovnega dnevnika, je dr. Štempihar prejel Perkovo pismo, ki pa ni ohranjeno. Tako je september drsel h kraju, upravno sodišče v Celju pa v zvezi s tožbami konfinirancev še vedno ni ukrenilo ničesar.

Dne 1. oktobra 1940 (na dan, ko je dr. Ivo Štempihar prejel iz Celja že omenjene tožbe v zadevi »Kamnik«) je prišlo po Kardoševem dnevniku v Bileći zopet do incidenta med konfiniranci in žandarji glede pisem, ki jih je pridrževal neki orožnik. Vencelj Perko je tiste dni (21. septembra 1940 je namreč dopolnil štiriintrideseto leto) sicer prejel nekaj čestitk od jeseniških sodrugov (kakor je razvidno iz nekaterih ohranjenih razglednic), ni pa prejel nobenega pisma od dr. Iva Štempiharja, kar se mu je zdelo sumljivo zlasti še po izkušnjah s pismom od 22. avgusta 1940, ki ga je prejel šele v začetku septembra. Zato se je skupaj s Kovačičem, Kleinom in Bogdanovićem 3. oktobra javil na raport, kjer si je Jojić zapisal ime žandarja (po Kardoševem dnevniku). Prav tako so na tem raportu terjali, da jim vrnejo zaplenjene knjige. Toda tokrat dr. Štempiharjevih pisem niso zadrževali, saj je kmalu po 3. oktobru 1940 prejel štiri na stroj pisane strani dolgo dr. Štempiharjevo pismo, v katerem se je dr. Štempihar najprej opravičil:

»Dragi Vencelj,

na dopisnico od 3. 9. in na poznejše pismo nisem precej odgovoril, ker sem po stanju raznih zadev domneval, da moram vsak čas dobiti vesti in sem z odgovorom odlašal. To odlašanje se mi je poplačalo, ker imam zaradi tega danes več naenkrat poročati.«

Najprej se mu je zdelo potrebno poročati, da sta inž. Štebi in Povše tožila uredništvo »Slovenca« za napad na nekatere podpisnike letaka »Kaj hočemo« in da sta tiskovno tožbo dobila. Tudi dr. Štempihar je takoj v svojem imenu kot sopodpisnik tožil uredništvo »Slovenca«, vložili pa naj bi jo tudi konfiniranci, tisti v domači konfinaciji ali pa v Bileći, kjer pa je bil od imenovanih v Slovenčevem članku samo še prof. Mirko Košir.

»Podobno akcijo so po objavi članka vodili sicer Ljubljančani, z akcijo pa se je zgodilo tisto, kar se je doslej še z vsako, ki so jo prevzeli Ljubljančani v izvršitev: zaspala je. Zato sta prišli pred sodišče doslej samo dve tožbi (Štebijeva in Povšetova — poj. M. Kl.), oziroma 3, če vštejem še svojo. Za tožbo zaradi potrebne previdnosti ne pridejo v poštev vsi, katerih imena so na letaku, temveč samo tisti, ki jih je članek naštel . . .«

Ta ‚potrebna previdnost' je bila možnost amnestije toženih, da bi tožnikom ‚odnesla pravico terjati stroške'.

»Če ste doli mnenja, da ima dr. L(emež) prav, naj mi pošlje Mirko (Košir) pooblastilo . . . Odločiti pa se je treba kmalu, ker se moram v primeru naročil obrniti na dr. L., da mi preskrbi potrebno število dotičnih ‚Slovencev'.«

Šele potem je dr. Štempihar poročal o izidu ‚zadeve Kamnik' pred upravnim sodiščem v Celju:

»Dne 1. t. m. so prispele sodbe upravnega sodišča v Kamniški zadevi. Prepis teh sodb priložim. Iz njih razvidiš, da si v zadevi dviga pesti s tožbo propadel, zaradi kaznovanja za žalitev pa prodrl. Prav tako sem propadel tudi jaz s svojo tožbo. Rok za pritožbe na Državni svet poteče 16. t. m. Kar se mene tiče, se bom pritožil, magari samo zaradi zavlačevanja. Tudi kar se Tebe tiče, bi jaz na Tvojem mestu storil enako, magari samo zato, da imamo priložnost pečati se z razlogi upravnega sodišča o tem, zakaj je v Tvoji stvari razsodilo drugače, kakor v Kreftovi stvari leta 1937. Če se mojemu mnenju pridružiš, mi kmalu sporoči.«

Razumljivo, da je bil Vencelj Perko takoj zato, čeprav ‚z izgubljeno stvarjo v Celju ni bilo mnogo upanja', kakor je 7. oktobra 1940 pismeno sporočil dr. Štempiharju. Strinjal se je s prijateljevimi razlogi, ‚predvsem zato, ker obrazložitev razsodbe karakterizira mišljenje upravnega sodišča, katerega bo verjetno uporabilo tudi v konfinacijskih zadevah'.

Tudi te so se po osmih mesecih konfinacije in po skoro petih mesecih vložitve tožb zaradi nezakonitosti konfinacije pred upravnim sodiščem v Celju končno vendarle bližale odločitvi, saj je dr. Štempihar dne 3. oktobra 1940 prejel obvestilo, da bo razprava o tej zadevi 16. oktobra ob četrt čez deseto uro dopoldan v Celju in sicer o naslednjih tožbah ‚zaradi potrditve konfinacije: Benedičičevi, Čečevi, Godčevi, Kraljevi, Umekovi in Perkovi', kakor je v omenjenem pismu Perku sporočil dr. Ivo Štempihar:

»Te razprave bom na vsak način opravil, ker bodo sploh *prve razprave zaradi političnih konfinacij* (podčrtal M. Kl.), ki — kakor je znano Tebi in ostalim — nimajo blagodati sodnega nadzora zakonitosti, kakršno blagodat

uživajo verižniki, katerih večina je bila s sodbo rešena konfinacije že nekaj dni potem, ko so bili konfinirani.«

To je za bralca pojasnilo o konfinacijah verižnikov, o kateri je dr. Štempihar 22. avgusta pisal dr. Vladimirju Mačku in to konfinacijo primerjal s konfinacijo političnih jetnikov, konfiniranih samo na podlagi neke, celo s takratno ustavo in zakoni sprte uredbe, ne da bi mogla oblast navesti sploh kak prekršek ali kaznivo dejanje. Tudi sedaj je po pisanju dr. Štempiharja banska uprava terjala od upravnega sodišča, naj tožbe zavrne:

»O stanju spisov mi je znano samo toliko, da je banska uprava na tožbe odgovorila, naj se tožbe zavrnejo, ker ima oblast o konfinacijskih zadevah prosti preudarek. To seveda ni res in je že razpis razprave znamenje, da tega mnenja najbrž niso tudi pri upravnem sodišču. Tam bomo torej razpravljali o tem, ali je konfinacijska *uredba* zakonita, kar bodo (sodniki) najbrž potrdili, in sicer iz ta čas razumljivih razlogov — tudi sodniki upravnega sodišča so odstavljivi uradniki, in o tem, ali so Vam očitana dejanja zadostna, da se je konfinacija odredila. Na tem področju se utegne upravno sodišče največ razpisati . . .«

O tem so zadnje čase v Bileći mnogo govorili in sicer največ zaradi Kardošove odločbe o konfinaciji, ki jo je banska uprava šele tiste dni poslala in ki se je konfiniranim Slovencem zlasti v zaključnem delu zdela značilna, saj je izzvenela kakor napoved, da je upravno sodišče ne bo razsojalo drugače, ker ima v teh zadevah ‚upravna oblast' — banska uprava edino veljaven in prost preudarek, zakaj je bila konfinacija potrebna. Tudi ‚Zagreb' ne bo pomagal. Nihče več ni imel iluzij o dr. Mačku, ki še vedno ‚molči kakor riba', kakor je zapisal v pismu Perku dr. Štempihar, katerega pismo sedanjemu podpredsedniku režima in voditelju Hrvatske seljačke stranke so vrednotili le toliko, kolikor je to pismo dr. Mačka vznemirjalo in ga opozarjalo, da boja proti Bileći ali kakršnim koli taboriščem po vzgledu fašističnih sosedov jugoslovanska demokratična javnost ne bo opustila. Zato so bili prav tako kakor dr. Štempihar malce nestrpni, kar je izrazil 7. oktobra 1940 tudi Vencelj Perko v svojem odgovoru na citirano dr. Štempiharjevo pismo:

»Delo Ljubljančanov na (nameravani novi) spomenici (za razpust bileškega taborišča in preklica proslule uredbe o konfinacijah) je obžalovanja vredno, ne samo zaradi nas tu, marveč še bolj zaradi tega, ker je po našem mnenju sedaj zelo ugoden političen moment zaradi velikih nasprotij v vladi. O tem našem mnenju lahko Ljubljančane ob priliki informiraš.«

V tem času so govorili mnogo tudi o brzojavki, ki jo je prejel Franc Pacek in ki sem jo že navedel po Kardoševem dnevniku. Prav tako sta tako neuradno informacijo dobila najprej Aladar Kardoš, potem pa še Mirko Bagar. Za vse se je baje zavzel ban, le da bi — vsaj za Bagarja lahko razberem iz dr. Štempiharjevega pisma — morali obžalovati javno svoje dosedanje delovanje:

»Kar se tiče Bagarja in njegovega (pravnega) zastopnika, da jaz na njegovem mestu na določen način tistim predlogom ugodim. Navsezadnje je treba misliti na to, da potrebujem kdaj dokazov o ravnanju s konfiniranci. Podana izjava namreč eksistira, s svojo vsebino je priča, odklonjene izjave pa preprosto ni in tisti, ki jo je zahteval, lahko taji, da jo je (zahteval). Če bi bil jaz B., bi napravil takole izjavo:

Gospod X. Y. (ban Natlačen), Ljubljana.

Sestra mi je sporočila, da ste ji rekli takrat, ko je v Vašem uradu Vas prosila, da bi odredili moj izpust iz taborišča, ker veste, da nisem ničesar zakrivil in da sem konfiniran zgolj iz strankarsko političnih računov, naj podam izjavo, da obžalujem svoje dosedanje politično delovanje in se mu v bodoče odrečem.

Prav tako mi je pisal tudi moj pravni zastopnik, tako da moram verjeti, da ste res predlagali moji sestri, da naj podam izjavo in obvezo v gornjem smislu. Moj pravni zastopnik pa je še pristavil, naj tako storim. Uganil sem, da mi svetuje tako zaradi tega, ker bi bila moja izjava v gornjem smislu pri danem položaju po obstoječem družabnem redu, ki ne pozna zakona, po katerem bi smela oblast zahtevati od posameznikov obvezne izjave glede njihovega državljanskega izvajanja ustavnih svoboščin, nična, neveljavna, za mene neobvezna, za Vas pa razlog, da utegne biti kdaj proti Vam pred rednim in neodvisnim sodiščem uvedeno kazensko postopanje zaradi prestopka po par. 329 k. z. v zvezi s par. 486 k. z.

Zahtevana izjava bi bila zoper mojo vest izrečena in zato nepristna. Če kljub tem opozoritvam vztrajate, da je moja izpustitev iz taborišča odvisna od take izjave, jo bom podal, prepis tega pisma in izjave pa si bom shranil na varnem mestu, da bom lahko pred sodiščem dokazal, kar bo treba dokazati. To obvestilo se mi zdi potrebno tudi iz razloga, ker ste spravili z navedenim svojim predlogom mojo sestro in mojo mater v zmoto, da ste mi posebno naklonjeni in da bo le moja krivda, če bom zaradi zavrnitve predloga ostal v taborišču, mati pa mi bo shirala.

Z odličnim spoštovanjem: podpis.

Tak predlog je za Bagarja dal dr. Ivo Štempihar, ki je menil, da je ‚potrebno morebiti podano izjavo zabeliti tako, da je udarec nazaj'. Tudi glede podobnega obvestila, ki ga je prejel Franc Pacek, je naročal:

»Zadevno pismo pa naj Pacek kar dobro shrani.«

Toda na ‚udarec nazaj' so v Bileći mislili že sami, kar lahko razberem iz Perkovega pisma dr. Štempiharju 7. oktobra 1940:

»Zadeva z Bagarjem je zaenkrat urejena. Pisal je banu in ga opozoril na nezakonitost izsiljevanja takih izjav . . .«

Tako je pisal Vencelj Perko, ki se je s pravnega stališča strinjal z dr. Štempiharjem in sporočil, da je bilo Bagarjevo pismo v pravnem pogledu slično kakor dr. Štempiharjev nasvet, toda da bi Bagar podal kakršnokoli drugačno izjavo pa se v Bileći ‚iz čisto političnih razlogov' niso strinjali.

Na dr. Štempiharjevo vprašanje, kdo sta bila iz Bileće izpuščena (taka novica mu je prišla na ušesa), je Perko odgovoril, da izpuščen ni bil nihče in da so tudi ‚neuradne informacije' o izpustitvi Packa, Kardoša in Bagarja sprejeli z rezervo in jim bodo verjeli šele tedaj, kadar se bodo uresničile.

Mimogrede naj omenim, da je dr. Štempihar v prej omenjenem pismu v pripisu sporočil, da je prejel pismo Frica Lehmanna, drugega moža matere Franja Federla-Slavka:

»Iz Francije mi je pisal Fric Lehmann in vprašal tudi po Tebi in drugih, nakar sem mu pojasnil, kako je pri nas, pri Tebi in drugih. Če mu hočeš pisati, boš moral to storiti v nemškem jeziku in na M. F. L. (pisano kot zgoraj!), Camp d'Argelés s. M. P. O. Camp I bis, Baraque 13, Groupe Yugoslave, France.«

Dr. Štempihar je poudaril zlasti ‚pisano kot zgoraj': Fric Leman in ne Fritz Lehmann, kakor je bil pravilni priimek tega nemškega protifašista in komunista, ki se je skupaj z ženo Štefi po pobegu iz Nemčije zatekel k njenemu sinu iz prvega zakona Franju Venceslavu Federlu in potem, ko sta jima v Jugoslaviji odpovedali azil, odšel v Španijo skupaj z jugoslovanskimi borci mednarodnih brigad. Njo je komisar Wohinz prisilno izgnal v Italijo, kjer so jo Italijani takoj aretirali in jo obsodili na pet let konfinacije. Njen sin Slavko pa je moral prav tako zapustiti Jesenice in je bil sedaj na otoku Krku, kakor sem že omenil.

Morda ne bi na tem mestu omenjal tega nemškega protifašista in španskega borca, ko bi prav tiste dni ne pripeljali v konfinacijo v Bileco štirih povratnikov iz Španije Ljuba Živkovića, Branislava Milenkovića, Draga Jovanovića in dr. B. Neškovića in jih izolirali od drugih. To je dalo povod za nov raport, na katerem so zahtevali, naj takoj ukinejo izolacijo španskih borcev. Jojić jim je odvrnil, da bo ta izolacija trajala samo tri dni, drugače pa je bil ‚oster in grozil z zaporom', kakor povzemam po Kardoševem dnevniku.

Pa ne samo to. Tiste dni je presenetila Venclja Perka razglednica Jesenic z naslednjo čestitko in sporočilom:

»Vse najboljše k tvojemu godu ti želijo tvoji sodrugi, kakor tudi jaz, ki sem danes prišel iz Francije.«

Razglednica je bila datirana s *5. oktobrom 1940* in je za Jesenice zgodovinski datum vrnitve Jožeta Gregorčiča — komunista, španskega borca in kasnejšega komandanta gorenjskih partizanov in narodnega heroja, na Jesenice.

»... bolj podrobno izveš v pismu. Sem trenutno pri Franclju B. (Benedičiču). Če bo *slabo vreme* (podčrtal M. Kl.), mogoče se vidimo v kratkem ...«

To je pomenilo, da je Gregorčič v primeru ‚slabega vremena', pričakoval, da ga bodo poslali v Bileco. To je bil šele prvi dan njegovega prihoda na Jesenice in že ga je policija nadlegovala in mu ukazala, da se je moral javljati sleherni dan. Kasneje je nekaj časa bival pri Vovkovih, potem pa pri dalmatinskem gostilničarju in komunistu Marasoviću, ki je na razglednici podpisan skupaj s Francljem Benedičičem in njegovo ženo Elo (Elico) ter Jožetom Gregorčičem, ki je to kratko sporočilo Venclju Perku zaključil:

»Pozdravi tudi Naceta (Kralja). Pozdrav od Joškota G.«

Sicer pa so Vencelj Perko in Ignac Kralj pa tudi drugi v tem času govorili o razpravi o njihovih tožbah pred upravnim sodiščem v Celju, razpisani za 16. oktober 1940. Morda bo že tedaj padla odločitev? Če bo, jim bo dr. Štempihar takoj sporočil. Lahko pa bo sodišče odločitev poslalo kasneje, kakor jim je v pismu namignil dr. Štempihar. Vsekakor bi bila Vencelj Perko in Ignac Kralj rada prisotna in sta celo terjala prisotnost, kakor je to razvidno iz Perkovega pisma 7. oktobra 1940:

»Po svojem pravnem zastopniku dr. Štempiharju sem obveščen, da bo 16. t. m. razprava v zadevi moje konfinacije. Glede na dejstvo ... prosim upravno sodišče, da mi ... omogoči udeležbo na razpravi v Celju.«

Tako je pisal v citiranem pismu dr. Štempiharju in naročil, naj vloži njegovo zahtevo na upravno sodišče. Prav tako Ignac Kralj. Mimo tega sta oba pisala domov, naj bi sodišče zaslišalo tudi domače. To pa je bilo v skladu z dejavnostjo upravnih sodišč nemogoče. Deloma je to zagrešil tudi dr. Štempihar sam, ki jima v pismu z dne 3. oktobra 1940 tega ni pojasnil in se je svoje pozabljivosti zavedel šele, ko so prihajali k njemu Perkovi in Kraljevi svojci. Tako sta Vencelj Perko in Ignac Kralj namesto pričakovanih pozivov k sodišču prejela samo dr. Štempiharjevo dopisnico:

»Dragi Vencelj,

v svojem poročilu o razpisu razprav pred Upr. sod. sem pozabil prositi, naj bi o tem molčali, da se brez pravega razloga ne razburjajo svojci. Ker ste pa pisali domov in še pristavili idejo, da bi svojci predložili sodišču še posebno vlogo, Ti po razgovoru s prijatelji sporočam, da sem svetoval to opustiti, ker sprejema upravno sodišče na znanje samo vloge, vložene v odprtem roku za tožbo, in bi znala kaka »peticija« celo kaj pokvariti. Z obvestilom bom že pohitel, med tem pa vse lepo pozdravljam.

Ivo«

Faksimile razglednice Jožeta Gregorčiča Venclju Perku v Bileću 5. oktobra 1940

To dopisnico je dr. Štempihar napisal samo dva dni pred razpravo v Celju, na dan, ko so v Bileći ‚Špance' preselili v srbsko sobo, ki je poleg teh dobila še dva konfiniranca — Hodaka in Nenezića. Po Kardoševem dnevniku sklepam, da *o likvidaciji taborišča in morebitnem povratku* domov niso preveč razmišljali ali se vdajali upanjem, da se bo to kmalu zgodilo. Nadaljevali so svoje staro življenje, se posvečali prosvetnemu delu in študiju, saj so si knjige priborili nazaj, obenem pa se pripravljali na proslavo oktobrske revolucije, ki so jo nameravali proslaviti podobno, kakor so proslavili pomladi delavski borbeni praznik 1. maj. Tudi za ta praznik je bila Bilećanka primerna:

»Že v Sibirijo gonili
brate so nekdaj,
pa prišel je konec sili,
kje sovrag si zdaj.«

Kardoš je pripravljal posebno predavanje o gledališču, čeprav je medtem zbolel za dizenterijo, a je kmalu okreval po prizadevanju zdravnika dr. Neškovića, enega izmed konfiniranih ‚Špancev'.

Tako vzdušje je trajalo vse do pisma dr. Štempiharja iz Celja, v katerem je konfiniranemu Perku in Kralju in seveda tudi drugim sporočil rezultat razprav v zvezi s tožbami, s katerimi so konfiniranci tožili kraljevo bansko upravo v Ljubljani.

Pred upravnim sodiščem v Celju

Še preden je dr. Štempihar odpotoval v Celje, je dne 15. oktobra 1940 dokončal svojo in Perkovo pritožbo zoper razsodbo Upravnega sodišča v Celju z dne 17. septembra 1940 na Državni svet v Beogradu s predlogom, da ‚Državni svet v Beogradu pritožbi ugodi in navedeno sodbo v polnem obsegu razveljavi' ter;

»a) ali tožnika oprosti vsake krivde in kazni, t. j. ugodi predlogu tožbe,
b) ali naj naloži Upravnemu sodišču v Celju ponovno razsojo v stvari sami.
Jesenice, 5. 10. 1940.«

Tak je bil konec Perkove tožbe, podobna pa je bila tudi dr. Štempiharjeva, ki je v obeh tožbah ponovno razčlenjeval že znane argumente.

Istega dne je napisal še del pisma, ki ga je nameraval nadaljevati in odposlati Perku iz Celja:

»Dragi Vencelj,

to pismo Ti pišem sicer še z Jesenic, in (sicer) 15. 10., oddal ga bom pa jutri v Celju po opravljenih razpravah. V zadnjem pismu sem Ti javil, da Ti ne bom ničesar pisal, če bodo sodbe pridržane. Ker pa bom vložil jutri tudi Tvojo in svojo pritožbo na Državni svet v kamniški zadevi in imam za Tebe prepise /ki so na nesrečo slabotno prepisani (slaba kopija, ki je ohranjena in jo je res težko v celoti razbrati — prip. M. Kl.)/, Ti jih pošljem v prilogi in pridržim nadaljnji prostor pisma za dostavke s podatki o poteku razprav. Domov se vrnem šele v četrtek zvečer, ker imam 17. t. m. sejo v Ljubljani. Zato sem se doma dogovoril, kako jih bom obvestil o poteku razprav, ko bodo v četrtek prihajali svojci izpraševat (kako je o konfiniranih odločilo upravno sodišče).«

Ta zapis je napisan v naglici in se mu pozna dr. Štempiharjeva utrujenost. Zadnje dni, če sodim po dolgih pritožbah — njegovi in Perkovi — zoper razsodbo upravnega sodišča v Celju na Državni svet v Beogradu in priprav na razprave pred upravnim sodiščem v Celju glede bileških konfinirancev Perka in Kralja ter že izpuščenih v ‚domačo' konfinacijo Franca Benedičiča in trboveljskega rudarja Umka ter mimo teh še doma konfiniranih, znane revolucionarke iz Trbovelj Čečeve in znanega bohinjskega voditelja Zveze kmečkih fantov in deklet Tomaža Godca, potem je moral zadnjih štirinajst dni pred razpravo v Celju dr. Štempihar delati noč in dan skoro brez počitka. Prav tako pa je verjetno moral že zvečer 15. oktobra 1940 odpotovati z Jesenic, če je hotel biti točno ob desetih dopoldan v Celju na Upravnem sodišču. Družbo mu je delal revolucionar in nezakonito razrešeni bivši delavski zaupnik delavstva Kranjske industrijske družbe Viktor Stražišar, ki je hotel biti pri razpravah navzoč, vendar mu na Upravnem sodišču niso dovolili, ker razprave pred tem sodiščem niso bile javne. Zato se je vrnil domov in je razpravam prisostvoval samo dr. Ivo Štempihar kot pravni zastopnik prej omenjenih sodrugov.

Kako so te razprave potekale, lahko razberemo iz ohranjene Perkove tožbe kraljeve banske uprave v Ljubljani. Dr. Štempihar je v pismu Perku že dne 3. oktobra 1940 pravilno predvideval, da si upravno sodišče ne bo upalo proglasiti znane uredbe o konfinaciji z dne 15. decembra 1939 o konfinacijah, ki je začela veljati z objavo 16. decembra 1939, za protiustavno in nezakonito, kakor je terjal v svoji tožbi Vencelj Perko in prav tako drugi tožniki:

»Uredba ministrskega sveta z dne 15. decembra 1939 je v nasprotju s čl. 9 ustave, ki določa, da se nihče ne sme nikakor in nikoli pregnati iz kraja, kamor je pristojen, brez sodne razsodbe. Uredba je neveljavna in vsaktero postopanje in odločanje po njej je ničnо.«

Upravno sodišče v Celju se je izmotavalo takole:

Spomenik herojev — voditeljev naše revolucije Ivana Milutinovića, Moša Pijada in Iva Lole Ribara, bivših internirancev v Bileći. Ob spomeniku Lepa Pijade

»Uredba od 15. decembra je bila izdana od ministrskega sveta na podlagi čl. 1 uredbe o spreminjanju obstoječih predpisov in izdajanju novih, s katero je bil ministrski svet na podstavi čl. 116 ustave pooblaščen, da sme, dokler se ne snide narodno predstavništvo, z uredbami spreminjati obstoječe zakone, naredbe, pravilnike in ostale predpise in izdajati nove, kolikor to terjajo javni interesi.«

Na podlagi 116. člena ustave Kraljevine Jugoslavije pa je bilo po mnenju (sofistika vselej najde ‚zakonito' luknjo za nezakonitost in nasilje nad državljani) upravnega sodišča možno, da

»... se izdajajo ti ukrepi neodvisno od ustavnih in *zakonskih* (podčrtal M. Kl.) predpisov, (iz česar) pa jasno izhaja, da *sodišča ne morejo preizkušati, če so ti ukrepi v skladu z obstoječimi zakoni ali ne* (podčrtal M. Kl.)«

Prav tako je upravno sodišče v Celju pritrjevalo kraljevi banski upravi v Ljubljani, ki se je v tej zadevi sklicevala na ‚svoj svobodni preudarek' in ki se ji zato ni zdelo vredno, da bi kot tožena stranka poslala k razpravi v Celju svojega zastopnika:

»Toženo oblastvo (banska uprava) ima prav ko trdi, da sme v teh stvareh postopati po svobodnem preudarku, in je nasprotno mnenje tožiteljeve (Perkovo in seveda tudi Kraljevo, Benedičičevo, Umkovo, Čečeve in Godčevo) nepravilno. To izhaja iz besedila uredbe z dne 15. decembra 1939, ki odreja, da smejo upravna policijska oblastva 1. stopnje poslati na bivanje v kak drug kraj osebe, ki motijo red in mir. Nadalje izhaja to iz *nedoločnosti pojma* motenje reda in miru in *namena zakona*, s katerim *zakonodavec* gotovo upravnega oblastva *ni hotel vezati*, ampak mu *je dal večjo prostost*, ki jo nudi pri odločanju ravno svobodni preudarek (podčrtal M. Kl.).

Vsekakor je zadnji stavek zanimiv za še večjo prostost in možnost uporabljanja zakona že tako ustavno in pravno uzakonjene krivice nad delovnim ljudstvom avtoritarne kraljevine Jugoslavije, ki je po 15. decembru 1939 celo tožbo proti takim odlokom pred upravnim sodiščem smatralo za nedopustno, kar je ugotavljalo Upravno sodišče v Celju tudi v Perkovi tožbi:

»Po čl. 19. točka 3 zakona o državnem svetu in upravnih sodiščih je tožba na upravno sodišče nedopustna v stvareh, v katerih in kolikor so upravna oblastva upravičena odločati po svobodnem preudarku.«

Taka ugotovitev pa bi lahko pomenila konec in negativni izid Perkove tožbe, če bi ta ne slonela na dejanjih, ki jih že poznamo in ki so bila že vsa s strani samih upravnih oblasti in sodišč razglašena za nična, torej taka, ki so bila vsa v skladu z veljavnimi zakoni in bi jih policija in druge oblasti sploh ne smele smatrati za prekrške zakona. Ta pa je, kakor že vemo, drugostopenjska oblast — banska uprava ob zavrnitvi Perkove pritožbe zoper konfinacijo in policijski nalog z dne 6. februarja 1939, maja 1940 samo naštela, ne da bi upoštevala, da so bili ti Perkovi ‚prestopki' že vsi razglašeni za nične ali nedokazljive.

Prav to pa je dopuščalo Perku in dr. Štempiharju šah-mat potezo proti banski upravi, upravno sodišče pa se je moralo s temi ‚prekrški' baviti in jih razsoditi tako, kakor so bili že razsojeni.

In prav na tej točki so se razprave o tožbah konfinirancev zoper bansko upravo začele nagibati v njihov prid. Upravno sodišče pod predsedstvom dr. Ivana Likarja in upravnih sodnikov Rajka Mulačka in

Stanka Masiča ter dr. Viktorja Turnška kot zapisnikarja ter v prisotnosti zastopnika tožnikov Perka, Kralja in drugih je moralo prav na čl. 19, točka 3 zakona o upravnih sodiščih ugotoviti, da je pristojno ‚razsojati tudi o stvareh svobodnega preudarka' v primerih, če se je pri tem ‚kršil izrečeni predpis zakona, kajti proti izrečenemu predpisu zakona ni svobodnega preudarka', in ali je bilo stanje stvari, na podlagi katerega je upravno oblastvo po svobodnem preudarku odločilo, pravilno ugotovljeno, kajti brez pravilno ugotovljenega stanja stvari ne more biti zakonitega svobodnega preudarka', in naposled tudi to, ali je bil ‚na podlagi četudi pravilno ugotovljenega stanja stvari' zaključek, kakor je bil napravljen v odločbi (znani odločbi banske uprave maja 1940 — M. Kl.), logično sploh mogoč, kajti ‚zaključek, ki ni v logični zvezi z ugotovljenim stanjem stvari, ni več v okviru zakona, ker so s tem prekoračene meje, v katerih se mora gibati zakoniti svobodni preudarek'.

Tako je upravno sodišče v Celju po dr. Štempiharjevem prizadevanju bilo prisiljeno odločati o tem, kje se začenja in kje se končuje prostor, v katerem se ‚sme upravno oblastvo svobodno gibati brez kontrole upravnega sodstva'. Po stanju stvari, kakršno je dokazal dr. Štempihar in ki mu upravno sodišče ni moglo oporekati, prej omenjeno odločanje upravnega sodstva ni bilo ‚stvar svobodnega preudarka (prvostopne in drugostopne upravne oblasti), marveč *pravno vprašanje*'.

Prav to pa je hotel dr. Štempihar doseči, da bi potem lahko sprožil tožbe proti osebam od policijskega komisarja na Jesenicah, bana Natlačena, sreskega načelnika v Bileći in drugih oseb, ki so bile krive nezakonite konfinacije njegovih klientov, ki so jih tako pravno in materialno hote oškodovali, to pa se pravi, da bi morale pravno in gmotno škodo konfiniranih tudi povrniti, če se bodo tožbe konfinirancev iztekle v njihov prid. Pred upravnim sodiščem v Celju je uspel, da je le-to moralo priznati, da je bilo ‚prekoračenje svobodnega preudarka (s strani banske uprave Dravske banovine) protipravnost, ki je spadala (zato) pod kontrolo upravnega sodstva.

»Da pa more upravno sodišče presoditi, ali se je gibal svobodni preudarek v dopustnih mejah, je potrebno, da navede odločba (banske uprave) pravilno ugotovljeno stanje stvari in razloge, ki so bili odločilni, da se je na podlagi ugotovljenega stanja stvari tako odločilo.

V našem primeru (Perkove konfinacije) *ni bilo stanje stvari*, na podlagi katerega je toženo oblastvo (banska uprava v Ljubljani) po svobodnem preudarku presodilo, da je tožitelj (Vencelj Perko) oseba, ki moti red in mir, *pravilio ugotovljeno*.«

Tako je ugotavljalo upravno sodišče o zadevi Perkove konfinacije in s strani Perka toženi banski upravi v Ljubljani očitalo, da je v vseh svojih navedbah in razlogih za Perkovo konfinacijo ‚prezrlo', da jih v svoji odločbi ni smelo uporabiti, ker so bila vsa dejanja, očitana Venclju Perku ‚iz časa pred 15. decembrom 1939, ko je bila uredba, po kateri je (bansko oblastvo) postopalo, uveljavljena':

»Po paragrafu 5 odz zakoni ne učinkujejo nazaj, torej nimajo nobenega vpliva na poprejšnja dejanja. To pomeni, da se sme tedaj, kadar veže kaka pravna norma pravno posledico na kako činjenico, ta pravna norma uporabiti

samo za činjenice, ki so se zgodile, ko je pravna norma že veljala. To načelo velja tudi v upravnem pravu, kolikor ni seveda v zakonu izrecno nasprotno odrejeno. Saj je po splošnem pravnem pojmovanju nedopustno, da nekdo trpi neugodne posledice za dejanje, za katero ob času storitve niso bile določene take posledice.«

Nadalje je razsodba upravnega sodišča v Perkovem primeru navajala, da bi banska uprava smela navajati v svoji odločbi samo to, kar je povedalo pod točko c) (Ta točka se je glasila: Širil je miselnost, ki je v nasprotju s sedanjim socialnim in državnim redom), kar pa je sodišče moralo kvalificirati samo kot ‚abstraktno trditev brez navedbe konkretnih činjenic (dejstev), ki pač zadostujejo za zaključek, da bi bil tožitelj (Vencelj Perko) oseba, ki moti red in mir'.

»Ker takih konkretnih činjenic ni, seveda tudi ni bilo dokaznega postopanja za ugotavljanje teh činjenic.«

To ni veljalo samo pri Perku, marveč tudi pri ‚občinskih uslužbencih, ki so širili prepovedano miselnost in ki so bili ali kot Ignac Kralj odpeljani z njim v konfinacijo, ali pa kot Edo Giorgioni, Adolf Jakhel in Mara Rupena ter inž. Stane Osvald, ki so bili aretirani že po Perkovem odgonu v Bileco prav tako brez konkretnih dejstev, zaradi česar tudi ni moglo priti do ‚dokaznega postopanja' samo na podlagi aretacije in ovadbe na državno tožilstvo. Banska uprava v Ljubljani je tudi s točko c) prav tako kakor v vseh drugih ‚prekoračila meje, v katerih se je smel gibati njen svobodni preudarek'.

»ZATO JE MORALO UPRAVNO SODIŠČE (Perkovi) TOŽBI UGODITI IN NAPADENO ODLOČBO (banske uprave v Ljubljani) RAZVELJAVITI ZARADI NEZAKONITOSTI, NE DA BI SE MU BILO TREBA PEČATI ŠE Z NAVEDBAMI (Perkovih ‚prekrškov', zaradi katerih ga je banska uprava konfinirala) V TOŽBENIH TOČKAH 2 in 3.«

To ni bil samo pravni, marveč tudi moralni udarec po klerofašističnih oblastnikih v Sloveniji, udarec-blamaža, ki jo bodo v očeh slovenske protifašistične javnosti v vseh vrstah, pa tudi v krščansko-socialnih, slovenski klerofašisti doživeli.

Upravno sodišče v Celju je torej razsodilo, da je bil Vencelj Perko protizakonito konfiniran in da je zato tudi sam odlok o njegovi konfinaciji nezakonit. Prav tako je dr. Štempihar uspel v Kraljevi, Benedičičevi in Umkovi tožbi ter v tožbi Čečeve in Godčevi tožbi. Za konfinirane v Bileči je bil pomemben tudi zadnji odstavek celjske razsodbe, na katerega se bodo lahko postavili po robu tudi ‚domači' konfinaciji:

»S predlogom (zastopnika konfiniranih dr. Iva Štempiharja), da naj se razveljavijo tudi morebitne dodatne odredbe toženega oblastva o prisilnem bivanju na drugem kraju kakor na prvotno odrejenem, pa se upravnemu sodišču ni bilo treba baviti, ker odpade z razveljavljenjem napadene odločbe tudi prisilno bivanje na drugem kraju kakor na prvotno odrejenem.

Celje, dne 16. oktobra 1940.

Zapisnikar
dr. Turnšek l. r.
Upravno sodišče
za Dravsko banovino
Predsednik:
dr. Ivan Likar l. r.

To je bil uspeh, ki ga je dr. Ivo Štempihar takoj po končanih razpravah sporočil Venclju Perku v Bileću z rokopisnim pripisom na prej omenjeno pismo:

»*Upravno sodišče* je vsem tožbam *ugodilo in razveljavilo odločbe banske uprave kot nezakonite.* Razlogi so zelo obširni in bom poslal sodbe, kakor hitro dospejo. Poskrbel sem zato, da bo v razlogih rečeno tudi to, da so z razveljavljenjem teh odločb neveljavne tudi dodatne konfinacije v domačem kraju glede tistih, ki so bili poslani domov. V tej zvezi so banski upravi zaprta vrata. Banske uprave (na razpravi) ni zastopal nihče...«

Nadalje je dr. Ivo Štempihar pisal, da bo treba sedaj ‚z vso odločnostjo nastopiti, da se ustavi izvajanje konfinacije do pravnomočnosti sodbe'. To je postavil že pred upravnim sodiščem, čeprav je vedel, da za tako odločitev upravno sodišče ni pristojno in da bo zaradi tega njegov predlog zavrnilo. Vseeno pa je to prišlo v zapis razsodbe, da je za to pristojna upravna oblast.

»S tem je zaprt banski upravi izgovor, da ona ni pristojna.«

Tako je pojasnil dr. Štempihar namen svojega predloga pred upravnim sodiščem, nato pa pismo zaključil:

»Za danes toliko! Pozdravljam Tebe in vse ostale, kar se da, veselo.
Ivo.«

To je bilo njegovo zadnje pismo v Bileću, ki pa je med konfiniranci povzročilo bolj občudovanje poguma sodnikov upravnega sodišča v Celju kakor misel, da se bliža konec bileškega taborišča. Ne samo dr. Štempiharju, tudi dr. Breclju, ki jih je za dr. Štempiharjem obiskal v Bileći, niso verjeli, da bi utegnilo upravno sodišče najti pogum in razsoditi njihove tožbe kraljeve banske uprave v njihov prid.

Zdaj pa se je zgodilo prav to. Banska uprava — v resnici pa klerofašist ban dr. Natlačen in njegov idejni voditelj dr. Korošec, ki je bil sedaj zopet v beograjski vladi, sta bila razglašena za kršilca zakonov. To je bil vsekakor pogum sodnikov upravnega sodišča v Celju, še zdaleč pa niso pričakovali, da bo to razsodbo oblast upoštevala.

Vencelj Perko je tedaj vodil zelo vestno kolektivni ekonomat konfiniranih (pred njim ga je Ali Kardoš), Milan Apih in Ali Kardoš sta že razmišljala o proslavi oktobrske revolucije 7. novembra, ko so se 25. oktobra 1940 v taborišču nenadoma pojavili skupaj z Žugićem, pisarjem Jojićevega srezkega načelstva v Bileći, neznani policaji prav v času ko sta se Lazo Kapor in Milan Apih ukvarjala s pripravo ajdovih štrukljev, drugi pa so bili na sprehodu.

Po Apihovih spominih v knjigi »Sredi pušk in bajonetov« je bilo to okrog pol devetih dopoldan. Potem je v kuhinjo pritekel še Ali Kardoš in vzklikal, da gredo domov, da so prišli ponje policisti iz Ljubljane. Ko so prišli tudi drugi, ki jih je Žugić dal poklicati s sprehoda, se te novice niso razveselili, oziroma so jo sprejeli z mešanimi občutki, čeprav je na primer Ignac Kralj po Apihovo ‚poskakoval kakor žoga', pa tudi drugi so se sprva razveselili. Zresnilo jih je število ljubljanskih policajev, saj je vsak dobil svojega.

Apih je prvi izrazil sum, da se bodo vrnili zares domov. Podobno so menili po Apihovih spominih tudi Oskar Kovačič, Lojze Hochkraut in Vencelj Perko. Bileški okrajni glavar — sreski načelnik Milivoje Jojić jim ni hotel dati nobenih pojasnil. Morda je celo poskrbel sam, da so se med njimi razširile ‚novice od zunaj, da jih bodo premestili v mariborsko kaznilnico', drugi — to so bile verjetno lansirane govorice s strani ljubljanskih policajev — so govorili celo o novi konfinaciji v rajhenburškem samostanu.

Policaji so bili uradno strogi in jih motrili kot hudodelce, ko so se poslavljali od srbskih tovarišev. Ob odgonu na postajo pozno popoldan so jih budno spremljali in bi jih morda najraje celo uklenili. Niso jim pustili niti gledati skozi okno vlaka, niti izstopati na večjih postajah, kjer bi si radi kupili hrano in časopise. Konfiniranci so se jim zato postavili po robu in se sklicevali na razsodbe upravnega sodišča v Celju. Toda teh še niso imeli v svojih rokah. Ljubljanska policija, ki je prišla ponje, je morda vedela, da bodo konfinirance že pozdravljali ljudje ali vsaj njihovi somišljeniki. To so doživeli najprej v Sarajevu, potem pa v Slavonskem Brodu, kjer bi skoro prišlo do demonstracij in obsojanja režima, ki bi ‚rad vso Jugoslavijo spremenil v koncentracijsko taborišče'. Najbrž ni bilo naključje, da je banska uprava skupaj z ljubljansko policijo poskrbela, da so se konfiniranci iz Bileće pripeljali v Slovenijo ponoči:

»Vencelj (Perko), Nace (Kralj), Milan (Apih), Biba (Röck), Lojze (Hochkraut), France (Pacek), Mirko I (Košir), Mirko II (Bagar), Oskar (Kovačič) in jaz (Ali Kardoš) prišli v soboto (pozno okrog dveh ponoči) v Ljubljano.«

V takem vrstnem redu in samo z imeni brez priimkov (te sem navedel v oklepaju — M. Kl.) je prihod v Ljubljano ohranil Ali Kardoš v svojem dnevniku. S postaje so jih odpeljali v ‚šempetrsko kasarno', kjer so jih policaji nameravali zapreti v celice med kriminalce, pa so se konfiniranci temu postavili po robu v skladu s svojim sklepom, da se ne bodo pustili niti s silo ločiti in da bodo zagnali hrup, da ga bo slišala vsa Ljubljana.

Tudi v takem policijskem početju se da čutiti jeza, ki se je ob sklepu upravnega sodišča v Celju lotila bana dr. Natlačena, policijskega upravnika dr. Hacina in najbrž tudi dr. Vohinca, ki je v tem času že opravljal novo policijsko dolžnost v Ljubljani, odkoder je prišel z Jesenic.

Če bi konfinirance zaprli v celice, bi bila to nova protizakonitost. Zato so po telefonskih pogovorih dežurnega stražnika in dežurnega policijskega uradnika s klerofašističnimi oblastniki naposled na policiji izpraznili večjo sobo in vanjo namestili konfinirance.

Bila je nedelja. Nobenih stikov z zunanjim svetom niso mogli vzpostaviti. Proti večeru pa jim je stražnik Miha ukazal, naj pripravijo stvari, ker bo naslednji dan ob petih zjutraj odhod in sicer po vsej verjetnosti domov.

Slovenska javnost je že dan po razsodbi upravnega sodišča o protizakoniti konfinaciji konfiniranih v Bileću zvedela za zmago konfini-

rancev. Iz delovnega dnevnika dr. Iva Štempiharja je razvidno, da je uredništvo narodnjakarskega, tokrat protikoroščevskega dnevnika »Jutro« obvestil dr. Štempihar sam, mimo tega pa je iz Celja poročal tudi bivšemu, že izpuščenemu bileškemu konfinirancu Rudiju Čačinoviču za »Večernik«, pisal pa je tudi dopisnico Viktorju Stražišarju, da bi za uspeh konfinirancev zvedeli naslednji dan že na Jesenicah, ker se je dne 17. oktobra 1940 zadrževal v Ljubljani na pravniški konferenci in se je sam šele 18. oktobra 1940 vrnil na Jesenice.

O vsem tem pa je seveda pisal tudi režimski tisk. Na »Jutrovo« novico o razveljavitvi odlokov banske uprave ‚o internaciji 8 vodilnih slovenskih levičarjev', je še isti dan popoldan odgovoril klerofašistični popoldnevnik »Slovenski dom« in oponesel cinično »Jutro«, da si je ‚nadel hvalevredno nalogo, da svoje bralce točno obvešča o vsem, kar se dogaja' in nacionalističnemu jutranjiku očital, da je ‚pozabil pripisati še tole':

»Pod sedanjim režimom je možno, da sodišče razveljavi odloke banske uprave, vendar pa sodniki, ki so izrekli tako odločitev ne bodo upokojeni, četudi je šlo za *izoliranje pristašev tistega nauka, ki ruši temelje sleherne urejene države in dinastije.*«

Tako je poudarjal »Slovenski dom« in takoj nato navajal režim monarhofašistične vladavine režim JNS, v katerem so vladali tudi slovenski jugonacionalisti (imenujem jih tako, ker so zanikali obstoj slovenskega naroda in priznavali samo nekakšno jugoslovansko nacijo) in ki je leta 1932 interniral (v Slov. domu je tiskovna pomota 1923) ‚vodilnega slovenskega politika, ki je soustanavljal Jugoslavijo', niso imenovali dr. Antona Korošca, vendar ga članek ni imenoval z imenom.

Tudi takrat ‚so si sodniki celjskega upravnega sodišča drznili razveljaviti protizakoniti dekret za internacijo', pa je režim JNS ‚te nezavedne in nepristranske državljane upokojil in jih pognal iz Celja', je Slovenski dom očitno hotel pokazati na ‚svobodo; sedanjega režima.

Za tem stavkom je najbrž stal še kak stavek, ki pa ga je verjetno urednik ali tehnični urednik pri metiranju črtal, ker je bil stolpec predolg in ga ni bilo mogoče več stisniti v prostor verjetno že stavljenega popoldnevnika. Zato lahko le ugibamo, da je članek, oziroma notica »O razsodbi upravnega sodišča v Celju, ki je razveljavilo odloke banske uprave o internaciji 8 vodilnih slovenskih levičarjev« hotel sugerirati »Jutru«, kaj bi pravzaprav moral napisati, oziroma, kaj je pravzaprav s to novico zapisal po mnenju koroščevsko-natlačenovskega »Slovenskega doma«, ki je »Jutrovo« novico označil takole:

»Mi smo preganjali tiste, ki so bili za to državo in so si jo celo drznili ustanavljati (Korošec — op. M. Kl.), ljubimo pa take, ki jim današnje stanje ni všeč (komuniste — op. M. Kl.), ker tudi nam (pristašem JNS) ni, kajti državo ljubimo zlasti tedaj (morda je hotel zapisati: samo tedaj — op. M. Kl.), kadar smo na oblasti.«

To zadnje je bilo sicer resnica, ki pa je veljala prav tako kakor za JNS tudi za koroščevsko-natlačenovske klerofašiste. Tudi tista njihova večja ‚svoboda', ki jo je imelo upravno sodišče pod sedanjo vladavino,

pod katero si je drznilo celo razveljaviti odločbe banske uprave o konfinciji vodilnih slovenskih levičarjev, ni bila prav nič večja, kar se bo pokazalo že čez kake tri mesece — januarja 1941.

Vencelj Perko ob vrnitvi iz konfinacije

Ko je 25. oktobra 1940 prišla po konfinirance ljubljanska policija v Bileće in jih potem v posebnem vagonu odpeljala v Ljubljano, kamor so prišli naslednji dan 26. oktobra 1940 ponoči in ostali na tamkajšnji policiji preko nedelje, ne da bi še vedeli, kaj namerava z njimi policija, so bili sodrugi na Jesenicah že obveščeni, da so prišli in so jih pričakovali že v nedeljo zvečer. Zato se je že v nedeljo pred prihodom večernega vlaka zbrala na železniški postaji Slovenski Javornik precejšnja množica, da bi pozdravila Venclja Perka, delavskega voditelja in protizakonito odstavljenega župana občine Koroška Bela, ter Ignaca Kralja, prav tako delavskega borca in protizakonito odstavljenega občinskega blagajnika.

Toda delavci in občani so ju zaman čakali. Morda je bil tudi to vzrok, da pred ponedeljkom 28. oktobra 1940 ljubljanska policija ni hotela odpraviti konfinirancev v svoje domače kraje, ker bi jih povsod pričakale prevelike delavske množice, zlasti v krajih, kakršna sta bila trboveljski premogokopni in jeseniški železarski revir.

Tako sta Vencelj Perko in Ignac Kralj zapustila Ljubljano v spremstvu agenta šele zjutraj in se okrog devetih dopoldan 28. oktobra 1940 pripeljala na Slovenski Javornik, kjer ju je pozdravila množica delavskih žena in deklet s šopkoma rdečih nageljev. Toda policijski agent ju ni pustil izstopiti na njuni domači postaji, ker ju je moral agent izročiti novemu jeseniškemu policijskemu komisarju dr. Hartmanu na Jesenicah. Zato so žene vstopile in se odpeljale postajo naprej — na Jesenice, kjer sta Vencelj Perko in Ignac Kralj, spremljana s policijskim agentom izstopila:

»Od železniške postaje do policije smo šli že kar v povorki. S Kraljem sva stopila pred policijskega komisarja dr. Hartmana z velikim šopkom rdečih nageljev v roki. Komisar nama je sporočil, da bova sedaj pod policijskim nadzorom in da se zato morava vsak dan javljati na policiji. Pripomnil je še, naj bova sedaj pametna, na kar sem mu odgovoril, da je že skrajni čas, da policija pametno postopa . . .« (Jeklo in ljudje/I. str. 344).

Brez dvoma je te besede Vencelj Perko s popolno upravičenostjo izrekel, saj bi jih lahko podprl z nespametnim ravnanjem policije prav v vseh ‚prekrških' in ‚kaznih', ki mu jih je le-ta v minulih petih letih brez osnove izrekla. Vseeno pa se s Kraljem nista hotela ob tej priliki s policijskim komisarjem dr. Hartmanom zapletati po nepotrebnem v prepir, niti se nista nameravala postavljati ta hip zahtevi po javljanju na policiji po robu. Rekla sta le to, da se ne bosta javljala na Jesenicah, pač pa na policijski stražnici pri Pečniku na Javorniku. Toda že naslednji dan se Vencelj Perko ni šel javit, pač pa mu je ta dan — dne 29. oktobra 1940 vročila policija naslednje sporočilo:

»Policijski komisarjat Jesenice
Pov. štev.: 1633/4

Gospod
Perko Vencelj, trgovec
Slov. Javornik št. 102

Po nalogu ministrstva za notranje posle z dne 17. oktobra 1940, ste bili premeščeni iz prisilnega bivališča v Bileći v kraj Vašega rodnega bivališča t. j. na Slov. Javornik.

V smislu prejetih navodil Vam naročam, da se vsak dan ob 11. uri javljate osebno na policijski stražnici na Javorniku in da smete svoje stanovanje zapustiti le, kolikor je to potrebno radi dela in zaslužka.

Brez izrecnega dovoljenja policijskega komisarijata na Jesenicah ne smete zapustiti kraja bivališča in se iz njega oddaljiti.

Žig

Policijski komisar
Hartman l. r.«

To sporočilo je bilo seveda v nasprotju z razsodbo Upravnega sodišča v Celju, vendar se je naslednji dan 30. oktobra 1940 šel Vencelj Perko javit na policijsko izpostavo na Javorniku, ki je bila blizu naselja (pred vojno smo ga domačini imenovali Borovlje) Perkovega doma, da, celo ne preveč daleč od Perkove hiše, tako da se človek skoro ne more znebiti domneve, da so to izpostavo konec leta 1936 po prizadevanju KID nalašč postavili v bližino takrat najbolj vidnega borca za delavske pravice, ki je kot glavni zaupnik delavstva popeljal, kakor vemo, proletariat jeseniškega železarskega revirja v generalno stavko, bil soorganizator stavbinske stavke leta 1936, pa tudi svetovalec pri organiziranju kranjske tekstilne stavke ter s tem užival pri delavstvu spoštovanje, da ga je le-to decembra 1936 izvolilo na volitvah kljub javnemu glasovanju, ko je marsikdo omahoval, ali naj voli po svojem delavskem prepričanju ali po volji tovarniške gospode in režimskih oblastnikov, ki so tedaj že usmerili svoj boj prav proti Venclju Perku, Ignacu Kralju, Viktorju Stražišarju, Francu Ravniku, Franju Federlu, Albinu Piberniku in drugim zavednim delavcem, za župana občine Koroška Bela. Zato so mu dne 29. oktobra 1940 zvečer pripravili podoknico, ki se je je udeležilo tudi mnogo drugih delavcev in občanov z Jesenic in Javornika, da bi tako pozdravili njegovo vrnitev iz Bileće. Vzklikali so mu kot borcu za delavske pravice in županu s strani oblasti nezakonito razpuščenega občinskega odbora Koroška Bela. Potem pa je posegla v podoknico policija in začela s pendreki razganjati pevce in vse, ki so se zbrali pred Perkovim domom. Tako so policaji pretepli tudi nekega sokola in pripadnika NSZ, ki se je vračal mimo Perkovega doma domov in ki se podoknice ni nameraval udeležiti. To ga je tako raztogotilo, da je začel obkladati policaje s priimki, kakršne so za svoje surovo početje zaslužili in naposled med pretepanjem tudi sam vzkliknil: »Živel Perko! Dol z nasiljem!«

Morda je prav ta dogodek podžgal Venclja Perka, da se je šel naslednji dan javit na javorniško policijsko izpostavo, kjer je povedal, da se v skladu z razsodbo Upravnega sodišča v Celju, ki je razsodilo nezakonitost njegove konfinacije v Bileći, s tem pa tudi sedanje konfinacije doma, ne bo javljal in da se bo proti Hartmanovemu odloku pritožil preko svojega pravnega zastopnika na bansko upravo. Tako se je 5. novembra 1940 sestal z dr. Ivom Štempiharjem (kakor sem razbral iz

dr. Štempiharjevega delovodnika o bileški zadevi) in se pogovoril z njim glede pritožbe glede najnovejšega postopanja z njim s strani policijskega komisariata na Jesenicah.

Dne 6. novembra 1940 je dr. Ivo Štempihar prepisal odločbo jeseniškega policijskega komisariata in napisal Perkovo pritožbo na to odločbo, vročeno Perku 29. oktobra 1940 s prejemnim potrdilom:

»Zavoljo potrebe previdnosti vložim proti navedeni odločbi (polic. komisariata na Jesenicah) na kraljevo bansko upravo v Ljubljani

pritožbo

in napram — *drugi in tretji* odstavek navedene odločbe v njenem celotnem obsegu zaradi bistveno pomanjkljivega postopanja in nepravilne uporabe zakona.

Nepravilno in kršitev postopniških načel (načel o postopku) je, da se naslov (polic. kom.) sklicuje na »prejeta navodila«, ker podpisani nisem disciplinsko podrejen kakemu oblastvu, ki je administrativno nadrejeno (mišlj. ban. upr.) naslovu (pol. komisariatu . . .). Oblastva so po obstoječem redu dolžna občevati z državljani v obliki odločb, katerih bistvena vsebina je zakonito urejena. Če ima naslov (polic. kom.) kakršnakoli navodila od mesta, ki je naslovu nadrejen (banovine), je to notranja stvar, ki se mene ne tiče. Če pa je naslov z navedenim mestom odločbe (»prejeta navodila«) hotel obvestiti mene o odredbi nekega oblastva, namenjene meni, bi moral navesti dotično odredbo (o »prejetih navodilih«) . . ., ker bi se na ta način v smislu . . . predpisov spremenil samo v obvestitelja oblastvene odredbe . . .«

Dr. Ivo Štempihar je hotel v Perkovem imenu prisiliti policijski komisariat in banovino, da bi prišla z odkrito karto na dan in dobiti v roke tisti ‚nalog ministrstva za notranje posle z dne 17. oktobra 1940', ki je govorila o Perkovem odpustu iz Bileće verjetno že v skladu z razsodbo upravnega sodišča v Celju, ki pa jo je potem policijski komisariat na Jesenicah verjetno na ukaz banske uprave spremenil zopet protizakonito v nekak ‚hišni pripor' za Perka, ki naj bi smel ‚svoje stanovanje zapustiti le (toliko), kolikor je to potrebno radi dela in zaslužka'.

To odkrito karto je dr. Ivo Štempihar v Perkovem imenu zahteval zato, da bi Perko ‚ne bil v negotovosti', kdo je oblastvo, na katerega se je skliceval policijski komisar dr. Franc Hartman.

»Ker tega sedaj nisem sposoben preceniti, postopniški predpisi pa mi poroštvujejo tako poslovanje oblastev, da sem sposoben preceniti tudi tako vprašanje (o pravno neutemeljeni odločbi policijskega komisarja Hartmana — M. Kl.), je navedena nepravilnost (Hartmanovega ukaza in sklicevanje na »prejeta navodila«) bistvena pomanjkljivost postopanja, zaradi katere je treba napadeno (Hartmanovo) odločbo v tem delu razveljaviti.«

Izvajanje Hartmanove odločbe bi za Perka pomenilo istočasno nemožnost opravljanja poklica ‚trgovca' s premogom, to se pravi človeka, ki se je moral zaradi brezposelnosti zateči k ‚trgovanju' s premogom, ki ga je naročal sam in sam iztovarjal in sam dostavljal tistim strankam, ki so ga naročale pri njem, da se je lahko skromno preživljal podobno kakor njegov sokonfiniranec Ignac Kralj, ki se je po odpustu moral prav tako pečati s »trgovino«, čeprav sta potem oba služila kruh samo ‚v potu svojega obraza' in nista mogla postati nikoli nikakršna trgovca v pravem pomenu besede. Toda že to je leta 1937 zadoščalo, da bi KID rada lansirala med ljudi novice, da so nekateri odpuščeni

delavski zaupniki in komunisti dobili denar iz ‚tuje' roke. Dejstvo je, da so take novice razširjali nekateri desničarski socialno-demokratski funkcionarji, saj med ohranjenimi dokumenti tajne (vohljaške) službe KID najdemo tudi naslednji zapis:

»Pri sejah se je govorilo, da ima neki Sedej (tajnik pri borzi dela ali podobno) v rokah dokaze, da so dobili Perko, Kralj in Federl večje zneske od Tehnične unije. Kakor se je govorilo, dela Tehnična unija na tem, da se v državi zanetijo nemiri in stavke, da se odpovedujejo kolektivne pogodbe, da se odpovedujejo nove ter ne predpisujejo itd. Ti pozivi naj bi izhajali od nemške industrije.«

Tehnična unija je bil center pete kolone na Balkanu in jo je KID, ki je bila s svojimi lastniki sama leglo Hitlerjeve pete kolone, prav dobro poznala. Zato se ji je ta novica pravilno zdela, da je izvita iz trte. To je vedel tudi Lovro Humer, ki je bil zbiralec vohljaških poročil in izplačevalec honorarjev vohljačem. Zato je takrat marca 1937 imel za umestno, da je k temu ‚poročilu' tajne vohljaške službe KID pripisal naslednjo pripombo:

»Od kod ima Sedej te informacije, mi ni znano, tudi teh vesti ne morem prav verjeti; prej bi bilo mogoče, da so ti ljudje prejeli kako podporo od Kominterne, kajti kolikor (jih) poznam, so vse prej kot fašisti.«

Humer je imel v tem prav, kar se tiče ‚fašistov', ni pa imel prav v mnenju, da so omenjeni odpuščeni delavci in delavski voditelji prejeli kak denar od Kominterne. Federl je moral s trebuhom za kruhom z Jesenic, Vencelj Perko (in seveda tudi Ignac Kralj) pa sta se potila vsak po svoje za svoj vsakdanji kruh. Vencelj Perko se je tudi že prve dni po prihodu iz Bileće mučil z raztovarjanjem premoga, saj ga je že prve dni pri tem delu poiskal znani šikaner in vdani režimski hlapec policaj Henrik Jesih in ga opozoril, da bi se moral javiti v tem času na policiji in ne razkladati premoga. Perko bi moral po njegovo pustiti premog in zaradi ‚javljanja na policiji' še nositi dodatne ‚trgovske' stroške za stojnino vagona na železniški postaji, potem pa iti domov, oziroma bi se ne smel ganiti z Javornika, ki je bil del občine Koroška Bela. To se pravi, da bi po Jesihovo in Hartmanovo ne smel niti na Jesenice, ker so bile le-te posebna občina. To pa bi nadalje pomenilo, da bi si ne mogel prislužiti niti tistih dinarjev za vsakdanji kruh. Zato je Jesihu ponovil, da se ne bo javljal in se skliceval na razsodbo upravnega sodišča. To je v Perkovem imenu zapisal dr. Štempihar v pritožbi na bansko upravo, čeprav pri tem ne omenja ne policista Jesiha ne komisarja Hartmana, ki mu je predpisal, kako in na kakšen način ‚sme prebivati v kraju Javornik'.

»Ta kraj je samo del občine Koroška Bela ... (in) se v znatni meri razlikuje celo od delovnega območja naslova (policijskega komisariata Jesenice) samega. Naslov bržčas ni pomislil, do kakšnih posledic lahko privede taka omejitev mojega bivanja, ko (sam) priznava, da imam obrtno pravico trgovca ...«

Policija je v resnici hotela pritisniti na Perka prav s tem: preprečiti mu je hotela boj za goli življenjski obstoj in mu onemogočiti vsak stik z delavstvom in občani. To sta Vencelj Perko in dr. Ivo Štempihar prav dobro vedela:

»Izvajanje odredbe je za mene praktično enako preprečevanju izvrševanja trgovske obrti. Ker pa imam pravico izvrševanja te obrti, je izvajanje odredbe praktično nemogoče. To velja enako za določbo, da se moram dnevno javljati osebno na policijski stražnici na Javorniku, neglede na okolnost, da so zahtevala oblastva v enakih primerih drugje največ dvakratno javljanje na teden.«

Tudi naslednji ‚pouk', s katerim je bilo treba poučiti oblast, je bil v okviru zakonov in bi ga morala policija upoštevati:

»Ker namen konfinacijske uredbe ni v uničenju eksistence osebe, ki jo šteje oblastvo za kršilca reda in miru, temveč ureditev nadzora nad to osebo, je napadena odločba z vsemi temi določitvami o mejah gibanja in bivanja pravno zmotna in se je z njo zakon nepravilno uporabil.«

Tako sta dr. Ivo Štempihar in Vencelj Perko podala oba pritožbena razloga in terjala, da banska uprava v Ljubljani pritožbo pozitivno reši in:

»... napadena odstavka odločbe naslova (polic. kom. Jesenice) razveljavi s tem, da odredi ..., v kakšnem obsegu naj vrši nadzor, vse to s pridržkom, da veljajo kakršnekoli odredbe glede prisilne določitve mojega bivališča le, dokler odločba upravnega sodišča v Celju z dne 16. oktobra 1940, A 145/40-7 ni pravomočna.

Jesenice, dne 6. 11. 1940 Vencelj Perko l. r.«

Pritožbo sta priporočeno oddala.

Kljub sklepu, da se ne bo več javljal na policiji, se je Vencelj Perko javil še enkrat in sicer naslednji dan — dne 7. novembra 1940. Vendar ne zaradi tega, da bi zadostil ‚dolžnosti', marveč zaradi radovednosti glede dogodkov, ki so se zgodili na Javorniku v noči med 6. in 7. novembrom 1940. To je bila namreč noč pred spominskim dnevom za delavstvo vsega sveta zgodovinske Oktobrske revolucije v Rusiji in seveda tudi za proletariat v jeseniškem železarskem revirju, za policijo pa noč posebne opreznosti in lova za trosilci letakov z revolucionarnimi gesli in seveda s poostrenim nadzorom nad ljudmi, kakršen je bil Vencelj Perko, ki je to noč ostal doma, saj je policija s svojimi špiclji prav gotovo oprezala v bližini njegovega doma in bila pozorna na sleherni šum okrog Perkovega doma na Borovljah. Toda v akciji so bili skojevci in drugi zavedni delavci, ki so med policisti imeli na piki prav policista Henrika Jesiha in ga neopaženi zalotili in pošteno ‚premasirali', tako da se je naslednje jutro zjutraj pokazal na cesti ob privoščljivosti večine, ki so ga srečavali, s podplutim očesom in obvezano glavo.

Vencelj Perko o vsem tem ni ničesar vedel. Šele sestra, poročena Trtnik, mu je povedala, da je videla Jesiha z obvezano glavo. Pri mesarju, odkoder se je bila vrnila, so pripovedovali, da je bil na sami Pečnikovi hiši, kjer je bila izpostava policijskega komisariata Jesenice za Javornik in Koroško Belo, izrisan komunistični znak — srp in kladivo, po žicah daljnovoda pa so vihrale rdeče zastavice.

To zadnje je Vencelj Perko pričakoval. Srp in kladivo na samo policijski stavbi pa je bil dokaz, da so policisti vsevprek oprezali, le na ‚lastno hišo' so pozabili. Najbrž so menili, da si na to hišo ne bo nihče upal narisati komunističnih znakov in napisati gesel v pozdrav triin-

dvajsetletnice Leninove boljševiške revolucije, iz katere je tudi proletariat v kapitalističnih državah črpal moč za svoj boj in si utrjeval vero v svojo zmago tudi v lastni deželi.

Prav ta akcija je vzpodbudila Venclja Perka, da se je 7. novembra 1940 ob enajstih dopoldan šel javit na policijsko izpostavo in res našel šefa le-te z obvezano glavo in s podplutbami na obrazu. Perko se je napravil začudenega in vprašal Jesiha »Kaj pa se vam je zgodilo?« Jesih pa mu je jezno odvrnil: »Vi prav gotovo to najbolj veste!« Perko pa je rekel, da tega res ne ve. Jesih pa je vztrajal pri svojem: »Veste, prav dobro veste, da je danes obletnica oktobrske revolucije!«

Ta epizoda pa je bilo zadnje Perkovo javljanje na izpostavi policije na Javorniku. Policist Henrik Jesih ni več sitnaril, čeprav razsodba upravnega sodišča v Celju še ni bila pravnomočna, saj je dne 7. novembra 1940 dr. Ivo Štempihar vložil v Perkovem imenu pritožbo zoper razsodbo Upravnega sodišča v Celju z dne 16. oktobra 1940:

»Zoper razsodbo (odločbo) Upravnega sodišča v Celju ... vloži tožeča stranka (Vencelj Perko) — *pod pogojem in samo za primer, da je proti navedeni razsodbi vložila pritožbo tožena stranka* (banska uprava v Ljubljani) v smislu čl. 37 zakona o državnem svetu in upravnih sodiščih na Državni svet v Beogradu

pritožbo

in napada navedeno razsodbo *samo v obsegu, v katerem je Upravno sodišče v Celju s tem,* da je ugodilo tožbi samo v smeri podrejenega predloga, *vsebinsko* (implicita) *zavrnilo tožbo v smeri glavnega predloga,* zaradi bistvene pomanjkljivosti postopanja in nepravilne uporabe zakona ...«

Dr. Ivo Štempihar je torej napravil pritožbo na Državni svet ne zaradi ‚podrejenega predloga', ki mu je upravno sodišče ustreglo in razsodilo Perkovo, Kraljevo, Benedičičevo konfinacijo v Bileći in konfinacije drugih (Čečeve in Godca) doma kot nezakonite, temveč pritožbo zoper protiustavno uredbo ministrskega sveta z dne 15. decembra 1939 o konfinacijah samih, ki se je upravno sodišče ni upalo lotiti, češ da ‚sodišča ne morejo preizkušati, če so ti ukrepi (omenjene uredbe) v skladu z obstoječimi zakoni ali ne' in se pri tem naslonilo na čl. 116 ustave, po katerem naj bi bilo ‚mogoče spreminjati obstoječe zakone, predpise itd. in izdajati nove, kolikor to zahtevajo javne koristi, do trenutka, dokler se ne snide narodno predstavništvo — skupščina', s čimer je sodišče zamolčalo, da sme take spremembe, a še te v okviru prej omenjenega čl. 116 ustave kraljevine Jugoslavije, vnašati samo kraljevo namestništvo, ne pa ministrski svet, kar je terjala tudi uredba kraljevega namestništva z dne 16. septembra 1939, na katero se je zdaj dr. Ivo Štempihar v Perkovi pritožbi in pritožbi drugih zoper ta del razsodbe Upravnega sodišča v Celju lahko skliceval:

»Kajti če zato, ker se uredba kraljevega namestništva sklicuje na 116 čl. ustave, sodišča ne morejo preizkušati skladnosti uredb ministrskega sveta, izdanih na osnovi čl. 1 uredbe kraljevega namestništva, *z veljavno ustavo in ne* samo z obstoječimi zakoni — potem hoče reči napadena razsodba, da sme ministrski svet izvajati uredbo *neodvisno od ustavnih* in zakonskih *predpisov.*

To pa ni res. Uredba kraljevega namestništva z dne 16. 9. 1939 se ne sklicuje na čl. 116 ustave zaradi tega, da bi se smele z uredbami ministrskega

sveta izdajati novi in spreminjati stari predpisi *neodvisno od ustave*, temveč zaradi tega, ker je kraljevo namestništvo moralo samo imeti *ustavno podstavo za veljavno izdajo* svoje uredbe z dne 16. 9. 1939. Še malo pa ne poteka iz besedila uredbe kraljevega namestništva volja le-tega, da prenese svojo pravico, določeno v čl. 116 ustave, na ministrski svet.«

Dr. Ivo Štempihar je opozoril, da citirana uredba kraljevega namestništva ni vsebovala pooblastila, da ‚sme ministrski svet, dokler se ne sestane skupščina, z uredbami spremljati' ‚obstoječo' ustavo, zakone, naredbe, pravilnike in ostale predpise in izdajati nove, ker bi bilo to spreminjanje ustave, ki je ‚najvišji predpis', veljaven tudi za ministrski svet:

»Uredba ministrskega sveta z dne 15. decembra 1939 o konfinacijah je torej ... protiustavna, njena uporaba pa nedopustna. Konfinacijska uredba bi bila v skladu z veljavno ustavo samo, če bi jo — s takim besedilom, kakršno ima — izdalo neposredno kraljevo namestništvo in če bi se sama direktno sklicevala na čl. 116 ustave.«

Prav zaradi tega bi po pravnih zaključkih dr. Iva Štempiharja moralo upravno sodišče razsoditi tudi proslulo konfinacijsko uredbo ministrskega sveta kot protiustavno in nezakonito. Tak je bil boj za konfinirane in boj proti nasilju, ki je ‚spreminjalo kraljevino Jugoslavijo v eno samo koncentracijsko ‚taborišče' za vse, ki so se postavili fašizaciji države in družbe po robu. O tem se je dr. Štempihar v tem času dopisoval še z dr. Druškovičem, dr. Prodanovićem in dr. Simićem, dne 14. novembra 1940 pa je prejel poziv, da morajo njegovi klientje za pritožbe na Državni svet še doplačati takso.

Istega dne je Vencelj Perko pisal tudi svojemu beograjskemu zastopniku dr. Ivu Ribaru ne samo v zvezi z Bilećo, pač pa tudi v zvezi z nezakonito razpuščenim občinskim odborom na Koroški Beli in 6 dni kasneje prejel dr. Ribarjev odgovor, ki ga citiram v originalu in v celoti:

»Poštovani gospodin
Perko Vencel
Slov. Javornik br. 102
Dravska banovina

Primio sam Vaše drago pismo od 14. XI. 40. i sve sam dobro razumeo.

Prema Vašim obaveštenjima i informacijama, ja ću poduzeti sve što je u interesu Vašem i Vaših drugova.

Molim Vas da mi odmah pošaljete u prepisu odluke (razsudu) upravnog suda u Celju, kao i žalbu protiv one na Državni savet. A dobro bi bilo, da mi pošaljete i prepis žalbe protiv kućne konfinacije.

A tako isto pošaljite mi i prepis Vaše tužbe, odnosno žalbe na Državni savet, po predmetu opštinskog odbora u Koruškoj Beli. —

Molim sve ovo što prije.

Srdačno Vas i Kralja pozdravlja, kao i dr. Štempihara

Vaš
dr. Ribar«

Ker Vencelj Perko ni mogel imeti vseh prepisov zahtevanih stvari, se je takoj obrnil na dr. Iva Štempiharja, ki je na hrbtno stran dr. Ribarovega pisma opozoril, da je že 12. novembra 1940 poslal preko predsednika beograjske odvetniške zbornice dr. Simiću prepis razsodbe upravnega sodišča v Celju, da bi ga ta izročil dr. Ribaru, dr. Prodano-

viću pa prepis pritožbe na Državni svet, kjer jo je lahko dr. Ribar dobil. Priložil je le prepis Hartmanovega policijskega odloka, medtem ko je pritožbo zoper razpust občinskega odbora Koroška Bela poslal dr. Ribaru sam že 22. avgusta 1940, na kar naj ga Vencelj opozori ali pa naj mu pošlje kopijo prepisa, ki jo je imel dr. Ivo Štempihar eno odveč v svojem arhivu. Da pa bi koval železo, dokler je vroče, je dr. Štempihar 24. novembra 1940 sestavil Perkovo tožbo na Okrožno sodišče v Ljubljani, pred katerim je tožil:

1. policijskega komisarja Milana Wohinza, v tem času že policijskega komisarja pri upravi policije v Ljubljani.
2. okrajnega načelnika iz Bileće Milivoja Jojića.
3. bana Dravske banovine dr. Marka Natlačena.
4. dr. Franca Hartmanna, v tem času policijskega komisarja in šefa policijskega in obmejnega policijskega komisariata na Jesenicah.
5. dr. Lovra Hacina, upravnika ljubljanske policije.
6. Državni zaklad kraljevine Jugoslavije, ki ga zastopa državno pravobranilstvo v Ljubljani.

Perkovo tožbo proti navedenim je dr. Štempihar utemeljil, da je prvi toženec Milan Wohinz kot takratni policijski komisar na Jesenicah odvzel tožniku Venclju Perku svobodo ‚brez predhodne sodne odločbe s tem, da ga je dal dne 7. II. 1940 na njegovem domu prijeti ter ga s silo in v spremstvu organov navedenega komisariata odvesti v Ljubljano v policijske zapore upravne policije ter ga tako izročil petemu tožencu — dr. Lovru Hacinu. Ta je ‚držal tožnika (Venclja Perka) v zaporih uprave policije v Ljubljani, ki ji načeluje, do naslednjega dne, ko ga je dal po svojih organih pod okovi v policijskem avtomobilu odvesti kot zločinca na postajo Zalog (in od tam) z vlakom v Bileću, kjer ga je s sodelovanjem drugega toženca (Milivoja Jojića) nastanil v koncentracijskem taborišču'. Vsem tem postopkom je prvi toženec — takratni jeseniški policijski komisar hotel dati videz zakonitosti ‚s sklicevanjem na odločbo čl. 12 a zakona o varstvu varnosti in reda v državi' po besedilu uredbe ministrskega sveta kraljevine Jugoslavije z dne 15. decembra 1939:

»Dokaz (k odstavku I tožbe): pol. pristav Kuovič pri upravi policije v Ljubljani, detektiv Tager pri upravi policije v Ljubljani, odlok prvega toženca (Milana Wohinza) z dne 6. II. 1940, Pov. št. 188/1, zaslišanje strank (Perka, Kralja in Benedičiča).«

V drugem odstavku (II) Perkove tožbe na okrožno sodišče v Ljubljani v zvezi z Bileću je dr. Ivo Štempihar poudaril, da je bivši policijski komisar na Jesenicah Milan Wohinz ‚dobro vedel, da ravna nezakonito'. Bil je vendar jurist in mu je bilo dobro znano določilo čl. 9 ustave, po katerem je policijska oblast smela pregnati državljana iz domovinske občine ‚samo na podstavi sodne odločbe'. Prav tako dobro je moral poznati tudi ‚določilo čl. 120 ustave, ker je uradnik policijske stroke'. Tudi proslule uredbe ministrskega sveta z dne 15. decembra 1939 bi se smel ‚poslužiti samo, če bi razpolagal z razlogi za (svojo) ugotovitev', da so Perko, Kralj in Benedičič motilci reda in miru, to pa

bi moral seveda tudi dokazati z navedbo razlogov, česar pa, kakor vemo že iz prvega dela tega zapisa v prejšnji knjigi zbornika »Jeklo in ljudje«, ni storil, čeprav so ga Vencelj Perko, Ignac Kralj in France Benedičič že ob aretaciji opozorili na to nezakonitost, prav tako pa tudi s svojo redno pritožbo na bansko upravo Dravske banovine v Ljubljani. Dr. Ivo Štempihar je proti temu nezakonitemu ravnanju v II. odstavku Perkove tožbe navedel naslednji dokaz:

»Dokaz: poizvedbe pri policijskem komisariatu na Jesenicah, odlok prvega toženca (Milana Wohinza) kot pod I., redna pritožba tožnika (Venclja Perka) pri tem komisariatu proti odloku, zaslišanje strank.«

V tretjem odstavku je razčlenil nezakonitost ravnanja s konfiniranci s strani okrajnega načelnika Milivoja Jojića v Bileći, ki je ‚kljub njemu spoznavni nezakonitosti ravnanja' policijskega komisarja na Jesnicah Milana Wohinza in šefa uprave policije v Ljubljani dr. Lovra Hacina pri teh nezakonitih dejanjih ‚sodeloval od dne 10. 2. 1940 dalje s tem, da je kot upravnik taborišča namestil v koncentracijskem taborišču v Bileći tudi tožnika, Venclja Perka in seveda tudi druge konfinirance iz Slovenije in drugih predelov Jugoslavije. V primeru zakonitosti konfinacije bi pravno smel po uredbi ministrskega sveta ‚določiti kraj bivanja, način nadzorstva in kretanja', nikakor pa v skladu z zakoni ne bi smel ‚razpolagati z osebo tožnika (Venclja Perka in dr.), z njegovimi predmeti in telesnimi močmi'. Jojićevo dejanje v tej smeri pa je bilo sprto celo s tedanjimi zakoni, prav tako kakor njegov ‚od nikogar in nobenega oblastva podpisani »hišni red«, po katerem so se morali' konfiniranci ravnati ‚pod siceršnjo življenjsko nevarnostjo', saj vemo iz prvega dela našega zapisa, da je ta red predvideval za sleherno neposlušnost uporabo ‚hladnega in vročega orožja'. Takega hišnega reda niso poznale niti kaznilnice, je v Perkovi tožbi podčrtal dr. Ivo Štempihar, nato pa našteval še druga dejanja od žandarskega nasilja, nehigienskih razmer, neužitne hrane, nepitne vode ter do poniževanja konfinirancev ‚z neslanimi zavračanji pritožb zoper (tako) ravnanje'. Mimo tega je dr. Ivo Štempihar v odstavku III Perkove tožbe navedel tudi to, da so jetniki morali žrtvovati iz lastnih žepov po 12.— din dnevno, če so hoteli uživati tako hrano, da so si lahko ohranjali vsaj za silo svoje življenje in se obvarovali hujših bolezni. Kljub temu pa se bolezni niso mogli obvarovati. Pri Perku je navedel, da je v takih razmerah ‚večkrat bolan, živci so mu znatno oslabeli', kot dokaze v odstavku III Perkove tožbe proti Jojiću pa je navajal:

»Dokaz: ‚hišni red' taborišča za konfinirance v Bileći, hišni red kaznilnice v Mariboru in (ženske kaznilnice) v Begunjah na Gor. zaradi primerjave s prvim; Dušan Kermavnar, publicist, Ljubljana, Cesta 29. oktobra 12; Mirko Košir, profesor, Ljubljana, Aljaževa 16; zaslišanje strank.«

Odstavek IV Perkove tožbe je obtoževal Milivoja Jojića, ki je vzdrževal tako konfinacijo, opisano v odstavku III, za Perka, Kralja in še sedem drugih slovenskih konfinirancev vse do 25. oktobra 1940, ko je konfinirance izločil ‚v Bileće došlim organom petega toženca' šefa uprave policije v Ljubljani dr. Lovra Hacina, ki je iz Bileće pripeljane slovenske konfinirance zadrževal v šempetrskih zaporih ljubljanske po-

licije vse do 28. oktobra 1940, ko je Venclja Perka in Ignaca Kralja izročil ‚četrtemu tožencu' Francu Hartmannu, novemu policijskemu komisarju na Jesenicah ‚v prostorih policijskega komisariata'. Ta pa je 29. oktobra 1940 izdal nalog Venclju Perku, da ‚ne sme brez njegovega dovoljenja zapustiti kraja Javornik in da se mora javljati na Javorniku vsak dan ob 11. uri dopoldan', ter se pri tem izgovarjal ‚na višji nalog, ne da bi ta nalog tožniku (Perku) konkretiziral v smislu predpisov z.u.p.'. Kot dokaz k temu odstavku je dr. Ivo Štempihar navedel svoje poizvedbe pri upravi policije v Ljubljani in pri policijskem komisariatu na Jesenicah in Hartmannov policijski odlok Venclju Perku z dne 29. oktobra 1940.

V odstavku V Perkove tožbe pa se je dr. Štempihar lotil glavnega krivca za nezakonito konfinacijo slovenskih komunistov v Bileći ‚tretjega toženca' — bana Dravske banovine in klerofašista dr. Marka Natlačena in v tožbi poudaril, da se je Vencelj Perko v skladu z zakonom in zakonitimi predpisi proti Wohinčevi konfinacijski odločbi pravočasno pritožil na bansko upravo v Ljubljani, ki ji ‚načeluje tretji toženec':

»K sreči je takoj s pritožbo prijavil vnovično zahtevo v smislu čl. 22 zakona o državnem svetu in upravnih sodiščih z napovedjo, da bo vložil tožbo, če (njegova) pritožba (na bansko upravo) ne bo rešena v maksimalnem roku zakona.«

Prav ta Perkova napoved pa je povzročila, da je ‚za razliko od drugih primerov, kjer v pritožbi ni bilo (te) napovedi', da je banska uprava dne 6. maja 1940 na njegovo pritožbo le odgovorila in jo zavrnila, v zavrnitvi pa navedla tudi svoje ‚razloge':

»Dotlej tožnik (Vencelj Perko) sploh ni vedel, zakaj je prvi toženec (Wohinz) izrabil proti njemu uredbo z dne 15. 12. 1939 o konfinacijah oseb, ki motijo javni red in mir. Zavedal se ni nobene kršitve, zlasti ne za čas po 16. 12. 1939, ko je uredba stopila v veljavo, moral ali smel pa si je misliti, da je spregledal kako svoje dejanje v tem smislu. Odločba tretjega toženca (banske uprave) — prva in edina od vseh — izpoveduje razloge, ki so prvega toženca (polic. kom. Wohinza) dovedli do uporabe uredbe proti njemu (Venclju Perku), tretjega toženca (bana dr. Natlačena) pa k potrditvi odločbe prvega toženca (Wohinza). Kajti ta odločba tretjega toženca se vsaj potrudi opravičiti, zakaj pritožbo (sedanjega) tožnika (tožbe Wohinza, Jojića, dr. Natlačena, dr. Hartmanna, dr. Hacina, Državni zaklad na okrožno sodišče v Ljubljani) zavrača . . .«

Ta dr. Štempiharjeva odvetniška finesa je bila potrebna, da je lahko naslednji stavek o nezakonitosti in ničnosti razlogov banske uprave dobil večji učinek in zadel nezakonitemu postopanju bana in drugih večji udarec, zakaj ‚Z NAVEDBO TEH RAZLOGOV . . . JE BILO JASNO, DA RAZLOGOV SPLOH NI BILO IN DA JE BILO CELOTNO RAVNANJE(s konfiniranimi v Bileći) NEDVOMNO NEZAKONITO,

»Škoda tožnika (Venclja Perka) pa škoda, ki je nastala in nastaja še vedno (vzrokov) nezakonitega poslovanja državnih uslužbencev.
Dokaz: odločba tretjega toženca z dne 6. 5. 1940, II 2. št. 1660 3, dr. Hubad Josip, načelnik upravnega oddelka banske uprave v Ljubljani, zaslišanje strank.«

V odstavku VI je dr. Ivo Štempihar zapisal, da tožnik (Vencelj Perko) še sedaj ni na ‚prejšnji svobodi', to je na prostosti, kakršno je

užival pred konfinacijo, in tako naperil tožbo proti novemu jeseniškemu policijskemu komisarju dr. Francu Hartmannu — četrtemu tožencu v sedanji Perkovi tožbi, vloženi na Okrožno sodišče v Ljubljani:

»... Za odločbo četrtega toženca z dne 29. 10. 1940 o hišni konfinaciji na Javorniku je treba omeniti, da jo je četrti toženec izdal potem, ko je objavilo časopisje dne 17. in 18. oktobra 1940 — po cenzuri obvezno poročati zgolj resnico — da je bila tožnikova (Perkova) konfinacija pri Upravnem sodišču v Celju razveljavljena kot nezakonita ...«

Iz tega stavka je tudi razvidno, zakaj je dr. Ivo Štempihar takoj po razpravi v Celju obvestil tisk (»Jutro«) in preko Čačinoviča mariborski »Večernik« o tem, kako je upravno sodišče v Celju razsodilo nezakonitost konfinacije v Bileći. Demokratična javnost, ki se je borila proti fašizaciji države, je morala biti obveščena o umazanosti klerofašističnih oblastnikov v Slovjeniji. Moralna klofuta, ki so jo le-ti dobili, je bila hkrati vzpodbudna za nadaljnji boj demokratičnih sil v Sloveniji in Jugoslaviji proti silam, ki bi rade zrinile slovensko in jugoslovansko delovno ljudstvo v svoje fašistične ojnice. Ta boj še zdaleč ni bil končan, saj se oblast, temelječa na nezakonitosti in na zakonih uzakonjene krivice še vedno ni zamajala in je ob tej moralni klofuti pokazala samo nekakšno užaljenost, ki naj bi jo čutili tudi drugi ‚slovenski' ljudje ob tem, kaj vse dopušča sedanja oblast — celo oprostitev rušilcev sedanjega reda in Jugoslavije, ne da bi zato trpeli upravni sodniki posledice, kakor so jih za časa vladavine JNS v Sloveniji občutili ‚tisti, ki so razglasili nezakonitost konfinacije ljudi', ki so soustanavljali Jugoslavijo, to je sedanjega ministra za prosveto dr. Antona Korošca, bana dr. Natlačena itd., kar bi rad z že citirano notico dosegel klerofašistični večernik »Slovenski dom«.

Toda vrnimo se k Perkovi tožbi, kakor jo je sestavil dr. Ivo Štempihar, ki je utemeljeval kršitev zakonitosti s strani dr. Hartmanna z razsodbo upravnega sodišča v Celju, ki je Natlačenovo odločbo o potrditvi Perkove konfinacije (in seveda tudi konfinacije drugih) razsodilo kot nezakonito in s tem razveljavilo konfinacijo v celoti:

»... odločba tretjega obtoženca (se) razveljavi zaradi nezakonitosti, pri čemer je upravno sodišče ... tudi vse druge odločbe prvostopnih oblasti (torej polic. komisariata) v tej zvezi oznamenovalo kot take, ki delijo usodo odločbe tretjega toženca (bana Natlačena).

Dokaz: odločba upravnega sodišča v Celju z dne 16. 10. 1940, A 145/40-7, dr. Ivo Štempihar, odvetnik na Jesenicah, dr. Helij Modic, odvetnik v Ljubljani, zasliševanje strank.«

Potem je dr. Ivo Štempihar analiziral škodo, ki jo je v tem času zaradi nezakonitega postopanja utrpel Vencelj Perko in zahteval, da sodišče poskrbi za poravnavo te škode, za katero je bil soodgovoren tudi šesti toženec Državni zaklad kraljevine Jugoslavije kot pravna oseba.

Enako tožbo je dr. Štempihar vložil tudi za Kralja in Benedičiča ter druge svoje kliente in sodruge. Do razsodbe pa ni prišlo, ker je oblast delala v tem času že nove načrte, kako bi zavrla dejavnost komunistov in preprečila razmah protirežimskega in protifašističnega gibanja, saj je nameravala ‚vključiti' Jugoslavijo v ‚Hitlerjev novi red

v Evropi' in se kljub odporu ljudskih množic priključiti državam osi, ki so si z vojno podredile Evropo in prenesle vojni požar tudi na Balkan z Mussolinijevim napadom na Grčijo.

Zaključek

Dr. Ivo Štempihar je pravilno predvideval, da se banska uprava v Ljubljani pod banom dr. Markom Natlačenom ne bo sprijaznila z razsodbo Upravnega sodišča v Celju v zadevi konfiniranih v Bileći. In res je 27. novembra 1940 prejel obvestilo, da je banska uprava v Ljubljani vložila pritožbo zoper razsodbo v Perkovi zadevi na Državni svet Kraljevine Jugoslavije, kamor se je pritožil, kakor že vemo, v Perkovem imenu tudi njegov zastopnik dr. Štempihar proti tistemu delu razsodbe Upravnega sodišča v Celju, ki je opravičeval ravnanje prvostopenjskih oblasti v skladu s proslulo uredbo z dne 15. decembra 1939, oziroma v katerem se je Upravno sodišče imenovalo, da v teh zadevah ni pristojno razsojati, ali je ta uredba s členom 12 a) ustavna ali protiustavna, zakonita ali nezakonita v skladu z obstoječimi pravnimi normami.

O obeh pritožbah je Državni svet Kraljevine Jugoslavije razpravljal že 3. decembra 1940, torej neverjetno hitro, če upoštevamo dolge mesece, preden je o podobnih pritožbah zoper odločbe banske uprave začelo razpravljati celjsko upravno sodišče. V oddelku I Državnega sveta so predsednik Državnega sveta Kraljevine Jugoslavije Živko Jovanović in člani Milisav Ivanšević, Nikola Krstić, Nikola Kovačević, dr. Zlatko Čuvaj in delovodja — referent Jan Osojnik razpravljali ‚o pritožbah Banske uprave v Ljubljani in drugega pritožnika Venclja Perka, delavca z Javornika' zoper razsodbo Upravnega sodišča v Celju in ‚u ime Njegovog Veličanstva Kralja Petra II.' (navajam po srbskem originalu — M. Kl.) obe pritožbi zavrnili kot ‚neosnovani', to se pravi, da je Državni svet Kraljevine Jugoslavije potrdil razsodbo Upravnega sodišča v Celju z dne 16. oktobra 1940, ki je razsodilo protizakonito ravnanje z Vencljem Perkom, Ignacem Kraljem, Francem Benedičičem in drugimi bileškimi konfiniranci.

To razsodbo pa je Perkov zastopnik dr. Ivo Štempihar prejel šele 9. januarja 1941. V tem času pa so se zgodile v zunanji in notranji politiki kraljevine Jugoslavije stvari, ki so dale slutiti, da njena vlada pripravlja nov udarec proti zavednemu delavstvu in drugim protifašističnim silam v državi, potem pa se po zgledu Madžarske, Romunije in Bolgarije pridružiti tudi uradno k osi Rim-Berlin, saj sta Nemčija in Italija vedno bolj pritiskali na Jugoslavijo, da bi jo vpregli v svoj voz, tokrat tudi zaradi neuspehov, ki jih je doživljala italijanska vojska na fronti v vojni proti Grčiji. V sami Jugoslaviji pa je sredi decembra 1940 odjeknila novica o smrti slovenskega klerofašističnega ‚firerja' dr. Antona Korošca, takratnega predsednika senata in prosvetnega ministra Cvetković-Mačkove vlade. Klerofašistični vrh v Sloveniji je hotel to smrt spremeniti v splošno ‚slovensko ljudsko žalovanje' za ‚velikim voditeljem Slovencev'. V ta namen so pripravljali v Ljubljani velike pogrebne slo-

vesnosti, prorežimski občinski odbori pa so sklicevali žalne seje. Tako sejo je sklical tudi jeseniški župan Valentin Markež, izvoljen z borimi nekaj glasovi večine na takratni občinski listi JRZ, a so udeležbo na tej seji odklonili vsi odborniki, izvoljeni na listi slovenskega delovnega ljudstva razen socialnega demokrata Ivana Čelesnika, ki se je po letu 1936 skupnemu boju delavstva različnih prepričanj za delavske pravic in družbene spremembe že zdavnaj odtujil in jim oponiral, kjerkoli je mogel (SMRJ itd.). Vsi drugi, med njimi tudi krščansko socialni odborniki z Liste delovnega ljudstva pa so žalno sejo za dr. Antonom Korošcem* bojkotirali in o tem izdali tudi javno sporočilo:

»Na žalni seji občinskega odbora na Jesenicah, sklicani za dne 16. decembra 1940 po občinski upravi ‚za pokojnim g. dr. Antonom Korošcem, predsednikom senata in prosvetnim ministrom' so podali spodaj navedeni občinski odborniki sledečo izjavo:

Gospodu Valentinu Markežu, županu na Jesenicah, dne 16. 12. 1940.

Podpisani se ne udeležimo današnje žalne seje za pokojnim prosvetnim ministrom dr. Antonom Korošcem, ker jo smatramo *zaradi razmer v zadnjih letih* za stvar kluba občinskih odbornikov Jugoslovanske radikalne zajednice (jugofašistične, v slov. klerofašistične organizacije — op. M. Kl.).

Pri vsem spoštovanju, ki ga čutimo do mrtveca, ter ob priznanju pokojnikovega dela pri nastanku Jugoslavije prepuščamo objektivni zgodovini oceno pokojnikovega dela, ki bo segalo čez strankarski okvir . . .«

Ta odstavek so zapisali zaradi pietete do smrti človeka, ki je po smrti dr. Janeza Evangelista Kreka zaslovel zaradi majniške deklaracije leta 1917 in kasneje kot pobornik in slovenski voditelj za ustanovitev Jugoslavije, a se je takoj pokazal kot najtrši nasprotnik teženj zavednega slovenskega in jugoslovanskega delavstva, se omadeževal celo z njegovo krvjo, zlasti po letu 1935 pa kot notranji minister v Stojadinovićevem fašističnem režimu ni niti na katoliških slovesnostih dopuščal izobešanje slovenskih zastav, ki jih je prepovedal že Živković, in s tem razočaral celo množico svojih nekdanjih pristašev. Ti so začeli razmišljati o pravem ‚slovenstvu' tega oblastnika in naposled prisluhnili raje komunistom, ki so združevali najprej delavstvo različnih svetovnih nazorov v akcijsko enoto v boju za delavsko stvar in v boju proti poizkusom fašizacije delavskih organizacij s pomočjo ZZD, nato pa tudi delavsko-kmečke množice in demokratične izobražence, kakršna sta bila na primer na Jesenicah dr. Ivo Štempihar in dr. Aleš Stanovnik. Tako je začela že takrat ubirati objektivna zgodovina slovenskega naroda delavsko raz-

* dr. Koroščeve roke so se omadeževale z delavsko krvjo že aprila 1920 s pokoljem na Zaloški cesti ob zadušitvi vsejugoslovanske stavke železničarjev in drugih prometnih delavcev in čigar ukaze ob snetju slovenskih zastav ob štiridesetletnici katoliškega delavskega prosvetnega društva na Jesenicah avgusta 1936 in ob bojevniškem slavju na Brezjah ter njegov boj proti vsenarodnemu združevanju v času Hitlerjeve aneksije Avstrije proti grozeči nacistični nevarnosti na naših mejah so odvrnile precejšnje množice katoliških Slovencev od tega ‚velikega slovenskega voditelja', še prej pa nasilni zlomi tekstilnih in stavbinskih stavk, torej stvari, ki jih je ta ‚slovenski voditelj' povzročil na škodo slovenskega delovnega človeka in ki mu jih ni bilo mogoče odpustiti tudi ob njegovi zagonetni smrti. Prav zaradi tega odborniki s prej navedene liste niso mogli občinski žalni seji na Jesenicah prisostvovati.

redno pot (tako kakor je predvideval že Ivan Cankar) mimo dr. Antona Korošca in njegovih oprod dr. Marka Natlačena, dr. Albina Šmajda in podobnih, ki so se kasneje znašli na poti izdajstva lastnega naroda kot netilci bratomorne vojne, nasilniki in rablji v službi Mussolinija in Hitlerja, ob kateradva je objektivna zgodovina postavila tudi dr. Antona Korošca in njegove naslednike.

Tako črne podobe, kakršno je naslikala objektivna zgodovina o dr. Antonu Koroščcu, morda v tistem času niso slutili niti tisti, ki so dr. Korošca že tedaj ocenjevali kot najbolj reakcionarnega slovenskega politika, oziroma so njegov lik in podobo prepustili objektivni zgodovini, kakor so o tem zapisali tudi jesniški odborniki z Liste slovenskega delovnega ljudstva v svoji utemeljitvi, zakaj se ne morejo udeležiti ‚žalne seje', kajti:

»Slovenski narod kot celota pa bo svojo sodbo (o dr. Koroščcu) toliko preje mogel izreči, koliko preje *bo nastopila za Slovence narodna, družbena in politična svoboda . . .*«

Tako je bilo rečeno v tej utemeljitvi v času, ki je postajal za narode Jugoslavije, zlasti pa za slovenski narod, vedno bolj usoden. Zato je bilo treba odkloniti tudi udeležbo na žalni seji za dr. Antonom Koroščem in tako pokazati, da rešitev slovenskega naroda ni v fašizmu, marveč prav v združevanju slovenskih demokratičnih sil pod vodstvom delavskega razreda in v boju teh sil proti sleherni vladajoči politiki, ki bi rada vpregla naš narod in vse naše narode v fašistični voz v notranji in zunanji politiki. Sodbo o tem bo lahko izrekel slovenski narod sam kot celota, kadar bo nacionalno, družbeno in politično svoboden, to pa se pravi, kadar se bo ločil od sil, ki so mu narodno, družbeno in politično svobodo onemogočale.

»Našo odsotnost (na žalni seji) izvolite smatrati ne kot omalovaževanje pokojnikove osebe (to bo tako ali tako sodila in obsodila objektivna zgodovina po njegovih dejanjih in posledicah njegove politike), temveč kot *izraz našega prepričanja,* da je tudi zasluge političnih pokojnikov in njihovo delo mogoče pravilno ocenjevati samo v (nacionalni, socialni in politični) svobodi.

Z odličnim spoštovanjem: dr. Ivo Štempihar l. r. zase in odsotnega Ivana Stojana, dr. Aleš Stanovnik l. r., Ivan Bernard l. r.«

Potem je v poročilu o tem dejanju še rečeno:

»Žalne seje se je izmed deseterice opozicionalnih občinskih odbornikov udeležil samo Ivan Čelesnik, ki se prišteva k socialnim demokratom in predstavlja sam za sebe svoj klub. Bil je obveščen o nameri ostalih opozicionalnih občinskih odbornikov, da izostanejo, in naprošen, da izrazi svoje mnenje o tem.

Ob zaključku poročila o bojkotu žalne seje za dr. Koroščem — pobudnik za ta bojkot je bil dr. Ivo Štempihar — pa je še rečeno, da ‚g. župan Markež zgoraj omenjenega pisma na seji ni prebral, češ da ni tega treba'.

Tako je mineval december. Nekako za Silvestrovo 1940 pa je dr. Ivo Štempihar prejel obvestilo od dr. Iva Ribara iz Beograda, da bo v začetku januarja prišel z družino v Radovljico in bi se tako lahko videli. Obiska v Radovljici naj bi se dr. Štempihar udeležil s soprogo, s seboj

naj bi pa povabil v dr. Ribarovem imenu še Venclja Perka in Ignaca Kralja, seveda tudi s soprogama. Vencelj Perko je bil tega povabila vesel. Ker pa ni bil oženjen, a je bila pri njem na obisku njegovo dekle učiteljica Pepca Žugićeva in je šla tistega januarskega dne — bilo je 6. januarja 1941 z njim v Radovljico.

O tem srečanju sta mi tovariša Pepca in Vencelj Perko, preden sem začel pisati ta zapis o Bileči, povedala marsikaj lepega in zanimivega. Z dr. Ribarom in njegovo soprogo je prišel v Radovljico tudi njun sin Ivo Lola Ribar, Perkov sokonfiniranec iz Bileće in generalni sekretar Zveze komunistične mladine Jugoslavije (SKOJ). Na srečanju sicer ni bil prisoten, dr. Ivo Ribar ga je opravičil, da je Lola šel ‚smučat', Perko pa ga je razumel, oziroma vsaj domneval je, da je bilo ‚smučanje' samo izgovor za kako Lolovo srečanje s slovenskimi voditelji SKOJ, ki jih je bilo treba pripraviti za nove naloge v skladu s V. vsedržavno konferenco KPJ, ki se je vršila v času Perkove konfinacije v Bileći in ki sta se je kot delegata jeseniškega okrožja udeležila komunista Jože Ažman iz Nomenja in Tomaž Godec z Bohinjske Bistrice.

Naj je bilo kakorkoli, že sam ta podatek, da je bil generalni sekretar Zveze komunistične mladine Jugoslavije januarja 1941 v Radovljici, je zgodovinsko pomemben podatek za zadnji obisk Ive Lole Ribara v Sloveniji. Njegova mati je pripovedovala takratni Perkovi zaročenki Pepci Žugičevi, kako so jo v času, ko so Iva Lola aretirali in odgnali v Bileću, spraševale žene, s katerimi je skupaj intervenirala za izpust internirancev, in se čudile, kako se more ona zavzemati za preproste ljudi. Niso razumele, zakaj se je Lola pridružil ljudem, o katerih so govorili, da so komunisti, pa tudi tega ne, da je sama organizirala akcijo za pomoč konfiniranim v Bileći potem, ko ji je Lola pisal, da v Bileći ni sam, marveč so tam tudi njegovi tovariši, še bolj kakor on potrebni hrane, zdravil in drugih, za življenje potrebnih stvari. No, in tako je organizirala sama nabiralno akcijo za konfinirane v Bileći in odpremljala zaboje materiala. »Da, sanduke, cele sanduke, je rekla, »se tovarišica Perkova spominja njenih besed, prav tako pa tudi besed, s katerimi je mati Iva Ribara zavračala začudenje tistih iz visoke beograjske družbe, ki so se čudili njenemu početju. »Rekla je,« tako se spominja tovarišica Perkova, »mi smo stari in moramo iti za mladimi in ne mladi za nami,« je izrazila prepričanje, da njen sin dela prav in da je to, kar dela on in njegovi tovariši, prihodnost, »Takrat ni nihče slutil, da Lola, pa tudi njegov brat Jurica in mati te prihodnosti ne bodo dočakali in da bodo svoja življenja žrtvovali za svobodo.«

O teh stvareh so se pogovarjale žene dr. Štempiharja in Kralja ter takratna Perkova zaročenka Pepca Žugičeva in žena dr. Ribara, moški pa so se pogovarjali o takratnih perečih problemih Dr. Prodanović in dr. Ribar pa tudi dr. Štempihar, Vencelj Perko in Ignac Kralj so se zavedali, da njihovega boja še ni konec. Režim je z razpustom razrednih sindikalnih organizacij že pokazal, da ne namerava pri svojih načrtih fašizacije Jugoslavije popustiti, baje je pripravljal nova konfinacijska taborišča v različnih krajih države in nameraval spraviti vanje vse,

ki bi se protivili njegovemu pristopu k osi Rim-Berlin. Ustava, čeprav še daleč od resnične demokratične ustave, je samo prazen papir, prav tako zakoni.

To je spoznal tudi Vencelj Perko v vseh svojih pravdah, tudi o razsodbi Državnega sveta Kraljevine Jugoslavije, ki je potrdil razsodbo Upravnega sodišča v Celju, ki je v ‚imenu kralja Petra II.' razsodilo nezakonitost njegove konfinacije. To je bil vsekakor pogum posameznih sodnikov, o katerih je sam zapisal (»Jeklo in ljudje«/I, str. 344):

»Take razsodbe sodišč ... pričajo, da so bili tudi tam ljudje, ki so upali soditi po svoji vesti in s tem pomagali osvetliti gnilobo, brezpravje in nasilje takratne družbe.«

Toda razsodbe same, čeprav po vesti pravične, niso stvari same prav nič popravile in spremenile:

»Sodišče je razsodilo, da so bili mandati delavskih zaupnikov nezakonito odvzeti, a jih nismo dobili nazaj. Nadalje je razsodilo, da smo bili nezakonito odpuščeni iz tovarne, a nismo dobili dela; razsodilo je, da je bila konfinacija nezakonita, a smo kljub temu ostali pod policijskim nadzorstvom. Iz sodnih ugotovitev izhaja, da je bil razpust občinskega odbora (Koroška Bela) nezakonita, pravica občanov pa ni bila povrnjena.«

Taka je bila (in je še danes) buržoazna družba, ki se je pod Cvetković-Mačkovim režimom že zatekla k fašističnemu načinu vladanja. Dr. Aleš Stanovnik je po naključju zvedel od policijskega komisarja dr. Hartmanna, da se Perko v bodoče ne bo več izmazal, ker ga bodo vpoklicali v Ivanjico kot vojaškega obveznika, čeprav ni bil nikoli vojak. Zato se je po dr. Stanovnikovem nasvetu Vencelj Perko za nekaj časa umaknil z Jesenic. Vseeno pa ga niso vpoklicali, pač pa je tokrat tak ‚vpoklic na vojaške vaje' prejel njegov prijatelj, sodrug in pravni zastopnik dr. Ivo Štempihar. To je bilo brez dvoma maščevanje bana dr. Natlačena in njemu podobnih od Ljubljane preko Radovljice in Jesenic za moralno klofuto, ki jo je klerofašistični ban in kasnejši izdajalec slovenskega naroda dr. Marko Natlačen prejel z razsodbo Upravnega sodišča v Celju, pa tudi s svojo pritožbo na Državni svet, ki jo je dal dr. Štempihar takoj publicirati. Tudi Ivanjica — ali natančneje Međureće pri Ivanjici — je bila enako nezakonito početje Cvetković-Mačkovega režima, toda proti tej nezakonitosti se ni več dalo boriti s civilnim pravom. Ti vpoklici so bili ‚vojaški vpoklici na orožne vaje, na katere je bil ‚za nedoločen čas' vpoklican tudi dr. Ivo Štempihar skupaj z desetinami zavednih jeseniških delavcev in protifašistov.

»... za nedoločen čas,« je pisal v svojem pismu Venclju Perku 21. januarja 1941, »na vojaške vaje v Ivanjico, ki je kakor smo izvedeli v teku zadnjih konferenc v Radovljici (to je: na obisku pri dr. Ribaru in dr. Prodanoviću), *eden izmed krajev s posebnim namenom.* Z Jesenic odidem dne 23. t. m. ob 10. uri. Mislim, da se še kaj vidiva. Svoj čas bom moral izrabiti, da najdem nadomestnika in ga uvedem. V ta namen grem danes popoldne v Kranj (verjetno k dr. Vilfanu —M. Kl.). Jutri bom pa ves dan pospravljal ...«

Tako je zapisal, nato pa dodal za podatek, ki je bil doslej neznan. Med vpoklicanimi je bila tudi Tončka Čečeva, čeprav ženske niso bile vojaške obveznice:

»V zvezi s vpoklici moški á la Kralj, Apih, jaz je zanimiv priloženi odlok glede Čečeve, ki je ženska.

S pozdravi dr. Štempihar.«

S tem je dr. Ivo Štempihar končal svoj predvojni boj za pravice delavskega razreda. Zdaj je bil konfiniran sam in zanj in za druge slovenske, srbske in makedonske konfinirance so nadaljevali boj drugi, on sam pa se je zapisal v zgodovino jeseniškega (pa tudi slovenskega) delavskega in ljudskofrontovskega gibanja prav s pravdami, ki jih je vodil nesebično in brez odvetniškega dobičkarstva za pravice protizakonito odpuščenih delavskih zaupnikov, za pravice občanov nezakonito razpuščenega občinskega odbora Koroška Bela, za pravico nezakonito konfiniranih v Bileći, in še z vrsto drugih pravd proti nasilju KID, jeseniške policije, okrajnega glavarstva, banovine, sodišč, skratka proti nasilju predvojne oblasti, kar je mogoče razbrati že iz prve in tretje knjige zbornika »Jeklo in ljudje«. Že ti fragmenti iz njegovega delovanja nam dokazujejo, da je bil z mislijo, srcem in delom na strani delavskega razreda, bil njegov boj, dočakal njegovo osvoboditev, za vse to pa doslej prejel premalo priznanja in zadoščenja, ki ga ni nikoli terjal vse do svoje smrti. V času NOB je izgubil v zadnji ofenzivi na IX. korpus sina Sašo, propagandnega referenta XXXI. divizije. Naj bo zato ta zapis o njegovem boju za osvoboditev konfiniranih iz Bileće skromna oddolžitev spominu velikega človeka in borca, ki je odšel ob svoji smrti vse pretiho in vse preveč pozabljen od nas.

Skupina nekdanjih internirancev v Bileći in njihovih svojcev pred spomenikom NOB na Trebinju.

Emil Cesar

NEZNANI ZAPISI REVOLUCIONARNIH PESMI, NASTALIH v MEDJURECJU

V ponovnem pregledovanju drobnega rokopisa zvezka, ki so ga kot nadomestilo za dnevnik pisali Tona Arzenšek, Karel Destovnik-Kajuh in Janez Platzer, šoštanjski rojaki ter osebni in politični prijatelji, v taborišču Medjurećje pri Ivanjici v Srbiji, sem dobil pobudo za pričujoči prispevek. Zapisi važnejših dogajanj o življenju v taborišču so nastajali, po vsej verjetnosti z namenom, da ohranijo kot najverodostojnejši dokaz nasilja, nenavadni način življenja, ki ga je uvajal po s pridom uporabljenih metodah nemških in italijanskih fašističnih sosedov in uzakonjal v svojem boju s komunisti vladni režim kraljevine Jugoslavije. Prav s tem, da z dogodki čimbolj avtentično seznanijo naše ljudstvo in ga opozorijo hkrati na nove metode v boju s svojimi političnimi nasprotniki, pa se razkriva optimizem in neuklonljiva borbenost. Zvezčič hrani Marija Weingerlova, ki mi ga je znova ljubeznivo dala na vpogled. Za to in zaradi tega, ker nam je ohranila nekaj dragocenih primerov kulturnega ustvarjanja delavcev komunistov v taborišču, to pa je toliko večje vrednosti, ker jih doslej nisem zasledil zapisanih v revolucionarnem pesniškem izročilu, se ji na ta način še enkrat najlepše zahvaljujem.

Opozoril bi rad na tri pesmi iz omenjenega zvezčiča, ki jih doslej nisem zasledil ne omenjenih in ne objavljenih. Pesmi so toliko večje vrednosti, ker moremo z njimi obogatiti kulturno tvornost revolucionarnega slovenskega delavstva in s tem podobo njegovega boja v predvojnem obdobju. Hkrati ga prepuščam tistim glasbenim in drugim strokovnjakom, ki so si zadali plemenito in hvaležno nalogo to gradivo zbirati, ga preučevati ter ga takega očuvati in ga dati v trajno last kot sestavni del naše zgodovine, da nadaljujejo delo, poiščejo melodijo in pridejo po preudarnem preverjanju morda še do drugih podrobnosti, katere meni niso znane. Te pesmi so v bistvu in predvsem dokaz bojevniške neuklonjivosti osveščenega slovenskega proletarca, hkrati pa so tudi dokaz najplemenitejših teženj njegove ustvarjalnosti v plemeniti besedi, ki se je pri posameznikih, zlasti še v svojski situaciji, izrazila z zares nadpovprečno izpovedno močjo. Na sploh ima ta izpoved veliko karakterističnih črt s poznejšim ljudskim ustvarjanjem v obdobju narodnoosvobodilnega boja. Sicer pa moramo ob tem razmišljanju

tudi zapisati, da je prav ob revolucionarnosti delavskega gibanja, v času med obema vojnama, doseglo slovensko ljudsko ustvarjanje svoj idejni vrh.

In končno želimo pobuditi z zapisom tiste internirance, ki se podrobnosti v zvezi z navedenimi pesmimi še spominjajo, da odgovorijo na vrstvo vprašanj, saj moramo prav v tem krogu iskati odgovor na vprašanje, kakšna je bila melodija medjurečke himne, delo slovenskega avtorja.

Ko sem iskal ustrezne razlage za pesmi, sem se uveril, da so doslej največ gradiva o taborišču v Medjurečju objavili, še več pa zbrali, na Jesenicah, pri čemer pripada pomembna zasluga Mihi Klinarju, ki je izjave nekaterih pričevalcev izoblikoval. Nekaj tega je objavljenega v Železarju 1959. leta, nekaj od tega pa mi je izročil Miha Klinar v rokopisu in ga v zapisu tudi upoštevam. Tudi njemu se ob tem ponovno zahvaljujem za odstopljeno rokopisno gradivo.

Seveda se ob tem postavlja vprašanje, kje je vzrok za njihov nastanek? Zadovoljiti se bomo morali, kljub želji po določenem odgovoru, predvsem s sklepanjem. Vsekakor pa drži, da je bilo pobud za ustvarjanje v taborišču veliko. Oglejmo si pobliže vsaj najpomembnejše:

— Pomembno izhodišče za pisanje predstavlja stopnja zrelosti vsakega izmed interniranih. Vsakdo se je dobro zavedal, kje je vzrok nasilnemu preganjanju in kakšna mora biti oblika boja proti njemu.

— Izrednega pomena za borbeno razpoloženje je bila tudi odzivnost javnosti, ki je budno spremljala transport ves čas njegove poti. Potrjevala jih je v prepričanju, da niso osamljeni, da je za njimi vse pošteno delovno ljudstvo ne le v Sloveniji, temveč po vsej Jugoslaviji. Da je bilo res tako, samo nekaj primerov, ki morejo v celoti prepričati tudi današnjega, od dogodkov odmaknjenega človeka.

Nič novega ne bomo povedali s tem, da je za resnični pomen »orožnih vaj« po zaslugi komunistov izvedela napredna slovenska javnost. Pač pa se mi zdi potrebno opozoriti na nekatere premalo znane podrobnosti, iz katerih moremo razbrati izraze ogorčenja do režima in hkrati skrb za usodo interniranih, ki je spremljala njihov odhod. Tako so bile na Jesenicah in na Koroški Beli ceste kar posute z letaki s protifašističnimi gesli. Bilo jih je, po pripovedovanju očividcev toliko, da so imeli žandarji »dovolj opraviti, da so letake, v kolikor jih ljudje niso pobrali in prebrali, pospravili«.[1] Na Javorniku pa je v času, ko so čakali vpoklicani na prihod vlaka, množica, ki je spremljala odhodnike, vzklikala Sovjetski zvezi, Komunistični partiji Jugoslavije, protestirala nad fašizmom in zahtevala delavsko oblast. V Ljubljani so nameravali gorenjski interniranci v demonstrativnem sprevodu oditi po mestu, vendar je ljubljanska policija namero preprečila s tem, da je vlak zastražila. Kot se spominja Lovro Albreht, so bila gesla, ki so jih vzklikali čakajoči Ljubljančani, še bolj revolucionarna kot na Jesenicah, interniranci pa so jim odgovarjali s petjem Internacionale. Za njimi jo je povzelo ljudstvo na postaji in za železniškim zidom na ulici. Ker je bila policija v nastopu proti Ljubljančanom brez moči, je poskrbela,

Skupina ‚vpoklicancev' pred hotelom v Ivanjico (foto Andrej Prešeren)

SEZNAM INTERNIRANIH V IVANJICO PO SLIKI T 139

Sedijo v prvi vrsti:

Avgust Rozman
Viktor Kejžar
Feliks Koprivnik
Janez Kos
Anton Klemenc
Jakob Rabič
Franc Zevnik
Ignac Skumavc

Sedijo v drugi vrsti:

Ignac Kralj
Franc Jerala
Anton Noč
Tomaž Godec
Andrej Prešeren
Franc Rozman
Stane Osvald
Leopold Stražišar

Stojijo v tretji vrsti:

?
?
Jože Stražišar
Edo Giorgioni
?
Matija Sranc
Valentin Vister
Pavel Stravs
Anton Thaler
Jože Finžgar
Martin Noč
Alfonz Oblak
Janez Tavčar
Ciril Grintov
Viktor Stražišar
Pavel Martinjak
Janko Mulej
Ludvik Benedičič
Stanko Demšar
Florjan Jensterle
?

Stojijo v četrti vrsti:

Rudolf Pančur
Janez Egart
Lovro Albreht
Konrad Šivic
Cej
Karel Destovnik
Tona Arzenšek

Stojijo zadaj:

Rok Vergelj
Franc Sirc
Viktor Arzenšek
Vinko Noč
Matija Verdnik
Alojz Vilman
Jože Mavc
?

da je vlak, kolikor je bilo le mogoče hitro, zapustil postajo. S tem je hotela preprečiti nadaljnje zbiranje in demonstracije, hkrati pa so aretirali trinajst demonstrantov. — V rudarskih Trbovljah je ravnanje krajevnih orožnikov, zaradi posebnega reagiranja internirancev dobilo humoristični prizvok: ko so orožniki Trboveljčanom prepovedali peti Internacionalo, so se le-ti hitro znašli in namesto nje začeli peti državno himno. Prav smešno je bilo, ko so morali orožniki sredi največje vneme, kako s puškinimi kopiti čim učinkoviteje zatreti revolucionarnost delavstva, obmirovati in se s puškami postaviti v »stav mirno«.

Demonstracije pa z odhodom iz Slovenije niso prenehale. Po vsem znanem moremo trditi, da so bili ti izrazi ogorčenja, na primer v Srbiji, bolj konkretni, usmerjeni v pomoč in lajšanje trpljenja.

V Beograd so se pripeljali v jutranjih urah z osebnim vlakom, zvečer istega dne pa so nadaljevali pot proti Užički Požegi. Večina slovenskih internirancev si je ogledala filmsko predstavo, katero so za njih organizirali beograjski komunisti. Ti so prihod Slovencev v dvorano pozdravili z vzkliki, kmalu pa se je pozdravljanje sprevrglo v splošno manifestacijo bratstva, in končno v demonstracijo proti ustaljeni državni notranji in zunanji politiki. Ko pa se je na filmskem platnu pojavila podoba Lenina, je dvorana zahrumela od navdušenja. — Medtem ko je demonstracija v kinu v celoti uspela, se naslednja, bila naj bi na železniški postaji pred odhodom v notranjost Srbije, ni posrečila. Morda jo je policija predvidela, zaradi česar je zastražila postajo

Andrej Prešeren v Ivanjici

in nadzorovala vsakogar, ki je šel na peron. Interenirance so nato s silo stlačili v železniške vagone četrtega razreda (živinske vagone s klopmi) ozkotirne železnice in jih odpeljali proti Užički Požegi, kjer so izstopili, nato pa nadaljevali pot v Arilje in v Ivanjico.

Tudi v Užički Požegi je internirance iznenadil prisrčen sprejem — pripravili so jim ga tamkajšnji komunisti. Prebivalci so jih pričakali z vozmi, da jim ni bilo potrebno prenašati prtljage do šole v Ariljah, kjer so prespali. Pa tudi iz Arilj v do dvajset kilometrov oddaljeno Ivanjico niso prepešačili. V Ivanjici so ostali interniranci tri dni in domači komunisti so poskrbeli, da so čas, preživet v tem kraju, prebili v hotelu.

Od tu se je ohranil dokument, ki tudi zaradi sugestivne in zgovorne geste Karla Destovnika-Kajuha — stisnjene pesti — razkriva izredno revolucionarnost in borbeno povezanost kolektiva. Fotografija je delo člana jeseniške skupine internirancev Andreja Prešerna iz Gorij pri Bledu. Kot zanimivost povejmo, da je omenjeno in druge fotografije prenesel iz Ivanjice na Jesenice Lovro Albreht, razvil in razmnožil pa jeseniški fotograf Weiss. Fotografijo so nato prodajali komunisti na Jesenicah, z izkupičkom pa pomagali družinam interniranih.

— Odločilnega pomena za bogato kulturno življenje v taborišču je bilo tudi nepopustljivo stališče interniranih komunistov, ki si niso pustili vzeti pravice do duhovnega življenja. Pri tem ima veliko zaslug vodstvo taborišča, ki so si ga izvolili iz svojih vrst interniranci sami.

Znano je, da so slovenski interniranci — po izkušnjah tedanjih komunistov, sad prebridkih spoznanj, pridobljenih v preganjanjih, že na poti proti Beogradu, izvolili svoje vodstvo. Čeprav nam vir pojasnjuje namen ukrepa, je navedba informatorja, naj bi skrbelo, »da ne bi izgledali kakor kakšna anarhistična tolpa«, nepopolna. To prav gotovo ni bil poglavitni razlog in namen za njegovo izvolitev, temveč le ena izmed nalog v času zadrževanja transporta v Beogradu, pomembna zlasti za tiste, ki v mestu niso imeli svojcev ali prijateljev in mesta niso poznali. Zato bi sodili, da so bile te naloge trenutno aktualne in bile zaradi nejasnosti položaja omejene na najnujnejše. Že ob kolikor toliko natančnejših vesteh o usodi internirancev pa si je zastavil nove, pomembnejše in dolgoročnejše naloge: zastopati in ščititi interese internirancev pred taboriščno komando. Menim, da je bila najvažnejša naloga odbora v Medjurečju potegovati se za to, da priznajo vsem internirancem status vojakov, kar je dopuščal tudi način njihovega vpoklica. Prav to je bil njihov najmočnejši argument, s katerim so svoje pravice po osebni svobodi utemeljevali.

Po vsem znanem moremo trditi, da je odbor, izvoljen izmed internirancev, svojo nalogo v celoti in z uspehom izpolnil. Navzven se je uspeh take organiziranosti kazal v številnih nastopih, ki so se končali v korist internirancev in vplivali na znosnost življenja v taborišču. Tako so odklanjali vsakršno delo, ki ni bilo v korist internirancev in njihovega življenja v taborišču. Kot interniranci so se uprli vojaškemu urjenju. Svojo tretjo zmago pa so dosegli s tem, da so si zaradi

slabe hrane priborili, ob podpori tovarišev iz Bosne in Makedonije, lastno kuhinjo, katero so tudi sami nadzorovali. Sami so si organizirali ambulanto, v njej sta delala dr. Jože Potrč in neki zdravnik iz Skopja.

Navznoter pa se je kazalo delo v zahtevi, da se orožnikom prepove vstop v bivalne prostore internirancev, kar je omogočilo bogato in nekontrolirano partijsko in kulturnoprosvetno življenje. Izoblikovali so kolektiv, v katerega so se vključili vsi interniranci. Pomen kolektivizma pa se je kazal tudi drugače. Viden je bil na kulturnem delu v taborišču, o čemer nas uverjajo že omenjeni zapisi pesmi v zvezku, ki so ga pisali Arzenšek, Destovnik in Platzer, saj razkriva vse spoštovanje in upoštevanje svojskega literarnega ustvarjanja. — Partijska organizacija pa ni omejevala svojega dela le na taborišče, temveč je kljub stražam in kontroli navezovala stike s prebivalci iz okoliških vasi, vplivala na politično usmerjenost domačinov, jih pridobivala za politično delo ter jih tako pripravljala na poznejši boj v letih okupacije.[2] Tako je bilo taborišče, zaradi bližajočih se vojnih dogodkov, resnična šola revolucije v najširšem pomenu besede. S tem namenom so organizirali pestro družabno življenje s predavanji in kulturnoprosvetne večere. Pomena takega dela so se v polni meri zavedali, sistem so vsebinsko izpopolnjevali in, ker je rastel iz lastnih potreb, so ga močno cenili. Razumljivo, da rezultati niso izostali. »Naš logor prireja ob nedeljah prireditve na prostem,« je sporočal v zvezi s tem Rudi Ilec iz Ptuja. »Program: pesmi, recitacije, kratki prizori, makedonska, bosanska in slovenska srca podžiga enotnost v borbi za novo bodočnost. Ginjeni smo ob pesmih Volge, Bilečanke, Međurečke itd. Ob večerih poslušamo predavanja, ki nam razjasnjujejo narodna vprašanja naših južnih bratov, kot je razjasnil Sperans narodno vprašanje Slovencev. Tako sem šele v logoru spoznal jasno, da so nas v gimnaziji zmotno poučevali.«[3] Od Slovencev je 1. februarja sodeloval na eni takih prireditev s kratkim pregledom slovenske književnosti Miško Kranjec. Predavanje je bilo zelo poljudno in je trajalo kako uro, nakar je sledila debata.[4] Vendar pa ni bilo to njegovo edino predavanje v taborišču, o čemer nas pouči v omenjenem sestavku Justin Ažman. — Ob tem velja zapisati, da so v taborišču proslavili podelitev Prešernove nagrade mesta Ljubljane Mišku Kranjcu.

Spomin na prisrčno slovesnost nam je ohranil Justin Ažman v prispevku Iz spominov na internacijo v Medjurečju:[5] »9. II. 1941 smo pri večernih, radijskih poročilih zvedeli, da je naš Miško Kranjec prejel od Mestne občine ljubljanske nagrado za svoje književno delo. Takoj smo zbrali deputacijo dveh Makedoncev in dveh Slovencev, da mu čestitajo. V baraki, kjer je prebival, smo zvedeli, da v sosednji baraki vodi diskusijo o položaju viničarjev iz Haloz in Slovenskih goric. Izročili so mu umetno brušen steklen pepelnik, izdelek našega tovariša steklarja Jožeta Straška«. Pozneje, ko so tudi iz časopisja izvedeli o podelitvi nagrad, pa je to novico razglasil Justin Ažman po vseh barakah. — Vest so sprejeli z največjim navdušenjem, pisateljev uspeh jim je pomenil hkrati tudi idejno zmago slovenskih komunistov.

V to razvejeno kulturno-prosvetno in politično delo se je vključil tudi Karel Destovnik-Kajuh in smo prav v zvezi s podrobnejšim pregledom

navedenih pesmi naleteli na nove dokaze za tako trditev. Doslej smo vedeli, da je Kajuh nastopil s svojimi pesmimi na dveh takih prireditvah. Hkrati pa je s pesmima, zajetih iz lastnih čustev in doživetij ostalih interniranih tovarišev, postal morda tako nehote njihov pesniški glasnik (Iz Medjurečja I in II). Nekatere podrobnosti, ki jih odkrivajo na novo odkrite pesmi pa dopuščajo domnevo, da je bil Kajuhov pesniški in odporniški delež v taborišču še večji.

Mimo predavanj aktualne vsebine po posameznih barakah, z globokimi družbenimi analizami kot jih omenja Rudi Ilec, so imeli še redne skupne prireditve, o katerih bi sodili, da so bile vsebinsko pestrejše. Prav te pa najbolj zgovorno razkrivajo pravo in polnokrvno podobo tistega življenja, ki so si ga uzakonili sami taboriščniki. Take prireditve so bile stalne, menda zvečer, z ustaljenim programom, v katerih so se seznanjali s političnimi vestmi iz domovine in tujine. Vsako tako prireditev je zaključila vedra »agencija Bodice«, ki je v vezani besedi obdelala tedanje politične dogodke doma, izvzeli pa niso niti lastnega življenja v taborišču. Poslušalcem jih je z napevom posredoval Jože Babič, ki je skraja te prireditve pripravljal, pozneje, po njegovem odhodu, pa Justin Ažman.[6] Pesmi, ki jih navajamo, pa dajo slutiti, da so morda za »agencijo Bodice« pripravljali svojo opesnjene prispevke tudi drugi, kar je po vsem povedanem mogoče.

Pogoji za kulturno ustvarjanje so bili torej vzpodbudni, kritiki prizanesljivi. Zato ni čudno, da so se pisanja lotevali tudi tovariši, ki morda na pesnenje dotlej niso mislili in so tudi sedaj želeli samo na svojski

Politična ura v Ivanjici

način prispevati k splošnemu iskrenemu idejnemu vzdušju v življenju taborišča.

— Za nastajanje pesmi v taborišču je bilo vzpodbudno tudi spontano usvajanje umetnih revolucionarnih pesmi. Bilećanka, ki jo najdemo tako v omenjenem zvezku kot v Ilčevem pismu pa je prav gotovo vplivala na nastanek podobne himne Medjurećke. Ljudska pesem, nastala tudi med interniranci, se ni pokoravala tipičnim lastnostim ljudskega ustvarjanja, ki ga zasledimo tudi v obdobju slovenskega narodnoosvobodilnega boja. Njen verz in stil dokazujeta, da jo je pisala pesnenja nevešča ali vsaj manj vešča roka slovenskega delavca komunista, za katerega je značilna, poleg idejne osveščenosti, tudi večja splošna razgledanost. Rekli bi, da je ta pesem, kljub temu, da je pisana v agitacijskem jeziku, nastala iz potrebe in notranje nuje hkrati. Vse to so bile osnove, za katere menim, da so bile izhodiščne za aktivno pesniško delo v taborišču.

Vir, ki nam doslej prvič določno govori o idejnih osnovah revolucionarnega delovanja v taborišču je že nekajkrat omenjeno pismo Rudija Ilca Zvonku Sagadinu. V njem se tudi prvič srečujemo ob njegovi pripombi, ki meri tudi na idejni učinek, »da so ginjeni ob pesmih«, v Medjurećko. To, da jo imenuje takoj za rusko pesmijo Volga, Volga in za Bilećanko, ki je bila vsaka po svoje za internirance pomembna, nas samo prepričuje, da je bila Medjurećka zelo popularna in pomembna, prava himna ter v tem smislu tudi komponirana. Hkrati je bilo pomembno in vzpodbudno tudi to, da so se vsakodnevna večerna srečanja vseh internirancev odvijala po vsebinsko ustaljenem programu. Podatek je toliko pomembnejši, ker moramo ob doslej neznanih pesmih določiti, kaj bi od našega gradiva v ta okvir sodilo.

Za datiranje nastanka navedenih pesmi nimamo oprijemljivih virov. Za izhodišče se ne moremo poslužiti niti Ilčevega pisma Sagadinu, ker ni datirano. Zato se moramo vsaj za toliko časa, da ne dobimo drugih virov, poslužiti le okvirnega datiranja. Ker je Medjurećko v dnevnik zapisal Karel Destovnik-Kajuh, ki je bil v taborišču tri tedne, od 28. januarja do 15. februarja 1941 in ker menim, da so tudi drugi zapisi pesmi nastali prav tako v omenjenem razdobju, sodim, da so nastale pesmi kmalu po njihovem prihodu v Medjurećje in da je bil njen avtor Slovenec. (Čeprav so vse tri navedene pesmi delo slovenskih avtorjev pa se mi zdi potrebno to posebej poudariti pri Medjurećki zato, ker je postala pesem glasnica vseh internirancev.) Mimo tega, da je bila pesem glasnica na silo odtrganih od doma in svobodnega življenja ter bila torej že dovolj zgovorna, je k njeni popularnosti odločujoče prispeval — predvsem v pevnem smislu — pevski zbor, ki ga je v taborišču vodil inž. Gerl, »človek, ki je bil pred tem že šest let na robiji v Mitrovici«.[7]

Taboriščna himna se glasi:

MEDJURECKA

Zdaj smo tukaj v Medjurećju zakopani
in odrezani smo od sveta.
Iz vseh krajev in dežel smo tu izbrani
mi, ki nočemo krivic, gorja.

A prišel bo čas,
ko ves svet bo naš
in takrat vsakdo
živel bo lepo.

Nas v barake so lesene zdaj zajeli,
da preprečili bi svoj propad,
ali mi smo vsi pogumni, smeli,
v srcih naših je prepolno nad.

Tisti pa, ki še
na svobodi ste,
stopajte krepko
v novi svet naprej.

Pesem Medjurečka je stilno optimistična in dvodelna. Prvi del vsake kitice razkriva resnično stanje v taborišču, refren pa je komentirani odgovor njih samih in v širšem smislu tudi poziv vsem onim, ki delijo podobno prepričanje z interniranimi na prostosti. Ta misel je v refrenu, nepobitna in krepka.

Ob tem se zastavlja nehote vprašanje, kdo je njen morebitni avtor, čeprav smemo predvidevati, da jih je bilo lahko več in da je pesem prav lahko tudi kolektivno delo. Dokazov za to sicer ni. Pri njenem nastanku so lahko sodelovali Jože Babič, Justin Ažman, pevovodja inž. Gerl, pomembni kandidat za njeno uglasbitev, če pa že to ne, pa je lahko mnogo prispeval k njeni popularnosti. Končno je bil med interniranci tudi pesnik Karel Destovnik-Kajuh, saj nam primerjava z njegovim pesniškim

Politična ura

opusom vsiljuje domnevo, da je pesnik pri nastajanju Medjurećke pomembno sodeloval. Na tako sklepanje nas navajajo nekatere miselne in stilne posebnosti v pesmi. Oglejmo si jih podrobneje: Verza kot sta »Zdaj smo tukaj v Medjurećju zakopani« (prvi verz prve kitice) in »Nas v barake so lesene zdaj zajeli« (prvi verz druge kitice) sta motivno in stilno zelo podobna verzu »tu smo med samo gorovje zajeti« (drugi verz tretje kitice) pesmi Iz Medjurećke I. Tretji in četrti verz v refrenu druge kitice »stopajte krepko — v novi svet naprej« pa nas spominjata na refren v Pesmi XIV. divizije, katere avtor je bil tudi Karel Destovnik-Kajuh. Dokaz za Kajuhovo avtorstvo pa s tem še ni podan in ne prepričevalen, zlasti še, ker vemo, da je pesnika — sicer ne velikokrat, kljub temu pa moramo imeti pri presoji avtorstva to v vidu — inspirirala za lastno izpoved pesem kakega drugega avtorja. Otipljiv dokaz za sodelovanje Karla Destovnika-Kajuha pri pisanju Medjurećke dobimo predvsem v četrtem verzu druge kitice »v srcih naših je prepolno nad«, saj se s tako formulacijo misli srečujemo v Kajuhovi pesmi že pred njegovim odgonom v Medjurećje in to kar dvakrat: v petem verzu druge kitice Naše pesmi (»skrivati premnogo nad«) in pa v drugem verzu tretje kitice iste pesmi (»biti mlad in poln nad!«), kar sicer še ne more zadostovati za trditev, da je avtor pesmi Karel Destovnik-Kajuh, vendar pa je s tem dokazano vsaj to, da je pri nastajanju Medjurećke pesnik aktivno sodeloval. Pač pa moremo trditi, da se je izredno uspešnih izkušenj predvojne revolucionarne množične pesmi, s katero se je pobliže seznanil v Medjurećju in hkrati spoznal njeno premišljeno grajenost, pesnik poslužil in pozneje s pridom uporabil (če bi bil avtor pesmi Medjurećka Karel Destovnik-Kajuh, so ga morali izkušnejši tovariši opozoriti na izrabo vseh efektnih miselnih in glasbenih možnosti) pri pisanju Pesmi XIV. divizije, kar kaže prav refren, ki je bil tak, da je osvojil slehernega pevca in poslušalca pesmi hkrati.

Prepričan pa sem, da ta razmišljanja niso dokončna. Prav gotovo bodo vzpodbudila k pisanju sodobnike in smemo se nadejati, da bomo tako prišli do odgovora na vsa zastavljena vprašanja.

Sicer pa je bil refren kot oblika za aktivizacijo in mobilizacijo množic v tem času močno priljubljen, kar dokazuje tudi druga pesem namenjena petju, brez naslova, katere prvi verz se začne: Nas spravil Natlačen je semkaj . . ., z izredno domiselno izrabljenim refrenom: Ivanjica, Ivanjica . . ., zadnja dva verza »a mi se vrnemo nazaj — svobodni vsi« so kot simbolični izraz bojne neuklonljivosti in kot sklepni odgovor še enkrat ponovili.

Tudi ta pesem govori o povzročiteljih preganjanja, odkriva podrobnosti o življenju interniranih v taborišču, prisotna pa je tudi skrb za domače in njihovo eksistenco. Kako pereč in žgoče zasidran je bil v mislih internirancev ta problem, dokazuje prav to, da so se ob tej misli tako pogosto ustavljali, vendar kljub temu ne izzveneva v malodušno moledovanje, temveč v borbeno izzvenevajočo obtožbo povzročiteljev. Večina med njimi so bili družinski očetje samohranilci in jim je bila z nasilnim odgonom odvzeta skrb za preživljanje družine. Ta borbenost,

grajena skozi celotno pesem, doseže svoj idejni vrh v zadnji kitici, kjer ob zgledu ljudstva Sovjetske zveze izzveni v neomajni odgovor interniranih, ne le da v boju za rušenje kapitalističnega režima vztrajajo, temveč da ga nadaljujejo še z večjo močjo. Zato sprejemajo preganjanje kot del svojega konstruktivnega boja za pravičnejši svet. S to mislijo vzpodbujajo tudi žene, ki okušajo trpljenje zaradi preganjanja njihovih mož, še po drugi socialni plati. Pesem se glasi:

Nas spravil Natlačen je semkaj
in Cvetković, Kulovec, Krek,
nabasali z nami so vlake,
poslali nas doli na jug.
Ivanjica, Ivanjica,
tu tabor naš je zdaj,
a mi se vrnemo nazaj,
svobodni vsi.

Nastanjeni smo po barakah,
v pregradah po štiri ali pet,
Makedonci, Bosanci, Slovenci
in treh banovin vsi vprek.
Ivanjica . . .

Ostale doma so nam žene,
z lačnimi otroci v skrbeh
in starši in bratje in sestre.
Krivic kdaj bo narod otet?
Ivanjica . . .

Že temelje nove zgradili,
so bratje na vzhodu boreč,
vztrajajte v borbi z nam', žene,
gradimo svobode si svet.
Ivanjica . . .

Tudi avtor te pesmi ni znan, se pa pesem po kvaliteti od Medjurećke razlikuje. Ustaviti se moremo zlasti ob zadnjih dveh verzih v refrenu

»a mi se vrnemo nazaj
svobodni vsi«,

ki bi dopuščal domnevo, da je tudi pri njej sodeloval pesnik Karel Destovnik-Kajuh, vendar so te navedbe premalo oprijemljive, da bi jih mogli že sprejeti kot dokaz.

S tretjo pesmijo so se po vsej verjetnosti seznanili interniranci v okviru tistih recitacij, ki so jih vključevali v program »agencije Bodice« z namenom, dvigati politično zavest. Pesem je aktualna, saj posega v spremembe vodstva JRZ, ki je nastala po smrti voditelja te stranke na Slovenskem dr. Antona Korošca. Kaže nam ga kot pobudnika zamisli o internaciji in ga zato obtožuje. Pesem podcenjujoče govori o njegovih naslednikih Kreku in Kulovcu, skrajno njihovo podcenjevanje in politično nesposobnost izraža s tikanjem, njune politične zmožnosti pa razkriva z brezglavostjo, kateri bosta zapadla v času bližajočih se odlo-

čitev. Pesem izzveneva v obsodbo in grožnjo v tem smislu, da z odgonom komunistov niso zlomili njihove bojne aktivnosti in da je boj s takimi administrativnimi ukrepi prešel v novo fazo, saj se bodo interniranci vrnili domov ne idejno zlomljeni, temveč prekaljeni in obogateni. Pesem se zaključuje bojno učinkovito, z ironičnim zasukom, s priznanjem nemoči vladajoče stranke, položenem v usta enega izmed omenjenih dveh klerikalnih mogotcev.

Prav po njeni dodelanosti in tehtnosti teksta sodim, da je bila pesem ena izmed tistih, ki so bile vključene v večerni agencijski program. Vendar te nedodelanosti poslušalci niso občutili tako, kakor bi jo občutil ob sami recitaciji. Vedeti moramo, da je bil njen pomembni del melodija, ki je besedilo spremljala. Po besedilu bi sodili, da je bila melodija razgibana. Njeno učinkovitost je morda še povečevala mimika in gestikulacija posredovalca, saj jih je ta oblika agencijskih poročil, tako bi menili, tudi zabavala. Sicer pa naj govori pesem sama:

Tone je Koroš'c poginil
in zapustil testament.
Ko ga vid'la je jereza,
je zavpila: »Sakrament.
Dobro je pogruntal stari.
Rdečih se otresemo,
tajno spišemo naredbo,
v vojsko jih oblečemo.
Naj se tam le fejst nažro
in golazni nabero,
da le nam računov
mračnih ne podro.
Juhej, to bo še fletno!
Juhej, to bo prijetno,
ko se drhal, drhal,
drhal rdeča izgubi!«
Vzel hudič je že Korošca
brez poslednjih tolažil,
ker se je preveč nakrokal,
Kulovec mu bo sledil,
z muko je postal minister,
cilinder tikvi naredil.
Še bo nosil on tornister,
si svoj nos rdeči bo hladil.
Z Ivanjice pisma vro,
komisarji jih bero,
Kulovcu poročajo,
da le prehudo
rdeča garda se krepi.
In Kulovec zastoka,
joj, to pri nas bo joka,
ko rdeča garda pomnožena
povrne se domov.

Dejstvo, da so bile pesmi zapisane v dnevnik, kljub temu, da je bila zadnja verzifikacijsko dokaj nebogljena, pa prav gotovo dokazuje, kaj jim je pesem v taborišču pomenila in kako so jo cenili.

S tem pa prav gotovo verzifikacijska tvornost med interniranci v Medjurečju ni zaključena. To nam dokazuje tudi zapis revolucionarne pesmi v srbohrvatskem jeziku pesmi Gubčeva, ki je dotlej večina slovenskih komunistov ni poznala in se je srečala z njo prvič šele v taborišču.

Hkrati pa smo prišli tako tudi do zanimivega drobca v spoznanjih o verzifikaciji Karla Destovnika-Kajuha, ki nam hkrati odkriva zakonitost grajenosti in izvor tako svojevrstne pesmi kot je njegova Pesem XIV. divizije. Pesem je izredno uspela ne le v Kajuhovem pesniškem opusu, temveč med vsemi podobnimi pesniškimi glasnicami naših partizanskih enot, in kar je toliko večje vrednosti, teh ni bilo malo. Prav tu pa se je spet pokazala vrednost izkušenj, ki si jih je pridobil pesnik Kajuh v tradiciji revolucionarnega predvojnega, v trpljenju porojenega pevskega izročila.

OPOMBE

[1]Lovro Albreht, Orožne vaje, Železar 1959, št. 11, 12 str. 284.
[2]Tine Noč, Spomini na Ivanjico, rokopis.
[3]Pismo Rudija Ilca Zvonku Sagadinu. Pismo hrani ptujski muzej pod inv. št. 1322.
[4]Po dnevniških zapiskih, ki so jih pisali Tona Arzenšek, Karel Destovnik-Kajuh in Janez Platzer.
[5]Gorenjska v borbi za svobodo, Kranj 1961, št. 4, str. 18.
[6]Justin Ažman, omenjeni vir, Gorenjska v borbi za svobodo, Kranj 1961, št. 4, str. 18.
[7]Tine Noč, Spomin na Ivanjico, rokopis.

Karel Destovnik-Kajuh

IZ MEĐUREČJA

I

Vojaška svetilka bledo razsvetljuje barako.
Trudni tovariši legli so v svoja ležišča,
trudni od misli svobodnega vrišča,
ki napolnjuje jim žilico vsako.
Zaspali so vsi, le jaz še bedim
in mislim na tebe, ki vsa si z menoj,
čeprav ni rok tvojih ob meni nocoj,
rok belih in drobnih, ki jaz jih želim.
Veš, draga, težko nam je tukaj živeti,
tukaj smo med samo gorovje zajeti
in stražniki čuvajo nas z bajoneti.
Pri vas je življenje, tam bije se boj,
tam se borite za kruh, za obstoj,
delo je v vas, a pri nas nepokoj.

II

Zunaj je bajen večer,
v mlakah se luna blešči,
reka šumljaje v dolino polzi,
v dolgih, lesenih barakah je mir.
Vsak se pomaknil je k luči in piše:
materi sin, ki ji z doma premlad je odšel,
ženi delavec, ki z rova je semkaj prišel,
sveča pa čudne podobe po stenah si riše.

OBČINSKA KNJIŽNICA
JESENICE

Miha Klinar

ČRNA KORAČNICA

Koraki, koraki — bobni mrtvaški,
po cesti koraka pod sivo čelado
z oholim korakom kot za parado
ohola smrt.

Nebo ni več sinje. Trdo je kot jeklo.
Pomlad je umrla sredi pomladi.
Blodni oblaki kot v baladah mrtvaki
tavajo, tavajo čez jekleno nebo.

Zakaj se je v hipu vse spremenilo?
Zakaj več pomladi ne vidi oko?
Zakaj so se češnje, komaj vzcvetele,
v bele mrtvaške prte odele?
Zakaj so se mlade sanje osule?
Zakaj otrdelo je v jeklo nebo?

Barve, še včeraj vse svetle in žive,
postale so sive kot v megleni jeseni,
da se mi v dušo je tesnoba vselila,
tesnoba, ki v srcu mladost je zdrobila —
mladost, ki bi morala šele vzcveteti,
pa je brez cvetja morala umreti
osemnajstletna mrtva mladost.

Na cesti koraki — bobni mrtvaški,
pod sivo čelado ohola smrt.

(Jesenice, maja 1941)

Ivan Jan

ANDREJ PREŠEREN — VEZ MED DVEMA VOJNAMA

Prešernova mladost sodi v čas nastajajočega kapitala in s tem porajanja mladega delavskega razreda.

V tistem času se je Prešeren učil kovaške obrti, nakar se je zaposlil pri KID. Tovarna je zaposlovala tudi vse več Gorjancev, katerih najvidnejši med naprednimi je postal Andrej Prešeren. Prenašanje pridobljenih pogledov, znanja in revolucionarnih izkušenj z Jesenic med svoje tovariše in znance ter gorjansko okolico, to je bilo najpomembnejše, zaradi česar je Andrej Prešeren v prvem prebujanju Gorjancev najvidnejša revolucionarna osebnost. Mladi Prešeren je med delavstvom kmalu vzbudil pozornost, kajti na vsakem koraku se je potem, ko je spoznal osnovne ideje socializma, tudi sam pridružil temu gibanju na

Andrej Prešeren, po domače Remarjev Andrejc iz Grabna

Jesenicah ter v domači okolici sodeloval v takratnih naprednih akcijah. Tako je Prešerna zajelo v tovarni novo življenje, ki je bilo zvezano z učenjem, študijem, prebiranjem knjig, udeleževanjem na sestankih in na kulturnem področju. V domačem okolju je hkrati s tem za te napredne ideje vneti Andrej postajal voditelj mladine. Prek njega in drugih tovarišev je jeseniška tovarna izžarevala napredno razredno gibanje, ki se je kazalo tudi v kulturnih prireditvah in delu. Ti začetki segajo že v dni pred prvo svetovno vojno, ki se je začela leta 1914. Tedaj je tudi dvajsetletnega Prešerna doletela mobilizacija. Vojna je močno posegla v to generacijo, v ljudeh s socialističnimi nazori pa je še bolj razvnela revolucionarnost. Oktobrska revolucija je med to vojno — 1917. leta — načela novo zgodovinsko poglavje. In ko so se vojaki, ki so morali služiti in umirati za razpadajočo avstroogrsko monarhijo, pod revolucionarnimi vplivi in siti klanja vračali domov, so v novi državi hoteli za delovnega človeka doseči pravičnejšo ureditev.

V Gorjah so tudi zapljuskali valovi tega nemira in se kazali v poskusih, da bi vzpostavili svojo oblast, ter v nejasnih zahtevah po njej. Nemiri v prvih povojnih letih so se tako zaostrili, da so se nekateri domači vojaki, ki so bili med vojno predvsem doma, skrivali pred zrevoltiranimi ljudmi, ki pa še niso bili dozoreli za temeljitejši, globlji in trajnejši poseg. To je bilo bolj ali manj spontano reagiranje na vojno in na vse, kar jo poraja, navdihnjeno s prevratniškimi idejami Oktobra. Med tistimi, ki so se morali skrivati pred razdraženimi ljudmi, je bil tudi takratni župnik. Tudi Prešeren je sodeloval v teh nemirnih dneh, ki pa niso trajali dolgo: prišli so novi orožniki in prisilili ljudi k mirovanju.

Nekaj časa po vojni je v Gorjah učiteljeval takrat 25-letni Stane Žagar — 1921—22. leta — že ves prežet z revolucionarnimi idejami, ki je navezoval stike tudi z dve leti starejšim Andrejem Prešernom. To je bila sicer kratka in nejasna doba, vendar so tudi od tega sodelovanja ostale otipljive brazde.

Prejšnji vojaki, ki so se tolkli za tuje koristi in bili ogoljufani za lepše življenje, so svoje nepotešene proteste in nejasne misli o delavski oblasti v veliki meri začeli utapljati tudi v pretiranem pijančevanju. Med tistimi, ki so bili vneti in agilni organizatorji gibanja abstinentov, je bil eden najbolj gorečih Andrej Prešeren. V ta čas sodi tudi ustanovitev delavsko prosvetnega društva »Svoboda« v Sp. Gorjah — marca 1923 — ki si je poleg drugih nalog zadalo tudi razvijanje boja proti alkoholizmu. Tajnik odbora te prve »Svobode« je postal njen soustanovitelj Andrej Prešeren, kar je bilo povsem logično nadaljevanje glede na njegovo dotedanje prepričanje in delo. Poslej prek »Svobode« nastaja knjižnica, ki je bila prav pri Prešernu, širi se kulturno-prosvetno delo in z njim napredne ideje. Zveza z Jesenicami je tako trdna, da imajo tudi tam Prešerna za svojega. To je bilo v duhu prave solidarnosti in povezave. Prešeren je predsednik in najagilnejši razširjevalec protialkoholne akcije, je strasten bralec naprednih knjig, propagator marksističnih misli na vsakem koraku in tudi njegova rdeča ruta, ki jo je vedno nosil za vratom, kaže na njegovo razredno miselnost.

Medtem pa revolucionarno gibanje, ki ga vodi Komunistična partija Jugoslavije, doživlja hude boje, kajti buržoazija s kraljem na čelu uporablja vse vrste nasilja. Leta 1921 je KPJ prepovedana in komunisti, katerih vrste se redčijo in hkrati čistijo, morajo v ilegalo.

Leto 1924 je viharno. To je čas, ko so se nasprotja med delavstvom in branilci protiljudske vladavine izražala tudi v oboroženih spopadih in nasilniških izpadih proti naprednim množicam. V tem letu je med fašistično Orjuno in revolucionarnim delavstvom v Trbovljah prišlo do znanih in krvavih spopadov. Do nemirov podobne narave pa je prišlo tudi na Jesenicah in tudi Gorje se temu niso izognile. Prišlo je do več pretepov, ko so orjunaško usmerjeni posamezniki dobili ustrezen pouk. Razumljivo je, da se je včasih to kazalo tudi na neprimeren način, pomembno pa je, da so ljudje pod vplivom naprednih delavcev reagirali na poskuse, da bi vzpostavili diktaturo buržoazije.

Sledila je prepoved delovanja nove neodvisne delavske partije Jugoslavije, kar se je leta 1924 tudi zgodilo. Po hudih trenjih in razvoju nasprotij na obeh straneh gibanja je končno leta 1929 prišla zloglasna januarska monarhistična diktatura. To je bilo hudo obdobje za napredno delavsko gibanje Jugoslavije, zlasti za člane KP. Že januarja tega leta so bili aretirani nekateri »Svobodaši« z Jesenic in tudi iz Gorij; med njimi najvidnejši Andrej Prešeren. Ko so se tovariši vrnili iz ljubljanskih zaporov, je bila trda tudi za službo in delo. Pritisnila je namreč tudi gospodarska kriza in kdor je bil takrat preveč zaznamovan z »rdečo barvo«, je bil med prvimi na seznamu za odpuste. Tako je bil ob delo tudi Andrej.

S kulturnim in političnim delovanjem pa ni popustil. Še naprej je zbiral knjige in urejal knjižnico, se na vsakem koraku spopadal z zaostalostjo, deloval med ljudmi in se vmes priučil tudi fotografiranju. S tem se je nekako skromno preživljal, kajti zaradi svojega delovanja in prepričanja ni našel primerne zaposlitve. Tako je bil še bolj in vedno med ljudmi. Iz tega gibanja in pod vplivom jeseniškega proletariata je bila leta 1934 v Sp. Gorjah ustanovljena prva celica KP.

Po letu 1936 je sodeloval tudi z revolucionarko Marijo Žumrovo, ki se je po osmih letih vrnila iz Sovjetske zveze.

Andrej je bil vnet ljubitelj narave in planinec, kar mu je omogočalo, da je bil običajno največ med mladino, ki ji je skušal vcepljati napredne nazore. Andrej je bil duhovit človek, svojevrstna in privlačna osebnost in zato je bil znan daleč naokoli.

Po zletu »Svobod« v Celju leta 1935, ki so se ga udeležili tudi gorjanski »Svobodaši«, se je vladajoča buržoazija prestrašila te napredne nevarnosti, nakar je ta društva prepovedala, razpustila. Toda organizatorji, oboroženi z marksistično miselnostjo, so namesto »Svobod« ustanovili »Vzajemnost«. Prešeren je bil spet med soustanovitelji in delo se je spet prebijalo naprej.To je bil že sestavni del naraščajoče »Ljudske fronte«, ki je razvijala svojo dejavnost tudi že proti fašistični nevarnosti, ki je pretila znotraj in zunaj države.

V tem obdobju je Prešeren večkrat imel opravka s policijo, ki je budno nadzorovala politično nezaželene ljudi. In tako sta prišli leti 1940 in 1941, čas neposredne nevarnosti fašističnega napada. Da bi se policijske oblasti in vladajoči vrh, ki se je spogledoval in dogovarjal s Hitlerjem in Mussolinijem, na lep način znebil revolucionarjev, predvsem komunistov ter s tem zmanjšali možnost notranjih nemirov, so si zamislili klicanje na zloglasne »orožne vaje«. Orožne vaje takrat, januarja 1941. leta, ko je bila Evropa že v ognju druge svetovne vojne, niso bile videti nič nenavadnega. Nenavadno pa je bilo to, da so pozive tako na Jesenicah kot drugje dobivali predvsem komunisti in njihovi simpatizerji. Iz Gorij so tako »vpoklicali« že priletnega Andreja Prešerna, Jakoba Vodnova in Franca Pavliča. To je bil že večer pred vojno in okupacijo.

Treba je priznati, da je tako zlobna odtegnitev ljudi, ki so vedeli, kaj se pripravlja, pustila za seboj občutne vrzeli, vendar to ni trajalo dolgo. Tovariši, ki so bili na »orožnih vajah« — in to tudi letniki, ki niso bili več vojni obvezniki — dejansko v taboriščih v Medjurečju pri Ivanjici v Srbiji, kjer je bil tudi Prešeren, so to pregnanstvo v uniformah spremenili v politično, kulturno in komunistično šolo. Ob zlomu stare, kraljevske Jugoslavije so bili ti borci spet doma med ljudstvom. Že njihov odhod in potem vrnitev sta bila svojevrstna politična demonstracija, v katero so komunisti spremenili vselej vsak ukrep kraljevske oblasti.

Poslej so se dogodki razvijali naglo. Komunisti so v tistih dneh že pripravljali ljudstvo na oborožen upor, okupator pa je v maju že segal po tistih, ki jih je dosegel. Med iskanimi je bil tudi Andrej Prešeren, ki se je takoj umaknil v ilegalo. Prišel je čas dejanj, ki so jih komunisti napovedovali že dolga leta: oborožen spopad! Toda — zdaj v okoliščinah okupacije, kar je pomenilo boriti se proti okupatorjem in njihovim prisklednikom, hkrati pa snovati novo, revolucionarno oblast in njeno oboroženo pest — partizane.

In tak prvi gorjanski partizan je junija 1941 postal prav Andrej Prešeren. V tistih dneh se je z Jeseničani najprej mudil na Poljanah, pozneje pa z gorjansko skupino na Pokljuki: Njegov odhod med organizatorje oborožene vstaje je bil logično nadaljevanje njegovega prejšnjega boja proti izkoriščevalcem in nasilju. S tem korakom je najprej nakazal pot drugim gorjanskim in okoliškim prvoborcem, predvsem članom nekdanje »Svobode« in »Vzajemnosti« ter tako dal primer, kaj je zavednim ljudem treba storiti v teh nejasnih, nemirnih in usodnih dneh. Prav tedaj so za domovino največ storili tisti, ki so bili dotlej v imenu obrambe domovine najbolj preganjani s strani gospode, ki je skoraj celo četrtstoletje tiščala za vrat jugoslovanske narode in jih vrgla v naročje največjemu sovražniku človeštva — fašizmu.

Prvi partizani so bili zelo agilni, in so se izpostavljali neštetim nevarnostim. To je bil tvegan, nemiren čas, čas iskanja in načina boja, čas iskanja poti in prilagajanja novim razmeram, skratka, čas oranja ledine. Zbegane in dotlej vedno prevarane množice so bile ne le oplašene,

omrtvele in pasivne, temveč tudi nezaupljive. In Andrej je spet krepko zaoral v to ledino. Le-to je poleg zavesti in požrtvovalnosti zahtevalo tudi velike fizične zmogljivosti. Andrej pa je bil zdaj, ko se je končno začela oborožena revolucija, že precej v letih in od vsega preživetega tudi utrujen. Vse dotlej je še vedno nosil in dvigal zastavo revolucije, zdaj pa jo je začel izročati drugim. In imel jo je komu! Za njim so v juliju in avgustu 1941 prišli v gozdove bratje Žvani, Repe, Komar, Bassaneze, brata Kocjančiča in Ambrožiča ter še nekateri. Gorjanski partizani so v tem času osnovali prvo, v vod organizirano vojaško skupino. Za njimi je bilo kmalu nekaj sabotažnih akcij in tudi ognjeni krst. V septembru so šli tudi na Javornik po sir in bili so neprestano na delu.

Takrat, v septembru 1941, so taborili za Mejo dolino. Z njimi je prišel v stik tudi takratni pastir in domačin Janez Čop. Za Andreja Prešerna je bilo prav to usodno. Po grdem izdajstvu je Čop pripeljal nemške policiste tako, da bi bila kmalu uničena vsa majhna partizanska enota, ki se je tedaj zadrževala v tem kraju. Toda — partizani so kljub zagotovilom Janeza Čopa poiskali položaje po svojem preudarku. To jih je rešilo zadnji trenutek. Prešeren, ki je bil že v letih, je ostal blizu tabora, ostal na zvezi, da bi počakal Staneta Kersnika-Jelovčana, ki je šel na Staro Pokljuko na javko z aktivisti.

Medtem je namesto sedemnajstih policistov, o katerih je govoril Čop, prišla dosti večja enota, nekaj sto mož, ki so imeli s seboj tudi dresirane pse. Z enim samim udarcem so hoteli Pokljuko »očistiti« partizanov.

Tovarišev, ki so se spopadli z Nemci, je bilo le sedem, zato so se morali umakniti. Izdajalec pa je policiste usmeril na taborišče in tako so v njegovi bližini presenetili Andreja Prešerna. Ni znano, ali so ga najprej ujeli psi in je bil ustreljen potem, ali pa je bilo obratno. Dejstvo je, da so ga policisti tam ubili in tam so ga tudi vsega razmesarjenega našli potem tovariši.

Njegovo burno in revolucionarno življenje, razpeto med dve strahotni vojni, je bilo ustavljeno nasilno. Čeprav je padel že ob jutru začetega boja, je pustil za seboj jasno začrtano pot, predvsem pa mu moramo biti hvaležni za vse tisto, kar je delal in žrtvoval v bojih proti brezobzirnim izkoriščevalcem že v Avstro-Ogrski in potem v kraljevski Jugoslaviji.

Remarjev Andrejc nam bo ostal v spominu tak, kakršen je bil: postaven, ponosen, duhovit in izobražen ter svobodoljuben mož, rahlo sivih las, opremljen in vedno pripravljen za planine, s fotografskim aparatom čez hrbet, z rdečo ruto okoli vratu in s srcem, pripravljenim za vse dobro.

To je bil naš prvi gorjanski partizan, ki je padel tedaj, ko je uporu komaj stekla zibelka. Tisti Andrej Prešeren, ki ga je za jugoslovansko-kraljevimi iskala tudi tiralica nemške varnostne policije z Bleda z dne 21. junija 1941. Tiralica s številko I., ki o njem pravi, da je »ubežen komunist«! Aretacija v maju in juniju se ni posrečila, zato jo je ta tiralica razpisala na široko.

Toda Andrej se ni dal aretirati. In ko so končno dobili mrtvega, niso vedeli, kdo je mož, ki je razmesarjen ležal pred njimi. V okrožnici komandanta varnostne nemške policije št. 616/41, ki je bila razposlana vsem orožniškim postajam v okrožju, je zapisano: »Dne 19. 9. 1941 je orožniška patrulja na ozemlju Pokljuke, in sicer severno od Repečnekov rovt — Alpe, naletela na komunistično bando. V spopadu, ki je sledil, je bil ubit neki komunist, čigar imena še nismo mogli ugotoviti . . .«

Nič ni pomagalo zmerjanje z »bando«, nič vsa brezobzirna nasilja in številčna premoč, plemeniti cilj in plemenita kri ni mogla roditi nič drugega kot plemenit sad.

Naj bo tudi ta okupatorjev akt, ki je dejansko priznanje nemoči, ki so jo utapljali v krvi, dodatek k napisu na spomeniku, stoječem v planiškem svetu sredi gozdov, ki jih je Andrej ljubil ne le zaradi njihove lepote, temveč tudi zato, ker so bili naši!

Andrej je živel tako, kot je pred sto leti zapisal njegov veliki sorodnik France Prešeren, katerega daljni potomec je bil, da:

»Manj strašna noč je v črne zemlje krili,
kot so pod svetlim soncem sužni dnovi!«

OGNJENA PTICA

Je to, kar v meni je,
še hrepenenje?
Srce mi bije
kakor plat zvona.
Ko gledam v hribe,
misel vzplapola
in poleti
do samega neba —
ognjena ptica,
ki kakor puščica
planila je
teptanim iz srca.

(Jesenice, avgusta 1941)

Ivan Jan

MED GORJAMI IN JESENICAMI

Železarsko-proletarske Jesenice so tudi na gorjanske vasi imele viden vpliv. To je bilo kmalu čutiti tudi v času NOB. Gorje so vzporedno z Jesenicami dale vrsto prvoborcev, povezanih z jeseniškimi.

Kako trdo je v gorjanske vasi posegla zadnja vojna, kakšno revolucionarnost so izpričali Gorjanci v letih 1941—45, priča že to, da je v boju z okupatorjem izgubilo življenje 159 mož, fantov, žena in celo otrok! V letu 1941 je v teh vaseh — Spodnje Gorje, Zgornje Gorje, Grabče, Mevkuž, Podhom-Sebenje, Poljšica, Radovna, Višelnica, Spodnje in Zgornje Laze, pa še Zasip ter Krnica in zaselki: Pokljuka, Zabrezno, Postojna, Hotunje in Zatrnik — živelo približno 2.800 prebivalcev. Padel je torej približno vsak osemnajsti gorjanski prebivalec! Če dodamo še 63 družin, ki so bile izgnane ali v Nemčijo ali v Srbijo, vidimo, da so ti kraji plačali izredno visok krvni davek, da so Gorje — v širšem pomenu besede — prispevale k zmagi nad nacifašizmom mnogo več kakor številna druga naselja. Človek se nehote vprašuje, zakaj tolikšne žrtve, od kod taka neupogljiva žilavost? Hkrati to tudi kaže, da so se te vasi in zaselki strnjeno vključile v vstajo in revolucijo. Gorjanske vasi so dale kakih 350 partizanov. Da pa ne bi bilo še več žrtev, je bilo treba obrzdati in uničiti tudi nekaj ovaduhov in plačanih izdajalcev.

Če stalno živiš v teh krajih, če vsak dan vidiš to okolico, komaj še opaziš, kako lepo so ti kraji raztreseni po obronkih Pokljuke in Mežakle* in ne utegneš opaziti, da so pravzaprav okras na prstih mogočnega Triglavskega pogorja, ki se vzpenja nad slikovitimi gozdovi, skalnami stenami in prepadi. Domačin, vajen garanja in skromnosti, ki ju je podedoval od svojih staršev, dostikrat niti ne razmišlja, zakaj je ali je bila njegova življenjska pot tako trnova. Te, v glavnem strme njive in travniki, kolikor jih je in h katerim kot nujni dodatek sodijo tudi rovti po Pokljuki in drugje, dajejo samo tisto, kar jim iztrgajo pridne roke. Nad 500 domačij je obdelovalo le kakih 70 kmetov in 400 kajžarjev, drugi pa so bili bajtarji, zakupniki in dninarji. Ti ljudje so se morali hočeš nočeš preživljati s kmetovanjem in »furanjem«, z »golcarijo« in obrtjo, sčasoma pa tudi z delom v jeseniških tovarnah.

*Mežaklja — Mežakla — pravilno je samo Mežakla, in sicer po prof. F. Planini

Zato ni čudno, če se je naš človek v tem boju za obstanek prekalil in utrdil, da je bil videti na zunaj okoren in neotesan, v resnici pa dober in pošten. A postal je tudi nezaupljiv in uporen. Takega je naredilo trdo življenje na porobkih pokljuškega stopala.

Bližina gozda je bila Gorjancu vedno prijetna, domača, vzbujala je v njem občutek večje varnosti. V tem je že del odgovora na vprašanje, zakaj je bilo toliko žrtev. Delo in skromnost sta izklesala te trdne in hkrati ponosne ljudi, vajene boja, ne le s skopo naravo in s stroji v tovarni, temveč tudi s slehernim, ki bi jim to hotel vzeti. Gorjanec ne trpi hinavca, je le samo na videz grob. Spričo bližine gozdov je človek samo stopil iz hiše in že je bil med partizani. Ali pa partizani v hišah!

Jesenice — žarišče naprednega in revolucionarnega gibanja za gornji gorenjski kot, ki so zadnja leta pred vojno vse bolj vsrkavale tudi gorjanske delovne roke — so začele vračati obresti. Od tam so se širile napredne ideje, kulturna beseda, dobra misel in humana knjiga. Organizirano delo je tudi Gorjanca dvigalo na višjo stopnjo življenja in snovanja, mu širilo pogled in poglabljalo dojemanje dogodkov in razvoja. Sicer pa imamo pri rokah skromno kartico, toda dragocen dokument, da so se v gorjanskih vaseh že leta 1921 številni ljudje prištevali med proletarce in so to tudi bili. Takrat je namreč tam učiteljeval 25-letni učitelj in narodnjak, pozneje znani organizator revolucije na Gorenjskem, Stane Žagar. Ob koncu tega leta je dobil naslednjo čestitko: — Vesele božične praznike, srečno in veselo novo leto Vam želijo gorjanski proletarci! Anonimnost kaže, da to ni bilo običajno voščilo, temveč izraz pripravljenosti na sodelovanje.

Stane Žagar (kot učitelj v Gorjah)

Že leta 1923 so Gorje dobile »Svobodo«, ki je zbirala okoli sebe mladino in vzgajala ljudi v naprednem duhu. Njen revolucionarni in kulturno-prosvetni vpliv je rodil dragocene sadove: že leta 1941 je odšlo v partizane 17 njenih članov in simpatizerjev, 14 pa kmalu za njimi.

Med gorjanskimi revolucionarji so znana imena Jakoba Urha iz Zasipa, Andreja Prešerna in drugih, zlasti pa prekaljene in neupoglji-ve revolucionarke Marije Žumer ter njenih učencev in sodelavcev. Vsak predvojni komunist je bil hkrati tudi vnet in razgledan kulturni delavec.

Z Jesenic pa so tja prihajali tudi navdihovalci in organizatorji, kakor je bil Tone Čufar, na Poljšico pa se je preselila komunistka Ivanka Mohorič z možem. Revolucionarji so hodili tudi na sestanke k Matevžu Volfu v Slamnike, kjer je bilo kot nalašč primerno oporišče za tako delovanje. Napredne in revolucionarne niti so vodile tudi v Bohinj, in Gorje so bile uspešna vmesna postaja med Jesenicami in to dolino, ki je bila tudi med vojno tesno povezana s temi kraji.

In ko so k nam prišli okupatorji, ki so zlasti Bled spremenili v nevarno gnezdo in razkazovali svojo moč, so gorjanske vasi med utrjenima Jesenicami in Bledom postajale nekaka odskočna deska za pot v gozdove, na drugi strani pa izhodišče za številne poti in niti, potrebne v pripravah na vstajo. Proti Bledu je mejila železniška proga — med Podhomom in Bohinjsko Belo, ki teče natanko tam, kjer se pokljuška pobočja začno raztegovati v ravnino. Kljub temu pa je zlasti Rečica sodelovala z Gorjanci in s tistimi, ki so se zadrževali na Mežakli in Pokljuki. Poleg drugih imajo Rečičani in drugi Blejci tam tudi gozdove, rovte in planine.

Z okupacijo so zveze med Jesenicami in Gorjami močno oživele. Tudi v tem je del odgovora, kajti priprave na vstajo so bile stvar organizacije, naloga in odgovornost ljudi-komunistov, ki so takoj po okupaciji pokazali, kaj so.

Gorje s Pokljuko in Mežaklo so bile partizansko zaledje. Smrt je že zgodaj začela segati po borcih in drugih prebivalcih. Nismo se še mogli prav zavedati, da bo boj res tako krvav kakor je bil, že sta padla prva dva Gorjanca: Andrej Komar in Alojz Žvan. Padla sta 8. avgusta 1941 na Jelovici, ob njima pa Pavle Koren z Jesenic. Dne 28. avgusta so Nemci v Spodnjih Gorjah ustrelili prvih pet talcev. Že 19. septembra 1941 je na Pokljuki padel znani Remarjev Andrejc-Andrej Prešeren. Misli in želje, da bo vojne po napadu na Sovjetsko zvezo kmalu konec, so se začele razblinjati. Nacisti so začeli kazati svojo moč in predvsem nasilje. In prav v tem je veličina boja: upor je okupator sicer zaviral, toda zadušil ga ni! Zdaj so Gorjanci izpričali svojo žilavost, izklesanost in odpornost.

Mar je potemtakem čudno, da so v štiriletnem spopadu padali tudi taki dečki, kot sta bila štirinajstletna Stanko Boznik iz Krnice in Jože Janša iz Podhoma? Ali pa 81-letni Jožef Jan iz Spodnjih Gorij? Padli so v gozdovih in na planinah; v takih primerih gozdnata Pokljuka in Mežakla nista bili partizanski zaveznici. In nasprotno: vsak, kdor

se je v tistih časih znašel v gozdovih, je bil v sovražnikovih očeh partizan.

In potem so se vrstili številni padli, ki so se žrtvovali med partizani ali pa so padli drugje. Ker je bilo po več članov ene družine v partizanih, je smrt v nekatere družine posegla tako neusmiljeno, da so padli kar štirje Žvani-Porovi iz Spodnjih Gorij, štirje Pogačarjevi-Kržetovi iz Krnice, pet Repetov iz Spodnjih Gorij, trije Kobali-Zgvavnekarjevi iz Mevkša, trije Pristovi iz Mevkša, dva Krničarjeva iz Zgornjih Gorij, dva Sokliča iz Laz, dva Kobala-Frčejeva iz Zgornjih Gorij, dva Laha iz Spodnjih Gorij, dva Pora iz Podhoma, več Jakopičev, pa Žemva, dva Cundriča ter še in še. Pa v Radovni in še sem in tja po naši domovini je zemljo močila gorjanska kri.

Prva srečanja in spoznanja

Veliko Gorjancev se je že takrat vozilo v jeseniško železarno in nazaj. Kadar ni vlaka, je podhomska postaja videti tako majhna in pohlevna, da človek ne bi verjel, kakšen vrvež nastane tam ob urah, ko delavci vstopajo v vagone ali izstopajo iz njih. Zato so nastale v aprilu 1941, ko so nas zasedli Italijani in Nemci, v prometu velike težave, kajti nekateri mostovi so bili porušeni. Zato smo bili radovedni, kako se bo življenje odtlej razvijalo, ko bodo odhajali na Jesenice v glavnem s kolesi. V kotlarni, oz. mehanični delavnici, kjer sem bil takrat zaposlen kot mlad delavec, sta med drugim delala tudi dva gorjanska prvoborca: razgledani in vplivni mož Andrej Prešeren in Stanko Kocjančič ter nekaj drugih, od Jeseničanov pa Matija Verdnik, Tone Thaler, Ferdo Koren, malo vstran pa vsem dostopen in najstarejši komunist Janez Mlakar. Že v maju, ko še nikogar ni bilo v gozdovih, smo tam dobili prve »Slovenske poročevalce«. »KO PREČITAŠ, DAJ NAPREJ!« je bilo napisano na vsakem.

In »Slovenski poročevalec« je šel iz rok v roke, da je prišel nazaj oguljen od delavskih rok, očitno velikokrat prebran. Ko si ga prebral, so ti oči kar zažarele. Razumljivo je, da si dajal to ilegalno, pod smrtno kaznijo prepovedano glasilo OF samo tistim ljudem, ki si jim zaupal. Sicer se tedaj nismo še preveč bali, kajti pravega strahu še nismo poznali. Nacistični red še ni pokazal svojega zločinskega obraza. Zato se je krog simpatizerjev partije v tistih dneh v primerjavi s predvojnimi časi naglo in močno razširil. Ta ciklostirani listič, ki smo si ga izmenjavali v tovarni, je bil tiste dni skoraj edina oprijemljiva bilka, ki je vzbujala upanje; bil je plamenček, ki je dokazoval, da deluje nekje sila, ki vzbuja občutek povezanosti in tolaži ter spodbuja ljudi, naj ne klonejo, pa naj bodo žrtve še tako velike. Nekje je bila roka, so bile misli, je bila glava, ki je vse dobro premislila in pripravila. Nekje je bilo vodstvo, ki je imelo pred seboj jasno začrtano pot neizprosnega boja z okupatorjem. Hitlerjeva moč pa je bila takrat ogromna; pod njo je ječala vsa Evropa. To je pomenilo, da smo se začeli upirati najbrezobzirnejšemu sovražniku človeštva, kar jih pozna zgodovina.

Še junij je bil, ko je izginil od doma in iz tovarne Andrej Prešeren, ki se je z Jeseničani mudil v glavnem na Poljanah. Zveze z njimi pa nismo pretrgali. Nasprotno: začeli smo se sestajati in govorili smo samo o oboroženem uporu, o zbiranju orožja, o širjenju propagande, o tem, da bo Nemčija kmalu napadla Sovjetsko zvezo in tedaj je bo konec v dveh, treh mesecih.

To smo hoteli verjeti, ker smo to vroče želeli.

Vendar nas je skrbelo, predvsem še nepoučene in pa ljudi, ki so že okusili težo in dolgotrajnost prve vojne. Zato so ljudje po vaseh ugibali in govorili to in ono.

»Le kam nas bo to pripeljalo? Nemci so močni!«

Prvi gošarji pa so sami in prek nas dopovedovali ljudem in jih prepričevali: »Saj Nemci niso tako močni, kakor se kažejo. Ko se bodo spopadli z Rdečo armado, si bodo kaj kmalu polomili zobe.«

Ta peščica zavzetih organizatorjev je bila s temi trditvami podobna komarju, ki se zaganja v krokodila. Sicer pa je res — kar ni nič čudnega — da velik del prebivalstva Nemcev ni gledal preveč po strani. Vse je bilo še neznano, nejasno, Nemci pa so obljubljali mnogo. Uveljavili so se različni vplivi od prej, kajti večina ljudi ni mogla takoj doumeti, da so bili takrat že pripravljeni načrti za ponemčenje naših krajev. To je pomenilo preselitev večino Štajercev in Gorenjcev daleč od domače zemlje.

Dne 6. maja 1941 so namreč Nemci sestavili načrt, po katerem naj bi preselili 260.000 Slovencev, ki so jim 4. junija na konferenci v Zagrebu dodali še 175.000 naših ljudi.

O vsem tem, sicer ne tako natanko, kakor je znano sedaj, je pisal tudi uporniški tisk. Izseljevanje je bilo moč ustaviti samo z oboroženim uporom.

Kdo iz naše in starejše generacije se ne spominja sramotnega in ponižujočega, še bolj pa vznemirljivega merjenja glav, določanja »rase« ter zloglasnih številk 4 do 6? Vsi ti ljudje bi morali biti izseljeni do konca oktobra 1941. Vendar je bilo v začetku močno čutiti, da so naši očetje in dedje nekdaj služili in »frentali« po Avstriji in Nemčiji, da so bili avstrijski vojaki, da so se tam naučili tudi delati in govoriti. Zato so ljudje, vneti za mir in delo, podzavestno računali na nemško kulturo, na nemško delavnost, natančnost in razne obljube. V dneh razsula je vladala čudna psihoza:

»Če že moramo priti pod tujca, je pač bolje, da pridemo pod Nemca!«

Res, protifašistično delovanje pred vojno je bilo živahno, vsakodnevno, toda če človek ne čuti potrebe po »politiki« ali pa mu okoliščine tega niti ne dopuščajo, pač ne more čez noč vedeti, kako nasilen red je fašizem ne le pri nas in v drugih okupiranih deželah, temveč tudi v deželi Hitlerja in njegovih pomagačev.

Dozorevanje se je šele začenjalo.

K temu pa so pripomogli Nemci sami: odstranjevali so naše napise, ponemčevali šole, zapirali komuniste — če so bili dosegljivi — in se lotevali tudi drugih ljudi.

Zato sem se v tistih dneh čutil ponosnega, ko smo kar v nahrbtnikih po glavni cesti na Poljane prinašali hrano prvim ilegalcem. Spočetka so si jo od ust pritrgovali največ delavci, da je bilo videti, kakor da bi prinašali malico za delavce.

Takrat nam je Polde Stražišar v navzočnosti Andreja Prešerna in Toneta Thalerja na Poljanah naročal: »Najvažnejše je zbiranje orožja. Kjerkoli ga dobite, bo dragocenejše kakor vse drugo. Vsak naboj, vsaka stara puška, vsaka bomba ... Po hrano pa bo treba stopiti tudi h kmetom. Delavci si od hrane, ki jo dobivajo na nakaznice, res ne bodo mogli pritrgovati. Tako bomo tudi kmečke ljudi pritegnili k boju!«

Polde je govoril tudi o »danem trenutku«, kakor je ponavljal vedno, kar je pomenilo: udariti in kmalu prevzeti oblast. To je bilo šele sredi junija 1941!

Le kaj bi se zgodilo, če bi čez nekaj mesecev res morali prevzeti oblast? Toda takrat je bilo tako in zrelost je rasla vzporedno z dogodki, z udarci, uspehi in neuspehi.

Če je tako govoril Polde, če je to poudarjal Andrej, od časa do časa pa tudi Matija Verdnik, je bilo to tudi treba storiti. Vsak začetek je težaven, tako so nas hrabrili.

Pri tem delu sva se največkrat srečala s Stanetom Kocjančičem. Med prvimi in največ kruha je dajala Vikica Ravnik z Grada, na Rečici pa Ivanka Trnka-Rusova iz hotela Triglav. Radi so dajali tudi nekateri v Zasipu. Jaz sem se v začetku obračal predvsem na Terseglava, potem pa na Kladvove, kjer je bil pokojni Janez sploh najbolj agilen, potem pa sem stopil tudi k Pičlnovemu Mihu.

V Rečici so po svojih zvezah pomagali in že v začetku sodelovali s Pokljuko Rozmanovi in posebno Martin Humer, pozneje pa še mnogo drugih. Partizansko zaledje se je razraščalo. Ne bi hotel ponavljati že znanih dejstev, da v teh začetnih dneh ni bilo lahko pridobivati ljudi za nekaj tako tveganega kakor je upor; raje bi spregovoril kratko o občutkih, ki sem jih imel, ko sem obiskoval razne ljudi. Z vso mladostno vnemo sem občudoval starejše tovariše, ki so si že upali v gozdove. Prehod iz normalnega življenja v partizansko, negotovo in več kot tvegano, se mi je zdel pomemben. Za kaj takega je bilo treba mnogo požrtvovalnosti, zavesti in tudi poguma. Zato mi ni bilo težko veliko časa posvetiti nabiranju hrane, denarja in drugih stvari, kar so mi naročali, čeprav sem se s tem izpostavljal večji nevarnosti, kakor sem sploh mislil. Zato sem takrat, in pozneje tudi drugi, legalno — v upanju, da nas morda ne bo doletelo najhujše, da te nekje še vedno nad glavo čaka streha in postelja, naredil marsikaj, da bi to trdo prebijanje odložil za pozneje. To odkrito priznam. Če bi bilo vse enostavno, lahkotno in kratkotrajno, partizanstvo ne bi bilo tako pomembno kakor je bilo. Ljudje smo različni, v nečem pa enaki: nihče rad ne trpi ali celo

umre brez koristi. Sicer je eden v tem večji junak, drugi manjši in srednji, toda tudi pozneje v partizanih sem videl bežati celo največje junake, take, ki smo jih zaradi hrabrosti občudovali. Hrabrost je dragocen dar narave, zato smo jo vedno, zlasti v partizanih, visoko cenili. In če je bila hrabrost združena še z zavestjo delavca, furmana, kmeta ali golcarja, so zrasli iz njih partizani, ki so med ljudstvom po pravici uživali ugled in spoštovanje.

Ko so Nemci 22. junija napadli Sovjetsko zvezo, so tovariši na Poljanah oživeli. Bili so prepričani, da je to začetek konca, ki bo za nas zmagovit in ki bo sledil najkasneje v treh mesecih, prav gotovo pa pred zimo. Jaz, zelenec, sem poslušal te stare, izkušene revolucionarje in kar požiral njihove besede, napovedi in utemeljevanja, potem pa sem vse to pripovedoval svojim znancem in prijateljem. Če so bili o tem prepričani tudi sami, ne vem, vem pa, da nam je bilo to v veliko spodbudo.

Toda bradata glava Andreja Prešerna, ki je prej izdajala prikupnega in prekaljenega intelektualca, kakor tovarniškega »drejarja«, je večkrat preudarno zmajala, in že nas je opozarjal:

»Počasi, počasi! Boj bo zagrizen in ne tako hitro končan! Saj se spopadata dva sistema!«

Andrej pa zato ni bil nič manj ognjevit glede oboroženega upora, le izkušenost je govorila iz njega. Lahko bi mi bil oče, zato sem ugibal, kako premaguje nevšečnosti, ki se jim v partizanih ni bilo mogoče izogniti.

Kmalu pa so se napovedi začele uresničevati: Nemci so s 1. julijem začeli preseljevati predvsem vplivne ljudi in izobražence, da bi tako povsem zbegali že tako vznemirjeno prebivalstvo.

Mnenja o »kulturnih« Nemcih so naglo plahnela in tako smo se začeli tesneje zbliževati. Zdaj je bilo važno, da si bil Slovenec. Če si bil komunist, si bil v očeh ljudi samo še večji domoljub!

In tako sta nas začela združevati humanost in odpor proti okupatorju. Celo ljudje, ki so še nedavno spričo podlega hujskanja imeli komuniste za »malopridneže«, so jih začeli varovati, hraniti, obveščevati in skrivati. Celo življenja so tvegali zanje, kajti čutili so, da so se s tem uprli nameravanemu uničenju vseh.

Poslej besedi »upor« in »komunist« nista več delali ljudem posebnih preglavic. To še ni pomenilo, da smo množično odšli v gozdove, toda začutili smo, da imamo istega smrtnega sovražnika in da moramo biti zato zavezniki.

Nuja je storila svoje: pot, po kateri bo treba hoditi poslej, je bila vse jasnejša — in ena sama. Ali pa ona druga, umazana, kapitulantska in izdajalska.

»Skladišče ob tepki

Ob cesti proti Spodnjim Gorjam, takoj ko prideš skozi kratek predor pod železniško progo, je na ostrih ovinkih — zdaj je cesta tam zravnana — raslo več tepk. Ena med njimi je bila takrat še tako mlada,

da si jo lahko objel z dlanmi obeh rok. Zdaj je debelo drevo, če sploh še stoji.

In tam, pri tej tepki, sva se od maja 1941 do odhoda v gozdove nekajkrat sešla s Porovim Lojzom, Alojzom Žvanom. Začelo se je skromno. Najprej sva se pogovarjala o novicah, o orožju in propagandi, potem pa sva ob mladi hruški zagrebla majhno škatlo. Škatla nama je poslej rabila za »skladišče«. Ne prej ne pozneje tiste skrite škatle ne bi imenoval tako, toda spričo poti, ki smo jo komaj začeli zaznavati, je bilo to ime povsem upravičeno.

Do tega je prišlo po golem naključju, kajti za vsako malenkost se ni bilo mogoče sestati. To ne bi bilo ne pametno ne varno. Nekega majskega dne sem iz tovarne prinesel dva ali tri izvode »Slovenskega poročevalca«. Dogovorjenega sestanka z Lojzom ni bilo mogoče dočakati in tako je »skladišče« prišlo zelo prav. Lojz, ki je kmalu prišel pogledat, če je kaj v škatli, jo je takoj izpraznil. Če pa sva se tam sestala, sva posedela ob tepki in se »mirno« pogovarjala o vsem mogočem, kot da se naju ves svet prav nič ne tiče.

Pozneje so prišli v tisto škatlo poleg papirjev tudi deli orožja. Nekega dne sem našel v njej pet nabojev za puško. Pet nabojev! Zavil sem jih v cunjico kot nežnega otroka in jih oddal Thalerju na Poljanah. Pet nabojev takrat ni bilo malo, saj so prve puške šele kapljale skupaj. In potem sem jih čutil v žepu, kakor bi bili kosi razbeljenega železa. Posebno še, ker so se mi zdeli važni, skrivnostni, hkrati pa strašni. Dotlej namreč še nisem streljal s pravim orožjem in, priznam, nikoli nisem čutil do orožja posebnega veselja. Bilo mi je zoprno. Zato sem toliko bolj občudoval te ljudi, ki so se zadovoljno igrali z njim in ga hoteli vsak hip tudi uporabiti. To so bili naboji, zbrani in zdaj skriti v škatli zato, da bi spretna partizanska roka nekega dne počila predrznega Nemca ali podlega izdajalca.

Nekega dne sem spet tako čepel pri tepki, in kot bi se igral, sem odprl škatlo. Pod rokami sem tedaj začutil nekaj okroglega, hrapavega, trdega in težkega. Bilo je železno. Naglo sem se ozrl na vse strani. Nikogar ni bilo blizu.

V škatli je ležala nasekana bomba. Ročna bomba. Še vedno vsa rjasta in po kanalih se je je držala še prst. Od vznemirjenosti so mi zadrhtele roke. Kaj če pritisnem kam tako, da bo počilo? Lojzu se je moralo neznansko muditi, da je pustil bombo kar tàko, umazano. Spet sem se ozrl, pa ni bilo nikjer žive duše. Stisnil sem jo v žep in se odpravil proti domu. Desno hlačnico mi je tako vleklo navzdol, da sem z njo po cesti brisal prah. Bombo sem zakopal v drvarnici. Dolgo pa nisem vzdržal. Soseda Franceta, ki sem ga pred leti občudoval kot dobrega vojaka, sem vprašal, kako se streže taki reči. Rjaste res nisem hotel izročiti nikomur. Taka ne sme priti v partizanske roke. Zato sem jo očistil, namazal z oljem in spet zbrisal, da je bila videti, razen nekaj luknjic, kakor nova.

Tudi ta je potem šla na Poljane. Bila je še redka, zato so jo bili toliko bolj veseli.

Še nekajkrat sva tako »napolnila« najino skladišče, dokler ni prišel konec julija.

Nekega vročega dne pa mi je redkobesedni, toda vedno nasmejan Lojz rekel:

»Zdaj nama to ne bo več potrebno. Treba bo iti! Kaj pa ti?«

Brez podrobnega pojasnila mi je bilo jasno, kam bo treba iti. In Lojz je to povedal tako preprosto, brez strahu, kakor da odhaja na prijeten izlet. Kdo ga ne bi občudoval? Tedaj še ni pokalo po okolici, vendar je bilo ozračje tako, da o tem, če bo pokalo ali ne, ni bilo treba dvomiti. In ob misli na to me je stisnilo pri srcu.

Lojze pa je komaj čakal na to. Šel je in me spet obzirno priganjal: »Tudi ti boš kmalu moral! Molči o vsem!«

Lojze je odšel brez posebnega poslavljanja.

Niti štirinajst dni ni minilo, ko sem prav od njegovega brata Andreja zvedel, da je Lojz na Jelovici padel. Andreju se je glas tresel, kljub temu pa kar nisem mogel verjeti, da je to res. Tako mlad, neugnan in žilav, kakor je bil, pa naj bi že padel! Zdaj smo se jasneje zavedeli, da bo ta spopad krvav. Nekakšna tesnoba me je prevzemala vedno bolj, ko sem srečaval uniformirane zelence, ki so hodili po naših cestah tako predrzno, da bi se mi morali čutiti pohlevne podnajemnike.

Ime partizan je poslej zbujalo še večje spoštovanje, hkrati pa smo se vsi v dolini zavedali, da bo boj trd in neizprosen. Strah in negotovost nam nista bila neznana. Šlo je le za njuno premagovanje.

Z grabljami k Johani

Johana je bila Ivanka Mohorič-Olga, ki je živela za Poljšico, tik pod gmajno.

Johana prvih stikov s partizani ni navezala zaradi bližine gozdov, čeravno je res, da ji je njihova bližina olajševala delo. Bila pa je revolucionarka že pred vojno. Kakšna je bila, pa vem natančneje še zato, ker je pri nas — imeli smo kovačijo — kmalu po svojem prihodu iz Kamne gorice, nekaj let pred vojno, začela izdelovati znane kroparske »jegernegle«. Svoje revolucionarno prepričanje je pokazala takoj. Johana je bila tudi drzna in pri njej, ki ji je pomagal tudi mož, je bila nekakšna prva postaja za zvezo med vasmi, med zaupniki v dolini in partizani na Pokljuki.

Takrat so bili prvi dnevi avgusta, kmalu po tem, ko se je izgubil tudi Porov Lojz. Dne 1. avgusta je prvič pokalo na Poljanah, kar smo zvedeli takoj. Tudi za prva dva padla partizana smo zvedeli. Lagal bi, ko ne bi priznal, da je dolino zajel preplah.

Ljudje so se zdaj še bolj zapirali vase. Bali smo se negotovosti, partizanske sile pa so bile še tako šibke, da so ljudje zmajevali z glavami češ to je samomor! Nemci jih bodo pobili in polovili! Upirati se je brezupno!

Tako je bilo razpoloženje potem, ko so ljudje zvedeli, kaj se je zgodilo na Poljanah.

Partizani pa niso mislili tako.

Nemci so na ves glas — pomagali so jim tudi domači priskledniki, ki se jih je bilo treba bati — oznanjali:

»Teh nekaj banditov bomo v kratkem času uničili! Ljudje, ne nasedajte jim!«

Po tem prvem spopadu so partizani izginili. Kam, nismo zvedeli. In prav takrat, v tistem napetem poletnem ozračju, bilo je 2. ali 3. avgusta, me je Johana poiskala kar doma. Prišla je z vprašujočim pogledom, kot bi že vnaprej hotela uganiti, če lahko tvega ali ne.

Toda, če je kaj začela, je tudi izpeljala do konca. Gledal sem jo, kakor da je partizan, kajti znano je bilo, da ima Johana z njimi tesne stike. Zato sem se takoj razveselil:

»To je spet znak življenja! To bo brzčas zveza! Partizani so se gotovo ustavili pri njej.«

Na samem sva bila in Johana je čakala:

»Kratka bom, ker se mudi... Takole je: Čimprej bi moral zbrati nekaj hrane! Ne čimprej, takoj! Bo šlo?«

Toda to zanjo ni bilo vprašanje, to je bila naloga in dolžnost, in tako jo je sporočila tudi meni. Če sem bil z njimi v zvezi, sem bil dolžan nekaj storiti, tudi če je bilo nevarno. Saj v tem je bila vsa zadeva: nevarno je bilo!

O tej nevarnosti sem razmišljal tudi jaz, kajti po prvem navdušenju v pripravah na vstajo in ko še ni pokalo in še nihče ni padel, je skoraj vsak storil kak korak nazaj. Postali smo resnejši ali drugače rečeno: strah pred nasiljem je dobil večjo veljavo. Sram me je bilo pred samim seboj, da sem — čeprav le na kratko in v mislih — nekaj časa okleval. Če ne bi bilo potrebe in če mi Johana ne bi zaupala, prav gotovo ne bi prišla. To ni bilo izrečeno, toda to je odmevalo iz vsake njene redke besede, vsakega pogleda, vsake kretnje. Kako bi jo mogel razočarati? Zdaj, ko so bili od aprila dalje najhujši časi, je bilo treba iti tja, kjer je bila znana zveza. Pomislil sem na nekatere nevarne sosede, kar je vedela tudi Johana, in se nekako boječe oziral na vse strani. Uganila je, kaj mi roji po glavi, zato me je pokarala:

»Vem, kako je s sosedi! Kaj pa jaz? Misliš, da nisem tvegala, ko sem prišla sem?... Vem, da boš!«

Potem sem jo tiho vprašal, kajti mučila me je bolj radovednost kakor strah:

»So tam? So se oglasili pri tebi?«

Toda Johana je bila skoraj huda in ob tem vprašanju tudi nezaupljiva: »Ne vprašuje preveč. To ni zdravo!«

Taka je bila: drzna in odločna, odgovarjala pa je brez ovinkov. V primerjavi z njo sem bil zelen in boječ, pravi učenček! Vendar sem jo čudno pogledal, kot bi hotel reči: Če bom tvegal in zbral hrano, naj

vsaj vem, za koga bo. Toda — to bi lahko vedel brez besedičenja. Da bi me pomirila, je vendarle rekla: »Dosti je, če veš, da že dva dni niso jedli in da ne morejo do hrane. Zdaj pa brž povej, reci!«

Če je kar podnevi morala priti s Poljšice prav sem, je bilo že hudo. Lahko sem si mislil, da sovražnik po streljanju na Poljanah poti na Pokljuko in Mežaklo strože nadzoruje kakor doslej. V mladostni domišljiji sem si lahko predstavljal, da je za vsakim grmom Nemec.

Toda, — če je tvegala ona, zakaj ne bi še jaz! Njena navzočnost mi je pomagala premagati strah, da sem obljubil: »Poskusil bom! A koliko praviš: vsaj dva nahrbtnika?«

»Še to ne bo veliko ... Zdaj pa me poslušaj: poišči si še koga, toda res zanesljivega pomočnika, in oprtajta si hrano tako, kakor da gresta v rovte. Zdaj je čas košnje. Za vsak primer vzemita in vrzita čez rame kako orodje!«

»Ta misel ni napačna,« sem se ji olajšano nasmehnil ob spoznanju, da je o tem že vse premislila in me tako lepo poučila. »Kam in kdaj pa naj prideva?«

»Prinesita hrano v grmovje nad našo hišo. Saj ti je znano. Tam jo zložita, ne da bi se oglasila pri meni. Tistemu, ki pojde s teboj, pa niti besede o meni! In če se le kaj zgodi, ‚gresta v rovte'! Pričakujem vaju popoldne!«

Naglo je odšla, kajti oči nekaterih sosedov so bile preveč zvedave. In ne le to: tja so zahajali celo policisti!

Po njenem odhodu mi je rojilo po glavi več misli: Kdo mi bo pomagal? Kje dobiti toliko izdatne hrane in tako naglo? Kaj, če me že zdaj kdo zasleduje? In za vse to je bilo le štiri, pet ur časa!

Dolgo pa nisem ugibal. Kar bo, pa bo! Še enkrat sem si ponovil načrt, sedel na kolo in začel zbirati hrano. Najbolj so me spet podprli pri peku Ravniku in v hotelu Triglav, kjer je bila Ivanka zelo radodarna. Še nekaj sem nabral pri dveh drugih hišah, drugo pa sem dobil in dodal kar od domačega, kajti pozimi smo še klali. Res je bilo vsega za dva dobra nahrbtnika. Zdaj sem premišljeval, koga naj bi naprosil za pomoč. A kaj bi izbiral: saj sem imel dobre in zanesljive prijatelje. Obžaloval sem, da si že prej nismo bolj zaupali. Kako naj bi ljudje sami od sebe vedeli, kaj bi bilo treba storiti? To velja za take, ki so bili pripravljeni sodelovati, pa niso imeli priložnosti, za tiste pa, ki smo jih vabili in nagovarjali k temu, pa so se otepali, je stvar drugačna. Človek dostikrat ne potrka na prava vrata. A tudi to je človeško. Tone Justin s postaje je bil takoj za to.

In potem je šlo natanko tako, kot je predlagala Johana ... Z grabljami čez rame sva se vzpenjala v obronke Pokljuke. Kar po poti. Za vsakim ovinkom sva pričakovala Nemce, ko pa jih nikjer ni bilo, sva se pomirila. Bil je lep, sončen dan in hlad med Pečmi nama je prijal ... Prijatelj je bil redkobeseden, zato ni vpraševal, kam greva in kdo je to naročil. Razumel je, za kaj gre.

Malo nad Johanino hišo sva vse lepo zložila, toda čutila sva, da naju nekdo opazuje. Že ko sva se vračala, sva opazila krepkega partizana. Bil je znanec Matija Žumer-Žgajnarjev iz Spodnjih Gorij, brat zaslužne sestre Mince in brata Jakoba-Matije, tudi prvoborca. Kratko je pripovedoval o lakoti, ki je tistikrat prvič zares pokazala zobe. Četa je bila na poti na Jelovico ...

Matija je med talci padel že naslednje leto.

Ko je Johana spet prišla, je samo rekla:

»Kdor hitro da, dvakrat da! Pojedli so, kot bi trenil z očesom!«

Imelo me je, da bi jo vprašal, kam so odšli: in ojunačil sem se: »Kje so zdaj?«

Spet sem ga polomil, kajti Johana me je zavrnila:

»Navadi se že in ne sprašuj! Če bo pokalo, boš že slišal. Priden pa si vendarle bil!«

Pohvala me je prijetno presenetila, čez nekaj dni pa je na Jelovici res pokalo. Slišali sicer nismo, padel pa je Porov Lojz, hkrati z njim pa še drugi Gorjanec Andrej Komar ter Jeseničan Pavle Koren.

Talci v Spodnjih Gorjah — Pomembna prelomnica

Mesec avgust je bil dolg in napet. Dotlej sta padla že dva gorjanska partizana, dva jeseniška pa na Poljanah. Tudi prve skupine naših ljudi so Nemci preselili v Srbijo, nekaj ljudi pa je čemelo v Begunjah. Poleg tega so se po stenah in opažih rdečili veliki plakati, ki so na vsak način hoteli prestrašiti prebivalce in ki so oznanjali, da je ta pokrajina tudi nemška, ki so uvajali policijsko uro in grozili z ustrelitvijo. Ne gre, da bi tajili, kako nas je to potrlo in tudi zastrašilo, in tudi ne, da so okupatorjevi somišljeniki in prisklednik močno dvignili glave. Vzvišeno in domišljavo so grozili vsakomur, ki je ali bi rad pomagal partizanom. Zato se je tudi v Gorjah moralo nekaj zgoditi. Če sem prej rekel, da so bile domala vse gorjanske vasi za vstajo, je to tudi res. Res pa je bilo tudi, da so tisti redki izprijenci, ki so se ogrevali za nacionalsocializem, za nasilniški »novi red«, za katerega so bili tudi pripravljeni marsikaj žrtvovati, zastrupljali in strašili svojo okolico tako, da je ob nemškem nasilju prvi uporniški korak v dolini začel hrometi.

Zato je bilo na vsak način treba izdajalce in okupatorjeve sodelavce kaznovati, čistiti iz ljudskih vrst.

To se je zgodilo 26. avgusta 1941, ko se je bliskovito širila vest, da so partizani prejšnji večer ubili okupatorjevega navdušenega pristaša kovača Florjana Ulčarja.

Prevzelo nas je navdušenje in hkrati nemir. Le kaj se bo zgodilo zaradi tega? Bodo Nemci molče prebavili ta opomin? Če bi ga, marsikdo celo ne bi verjel, da je bil kaznovani res okupatorjev sodelavec! To bi bilo za gibanje nerodna reč. Sicer je bilo znano, kakšen človek je bil, saj izdajstva ni niti skrival, vendar je vse ljudi mučilo vprašanje, kaj bo poslej?

Še prejšnji dan sva se s Stankom Kocjančičem, ki je tudi prišel na Poljane, srečala na zvezi z Gabrinom — Francem Benigarjem, s katerim smo sodelovali že v tovarni. Takrat je bil Stanko na pol že v partizanih. Zaupal mi je:

»Kaže, da bo treba odriniti!«

Tiste dni z bratom ni več spal doma, ko pa je padel Florjan, se je skrival še bolj. In tako vsi, ki so že sodelovali z osvobodilnim gibanjem. Obetalo se je zasledovanje ...

In pokazalo se je, da to ni bilo zaman. Nemci so se pognali na lov za tistimi, ki so bili v gorjanski občini sumljivi. Vendar je obveščevalna mreža, sicer še rahla in neorganizirana, poskrbela, da so v tistih dneh ušli nemškim zankam brata Kocjančič in potem Ambrožič ter Ivan Bassaneze. Priključili so se partizanom na Pokljuki.

Dva dni po ustrelitvi odpadnika Florjana se je pokazalo, kaj so zasnovali Nemci. Blizu hiše ubitega so postavili pet kolov in ob njih ustrelili pet talcev; tri iz gorjanskih vasi, enega z Dobrave in enega iz Nomnja. To je znano in kdo so bili, je omenjeno drugod, zato bi raje skušal oživiti občutke tistih dni in čas, ki je dokončno nakazal, da bo boj krvav. Tistikrat se nisem mogel premagati, da ne bi šel pogledat zločina, ki se je zgodil samo zato, ker smo svojo zemljo hoteli ohraniti svojemu rodu.

Hribček, na katerem so stali koli in ob katerih so visele sključene postave ustreljenih znancev, je bil prijazen in tudi vas pod njim je kazala prikupno lice. Sončen dan je bil. Toda — tega dne nihče ni opazil sonca, ki je mirno lilo svoje žarke na zemljo. In tudi sonce, ko bi moglo, bi prav gotovo potemnelo. Tako pa je sušilo prelite kaplje krvi prvih talcev in solze njihovih svojcev ter vseh, ki so jih prišli gledat.

Okoli teh kolov je bilo še nekaj ur po zločinu čutiti duh smodnika.

Vanje, v sključene postave ubitih, pa so se upirale začudene, svetle in solzne oči domačinov. Mladih, starih, otrok, moških in žensk. Šele zdaj je bilo, kot bi vsi ti hipoma spregledali »novi red«, ki naj bi v teh krajih za vselej zatrl slovenski jezik. Nemci v zelenih uniformah in grozo zbujajočih trdih škornjih so z veseljem razkazovali sad svojega dela, kot bi hoteli reči: »Le glejte jih! Dobro si jih oglejte, bandite! Tako se bo zgodilo vsakomur, ki bo samo prst skušal vzdigniti proti tretjemu rajhu!«

In mi smo jih gledali, in gledali so jih tudi presenečeni otroci: nemo, s spoštovanjem, občudujoče, kot bi se jim hoteli zahvaliti:

»Vi ste nam plačali spoznanje, kakšni časi so prišli!« In nismo jih gledali zato, ker so tako želeli Nemci ...

Potem sta bila dva pogreba: z godbo, venci in nemškimi govori ter kljukastimi križi so pokopali izdajalca, ob majhni cerkvici pa so potiho zagrebli pet talcev ...

Na njihovi zadnji poti jih ni smel spremljati nihče, zato pa je bila z njimi vsa okolica in tisoče src je utripalo namesto njihovih. Močneje kot kdajkoli.

Kako ne; vsa okolica se je čutila, kot bi Nemci streljali vanjo!

Preplah je potem sicer šel med nami, in dolino je prevzemala groza. Toda to je bilo le, kot bi ljudem zastal dih zato, da bi premislili vse to, kot bi nabirali moči, da bi po teh kolih šli v nov zalet!

Nemški uspeh glede zastraševanja je bil le navidezen in začasen. Saj so se izpopolnjevala vsa napovedovanja organizatorjev upora, ki je bil na začetku sicer sila boleč, kajti okupator se je končno tudi tu pokazal takega, kakršen je bil v resnici.

Preplah se je spremenil v prelomnico upora. Nemci so pokazali ranljivost, pokazali, da morajo za pomirjenje dežele uporabljati najbolj surove metode.

Tako so igro dejansko že začeli izgubljati.

Saj vendar ni mogoče trditi, da je trajno močan tisti, ki mora nasprotnika dušiti v krvi. Še manj pa, da se je prišel tujec na naša tla zavzemat za nekakšen red in pravico, kakor so trdili Nemci na vsa usta.

Miha Klinar

ŽALOSTINKA

Uboga deklica,
zaman te išče veter
v sivem pepelu.

Kako so mogli seči
po tvojem nežnem telesu
rabeljski prsti
in ga prižgati
v živo plamenico?

Pa si bila lepa
kakor pomlad v maju
in iz tvojih las
nekomu
noč je spletala sanje.

Ožgani bresti
na pomlad
ne bodo ozeleneli.

In zvezde v nočeh
ne bodo več blestele
ne zanj, ne zate.

Mesečina
te ne bo več pokrivala
z brezteżno tančico.

In ptice v jutru
ne bodo več imele
komu peti.

(Ziljska četa, decembra 1944)

Franc Konobelj-Slovenko

JESENIŠKA ČETA IN CANKARJEV BATALJON V LETU 1942

(Pri zbiranju gradiva in urejanju sestavka je sodeloval Ivan Vovk-Živan)

UVODNE MISLI

Naloga, da opišem naš boj v letu 1942 v naši dolini ter s tem tudi boje, akcije, uspehe in težave Jeseniške čete in kasneje Cankarjevega bataljona, ni bila lahka. Jeseniška četa je nadaljevala tradicijo nekdanje Cankarjeve čete, I. bataljon Gorenjskega odreda — Cankarjev bataljon, pa je nadaljeval delo vojaške enote, ki je bila vso drugo polovico leta 1941 posebno uspešna in ki je s svojimi akcijami zaslovela po vsej Sloveniji in Jugoslaviji. Cankarjev bataljon je posebno zaslovel po bitki v Dražgošah, ko je izbojeval eno najslavnejših bitk.

Težav pri tej nalogi sem se v celoti zavedal, saj je bilo leto 1942 tisto prelomno leto, ko je gorenjsko partizanstvo po decembrskih dneh in množični vstaji doživljalo svoj preporod kljub istočasnemu najbolj surovemu okupatorjevemu nasilju.

Ob opisovanju dogajanj v tem letu se nisem mogel izogniti življenju v vaseh pod Stolom in v Zgornjesavski dolini. Nujno sem moral opisati vlogo in akcije Jeseniške čete, ki je nastajala ob decembrski vstaji in je bila kasneje jedro novo nastalega bataljona.

In kako se lotiti dela, da bi bila slika obeh partizanskih enot čimbolj objektivno opisana. Na razpolago sem imel Zbornike Vojnozgodovinskega inštituta s partizanskimi in okupatorjevimi dokumenti, Monografijo »Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945«, knjigo »Jesen 1942« s Kardeljevo in Kidričevo korespondenco, profesorja Metoda Mikuša »Pregled zgodovine NOB v Sloveniji«, Ivana Jana »Cankarjev bataljon in Dražgoška bitka«, Ocene dr. Toneta Ferenca in profesorja Ivana Križnarja o razvoju NOB na Gorenjskem v letu 1941. Seveda sem uporabil tudi gradivo iz svoje knjige »Pod Možakljo in Karavankami so se uprli« in svoj zapis »Razvoj NOB v letu 1941 na jeseniškem območju«, objavljen v jeseniškem zborniku »Jeklo in ljudje« I. knjiga.

Posebno pomembno pri mojem delu je bilo tudi sodelovanje Ivana Vovka-Živana s podatki iz njegovega topografskega gradiva.

Zavedal sem se, da bo po ocenah, ki so bile podane že v času NOB, in ocenah, ki so bile napisane takoj po vojni ali po 30-letih, težko izluščiti jedro za pravo sliko in oceno za ti enoti in to razdobje. Te ocene so pisali tovariši, ki so bili na najbolj odgovornih mestih vodstva slovenske partizanske vojske in so ta čas posredno doživljali ali bili direktno zadolženi za delovanje teh partizanskih enot. Ocene, ki so bile napisane takoj po vojni, so rezultat študija zgodovinskega gradiva, pa se vendar med seboj razlikujejo.

Moja ocena, kot pisca tega sestavka ter borca in funkcionarja tega bataljona, naj bi bila verodostojen prikaz življenja in dogajanja v tem času v omenjenih partizanskih enotah in bližnji okolici ali na območjih, kjer sta delovali. Vsaka morebitna prizadetost zaradi različnih, včasih tudi zelo kritičnih pripomb ali ocen ne bi smela vplivati na vsebino sestavka. Če se mi je to posrečilo, bom najbolj zadovoljen jaz sam. Pustil sem še nekatera odprta vprašanja, ki mi jih ni bilo moč razčistiti; polno nejasnosti je še v opisovanju dela okrožnega komiteja KPS in Okrožnega odbora OF Jesenice. Ta naloga zahteva posebnega študija in bi morala biti prav tako čimprej opravljena.

Velika neznanka je, kako je okupator uspeval v svojih akcijah ali protiakcijah, kdo mu je pri tem pomagal, kje je imel svoje opazovalce in zasledovalce, da je tolikokrat vedel, kje se nahaja četa ali bataljon, ali celo zvedel za kraj predvidene akcije. Potem: kolikšna je bila okupatorjeva obveščevalna mreža, ki je sproti informirala gestapovsko izpostavo o dogajanju v dolini. Že nam je uspelo odkriti nekatere povzročitelje teh dogajanj; posebno se je pri tem izkazal Jože Vidic, pisec štirih pomembnih knjig s področja, ki nam je bilo dosedaj le slabo poznano.

Za slikovno gradivo je poleg dokumentov policije in žandarmerije poskrbela v največjih primerih tudi vojska. Mnoge slike, katere so napravili nemški fotoreporterji, nam odkrivajo nemška zločinstva, kot je to primer pri streljanju talcev na Hrušici in v Mostah. Mnogotere slike bi bile lahko verno dopolnilo dogodkov tega časa.

Seveda pa manjkajo še zapisi preživelih borcev, od katerih so nekateri že umrli in s seboj odnesli dragocene spomine in podatke. Le-ti bi lahko zapolnili vrzeli, ki so nastale v sestavku. Vem, da bo tudi o tem sestavku podana kritična ocena. Zelo bom hvaležen in zadovoljen, če bodo poleg pohvale tudi kritične pripombe, saj bodo verjetno dobro in koristno napotilo meni ali komu drugemu, ki bo ta sestavek uporabljal ali dopolnjeval.

Sestavek je tudi okrnil nekatera važnejša dogajanja za širše obrazložitve, sicer bi opis presegel zastavljeno nalogo. Leto 1942 zahteva torej širšo in bogatejšo obdelavo in je to naloga, ki zahteva tudi več časa in obdelave dodatnega gradiva. Ob tem se zahvaljujem vsem, katerih gradivo sem uporabil in ki mi je bilo napotilo in pomoč pri pisanju tega sestavka. Posebej se zahvaljujem Uredniškemu odboru, ki je sestavek vključil v ta Zbornik.

Vojaški in politični položaj po decembrski vstaji

Poslanica Osvobodilne fronte slovenskega naroda za Novo leto 1942 poziva partizane in ves slovenski narod na nadaljevanje boja v letu 1942:

»Leto 1941 — leto najhujše sužnjosti — je zatonilo. Pred nami je novo leto, ki bodi letnica našega narodnega vstajenja, leto naše popolne narodne in človekove osvoboditve«.

Po tej poslanici je »pred slovenskim narodom še trda, s trnjem posuta in hudih preizkušenj polna pot«. Zato poziv k borbi in enotnosti, zakaj »to leto — leto 1942 — naj bi postalo leto odrešitve«.[1]

Borci, zbrani pod Stolom in na Pokljuki, so bili še vedno pod močnim vtisom dogodkov v drugi polovici decembra 1941 v tem delu Gorenjske. Niso jim bile znane ocene, ki jih je izreklo vodstvo Cankarjevega bataljona in glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet. Še manj so jim bile znane ocene okupatorja.

Okupator se je po tem, ko se je precejšnje število upornikov vrnilo v dolino, odločil za najostrejše ukrepe. Že 18. januarja 1942 je nemški smučarski oddelek napadel Pokljuško četo, ki se je nastanila v pastirskih stajah na Lipanjski planini na Pokljuki. Borci so prvi napad odbili in se umaknili pod skalne grebene Lipanjskega vrha. V hudem boju z nem-

OSVOBODILNA FRONTA

OSREDNJI ORGAN OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA

V začetku januarja 1942

Novoletna poslanica
Osvobodilne fronte slovenskega naroda

Izjava

Fotokopija prve strani organa IOOF »Osvobodilna fronta« z dokumentom št. 1

Prva stran glasila OF »Osvobodilna fronta« z novoletno poslanico in devetimi temeljnimi točkami OF

škimi smučarji so padli štirje borci in sicer Janko Jakopič, Alojz Knaflič, Franci Kravs in komisar Stane Bokal, znan predvojni jeseniški prvoborec.[2]

Nemci so v svojih poročilih širili laži, da je v boju 18. januarja padlo 12 borcev. Preživeli borci so se kljub visokemu snegu in mrazu prebili v dolino, kjer so prezimili.

Po zadušitvi upora v Zgornjesavski dolini, ko je okupator grozil, da bo požgal vas Dovje, zaradi česar so se uporniki vrnili na domove, sta se Franc Konobelj in Ivan Vovk, ki sta akcijo vodila, še z dvema borcema vrnila pod Stol in se vključila v novo nastalo Jeseniško četo.

V januarju je četa preživljala čas z vsakodnevnim vojaškim urjenjem. Bližina planinskega Valvazorjevega doma, kjer je znana partizanska aktivistka Kristina Pečar s hčerkama Majdo in Zlato skrbela za preskrbo z nekaterimi potrebščinami, je ugodno vplivala na počutje partizanov pod Stolom. Nemci so v prvih dneh januarja 1942 imeli dovolj opravka tudi v Dražgošah, ker so morali večino svojih vojaških in policijskih sil premestiti na to območje.

Zaradi razumevanja našega boja v tistem obdobju je treba pregledati takratni položaj na Gorenjskem tudi izven ožjega operativnega območja naše partizanske enote.

Štab Cankarjevega bataljona pod poveljstvom Jožeta Gregorčiča in Stanka Žagarja, je namreč načrtoval, da bi vse novo nastale in že obstoječe partizanske skupine ter čete postale jedro široke mobilizacije novih borcev in tako okrepile osvobodilni boj na Gorenjskem[3].

Prva vojna zima je bila za gorenjske partizane težka in resna preizkušnja. Visok sneg, delna malodušnost prebivalstva po zadušeni decembrski vstaji, stalno nemško zasledovanje manjših partizanskih enot, vse to je vplivalo, da so se morali partizani omejiti le na manjše vojaško-diverzantske, sabotažne in prehranjevalne akcije.

Za boj proti partizanom je okupator v tem času razpolagal z 10., 44., 171., 181. in rezervnim 325. policijskim bataljonom ter s policijskim smučarskim patruljnim oddelkom. Poleg njih pa je bilo v stalni pripravljenosti tudi orožništvo. To je predstavljalo oboroženo silo okrog 5000 mož za sovražnikov boj proti partizanom in osvobodilnemu gibanju na Gorenjskem.

Gestapo, ki je po vstaji na območju naše enote odigral glavno vlogo, je — potem ko je uspel, da se je večina upornikov vrnila domov — pričel z množičnimi aretacijami in zasliševanji. Precejšnje število aretiranih je postrelil kot talce ali jih poslal v koncentracijska taborišča v Nemčijo. Samo iz dovške vstaje je gestapo v Dragi ustrelil 9 talcev, domačinov z Dovjega. Ustreljeni so bili v skupini 16-tih talcev 12. februarja 1942.

Gestapo je bil neizprosen in je v svoji pošastni maščevalnosti napel vse sile, da bi prodrl tudi v organizacije OF, za katere je vedel, da so bile eden od glavnih akterjev vstaje.

21. januarja 1942 je ustrelil v Dragi 10 javorniških in jeseniških mladincev in aktivistov OF. Pozaprl je večino članov Okrožnega in Mestnega

odbora OF Jesenice in večino poslal v koncentracijska taborišča v Nemčijo, v kolikor jih ni postrelil v Begunjah ali Dragi.

Kljub takemu stanju pa je moral gestapo računati z množičnim uporom, kateremu je bil priča v decembrski vstaji. Najdeni dokumenti v državni pisarni nemškega rajha ob kapitulaciji Nemčije dajejo pravilen odgovor na vprašanje, zakaj so Nemci odložili priključitev Gorenjske s 1. oktobra na 1. november in nato še na 1. januar 1942. Ob tem tudi dokument pojasnjuje povod za tretjo in dokončno odložitev priključitve Gorenjske[4] k veliki Nemčiji.

Tako so se zaradi teh dogodkov na Gorenjskem v decembru in v letu 1941 nasploh izjalovili okupatorjevi načrti in poskusi, kako bi Gorenjce uporabil za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju.

Vodstvo CK KPJ Slovenije je v tem času poslalo v pomoč na Gorenjsko predanega revolucionarja Toneta Dolinška. Določen je bil za sekretarja Pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko. Do tedaj je bil sekretar Okrožnega komiteja KPS za Ljubljano. Edvard Kardelj je v svojem poročilu Titu sporočil, da je bilo Tonetu Dolinšku nadaljnje delo v Ljubljani otežkočeno.

Prisotnost Toneta Dolinška je kljub kratkotrajnosti njegovega delovanja na Gorenjskem pozitivno vplivala na politično delo tudi na jeseniškem območju.

Ko Kardelj v poročilu Titu zelo kritično ocenjuje in pojasnjuje razmere na Gorenjskem po decembrski vstaji, sicer ne navaja dovolj vzrokov za potek takratnih dogodkov na Gorenjskem, vendarle pa priznava, »da so na Gorenjskem ‚take razmere, da Nemci partizanov v nobenem primeru ne morejo uničiti ali pregnati'.

»Razpoloženje pa se popravlja. Na Gorenjskem je poleg Ljubljanske pokrajine središče naše oborožene vstaje. Z njo imamo za prihodnji mesec važne načrte,«[5] je Titu poročal Kardelj. Prav tako je zapisal, da je bila ‚v času gorenjske vstaje Ljubljanska pokrajina pasivna'. Ker je bilo Kardeljevo pismo datirano z 29. marcem 1942, že nakazuje tudi novejše razmere, ko je bilo na vsem Gorenjskem že 600 partizanov.

Zakaj težave v uresničevanju načrta glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet?

Gorenjsko je okupator zaradi strateških, gospodarskih in političnih razlogov hotel držati v šahu. To ga je stalo tudi precej žrtev. Tu so važne komunikacije in močna industrija. Če bi Gorenjsko partizani osvobodili, bi nastala razpoka med fašistično Italijo in nacistično Nemčijo. Ob tem bi se razvilo partizansko gibanje tudi na Primorskem; taka je osnovna misel Ivana Križnarja.

Pav tega pa se je dobro zavedalo tudi slovensko partizansko vodstvo in zato tako obsežni načrti z Gorenjsko in Ljubljano v letu 1942. Prišlo je do merjenja sil.[6]

Miha Marinko, v letu 1941 politični komisar glavnega štaba NOV in POS Slovenije, govori v svojih spominih o načrtu, po katerem naj bi osvobodili Gorenjsko od Trojan pa do skrajnega gorenjskega kota. Tako naj bi Nemcem zaprli dohod z obvladanjem Tuhinjske doline, Črnega grabna in Moravškega hribovja od vzhoda in jeseniško-kranjskogorske soteske z zahoda. Računali so, da bodo Karavanke kot naravna ovira dobra obramba s severa.[7]

Franc Leskošek-Luka, takratni sekretar CK KPJ Slovenije in komandant glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, se spominja, da je obstajal načrt, po katerem naj bi gorenjski partizani osvobodili Poljansko in Selško dolino, Jelovico, Bohinjski kot, Pokljuko in Zgornjesavsko dolino.

To izjavo potrjuje tudi Mira Svetina, ki pa jo dopolnjuje s tem, da ni bilo govora o osvobajanju Jesenic in Gorenjske v celoti, temveč le za čimbolj množično mobilizacijo za vstop v partizane, s tem pa tudi za priprave in izvedbo večjih akcij in napadov na manjše sovražnikove postojanke in daljše zadrževanje partizanov v Gornjesavski, Bohinjski in Poljanski dolini.

Mira Svetina dalje pojasnjuje, da so se med ljudmi širile govorice, da bo v treh dneh vojne konec.

Izjave Toneta Dolinška pa se nekoliko razlikujejo od izjav prej omenjenih. Dolinšek namreč trdi, da je dobil pri odhodu iz Ljubljane le nalogo, da utrjuje terenske organizacije OF in da pospeši odhod Jeseničanov v partizane. Toda Dolinšek je prišel na Gorenjsko že po decembrskih dogodkih in je le še lahko ocenjeval potek novih na našem območju.

Težko in najbrž tudi nemogoče je poustvariti pravo sliko o decembrskih dogodkih 1941. Tisti, ki so akcijo v dolini vodili, niso več živi. Dokumentov, ki bi natančneje te dogodke na našem območju pojasnjevali, prav tako ni. Težko je najti vzroke za nekatere neusklajene akcije, ki so bili deloma tudi v objektivnih težavah, saj je okupator izredno hitro in odločno ukrepal. Pri tem je potrebno upoštevati tudi strokovno in politično usposobljenost posameznih, ki jih je ta široka in spontana pripravljenost za upor potegnila v kolesje masovnih akcij in priprav za »vstajo«. Tej spontanosti je tudi precej botrovala novica o uspešni ofenzivi Rdeče armade pred Moskvo in vest o vstopu ZDA v vojno.

Ob tem pa so odpovedale tudi zveze med posameznimi žarišči upora, med posameznimi člani okrožja, določenih za zvezo, in med odgovornimi na zbornih mestih.

Tak položaj in stanje po decembrski vstaji je gorenjskemu vojaškemu in političnemu vodstvu narekoval drugačen pristop k novim nakazanim nalogam. Potrebno je bilo nujno upoštevati tudi akcije, ki jih je načrtovalo slovensko vojaško poveljstvo in politično vodstvo. Te akcije in naloge so morale biti logično tudi usklajene s širšimi jugoslovanskimi političnimi in še toliko bolj vojaškimi interesi.

Vloga okupatorja in akcije gestapa

Kot sem že omenil, je okupator po decembrskih dogodkih strahovito reagiral. Aretacije aktivistov OF in mladincev so bile na dnevnem redu.

Da bi lahko ocenili težave s preskrbo partizanov in z organizacijo odborov oziroma poverjenikov OF moram nujno nanizati dogodke, ki jih je s svojimi protipartizanskimi načrti povzročil jeseniški gestapo.

V tem delu bom skušal osvetliti dogajanja od začetka januarja 1942 do sredine maja, ko so Nemci nasilno preselili družine partizanov v Nemčijo.

Izpostava jeseniškega gestapa je bila znana kot ena izmed najbolj aktivnih na Gorenjskem. Na njej so bili od leta 1941 do 1945 zaposleni poleg SS-ovskega podporočnika in kriminalističnega sekretarja Clemensa Druschkeja še Maks Grundmann, Leopold Brück, Hans Kriegel, Heinz Linke, Adolf Matajowski, Adolf Maurer, Erih Mitmann, Franc Mossberger, Roman Oswald, Alojz Regitnik, Josef Stacheder, Steider in Zieler, Helmut Zobec ter Filip Zwick.

Ena od prvih akcij v letu 1942, ki si jo je zadal šef gestapa Druschke, je bila razbiti mrežo OF v dolini. Kaj kmalu je ugotovil, da je za ta čas najpomembnejši Tone Dolinšek. S pomočjo Darinke Močnik, ki je bila stalna partizanska zveza med jeseniško in kranjsko organizacijo OF, je prodrl najprej v kranjsko organizacijo in prijel Ivana Urbanca, zna-

Tone Dolinšek, sekretar pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko, v begunjskih zaporih

nega pod imenom Kumerdaj. Urbanc, dotedaj dober in pomemben funkcionar kranjskega okrožja, je izdal imena večine kranjskih aktivistov.[8]

Po tej uspeli akciji v Kranju je Druschke s pomočjo Darinke, ki je bila prva zveza z Dolinškom, uspel izslediti še njega na javki v Trbojah. Darinka, ki je pred gestapom klonila, je v svojo umazano igro vključila še sestro Minko. Prišlo je do širokega izdajstva in gestapo je v nekaj dneh aretiral večino članov jeseniškega okrožnega odbora OF in članov okrožnega komiteja KPS, ki so bili v tem času v legali. Poleg njih je uspelo gestapu ugotoviti tudi precejšnje število aktivnejših podpornikov in članov odborov OF v tovarni in na Jesenicah. Posledica tega izdajstva je bila, da je bilo aretiranih tudi več aktivistov OF na Javorniku, na Hrušici in tudi v Žirovnici.

Gestapo je iz te akcije koval nadaljnje načrte. Zaradi mučenja in groženj, da se bo maščeval nad sorodniki, mu je uspelo pridobiti k sodelovanju tudi nekatere zaprte. Aretiral je tudi sorodnike zaprtih aktivistov, da bi tako dosegel zagotovilo zaprtega, da bo sodeloval z njimi, če bo sorodnik izpuščen.

Med zaporniki pa se velika večina ni dala vpreči v voz gestapa in je raje sprejela usodo — smrt ali odgon v koncentracijska taborišča. Tudi v zaporih so primeri junakov, ki kljub trpljenju in nečloveškemu mučenju niso podlegli. Znan je primer Toneta Dolinška, za katerega ni gestapo zvedel drugega kot za njegovo ilegalno ime. Nekateri zaporniki so padali kot talci navadno in zlasti leta 1941 in 1942 na krajih partizanskih akcij.

Gestapovski sodelavci so morali redno osebno poročati na gestapu na Jesenicah ali pa tudi na Bledu. Poročali so o svojih ugotovitvah ali kako so opravili svoje določene naloge.

Tako je bila razbita tudi mladinska organizacija na Jesenicah in na Javorniku[9]. Večina mladincev je bila aretiranih. Gestapu je uspelo zajeti tudi Tugomirja Vidmarja, inštruktorja Pokrajinskega komiteja SKOJ za Gorenjsko. Različne verzije o krivcih teh proval med mladino še niso bile povsem raziskane.

Ob veliki aktivnosti gestapa in policije pa je tudi ostali okupacijski aparat ostreje ukrepal, da bi do kraja zadušil narodnoosvobodilno gibanje in se tako lahko lotil popolne germanizacije na Gorenjskem. Posebno pozornost je okupator posvetil preskrbi prebivalstva. Vendar ne zato, da bi jo zagotovil in izboljšal, temveč da bi jo okrnil in zmanjšal in tudi tako preprečil preskrbo partizanov.

V tem času so okupacijske oblasti izdale posebne osebne izkaznice. Različna barva je bila znak zanesljivosti ali pripadnosti in rasne pripadnosti nosilca. Prve dni januarja so Nemci zaplenili Slovencem radijske aparate. Večina slovenskih prebivalcev jih je pravzaprav morala oddati že prej. Obdržali so jih le najbolj zanesljivi nemški funkcionarji. Mnogi med njimi so dobili v uporabo aparate, zaplenjene aretiranim aktivistom OF. S tem ukrepom so Nemci hoteli preprečiti širjenje zavezniških

radijskih vesti. Čeprav je bilo poslušanje le-teh prepovedano pod smrtno kaznijo, Nemci grožnji s to kaznijo niso zaupali.

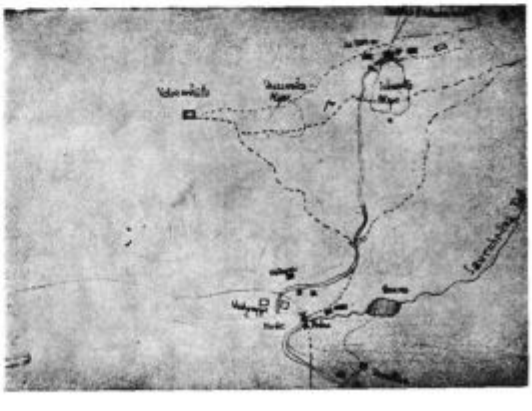
Da bi lažje širili svojo propagando, so se odločili za dvojezičnost v časopisu »Karawanken-Bote«. V njem so poleg raznih obvestil, opozoril in drugih novic, objavljali tudi grožnje, v katerih so opozarjali prebivalstvo, da bo vsako prikrivanje partizanov (Nemci so uporabljali le naziv banditi) kaznovan s smrtjo, zaporom, internacijo in zaplembo premoženja. Tako so se sklicevali na borbo v Dražgošah in obvestili po tej borbi, da bodo hiše podpornikov požgane, moški postreljeni, žene in otroci pa poslani v koncentracijska taborišča.

Tudi sicer je bila nemška propaganda v tem času zelo aktivna. Vsa zborovanja, obvestila, opozorila in grožnje so bile natisnjene na velikih kričeče obarvanih lepakih, nalepljenih širom po Gorenjski.

Na sedežu predvojnega sreskega načelstva v Radovljici so Nemci postavili oblastni organ, imenovan Kreis. Načeloval mu je v tem času Hinteregger. Njemu so bili podrejeni občinski uradi s sedeži v Ratečah, v Kranjski gori, v Mojstrani, na Koroški Beli, na Breznici in na Jesenicah. Na Koroški Beli je bil v prvih tednih leta 1942 urad ukinjen in je bila občina priključena Jesenicam. Napisi na občinskih uradih so bili le nemški (Gemeindeamt), uradno poslovanje je bilo le nemško in kdor ni znal vsaj malo nemško, je težko uveljavil svoje pravice.

Župani so bili večinoma znani nemški petokolonaši ali zelo zanesljivi Nemci. Posebno vnet in zagrizen je bil jeseniški župan Karl Luckmann, ki je sam in po lastni presoji pripravil posebne sezname nezanesljivih in onih, katerih premoženje bi bilo vredno zapleniti. Prav tako je odločal, koga bi bilo potrebno pregnati ali proti komu bi bilo treba ostreje ukrepati glede na njegovo predvojno politično pripadnost.

Posebej se je Luckmann angažiral pri preganjanju partizanov. Večkrat je sam sodeloval pri akcijah in organiziral vodiče. Zato je uporabljal nekatere lovce in smučarje — alpiniste. Luckmann je bil pred vojno šef ekonomata Kranjske industrijske družbe ter je kot tak odgovarjal za vsa njena posestva. Bil je lovec in je prav zaradi tega dobro

Lukmanova skica napada na Jeseniško četo 20. februarja 1942 na Stolu

poznal vso Mežakljo in pobočja Karavank. Med lovci je organiziral lastno protipartizansko obveščevalno mrežo. Po obvestilih, ki jih je dobival, je predlagal posamezne akcije in se jih tudi udeleževal. Tako je vsestransko in najbolj prizadevno pomagal gestapu in policiji.

V tistem času so bile še vedno zelo pogoste govorice, da nameravajo Nemci nadaljevati s selitvami. V svoji propagandi so skušali Nemci te novice pobijati, čeprav so vnaprej vedeli, da s takimi akcijami še ne mislijo prenehati.

Posebno skopi so bili Nemci pri izdajanju dovoljenj za potovanja na Koroško. Bali so se, da bi ideja v narodnoosvobodilnem gibanju ne našla plodnih tal tudi onstran Karavank.

Zaradi znanih dogokov v decembrskih dneh, ko so bile ukinjene nekatere žandarmerijske postaje, je moral gestapo ponovno razmišljati o utrjevanju svojih pozicij. Obnovljene žandarmerijske postaje so močno utrjevali. Vpeljali pa so tudi posebne nočne straže, v katere so najprej vključevali domačine — petokolonaše. To službo so imenovali nemško obrambno skupnost.

Že pred tem so Nemci ustanovili tovarniško stražo (Werkschutz) v obeh obratih Železarne na Javorniku in na Savi. V to službo so vključili le domačine, nekdanje tovarniške delavce. Naloga te službe je bila prav tako varovati nemški red in v vsem pomagati policiji, žandarmeriji in gestapu. Tako so morali pripadniki straže varovati tovarno pred morebitnimi vdori partizanov, ugotavljati storilce raznih sabotaž, obenem pa sodelovati pri aretacijah pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja s strani gestapa v sami tovarni.

Po vaseh na žirovniškem območju in nekaterih drugih vaseh je gestapo mobiliziral posebne vojaške straže, tako imenovane Wehrmannschaft. Podnevi so fantje in možje bili na delovnih mestih, v nočnem času pa so stražili v okolici vasi in čakali v zasedah na partizane.

S pomočjo policije je gestapo organiziral tudi posebne opazovalce z nalogo, da bi zasledovali partizane ali ugotavljali njihova taborišča. Partizanom so bili nevarni zlasti v pomladanskem času, ko je bil v hribih še sneg in je bilo težko zabrisati sledove. Tako so morali partizani s posebnimi lažnimi stezami ali s hojo po potokih prikrivati svoje sledi.

Nekateri posamezniki iz vrst tovarniške straže Werkschutz so se kasneje prav tako vključili v te skupine. To so bili prvi zametki posebnih pomožnih policijskih oddelkov »Selbstschutz«, ki so med prebivalstvom dobili ime »raztrganci«. Večkrat so se pojavljali preoblečeni v partizane in so zaradi pretirano zanemarjenih oblek dobili svoj vzdevek.

Prav ti provokatorji so bili zelo nevarni, saj so mnogi domačini, ki še niso bili dovolj seznanjeni z vlogo partizanov, nasedli takim provokacijam. Skupinam raztrgancev se je večkrat priključil tudi kak pripadnik gestapa.

Skupine raztrgancev so bile zelo nevarne prav zaradi tega, ker nihče ni vedel, kdaj in kam so namenjene. Naša obveščevalna služba je bila v tem času še zelo slaba. V sovražnikovem taboru nismo takrat imeli še nobenega svojega sodelavca.

Andrej Noč-Glažarjev s Koroške Bele, eden prvih domačih izdajalcev in najbolj vnet zasledovalec partizanov, v družbi gestapovcev Druschkeja in Brucka

V času, ko so nastajale skupine raztrgancev na posameznih območjih, so bili njihovi napadi posebno nevarni za manjše partizanske skupine. Skupine raztrgancev so v glavnem sestavljali domačini, ki jih je gestapo izbral med najbolj propadlimi ali pa so bili to avanturisti, kot je bil na primer Andrej Noč, ki je slepo verjel v zmago Nemčije in Hitlerja. Andrej Noč, ki je najprej bil samo opazovalec, je pozneje postal zelo aktiven pri zasledovanju partizanov. Najdemo ga v akcijah tostran in onstran Karavank. Ti raztrganci so zelo pogosto tudi provocirali ljudi po odročnih naseljih in se izdajali za partizane. Tako so skušali ugotavljati, kje so partizanske javke ali partizanski simpatizerji. Dne 12. junija 1942 je bil pod Stolom eden prvih takih spopadov.

Ta čas je bil tudi zelo primeren za razne tečaje in seminarje, ki so jih Nemci organizirali v Kranjski gori ali v Gozd Martuljku. Nemci so dobro vedeli, da je bilo to področje za partizane strateško skrajno neugodno, tako da so se tu čutili najbolj varne. Konec januarja 1942 je bil tu tečaj za mlade učitelje z Dunaja in Salzburga. Ti naj bi poučevali gorenjsko mladino. Večino učiteljev domačinov so namreč Nemci

Raztrganci so bili desna roka gestapa pri preganjanju partizanov

preselili že v prvih dneh okupacije v Srbijo. Predviden je bil celo obisk Rainerja, koroškega gauleiterja in šefa civilne uprave za Gorenjsko.

25. januarja 1942 so na Jesenicah organizirali ustanovni občni zbor nemške planinske zveze. Tudi planinci naj bi se aktivneje vključili v preganjanje partizanov.

Jeseniški župan Luckmann je bil polno angažiran. V nekem pismu na Landrat (srez — okraj) v Radovljici se je pritoževal, da ima stalne intervencije sorodnikov aretiranih pripadnikov OF, ki so zbirali denar za partizane. Sicer pravi, da načelno odklanja intervencije, vendar pa kljub temu zelo kritično ocenjuje razmere na tem območju, še posebej na Jesenicah.

Gestapo je preko občinskih županov odločal o tem, katere objekte je potrebno zapreti ali omejiti njihovo delovanje. Prve dni februarja 1942 je bila z odločbo radovljiškega Landrata na predlog župana Luckmanna zaprta gostilna Rozman na Poljanah (sedaj Kočna).

S 1. marcem 1942 je bila predvidena obvezna delovna služba za dekleta in fante. Večinoma naj bi zajela žensko in drugo mladino, ki ni bila nikjer zaposlena in ki naj bo delala v poljedeljstvu ali gospodinjstvu. 25. marca je odpeljal prvi vlak dekleta in fante z Gorenjske na delovno službo na Koroško. Pred tem so bila v dneh od 23. februarja do 2. marca propagandna zborovanja, na katerih so obljubljali mladini, da bodo dobili uniforme Hitlerjugenda in potrdilo gauleiterja, da so se prostovoljno javili na delo.

V tem času je bila tudi zelo neredna preskrba s hrano. Vse živilske potrebščine so bile na karte. Na prebivalca Gorenjske je bilo v tem času odrejeno 900 gramov masti na mesec, moka je bila le ržena, sira ni bilo, primanjkovalo je mleka in ni bilo niti marmelade. Za otroke je bil na razpolago le kakao in puding.

Nekateri uslužbenci na občini, zaposleni pri živilskih kartah in naklonjeni osvobodilnem gibanju, so za partizansko oskrbo priskrbeli nekaj živilskih nakaznic. Aktivisti OF so potem nanje kupovali živila in jih odnašali na dogovorjene javke, od tam pa v partizane.

Tak je bil položaj v dolini. Toda tudi partizanska četa pod Stolom ni mirovala. Stalne akcije v dolini — sicer le sabotažnega značaja na železniških mostovih in progah — so Nemce tako vznemirjale, da so vedno pogosteje pošiljali svoje patrulje v Karavanke. Skušali so četo uničiti, vendar se jim največkrat ni posrečilo ugotoviti, kje se nahaja. Visok sneg v tej zimi je onemogočal hojo v hribe tudi raznim izdajalcem. Posamezniki pa bi le težko prišli višje v Karavanke mimo naših patrulj, ki jih je četa nenehno pošiljala na določena in za kontrolo primerna mesta. Informacije iz doline so bile vse pogostejše in zvedeli smo, da Luckmann vedno bolj vztrajno pošilja svoje vohune na vse strani.

Četa je dobila nalog jeseniškega okrožnega komiteja KPS, da je potrebno Luckmanna čimprej kaznovati in tako onemogočiti njegovo nadaljnje sovražno delovanje. 17. aprila 1942 je borec Jeseniške čete sredi Jesenic kaznoval Luckmanna s smrtjo. Akcija je bila tako drzna, da je presenetila Nemce same, saj je bila izvedena nedaleč od občinskega

urada in sredi poldneva. Kljub Luckmannovemu oboroženemu spremstvu se je izvršitelj smrtne kazni nepoškodovan umaknil. Še bolj je Nemce razjezilo, da so partizani istega dne kaznovali s smrtjo izdajalca Andreja Jaklja s Koroške Bele.

Nemci so oba izdajalca ob prisotnosti večine nemških pristašev ter z največjimi vojaškimi in civilnimi častmi pokopali na jeseniškem pokopališču. Pri pogrebu so sodelovala tudi zastopstva vseh tedaj obstoječih organizacij.

Odločili so se za strahovito maščevanje. Spodbodla jih je tudi akcija Kokrške čete, ki je nekaj dni prej v Cerkljah obračunala z dvema izdajalcema.[10]

Za obe akciji je policijski general Ervin Rösener odredil ustrelitev talcev z vse Gorenjske. Od petdesetih ustreljenih talcev jih je bilo 10 iz območja Jesenic. Med njimi je bil tudi znani predvojni revolucionar in vodja vstaje v Bohinju Tomaž Godec. Od te skupine je ostal živ le Aleš Jelenc, ki je bil že pred tem poslan v koncentracijsko taborišče Mauthausen. Le štiri dni kasneje 21. aprila 1942 je general Rösener objavil še dodaten razglas, v katerem je pojasnjeval, da je dal aretirati 50 družin iz občine Jesenic in Koroške Bele. Te družine so bile po njegovi izjavi najožje povezane s partizanskim gibanjem, ker so bili njih svojci v partizanih.

Tu je potrebno še posebno pojasnilo, ki kaže kako so Nemci hoteli nekatere svoje akcije na vsak način opravičiti s partizanskim delovanjem. Aretacije, ki jih Rösener omenja, so bile izvedene že 7. aprila in mu je bila akcija na Luckmanna le primerno opravičilo za selitev. Tudi njegovo opozorilo v nadaljevanju, objavljenem na istem lepaku, da bo v primeru ponovnih partizanskih akcij te družine pregnal ali še ostreje ukrepal, je očitna laž, saj pričajo drugi dokumenti, da je Rösener že pred atentatom na Luckmanna nameraval pregnati v Nemčijo ‚vse nezaželjene slovenske družine'. Te so nasilno seliti tudi na Koroškem, pa čeprav se tam partizanski boj še ni začel.

Že 16. maja 1942 so Nemci odpeljali v Nemčijo 50 družin borcev s 167 družinskimi člani z Jesenic, Koroške Bele in Javornika iz Št. Vida in Goričan, kamor so jih 7. aprila internirali[11].

Matere nekaterih jeseniških in javorniških partizanov v pregnanstvu v gradu Wernfels pri Nürnbergu leta 1943

Z izgonom partizanskih družin je okupator nameraval onemogočiti preskrbo partizanov. Smatral je, da je najpomembnejša baza za preskrbo partizanov njihovo sorodstvo.

Za ta čas je značilen še drug dokument, letak »Domovinska fronta«, ki so ga raztrosili po Gorenjskem in ki je pozival na boj proti partizanom, istočasno pa tudi v boj proti okupatorju. Čeprav nekateri sklepajo, da je te letake pripravil sam gestapo, se mi zdi to skoraj neverjetno. Nemci so bili v tem času še dovolj močni in niso dovoljevali nikakršne propagande, ki bi bila v korist beli gardi. Iz kasnejših dokazanih akcij znanih organizatorjev bele garde na Gorenjskem lahko samo sklepam, da so se za letakom »Domovinska fronta« skrivale osebe, ki jim razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na Gorenjskem ni bil všeč. Drži le eno, da gestapo pri stikanju za pisci tega letaka ni bil posebno aktiven[12].

Grad Wernfels pri Nürnbergu, kamor so Nemci spomladi leta 1942 pregnali družine nekaterih jeseniških in javorniških partizanov

JESENIŠKA ČETA — AKCIJE IN NJENA VLOGA

Jeseniška četa je bila ustanovljena 16. decembra 1941. Tega dne so se zbrali prostovoljci z Javornika, Jesenic, Koroške Bele in vasi žirovniškega območja na Potoških rovtih. Že naslednji dan, 17. decembra, se je četa premaknila na Čednikov rovt nad Jesenicami. Tu se je zadrževala do 27. decembra. Po dolgih razglabljanjih, kam bi se četa umaknila, se je vodstvo odločilo za premik pod Stol.

Od petdesetih prostovoljcev decembrske vstaje je ostalo le 12 borcev: Andrej Aleš, Jože Čufar, Franc Jerovšek, Tine Kemperle, Franc Klinar, Alojz Koračin, Ivan Krmelj, Franc Križnar, Tone Loncnar, Florjan Majhen, Tone Matoh in Ciril Triller. Skupno s šestimi borci, ki so to mobilizacijo vodili (Polde Stražišar — komandir, Franc Konobelj, Franc Potočnik, Stanko Sekardi, Ivan Vovk in Albin Žemva) je četa ob nastanitvi v Baragovi koči štela 18 mož. Četa pa se je dopolnjevala z novimi borci. Z Dovjega je Konobelj pripeljal Jožeta Kodra in Ivana Revna, iz Pokljuške čete sta prišla Franc Benigar in Franc Šmid, iz doline, kjer so bolovali, so se vrnili Viktor Svetina, Albert Vergelj in Valentin Vister. Po nekaj dneh so vstopili še Tone Koder (brat Jožeta Kodra), Julka Jensterle, Matija Verdnik, zakonca Ivanka in Karel Kozar ter Janez Pavlovčič. Po dražgoški borbi se je vključilo še 9 borcev domačinov, udeležencev omenjene bitke poslanih iz Cankarjevega bataljona. To so bili: Franc Benedičič, znani predvojni jeseniški revolucionar, ki je skupino vodil in bil v Dražgošah komandir Jeseniške čete, Franc Guzelj, Franc Jerala, Feliks Kropivnik, Ivko Pogačnik, Peter Rupar, Viktor Stražišar, Janez Šmid in Janez Tavčar. Kot deseti se je vračal z njimi tudi Viktor Beguš, ki je bil na Pokljuki ujet in je postal prvi izdajalec — partizan z našega območja.

Borci, ki so sestavljali Jeseniško četo, so se, kot sem že omenil, utaborili pod Stolom. Naselili so se v eni izmed planinskih počitniških hiš nad Zabreško planino v »Baragovi koči«, ki je bila pred vojno last patrov in ki je nosila ime znanega slovenskega misijonarja med Indijanci škofa Barage, zdaj pa je nudila prijetno zatočišče borcem, ki

Valvazorjev dom pod Stolom, kjer so se večkrat zadrževali partizani

so šele prišli v partizane ob decembrski vstaji, še bolj pa tistim, ki so že nekaj čaka doživljali težo partizanskega boja. Tu naj bi prezimili. Ves januar in več kot polovico februarja je četa v tem zavetju utrjevala svoje vojaško in politično znanje.

Komandir čete je bil ponovno Polde Stražišar, že avgusta 1941 komandir Cankarjeve — Jeseniške čete, politkomisar pa Franc Potočnik, prav tako prekaljeni jeseniški revolucionar in španski borec. Četa ni bila razdeljena v vode, pač pa samo v desetine. V četi se je tako do 20. februarja 1942 nabralo 38 borcev in dve borki, skupaj torej 40 borcev[14].

Življenje v Baragovi koči je bilo za tiste čase izredno idealno. Gledano z vojaškega stališča pa je bila četa preveč na očeh iz doline in še posebno z Bleda, od koder so mogli sleherni dan opazovati naše gibanje in življenje. Nekateri borci so imeli celo smuči. Mogoče je prav to premotilo nezaželjenega opazovalca iz doline, da je mislil, da gre za navadne smučarje, saj je bila v tem času še vso zimo odprta planinska postojanka — Valvazorjev dom.

Četni stražar je v glavnem kontroliral okolico pred seboj. Kaj se je dogajalo za hrbtom, so kontrolirale občasne vsakodnevne patrulje. Prehrano so borci prinašali iz zbirnih mest na Koroški Beli, kjer je bilo tako zbirno mesto pri »Medvedovih« v mlinu in pri »Kovačevih«, z Brega pa so borci prinašali hrano od Šmida. Precejšna količina hrane je bila vskladiščena tudi v planinski postojanki, v Valvazorjevem domu.

Četa je vezala na sebe precejšne število podpornikov — aktivistov. Sorodniki partizanov so bili v glavnem vsi podporniki in so na razne možne načine pošiljali hrano in ostale potrebščine na določena zbirna mesta. Vsem partizanom ni bilo dovoljeno, da bi se sestajali kadarkoli s svojimi. Za vse sestanke z domačimi je moralo vodstvo čete vedeti in jih dovoljevati. Vsi stiki so bili ali v dolini ali pa v hribu, toda nikdar v bližini partizanskega taborišča. Nekateri aktivisti, toda zelo redki, so v tem času lahko prišli do Valvazorjevega doma in v bližini dobili zvezo z dogovorjenim. Neposreden stik je četa imela s člani okrožnega komiteja KPS in okrožnega odbora OF Jesenice. Te stike je večinoma vzdrževalo le vodstvo. Viktor Kejžar, ki je bil v tem času sekretar okrožnega komiteja KPS, se je večinoma zadrževal v dolini. Karel Preželj, ki je za Ignacem Sterlekarjem, sekretarjem okrožnega odbora OF Jesenice, odgovarjal za organiziranje OF v dolini, se je večinoma tudi tam zadrževal in sicer na posebej določenih mestih v stanovanjih najbolj predanih aktivistov. Člani obeh okrožnih forumov so se z vodstvom čete dobivali največkrat na Potokih pri »Cimpku« ali na drugih varnih mestih. Praktično člani okrožja — legalci niso hodili v partizansko taborišče.

19. februarja so borci čete pokopali partizanko Julko Jensterle. Pri čiščenju orožja jo je zaradi nepazljivosti zadel njen najboljši prijatelj. Ta dogodek je borce zelo pretresel. Julka je bila pred tem ena najboljših partizanskih aktivistk. Ob zadnjem slovesu so bili navzoči vsi borci. V grob so dali steklenico z vsemi njenimi podatki in krajšim pojasnilom o dogodku.

Nemci, ki so naslednji dan našli grob in so Julko odkopali, so ta primer uporabili za svojo propagando proti partizanom. Trdili so, da partizani žene potrebujejo le za osebno okoriščanje. Njen grob je bil le malo nad kočo.

20. februarja je četo že zelo zgodaj zjutraj prebudil strel nižje pod kočami na Zabreški planini, kjer je samevala pastirska staja. Nemci so najprej obkolili stajo, misleč, da so v njej partizani. To je borcem omogočilo, da so se lahko pravočasno umaknili više od koče in se pripravili za urejen umik na Stol k Prešernovi koči[15].

V tej nemški akciji proti nam sta poleg oddelkov zaščitne policije sodelovala tudi jeseniški župan Karl Luckmann in njegov brat Pavel. Napad je vodil major Mann, ki pa — kot izgleda — ni bil preveč zadovoljen s spremstvom Karla Luckmanna, čeprav je mobiliziral tudi jeseniške smučarje — alpiniste in lovce. Posebej se je izkazal lovski nadzornik Grilc iz Žirovnice, ki je prejšnji dan javil Luckmannu, da je opazil na Zabreški planini partizane. Zaradi njegove netočne informacije je prvi nemški napad spodletel in policija, računajoča na nagel uspeh, je udarila v prazno. Četa se je tako lahko pravočasno umaknila in utegnila celo poskriti nekaj hrane. Nemci so pod vodstvom majorja Manna prišli do Baragove koče šele, ko so bili borci čete že precej visoko nad Zabreško planino v pobočju Stola. Major Mann je bil tako primoran iskati prostovoljce za zimski vzpon proti Stolu. Zaradi prvega neuspeha je v jezi poslal Luckmanna s patruljo v dolino, pustil pa je v spremstvu njegovega brata Pavla, dobrega in izkušenega planinca ter znanega petokolonaša, ki je skupaj z Alojzem Katnikom aprila 1941 pripeljal prve Nemce preko Rožce. Naj še omenim, da so 20. februarja v akciji na nas sodelovali tudi prvi pripadniki Wehrmannschafta iz Žirovnice. Pred to silo in premočjo smo se kljub hudemu mrazu, vetru in megli brez izgub povzpeli do Prešernove koče na Malem Stolu (2172 m nadmorske višine). Nemci so se nam po sledi približali na sedlo pod Malim Stolom šele okoli poldneva. Medtem so drugi požgali Baragovo in obe sosednji koči na Zabreški planini in pustili le hlev in se tako oddolžili za neuspeh pri prvem napadu.

Zasledujoče Nemce je najbolj vzpodbodlo opozorilo in poziv borca Karla Kozarja, da jih čakamo na Stolu in da naj le pridejo za nami.

Četa se je takoj po opozorilu stražarja postavila v obrambo in zavzela položaje na grebenu le približno 100 metrov pred Prešernovo kočo. Medtem je komandir Polde odredil patruljo, ki naj bi pregledala možnost za umik na koroško stran. Položaj čete je bil za obrambo izredno ugoden. Nemci kljub belim varovalnim plaščem niso prišli do večera do koče. Koliko Nemcev je bilo v tej borbi ranjenih ali ubitih, se ni dalo nikdar ugotoviti, kajti v tem času so Nemci število svojih žrtev običajno prikrivali. Na partizanski strani je padel borec Jože Koder, doma z Ruta v Baški grapi. Zadel ga je nemški ostrostrelec. Njegov zasilen, kamnit grob je ostal kot nema straža na tem najvišjem vrhu Karavank.

Proti mraku se je četa odločila za umik na Koroško preko sedla Belščice (nadmorska višina 1955 m). Pred tem so še nameravali kočo zažgati, pa so se premislili, ker so sodili, da bi bilo to Nemcem opozorilo, da se je četa umaknila. Pogasili so že nekaj zažganega pohištva in se pod zaščito mitraljeza in nastajajočega mraka pričeli umikati v severno pobočje Stola.

Nemci so se šele v mraku, ko so začutili, da partizanov ni več, pri Prešernovi koči približali partizanskim položajem. Major Mann, ki za borbo v temi na neznanih strminah ter v globokem snegu, ni bil preveč navdušen, se je po krajšem zasledovanju v dolini Orličja odločil za umik nazaj do Prešernove koče in nato v dolino. Ob sebi ni imel Karla Luckmana, ki si je to akcijo zamislil in tudi mobiliziral že omenjene jeseniške smučarje — alpiniste in »wermannschaftarje«. Zato pa je bil tu še vedno Pavel Luckmann, Karlov brat, ki je kot dober alpinist in smučar ostal v Mannovi patrulji in mu bil prav pri povratku v veliko korist.

Pred umikom s Stola so Nemci kočo zažgali. S seboj so odnesli le doprsni kip dr. Franceta Prešerna, ki so ga ob povratku izročili planinskim funkcionarjem v Radovljici kot trofejo in dokaz, da so bili na Stolu.

Prešernova koča na Stolu, ki so jo Nemci 20. februarja 1942 požgali

Četo je pri povratku pod Belškim sedlom čakala patrulja z informacijo, da so na Mačenski planini (na koroški strani Karavank) Nemci in da je umik tja tudi zaradi visokega snega nemogoč. Četa se je zaradi tega odločila za umik v dolino Završnice k lovskim kočam. S tem, da smo se dan po premiku iz lovskih koč zadržali na nekem rovtu, smo se izognili nemškim zasedam v dolini Završnice.

Ta partizanska borba, znana po tem, da je bila na najvišji nadmorski višini in v posebnih zimskih pogojih, je tudi pri Nemcih dobila posebno pohvalo in priznanje. Udeleženci te borbe so dobili možnost za vpis te akcije v policijsko službeno legitimacijo in se je štela kot točka za pridobitev pehotne jurišne značke[16].

Po umiku s Stola se je 22. februarja 1942 četa utaborila na Potoških rovtih. Oddih pa je bil le kratkotrajen. Na zdravljenje zaradi hudih

ozeblin sta odšla Ivanka Kozar in Matija Verdnik. Za skrivališče Ivanke Kozar je zvedel gestapo in jo aretiral ter poslal v koncentracijsko taborišče Ravensbrück.

Nemci so četo kmalu izsledili in 28. februarja 1942 ponovno napadli. Borcem je uspelo s prikrivanjem sledi umakniti se na Barbrnikov rovt nad Koroško Belo. Drugi dan se je četa premaknila preko Koroške Bele in goščavja nad Trebežem proti Jeseniškim rovtom. Po štirinajstdnevnem zatišju, ko so Nemci izgubili sled za četo, (ta se je zadrževala po senikih na Jakopovem rovtu pod Črnim vrhom in Dindelnovem rovtu pod Sušjem) jim je zopet uspelo s pomočjo izdajalca Alojza Krmelja najti sled za nami, ko smo 16. marca 1942 z Dindelnovega rovta izvedli prehranjevalno akcijo pri kmetu Razingerju v Plavškem rovtu.

Nemci so v tem času napeli vse sile, da bi četo onemogočili ali uničili. Stalna zasledovanja, ki so sledila po dokaj mirnem zatišju v januarju in februarju, niso dovoljevala, da bi se borci lahko dalj časa zadrževali na istem mestu. 18. marca so Nemci že ob štirih zjutraj pričeli z obkoljevanjem Dindelnovega rovta. Zaradi čuječnosti stražarja ni prišlo do presenečenja in se je četa pravočasno umaknila. Toda nad Mesarjevo frato pred vstopom v sotesko »Sedem grabnov« je četa naletela na nemško kolono, ki je s te strani šla v napad. Zaradi teme, ki je nastopila, so Nemci z razpoznavnimi znaki hoteli ugotoviti, na koga so naleteli. Prišlo je do medsebojnega streljanja; pri tem je bil Viktor Stražišar težko ranjen v obe nogi. Borcem je uspelo, da so ga rešili in naslednji dan odpeljali na varno. Ko se je zdanilo, so Nemci v strugi Ukove ujeli borca Viktorja Svetina, ki se jim je predal in izdal zborno mesto na Kalvariji. Tu so Nemci postavili takoj zasedo. Ko je prišla mimo njihova patrulja, so jo napadli, misleč, da gredo partizani, in so pri tem, ko so preslišali razpoznavne znake, ubili dva svoja policista.

Viktor Svetina se je po tem zajetju in predaji popolnoma vdinjal gestapu in se pridružil prvi skupini »gegenbande« — raztrgancem. Nekateri aktivisti so ga večkrat videvali ob Savi, navadno na mestih, kjer so reko prečkali posamezni borci.

19. marca 1942 se je ena od partizanskih skupin utaborila na Hlevcu tik nad Jesenicami, le deset minut hoda od Špornove hiše. Do 1. aprila sta se ji priključili še ostali dve skupini. Četa se je namreč po napadu na Dindelnovem rovtu razdelila na tri skupine. Manjša skupina se je nekaj dni zadrževala v goščavju ob Savi pod Koroško Belo. Nemci so v teh dneh pregledali vse senike in višinske predele v tem delu Karavank. Zaradi neuspehov so v jezi požgali večino senikov v Jelničiih pod Debelim brdom nad Koroško Belo ter na Dovških rovtih na Vrsah in Zaborovlju.

Aprila 1942 je bila četa razdeljena v tri vode. Ta čas je bil za četo najtežji in velika preizkušnja za njen obstoj. Vsakodnevno zasledovanje je onemogočalo redno preskrbovanje s hrano in sestajanje z ljudmi v dolini. Tako življenje in tako pogosti napadi prav gotovo niso dobro vplivali na borce, ki so se, da bi si ohranili življenje, morali začasno odreči vsaki aktivnosti. Zato tudi ni bilo pomembnejših akcij. In seveda

tudi zaradi pogostih močnih sovražnikovih zased. Največje težave je povzročala preskrba s hrano. Sorodniki partizanov — kakor vemo — so bili izseljeni, njihova imovina zaplenjena. V Št. Vidu in Goričanah so čakali na svojo nadaljnjo usodo.

Zaradi pogostih zased — na prehodih, ob mostovih, na križiščih — je bil dohod do hiš vedno težavnejši. Razredčena mreža aktivistov je bila pod vplivom preteklih aretacij bolj previdna; nekatere posameznike pa je bilo v tem času zelo težko dobiti na zvezo. Četa je zaznamovala tudi nekaj dezertacij. Za Svetino sta dezertirala Tine Kemperle in Janez Pavlovič. Nemci so zajeli ozeblega Janeza Tavčarja, ki se je zdravil doma, na prigovarjanje in ženin pritisk pa se je predal tudi Feliks Kropivnik. Vsi so obljubili sodelovanje z gestapom in se tako med prvimi vključili v boj proti partizanom. Andrej Noč — Glažarjev, eden prvih organizatorjev pomožne nemške policije »raztrgancev«, je v njih dobil prve in dobre pomočnike.

Četa je imela tudi žrtve. Po krivdi izdajalca in bratranca Pavla Sekardija so gestapovci zvedeli, da je doma tudi Stane Sekardi. V noči od 7. na 8. aprila 1942 so gestapovci obkolili hišo, v bunkerju ubili Staneta, aretirali njegovo mamo, ki so jo po mučenju v zaporu ustrelili. Na domu so zajeli tudi bolnega in najstarejšega borca čete Alberta Verglja in ga 16. maja 1942 skupaj z ženo Ivanko v taborišču Mauthausen ustrelili v skupini šestnajstih talcev.

Prvi vod, ki se je utaboril v Pečeh pod Stolom, zahodno od Valvazorjevega doma, je imel nekaj časa pred Nemci mir, z izjemo, ko se je 12. junija spopadel z »raztrganci«. Spopada so se udeležili borci Franjo Benigar, Florjan Majhen in Janez Šmid. Med »raztrganci« so borci spoznali Andreja Noča — Glažarjevega, Franca in Antona Kralja z Jesenic in dezerterja Feliksa Kropivnika s Koroške Bele.

Vod je navezal stike z aktivisti v Žirovnici. Po njihovi zaslugi je prišlo do razbitja Wermannschafta, ki so ga Nemci uporabljali za zasede v nočnem času, da bi tako preprečevali prihod partizanov v vasi pod Stolom.

Drugi vod, ki ga je vodil Franc Benedičič, se je nekaj časa zadrževal na pobočju Jelenkamna v bližini Čopovega rovta. Ko se je vod 13. aprila premaknil na Mežakljo, je padel na Jesenicah v zasedo Franc Benedičič, ki se je spotoma ustavil na domu svoje matere. Bil je smrtno zadet. Vod je potem vodil Ivan Vovk.

1. maja 1942 se je vod nahajal v neki drvarski bajti v bližini Obrance. Ker se je tu nahajal že nekaj dni, so Nemci po zaslugi neznanega izdajalca zvedeli za njegov položaj. Straža je tega dne opazila v bližini neznane ljudi in takoj opozorila soborce, da bi preverili okolico. Toda patrulja bi že nedaleč od taborišča skoraj padla v zasedo. Nemci nanjo niso streljali, pač pa so jo s svojim pozivom na obkolitev nehote opozorili, tako da se je še lahko umaknila do taborišča in obvestila ostale na nevarnost. Ob umiku je padel edini nemški strel, s katerim je nemški ostrostrelec ubil borca Jožа Čufarja, brata pisatelja Toneta Čufarja.

Po napadu se je vod nekaj časa zadržal v lovski koči na Peskah nad Hrušico. Tu se je pridružil tretji vod, ki je v prehranjevalni akciji na Hrušici padel v zasedo, pri čemer je bil ranjen borec Stanko Ivankovič, ki so ga Nemci zajeli in ga 16. maja 1942 v Mauthausenu ustrelili. Od tu so se takrat umaknili na Srednji vrh, kjer so jim domačini dali nekaj hrane. Nato se je vod še nekaj časa zadrževal v Zgornjevaski dolini. Prekoračil je celo bivšo državno mejo v Karavankah in se zadrževal v planinski koči Anna-Hütte na Kepi.

3. maja 1942 je bil na Dovjem zajet borec Andrej Aleš, ko je šel skupaj s Poldetom Stražišarjem in Ivanom Revnom na zvezo k dovški skupini, ki se je od januarja zadrževala samostojno nad Dovjem, pa z njo ni bilo možno dobiti stikov. Padli so v zasedo, Aleša so ranjenega odpeljali v Begunje in ga v celici ustrelili, njegovo ime pa so vnesli v lepak ustreljenih šestnajstih talcev v Mauthausenu 16. maja 1942.

Oba voda sta se tako nekaj časa zadrževala na Mežaklji in ker ni bilo vode, so talili sneg iz Snežene jame. Zadnje dni maja so se zadrževali na Petelinu na Mežaklji.

Skupina borcev je bila določena za akcijo na izdajalca Franca Gasarja »Zakošiča«. Vodstvo čete se je za to akcijo odločilo, ker je bilo ugotovljeno, da je to eden najnevarnejših izdajalcev na tem območju, oziroma v Planini pod Golico. Žal je bil lovec Gasar, ko je začutil, da mu grozi nevarnost, urnejši in je iz podstrešja obstrelil borca Alojza Koračina-Savota, ki je zaradi hudih ran že po nekaj urah podlegel.

Nemci so ugotovili, da se vod še vedno nahaja na Mežaklji. Zaradi izdajstva so ga 11. junija obkolili in hoteli borce zajeti in pobiti. Borci so se sicer srečno umaknili. Padla pa sta v zasedo Ciril Tavčar in Ciril Triller, ko sta se vračala v taborišče, kamor sta šla pogledat, kaj je s hrano. Nemci so pri tem ubili Cirila Tavčarja, medtem ko se je Trilerju posrečilo umakniti.

Borci so se zatekli pod Pekovo skalo v pobočju Mežaklje in tu ostali prikriti. Naslednji dan so skušali prekoračiti Savo Franc Klinar, Franc Jerovšek in Ivan Reven. Ko je Franc Klinar poizvedoval pri aktivistki Neži Oblak, kje bi najlažje prekoračili Savo, je naletel na policijsko zasedo. Ta ga je zajela in je bil po tem prepeljan v Begunje in 10. julija 1942 ustreljen kot talec v Goričah pri Tržiču.

Zaradi vse pogostejših pojavov partizanov v vaseh pod Stolom in tudi ovadb so Nemci, kot sem že omenil, že v zimskem času 1941—1942 organizirali tu vaško stražo — Wermannschaft, s katero so hoteli zatreti partizanstvo, oziroma vsaj onemogočiti prihod partizanov do vasi. Za vsako dezerterstvo iz te enote so obetali najstrožje kazni. Za moške člane je bila predvidena smrtna kazen, ženskam teh družin so grozili z deportiranjem v koncentracijska taborišča, imetje pa bo zaplenjeno. Število pripadnikov sicer ni bilo veliko; nekateri so se izmaknili z raznimi izgovori, vendar pa bi Wermannschaft, če bi se zakoreninila, pomenila novo težavo za razmah osvobodilnega boja. Partizansko vodstvo se je zato odločilo, da bo skušalo to sovražnikovo polvojaško organizacijo

razbiti. S pomočjo nekaterih pripadnikov le-te se je dogovorilo, da bodo partizani ob prvi priložnosti patruljo Wehrmannschafta »zajeli«. Domenili so se, kako naj bi akcija potekala. Da ne bi bila izdana, so zanjo vedeli le nekateri. Dne 5. junija 1942 je skupina enajstih pripadnikov Wehrmannschafta v večernih urah čakala v Rebru v več skupinah v zasedah. Akcijo so partizani izvedli tako brez težav, izstrelili so le nekaj strelov, da bi Nemci mislili, da so bili Wehrmannschaftarji prisiljeni oditi s partizani. Tako bi zaščitili tudi družine pred represalijami. Mobiliziranci so s seboj vzeli vso opremo in orožje. Kljub grožnjam Nemcev se je tu pokazala dovolj velika nacionalna zavest in pri akciji ni bilo težav, čeprav so nekateri posamezniik pozneje pobegnili in iskali zaščite pri Nemcih. Tega večera so postali partizani: Albin Žemva-Nande, Savo Šifrer-Kos, Rado Dovžan-Marko, Franc Pohar-Sambo, Janez Prešeren (kasneje dezertiral in postal izdajalec), Julij Obermajer, Miro Lužnik-Miro, VojkoRozman-Rudi (kasnejši dezerter in izdajalec), Stane Grčar-Miki, Štefan in Franc Slabe.

Poročilo komandirja orožniškega poveljstva iz Radovljice, poslano komandantu žandarmerije pri državnem namestniku za Koroško v Celovcu, je to akcijo omenilo in jo kritično ocenilo. Trdilo je, da je zanesljiva domneva, da se Wehrmanschaftarji niso imeli namen braniti in da so prostovoljno pobegnili v partizane. Ob tem ugotavlja, da je taka pomoč žandarmeriji brez pomena in sporoča, da so zato tudi ostale pripadnike odpustili in jih poslali domov[17]. Akcija je bila za Gorenjsko tako pomembna, da je bila s tem Wehrmannschaft na Gorenjskem ukinjena.

S takimi akcijami je narodnoosvobodilno gibanje na Gorenjskem onemogočilo vrsto poizkusov, da bi Slovence uporabili za boj proti partizanom. Sicer so skušali Nemci nadaljevati s tako obliko boja še s pomočjo vaških straž, ki so bile posebno aktivne v vaseh v okolici Lesc.

Mesec maj in junij 1942 sta bila še vedno težka meseca in za partizane polna preizkušenj. Gozdovi v višjih legah so bili še vedno goli, tako da so bili premiki večjih enot ali skupin podnevi zelo težavni.

Četa se je ponovno zbrala 15. junija na Pečeh pod Stolom. V času svojega obstoja je pokazala veliko politično zavest. Kljub stalnim sovražnim napadom je opravila nekaj pomembnih akcij in vzdržala ter ni nikoli razmišljala, da bi se premaknila na drugo »bolj varno« območje. S svojo prisotnostjo je Nemce stalno vznemirjala in obračunavala z domačimi izdajalci. Nase je vezala močne policijske in žandarmerijske sile. Sovražniku ni uspelo, da bi četo razbil, čeprav se je gestapo na vse pretege trudil, da bi s pomočjo dezerterjev demobilizacijsko vplival na borce. Prav tako mu ni uspelo, da bi onemogočil partizansko preskrbo s hrano in drugimi potrebščinami. Skoraj vsi načrti nemške policije in žandarmerije so se razbijali ob vztrajnosti, zavesti in pogumu te gorenjske partizanske enote.

V drugi polovici meseca junija je bila predvidena reorganizacija partizanskih skupin na vsem Gorenjskem. Četa je v tem času, odkar

je bila v Baragovi koči nad Zabreško planino, izgubila petnajst borcev. Padli so: Julka Jensterle, Jože Koder, Franc Benedičič, Stanko Sekardi, Jože Čufar in Alojz Koračin; Andrej Aleš, Franc Klinar in Albert Vergelj so bili zajeti in ustreljeni kot talci; Ivanko Kozar so prijeli na zdravljenju in jo poslali v koncentracijsko taborišče; Viktor Svetina, Janez Tavčar, Tine Kemperle, Feliks Kropivnik in Janez Pavlovčič so se udinjali gestapu in z njim aktivno sodelovali.

Poleg njih sta padla še Stanko Ivankovič in Ciril Tavčar, ki sta se pa priključila četi že po odhodu z Zabreške planine.

KOMUNISTIČNA PARTIJA IN OSVOBODILNA FRONTA SPOMLADI LETA 1942

Politično delo KP in OF je bilo prilagojeno vojaški situaciji in nalogam glavnega poveljstva partizanskih čet Slovenije. Upoštevajoč situacijo, da je bila za spomlad programirana široka in splošna vstaja na Gorenjskem in ljubljanskem območju, je bilo tudi vse politično delo osredotočeno na ta cilj. Zaradi znane politične situacije na Gorenjskem, še posebej na tem zgornjem delu, ko je okupator z vsemi svojimi policijskimi in civilnimi institucijami načrtoval iztrebljenje Slovencev in priključitev Gorenjske k Nemčiji ter izvajal najbolj krvavi teror, je bilo delo političnih delavcev — ilegalcev in legalcev izredno težavno. S terorjem nad prebivalstvom, stalnimi napadi na partizane in pritiskom na njihove sorodnike, je sovražniku uspelo politično aktivnost zelo omejiti. Gestapo je prodrl v jeseniški okrožni komite KPS, okrožni odbor OF,

Viktor Kejžar-Peter, ki je za Gregorčičem prevzel mesto sekretarja okrožnega komiteja KPS Jesenice

razbil mladinsko organizacijo na Jesenicah in Javorniku in pozaprl številne člane terenskih in vaških odborov OF ter članov KP. Tone Dolinšek, sekretar pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko, je bil istočasno tudi odgovoren za organizacijo OF in ko je prevzel to funkcijo za Lojzetom Kebetom, je prišel na območje Jesenic v najtežjem času. Ker ni bil domačin, se je moral povsem nasloniti na kadre, ki so v tem času delovali.

Pri tem so seveda pomembno vlogo odigrale kurirske zveze. Kot sekretar se je moral večkrat napotiti v različna središča Gorenjske. Na našem območju se je največkrat ustavil pri Marjanu Kavalarju, članu okrožnega komiteja KPS na Javorniku, pri Rudolfu Čelesniku in Lovru Ažmanu Pod Mežakljo, Ivanu Krivcu na Hrušici ter pri Praprotniku »Cimpku« na Potokih. Tu se je sestajal s posameznimi člani okrožnega političnega vodstva ali vodil sestanke celotnega okrožnega komiteja KPS ali odbora OF. Do Cimpka na Potokih pa je zelo pogosto prihajal tudi Jože Gregorčič kot član ožjega gorenjskega vojaškega vodstva.

Od septembra 1941 dalje je v jeseniškem okrožju deloval okrožni odbor OF pod vodstvom Ignaca Sterlekarja, že od vsega začetka okupacije pa je tu deloval okrožni komite KPS, ki ga je vodil Viktor Kejžar.

Okrožni komite KPS so v tem času do januarskih aretacij sestavljali poleg Kejžarja: Karel Preželj kot namestnik, Marjan Kavalar, Franc Mencinger, dočim za Ignaca Sterlekarja ni dokumentov, ki bi to potrjevali, vendar lahko povsem upravičeno domnevamo, da je bil kot sekretar okrožnega odbora OF vključen v komite. Sam potrjuje, da se je sej komiteja udeleževal. Večkrat je omenjeno tudi ime Rudija Papeža, ki je bil član okrožnega komiteja KPS Kranj in določen za povezavo z jeseniškim okrožjem.

Iz radovljiškega območja sta bila vključena Jože Ažman iz Nomenja in Lojze Hrovat iz Begunj.

Po decembrskih in januarskih prodorih v mrežo odborov OF je gestapu uspelo odkriti skoro vse člane okrožnih forumov. Zato so bile aretacije tako široke in so se jim izognili le ilegalci in sicer oba sekretarja ter Karel Preželj.

Gestapu je uspelo odkriti tudi celotni Mestni odbor OF Jesenice, ki ga je vodil po izjavi Ignaca Sterlekarja Tone Loncnar, po njegovem odhodu v partizane pa Stane Škapin. Vsi pozaprti člani okrožja so bili postreljeni ali poslani v koncentracijska taborišča. Nekateri so tam preminuli ali pa bili ustreljeni kot talci že v Begunjah. Kljub takemu terorju pa gestapo ni zlomil uporniške volje in kljubovalnosti prebivalstva. Res pa je, da je zaradi strahotnega nemškega nasilja bil razvoj narodnoosvobodilnega gibanja mnogo počasnejši, kot je predvidevalo slovensko vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. Vodstvo je seveda računalo na močno revolucionarno zavest jeseniških delavcev v predvojnem času.

Nemci so zelo omejili gibanje prebivalstva iz Ljubljane in obratno, ker so slutili, da prihajajo navodila gorenjskemu vodstvu iz Ljubljane.

Po aretaciji Kavalarja je moral okrožni komite spremeniti tudi kraj sestajanja. Ob takih ukrepih je preostali del članov ugotovil, da je bila storjena napaka, ker se člani niso pravočasno umaknili pred aretacijami. Komite se ni odločil za kolektiven odhod v ilegalo — v partizane. Razumljivo je bilo, da je bila po prvih aretacijah v nevarnosti celotna mreža. Komite tudi ni računal, da nekateri ne bodo vzdržali gestapovskega pritiska. Nemci so s svojimi najostrejšimi ukrepi hoteli demonstrirati svojo moč in nepremagljivost, vendar je bila zanje decembrska vstaja le prevelik udarec. S tem da so morali preklicati priključitev Gorenjske k Nemčiji, so pokazali svojo nemoč do narodnoosvobodilnega boja in gibanja.

V januarju 1942 je pokrajinski komite KPS za Gorenjsko premestil Ignaca Sterlekarja na kamniško območje, kjer je kot inštruktor PK KPS za Gorenjsko pričel na obnovi kamniškega okrožja. Sterlekarja je gestapo še posebno vneto zasledoval, saj je po aretacijah članov okrožja vedel, da predstavlja vodjo OF na jeseniškem območju. S tem pa mu je bilo tudi onemogočeno vsako gibanje po dolini. Ko je PK KPS odpoklical Sterlekarja, pa je znatno kadrovsko oslabil razširjanje oziroma obnovo zaradi aretacij januarja 1942 skoro popolnoma razbite organizacije OF na terenu. Sterlekar je poznal celotno mrežo OF od Jesenic do Zgornjesavske doline ter Radovljice, Begunj in Bohinja.

Viktor Kejžar in Karel Preželj sta imela pri obnovi odborov OF izredne težave. Te so bile največje pri postavljanju novih javk. Izbrala

Karel Preželj je za Kejžarjem prevzel mesto sekretarja OK KPS Jesenice

sta stanovanje pri Jaku Stržinarju, pri Andreju in Filipu Stegnarju, trgovcu Ivanu Brejcu in kot najbolj varno in zanesljivo pa Cimpkovo domačijo na Potokih. Kot domačina sta bila preveč znana precejšnemu številu Jeseničanov, tako da sta morala svoja pota opravljati večinoma ponoči.

Nekaj tednov se je na jeseniškem območju nahajal tudi sekretar kranjskega okrožja Franc Vodopivec-Ciril. Zadrževal se je pri Roku Kepicu Podmežakljo. Tudi Vodopivec se je po decembrskih dogodkih moral umakniti iz Kranja, ker so ga prav tako že preveč poznali mnogi Kranjčani.

Okrožni komite KPS Jesenice je bil po vseh teh dogodkih prisiljen urediti taborišče v pobočju Ajdne nad Potoki. Tu se je počutil bolj varnega, čeprav so bili pogoji za sestajanja dosti težji.

Preko oskrbnice planinskega doma pri »Valvazorju« pod Stolom Kristine Pečar je vzpostavil nekatere zveze, ki so delovale vse tja do leta 1943, dokler ni bila Pečarjeva skupaj s hčerkama Majdo in Zlato aretirana, nato pa odpeljana v koncentracijsko taborišče Auschwitz.

Delo komiteja je bilo v tem času v glavnem obnavljanje razbitih zvez v dolini in postavljanje novih poverjenikov OF. Poleg tega je moral poskrbeti tudi za organizirano preskrbo partizanov s hrano.

Pomembnejše pa je bilo politično delo OK KPS tako v dolini kot med borci v četi. Okrožje so razdelili na rajone. Dogodki po decembrski vstaji so gotovo vplivali na prebivalstvo in na borce v četi. Večina borcev je bila v tem času že sprejeta v članstvo Partije.

Težje je bilo povečati članstvo KP v dolini. Po aretacijah odborov OF so ostali na Jesenicah le še 3 člani KP in 2 kandidata. Zelo pa se je začasno zmanjšalo število odborov OF. Razbite trojke in odbori OF so po množičnih aretacijah decembra 1941 in januarja 1942 ostali dolgo nepovezani. Krvavi okupatorski teror ni ostal brez posledic. Zato nam ni znano, koliko je ostalo podpornikov, povezanih v trojke v tovarni na Javorniku in na Savi, koliko odborov po vaseh in na Jesenicah. Zato je bilo tudi v tem pogledu leto 1942 najtežje leto v času NOB na Jesenicah.

CANKARJEV BATALJON — I. BATALJON GORENJSKEGA ODREDA

Ustanovitev

Spomladi leta 1942 je prišlo v Sloveniji do pomembnih organizacijskih sprememb v narodnoosvobodilnem gibanju. Vojaška in politična situacija v Jugoslaviji je narekovala tudi slovenskemu vojaškemu vodstvu nove ukrepe. Slovenski partizanski oddelki so bili po mnenju Centralnega komiteja KPJ še premalo številni. Tudi pretekle izkušnje so kazale, da so dane nove možnosti za razširitev narodnoosvobodilnega gibanja.

Upoštevajoč ta dejstva je glavno poveljstvo slovenske partizanske vojske imenovalo pokrajinska poveljstva za posamezne pokrajine. Na Gorenjskem je dolžnost komandanta prevzel Jože Gregorčič — »Jože Gorenjc«, dotedanji komandant Cankarjevega bataljona, dolžnost poli-

tičnega komisarja pa Stane Žagar. Ta imenovanja so bila že v februarju 1942. Stane Žagar pa je kmalu potem padel (27. marca 1942 na Planici pri Crngrobu).

Z dnevnim poveljem Glavnega poveljstva Slovenskih partizanskih čet z dne 21. marca 1942 so vse partizanske enote dobile ukaz na pripravo splošne vstaje v Sloveniji[19]. V tem povelju je poudarjena predvidevana ofenziva Rdeče armade, nastopajoča pomlad in partizanska ofenziva na jugu.

Naloge so bile naslednje:

»1. Vršiti na terenu maksimalno politično propagando za borbo in pomoč krajem, v katerih bo prišlo do vstaje.

2. Organizirati in mobilizirati narodno zaščito.

3. Zbirati v raznih centrih rezervno hrano.

4. Zbirati orožje in se oborožiti. Narodne zaščite morajo oddati partizanom vse rezervno orožje. Nobena puška, mitraljez in drugo ne sme ležati nerabljeno.

5. Vršiti na terenu maksimalno mobilizacijo partizanov

6. Izogibati se do nadaljnjega povelja vseh napadov na sovražnika, izvzemši, da je dana prilika pridobiti si orožje in municijo od sovražnika.

7. Vršiti pripravo za koncentracijo po skici.

8. Organizirati v vsakem okrožju partizansko četo, ki bo poleg glavne operacije vznemirjala sovražnika in preprečevala njegovo koncentracijo.

9. Premikanje čet vršiti v največji tajnosti.«

Pokrajinska poveljstva so v marcu in aprilu že delovala in ko so se vršile priprave za spomladanski razmah partizanskega gibanja je slovensko glavno poveljstvo pod Kardeljevim vodstvom izdelalo nov načrt o reorganizaciji partizanskih čet.

4. aprila 1942 je glavno poveljstvo dalo ukaz, ki že natančno odreja naloge[18].

V najkrajšem času bi se morali formirati odredi z odrednimi štabi. Odrede pa naj bi združeval štab grupe odredov. V prvo grupo, ki bi operirala na Gorenjskem, bi se vključili Gorenjski, Kokrški in Koroški odred. Organizacije odredov naj bi se lotili takoj grupni štabi.

To naredbo sta podpisala komandant Peter Strugar (Franc Leskošek-Luka) in politkomisar Jernej Posavec (Ivan Maček-Matija). Istega dne je bila izdana naredba o imenovanju štaba Prve grupe. Za komandanta je bil postavljen Jože Gorenjc (Jože Gregorčič) in za politkomisarja Gregor Požar (Lojze Kebe-Štefan).

Slovensko glavno poveljstvo je na osnovi nalog prvega dnevnega povelja že pričelo z natančnejšimi organizacijskimi pripravami, ki jih je najprej poslalo štabu III. grupe 7. aprila 1942[19].

Iz nanizanih nalog je razvidno, da je šlo za širšo akcijo, ki naj bi odločilno vplivala na nadaljnji razvoj NOG na Slovenskem, še posebej na Dolenjskem in na Gorenjskem. Potekala pa naj bi tako, da bi partizanske enote z Dolenjske preko Polhovega gradca prodrle na Gorenjsko in nato skupaj s I. grupo (Gorenjsko) izvedle široko mobilizacijo. Po-

dobno nalogo naj bi uresničila tudi II. grupa (Štajerska). Po tej zamisli naj bi vsak odred narasel na 200 do 400 borcev z dvema ali tremi bataljoni, vendar pa so dogodki pokazali, da je glavni štab v tem času premalo računal z okupatorjevimi silami. Preureditev čet je bila tako velikokrat odvisna od okupatorjevega pritiska in jakosti njihovih sil. Na Gorenjskem so se v teh pomladanskih mesecih še vedno močno čutile posledice zadušene decembrske vstaje in nepopustljivega krvavega gestapovskega nasilja, ki je še naraščalo. Samo v prvih štirih mesecih je okupator v jeseniškem in kranjskem okrožju aretiral, postrelil kot talce ali odgnal v koncentracijska taborišča več kot 200 članov KP in aktivistov OF.

Pod Stolom je sicer četa štela že 35 mož, vendar je do formalnega imenovanja bataljona prišlo šele 20. junija 1942, ko so pod Stol, oziroma na Gorenjsko prišli tudi borci iz ljubljanske pokrajine. Bataljon, uradno I. bataljon Gorenjskega odreda, je povzel ime po bataljonu, ki se je bojeval v Dražgošah — »Cankarjev bataljon«.

Gorenjski odred, ki ga je najprej sestavljal bataljon s prvo in drugo četo ter tretjo, ki je bila direktno vezana na štab odreda, je imel za akcijsko območje določeno vse ozemlje Gorenjske na desnem bregu Save. Praktično je odred, verjetno z vednostjo štaba grupe, operiral severozahodno od Begunj tudi na levem bregu Save. Na levem bregu Save do Kranja je bilo operativno območje Kokrškega odreda. Po navodilu glavnega poveljstva slovenske partizanske vojske z dne 12. aprila 1942[20], si je moral komandni kader nadeti ilegalna imena.

Naredba glavnega poveljstva slovenske partizanske vojske, z dne 29. aprila 1942[21] nakazuje naloge za izvedbo vstaje na Gorenjskem. V akcijo naj bi odločilno posegla II. grupa odredov, ki naj bi po nalogu glavnega poveljstva odšla na Gorenjsko. Prišlo naj bi do zasedbe Kranja, Škofje Loke in Radovljice. Toda II. grupa je prišla na Gorenjsko šele konec junija.

Glavno poveljstvo je menilo, da so dane vse možnosti za množično vstajo na Gorenjskem, da bi tako poleg obstoječih partizanskih čet nastale še nove in močnejše enote, sposobne uresničiti predvidene naloge. V zvezi s tem je bilo tudi določeno, da se del borcev pošlje iz ljubljanske pokrajine v pomoč in za okrepitev partizanskih enot na Gorenjskem. V pismu glavnega štaba I. grupi je pojasnilo, da bo grupi poslan zdravnik in sanitejec ter 120 ljudi. V istem pismu je tudi kritika, ker štab grupe še ni poslal sporočila, kako je reorganiziral odrede.

V tem času je bilo v glasilu CK KPS »Delo« objavljenih več pozivov in člankov, ki so pozivali na utrditev ljudske vojske, predanost ljudstvu, ki se mora odraziti v hrabrosti vsakega posameznega borca proti sovražniku slovenskega naroda[22].

Pismo politkomisarja glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet je predvsem poudarjalo potrebo po disciplini in to še posebno za partizanske odrede, mimo tega pa tudi nalogo: »Partizan mora nuditi vso podporo pri organiziranju nove oblasti. »Ta naj bi nastala v osvobojenih krajih, ki bi jih osvobodili I. in II. grupa odredov.

Vojaški načrti glavnega štaba poveljstva slovenskih partizanskih čet za II. grupo z dne 3. junija 1942, so si (pod točko 11) obetali:

»Izvršitev te naloge ... dvigniti Gorenjsko in preiti v akcijo na Štajerskem bi pomenilo važen preokret:

1. Uspelo bi povezati teritorij od Kolpe do Kranjske gore, preko Karavank in Savinjske planine do Pohorja, od rudarskih revirjev do Kozjanskih hribov in tam zvezo z Dolenjskim odredom. Tudi če bi glede na slabost naših sil ne mogli držati stalno vsega terena, toda pod stalno kontrolo bi imeli glavne prometne žile okupatorjev in bi lahko zadajali njihovemu prometu težke udarce.

2. Kakšne politične važnosti je to, ni treba opozarjati. S tega terena bi se dalo politično obdelovati vso Slovenijo.«

Naredbo sta podpisala komandant Peter Strugar (Franc Leskošek) in za politkomisarja Krištof (Edvard Kardelj). (Opomba: vsi kraji so bili šifrirani s številkami).

S posebnim odlokom Izvršnega odbora OF z dne 14. junija 1942[24] so bila za posebne zasluge v NOV predvidena tudi odlikovanja: 1. znak hrabrosti, 2. red slovenske osvobodilne zastave, 3. red partizanske zvezde.

Predlog za ta odlikovanja je pripravil glavni štab slovenskih partizanskih čet, vendar pri nas ni prišlo do predlaganja.

Tudi čini so bili za ta čas predvideni, vendar jih na Gorenjskem v tem času partizani še niso nosili. Komandni kader je bil poznan vsem borcem v vsaki enoti.

Operativno območje

I. bataljon Gorenjskega odreda I. grupe odredov je imel do konca julija za operativno območje določen desni in levi breg Save do Radovljice ter območje Pokljuke z okolico Bleda. Vse naloge, dane s strani štaba I. grupe ali Gorenjskega odreda, so bile v glavnem usklajene z načrti Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Da so bile zveze zelo slabe, je razvidno iz poročila štaba I. grupe glavnemu poveljstvu z dne 15. julija 1942[25]. Dopis, ki ga je poslalo glavno poveljstvo 4. junija je sprejel štab grupe 10. julija. Zaradi takega stanja seveda niso mogle biti usklajene akcije, ki so bile za ta čas predvidene. V tem poročilu pojasnjujeta Jože Gregorčič-Gorenjc in Lojze Kebe-Štefan razmere, ki so bile v tem času na Gorenjskem. Po vseh dokumentih sodeč Kebe ni uporabljal določenega ilegalnega imena Gregor Požar. Do tega časa so borci I. bataljona opravili že vrsto rušilnih akcij na železnici, cestah in podobno in tudi v enote so že vključili borce iz ljubljanske pokrajine.

V tem poročilu je tudi govora o Šavlijevi četi, ki naj bi prišla na območje Gorenjske. Iz dosedanjih podatkov je razvidno, da gre tu za Levstikovo četo, ki se je prebijala na Gorenjsko. V Žabji vasi v Poljanski dolini so 23. marca 1942 padli v zasedo, pri čemer so poleg ostalih padli tudi Jeseničani Ludvik Benedičič, Ivan Rebernik in Karel Zima. Skupina štirih borcev domačinov z Jesenic je krenila naprej proti Jesenicam. Tu

OBČINSKA KNJIŽNICA
JESENICE

se je nekaj časa zadrževala v enem od opuščenih taborišč na Mirci nad Jesenicami, nato pa se je napotila proti Potokom in — ker je bila med potjo opažena — so jo v Ratibovcu pod Potoki napadli policisti, s katerimi so bili tudi nekateri javorniški werkschutzi. Pri tem je bil Jože Savli ubit, Ivan Kavčič pa je bil od tega dne pogrešan in je verjetno utonil v Savi, rešila sta se le Mirko Frankič in Ciril Tavčar, ki se je v teh dneh zdravil v dolini in se je kasneje priključil Jeseniški četi. Od borcev Levstikove čete se je vrnil v ljubljansko pokrajino le Mirko Frankič.

Po reorganizaciji, ko je bil na Pokljuki ustanovljen II. bataljon Gorenjskega odreda ali Prešernov bataljon, imenovan tudi Pokljuški, je Cankarjev bataljon operiral na levem bregu Save in se je le v hudi sili umaknil na Mežakljo.

Sestav bataljona

Iz naredbe poveljstva I. grupe odredov z dne 15. julija 1942 je razvidno, da sta na območju jeseniškega okrožja bila ustanovljena dva bataljona.

I. bataljon Gorenjskega odreda — »Cankarjev bataljon« sta sedaj tvorili prva in druga četa. Za komandanta bataljona je bil imenovan Albin Žemva-Izidor, za politkomisarja pa Matija Verdnik-Štajzi (kasneje Tomaž). Intendant je postal Franc Konobelj-Iztok (kasneje Slovenko),

Albin Žemva-Izidor, komandant Cankarjevega bataljona Gorenjskega odreda

ki je bil od ustanovitve bataljona nekaj časa komandir I. čete.[26] Bataljonski zdravnik je bil dr. Edvard Pohar, ki pa je kasneje opravljal svoj posel na območju obeh enot Gorenjskega odreda. Bolničar je bil Franc Guzelj (imenovan Dohtar). V naredbi sanitetno osebje ni imenovano.

Sestav štaba bataljona je ostal od ustanovitve 20. junija nespremenjen, le da sta prve dni delovala kot bataljonski štab samo komandant in politkomisar.

Sestav čet je bil naslednji:

1. četa:

Komandir: Ivan Vovk-Tomi (kasneje Živan)
Politkomisar: Karel Kozar-Romi

Borci — domačini:

Dolar Valentin-Čiro
Dolžan Ivan-Aleksander
Dolžan Kristel-Jaka
Guzelj Franc-Dohtar
Jerala Franc-Cvetko
Jerovšek Franc-Vasja
Krmelj Ivan-Brko
Kiršner Rupert-Jože
Kokalj Anton-Berti
Kosmač Anton-Fazan
Krivc Ivan-Kostja
Lipovec Anton-Višinski
Loncnar Anton-Zoro
Majhen Florjan-Šimen
Mežek Anton-Božo
Rejc Albin-Matija
Rekar Martin
Reven Ivan-Jur
Riček Anton-Zvone
Robič Stanko-Janez
Rupar Peter-Pero
Šmid Janez-Januš
Tavčar Janez-Riko
Triller Ciril-Čiro
Velikonja Vili-Jelko

Borci iz ljubljanske pokrajine:

Bernik Maks-Lipa
Cimerman Franc-Nace
Divjak -Peter
Gorkič Dušan-Lado
Japel Stane-Slobodan
Japelj Štefan-Štefan
Kavčnik Janez-Tomaž
Kurent Franc-Kos
Leben Janko-Zmago
Mikec Avgust-Ivan
Pečenik Matija-Jazbec
Rotar Ivan-Orel
Sever Alojz-Gams
Slovenc Jože-Kavboj
Uršič Franc-Gorazd
Valič Aleksander-Muki
Vrhovec Janko-Majski
Vrhovec -Lado
Vrhovec Lojze-Rab
-Bojan
-Boris
-Ciko
-Dušan
-Franjo
-Kucl
-Miha
-Nestl
-Švejk

2. četa:

Komandir: Tone Matoh-Štepsel
Politkomisar: Karel Kozar-Romi

Borci — domačini:

Baloh Franc-Sambo
Benigar Franc-Gabrin
Dolar Franc-Zdeno
Dolar Ivan
Dovžan Rado-Marko
Gašperin Ivan-Mitja
Grčar Avgust-Mato
Grčar Stane-Miki
Kersnik Lado-Fifi
Koder Tone-Baco
Kozelj Tončka-Judita
Križnar Franc-France
Kuralt Drago-Drago
Langus Peter-Drzni
Lužnik Mirko-Miro
Mulej Franc-Suljo
Mulej Franc-(Legatičev)
Novak Ludvik-Aleksander
Obermajer Julij-Bobi
Papler Franc-Boris
Pohar Alojz-Gregor
Praprotnik Boris-Divji (Pavel)
Prešeren Ivan-Fridl
Razinger Anton-Stric
Rebolj Jože-Planinc
Rozman Francka-Sonja
Rozman Jože-Rudi
Slabe Franc-Brdski
Skomavc Martin-Davorin
Soklič Janko-Remi
Šifrer Marjan-Kuki
Šifrer Savo-Kos
Šlibar Avgust-Luka
Štrukelj Jože-Rafelj
Tavčar Zdravko-Beno
Tominc Franc-Milan
Žemva Albin-Nande
Žemlja Tinček-Triglavski

Borci iz ljubljanske pokrajine:*

Celar Ivan-Ralec
Cvar -Taras
Čebin Boris-Džim
Ferjančič Jože-Leopold
Firm Rihard-Šeri
Kerč Franc-Jozel
Kerč Ivan-Jože
Peterca Tone-Miha
Slabe Ludvik-Ludvik
Trebežnik Drago-Žane
Zupančič Ignac-Dušan
Žirovnik Jože-Mičo
-Dušan I
-Jak
Nande-Lojze
-Pepe
-Tiger

II. bataljon Gorenjskega odreda, imenovan Prešernov bataljon, ki je nastal po tej reorganizaciji, je vodstveni kader izbral iz borcev 3. čete. Ta četa se je v glavnem zadrževala na Pokljuki.

Operativno območje bataljona je bil v glavnem desni breg Save-Dolinke in območje na levem in desnem bregu Save-Bohinjke; to je okolica

* Za nekatere borce z območja Ljubljane nam ni uspelo dobiti pravih imen in sem moral navesti le njihova ilegalna imena.

Radovljice in Bleda ter Bohinjska dolina. Komandni kader je po naredbi štaba I. grupe z dne 14. julija 1942 predstavljal Ernest Seidler-Iztok kot komandant in Jože Krajc-Žakelj kot politkomisar, ki pa te funkcije ni nastopil ter ga je nadomestoval Ivan Hribar. Za intedanta je bil določen Tone Ambrožič-Božo.

Za osvetlitev podajam tudi komandni sestav Gorenjskega odreda: za komandanta je bil določen Andrej Žvan-Boris in za politkomisarja Polde Stražišar. Intendantske posle je opravljal Franc Potočnik. Vsi ti so bili tudi uradno imenovani. Odredni zdravnik je bil dr. Edvard Pohar, ki sicer ni bil uradno imenovan, pač pa je to funkcijo praktično opravljal.

Prav tako je bila postavljena s poveljem tudi direktna kurirska zveza med bataljonom in okrožnim komitejem KPS ter posebej med štabom odreda in štabom bataljona. Zvezo med bataljonom in okrožnim komitejem KPS je vzdrževal Franc Papler-Boris, za zvezo med okrožnim komitejem KPS in štabom odreda pa Stane Grčar-Miki (kasneje Štefan). Zveza med štabom bataljona in štabom odreda je bila posredna preko okrožnega komiteja KPS. Pri štabu odreda pa je bil določen za kurirja Franc Jerovšek-Vasja.

Dejanost bataljona — akcije, boji in spopadi

Aktivnost bataljona se je odražala v sabotažnih in podobnih akcijah, pa tudi v potrebnih napadih na sovražnika ali pri izvršitvi kazni nad domačimi izdajalci.

Med prvimi akcijami bataljona je bila potrebna akcija za oskrbo s sanitetnimi potrebščinami. Dr. Edvard Pohar — prišel je s skupino borcev iz ljubljanske pokrajine na naše območje in bil dodeljen bataljonu kot bataljonski zdravnik — je bil brez sleherne zdravniške opreme. Ko je prišel iz Ljubljane in se je srečal s komandantom I. grupe Jožem Gregorčičem, je moral vso svojo zdravniško opremo oddati na štabu grupe. Gregorčič mu je zagotovil, da bo ob prihodu na jeseniško območje dobil novo kompletno opremo in tudi ustrezno količino zdravil.

Železarska ambulanta na Jesenicah, kjer so se borci Cankarjevega bataljona oskrbeli s sanitetnimi potrebščinami

Tako se je 20. junija 1942 napotila dovolj močna in številna skupina na Senožeti (Jesenice) — sestavljali so jo borci obeh čet — z nalogo, da bi se v takratni jeseniški bolnišnici (sedanji tovarniški ambulanti) založila s potrebnimi instrumenti, zdravili in sanitetnim materialom. Za zavarovanje skupine naj bi poskrbela dva mitraljezca. Vsakih 30 minut je namreč po cesti mimo bolnice patruljirala policija. Nalogo je bilo torej treba opraviti v vmesnem času. Kljub skopo odmerjenemu času je skupina uspela. Zdravnik dr. Milan Čeh je sicer nekoliko ugovarjal zaradi bojazni, da bo ostal brez najnujnejših zdravniških potrebščin. Toda dr. Edvard Pohar ni popustil. Tako kot je njega »prepričal« Jože Gregorčič, tako je zdaj tudi sam prepričal dr. Čeha. Tako so bolnico zapuščali borci z odejami, sanitetno opremo, ki jo je potreboval dr. Pohar in z nekaj kuhinjske posode. Kljub skopo odmerjenem času se je skupina brez srečanja s sovražnikom neopaženo umaknila.

Istega dne je druga, nekoliko manjša skupina iz obeh čet, oborožena z dvema mitraljezoma in opremljena z dolgimi lesenimi koli, odšla proti bohinjski progi in se ustavila med postajama Kočna in Blejska Dobrava. Lado Kersnik-Fifi je preskrbel od železničarja Nikola z Blejske Dobrave ključ za odvijanje železniških vijakov. Prav na ovinku pod skalnim pobočjem je odvijala vijake na progi, da bi premaknila tračnice za kakih 20 centimetrov. Tedaj pa je pripeljal vlak in presenetil skupino. Na srečo je vijake le omajal, saj bi, ko bi iztiril, pod seboj pokopal borce. Ko je oddrdral, je skupina nadaljevala delo in ga tudi z uspehom opravila. Ne da bi čakala, se je takoj nato umaknila nazaj v taborišče pod Stol. Danilo se je že in ko so bili borci že visoko v Karavankah, je prisopihal z jeseniške smeri tovorni vlak s premogom in seveda z lokomotivo vred iztiril. Promet je bil tako za dalj časa ustavljen, domačini z Borovelj in Lipc pa so se dobro založili s premogom. Akcija je bila sicer namenjena vojaškim transportom. Ta čas so namreč po tej poti prevažali italijanske vojake na rusko fronto. Akcija je izredno močno odjeknila med prebivalstvom Jesenic in okolice; toliko bolj pa je razburila Nemce.[27]

22. junija je bataljon odšel v prehranjevalno akcijo na Koroško Belo. Tamkajšnja, nekdanja zadružna trgovina je bila zelo dobro zalo-

Cankarjev bataljon je 20. junija 1942 iztiril vlak na progi Jesenice—Blejska Dobrava

žena, saj je bil v njej živež za vso Koroško Belo. Čeprav je prišlo do krajšega streljanja na domu nekdanjega partizana Feliksa Kropivnika, ki je dezertiral iz partizanov in se je nekaj časa skrival doma, se v bližnji vojaški postojanki niso zganili. Patrulja, ki naj bi Kropivnika pripeljala nazaj v partizane, je naletela na Kropivnikov odpor. Streljal je in obstrelil borca Ciriła Trillerja-Čirota, ki so ga morali prav zaradi te rane skriti pod Potoško planino. Isto noč so borci iskali tudi dezerterja Viktorja Svetina, ki pa se jim je skril, tako da ga niso našli. Bataljon je seveda akcijo v trgovini uspešno opravil in borci so bili za nekaj časa preskrbljeni s hrano. Tolikšno število borcev preskrbeti vsak dan je bil za tiste čase precejšen problem. Intendant je moral ob prihodu v taborišče poskrbeti, kam bo shranil zalogo, da bi je sovražnik ne našel. Preblizu taborišča ni smela biti.

24. junija je močnejša skupina odšla proti Lescam. V tovarni čokolade naj bi se založili s čokolado. Vodstvo je dobilo informacijo, da je vse urejeno, da bo akcija uspešna. Za zavarovanje akcije sta bili postavljeni mitraljeski zasedi proti železniški postaji in v smeri proti Bledu. Ko se je bataljon približal tovarni in upravnemu poslopju, je že po kratkih izmenjanih besedah z nekom iz prvega nadstropja prišlo do strelov na skupino, ki se je dogovarjala. V prvem nadstropju je verjetno bila policijska zaseda in takoj pričela streljati ter tako opozorila na nevarnost bližnjo policijsko postojanko. S tem je bila akcija prekinjena, vendar pa z vojaške strani ni bila zaključena. Patrulja nemške policije, ki je prihajala na pomoč z železniške postaje, je padla v partizansko zasedo in energični mitraljezec Tomaž je opravil svojo nalogo.

Nemci so izgubili enega policista, drugi pa je bil ranjen. Borci bataljona pa so se preko leščanskih travnikov srečno in brez izgub umaknili.

Drugi del bataljona, ki ni bil v Lescah, se je napotil v akcijo na Javornik, da bi kaznoval trafikanta Dacarja, ki je po dobljenih podatkih izdal javorniške mladince. Skupina se je založila za dalj časa s tobakom, trafikant Dacar pa je svoje izdajstvo plačal s smrtjo. Njegovo hčer so partizani do golega ostrigli. To je bila partizanska kazen za dekleta, ki so kazala preveč simpatij do Nemcev. Ta kazen je običajno zalegla.

Spominska plošča nad vasjo Potoki, kjer sta 25. junija 1942 padla Franc Guzelj in Janez Reven

25. junija 1942 so padli v zasedo pod Potoško planino dr. Edvard Pohar, Franc Guzelj in Ivan Reven. Šli so k ranjenemu borcu Cirilu Trillerju. Zaseda, v kateri so bili že tudi domači »raztrganci«, je pri tem težko ranila oba spremljevalca, tako da sta ranam podlegla. Guzelj se je zavlekel skoro do Potok, da bi tam dobil pomoč, pa je prehitro izkrvavel.

26. junija 1942 je bil bataljon pripravljen že na novo akcijo. Borci prve in druge čete so se zbrali pod Ajdno nad vasjo Potoki. Tretja četa je morala v odmerjenem času priti do visečega mostu pod Potoki, prekoračiti Savo in na Soteski z zasedo zavarovati dohod proti Mostam, poleg tega pa paziti, da bi ostala neopažena. Dež je lil vso noč kot za stavo in borci vseh čet so bili premočeni do kože, kljub temu pa so bili ob določeni uri vsi na določenih mestih.

Železniški in cestni most v Mostah pri Žirovnici naj bi to noč zgrmela v Završnico. Zaradi bližine nemške posadke, ki je most stražila, je bilo potrebno akcijo dobro in neopazno pripraviti v vseh podrobnostih: neopazna likvidacija stražarja na mostu, neopazno blokiranje bližnje postojanke, prerezanje telefonskih žic, postavitev zasede v smeri Radovljice in Jesenic in dobava zadostne količine bencina za uspešen zažig premočenih lesenih nosilcev obeh mostov.

Teža akcije je slonela na prvi in drugi četi, medtem ko je morala tretja četa varovati dohod z Jesenic na Soteski. Malo pred polnočjo je bil dan nalog za začetek akcije. Po strelu nemškega stražarja, ki se ni hotel predati, in streljanju blokirane posadke je določena skupina

Po akciji Cankarjevega bataljona na železniškem in cestnem mostu v Mostah so si ruševine ogledali najvišji nemški policijski in vojaški funkcionarji

borcev že nanosila pod nosilce mostu smrekove butare in deske iz bližnje žage. Vse to so polili z bencinom, ki ga je preskrbel aktivist Janko Mulej z Javornika.

Železniški in cestni most sta zagorela in ognja tudi močan dež ni mogel pogasiti. To je bil tudi signal in opozorilo na splošen umik. V tem času je iz žirovniške smeri pripeljal tovorni vlak in ker je strojevodja opazil še zadnji hip svetlobo, ki je žarela iz predora, je vlak ustavil.

Močne železne traverze so zgrmele v strugo Završnice. Promet je bil po tej progi ukinjen za dvajset dni. Ta akcija je močno odjeknila po vsej Gorenjski, posebno pa razdražila Nemce, da so se odločili za maščevalno akcijo.

1. julija 1942 so na kraj akcije pripeljali 29 talcev iz Begunj in jih ob cestnem zidu na levem bregu Završnice ustrelili. Dvema od njih, Karlu Perdihu in Francu Rakarju, je uspelo, da sta odskočila v strugo. Le Karel Perdih se je s tem rešil pred streljanjem. Po več dneh je našel zvezo s partizani. Drugega pobeglega, Franca Rakarja, so Nemci našli in ga poleg ostalih talcev na zverinski način umorili. Ob skoku čez ograjo si je poškodoval nogo.

29. junija, ko se je bataljon nahajal na Križevcih nad Jeseniškimi rovti, kamor se je po uspeli akciji v Mostah umaknil, je del bataljona odšel v Planino pod Golico (takrat Sv. Križ). Od tu so pripeljali prostovoljce Vilija Velikonja-Jelka, Tončka Lipovca-Višinskega in Martina Rekarja. V trgovini pri Kopišarju so se spotoma založili s hrano.

Skupina je pri Betelu aretirala pastirja Naceta Prosena, ki je to leto pasel rovtarjem živino. Ta čas se je nahajal pri Betelu. Prosen je priznal, da je izdal bataljon in je bil zaradi tega kaznovan s smrtjo.

Druga skupina, ki se je vračala preko Prihodov, je naletela na takratnega aktivista Ivana Gašperina, ki ga je gestapo spustil iz begunjskih zaporov pod pogojem, da bo z njimi sodeloval. Zaradi nečloveškega mučenja je na to pristal, vendar je to tudi takoj ob prihodu v taborišče vodstvu bataljona povedal. V bataljonu je bil le krajši čas in si je nadel ilegalno ime Mitja, nato pa je bil določen za političnega delavca na območju Žirovnice. Kasneje je postal sekretar jeseniškega okrožnega komiteja KPS.

2. ali 3. julija 1942, ko se je bataljon nahajal na Molžišču pod Rožco, je skupina borcev odšla v prehranjevalno akcijo na Hrušico. Akcija je v celoti uspela, toda zaradi nemške intervencije je bil ranjen borec »Matjaž«. Po kasnejših preverjenih podatkih je bil to verjetno Ferdinand Vršaj iz Loke pri Črnomlju, ki je vpisan v begunjski knjigi kot zajet partizan in je bil tja pripeljan 3. julija. 7. julija je bil kot talec ustreljen v Begunjah.

11. julija 1942 je bataljon odšel v prehranjevalno akcijo na Blejsko Dobravo in rekviziral hrano v tamkajšnji trgovini.

24. julija 1942 je odšel mitraljezec Lado Kersnik-Fifi s skupino v zasedo na Kopavnik, na cesti med Hrušico in Jesenicami. Po naključju

je tedaj pripeljal avto z jeseniškimi gestapovci. Pri medsebojnem obstreljevanju je bil ranjen eden od gestapovcev. Zaseda se je po akciji srečno in brez izgub umaknila.

26. julija 1942 je skupina borcev pripravila zasedo na Belem polju nad Hrušico. Imeli so nalogo pričakati nemški avtomobil, v katerem so se stalno prevažali nemški oficirji in drugi funkcionarji. Drugih osebnih avtomobilov v tem času skoraj ni bilo na cesti. Ko je zaseda tako pričakala enega od osebnih avtomobilov, je udarila po njem. Akcija je bila uspešna. Ubita sta bila 2 nemška oficirja, nemški arhitekt in vojak — šofer.

Nemci so zaradi te akcije pripeljali že drugi dan na to mesto 45 talcev, med katerimi je bilo precej domačinov s Hrušice. Ustrelili so jih na kraju akcije. Pri ustrelitvi talcev je aktivno sodeloval tudi jeseniški gestapo s svojim šefom Clemensom Druschkejem.

Spominsko obeležje na Belem polju pri Hrušici

29. julija 1942 je skupina borcev odšla v akcijo k lovcu Gasarju »Zakošiču« v Plavškem rovtu, da bi ga kaznovala zaradi odkritega sodelovanja z Nemci in zaradi uboja partizana Koračina. Gasar je bil na Jesenicah, kamor se je po akciji nanj stalno zatekel. Borci so dali njegovi družini nalog, da se izseli kamor ve in zna. Ob tem so kot opozorilo izvedli pri njih rekvizicijo hrane.

31. julija 1942 je bataljon poslal dve patrulji v akcijo, in sicer v Gozd-Martuljek in na Potoke. Prva patrulja je napadla osebni avtomobil, nevede, da se v njem pelje zdravnik dr. Volbank iz Kranjske gore, ki pa je na srečo ostal živ. Druga skupina pa akcije ni izvedla, oziroma jo je zatajila.

V nedeljo, 2. avgusta 1942 je skupina borcev — aktivistov pod vodstvom Viktorja Stražišarja priredila v Planini pod Golico prvi miting. Stražišar je spregovoril gasilcem s Planine, ki so se tu zbrali na nemškem apelu in zamenjal govornika — vodjo gasilcev. Obrazložil jim je pomen narodnoosvobodilne borbe in jih pozval, naj vstopijo v partizane. Zaplenili so nekaj gasilskih uniform in izvedli rekvizicijo v trgovini pri Kopišarju, kjer so zasegli nekaj tobaka in cigaret. V akciji so sodelovali še Franc Benigar, Peter Rupar in Janez Šmid.

Zadnje dni avgusta 1942 je skupina treh borcev odšla po vola na koroško stran. Napotila se je proti prelazu Belščica pod Stolom. Že skoraj tik pod vrhom je na skupino pričela streljati nemška zaseda, ki ni računala, da je skupina namenjena proti njim. Zato so tudi pričeli prezgodaj streljati. V nemški zasedi so bili domači raztrganci, ki so kot izgleda od tu večkrat opazovali, kaj se dogaja v pobočju Karavank. Skupina borcev se je sicer srečno vrnila v taborišče, ni pa opravila predvidene akcije.

Kopišarjeva trgovina in gostilna v Planini pod Golico, kjer so se partizani večkrat založili s hrano in tobakom

9. septembra 1942 je bataljon odšel v demonstrativno akcijo v Žirovnico. Na občinskem uradu je deloval župan Hočevar, ki je bil podobno kot jeseniški župan vnet sodelavec Nemcev, še posebej pa gestapa. Imel je nekaj svojih obveščevalcev, ki so ga seznanjali o gibanju partizanov. Tudi ob decembrski vstaji leta 1941 je pripeljal v Ratibovec pod Potoke nemško kolono z nalogo, da bi zajela prostovoljce na njihovem zbornem mestu. O tem ga je seveda moral nekdo od njegovih sodelavcev obvestiti. Ta dogodek je decembra 1941 preprečil nadaljnje zbiranje prostovoljcev na tem mestu; nekateri so se morali vrniti domov, številnejša skupina pa je le nekaj minut pred prihodom nemške kolone odšla proti Potoškim rovtom.

Bataljonski štab je zaradi takega delovanja sklenil uničiti vso občinsko opremo, zapleniti arhiv, da bi ugotovil županove sodelavce in s tem dejanjem opozoril ostale izdajalce, da naj prenehajo sodelovati z Nemci. V arhivu so res našli ovadbe, za katere so domačini kmalu ugotovili, kdo jih je pisal. Razbili so vso pisarniško opremo in s seboj odnesli županovo korespondenco ter tako za nekaj časa onemogočili delovanje občinskega urada.

12. septembra 1942 je skupina borcev zažgala žago na Belci. Žaga tako dalj časa ni mogla obratovati, precejšnja zaloga lesa pa je bila uničena. Akcijo je vodil Ivan Vovk-Tomi.

14. septembra 1942 je bataljon požgal železniško postajo v Žirovnici in uničil vse naprave. Akcija je bila demonstracija partizanske moči v kraju, ki je imel močno žandarmerijsko posadko, pred katero je bata-

ljon ščitila močna zaseda in prav tako v Rebru za zaščito umika bataljona po opravljeni akciji. Leseno postajno poslopje je pogorelo do tal, s tem pa so bile uničene tudi vse signalne naprave in druga oprema.[28]

Istočasno je druga skupina opravila prehranjevalno akcijo v trgovini pri Dvojmoču, ki je začudeno gledal partizane in jih spraševal, kako da so prav ta dan prišli k njemu. Povedal jim je, da je bila v njegovi trgovini vsako noč zaseda, a je pa prav to noč odšla nekam proti Kranju. Kasneje smo sklepali, da so Nemci, o katerih je govoril Dvojmoč, bili v akciji v Udenborštu, kjer so napadli Kokrški odred. Čeprav smo v bataljonu in še bolj domačini imeli Dvojmoča za podpornika in simpatizerja OF, nam o tem, da je pri njem vsako noč zaseda, ni prej nikoli povedal. V tej akciji je sodeloval tudi komandant Gorenjskega odreda Andrej Žvan-Boris, ki se je dobro zavedal pomembnosti te akcije in računal, da bi lahko vojaštvo in policija z Bleda in drugih okoliških postojank dokaj hitro intervenirala. Priganjal je borce k čimprejšnjemu in načrtnemu umiku preko Rebra. Sicer so iz žandarmerijske postojanke hoteli intervenirati, a jih je ustavilo močno partizansko mitraljesko obstreljevanje, tako da jim ni kazalo drugega kot ostati v postojanki.

19. septembra 1942 je dobil bataljon nalogo, da obračuna z nekaterimi znanimi izdajalci, ki so postali že preveč nevarni in aktivni. Določenih je bilo sedem justifikacijskih skupin — trojk. Nalogo so opravile le tri trojke, druge pa je niso mogle, ker v večini primerov niso našle izdajalcev doma. Izdajalci so bili v tem času že bolj previdni, niso več spali doma, nekateri pa so celo prenočevali na policiji. Borci so tako justificirali le Alojza Krmelja z Jesenic, krivega izdajstva Jeseniške čete pod Sušjem ter smrti borca Franca Benedičiča, potem Karla Anderla iz Smokuča, organizatorja bele garde na žirovniškem območju, in Rudolfa Breliha z Javornika, bivšega aktivista OF, ki je klonil pred gestapom in pričel z njim sodelovati. Akcije na Petra Arneža z Jesenic, bivšega banskega svetnika in enega izmed prvih organizatorjev bele garde, na Franca Kralja z Javornika, bivšega predsednika Narodne strokovne zveze in pripadnika Werkschutza ter raztrgancev, na Hočevarja iz Most, nemškega župana z Breznice, in na Janeza Meterca iz Most pa niso uspele.

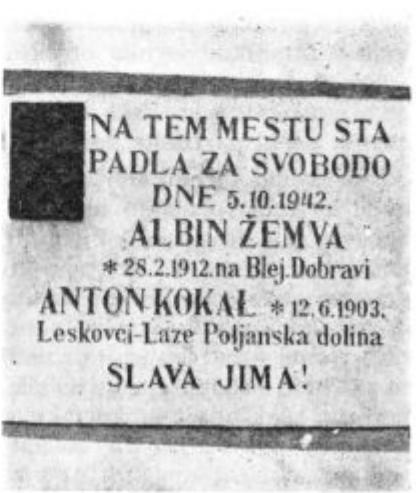
Dne 30. septembra 1942 je borec Franc Konobelj naletel pod Hrastnikom nad Koroško Belo na »raztrganca« Andreja Noča in Antona Volca. Ker ni računal, da bo tu in ob tem času naletel na »raztrgance«, ju ni niti opazil in šele v neposredni bližini ugotovil s kom ima opravka. Andrej Noč ki je Konoblja takoj spoznal, saj je pred vojno delal z njim v tovarni, je bil naglejši in ustrelil, vendar se je lažje ranjenemu Konoblju posrečilo umakniti. Moral pa se je zateči na zdravljenje k Jaku Cegnarju na Borovljah, dokler ni po nekaj tednih odšel nazaj v enoto pod Stol.

Dne 30. septembra 1942 se je bataljon odpravil na rekvizicijo čevljev k čevljarju Tonetu Zupanu na Jesenicah. Zupan je sam sporočil, da ima pripravljenih precejšnjo količino čevljev za nemško vojsko. Akcija

je kljub težko dostopnemu kraju uspela. Žal je bil pri tem ubit borec Boris Čebin-Džim, ki ga je z okna svojega stanovanja ustrelil pripadnik Werkschutza Wilhelm Walis, eden od vodij pri organiziranju tovarniške straže (Werkschutza). Pri Walisu je bil tisto noč Karel Valentar (Walisov telesni stražar) in se kasneje hvalil, da je sam ustrelil Čebina. Tudi izdajalec Valentar je svoja dejanja plačal pozneje s smrtjo. Vsi podobni funkcionarji kakor Walis so imeli svoje osebne stražarje. Tako je bil npr. tudi Valdi Herman, sin gostilničarja, osebni stražar župana Karla Luckmanna. Naj v zvezi s to akcijo omenim še na neko, človeka, zlasti Slovenca nevredno dejanje: ko so padlega borca Čebina Nemci pustili ležati na stopnicah pred Hermanovo gostilno, se je našel domačin, ki je na ubitega pljuval in ga zaničeval.

5. oktobra 1942 se je podal bataljon v Hraše, da bi se preskrbel z živežem. Pri tem je premalo računal na možnost napada ali zasede. Po sicer dobro opravljeni akciji so domačini iz okolice Lesc in Radovljice, vključeni v vaško stražo, poskrbeli za usodno presenečenje. Za zidom Vovkovega pungarta je čakala mitraljeska zaseda vaških stražarjev in iznenada udarila na vračajoče se borce. Bataljon se je sicer umaknil, vendar pa sta pri tem padla komandant bataljona Albin Žemva-Izidor in borec Anton Kokalj-Berti. Nekdo od vaške straže — tudi to nečlovečnost naj otmem pozabi — je potem skakal po obeh ubitih in se še kasneje hvalil, kako je svojo dolžnost dobro opravil.

10. do 15. oktobra 1942 se je v skladu s prejetim poveljem bataljon premaknil na Jelovico. Tako je bila dejavnost Cankarjevega bataljona, ki je več kot tri mesece kljuboval nemškim napadom, zaključena. Čeprav so bila nekatera obdobja, kakor je iz opisa razvidno, zelo bogata po akcijah, so v določenih razdobjih tudi praznine. Morda bi danes kdo navidezno neaktivnost napačno ocenjeval, posebno še, če ima pred seboj neuresničeni načrt, ki si ga je zastavilo gorenjsko poveljstvo

Spominsko obeležje v Hrašah

poleti 1942. Treba je vedeti, da je bataljon že s samo prisotnostjo nenehno vznemirjal Nemce in še posebej gestapo. Vznemirjanje in vezanje sovražnikovih sil nase, da jih ni mogel uporabiti na glavnih bojiščih, pa je bila prva in najbolj pomembna dolžnost partizanskega vojskovanja.

Po odhodu bataljona so v Karavankah ostali le posamezni politični delavci z nalogo, da utrdijo mrežo odborov in poverjenikov OF; ni pa bila njihova naloga izvajati kakršne koli akcije.

Pota in življenja bataljona

Pot bataljona je bila, kakor danes ugotavljamo, ena od najmanj programiranih akcij. Narekovale so jo razne okolnosti. Prilagajati se je morala vsakodnevnim nalogam, akcijam in protiakcijam sovražnika, primernosti terena, pa tudi vremenskim razmeram. Vsak premik je moral biti izveden v času, ko niso bila možna vsakršna presenečenja s strani sovražnika ali pa tudi s strani posameznih prebivalcev. Bataljon ni smel uporabljati poti, za seboj ni smel puščati sledov. Ob premikih je moral zadnji »brisati« sled. Ali je bilo to brisanje z vejo ali pa pobiranje raznih predmetov, ki bi jih posamezni borci zaradi nepazljivosti pozabili ali pa celo namerno puščali, da bi tako »označevali« pot, ki jo je bataljon naredil ob vsakem premiku. Povzpeti se je moral visoko pod Karavanke ali prečkati polja in travnike. Bil je primer, da je bataljon ob premiku zajela burja ali da je celo v tem času padel sneg. Grmenja in treskanja je bilo na pretek. Tu je obstajala tudi nevarnost, da bi v borca udarila strela, ker je imel orožje vselej pri sebi.

Bili so tudi primeri, da so gestapovci ali policija za vasmi napenjali v večernem času sukanec in tako ugotavljali ali je kdo čez noč prišel v vas. Čas, ko je bataljon nastajal in se zadrževal v Karavankah ali na Mežaklji, je bil dovolj ugoden za premike. Bukovi in smrekovi gozdovi so bili dobro kritje za premike v dnevnem času. Opazovalec je spričo takih pogojev le težko ugotavljal smer in pot bataljona. Večina premikov je bila običajno v nočnem ali večernem času. Kljub dobremu kritju iz zraka se je bataljon le v izjemnih primerih odločil za premik podnevi. Vsak dnevni premik je bil namreč zvezan z nevarnostjo, da bi partizane kdo opazil ...

S prihodom borcev iz ljubljanske pokrajine in ko je bil na Ravnah bataljon tudi formalno ustanovljen, se je le-ta premaknil v gozdnato pobočje pod Belščico v bližino Urbasa (nadmorska višina 1281 m) nad Potoško Planino. Tu izvira potok Bela. Taborišče je bilo zelo dobro pripravljeno ter primerno za krajše bivanje. Ležišča so bila narejena iz smrekovih vejic. Streha iz smrekovega lubja. Zasilna ležišča so bila zavarovana pred vetrom le z zadnje in stranske strani in zelo primerna za počitek. Prednja stran je bila odprta, tako da bi se v primeru iznenadenja vsak borec lahko takoj umaknil na položaj. Postavljena so bila štiri taka pokrita ležišča, na katerem je lahko hkrati počivalo po 20 in več borcev.

Poti do taborišča ni bilo. Sledi pa so morale biti sproti zabrisane. Težave in nevarnost za puščanje sledi je povzročalo le to, ker v tej višini ni bilo vode. Ponjo so morali hoditi borci v Urbas. V tem taborišču sta se tako nastanila prva in druga četa.

Iz taborišča nad Potoško planino za Urbasom sta bili izvedeni akciji na bohinjsko progo in v jeseniško bolnico. Kljub dobro urejenemu taborišču se je moral bataljon že po nekaj dneh umakniti nižje v hrib za Hrastnik. Povod za to je bil pobeg borca Antona Kosmača-Fazana. Na stražarskem mestu, kjer je bil na straži, je pustil listek, na katerega je napisal, da taborišča ne bo izdal. Kljub taki obljubi mu ni bilo verjeti, saj je že s svojim pobegom pokazal, kaj lahko od njega pričakujemo. To je tudi kmalu pokazal, ko je pričel sodelovati z gestapom in je po njihovem nalogu zasledoval partizanske skupine ali tudi posameznike.

Novo taborišče za Hrastnikom (nadmorska višina 968 m) je bilo dosti slabše urejeno; bilo pa je tudi prvo opozorilo, da si bo moral bataljon večkrat menjati taborišče. Ležišča, ki so bila pripravljena le iz smrekovih vejic in pokrita z rjuhami, pritrjenimi z lesenimi paličicami, so bila zelo preprosta in hitro postavljena ali podrta. Posebno je bilo to važno ob nenadnih premikih. Težave je povzročal le dež. Takrat je bilo mokrote hitro preveč in pomagalo je le sonce, da je posušilo primitivne šotore ter opremo.

Po četah se je kurilo le v »kuhinji«. Tudi ta je bila zelo enostavna. Močnejši lesen drog, vpet v dve rogovili in naslonjen na drevo, in lonec obešen na žici nad ognjem je bila že kuhinja. Vsa kuhinjska posoda je bila večji lonec za kuhanje gorenjske partizanske »mešte«, lonec za kuhanje proje ali čaja iz smrekovih vejic ter ponovice za cvretje masti. Mleka za tako veliko enoto ni bilo možno preskrbeti. Tudi pastirjem ali majerjem se nismo preveč radi kazali, ker bi nas tudi ti lahko nehote ali pa tudi za nemško nagrado 5.000 DM izdali. Žlica in porcija ter nož sta bila že osebna oprema vsakega borca. Porcije in pribor je moral sleherni umivati in čistiti sam. Vodo so prinašali borci iz najbližjega zajetja ali studenca. Včasih je bila ta »funkcija« določena kot kazen za razne prestopke. Ti so bili navadno kršenje discipline, reda, konspiracije ali kršenje kolektiva. Pri hrani ali cigaretah ni bilo nobenih posebnih izjem ali privilegijev, tudi za štab ne. Zataknilo se je včasih le pri slaščicah ali priboljških, prinešenih iz doline, ko so enako porcijo hoteli tudi kadilci.

Veliko strogost smo posvečali eventualni prisvojitvi hrane, ki so jo borci v času premika morali nositi s seboj v nahrbtnikih. To je bilo posebno važno za kruh, sladkor ali maščobo. Posebno natančni smo bili pri delitvi kruha. V kolektiv je morala tudi hrana, ki so jo pošiljali posameznikom iz doline. Kadilci — in ti so bili v večini — niso mogli brez tobaka. Zato smo včasih morali na akcijo v dolino samo za preskrbo s tobakom, oziroma cigaretami. Drva — pripravljali so jih za vsak dan sproti posebej določeni borci — so morala biti bukova in suha ter brez lubja. Večkrat jih je bilo treba zato tudi »majiti«. Mokra ali

neomajena drva so se namreč kadila in posebno po dežju in ob lepem vremenu bi dim iz kuhinje lahko izdal taborišče.

Vse dnevne naloge v taborišču smo si porazdelili največkrat na jutranjem raportu poleg povelj, kdo bo šel tistega dne v patruljo, na akcijo ali po drugih opravkih. Za kraj in napotila za potek akcije smo zvedeli šele na izhodiščnih položajih pred samim začetkom akcije. Po jutranjem raportu, če je dan potekal mirno, je bilo čiščenje in pregled orožja. Redno so bile tudi politične ure s tematiko o politični situaciji in vojaškem položaju na domačih bojiščih in zavezniških frontah, predvsem na glavni — ruski fronti. Del časa je bil posvečen tudi »političnemu izgrajevanju«, kakor smo takrat pravili ideološki in politični vzgoji borcev. To nalogo je opravljal komisar. Za poročila in literaturo je poskrbel Okrožni komite KPS, nekaj radijskih vesti pa je prišlo tudi direktno iz Štaba odreda ali grupe.

V partizanskem taborišču je morala vladati tišina. Govorilo se je le poltiho; le v večernem času ali deževnem vremenu je bilo življenje bolj sproščeno in takrat je bilo tudi slišati partizansko pesem. Seveda je morala biti tudi ta le poltiha in pritajena, da bi kak mimoidoči drvar, gobar ali planinec, nabiralec raznih gozdnih sadežev ali tudi vohun ne odkril partizanskega taborišča. Zaradi potrebne tišine tudi drv nismo smeli sekati ali žagati v taborišču. Tudi zabijanja žebljev smo se morali varovati. Nihče se ni smel svojevoljno oddaljevati od taborišča. Vsak odhod je dovoljeval le komandir ali politkomisar, ki je moral tudi natančno vedeti, s kom se bo kdo od borcev sestal. V glavnem so bili zaželjeni le taki kontakti, ki so služili zbiranju obveščevalnih in drugih, za enoto pomembnih podatkov.

Posebne obveščevalne službe bataljon ni imel organizirane, niti ni bil za to nalogo kdo določen. Večino podatkov je posredoval okrožni komite KPS. Ti podatki so bili skopi in so se tikali le splošne situacije, manj pa je bilo stvarnih podatkov o sovražniku, njegovih premikih in namenih, zlasti o njegovih pripravah in ukrepih za boj proti našemu bataljonu.

Prosti čas med posameznimi akcijami so borci največkrat uporabili za medsebojne pogovore in pojasnjevanje raznih političnih vprašanj. Posebno pozornost so posvečali politični vzgoji. V tem času so politkomisarji že imeli nekaj politične literature; tako na primer Zgodovino VKP/b (vsezvezne komunistične partije boljševikov), posamezna dela Marksa in Engelsa ter drugo podobno literaturo, ki jo je v predvojnem času ilegalno izdajala KP, pa tudi legalno, kolikor jo je pred vojno izšlo pri Cankarjevi in drugih legalnih delavskih založbah.

Izven taborišča so hodile le patrulje, ki so morale paziti na vsak premik in na slehernega, ki bi prišel hote ali nehote v našo bližino. Čeprav v bližnji okolici ni bilo partizanskih enot, razen okrožnega komiteja, je bilo vsako medsebojno obiskovanje borcev po enotah in forumih prepovedano. Ker smo bili na tem predelu Gorenjske osamljeni, ni bilo nevarnosti za kršitev te prepovedi, saj nismo smeli vedeti, kje se nahaja taborišče Okrožnega komiteja KPS.

Obleka borcev je bila zelo enostavna. Dveh oblek ni imel nihče, ker bi je tudi ne imel kje hraniti. Vsak pa je imel rezervno perilo in nogavice. Uniform ni bilo. Kape so imeli le borci, ki so prišli iz ljubljanske pokrajine. To so bile prve partizanske kape, imenovane »triglavke«. Ukrojene so bile v obliki Triglava. Na prednji strani kape je nosil vsak rdečo partizansko zvezdo. Gorenjci smo večinoma obdržali klobuke. Čini so bili že v veljavi, pa jih navadno v tem času še niso nosili. Borci so brez tega vedeli, kdo je njihov komandir ali vodnik.

Po akciji na železniški in cestni most v Mostah se je bataljon premaknil na Olipov rovt pod Potoško planino, da se je tu osušil, pa tudi iz previdnosti, ker se eden od borcev iz akcije v Mostah ni vrnil. Kasneje smo ugotovili, da je temo izkoristil za pobeg.

Z Olipovega rovta se je bataljon po krajšem počitku premaknil preko Medjega dola na Križevce. Kraj je znan po grobovih Napoleonovih vojakov, neke kolone, ki je tu preko prodirala v smeri proti Dunaju.

Tu so se nam pridružili novi borci Vili Velikonja-Jelko, Tonček Lipovec-Višinski in Martin Rekar, doma s Planine pod Golico.

Tudi za ta kraj je že kmalu po prihodu zvedel gestapo. To je potrdil pri zaslišanju izdajalec in pastir Nace Prosen, pa tudi Ivan Gašperin-Mitja, ki ga je gestapo poslal v partizane proti Planini pod Golico in mu nakazal kot smer Križevce.

Od tu se je bataljon premaknil na Molzišče pod Rožco, odkoder je šel v akcijo na Hrušico, kjer je bil ranjen in zajet borec »Matjaž«. Zaradi vseh teh okoliščin se je vodstvo bataljona odločilo za ponoven premik in sicer proti Dovškim rovtom, kjer smo se utaborili ob potoku Presušniku med Dovškimi Ravnami in Rovti na Visokem. Od 5. do 9. julija 1942 se je bataljon zadrževal na tem področju in iskal stike z domačini.

10. julija 1942 se je bataljon že zadrževal na Javorjih, pa so ga Nemci izsledili in ga nameravali obkoliti. Zarana zjutraj so jih borci opazili v neposredni bližini in se naglo še pred obkolitvijo umaknili. Nemci — njihova premoč po številu in oborožitvi je bila prevelika, da bi se bataljon lahko z uspehom spopadel z njimi — so odšli praznih rok v dolino. Že pred tem je v večernih urah padel strel v bližini stražarskega mesta, a smo kasneje ugotovili, da je streljal le pastir Martin Skomavc na divjad. Vodstva bataljona ta strel ni vrgel iz tira, pa tudi ne opozorilo stražarja, da se v bližini sliši sumljivo govorjenje.

Šele vedno bolj pogosti sovražnikovi napadi na tem območju so pripravili vodstvo bataljona, da se je odločilo za nov nagel premik na drugo stran Save, na Mežaklјo.

Mežaklja, novo a vendar staro in znano zatočišče bataljona, je bila po eni strani partizanom priljubljena; njena široka in kotanjasta razprostranost jim je omogočala neopazne premike. Njene brezštevilne kotanje, na gosto pokrite s smrekovimi gozdovi, so bile primerne zlasti za taborjenje manjših skupin. Po drugi strani pa je Mežaklja povzročala partizanom velike težave zaradi pomanjkanja vode. Razen v koritih

ob drvarskih bajtah in v kotanjah z mlakužami, ki so bile napravljene za živino, ter v Snežni jami v bližini Obrance, vode ni bilo. Tudi obkroženost s prevoznimi cestami je omogočala sovražniku hitre motorizirane premike. Zato Mežaklja večjim partizanskim enotam ni omogočala daljšega bivanja. Tako je bilo vodstvo bataljona primorano odločiti se za ponoven premik pod Karavanke. Mimo tega je bila Mežaklja tudi operacijsko določena za II. bataljon Gorenjskega odreda — za Prešernov bataljon.

Tako je Cankarjev bataljon po štirinajstdnevnem zatišju, ko se je nekoliko odpočil, odšel zopet preko Save. Po 20. juliju 1942 je taboril zopet na Dovških rovtih. Taborišče ob potoku Presušnik je bilo dovolj primerno za odhode na razne akcije v dolino. Sicer je dovška žandarmerija bila zelo aktivna in je stalno pošiljala patrulje na to območje, pa so borci le računali, da bodo imeli nekaj časa mir. Tu so shranili tudi nekaj hrane, ko so odšli na Mežaklјo. 26. julija 1942 je skupina borcev odšla v akcijo na Belo polje nad Hrušico na nemški avtomobil in ga uničila.

Drugi dan, 27. julija 1942, se je bataljon premaknil precej višje v bližino sedla Mlince (nadmorska višina 1581 m). Tu so se mu priključili borci z Dovjega, ki so sodelovali v znani dovški vstaji, Ivan in Kristel Dolžan ter Martin Skomavc, nato pa še Ivan Krivec-Kostja, predvojni komunist in znani organizator narodnoosvobodilnega gibanja med železničarji na Hrušici. Ivan Krivec-Kostja je takoj po prihodu odšel na politično delo v Zgornjesavsko dolino in prevzel dolžnost sekretarja rajonskega komiteja KPS Kranjska gora. Z njim sta odšla Anton Riček-Zvone in Anton Kokalj-Berti. Priključil pa se mu je tudi Stanko Robič, ki je že naslednji dan po prihodu pobegnil in izdal položaj bataljona.

Vodstvo bataljona se je na predlog partizana Antona Razingerja-Strica (za katerega se je pozneje ugotovilo, da je gestapovski sodelavec) odločilo, da se utabori na koroški strani sedla Mlinca. Stric je taborišče določil prav na planinski poti, ki pelje preko tega sedla. Taborišče je bataljon tako postavil na poti le kakih sto metrov pod robom na koroški strani. Približno prav toliko je bila oddaljena od taborišča planina, na kateri se je pasla živina koroških kmetov. Za pastirja Hanžeka je Stric trdil, da je zanesljiv.

Medtem je imel bataljon že nekaj dela z raznimi sumljivimi planinci, ki so se zadrževali v planinski koči Anna-Hütte na Mlinci. Ko so prijeli in zaslišali avstrijsko učiteljico Marijo Pichl, je priznala, da je imela nalogo ugotoviti položaj bataljona. Bila je kaznovana s smrtjo. Njenih sodelavcev — »turistov« bataljonu ni uspelo aretirati.

1. avgusta 1942 zgodaj zjutraj so Nemci napadli bataljon s koroške strani. Nemci so s prvim strelom ubili stražarja Franca Cimermana-Naceta. Le srečno naključje je rešilo bataljon, da se je lahko pravočasno umaknil na gorenjsko stran. Umaknil se je v Jeseniške rovte, čeprav se je prvotno nameraval umakniti proti Dovškim rovtom. Toda tam je opazil močne, s težkimi mitraljezi oborožene nemške zasede. Nemška patrulja, ki bi morala napasti bataljon z gorenjske strani, je v planin-

ski koči na Mlincah zaspala in tako onemogočila obkolitev bataljona. Prišla je na sedlo, ko se je bataljon že umaknil s koroške strani. Za bataljon bi bil lahko usoden tudi pobeg Jožeta Rozmana-Rudija, s stražarskega mesta! Jože Rozman-Rudi je verjetno Nemce opazil in iz strahu pred njimi zapustil svoj položaj. Tako se je moral Cankarjev bataljon umikati proti Kruškemu vrhu po lovski stezi. Nad njo je bila graničarska steza. Ko se je zadnji del bataljona, oziroma njena zaščitnica ustavila le za kratek čas na previsu proti Jeseniškim rovtam, je že zaropotalo. Nemci so imeli dovolj možnosti, da bi po graničarski stezi prehiteli bataljon in preprečili umik. Na srečo jih je bataljon prehitel in se po kratkem spopadu patrulje umaknil proti Jeseniškim rovtom. Tu pa so Nemci izgubili za partizani sled in prekinili neuspelo hajko. Kljub temu, da se partizani niso mogli postaviti v bran, pa sta bili na nemški strani dve žrtvi. Padel je nemški orožnik in koroški lovec, ki ga je mitraljezec Fifi zadel s pištolo v glavo, da je obležal mrtev in tako dobil zasluženo plačilo.

Bataljonu je preostala zopet le pot pod Stol, kjer se je utaboril med Doslovško in Zabreško planino. Sem se je vrnil pobegli borec Jože Rozman-Rudi, ki ga je gestapo, kateremu se je po pobegu predal, poslal nazaj v partizane, seveda z določenimi nalogami. Z njim je prišel še drug gestapovski agent, ki pa je imel pri sebi nahrbtnik padlega borca »Matjaža« in tako postal vodstvu takoj sumljiv, da je gestapovski agent. Najprej je hotel zaigrati na svoje karte Rozman in pričel valiti vso krivdo na posebnega agenta, toda z medsebojnim obtoževanjem je bila pojasnjena njuna vloga. Oba sta prejela zasluženo plačilo.

Prav tako sta Tine Dolar-Čiro in Avgust Šlibar-Kljuka v bližini taborišča zajela pobeglega partizana Antona Kosmača-Fazana, ki je pobegnil že koncem junija. Ni se niti nameraval vključiti v partizane, pač pa je po nalogu gestapa sledil bataljonu in je tako že ves čas od svojega pobega opravljal svoj umazani posel. Partizansko sodišče ga je obsodilo na smrt. Poleg njega je vohunil za partizani tudi neki domačin iz Žirovnice, kakor so pričali za vodstvo še premalo preverjeni dokazi.

Naslednji avgustovski dnevi so bataljonu prinesli nekoliko oddiha, tako da je lažje načrtoval nove akcije. Borci-domačini so poskrbeli za zadostno količino hrane, kdaj pa kdaj so rekvirirali kakega vola na bližnji planini. Tako smo se za dalj časa založili z mesom. Na te rekvizicije so odgovorili Nemci z nalogom za odgon živine z vseh planin. Vemo pa za primer, da so borci sporočili v dolino, da kmetom prepovedujejo odgon, ki so ga bili zahtevali Nemci.

21. septembra 1942 je nemška patrulja, ki je prišla neopazno do Roblekovega doma na Begunjščici, opazila pod seboj taborišče bataljona, a so jo opazili partizanski stražarji. Nemci so se že spuščali proti taborišču, bataljon pa se je seveda takoj premaknil iz taborišča, da bi se umaknil. Na križišču, na večji čistini je naletel na nemško zasedo, ki je začela streljati in je pri tem ubila borca Franca Križnarja. Bataljon sam pa se je srečno izognil obkolitvi in se premaknil bliže k Žirovniški planini.

5. oktobra 1942 se je bataljon napotil v akcijo v Hraše, ki pa jo omenjam le toliko, da bi bralec spoznal, kako težka so bila vsakodnevna pota, združena na vsakem koraku z nevarnostjo in negotovostjo pred sovražnikovimi zasedami. Karavanke, čeprav so omogočale hiter umik v dolino, so bile nevarne tudi zaradi tega, ker je sovražnik lahko mnogokrat neopazno prišel dovolj visoko in iznenada z naglim napadom presenetil bataljon. Zato je težko govoriti o borbah bataljona. Mimo tega v tem času še nismo rešili nekaterih naših vojaških pomanjkljivosti. Obveščevalna služba še ni delovala organizirano. Ne bataljonu ne komiteju še ni uspelo dobiti sodelavca v sovražnikovih vrstah. Na tem področju je prednjačil sovražnik z raztrganci, ki so bili v največji meri krivi za vse naše žrtve in ki so s svojimi opazovalci nenehno spremljali in zasledovali gibanje bataljona.

ZAKLJUČKI

Ko je Cankarjev bataljon prišel v oktobru 1942 na Jelovico, je štab I. grupe izvedel reorganizacijo v enotah Gorenjskega odreda. I. bataljon je postal sedaj Jelovški bataljon. Borci so ga poimenovali po padlem komandantu I. grupe odredov Jožu Gregorčiču-Gorenjcu, »Gregorčičev bataljon«. II. bataljon — vanj so vključili večino borcev Cankarjevega bataljona — ali Pokljuški so borci poimenovali po padlem politkomisarju Gorenjskega odreda Poldetu Stražišarju v »Stražišarjev bataljon«.

Štab Grupe in štab Odreda sta po tej reorganizaciji ugotovila, da bi s tako reorganizacijo nastala v jeseniški kotlini prevelika praznina, ki bi lahko kvarno vplivala na nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na tem območju. Zato sta se odločila in poslala pod Stol skupino borcev. Ta naj bi izvedla ponovno mobilizacijo novih borcev v vaseh pod Stolom in na samih Jesenicah. Tako se je oktobra vrnilo pod Stol deset borcev — prostovoljcev z določenimi nalogami, ki so ustanovili 3. četo II. bataljona — Pokljuškega (Stražišarjevega). Za komandirja je bil postavljen Peter Legat-Drzni, za politkomisarja pa Marjan Šifrar-Kuki. Oba bataljona sta v taki sestavi ostala do ustanovitve Prešernove brigade julija 1943.

Kot dopolnitev svojega sestavka naj nanizam še nekaj podatkov o velikih žrtvah, ki jih je v tem letu utrpelo vojaško in politično vodstvo na Gorenjskem.

8. avgusta 1942 so Nemci obkolili v Jezercih pod Triglavom štab Gorenjskega odreda. Ubili so politkomisarja Gorenjskega odreda Poldeta Stražišarja in komandirja čete Pokljuškega bataljona Ivana Bernarda. Težko ranjenega intendanta Franca Potočnika so odpeljali s seboj in ga nato poslali v Mauthausen in ga tam umorili. Rešil se je le ranjeni Ernest Seidler-Iztok, komandant II. bataljona. V avgustu in septembru pa je štab I. grupe odredov utrpel še težje izgube 28. avgusta 1942 je padel v bližini Jamnika pomočnik politkomisarja I. grupe odredov Viktor Kejžar-Peter.

9. septembra 1942 so Nemci obkolili Selško četo na Lipniški planini, pri kateri se je takrat nahajal štab odreda. Poleg precejšnjega števila borcev čete je padel tudi komandant I. grupe odredov Jože Gregorčič-Gorenjc.*

16. oktobra 1942 je bil težko ranjen še Lojze Kebe-Štefan, politkomisar I. grupe odredov. Zaradi težkih ran je 20. oktobra na Jamniku umrl.

Poročilo štaba I. grupe odredov, ki ga pošilja 1. novembra glavnemu Poveljstvu slovenskih partizanskih čet, daje o podatkih o nemški aktivnosti tudi število sodelujočih Nemcev. V mesecu avgustu in septembru je po tem poročilu 8 do 10 tisoč mož policije, SS in žandarmerije, dobro izvežbanih in oboroženih celo s tanki in oklopnimi avtomobili izvajalo široko ofenzivo po vsej Gorenjski. V Udenborštu v bližini Kranja so razbili dve četi II. bataljona Kokrškega odreda, pri čemer je bilo 50 mrtvih in ujetih.

Zaradi propada Wehrmannschafta so Nemci pričeli organizirati vaške straže. V poročilu je govora o prvih pojavih Bele garde in likvidaciji organizatorjev. Poročilo omenja tudi smrt politkomisarja Lojzeta Kebeta-Štefana.

V poročilu so bile tudi konkretne zahteve in nasveti:

1. Takojšnja postavitev politkomisarja grupe.
2. Prihod nujno potrebnih političnih delavcev.
3. Prihod ojačanja 150 do 200 mož.
4. Navodilo glede objave smrti politkomisarja Štefana.
5. Ojačanje Dolomitskega odreda in povečanje njegove aktivnosti, da skupno s Poljanskim bataljonom razbije mejo.
6. Izvedba kontrole kurirjev, da se ugotovi vzrok zastoja pošte.

Poročilo sta podpisala namestnik komandanta Stane Kersnik (Stane Jelovčan) in Vinko Hafner (Pavle Ravnik).

Po skoraj trimesečni nemški ofenzivi in dejavnosti raztrgancev ter okupatorjevem nasilju, ki je spremljalo sovražno ofenzivo so ljudje postali precej nezaupljivi.

Nekateri starojugoslovanski politiki raznih reakcionarnih struj so pričeli iskati stike z okupatorjem, še posebej z gestapom, in zagotavljali, da bodo pomagali v boju proti narodnoosvobodilni vojski. Prav vaške straže pa so skušali izkoristiti kot legalno obliko za dosego svojih namenov.

Uničenje ožjega štaba I. grupe odredov je še poslabšalo razmere na Gorenjskem. V takem vzdušju so partizanske enote na Gorenjskem zaradi bližajoče se zime usmerile svojo dejavnost na zbiranje hrane in obleke. Okupator je po zaključnih operacijah zmanjšal svoje sile in je 18. policijski polk gorskih lovcev premestil v okolico Garmisch-Partenkirchna.

*Njemu bo posvečena V. knjiga zbornika »Jeklo in ljudje«

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet poziva v dnevnem povelju 1. decembra 1942 partizane, komandirje in komandante enot I. grupe, da pospešijo svojo dejavnost in maščujejo smrt komandanta in politkomisarja I. grupe odredov Joža Gregorčiča-Gorenjca in Lojzeta Kebeta-Štefana.

V pismu, ki ga je poslal Centralni komite KPS 1. decembra pokrajinskemu sekretarju KP za Gorenjsko, so bile naslednje naloge:

1. Doseči aktivizacijo in ofenzivnost gorenjskih partizanskih čet.
2. Razviti maksimalno agitacijo proti mobilizaciji v nemško armado.
3. Razviti maksimalno agitacijo za OF.
4. Zajeti v OF prav vse, kar čuti slovensko.
5. Utrjevati in širiti Partijo.
6. Povečati ekspeditivnost in hitrost zvez.
7. V največji meri čuvati kadre in
8. Neusmiljeno razkrinkavati Belo gardo.

Akcije, ki jih je programiralo glavno slovensko vojaško poveljstvo v povelju, so bile neuresničene tudi zaradi tega, ker je nemško poveljstvo na Bledu že 15. maja 1942 s pomočjo vrinjenih agentov izvedelo za načrt partizanske poletne ofenzive na Gorenjskem.

Nemci so tako lahko učinkovito in pravočasno pripravili svojo protiakcijo imenovano »Enzian«.

Nemci so za to ofenzivo imeli na razpolago štiri rezervne policijske bataljone, sedem bataljonov redne vojske ter druge manjše samostojne policijske, vojaške in obmejne enote ter orožništvo. V Kamnik se je vrnil tudi 10. rezervni policijski bataljon, predvideno pa je bilo, da bosta prišla na Gorenjsko še dva policijska bataljona. Državni vodja SS Himmler je 25. junija 1942 podpisal posebno povelje za uničenje partizanskih enot na Gorenjskem.

Zaradi vseh teh okolnosti lahko ocenimo, da sta Jeseniška četa in Cankarjev bataljon, tako z vojaškega, kakor s političnega stališča v celoti opravila svojo nalogo. Številne žrtve med borci nam dokazujejo, da je bil boj na tem območju trd in krut. Zunanji in notranji sovražnik sta bila v akcijah nepopustljiva, prav tako ni popuščala partizanska aktivnost.

Četa in bataljon sta angažirala velike nemške sile in jih odtegovala od programiranih akcij na domačih in tujih bojiščih. Velike žrtve je dalo prebivalstvo, ki je ves čas podpiralo svojo vojsko. Številke padlih borcev, ustreljenih talcev in pobitih žrtev v koncentracijskih taboriščih dovolj zgovorno kažejo aktivnost borcev in prebivalstva zgornjega dela Gorenjske. Pri vsem tem tudi ne smemo zanemariti velikega prispevka, ki so ga dali borci, ki so prišli v juniju na Gorenjsko iz ljubljanske pokrajine. Enakovredno so se vključevali v vse akcije ter nekateri celo darovali svoja življenja.

IMENSKI in številčni pregled okupatorjevega terorja v letu 1942

Padli borci:

Bokal Stane	19. 1.	Koračin Alojz	29. 5.
Kravs Franc	19. 1.	Tavčar Ciril	11. 6.
Pibernik Julka	14. 2.	Guzelj Franc	25. 6.
Jensterle Julka	19. 2.	Reven Ivan	25. 6.
Koder Jože	20. 2.	Cimerman Franc	1. 8.
Benedičič Ludvik	23. 3.	Stražišar Polde	8. 8.
Rebernik Ivan	23. 3.	Kejžar Viktor	28. 8.
Zima Karel	23. 3.	Gregorčič Jože	9. 9.
Kavčič Ivan	27. 3.	Križnar Franc	21. 9.
Šavli Jože	27. 3.	Čebin Boris	30. 9.
Sekardi Stanko	7. 4.	Kokalj Anton	5. 10.
Benedičič Franc	13. 4.	Žemva Albin	5. 10.
Šalamon Jaka	4.	Pibernik Albin	14. do 16. 10.
Čufar Jože	1. 5.	Majhen Florjan	9. 11.

Ustreljeni talci:

Mencinger Franc	3. 1. v Dragi
Balanč Stanko	21. 1. v Dragi
Gregorač Viktor	21. 1. v Dragi
Kozjek Karel	21. 1. v Dragi
Okrožnik Marjan	21. 1. v Dragi
Lah Stanko	21. 1. v Dragi
Ropret Milan	21. 1. v Dragi
Rožič Stanko	21. 1. v Dragi
Treven Zofija	21. 1. v Dragi
Zalokar Jože	21. 1. v Dragi
Zupan Marija	21. 1. v Dragi
Ažman Lovro	24. 1. v Begunjah
Križnar Jožef	12. 2. v Dragi
Lindov Andrej	12. 2. v Dragi
Luks Franc	12. 2. v Dragi
Mrak Ivan	12. 2. v Dragi
Noč Jožef	12. 2. v Dragi
Prezelj Miha	12. 2. v Dragi
Rabič Maks	12. 2. v Dragi
Ražem Kristjan	12. 2. v Dragi
Skumavc Martin	12. 2. v Dragi
Skumavc Janez	12. 2. v Dragi
Pečar Jože	16. 2. na Jesenicah
Sekardi Ivana	8. 4. na Jesenicah
Bertoncelj Ivan	19. 4. v Mauthausenu
Iskra Janez	19. 4. v Mauthausenu
Kavalar Marjan	19. 4. v Mauthausenu
Mežek Mirko	19. 4. v Mauthausenu

Okrožnik Leopold	19. 4. v Mauthausenu
Oman Janez	19. 4. v Mauthausenu
Robič Pavel	19. 4. v Mauthausenu
Svetina Franc	19. 4. v Mauthausenu
Volf Tomaž	19. 4. v Mauthausenu
Aleš Andrej	16. 5. v Mauthausenu ujet partizan
Ivankovič Stane	16. 5. v Mauthausenu ujet partizan
Vergelj Albert	16. 5. v Mauthausenu ujet partizan
Vergelj Ivana	16. 5. v Mauthausenu
Ahačič Anton	1. 7. v Mostah nedomačin
Ahčin Franc	1. 7. v Mostah nedomačin
Arhar Jože	1. 7. v Mostah nedomačin
Dolžan Valentin	1. 7. v Mostah nedomačin
Drev Anton	1. 7. v Mostah nedomačin
Drnovšek Alojz	1. 7. v Mostah nedomačin
Hafner Jože	1. 7. v Mostah nedomačin
Hrovat Alojz	1. 7. v Mostah nedomačin
Jenko Vincenc	1. 7. v Mostah nedomačin
Jugovic Blaž	1. 7. v Mostah nedomačin
Koprivnik Rudolf	1. 7. v Mostah nedomačin
Lazar Feliks	1. 7. v Mostah nedomačin
Marolt Anton	1. 7. v Mostah nedomačin
Meglič Viktor	1. 7. v Mostah nedomačin
Meršolj Johan	1. 7. v Mostah nedomačin
Novak Karel	1. 7. v Mostah nedomačin
Prosen Ivan	1. 7. v Mostah nedomačin
Rajgelj Franc	1. 7. v Mostah nedomačin
Rakar Franc	1. 7. v Mostah domačin, živel v Kranju
Reš Karol	1. 7. v Mostah nedomačin
Stritih Ciril	1. 7. v Mostah nedomačin
Šiška Alfonz	1. 7. v Mostah nedomačin
Šolar Stanislav	1. 7. v Mostah nedomačin
Švelc Franc	1. 7. v Mostah nedomačin
Turkalj Milan	1. 7. v Mostah nedomačin
Tušek Ivan	1. 7. v Mostah nedomačin
Valjavec Leopold	1. 7. v Mostah nedomačin
Vodnik Ivan	1. 7. v Mostah nedomačin
Vršaj Ferdinand	7. 7. v Begunjah ujet partizan
Aleš Franc	10. 7. v Goričah pri Tržiču ujet partizan
Jensterle Florjan	10. 7. v Goričah pri Tržiču
Klinar Franc	10. 7. v Goričah pri Tržiču ujet partizan
Dovič Stanislav	26. 7. v Križah pri Tržiču
Noč Anton	26. 7. v Križah pri Tržiču
Ambrožič Ernest	27. 7. na Hrušici
Ambrožič Franc	27. 7. na Hrušici
Ambrožič Franc	27. 7. na Hrušici
Ambrožič Ivan	27. 7. na Hrušici
Ambrožič Valentin	27. 7. na Hrušici

Burnik Alojz	27. 7. na Hrušici
Črnologar Lado	27. 7. na Hrušici
Dolžan Miroslav	27. 7. na Hrušici
Gorjanc Gabrijel	27. 7. na Hrušici
Hojak Edvard	27. 7. na Hrušici
Jamšček Jakob	27. 7. na Hrušici
Jerman Boško	27. 7. na Hrušici
Ješe Anton	27. 7. na Hrušici
Klemenc Jože	27. 7. na Hrušici
Klemenc Valentin	27. 7. na Hrušici
Kobentar Matija	27. 7. na Hrušici
Kočmar Maks	27. 7. na Hrušici
Krivec Avgust	27. 7. na Hrušici
Krivec Lampret	27. 7. na Hrušici
Krmelj Dominik	27. 7. na Hrušici
Likovič Rudolf	27. 7. na Hrušici
Lipovšek Alojz	27. 7. na Hrušici
Lipovšek Franc	27. 7. na Hrušici
Majetič Viktor	27. 7. na Hrušici
Majcen Alojzij	27. 7. na Hrušici
Markizeti Ludvik	27. 7. na Hrušici
Masterl Alojz	27. 7. na Hrušici
Marinčič Egidij	27. 7. na Hrušici
Martinčič Valentin	27. 7. na Hrušici
Medveščcek Milan	27. 7. na Hrušici
Mrvica Franc	27. 7. na Hrušici
Pajer Jože	27. 7. na Hrušici
Petač Alojz	27. 7. na Hrušici
Pograjc Franc	27. 7. na Hrušici
Polka Franc	27. 7. na Hrušici
Potočnik Franc	27. 7. na Hrušici
Potočnik Jože	27. 7. na Hrušici
Prezelj Janko	27. 7. na Hrušici
Puc Valentin	27. 7. na Hrušici
Purkat Mirko	27. 7. na Hrušici
Razinger Stanko	27. 7. na Hrušici
Turk Drago	27. 7. na Hrušici
Vidic Jože	27. 7. na Hrušici
Tepina Lovro	27. 7. na Hrušici
Tepina Valentin	27. 7. na Hrušici
Mohorič Mirko	28. 7. v Bistrici pri Tržiču
Mur Jože	28. 7. v Bistrici pri Tržiču
Praprotnik Martin	11. 9. Mlaka pri Kočevju ujet partizan
Krmelj Ignac	19. 9. ni znan kraj streljanja

Opomba: V skupini 50 talcev ustreljenih 19. 4. v Mauthausenu je bilo 9 talcev Jeseničanov. V skupini 16 talcev ustreljenih 16. 5. pa so bili 4 talci Jeseničani.

Ubiti, ustreljeni in umrli v koncentracijskih taboriščih:

Avsenik Albin	18. 5.	Dachau
Bačar Miha	15. 10.	Dachau
Bajt Miha	12. 7.	Mauthausen
Baloh Rudolf	25. 10.	Dachau
Bergman Franc		Dachau
Brajc Filip	9. 10.	Natzweiler
Čebulj Gabrijel	17. 7.	Mauthausen
Dolžan Jožef	13. 7.	Mauthausen
Franc Janez	2. 7.	Mauthausen
Hlebanja Anton	9. 8.	Auschwitz
Hlebanja Janez	3. 8.	Mauthausen
Kobentar Marija	20. 12.	Auschwitz
Koselj Jakob	25. 8.	Dachau
Krivec Marija	27. 11.	Auschwitz
Krznarič Pavel	4. 8.	Dachau
Lebar Stanko	19. 4.	Mauthausen
Malenšek Andrej	16. 6.	Mauthausen
Marinčič Alojzija	2. 11.	Auschwitz
Marinčič Helena	3. 1. 43	Auschwitz
Mertelj Anton	30. 8.	Mauthausen
Mikelj Matevž	24. 8.	Mauthausen
Mrak Franc	3.	Auschwitz
Mur Janez	13. 10.	Buchenwald
Olip Gabrijel	30. 6.	Mauthausen
Pavlovčič Franc	22. 7.	Mauthausen
Pavšič Rudolf	31. 1.	Dachau
Pečar Franc	2. 7.	Mauthausen
Rabič Mirko	10. 9.	Mauthausen
Rant Andrej	11. 5.	Mauthausen
Resman Franc	6. 2.	Mauthausen
Rozman Jože	3. 9.	Dachau
Skumavc Anton	7. 4.	Mauthausen
Skumavc Martin	19. 4.	Mauthausen
Sušec Edvard	11. 11.	Stuthof
Svetlin Joža	10. 6.	Dachau
Šifrer Anton	16. 9.	Stuthof
Šmid Franc	22. 7.	Flossenburg
Talar Stanislav	17. 8.	Dachau
Vučkovič Tihomir	10. 9.	Mauthausen
Zidar Avgust	24. 3.	Mauthausen
Zima Jože	22. 7.	Mauthausen
Zupančič Ciril	15. 11.	Buchenwald

Če primerjamo število ubitih borcev, ustreljenih talcev in žrtev v koncentracijskih taboriščih za vsa štiri leta s številom v letu 1942 dobimo naslednje podatke:

Od 1941 do 1945		leta 1942	
borcev	352	28	
talcev	189	121	(všteto je tudi 28 talcev iz Most)
žrtve v konc. taboriščih	83	42	

Primerjava števila pregnanih, deportiranih, zaprtih in interniranih za vsa štiri leta s številom v letu 1942 je naslednja:

Kraj od 1941 do 1945		leta 1942
Goričane	424	259
Št. Vid	480	191
Kraut, Kriseldorf, Seeboden	132	61
Insbruck, Reichenau	48	20
Begunje	1311	490
Beljak	9	5
Celovec	41	11
Ljubljana	39	14
Auschwitz	32	8
Dachau	171	80
Flossenburg	19	4
Mauthausen	100	45
Rawensbrück	44	12
Buchenwald, Stuthof, Natzweiler, Neugamme, Sachenhausen	16	3

Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja, ki je delovala takoj po osvoboditvi in že med narodnoosvobodilno borbo, je ugotovila, da je bilo v vseh štirih letih po izpostavi varnostne policije na Jesenicah (gestapa) pripeljanih v Begunjske zapore 1453 oseb.

Zanimiva bi bila tudi slika ostale okupatorjeve dejavnosti kot so to uničena premoženja, zaplembe imovine, uničenje javnih — družbenih objektov, škoda, ki je nastala v gospodarstvu zaradi okupacije, škoda na uničenih planinskih objektih (planinske koče, pastirske staje, seniki, drvarske koče in počitniške hiše).

Uporabljena literatura in viri:

1. Zbornik voj. zg. inštituta, VI. del, 2. knjiga, stran 7.
2. NOV na Slovenskem, 1941—1945, stran 200
3. NOV na Slovenskem, 1941—1945, stran 211, 1037
4. Zgodovinski časopis, letnik 1977, št. 1, 2, Tone Ferenc: Nekaj značilnosti NOB na Gorenjskem, stran 125
5. Zbornik voj. zg. inštituta, VI. del, 2. knjiga, stran 74
6. Zgodovinski časopis, letnik 1977. Ivan Križnar: Oborožena vstaja leta 1941 in delež Jesenic v NOB na Gorenjskem, stran 97
7. Isti vir, stran 104
8. Isti vir, stran 105
9. Zbornik voj. zg. inštituta, VI. del, 2. knjiga, stran 317
10. Isti vir, VI. del, 2. knjiga, stran 414
11. Franjo Roš: Slovenski izgnanci, stran 70
12. Zbornik voj. zg. inštituta, VI. del, 2. knjiga, stran 340
13. Franc Konobelj-Slovenko: Pod Možakljo in Karavankami so se uprli, stran 118
14. Isti vir, stran 175
15. Isti vir, stran 176
16. Izpiski iz dokumentarnega gradiva Cirila Ulčarja, februar, stran 11
17. Zbornik voj. zg. inštituta, VI. del, 3. knjiga, stran 465
18. Isti vir, VI. del, 2. knjiga, stran 91
19. Isti vir, VI. del, 2. knjiga, stran 111
20. Isti vir, VI. del, 2. knjiga, stran 123
21. Isti vir, VI. del, 2. knjiga, stran 161, 162, 163
22. Isti vir, VI. del, 3. knjiga, stran 12
23. Isti vir, VI. del, 3. knjiga, stran 20
24. Isti vir, VI. del, 3. knjiga, stran 55
25. Isti vir, VI. del, 3. knjiga, stran 145
26. Isti vir, VI. del, 3. knjiga, stran 153
27. Franc Konobelj-Slovenko: Pod Možakljo in Karavankami so se uprli, stran 189
28. Isti vir, stran 227

Miha Klinar

MRTVA VAS

Ožgani zidovi hiš,
okna — votline v nebo.
Vetra tegobni piš,
vzdih nad požgano vasjo.

Kakor spomin gremo
skozi vas mrtvo molčé.

Zvezde v ledeno temo
lačno strme.

(Ziljska četa, 3. decembra 1944)

Cvetko Zagorski

TOPLO ČLOVEŠKO ČUSTVO

— napisano ob izidu Čufarjevega izbranega dela — nekaj spominov, anekdot, misli

V Mariboru se je prikazal dolg, motovilast mlad mož, ozek v glavo, z visokim čelom, od koder se mu je zarila globoko v teme svetla pleša, čeprav je bil star komaj trideset let. V ozkih, cevastih hlačnicah, vitek, tenak, slok je hitel po promenadi Gosposke ulice, postajal pred bifejem zgoraj na oglu in z mehkimi rjavimi očmi meril v daljavo, kot da bi koga iskal. Okoli tenko oblikovanih ustnic mu je trepetal radoživ, pomenljiv, pogosto hudomušen nasmeh.

Študent? Ne, kar preveč motovilast je bil, ni mu bilo videti, da bi ga kaj dolgo klesale šolske klopi. Delavec? Mogoče, ampak ne težak, preveč gibčen je bil. Lahko bi bil boljše vrste obrtnik, tak, ki vlaga v svoje delo vsega sebe, svoje zamisli. Prav gotovo pa ni bil slovenski intelektualec, preveč je bil sproščen, svoboden, nezadržan, brez lupine, preprost v gibih, pogledih, smehljaju.

Nekdaj je bil res obrtniški pomočnik, mizar. Še prej pastirček, hlapček, vajenec. Tudi bolnik je bil: TBC. In tudi arestant: komunist. In pisatelj: napisal je že mnogo pesmi, črtic, povesti, nekaj dram. Pisatelj posebnega kova, iz posebne zibke: samouk. Takih je malo, a kolikor jih je, je njihova pot trnova. Ob zibkah jim ne stojijo prave rojenice.

Človek njegovega stanu se je moral po dvanajst in še več ur na dan pehati z najbolj grobim delom, če je hotel preživljati sebe in družino — in potlačiti v sebi vse druge misli, čustva, slo po lepoti, po višjih ciljih ... Koliko jih je omagalo, popustilo alkoholu, se poteplo po svetu — kot na primer Cankarjev oče ...

Čufar pa je kot po čudežu dobil iz Amerike nekaj dolarjev za neko svojo povest, objavljeno tam v slovenskem časopisu. In s tem denarjem je začel živeti življenje svobodnega človeka, delavskega pisatelja, umetnika. Ampak še zmeraj je ostal vse, kar je bil: pastir, delavec, mizar, komunist, arestant ...

Pisateljstvo, tako takrat kot danes na moč tvegana reč! Tone je s svojim čudovitim optimizmom, z voljo in pridnostjo vse zmagoval. Koliko tisoč listov je moral popisati, da mu je stekla beseda — instrument, s katerim je hotel izpovedovati svoje misli in čustva, pripove-

dovati o človeku, o predmestju, o tovarni... Okorni roki je že pisanje samo težko. Tone pa se je namenil za pisatelja, kar je dosti bolj kočljiv poklic kot poklic vrvohodca. Namenil se je, da bo velika priča svojih dni, krajev in ljudi.

V pismu, ki ga je pisal svoji zaročenki Silviri Tomasini (pa ga ni dobila, saj so jo ubili v Kosovski Mitrovici tri dni po Tonetovi smrti), pravi, da je med njegovimi zamislimi nekaj takih, ki jih ne bo mogel nihče uresničiti, če jih ne bo on sam. Prav zato bi še najbolj hotel živeti.

Tone, jaz ti povsem verjamem. Mnogi so zviška, s svojih elitističnih foteljev gledali nate in gledajo tako še danes, ampak jaz ti tudi danes verjamem. S tvojo smrtjo, tako s Kajuhovo, Klusovo in mnogih drugih so nastale vrzeli, zgubili so se dragoceni drobci naše besede, naše misli. S tabo smo zgubili enega redkih pisateljev, ki so se lotili snovi iz delavskega revirja, realistično in s človeško toplino, pa brez posiljene tendenčnosti. Skozi včasih okoren izraz utriplje še danes v tvojih junakih toplo človeško srce, po svojih notranjih zakonih in težnjah, ki jih navkljub vsem oviram uveljavljajo.

»Gospod Čufar, nalog imam...«

Jesenice so mu bile pretesne. Jesenice: delavski revir, kjer ga je vsakdo poznal, kjer se je toliko angažiral, prosvetno in politično: predaval, režiral, organiziral... Posebno žandarji so ga predobro poznali. On pa se je želel učiti, ne le učiti druge, in pisati. Zato je šel v Ljubljano. Ampak Ljubljana mu je bila pregosposka, preveč frakarska, filistrska. Odločil se je za Maribor. Štajerci so bolj sproščeni, naravnejši, mesto proletarsko, brez ponarejenosti, domišljavosti, brez tiste kulture, ki bi živela rada sama zase, ubežala življenju.

Tak se je torej prikazal na mariborski promenadi, na »oksenštandu«, v središču družabnega življenja meščanov, srednješolcev, vajencev in pomočnikov, delavk in služkinj. Mesto ga je sprejelo za svojega in tudi on je sprejel mesto.

Lahko bi si našel sobo v mestu — takrat so oddajali ljudje sobe za mal denar — ampak raje se je naselil v predmestju, na Pobrežju. Tam se je počutil med svojimi, lahko je dihal in pisal. V Mejni ulici so si postavili hišice delavci, nameščenci, delovni in skromni ljudje. Še kadar je šel v gledališče, je hotel ostati med najskromnejšimi: hodil je stat na galerijo. Takrat tega nisem razumel. Z galerije vendar komaj kaj vidiš, od zgoraj navzdol, še slabše pa slišiš na tako razdaljo. Pa tisto prerivanje in slab zrak, ki se segret dviga iz parterja in lož proti stropu...

Čufar se za to ni menil. Nasmejan je hodil svojo pot, jemal, kar mu je bilo potrebno za rast, in ni imel predsodkov. Kultura? Pha! Literatura? Pha! Akademizem se ga ni dotaknil. Rad pa je imel Gorkega, Zolaja. Pel je po svoje, kakor je najbolje vedel in znal, in kakor je menil, da ga bodo ljudje najlažje razumeli. Če zna kdo bolje, pa naj!

Tone Ćufar

Meni je prav tako, kakor znam. To je moja umetnost in naša umetnost, proletarska, ljudska, slovenska. Povedati hočem, kar imam povedati. Tudi zabavati se hočem in zabavati druge. Smejati se. Spremljati svoj razred na njegovi poti — skozi stavke, brezposelnost, pomanjkanje, boj in revolucijo.

Tudi Prežih je tako mislil.

Razlike so v izrazni moči, v tem, kako daleč in globoko sežeš z mislijo.

Čufarja je nosilo na svojih krilih vse to življenje, gibanje predmestja, njegovega razreda, ki je v dolgih kolonah hodil v železarno, v železniške delavnice, v tekstilne tovarne, v obrtne delavnice.

Okoli njega so bili študentje, ki so nosili v Ljubljano duh predmestja in se vračali od tam z literaturo; delavci, ki so peli v pobreški »Svobodi«, igrali Cankarja, tam blizu je stanoval Vilko Čižmek, organizator protidraginjskih in protivojnih demonstracij, živahen fant, poln smeha, gibčen ko kuščar.

Pot domov ga je vodila čez most, po prašni in blatni Pobreški cesti, mimo bolnišnice, mrtvašnice, kaznilnice, in po Mejni ulici, obdani z vrtovi, plotovi in majhnimi hišami. Spominjala ga je Jesenic: tudi tam je bila ozka ulica, vrtovi in hišice. Samo da je bilo tam, na Jesenicah, vse dosti ožje, vrtovi stisnjeni v sotesko, da so komaj dihali in zeleneli, in tudi hišice so komaj dihale in ljudje v njih. Na ozek prostor med Savo in tovarniške zidove je sedlo toliko hišic, da so kar lezle druga na drugo. In vse, hišice in vrtovi in ceste, je bilo sivo in črno od saj in dima. Tu, na Pobrežju, pa je bilo dosti prostora za vse, vrtovi in ljudje so dihali s polnimi pljuči. Iz daljave se je zelenilo Pohorje, od tam in od Drave je pihala zdrava sapa.

Tudi hišica ga je spominjala Jesenic: po strmih lesenih stopnicah si se vzpel v sobico, kjer sta bila ležišče in miza in na mizi star pisalni stroj z ležečimi črkami. In nekaj knjig pa časopisi.

Na Jesenicah je bilo pehanje za kruh. Polna hiša otrok. TBC stalen gost. Krčevito, trdoživo življenje kopriv ob cesti. Na Pobrežju pa samostojno, sproščeno življenje človeka, ki si služi kruh z igrivim delom za »Toti list«, s podlistki za »Večernik« in s črticami in novelami za »Obzorja« in »Modro ptico«. Piše o življenju ljudi v kleti, o njihovih skrbeh in ljubeznih, o nestalnem življenju ilegalcev, pa kako si arestantje ubijajo čas in kako jetično dekle ne zmore denarja za zdravila ... Kadar gre na Jesenice, si nabere toliko snovi, da lahko polni v »Totem« gorenjsko rubriko. In kadar hočejo jeseniški delavci koga zbosti, delničarje ali upravo ali kakega advokata ali petokolonca, sporoče Tonetu in on zapiše nekaj verzov, se zabava in še zasluži zraven.

Obenem premišlja in si zapisuje (po rokopisu):

»Ako je v meni in mojih prijateljih — na primer Kozar — vstala notranja potreba po literarnem delu in smo sledili sami sebi in vzlic težkim neprilikam kaj napisali, smo storili pač nekaj, kar smo pravzaprav morali ... Da se kdo brez prave izobrazbe, v okolju in prilikah, ki človeka le morijo in tlačijo (npr. delati v rudniku, stanovati v brlogu

in slabo zaslužiti), vendarle pne v svet umetnosti, je potrebna velika doza močne volje in tiste fabriške energije, ki ni vsakomur dana. Že zgolj navadno življenje stavlja obilo zaprek, zato ima vsaka ustvaritev v omenjenih okoliščinah svojo posebno ceno... O tovarnah, proletariatu, njegovem položaju in nalogah se danes mnogo govori in piše. Največkrat iz mode, včasih pa tudi iskreno. Delavstvo je zlasti po vojni čulo mnogo svojih »rešiteljev«... Lahko je biti »voditelj« in »borec« v času konjunkture, lahko je igrati razne vloge, teže pa živeti proletarsko življenje... V fabriških centrih se pišejo povesti na krvav list življenja kar same od sebe. Tisoč tihih tragedij se prepleta skozi fabriški dim. A prav zato, ker v trpljenju vztraja in ne klone v največjem obupu, je on tudi porok človečanske bodočnosti. V svojem jedru je zdrav, je naturen in poklican, da izvrši svojo misijo v svetu. V obrambi osnovnih pravic, čestokrat golega življenja, ga vodijo etični motivi. Človeško dostojanstvo brani... nove poglede na svet prinaša... Ako je umetnost zrcalo življenja, slika njegovih višin in globin, potem se mora proletarska idejnost poleg proletarskega življenja nujno zrcaliti v njej. Kako se bo, to pa je odvisno od oblikovalcev. Čim intimneje se prisluhne udarcem kovaškega kladiva in kovaškega srca, tem vernejša je podoba kovačnice... Da je umetnost mogoča kot socialno gibalo, dokazuje že sam predvojni ruski realizem, ki je postal prava socialna velesila in v mnogem pospešil tek časa...«

Pri pisanju in premišljanju so ga zmotili žandarji. S počasnimi koraki so prišli, mogočni v svojih suknenih sivih uniformah z rdečimi našitki, s puškami čez ramo.

»Gospod Čufar, nalog imam...«

Gospod Čufar je bil ves gibčen in hudomušen.

»Prosim, izvolite! Tam pod posteljo so bombe, za omaro peklenski stroj.«

Čutil se je varnega. Zanašal se je, da nimajo dokazov. Nič obtežilnega ni imel doma, samo legalno literaturo. Bilo pa je že toliko zakonitosti, da brez dokazov človeka niso odpeljali, vsaj za dolgo ne.

Žandarji so sobo premetali in odšli...

Tako lahkoten je bil Tone. Ni bolestno vrtal po sebi in drugih, z lahkoto je hotel opraviti tudi z najtežjimi rečmi v življenju. Prelahkoten se mi je zdel. Tako veselo je hodil mimo tolikih reči v življenju. Skorajda malomarno, igrivo. S šalo in smehom.

Zakrilil je s svojo dolgo desnico, ko sva se srečala na oglu Gosposke ulice in tedanje Aleksandrove, pred bifejem, in me vprašal pol resno pol hudomušno:

»Pa misliš, da se bo res tudi brez tebe vrtel planet?«

Takrat mi je namreč Vladimir Kralj objavil v »Obzorjih« pesem, v kateri so bili verzi:

Če ko razbojnik na križ bom razpet,
majhen, opljuvan in zasramovan,
boj z mojo smrtjo ne bo še končan:
tudi brez mene se vrtel bo planet.

Z nasmeškom človeka, ki je tudi nekoč preboleval petošolske ošpice, čeprav ni bil sam nikoli petošolec (to je omenjal tudi Goran Kovačić v svojem poročilu v »Književniku«, Zagreb, 1933), se je oziral na težave malomeščanskega sinu, deklasiranega fanta, ki se je priključil delavskemu gibanju, ker je v njem videl pravico in bodočnost, ne le narodovo, ampak tudi svojo. V resnici je živel tak ubežni malomeščan uborneje kot pravi proletarec, zakaj nanj je pritiskalo razen gmotne bede še breme moralne dekadence.

Meni je bila tuja Čufarjeva zvestoba gledališki galeriji, prelahkotna se mi je zdela njegova igrivost ob problemih, ki jih je imel intelektualec-meščan za enkratne in usodne, v katerih sredo se je postavljal in pogosto tudi pretiraval njih usodnost, ker je tudi njegova cena rasla z njimi.

In tako sva se gledala in se smehljala — bolj on kot jaz — in se otipavala. Narahlo, prijateljsko, kakor bi mi hotel reči: »Vse najboljše ti želim: da te ne bi na križ razpeli in da se planet ne bi nehal vrteti brez tebe.« Zraven pa veder, optimističen pogled človeka iz ljudstva, človeka z vero, in razsipen zamah z roko, češ: »Allons enfants de la patrie!« — »Naprej, otroci domovine!«

V okupirani Ljubljani

Štajerci — to je bil leta 1941 v Ljubljani poseben pojem. Pred Nemci se je zateklo s Štajerskega v Ljubljano več tisoč Slovencev vseh poklicev, vseh prepričanj, mladih in starih. Pribežale so cele družine, se nastanile pri sorodnikih, pri prijateljih, in prepričani so bili, da ne za dolgo. Vse je šlo nekako mimo Italijanov. Ko da se nas ne tičejo. Ko da tudi pod njimi ne bi bila ogrožena naša življenja. Ljubljana je kot dobra mati sprejela množice beguncev brez premoženja, brez zaslužka.

Vsekakor je res: neposredna nevarnost so bili Nemci. S svojim hrupnim hajlanjem, s svojo zastrašujočo, oglušujočo propagando, ki je vse prekričala, so hoteli že vnaprej omrtviti sleherno misel na odpor, zanesti paniko v zasedeno deželo, razpoditi pred seboj, na svojem pohodu vsako kljubovalnost, kakor razpodi volčje krdelo ovce, da jih potem vsako posebej požre. Nemci so že vnaprej obetali, kaj nas čaka, medtem ko tega z italijanske strani ni bilo slišati. Nasprotno — Italijani so hoteli igrati vlogo rešenika, zaščitnika, velikega naroda, ki prevzema pokroviteljstvo nad majhnim, ubogim, nemočnim narodičem.

Priznati je treba: dobili smo živilske nakaznice, makaronov in riža je bilo kar dovolj. Delili so denarne podpore, zalagali javne kuhinje s hrano in spominjam se, da je obiskal javno kuhinjo nekoč sam Grazioli in se zanimal, kakšna je hrana: mogočen, visok in širokopleč, v gizdalinski, dišeči uniformi se je posprehodil smehljaje med ubornimi mizami brez prtov. Nismo mu ploskali, niti konvencionalnega spoštovanja nismo izkazali. On pa je bil vseeno dobrohoten in nekam očetovski — imenitnik, ki je prišel obiskat kolonijo zamorčkov in se namenil, da si jih pridobi z makaroni in smehljajem namesto z bičem ...

Stanoval sem v Gregorčičevi ul. 7 kot podnajemnik pri Primožiču, upokojenem sodnem uradniku. Bil je že starček, droben in upognjen, trepetajoč, z majhno sivo brado. Ljubezniv možiček, ki je živel le še za svojo pipo in zbirko znamk. V drugi sobi je živela njegova ločena žena s slaboumno hčerko. Ne eden ne drugi se ni hotel odseliti ali zamenjati. A medtem ko se je mož umikal, je bivša žena rinila za njim, ga ob vsakem srečanju zmerjala in govorila o svojih pravicah — ko da bi živela od tega, da ga žre. Bogve kaj je bilo med njima, mogoče že sama nista več vedela za vzrok razdora — če sta sploh kdaj vedela.

Stanovanje je bilo veliko, vse zastavljeno z omarami in komodami. Iz moje sobe je bil vhod v še eno sobo. Tam je stanoval mlad, svetlolas fant. Hodil je skozi mojo sobo, ne da bi se zmenil zame. Zdel se mi je nervozen, nemiren človek, vse njegovo vedenje, kako je odpiral vrata, kako hodil, izraz njegovega obraza — vse je bilo krčevito, sunkovito. K njemu so pogosto prihajali fantje, sami Štajerci. Nisem se menil zanje, kaj počno v sosednji sobi.

Nekoč je prišel k njemu moj znanec Rihard Bevc. Debelo me je pogledal, ko da ne ve, kam z menoj na tem kraju. Z Rihardom sva se poznala že izpred vojne, iz nižje gimnazije, ko sva bila še včlanjena v krščanskosocialistične »Borce«, on v Celju, jaz v Mariboru, a smo se shajali na skupnih zletih.

Drugi dan me je Rihard poiskal v Ljudski kuhinji in mi šepnil:

»Poznaš tistega fanta, ki stanuje zraven tebe?«

»Ne.«

»Za gestapo dela.«

In povedal mi je čudno zgodbo, ki se je začenjala zelo vsakdanje: Rihardov prijatelj se je skrivaj vrnil iz Ljubljane v Celje po obleko, mogoče tudi zaradi dekleta. V Celju so ga prijeli, čez nekaj dni pa spet izpustili. In ta prijatelj je pisal Rihardu, naj se tudi on vrne v Celje, češ da je dobro pod Nemci, da bo lahko študiral ali se zaposlil. Pismo pa mu je prinesel moj sosed, ki da redno hodi v Celje, prenaša pošto in nagovarja ljudi, naj se vrnejo, in sploh opravlja za pobegle Celjane »konzularne« posle. Vse to je počel varno, mimo Osvobodilne fronte. Rihard je pustil v Celju starše in se je zveze posluževal. Prišel je celo na sestanek na mejo pri Šentvidu in bil priča, ko so Nemci ugrabili nekega Celjana in ga odvlekli s seboj na ono stran meje... Ko mu je Rihard odgovoril, da se ne namerava vrniti v Celje, mu je moj sosed predlagal, naj se poveže s člani OF in naj pošilja v Celje poročila o delu OF, njihove letake itd., za kar da bo bogato plačan in mu bo zmeraj odprta pot domov.

O tem sem poročal Čufarju, ki je bil moja partijska zveza. Čufar je poročal naprej in dobil sem nalogo: prekinem naj vse stike z organizacijo razen s Čufarjem, ki mi bo dajal navodila. Zadeva je nevarna, resna. Rihard naj se vrine v gestapo!

To je bilo kmalu po tem, ko sem se prvič udeležil sestanka kulturniške celice. Sestanek je bil v nekem meščanskem stanovanju sredi

Ljubljane, na Gosposvetski cesti, pri nekem Kmetu. Razen Čufarja nisem poznal nikogar. Ko sva se s Čufarjem čez nekaj dni spet dobila, mi je zaupno in s posebnim poudarkom, polnim spoštljivosti in pomembnosti, rekel:

»Pa veš, kdo je bil tisti plečati nasproti tebe?«

Začudeno sem ga pogledal.

»Prežih.«

Bilo je nekaj tako izrednega, pomenljivega, da ne rečem imenitnega, da je Tone prezrl celo konspiracijo. S Prežihom je bilo sploh tako: kar preveč ljudi ga je poznalo, vsi pa smo govorili o njem. Vsako novico o njem smo sprejemali s posebno pozornostjo. Tako je bilo že pred vojno, ko mi je večkrat kdo zaupal: Prežih je v Ljubljani, sestal se je s Kozakom, obiskal Miška ...

Med vojno sem videl Prežiha samo še enkrat: stal je na pločniku pred Emono, nasproti pošte, in se na videz malomarno razgledoval po ljudeh. Lahko bi bil trdnejši kmet iz okolice, če bi sodil po zajetni postavi, nezlikani obleki, srajci brez kravate. Šele po vojni sem bral, da se je izdajal za lesnega prekupca ...

Poslej sva se shajala s Čufarjem le na kratke pomenke. Opazoval sem soseda in njegove obiskovalce, z neprijetnim občutkom vsiljivosti med njegovo odsotnostjo brskal po njegovi sobi, Rihardu prenašal Tonetova navodila in Tonetu Rihardova poročila. Toda o zadevi ni odločal Tone, marveč najvišji obveščevalni forum: nekajkrat sem se sestal tudi z ljudmi iz tega foruma. Rihard je odlično igral vlogo ubornega, ubežnega, nepolitičnega človeka, ki se da kupiti; gestapovcem je nosil k Mikliču »Slovenskega poročevalca« in razna poročila, ki smo mu jih pripravili. Nekoč sem šel celo k Mikliču v restavracijo gledat, s kom se sestaja: kar domač je bil v družbi nadutih, samozavestnih, že prešernih gestapovcev. Drugič je šel k Mikliču Čufar ...

Nehvaležna Ljubljana je odgovorila fašističnim kulturonoscem z demonstracijami vsake vrste: sabotirala je njihove parade, se ob določenih urah zapirala v domove in s tem izpričevala svoje stališče, vse pogosteje so padali po cestah okupatorjevi agentje in vojaki, ulice so bile vse češče posute z letaki ... Okupator je uvidel, da si »zamorčkov« ne bo pridobil z makaroni. Začele so se racije: najprej so potegnili vojaki okoli mesta žico, da bi še mačka komaj mogla skoznjo, potem pa so jutro za jutrom obkoljevali zdaj ta zdaj drugi konec mesta, postavljali mitraljeze in španske jezdece, pa hodili od hiše do hiše, od stanovanja do stanovanja, iskali orožje, tiskarne, sanitetni material in jemali s seboj vse moške, jih nalagali na kamione in odvažali v vojašnice. Tam je moral sleherni mimo komisije okupatorjevih oficirjev in domačih izdajalcev, ki so maskirani izbirali žrtve: kogar so pokazali, je moral nazaj v kasarno.

Človek bi mislil, da bo legla na mesto mora: da bo zajel belo mesto pod gradom preplah: da bo Ljubljana klonila. Ampak zaživela je še intenzivneje, ko da so se začeli pretakati po njenih žilah novi sokovi

odpora. Tako oživi v jedru zdrav človek, kadar ga napadejo insekti: vse moči se strnejo k enemu cilju, kri zapolje z novo voljo: kljubovati, ne se vdati, zmagati!

Ob urah molka so se ulice praznile, da je prevzemal Italijane strah. Sicer pa so bile polne in živahne. In med temi tisoči Ljubljančanov je bilo na desetine trojk — komunisti in skojevci, člani Osvobodilne fronte in drzni zaščitniki s posebnimi nalogami so odhajali v določene hiše in spet odhajali, se srečevali, izmenjavali navodila in poročila ter opravljali naloge. Vseh teh stotin in tisočev ni bilo mogoče nadzorovati. Policija je zgrabila tu in tam nitko — a kaj, ko so se prepletale ko v klobčiču, ki ga ni mogoče razvozlati. Tisti vsakdanji obhod po mestu proti večeru, v paradnih uniformah, s kapelnikom, ki je nekaj korakov pred godbo visoko v zrak metal svojo kapelniško palico, je bil le še cirkus: Ljubljančani so izginjali z ulic, samo če so od daleč zaslišali fanfare.

In sredi vsega tega vrveža, v tem sodu smodnika smo živeli vsak svoje tvegano življenje.

Rihardu so zaupali Nemci zmeraj več. Odkrival je mrežo v Ljubljani in Celju.

Zaščita je določila dan, ko naj bo moj sosed v stanovanju likvidiran.

Dva, tri dni življenja je imel še pred seboj. Rihard in jaz pa naj bi prešla v ilegalo.

A ko da bi kaj vedel, je sosed prav takrat izginil. Najbrž je kaj zaslutil ...

Ko pogledam zjutraj skozi okno, zagledam španske jezdece čez cesto in vse polno vojakov. Italijani so ponoči vse pripravili za racijo. Že so se razlezli po tem koncu mesta, odpirali vrata, trkali na okna, budili, premetavali, vodili na tovorne avtomobile prve ujetnike, da jih odpeljejo v kasarno.

Odidem iz hiše in upam, da se le nekako izmuznem. Poznal sem hišo, ki je imela izhod na drugi strani dvorišča, v drugo ulico, pravzaprav na drug konec mesta. Mogoče so to prezrli, mogoče racija ne sega tako daleč. A že na dvorišču sem padel vojakom v roke. Nič ne rečem, kar prijazni fantje so bili: prav gotovo niso bili navdušeni za igro, ki jim jo je zaukazal Mussolini. Mogoče bi jih celo pregovoril, naj me izpustijo, če se ne bi takrat približal častnik in jim ukazal, naj me odpeljejo na kamion. V četrt ure je bil avto poln in odpeljali smo se v kasarno. V dveh urah je bilo veliko kasarniško dvorišče polno: po dva in trije smo se pomenkovali, otipavali drug drugega, v kakšnem kotu sta si dva menjavala obleko, kape ... Vsakdo je z očmi iskal znance, sodelavce. Pomenljivi pogledi, kratka sporočila.

Zagledal sem Riharda. Tudi on mene. Samo spogledala sva se.

Potem se je začel mimohod: drug za drugim smo morali mimo kontrole. Rihard je bil že mimo nevarnosti blizu izhoda, nenadoma pa je skočil za njim vojak in ga potegnil nazaj, k skupini, ki je bila odbrana za taborišče.

Rihard bi se bil lahko izmazal, če bi se skliceval na svoje zveze z Nemci. Pa je molčal. Zamenjal je večje zlo za manjše. Ob kapitulaciji je šel v partizane.

Jaz sem prišel srečno mimo kontrole in se znašel na cesti ...

Isto popoldne sem se sešel s Čufarjem. Zmenjena sva bila, da bom vstopil v prvi tramvaj, ki bo po tretji uri odpeljal izpred pošte proti Mostam. Pri magistratu je vstopil Čufar. Ne da bi se pozdravila, sva se odpeljala do Poljanske ceste, kjer je Čufar izstopil in jaz za njim. Sledil sem mu v stransko ulico, kjer me je počakal in me smehljaje, po svoji navadi navihano pozdravil. Tak je bil kot zmeraj: dobre volje, lahak, v njem se je zmeraj nekaj sproščalo, v očeh in okoli ust mu je poplesovala hudomušnost. Samo malo krajše je bilo vse, za noto tišje.

S pomladjo 1945 se je tudi v meni zbudila silna želja po Ljubljani: Ljubljana je pomenila zmago, izpolnitev vseh upov.

Saj so bile vso vojno oči uprte v Ljubljano: kot en mož se je dvignila v upor, bila je v žici, kot s trnovim vencem okronana, a vanjo so vseeno prihajali in odhajali iz nje v železničarje, kmete in drugače preoblečeni partizani, kurirji, vodje upora. Ljubljana je zrla proti dolenjskim hribom, prisluškovala bližajočemu se pokanju pušk, mitraljezov in že topov mi pa smo strmeli proti Ljubljani — kakor dva nasilno ločena zaljubljenca.

Po letu 1942 sem videl Ljubljano med vojno le še enkrat: ko sem odhajal ob novem letu 1944 z Dolenjske na Štajersko. Pot nas je vodila ponoči čez Janče in z vrha sem ugledal daleč spodaj svetal obroč, sestavljen iz mnogih lučk kakor iz korald: obroč okoli Ljubljane.

To podobo sem nosil poslej v sebi kot bolečino in hrepenenje.

Zamišljal sem si, kako se bom vrnil v Ljubljano: skupaj s partizansko vojsko z brigadami, eden med tisoči, in Ljubljana, osvobojena trnovega venca, se bo kopala v pomladnem soncu in dihala s polnimi pljuči. In po prvem snidenju, po prvih dnevih pijanega veselja bo sledilo tisto ... vsaj zame precej nejasno, zanesenjaško, obenem pa tudi zelo programsko: svoboda. Osvobojen zunanjega pritiska se bo osvobodil naš človek tudi notranje. Očeden naplavin preteklosti, ponižnosti in hinavščine, občutka manjvrednosti in nevoščljivosti se bo oprijel ustvarjalnega dela, ki bo vir novih odnosov med ljudmi.

V Ljubljano me je po mnogih ovinkih, čez Bari, Beograd, Prekmurje, Celovec prinesla pot šele junija 1945.

Iščem niti ...

Iščem niti, ki so se bile pretrgale.

Poizvedel sem, kaj se je bilo zgodilo s Čufarjem: stanoval je pri čevljarju Andreju Vovku na Mestnem trgu. Pri raciji so odpeljali oba, Vovka izpustili, Čufarja zadržali. Niso vedeli, koga imajo v pesteh, izbor je bil slučajen, po obrazu. Kot mesarjevega sina Karla Štruklja iz Most (ta človek je bil že mrtev) so ga odpeljali v taborišče (Karel Štrukelj,

4116, baracca II S. B. campo p. g. No 89 P. M. 3200). Nekdo ga je izdal in Italijani so ga prepeljali v Ljubljano, da bi ga na meji izročili Nemcem. Čufar se je bil že v taborišču odločil — z velikim optimizmom — da bo pobegnil, ampak krogla je bila hitrejša od njegovih dolgih nog.

Na domu sem našel mater in sestro.

Mati: drobna sivolasa starka čvrstega pogleda, jasnih oči. Nič je ni strlo, ne revščina, skrbi in bolezni; padla sta ji dva sinova, oba istega leta (1942).

»Oponese mi: ‚No, zdaj pa imate, kar ste hoteli. Če bi bil Tone še živ, bi tako romal v arest.' Jaz pa odgovorim: ‚Mogoče bi res romal v arest, pa tudi ven bi še prišel.'«

Sestra Albina: krhka, drobna ko dekletce, vse sama bolečina in odpoved. Pajčevina okoli oči in trpkost okoli usten. TBC. Človek brez mladosti. Brez ljubezni. Je kdaj plesala? Se smejala z vrstnicami? Trdoživ, obupen boj za gol obstoj. Taborišče je pridalo svoje.

»Od danes do jutri sem . . .«

Rumena koža pokriva štrleče ličnice. Blede ustrice, sama koža, ne morejo prekriti rožnate dlesni. Iz predalov jemlje Tonetovo zapuščino, koščeni prsti ji trepečejo.

»Že tako sem premišljala, komu naj izročim, da se ne bi izgubilo po moji smrti.«

Da, bilo je iskanje niti, ki naj bi povezovala naš včerajšnji dan z današnjim in jutrišnjim. Zato sem hodil obiskovat Čufarjevo mater in sestro. Zato sem pripravil za tisk 1951. leta izbor Čufarjevih mladinskih spisov »Tovarna« in potem izbor proze »Nova gaz« (1958). Tako je potem izšla »Tovarna« z nekoliko drugačnim izborom še na Jesenicah (1970) in 1976. leta obširnejši izbor proze, poezije in dramatike s spremno besedo prof. Cesarja v dveh knjigah, prav tako na Jesenicah v založbi Kluba Tone Čufar.

Seveda ni bilo lahko izbirati. Verjetno sem zajel v izbor kako delo, ki bi lahko izostalo, verjetno kaj izpustil, kar bi bilo lahko sprejeto. Vendar: sprejmimo Čufarja medse, poskušajmo ga razumeti in lažje bomo razumeli tudi sebe.

Ob korekturah sem si delal pripombe, cel kup jih imam. Pa ne bom jih navajal. Vsakdo se lahko sam pretolče do spoznanj, ki mu jih ponuja Čufar v svojih črticah, povestih, pesmih, dramah. To in ono ni več živo, čas je šel čez. Ostalo pa je eno, poglavitno: toplo človeško srce. Čufarjev človek (le redkokdaj propagando didaktičen) je živ, krvav pod kožo, z vsemi svojimi tegobami in veselji. Zato nas lahko še danes pritegne in prepriča. Tudi dejaven je še lahko v našem življenju — ga kultivira, počlovečuje. To je tista nit, ki se ne sme pretrgati, ker drugače bi se pretrgalo tudi naše socialno in nacionalno življenje. In konček te niti pomeni v našem slovenskem, še posebej jeseniškem življenju tudi Tone Čufar.

Samo na nekaj značilnosti bi še rad opomnil: na to, kako imenitno opisuje Čufar tovarno in delo v njej. Samo odlomek iz povesti »Februar-

ska noč«: »Tovarna je v svojem bistvu veliko bojišče. Delavstvo je črna armada, ki se neprestano bori. Huda je borba z delom samim. Zalagati peči z rudo in loviti taljeno tekočino, streči strojem, obvladati njihovo moč, trpeti ob njih z rokami, z vsem telesom, biti sam stroj in voditi železnega tovariša ob sebi, že samo to zahteva in izčrpa celega človeka. V armadi padajo žrtve dela, armada pa je žilava in se dan za dnem bori . . .«

Pa kako tenko je občutil Čufar usodo ženske v takratnih časih; kako se je poglabljal v vprašanja odnosov med dvema človekoma, v problem ljubezni in svobodne odločitve v njem. V povesti »Žena iz predmestja« pravi Minka: »Samostojna, neodvisna hočem postati. Potem bom tudi enakopravna. Potem mi bo mož dober življenjski tovariš ali mi ga pa ni treba.« Zanjo bi bila prostitucija, živeti z možem, ki ga ne bi imela rada, zgolj iz pokornosti ali zaradi preživljanja. »Če pa se oklenem pravega človeka, je to pravi zakon, čeprav na zunaj nima staromodne oblike.«

Vsako prozno delo je kot voda življenja, ki se vali mimo nas, včasih je to veletok, drugič reka ali le potok ali samo potoček. Tako je tudi Čufarjevo pisanje. Ne dosega vrha lestvice, je pa prispeval dragocen delež, odkril neki svojstven svet, nadaljeval neko pozitivno tradicijo in naš dolg je, da jo negujemo naprej. Kot naplavine ostajajo po tej reki ali potoku jedrnate misli — aforizmi, ki se jih velja zapomniti: »Zavest, da se človek ne bije za golo osebno korist, ampak za idejo, za tisto, kar spozna za najboljše, ta zavest je neizmerno prijetna . . .« (Tomaž v povesti »Žena iz predmestja«.) Ali kakor pravi Maks v črtici »Razvozlana skrivnost«: »Vse je treba preboleti, vse premagati.«

Miha Klinar

PESEM

Pesem je svetloba:

rabljeva sekira
je ne preseka

rabljeve vislice
je ne morejo zadušiti

rabljevi psi
je ne morejo ujeti

rabljeve puške
je ne morejo ubiti . . .

Dokler si svetloba,
ne moreš umreti.

(Jesenice, julija 1942)

Jože Vidic

TRNOVA POT REVOLUCIONARJEV, ZAKONCEV JULKE IN ALBINA PIBERNIK

4. aprila 1928. leta je 23-letni Albin Pibernik prvič nastopil službo v jeseniški železarni. Bilo je to v času, ko je svet pretresala svetovna ekonomska kriza in so milijonske množice delavcev in delavk, starih in mladih, tavali od tovarne do tovarne prosili za delo, da bi si vsaj zaslužili za vsakdanji kruh. Dobiti delo v tistem času je bila prava sreča, tombolski dobitek. In tega se je Albin dobro zavedal, kakor se je tudi zavedal dejstva, da to krizo kapitalisti izkoriščajo za še večje izkoriščanje proletariata.

Delavec železarne Janez Mlakar iz Šenčurja, član Komunistične partije Jugoslavije od njene ustanovitve, je v svojih spominih zapisal:[1]

»Iz Šmarce pri Kamniku je v kotlarno prišel mlad ključavničar Albin Pibernik. Že v prvih dneh sem opazil, da je zelo ukaželjan in da ga predvsem zanima politično življenje tako na Jesenicah kot v železarni.

Albin Pibernik, komunist in revolucionar

Bil sem vesel, da sem dobil novega prijatelja, veselega značaja, obenem pa zelo pogumnega in odločnega. S Tonetom Vergljem sva ga leto dni vzgajala v abecedi marksizma. 1931. leta smo ga sprejeli za člana partije. Pozneje sem uvidel, da sem imel pri Piberniku zelo srečno izbiro, ker se je hitro razvil v zglednega borca za delavske pravice . . .«

Osem mesecev po prihodu Albina Pibernika na Jesenice je kralj Aleksander uvedel monarhofašistično diktaturo, ker je menil, da lahko le s silo reši številna nerešena žareča nacionalna in socialna vprašanja, katerim niso bili kos politiki buržoazne demokracije. S tem so bile ukinjene še zadnje svoboščine takoimenovane vladavine meščanske demokracije. Začel se je poostren lov za člani prepovedane komunistične partije in za njihovimi simpatizerji. Za simpatizerja komunistov pa je v tistih časih policija razglasila vsakega, ki je godrnjal zaradi nizkih plač, slabih delovnih pogojev, brezposelnosti ipd. Namesto da bi oblast gradila nove tovarne, bolnice in šole, je zidala nove zapore.

Kraljeva diktatura je podržavila celo telovadno društvo Sokol. Le redki so bili tako hrabri, da so si drznili proti takemu odloku protestirati. Na Jesenicah sta to bila narodni socialist Lojze Božič in pisatelj Tone Čufar. Pismeno sta obvestila upravo Sokola na Jesenicah, da iz protesta izstopata iz članstva, ker Sokol ni več demokratično društvo.

Prvi politični jetniki, ki so jih aretirali in zaprli takoj po uvedbi diktature januarja 1929. leta so bili člani jeseniške »Svobode«, ker so vadili na besedilo in melodijo Internacionale.[2] Od organiziranih članov ilegalne komunistične partije sta iz zapora v zapor romala Tone Vergelj in Tine Vister. V teh dneh so mnogi omahljivci zapustili partijo. In prav v tem obdobju se je kalila in brusila nova mlada generacija komunistov na Jesenicah, pa čeprav domala od 1929 do 1931. leta niso imeli pravih zvez s pokrajinskim vodstvom v Ljubljani.

1931. leta so bili v članstvo komunistične partije na Jesenicah sprejeti Jože Gregorčič, Tone Čufar, Albin Pibernik, Viktor Stražišar, Stane Bokal, France Guzelj, Alfonz Oblak, Franc Kraševec, Albin Sušnik, Lojze Tišov in še nekateri. To so imena, ki so z zlatimi črkami vklesana v zgodovino Jesenic. Razen Viktorja Stražišarja, ki je padel 1943. leta kot sekretar KPS za kamniško okrožje, je vseh drugih prvih pet naštetih od Gregorčiča do Guzelja padlo že 1942. leta v boju z okupatorjem.

»Zanimivo je,« piše v svojih spominih Janez Mlakar, »kako smo pripravljali nove kandidate za člane partije. Jaz sem na primer ‚peglal' Albina Pibernika in Franca Guzelja. Tone Vergelj je pripravljal Jožeta Gregorčiča in Franca Krašovca, učitelj Janez Perenič pa Sušnika. Staneta Bokala je vzgajal Tone Čufar.

V tovarni je bilo več partijskih celic in točno smo si med seboj razdelili rajone za delo in izvolili sekretarje partijskih celic. Članarina je bila 20 dinarjev.«

Minila bodo samo tri leta od sprejetja v partijo in Pibernik bo že izvoljen za sekretarja okrožnega komiteja KPS Jesenice in za delegata za pokrajinsko partijsko konferenco, kamor so bili za delegate izbrani samo najboljši od najboljših, najzaupnejši od najzaupnejših.

Kdo je bil mož, ki se je tako hitro razvil v vodilnega partijskega delavca na Jesenicah?

Albin Pibernik je bil rojen 20. februarja 1905. leta v Šmarci pri Kamniku. Šmarca je sedaj v kamniški občini, nekoč pa je pripadala občini Nomec, ta vas pa je danes v domžalski občini. To omenjam vsled tega, ker sem Albinove rojstne podatke iskal na matičnem uradu v Kamniku, imajo pa jih v Domžalah.

Albinov brat Tomaž, ki živi v rojstni hiši v Šmarci, mi je povedal, da je bilo v družini sedem bratov in sestra; dva sta umrla še kot otroka.

»Mati nam je umrla že 1921. leta, oče Tomaž pa maja 1941. Imeli smo kajžo in poldrugi hektar zemlje. Oče je delal na žagi v Preserju. V osnovno šolo smo hodili na Nomec, štiri leta vsak dan v isti razred, potem pa dve leti le vsak četrtek. Razumljivo je, da nam takšna šola in šolanje nista mogla dati potrebne izobrazbe.

Doma smo živeli v veliki revščini. Na mizi so se menjavali žganci, močnik in krompir v oblicah. Po več dni smo bili brez kruha. Poglejte to staro hišo, v kateri se je rodil tudi Albin! Pred več kot sto leti jo je zgradil očetov brat. Do 1912. leta je bila pokrita s slamo, potem z opeko, sicer pa so še vsi prostori enaki kot ob zidavi hiše.«

Ogledal sem si hišo. V njej so le trije prostori: majhna soba, veža in kuhinja, tako nizka, da je komaj mogoče pokonci stati. Otroci so pozimi spali v hlevu pri živini, poleti na senu na skednju.

Rojstna hiša Albina Pibernika v Šmarci je še danes taka kot pred sto leti (foto: Jože Vidic)

Albin, ki je bil najmlajši v družini, se je v Kamniku učil za ključavničarja. Ker pa je bil mojster pijanec in je vajence pretepal, so ga starši dali učit za ključavničarja na Duplico v tovarno Stol, kot se sedaj imenuje tisto podjetje. Po učni dobi je za štiri leta odšel v Francijo, kjer je v Lyonu delal v tovarni letal. Ko je bil star 21 let, se je vrnil domov, da bi odslužil vojaščino. Vojake je služil 1926. leta v Zagrebu. Po odsluženi vojaščini se je preselil na Jesenice, kjer je dobil delo v železarni. 2. marca 1930. leta se je na Koroški Beli poročil z domačinko Julijano Marko. 1. februarja 1931. leta se jima je rodil edini sin Albin, ki bo v enajstem letu starosti postal najmlajši partizan v Srbiji in ki ga v Titovih Užicah bolj poznajo kot Slovenci.

Rojstna hiša Julke Pibernik na Jesenicah (spodaj prva z leve) (foto: Jože Vidic)

V dosedaj objavljenih življenjepisih Julke Pibernik piše, da se je kot dekle pisala Dolenc, toda to je pomota. Tako se je namreč samski pisala njena mati Ivanka, ki se je poročila z Zalokarjem. Z njim je imela sinova Franca in Petra ter hčerki Ivanko in Anico. Po moževi smrti se je drugič poročila, kar sta ji sinova zelo zamerila in ji nista hotela v ničemer pomagati. Z drugim možem Markom je imela še hčerki Julko in Tilko. No, domačini so tej družini še vedno pravili Dolenčevi, po priimku Julkinih starih staršev.

»V mladosti smo na Senožetah (Javorniku) stanovali v isti hiši kot Dolenčevi,« mi je pripovedoval Nande Pogačnik z Jesenic. »Na Senožetah so štiri hiše, ki so bile nekoč last bratovske skladnice železarne. Dolenčevi so bili v zgornjih, mi v spodnjih prostorih. Z Julko sva skupaj hodila

v osnovno šolo na Koroško Belo. Tako člani naše kot njene družine smo bili Sokoli. Julkin brat Peter je bil v bivši Jugoslaviji orožnik nekje v Črni gori in je po vojni umrl na Koroški Beli. Njen brat Franc je delal v železarni in vodil tamburaški zbor na Javorniku. S Pibernikom sva se kmalu spoznala kot člana SMRJ (Savez metalskih radnika Jugoslavije) in potem kot Julkininega zaročenca in moža. Z njim sem hodil na tajne sestanke, ko smo razpravljali o tem, kako naj bi odstranili delavske predstavnike, ki so bili oportunistični socialni demokrati, in jih zamenjali s komunisti.

Lahko rečem, da je bil Albin zelo dober in zvest mož. Z Julko sta se zelo ljubila in bila pozorna do sina.

Nekoč mi je Julka dejala: »Nande, zelo sem srečna. Dobila sem tako dobrega moža in očeta, da je lahko vsem vzor.«

Zakonca sta bila tudi v političnem delovanju popolnoma složna. Lahko bi rekel, da je bila Julka Albinu desna roka. 1934. leta je bila sprejeta v partijo. Pomagala je stavkajočim, zbirala žene pred tovarno, da so ob takih priložnostih onemogočale stavkokaze in intervencije orožništva in policije. Z revolucionarnimi govori je javno nastopala pri Jelenu in na drugih zbrovanjih, pisala protestna pisma banu v Ljubljano in na druge forume tedanje oblasti.

Oba sta bila aktivna člana delavskega kulturnega društva Enakost. Čeprav je imel Albin govorno napako in je včasih malo zajecljal, je bil odličen pevec in kot tak član pevskega društva Enakost. Julka pa je kot igralka nastopala v igrah, ki jih je uprizarjal dramski odsek Enakosti. Tako je 1934. leta nastopila v komediji »Ameriška tatvina«, aprila naslednjega leta pa v socialni drami Jožeta Moškriča »Dani se« (obe igri

Komunistka in revolucionarka Julka Pibernik-Anica

je režiral Alfonz Oblak). Zanimivo je, da so v tej igri kot igralci z Julko nastopili še znani jeseniški komunisti in poznejši prvoborci brata Viktor in Polde Stražišar, Jože Gregorčič, Vencelj Perko in Franc Guzelj.

Ko je julija 1940. leta oblast zapečatila vse prostore delavskega kulturnega društva Enakost in zaplenila vso imovino, sta zakonca Pibernik iz Zemuna, kjer sta tedaj živela, poslala banu v Ljubljano protestno pismo.

Septembra 1935. leta je Julka ilegalno odpotovala v Moskvo v mednarodno leninsko politično šolo. Tu moram opozoriti na sledeče: Johana Oman z Jesenic trdi, da je šla Julka v Moskvo spomladi 1934. leta in da se je vrnila čez štiri mesece. Pravi, da se tega dobro spominja, ker jo je Julkinina mati prosila, naj gre ona ilegalno čez Golico v Avstrijo po Julko, da bi se skupaj vrnili po isti poti in da je ona to tudi storila. Še več: da je večkrat šla z Julko ilegalno čez mejo na Golici v Avstrijo in nazaj. Janez Mlakar pa v svojih spominih trdi, da je šla v Moskvo po odhodu prostovoljcev v Španijo, torej 1936/37 leta.

Vendar se motita tako Omanova kot Mlakar. V zgodovinskem oddelku CK KPS v Ljubljani imajo prepis življenjepisa, ki ga je Julka lastnoročno napisala 14. septembra 1935. leta v Moskvi (prepis iz gradiva komunistične internacionale):

»Oče je bil delavec pri Kranjski industrijski družbi na Jesenicah, ki je že umrl. Izučena sem šivilja. Bila sem na Dunaju zavarovanka (pomeni, da je bila kot šivilja socialno zavarovana, opomba J. Vidic). Delala sem v pletilnih tovarnah toliko časa, da sem se poročila in od tega je sedaj že pet let. Ko se je pri nas ustanovila podružnica zveza žena in deklet (pravilno: Zveza delavski žena in deklet, opomba J. Vidic), dne 8. IV. 1935. leta, sem jaz takoj pristopila, bila sem v odboru. V zvezi sem delala po navodilih moža, ki je član stranke. Poleg tega sem pomagala svojemu možu pri manjših tehničnih poslih.«

Tedaj je bila v Moskvi tudi Zdenka Kidrič, žena pokojnega Borisa Kidriča. Na vprašanje, če je poznala Julko Pibernik, mi je tovarišica Zdenka odgovorila:

»Julko sem spoznala šele v Moskvi. Takrat nisem vedela, kako se piše in od kod je doma. Brž ko je kdo prišel v Moskvo, je dobil ilegalno ime in svojega pravega imena ni smel nikomur povedati. Julka je imela v Moskvi ilegalno ime Frida in jaz sem jo poznala samo pod tem imenom. Šele na začetku vojne sem zvedela, da je bila Frida Julka Pibernik z Jesenic.

V Moskvi sva skupaj obiskovali mednarodno leninsko politično šolo. Julka je bila preprosta, iskrena in skromna ženska. O njej lahko rečem samo vse najlepše. Bilo mi je hudo, ko sem zvedela, da je umrla v Foči za posledicami igmanskega marša.«

Omanova je res nekajkrat spremljala Julko, ko je ilegalno šla čez Karavanke v Avstrijo, nikakor pa ni šla ponjo, ko se je vračala iz Moskve. Znano je, da je bil sedež CK KPJ več let na Dunaju. Partija je na Gorenjskem organizirala več tajnih prehodov preko planin, po katerih

so na Dunaj potovali partijski kurirji, delegati in vodilni komunisti. V obdobju od 1927. do 1932. leta je bil glavni kurir jeseniškega okrožja za zveze preko meje Bohinjec Jože Repinc (1898—1967). Zaradi prenašanja in posedovanja ilegalne partijske literature, ki so jo v slovenščini tiskali v tujini, je policija 1932. leta zaprla več komunistov. Iskali so tudi Repinca; za njim so razpisali tiralico. Repincu je uspelo zbežati v Avstrijo, kjer je nekaj časa živel, od tam se je napotil v Sovjetsko zvezo in nato na bojišče v Španijo (po vojni je spet delal v jeseniški železarni). V takšnih razmerah je vznikla misel, da bi nekje v Bohinju organizirali ilegalno tiskarno, vendar so odgovorni komunisti želeli najprej slišati mnenje CK KPJ. Preko Lovra Kuharja — Prežihovega Voranca, ki je tedaj živel v tujini, je CK KPJ sporočil jeseniškim komunistom, da bi bilo to preveč tvegano. Naj rajši organizirajo kanal za prenos literature iz tujine (Avstrije) na Jesenice in potem naprej po

Pibernikova družina v Zemunu leta 1939

partijskih celicah na Gorenjskem. In Julka je v letih 1933/34 prav s tem namenom nekajkrat potovala v Avstrijo.

Kako je Julka ilegalno prišla v Moskvo?

Julka je zaprosila za potni list z izgovorom, da gre s sinom Albinom na obisk k sestri Ivanki, ki je poročena v St. Michellu pri Leobnu; če bo kakšna priložnost, bo nekaj časa ostala tam na delu.

Julka je s sinom v Leoben potovala z vlakom. Čez dva ali tri dni je sestri rekla, da gre za nekaj mesecev na delo v Češkoslovaško in jo zaprosila, naj toliko časa pazi na sina, ker ga ne more vzeti s seboj v neznane kraje in med neznane ljudi.

O Julkinem tajnem potovanju je vedelo le nekaj oseb. Hodila je po kurirskih kanalih kominterne, v katerem so sodelovali jugoslovanski, avstrijski, češkoslovaški in verjetno komunisti še nekaterih drugih držav. Nekaj dni je res ostala pri nekem županu-komunistu na Češkoslovaškem (vse to je vnaprej organizirala kominterna), toliko da je bila tam uradno prijavljena kot njegova delavka. Potem je odšla v Moskvo, kjer je ostala okoli 15 mesecev. Ob vrnitvi ji je tisti župan na Češkoslovaškem izdal potrdilo, da je bila v tem času zaposlena pri njem. Tudi sestri Ivanki in sinu Albinu je v Leobnu rekla, da je bila na Češkoslovaškem. S sinom se je z vlakom vrnila na Jesenice, že v Mariboru pa ju je pričakal oče in mož. Sin Albin se še danes dobro spominja, da mu je tedaj oče v Mariboru podaril igračko, avtomobilček. »Prvič mi je mama povedala, da je bila več kot leto dni v Moskvi, ko je poleti 1941. Nemčija napadla Sovjetsko zvezo, a ji nisem verjel,« se spominja sin Albin.

Janez Mlakar je v svojih spominih zapisal, da so po njeni vrnitvi iz Moskve opazili, da jo nekaj teži. »Verjetno je tam opazila stvari, ki ji niso bile všeč in katerim bi na kratko rekli birokracija.«

Jugoslovanska policija, ki je nenehno vohljala za zakoncema Pibernik, ni nikoli prišla na sled, da je bila Julka v Moskvi.[3]

Spomini Pibernikovih sodelavcev

Lojze Božič (rojen 1904) z Jesenic je 43 let delal v železarni. Pred vojno je bil vrsto let predsednik športnega društva Bratstvo na Jesenicah. Nemci so ga poleti 1941. z družino izgnali v Srbijo in je v izgnanstvu v Valjevu preživel 48 mesecev.

»Pibernika sem spoznal že prvi dan, ko je prišel na delo v železarno. Dodelili so ga namreč k nam v konstrukcijsko delavnico. V tej delavnici smo bili samo kvalificirani delavci, ki smo izdelovali železne konstrukcije in opravljali remonte.

Zanimivo je, da smo v tej delavnici delali vodilni pripadniki treh strank. Tu je delal po stažu tudi najstarejši komunist Janez Mlakar. Dnevno smo med seboj vodili žolčne razprave, a smo kljub temu bili prijatelji in tesni sodelavci na liniji delavec—kapitalist.

Pibernik je bil globoko razredno zaveden, do kraja pravičen in včasih celo ekstremno odločen v svojih stališčih, posebno pri razre-

ševanju medsebojnih sporov med komunisti in socialnimi demokrati. Bil je nepopustljiv in se ni dal premakniti. Vsi drugi so vsaj včasih malo ovinkali do svojih ciljev, Pibernik nikoli. Naravnost in odločno.«

Vencelj Perko: »Pibernika sem spoznal kmalu po njegovem prihodu na Jesenice, ko je zahajal k Jelenu. Bolj podrobno pa sem njegov značaj razbral, ko so leta 1931. delničarji KID začeli špekulantski manever, ki se je začel s tarnanjem kapitalistov, da bodo morali zaradi gospodarske krize zapreti tovarno. Delavci so bili pod močnim psihološkim pritiskom za jutrišnji ekonomski obstoj. Kam potem, če se bodo zaprla vrata železarne? Meč, ki je tri leta grozeče visel nad delavčevimi glavami.

V tako načrtno pripravljenem vzdušju je vodstvo KID hotelo hkrati doseči dvoje: od beograjske vlade izsiliti podporo, da bi jim državna banka odobrila kredite za modernizacijo železarne, hkrati pa naj bi brez večjih nemirov, štrajkov in protestov odpustili določeno število delavcev, drugim pa znižali že tako nizke plače. Zborovanja delavcev in sestanki delavskih zaupnikov so bili na tekočem traku. Vsa ta zborovanja so bila v napetem — rekel bi naelektriziranem — vzdušju. Vodstva strokovnih organizacij so bila neenotna, sčasoma pa so na čelu z vodilnim Jeramom začeli popuščati in pripravljati delavce na znižanje plač in da bodo pač morali biti nekateri odpuščeni. Dajali smo se okoli vprašanja, kako naj se upremo pritisku KID. Eden od takih predlogov je bil, da ne bi dovolili odvoza materiala iz železarne in novih vagonov v železarno. Mnenja so se žareče kresala (1932. leta je železarna dejansko za nekaj dni odpustila vse delavce).

Komunisti so na sestankih in zborovanjih rotili delavce in delavke, naj bodo enotni in naj z enotno akcijo preprečijo namen KID. Albin Pibernik je na vseh teh zborovanjih dosledno zastopal stališče partijske organizacije. Ko je poslušal socialdemokratske demagoge, ki so začeli mešetariti s kapitalisti, se je včasih tako razburil, da je kar skočil pokonci in vsakemu v obraz zabrusil, kar mu je bilo pač treba. Ni pa bil govornik, malo je jecljal in to njegovo prirojeno hibo so nasprotniki nesramno in nekulturno izrabljali, da so ga javno oponašali in ga hoteli s tem osmešiti. A niso uspeli. Pibernikov ugled je rastel iz dneva v dan.

1934. leta sva s Pibernikom postala že bolj tesna sodelavca. Prihajal je k meni na dom na obisk in še posebno dobro se spominjam neke nedelje, ko sva šla na sprehod proti Blejski Dobravi. Govorila sva o našem sindikalnem boju in političnih razmerah. Ko Franc Ravnik kot glavni delavski zaupnik ob ponovnih volitvah februarja 1935. leta ni hotel več sprejeti te funkcije, sem bil jaz na Pibernikov predlog izvoljen za glavnega zaupnika vseh delavcev KID na Jesenicah, na Javorniku in Blejski Dobravi.

Za ponazoritev Pibernikovega značaja naj omenim še naslednji primer: ker je KID nenehno kršila kolektivno pogodbo, smo 15. julija 1935. leta začeli stavko. Takrat je bil Pibernik delavski zaupnik za Kotlarno in konstrukcijsko delavnico, kjer je delal. Ko je zvedel, da šef ekonomata železarne in poveljnik tovarniških gasilcev Karel Luckmann pripravlja gasilce, da bi z vodnimi curki razgnali štrajkaše, je takoj

začel organizirati delavce, da bi z železnimi palicami šli nad gasilce. Pibernikova odločnost je tako prestrašlia Luckmanna, da je slednji takoj odstopil od te namere.«

Pokojni Lovro Albreht s Koroške Bele je 1959. leta v jubilejni številki Železarja št. 11—12 objavil dva prispevka, v katerih obuja spomine, posebno še v zvezi s Pibernikovim delom (oba prispevka je dejansko napisal pesnik in pisatelj Miha Klinar po Albrehtovem pripovedovanju). Objavljam dva odlomka iz teh spominov:

»Po naročilu sodruga Albina Pibernika, ki me je leta 1933. pridobil za ilegalno delo, sem si doma v steni skednja uredil arhiv za ilegalno literaturo in seveda hodil tudi ponjo ter skrbel za njeno kolportažo. V tem arhivu sem hranil po en izvod vsake brošure, knjige ali tiskovine, ki smo jih prejemali in skrivališče v steni našega skednja se je vedno bolj polnilo s prepovedanimi knjigami, brošurami in propagandnimi ter drugimi partijskimi tiskovinami. Mnogokrat sem hodil po literaturo sam, vselej pa me je že pred tem obvestil sodrug Pibernik, kdaj in kam moram iti in kako bom spoznal tistega, ki mi bo pakete z literaturo in

Albin Pibernik skupaj z Janezom Mlakarjem v železarni leta 1939 (prvi in drugi z leve)

tiskovinami izročil. Na takih poteh sem se srečal z mnogimi neznanimi komunisti, ne da bi jih vprašal po imenu, kakor tudi oni niso vpraševali, kako se pišem. Vse je moralo biti tajno organizirano in spoznavali smo se samo po vnaprej določenem kraju, kjer smo morali biti točno ob določenem času, in s pomočjo gesel, ki so bila vsakokrat drugačna. Neko tako geslo je bilo tudi ‚Triglavska višina', na katerega me veže naslednji spomin:

Bilo je v zgodnji jeseni 1934. leta, ko me je v tovarni poiskal Albin Pibernik in mi sporočil, naj se pripravim za pot v Zabreznico, kjer me bo na poti, ki pripelje iz Lesc, točno ob šestih zvečer čakala neka tovarišica in mi prinesla zavoj z brošurami, ki jih je dal tajno natisniti in razmnožiti Centralni komite KPJ. Zato naj bom nadvse oprezen in naj se izogibam žandarjem ...

Albin Pibernik mi je še bežno opisal tovarišico, s katero se bom v Zabreznici srečal, in mi povedal geslo, s katerim jo bom prepoznal in po katerem bo ona spoznala mene ...«

V nadaljevanju Albreht opisuje, kako se je s hčerko na kolesu odpeljal v Zabreznico, se po krajšem čakanju sestal z omenjeno tovarišico, dobil paket literature in ga srečno pripeljal domov. Za ime tiste tovarišice pa ni zvedel nikoli.

V drugem sestavku z naslovom Preden se je začelo na Jesenicah, pa Albreht obuja spomine na začetek štrajka v železarni poleti 1935.

»Ko sem zvedel, da Vrhovni medstrokovni odbor želi preprečiti stavko jeseniškega delavstva, nisem več strpel pred javorniško tovarno in sem se takoj odpeljal k Piberniku in mu poročal, kaj mi je povedal Janez Čelesnik.

Albin Pibernik je ravno kosil in ni bil sam. Pri njem je bil tudi Nande Pogačnik. Novica, ki sem jima jo prinesel, ju je vrgla pokonci in Albin ni več mislil na kosilo.

‚Najbolje bo, da gresta vidva v tovarno na Savo in uredita, da bo stavka izbruhnila še danes, jaz pa bi šel k Jelenu k Angeli, da bo organizirala ženske in z njimi zastražila izhod iz tovarne', sem predlagal.

‚Prav', se je strinjal Pibernik.

Samo to smo si rekli in nismo več izgubljali časa. Albin Pibernik in Nande Pogačnik sta se odpravila v tovarno, jaz pa sem se odpeljal v Delavski dom k Jelenu, k Svetinovi Angeli.

Angela Svetina, četudi je bila takrat še zelo mlada, je bila ena izmed najbolj pomembnih in najbolj požrtvovalnih žena v komunističnem gibanju na Jesenicah. Mimo tega, da je vzdrževala komunistično javko in skrbela za ilegalne prehode naših ilegalcev čez mejo, je opravljala še vrsto drugih nalog in bila delavna na vseh področjih delavskega, političnega in kulturnega življenja. Zaposlena je bila kot natakarica v klubskih prostorih v Delavskem domu in prav zaradi tega me je vodila pot k Jelenu.

‚Kaj te je prineslo?' me je vprašala, ko me je videla vsega spehanega.

‚Od Albina prihajam,' sem rekel.

OBČINSKA KNJIŽNICA
JESENICE

‚Od Pibernika?' je vprašala.

‚Da,' sem pritrdil.

Pogledala me je in čakala, kaj ji bom povedal.

‚Treba bo organizirati žene, da bodo zastražile tovarno,' sem začel in povedal, kaj sem slišal od Janeza Čelesnika. ‚Stavka na Jesenicah mora izbruhniti še pred drugo uro . . .'

Pogledala je na uro. Kazalec se je pomikal že k eni.

‚Komaj uro imamo še časa,' jo je zaskrbelo.

‚Albin in Nande sta odšla v tovarno. Tudi drugi (mislil sem na komuniste in njihove somišljenike) so že pripravljeni na trenutek, da začno z ustanavljanjem obratov . . .' sem rekel.

Kmalu potem se je začelo vrvenje pred tovarno. Žene so prihajale in se začele zbirati . . .

Medtem ko je Angela organizirala žene, da so se začele zbirati pred tovarno, sta Albin Pibernik in Nande Pogačnik v tovarni že začela razširjati razglas o splošni stavki. Stroji so se ustavili; obrat za obratom se je pridružil stavki.

Janez Mlakar je zapisal tudi tale zanimiv pogovor med orožnikom in Pibernikom 1936. leta:

»Po stavki tekstilnih delavcev — predvsem žensk v Kranju — je ena od orožniških čet prišla tudi na Jesenice krotit gradbene delavce, ki so štrajkali. Nekaj teh žandarjev je bilo tudi v železarni. Pibernik je enega od teh vprašal, kako je bilo v Kranju, ko so podili delavke iz tovarne. Orožnik se je hvalil, kako je bilo ‚divno', kako so mlatili delavke in delavce in kako so bežali. Pibernik ga pozorno posluša, potem pa vpraša, koliko zasluži. Orožnik, ki je bil šele začetnik in mlad, je odgovoril, da zasluži tisoč din mesečno. Pibernik ga vpraša, če mu ta vsota zadostuje. Orožnik je odgovoril, da ne, da je veliko premalo za dostojno življenje. No, pravi Pibernik, glej, delavke v Kranju še toliko niso zaslužile in so upravičeno zahtevale večje plače, ti si jih pa pretepal, sedaj se pa s tem gnusnim dejanjem še hvališ. Jaz sem se glasno smejal, ker sem videl, da je Pibernik spravil orožnika v tako zadrego, da je slednji umolknil in odšel.«

Od delegata na partijski konferenci do prvih dni vojne

»Leta 1934 je že kazalo, da bomo izgubili tri tovariše in sicer Albina Pibernika, Franca Guzelja in Alojza Tišova«, je zapisal Janez Mlakar. Določeni so bili, da gredo kot specialisti na delo v Sovjetsko zvezo.

Naš kurir Repinc je že prinesel z Dunaja od sovjetske ambasade potrebne obrazce za dokumente, katere smo izpolnili in jih po kurirju odposlali nazaj. Čez teden dni smo dobili obvestilo, da predlagani tovariši ne morejo odpotovati zaradi tega, ker so potrebni doma in ker so to aktivni člani partije in ne bi bilo umestno, da bi v industrijskih krajih izgubljali najboljše ljudi. V poštev za delo v Sovjetski zvezi pa bi prišli strokovnjaki-simpatizerji.«

Treba je pojasniti, da omenjene tovariše ni odklonila sovjetska ambasada, temveč komisija za kadrovska vprašanja pri CK KPJ na Dunaju, ki je vedela za priprave na IV. pokrajinsko partijsko konferenco za Slovenijo. V pripravah na to konferenco je aktivno sodeloval tudi tovariš Tito. Po vsej Sloveniji so bile okrožne partijske konference in izvoljeni delegati za pokrajinsko konferenco. Takrat ni bilo še organiziranih toliko okrožij kot pozneje ali med vojno in je Gorenjska imela jeseniško okrožje, v katero so bili vključeni vsi komunisti štirih današnjih gorenjskih občin (Jesenice, Radovljica, Tržič in Kranj, medtem ko mi za Škofjo Loko ni znano).

Konferenca je bila sredi septembra 1934. leta v škofijskem dvorcu v Goričanah. Sobo, ki je zdaj preurejena v spominski muzej, je pripravil škofijski vrtnar komunist Rudolf Slivnik.

Osnovne referate na konferenci sta imela tovariša Kardelj in Kidrič, ki sta bila do konference v začasnem pokrajinskem vodstvu. Tovariš Boris Kidrič je poročal »O organizacijskem položaju, delu, napakah in nalogah pokrajinske organizacije komunistične stranke Slovenije«, in »O delu pokrajinske organizacije komunistične stranke v Sloveniji po sindikalni liniji. Tovariš Edvard Kardelj pa je poročal »O delu pokrajinske organizacije v kmečkem in nacionalnem vprašanju«.

Delegati so izvolili nov PK za Slovenijo. Za sekretarja so izvolili Ivana Mačka, za člane pa Jožeta Brileja, Franca Hočevarja, Frana Otokarja in Toneta Šušteršiča. Konferenca je izvolila nekatere nove in manj znane komuniste v vodstvo zato, ker je bila policija domala vsem starim članom PK nenehno za petami in je večina njih zaradi tega že bila v zaporu (npr. sekretar PK SKOJ za Slovenijo E. Kardelj, Boris Kidrič, Miha Marinko in drugi).

To je bila tudi prva partijska konferenca v Sloveniji, katere se je udeležil tovariš Tito, kot predstavnik najožjega vodstva CK KPJ. Z Gorenjske so se konference udeležili Albin Pibernik, Stane Žagar in Jože Ažman.

Dokumentacijo konference v Goričanah je policija zaplenila 9. novembra 1934 v arhivu PK na vrtu Srečka Žgajnarja v Zgornji Šiški in pri Pavlu Zibelniku v Zapužah pri Ljubljani, kjer je bila tedaj partijska tehnika. Znani so nam le prepisi, ohranjeni v kazenskem spisu procesa proti Pavlu Tepini in 39 soobtoženim.

Po tej konferenci je tovariš Kardelj odpotoval v Moskvo in tam napisal obširno poročilo o položaju delavskega razreda in stanju partije v Sloveniji. V tem poročilu navaja, da je na Jesenicah »provizorni OK, hkrati tudi MK za Jesenice (mestni komite, opomba. J. V.), ki sta se po pokrajinski konferenci znatno popravila. OK ima zvezo z dvema obratnima celicama na Jesenicah in Javorniku (6 članov), 1 uličnо celico na Bledu (3 člani, 2 intelektualca, 1 obrtnik), 1 obratno celico v Lescah (3 člane), 1 uličnо na Hrušici in eno vaško v Kranjski gori (8 članov, delavci in kmetje). Skupno 6 celic s 23 člani. Poleg tega ima OK zvezo z Blejsko Dobravo, kjer bo kmalu ustanovljena obratna celica.

Poleg tega OK Jesenice ni aktiviral niti tretjine prej aktivnih članov partije in nima zveze s Šenčurjem (1 celica, 3 člani), a kar je najvažnejše z Bohinjem, kjer je bila številčno zelo močna partijska organizacija (okoli 30 članov), ki niso bili nikoli izdani.

Vse te zveze bi lahko OK poiskal brez večjih težav. To velja tudi za Tržič, kjer je prav tako bila celica s 4 člani«.

Vse te podatke navajam zato, ker je bil v tem času sekretar okrožnega komiteja Jesenice Albin Pibernik. Pojasniti moram, da tovariš Kardelj poroča samo o aktivnih članih partije (za jeseniško okrožje na koncu poročila pravi: »aktivnih 23, neaktivnih 44 članov«). Razumeti moramo tudi to, da so se s policijskimi vdori v te ali one partijske organizacije in z aretacijami partijskih voditeljev in kurirjev občasno za daljše ali krajše obdobje trgale zveze med organizacijami in člani. Nekatere celice so se zaradi policijskega terorja zaprle vase in so pretrgale zveze s kurirji in vodstvom. Kar zadeva povezave jeseniških komunistov z Bohinjci pa tovariš Kardelj ni razpolagal s podatki o dejanskem stanju. Bohinjca Jože Repinc in Alojz Tišov sta to zvezo stalno vzdrževala. Mogoče je bilo v tistem času med Bohinjci in Jeseničani premalo sodelovanja in skupnih akcij, kar se je v kasnejših letih popravilo z raznimi zborovanji v Bohinju.

KID je imela v vseh svojih tovarnah med delavci in uslužbenci posebno plačane vohune. V sodelovanju s policijo so zasledovali vse, ki so se borili za delavske pravice. Na seznamu sta bila tudi zakonca Pibernik, ker pa jima nikakor niso mogli do živega, so se ti vragi domislili, kako naj bi Pibernika pred delavci osmešili in ponižali. V svojih spominih Janez Mlakar navaja dva taka primera.

Poleti 1936. leta je policija zaprla Janeza Mlakarja, Albina Pibernika, Pavla Štravsa, Lojzeta Ulčarja in Toneta Thalerja, ker so v bližini Mlakarjeve orodne delavnice našli znamke z oznako RHS. Policija je menila, da so to španske znamke, kar naj bi pomenilo, da osumljenci vzdržujejo zvezo z revolucionarji v Španiji, to pa je že bilo kaznivo dejanje. Mlakar jim je pojasnil, da te znamke niso španske, temveč švicarske rdeče pomoči in da črke RHS pomenjio: Rote Hilfe Schweiz (Švicarska rdeča pomoč). Ob tem pojasnilu so detektivi pobledeli od sramu. Iz zagate jih je skušal rešiti ing. Vagner, ki je agentom nekaj zašepetal na uho, nato pa ukazal, da morajo vsi delavci iz konstrukcijske, mizarske in mehanične delavnice ter iz livarne v mehanično delavnico na zborovanje oz. sestanek. Ko so zbrani delavci čakali kaj bo, so tja pripeljali Pibernika, Talarja, Štravsa in Ulčarja (Mlakar je bil medtem v mestnem policijskem zaporu). Stopiti so morali v vrsto pred delavce, nato pa jim je Vagner ukazal, naj takoj sezujejo čevlje in snamejo nogavice. Vagner je bil namreč prepričan, da bo vsaj pri enem od teh dobil v čevljih prepovedan material. Policisti so pregledali vse čevlje, obrnili nogavice, potipali osumljence do kolen, toda pri nobenem niso dobili niti najmanjšega papirčka.

Zbrani delavci so osuplo gledali ta prizor in se javno zgražali nad poniževalnim ravnanjem tako Vagnerja kot policistov. Učinek je bil torej povsem obraten, kot je želel Vagner.

Drugič je Vagner spremenil taktiko. Domislil si je, kako bi pred delavci prikazal, da je Pibernik dvolična, licemerna in hinavska osebnost. Vagner ga je pred delavci javno prosil, naj bi bil član delegacije delavcev, ki bi šla generalnemu dirktorju ing. Nootu čestitat ob 30-letnici službovanja na Jesenicah.

»Za jubileje lahko čestitam samo delavcem, ne pa kapitalistom, ki živijo od naših žuljev«, mu je energično odgovoril Pibernik, da je od presenečenja Vagnerja kar streslo.

Na podlagi podatkov ovaduhov so v začetku 1937. leta v KID sestavili seznam preko 50 delavcev, katere naj bi »zaradi rovarjenja proti interesom tovarne« odpustili. Prvi na tem seznamu, ki je ohranjen, je Vencelj Perko, katerega so odpustili marca 1937. leta. Drugi na spisku je Albin Pibernik, o katerem je dobesedno zapisano tole:

2. Pibernik Albin, Javornik, Javornik 43.

Delavec v kotlarni, ekstremen komunist, agitator, podtalni organizator, sicer vedno le v ozadju, izkazal se je posebno pri zadnji stavki kot organizator in razgrajač. Pri zadnjih pogajanjih je vodil skupno s Perkom in Federlom agende SMRJ (agende: poslovanje, delo, zapisnik, opomba J-V.) na Jesenicah in skrbel za zadostno razburjenje delavstva. VIII/6, 7. Oznaka na koncu VIII/6, 7 so šifre za vohune.

V ohranjeni kartoteki na kadrovskem oddelku železarne pa je zapisano, da je bil Albin Pibernik odpuščen z dela 1. aprila 1937. leta »radi hujskanja proti podjetju«.

S podobno obrazložitvijo se je spomladi 1937. leta znašlo na cesti več delavcev, ki so bili KID trn v peti (ali glavi).

Pibernik Albin Javornik 43

Delavec v kotlarni, ekstremen komunist, agitator, podtalni organizator sicer vedno le v ozadju, izkazal se je posebno pri zadnji stavki kot organizator in razgrajač. Pri zadnjih pogajanjih je vodil skupno s Perkom in Federlom agende SMRJ na Jesenicah in skrbel za zadostno razburjanje delavstva.VIII/6,7.
Posebno se je pri vseh shodih izkazala njegova žena Julka, ki je tudi prečitala peticijo na bana. Jasno je, da kar dela, dela po navodilih svojega moža.VI/3, 3a, 5a.

Na podlagi karakteristike v seznamu, ki so ga sestavili v KID, je bil aprila 1937 Albin Pibernik odpuščen iz Železarne

»Namen politikantov in KID je bil, da nas materialno uničijo in prisilijo, da zapustimo Jesenice in si drugod poiščemo službo«, pravi Vencelj Perko. »Z Ravnikom in Pibernikom smo se zmenili, da si bomo denar za preživljanje služili z obrtno dejavnostjo, in sicer s prodajo kuriva, to je drv in premoga. In smo začeli. Šli smo po hišah in vprašali, koliko kdo potrebuje premoga in drv. Potem smo naročili vagon premoga, najeli kmete s konji, da so po hišah zvozili premog in drva. Sami smo razkladali vagone na železniški postoji. Kar je ostalo ,smo zvozili v našo šupo na Javorniku in potem prodali. To je bilo garaško delo, veliko težje kot v železarni. Dosegli pa smo le nekaj: z odpustom iz železarne so nas nameravali ločiti od delavskih množic, dejansko pa smo se z delavskimi družinami potem še bolj povezali, ker smo hodili od hiše do hiše«.

Pibernik ni dolgo vzdržal pri tako napornem delu, zato sta z ženo prevzela v zakup prodajo mleka na Javorniku, katero jima je dobavljala Mlekarska zadruga v Lescah.

»Julka nam je večkrat potožila na partijskih sestankih«, piše Janez Mlakar, »da se nekatere delavke — žene — tako obnašajo proti njej, kakor gospe nasproti svojim služkinjam; da jo zmerjajo, če se je mleko brez njene krivde pokvarilo in da redno ne plačujejo mleka«.

V tem obdobju je Pibernik aktivno sodeloval pri zbiranju prostovoljcev za v Španijo, udeležil pa se je tudi partijske konference, ki je bila 1937. leta v Završnici. Na tej konferenci je bil tudi tovariš Edvard Kardelj.

Ko je KID začela gonjo proti delavskim zaupnikom, je bil na prav tak nezakonit način kakor sta bila Perko in Kralj odpuščen Albin Pibernik. Leta 1939 je odpotoval v Zemun, kjer je že bil jeseniški komunist Franjo Federl-Slavko z ženo. Glede na to, da je že v rani mladosti delal v tovarni letal v Franciji, so ga v Ikarusu radi sprejeli na delo. Čim je dobil službo in skromno stanovanje, sta za njim v Zemun prišla še žena in sin.

Kmalu za Pibernikom je z Jesenic prišel v Zemun tudi predvojni komunist Franjo Krč iz Sela pri Žirovnici in se kot ključavničar tudi zaposlil v Ikarusu, kasneje pa je v Zemunu odprl svojo ključavničarsko delavnico. Njegova delavnica ni bila navadna delavnica. V njej je bila pred vojno partijska javka. Bila je v najbolj prometni ulici v Zemunu in je vanjo vodilo več skritih vhodov. Med vojno je bil Krč (rojen 25. marca 1913. leta na Selu pri Žirovnici) sekretar partijskega komiteja v Zemunu. Ustaši so ga ubili 24. januarja 1944. leta, truplo pa vrgli v Donavo. Slavko Federl pa je padel kot politkomisar partizanske brigade »Simona Gregorčiča« 18. XI. 1943. leta nad vasjo Topolovo pod Kolovratom na Matajurju.

Pibernik, Federl in Krč so v Zemunu organizirali pevski zbor in nadaljevali s političnim delom. V Ikarusu sta bila Federl in Pibernik med organizatorji štrajka (Krč je tedaj že odprl svojo delavnico). Federla so odpustili in je potem dobil službo v električni centrali na otoku Krku, Pibernika pa so zaprli v zloglasno Glavnjačo (oktobra 1940). Ko so jese-

niške protifašiste vodili v Ivanjico in jih zadržali za dan v Beogradu, so se srečali s Pibernikom. Sam Pibernik pa se je tik pred vojno vrnil na Jesenice.

»Pibernika sem ponovno srečal na Jesenicah takoj drugi dan po napadu Nemčije in Italije na Jugoslavijo«, se spominja Lojze Božič. »Kot stara sodelavca sva si takoj zastavila vprašanje, kaj sedaj. Tretji dan vojne sva šla v mrtvašnico na Jesenicah gledat vojake, ki so padli ob napadu Nemcev na stražarje pri karavanškem predoru na Hrušici.

Približno deset dni po okupaciji smo se v gmajni pri križišču cest Begunje—Lesce—Hlebce sestali Jože Gregorčič, Pibernik in Jože Šavli kot predsednik jugoslovanske strokovne zveze na Jesenicah in vodilni krščanski socialist. Sklenili smo, da bomo zakopali stare politične spore in se složno uprli okupatorju. Mi se bomo imenovali vojno-obrambni komite. Vsak bo med svojimi pristaši organiziral trojke, ki bodo takoj začele zbirati orožje in strelivo ter vse, kar bomo potrebovali za boj. Mnogi mi ne verjamejo, da smo to sklenili še pred ustanovitvijo OF, jaz pa drugih prič nimam, ker so Šavli (kot komandir partizanske čete), Pibernik in Gregorčič padli 1942. leta«.

22. maja 1941. leta se je Pibernik zaposlil v kurilnici državnih železnic na Jesenicah. Sicer ne rad, a se je moral, ker so Nemci dajali živilske karte samo zaposlenim.

Komaj je bil dober mesec v službi, že so ga 25. junija 1941. leta aretirali gestapovci in zaprli v begunjske zapore. V knjigi begunjskih zaporov je vpisan pod red. št. 351. Iz Begunj so ga odpeljali v šentviške zapore, kjer je bila zbirna baza za osebe in družine, ki jih bodo izgnali v Srbijo. Čez teden dni so gestapovci v šentviške zapore pripeljali še Pibernikovo ženo Julko in sina Albina in jih s prvim transportom izgnali v Prilički Kiseljak pri Užiški Požegi v Srbiji.

Albin Pibernik, komandir slovenske partizanske čete Ivana Cankarja v Srbiji, Julka četna partijska sekretarka

Mučno preseljevanje in zmeda po kapitulaciji Jugoslavije v prvih dneh okupacije nista zmedla zavednih državljanov. V Priličkem Kiseljaku je bila prava slovenska kolonija, ki je na prvih volitvah izvolila Albina Pibernika za predsednika kolonije. S prihodom prvih partizanov je z ženo Julko in deset in pol letnim sinom Albinom stopil v ivaniško četo. Ko je bil postavljen prvi stik z Užiško republiko, je Albin dobil zvezo s tovarišem E. Kardeljem in Ivanom Mačkom. Zaupala sta mu nalogo, naj sodeluje pri ustanavljanju slovenske partizanske čete.

Inž. Pavle Žaucer in Milenko Šober sta dogodek takole opisala:

»Med 4. in 5. novembrom 1941. leta se je četa nastanila v drugem nadstropu gimnazije v Užicah. Takrat nas je bilo okoli 25 tovarišev in tovarišic. Četa je bila ustanovljena na sestanku ob navzočnosti Edvarda Kardelja in Ivana Mačka. Namen ustanovitve čete in naloge je pojasnil Ivan Maček. Četa bi morala zbrati vse Slovence, ki so že bili po Srbiji, predvsem na osvobojenem ozemlju, razen tega pa bi pritegnila veliko Slovencev v partizane za boj proti okupatorju. Med poglavitnimi na-

logami slovenske čete v Srbiji, ki je na tem sestanku dobila tudi ime: slovenska četa Ivana Cankarja, je bilo tudi to, da bi se enota v akcijah po Srbiji vojaško izurila in oborožila, potem pa ob primernem času odšla z orožjem prek Bosne in Hrvatske v Slovenijo in se tam pridružila partizanom. Na tem sestanku so borci izvolili za komandirja čete Albina Pibernika, njegova žena Julka je prevzela partijsko delo (kasneje je to nalogo prevzel ing. Žaucer), Milenko Šober pa je bil četni sekretar SKOJ.

Slovenska četa je uživala tako med drugimi partizani kakor tudi med prebivalstvom in vrhovnim štabom velik ugled. Borci so bili zelo disciplinirani in so se strogo držali povelj višjih štabov«.

Sin Albina Pibernika
Albin Pibernik-Korčagin danes

Novinar Bogdan Marjanovič je novembra 1966. leta zapisal v Politiki:

»Albin Pibernik, mlajši, je bil najmlajši vojak Užiške republike. Sodeloval je v vseh bojih, ki jih je bojevala četa pod vodstvom njegovega očeta. S slovensko četo, ki je v prvi ofenzivi pretrpela hude izgube, se je pod točo sovražnikovih krogel umikal, ko so ga največkrat ščitile samo materine grudi; prebredel je reko Lim, da bi prispel z drugimi borci v zgodovinsko mesto Rudo. Med borci prve proletarske brigade je ob njeni ustanovitvi pred vrhovnim komandantom Titom stala vsa družina Pibernik: oče Albin, mati Julka in sin Albin, naš Korčagin. Bil je najmlajši borec prve proletarske brigade«.

Julka Pibernik je bila 1941. leta v osvobojenih Užicah članica mestnega komiteja partije. S tovarišem Titom sta se večkrat srečala in govorila; poznala sta se še iz Moskve (Albin pa se je z njim spoznal na IV. pokrajinski konferenci 1934. leta v Goričanah).

»Ko smo se umikali iz Titovih Užic«, se spominja Albin Pibernik, mlajši, »smo hodili ob članih vrhovnega štaba. Nekje med potjo mi je mati pokazala na moža izrazitega in prijetnega obraza, ki se vkleše v spomin, in dejala: Zapomni si, on je generalni sekretar naše partije in vrhovni poveljnik naše nove partizanske vojske. Med maršem je mama večkrat govorila s Titom in šele tedaj sem mami verjel, da je bila pred vojno res v Moskvi«.

V drugi polovici decembra 1941 so v vas Rudo prihajale druga za drugo partizanske enote iz Srbije, Črne gore in Bosne. Tu so se prvič srečali črnogorski in srbski partizani. Rudo je oživelo. Število prebivalcev se je povečalo za dvakrat. Brž ko je neka enota prispela, so takoj iz njenega sestava odbrali vse čevljarje, krojače in druge obrtnike, ki so hitro popravljali obutev, krpali perilo in obleke, popravljali in čistili orožje ter opravljali druge pomembne priprave za svečan trenutek, ko bo ustanovljena prva redna partizanska enota.

Vprašanje je, ali so borci vedeli, da bo ustanovljena brigada. To misel je tovariš Tito izrazil še med prvo sovražno ofenzivo v Srbiji, ko se je pokazalo, da so partizanske enote premalo gibljive in preveč navezane na področje, s katerega so borci doma.

22. decembra 1941. leta se je Rudo prebudilo pod rahlo snežno odejo. Še vedno je snežilo. Borci so se začeli postavljati v vrste. Zjutraj, točno ob osmih, je prvič stopila v vrste prva proletarska brigada kot prva redna enota naše armade. Politkomisar brigade narodni heroj Filip Kljajić-Fiča (Koča Popovič, poveljnik brigade, je bil odsoten) je poveljeval »mirno«, nato pa se strumno zasukal in raportiral tovarišu Titu, da je brigada pripravljena za pregled. Tito in Filip Kljajić sta nato obšla vse vrste, potem je vrhovni komandant stopil pred brigado in s stisnjeno pestjo pozdravil »Smrt fašizmu«. Borci so z gromkim glasom odgovorili: »Svobodo narodu«. Tito je potem borcem govoril o nalogah brigade, o političnem položaju v svetu, o slogi vseh naših narodov v skupnem boju proti sovražniku. Borci so Tita napeto poslušali. V vrsti je poleg očeta in mame stal tudi enajstletni Albin Pibernik, najmlajši borec brigade.

Komaj je bila slovesnost na trgu končana, že so obveščevalci javili, da se mestu približuje več kolon Italijanov in četnikov. Brigada je takoj krenila v boj. S svojo udarno močjo in spretnim manevrom je popolnoma razbila sovražnika. Ujetih je bilo okoli 170 sovražnikovih vojakov, oficirjev in podoficirjev, poleg tega pa je brigada zaplenila večje število pušk, minometalcev, lahkih in težkih mitraljezov, samokresov in druge vojaške opreme. S to zmago je brigada opravičila svoj obstoj.

Ko je brigada zapuščala Rudo, so ob poti stali vaščani in nemo zrli v borce, ki so odhajali. Bili so zaskrbljeni, ker so v okolici četniki pobili in poklali že okoli 80 ljudi. Kdo jih bo sedaj branil pred temi zločinci, so se spraševali domačini.

Brigado je pot vodila proti železniški postaji Medjedje. Tam, kjer se reka Lim zliva v Drino, so bili borci priča hudemu zločinu četnikov.

Pod železniškim mostom so zagledali 50 trupel starčkov in otrok, ki so jih četniki poklali in pometali pod most v reko.

Brigada je nadaljevala pot proti Rogatici, novim krajem, novim bojem in novim zmagam nasproti. Po teh vaseh so križarili četniki in ustaši, ropali vasi in se medsebojno pobijali. Tako ljudje niso bili pred nikomer varni; ubijali so jih tako četniki kot ustaši. Prvi in drugi pa so zatrjevali, da so prava narodna vojska. Ustaši so pobijali pravoslavne, četniki pa muslimane. V teh krajih so bili ljudje sprti že stoletja, zato je staro medsebojno sovraštvo izkoristil sovražnik.

Slovenci so se v Rogatici nastanili v večji muslimanski hiši. Gospodinja, mati treh otrok, se je zelo bala borcev, ker še ni videla niti poznala partizanske vojske.

Anton Milič-Marko se spominja, da se ji je Julka Pibernik približala in ji začela dopovedovati, kdo je in kakšne naloge ima nova partizanska vojska. Julka je prepričljivo razlagala idejo o bratstvu in enotnosti vseh jugoslovanskih narodov, ne glede na versko prepričanje.

Kmalu se je gospodinja otresla strahu in začela borcem pripovedovati o dogodkih v mestu:[4]

»Četniki so vpričo mene in otrok zaklali moža«, je začela obujati grenke spomine muslimanka«. Očeta so pred otroki zaklali kot prašiča. Ko so ustaši prevzeli oblast v mestu, so ujeli pravoslavnega duhovnika in nekega trgovca in ju podkovali, kot se podkujejo konji. Tako podkovanega duhovnika in trgovca so osedlali in zajahali ter ju vodili po mestu, dokler nista omagala. Nato so jima odrezali ušesa, nos in iztaknili oči, da sta umrla v največjih mukah«.

Borcem so od groze silili lasje pokonci, žena pa je svojo pripoved nadaljevala:

»Ustaši so zapustili mesto, za njimi pa so prišli četniki. Le-ti so polovili nekaj trgovcev in muslimanskega duhovnika. Podkovali, osedlali in jahali so jih skozi mesto podobno kot so to prej storili ustaši. Mučenike bratomorne vojne so potem sesekali na kose . . .«

Naslednjega dne je bil v neki vasi blizu Rogatice miting, na katerem je govorila Julka Pibernik. Domačini so za zločine obtoževali četnike, Julka pa jim je dokazovala, da so pred njimi začeli z zločini ustaši. Tako prvi kot drugi pa so v službi okupatorja.

Po mitingu je v vas prispel vrhovni štab s Titom, Mošo Pijadom in Edvardom Kardeljem. Ponoči so obveščevalci sporočili, da so v bližini četniki obkolili večjo muslimansko vas. Borci prve proletarske brigade, med njimi tudi slovenski vod, so v temni noči udarili četnikom v hrbet. Po kratkem boju so četniki zbežali, kljub temu pa jim je uspelo pobiti nekaj domačinov. Z veliko vztrajnostjo so borci mirili razburjene domačine.

Brigado je pot vodila skozi Podromanijo proti Han Pijesku, Vlasenici in Pjenovcu. Med pohodom se je začela druga sovražna ofenziva proti glavnini naše vojske. Od vseh strani se je približeval sovražnik.

21. januarja 1942. leta je komandir Albin Pibernik dobil nalogo, naj njegova četa zasede in brani položaj okrog železniške postaje Pjenovac. Železniška postaja je bila na ozkotirni gozdni železniški progi med Olovim in Han Pijeskom.

Albin Pibernik je najprej s skupino borcev pregledal položaje. Bilo je dva metra snega; le na železniški postaji je bil delno odstranjen. Albin je sklical sestanek komande čete in partijski sestanek. Patrulja, ki se je vrnila, je poročala, da je sovražnik v bližini. Po železniški progi je prodirala nemška konjenica, iz gozdov pa so se vsuli nemški smučarji. Z vseh strani je zaropotalo. Nemška premoč se je kmalu pokazala: četa je bila obkoljena in le s težavo so se borci po visokem snegu prebijali iz obroča. Julka je s sinom Albinom v sosednji vasi zaskrbljeno pričakovala novic od moža. Prvi borci so vedeli povedati, da je padlo veliko tovarišev. Komandir čete Albin Pibernik se je umaknil zadnji. Hudo je bil ranjen in z največjo težavo se je izvlekel iz obroča.

V neenaki borbi in izredno težkih razmerah je brigada izgubila čez 60 borcev. Pijenovac je bila velika preizkušnja prve proletarske brigade. Borbo omenjam prav zato, ker je tu padlo precej Slovencev iz slovenske čete prve proletarske brigade. Na Pijenovcu so izkrvaveli Ivan Mužik, delavec iz Tržiča, Lado Kante, kmet s Primorske, Franc Šalamon iz Trbovelj, Vlaclav Zdarek, tekstilni tehnik iz Ruš, Vinko Telban, kmet iz Sovodenj, Edi Roš in Bogo Jereb iz Ljubljane, Jože Druškovič, študent iz Slovenj Gradca, Emil Dolinšek, delavec iz Ruš in Mirko Tušek iz Cerkvenjaka.

Pibernikovi na Igmanskem maršu in Julkina smrt

Zaradi močnega sovražnikovega pritiska je brigada nadaljevala pot čez Sarajevsko polje in Igman planino. Julka je imela slabo obutev (kot večina borcev). Zmrznile so ji noge. Tudi mali Albin je začel zmrzovati in na vrhu Igmana že ni mogel več dvigniti rok. Oče mu ni mogel pomagati, ker je bil ranjen. Z nadčloveškimi napori je mali borec komaj dohajal kolono. Če ne bi bilo dr. Gojka Nikolića, danes Albin ne bi živel v Ljubljani.

Dr. Nikolić mu je zmasiral roke, da je kri spet začela krožiti po telesu. Januarja 1942. leta je bilo na Igmanu — 40 stopinj Celzija mraza.

Ohranjeno je vojno poročilo partizanske bolnišnice o posledicah igmanskega marša:

»Za posledicami igmanskega marša je v bolnišnici 150 borcev z večjimi ali manjšimi zmrzlinami na posameznih udih. Zaradi tega bo šest borcev izgubilo vseh deset prstov na nogi, en tovariš devet, en tovariš sedem, trije tovariši šest, en tovariš pet in en tovariš štiri prste. Skupno bomo morali odrezati 224 prstov, poleg tega pa bodo borci izgubili še 32 prstov do polovice.

Z zmrzlinami na podplatih je v bolnišnici 27 tovarišev, poleg njih pa še 64 z zmrznjenimi petami. Do zdaj sta umrla ena tovarišica in en tovariš . . .«

Ko berem to poročilo, razmišljam o požrtvovalnosti zdravnikov v NOB, ki so od jutra do večera, brez počitka in vse noči opravljali v izredno težavnih razmerah operacije. Razmišljam o bolnikih, ki so jim zdravniki brez narkotičnih sredstev rezali ude, in o maršu slabo obutih, raztrganih in lačnih proletarcev v strupeni zimi prek Igman planine. V srcu me zaboli, ko pomislim, da so danes v svobodni domovini posamezniki, ki menijo, da so nekatera priznanja borcem družbeni privilegij.

Anton Milič-Marko, udeleženec igmanskega marša, je pohod takole opisal:

»... Mraz se nam je zagrizel v kosti, grizel je v lice in oči. Od mraza so se nam prsti lepili na puškine cevi. Spremljalo nas je silovito pokanje v gozdovih. Takrat se zanj nismo več menili.

Rana na nogi me je skelela in čutil sem, da me kuha vročina. Pred odhodom s Črnega vrha mi je zdravnik poleg rane na nogi ugotovil še vnetje rebrne mrene in rekel, da ne bom prenesel pohoda. Pokazal sem mu dva zvesta tovariša in dejal, da imam poleg svoje zavesti in čvrste volje še samokres in bombo. Če bom ostal v snegu, ju bom uporabil, preden bom padel v roke sovražniku.

Koliko tovarišev je bilo te noči v takšnem ali še hujšem stanju. Poleg ranjenih in bolnih sem ogledoval drobno bitje, otroka, ki je stopical za nami. To je bil naš mali Albin. Mama Julka je s težavo hodila poleg njega. Oče Albin, naš vodnik, je bil dvakrat ranjen v bitki pri Pjenovcu. Koliko drugih ranjencev je stopalo v koloni, vendar ni nihče potožil, da ne bo vzdržal ...

Prvi svit dneva nas je našel visoko v osrčju planine. Mraz je postajal še ostrejši. Tedaj sem zagledal dva tovariša, ki sta se sključila in se stiskala k bukovemu deblu, kakor da si grejeta roke poleg tople peči v neznani hiši. Stopil sem do njiju. Tedaj sta se nasmehnila. Ko sem ju vprašal, kaj delata, sta odgovorila, da se grejeta, ker je tu tako toplo. Stisnilo me je pri srcu, ko sem videl, da tovariša že izgubljata zavest. Čeprav sem bil sam na koncu svojih moči, sem ju začel drgniti s snegom, na pomoč sem poklical še dva tovariša in spet smo ju potegnili v kolono.

Kdaj pa kdaj sem se ozrl na našega komandirja Albina Pibernika. Zapuščale so ga moči. Čeravno sem bil sam na istem kot on, sem se bal, da se bo zdaj pa zdaj zrušil v sneg. Neka silna moč ga je gnala naprej. Tudi naša Julka ni več čutila nog, z zadnjimi močmi se je premikala in pomagala svojemu sinu.

Z veliko težavo smo se premikali in opazovali okrog nas večje in večje luknje v snegu, ki so jih napravile sovražnikove granate. Posebno so trpeli borci v zaščitni četi, ki je smela le počasi napredovati skupaj z ranjenci, bolnicami in premrlimi borci. Tudi Julka ni mogla več na noge, tovariši so jo morali nositi. Razmišljal sem, kateri sovražnik je za nas najhujši: fašisti, mraz, lakota ali uši?

Vsi ti sovražniki so pritiskali na nas. Fašisti so s svojimi svinčenkami uničevali naše borce, lakota jih je uničevala, da so nemočno

omahovali, uši pa so nas grizle ter prenašale tifus, ki je redčil naše vrste. Naše enote pa so vseeno rastle, se utrjevale iz dneva v dan, iz meseca v mesec, iz leta v leto, tako da je iz prve proletarske brigade zrastla naša nova jugoslovanska armada«.

Ko je prva proletarska brigada končno konec januarja 1942. leta prispela v Fočo, je bila Foča že osvobojena. Tu se je začelo težavno delo zdravnikov, bolničarjev in bolničark, ki so od jutra do noči obvezovali ranjene in ozeble proletarce. Med borci, ki so jim zmrznile noge, je bila tudi Julka Pibernik.

Slovenci so v Foči dobili prostor v šolski pisarni. Tamkaj jih je obiskal tovariš Tito. Pavle Žaucer je raportiral vrhovnemu komandantu, da je slovenska četa izgubila v bojih od Užic do Igman planine 54 borcev. Živih je ostalo le še deset, med katerimi sta bila le dva zdrava. Tedaj je Tito vprašal, kje je Julka Pibernik. Borci so mu povedali, da leži s hudimi zmrzlinami v bolnišnici. Julka in Tito sta se spoznala še pred vojno v Moskvi.

Z zaskrbljenim in žalostnim glasom je Tito dejal: »Kako, da ste prav vi Slovenci tako nesrečni, da ste izgubili v tem kratkem času toliko borcev?« Nato je še povedal, da je vrhovni štab nameraval slovensko Cankarjevo četo usposobiti v prvi proletarski brigadi, nato pa jo prek Bosne in Hrvatske poslati v Slovenijo.

Julka je bila v bolnišnici vsak dan slabša. Dobila je gangreno (prisadno mrtvilo) in odrezati bi ji morali obe nogi. Slutila je, da se smrt neizprosno bliža. Zadnje dni ni mogla več govoriti. S solznimi očmi je gledala sina in moža, ki sta jokala poleg njene postelje. Sin je nekaj dni spal poleg nje, ko pa se je bolezen poslabšala, zdravniki tega niso več dovolili. Obiskal jo je tudi tovariš Tito in drugi člani vrhovnega štaba.

Gangrena je prinesla zastrupitev in zdravniki so se odločili za nujno operacijo. Zaradi slabega srca Julka operacije ni prenesla in je umrla. Novica o smrti je žalostno odjeknila tudi med borci. Istega dne je umrl tudi enajstleni Jovica iz Konjuše, najmlajši borec kragujevškega odreda.

»Mama, mama«, je jokal mali Albin pred mrtvaškim odrom. Vsem se je smilil. Naslednjega dne so jo pokopali, prav tako malega Jovico. V pogrebni povorki so šli poleg številnih domačinov tudi člani vrhovnega štaba NOV in POJ, med njimi tovariš Tito. Pred odprtim grobom sta se od Julke, ki je bila rojena 9. junija 1905. leta na Javorniku, poslovila člana slovenske čete Oskar Savli in Pavle Žaucer.

Vladimir Dedier je 14. februarja 1942. leta zapisal v svoj Dnevnik:

»Foča, 14. II. 1942.

Zjutraj sem obiskal bolnišnico. Tovarišica Anica Pibernik (Anica je bilo Julkino ilegalno ime; opomba J. Vidic), Slovenka, je dobila zastrupitev krvi in umira. Ostal bo njen sin, mali Korčagin, dvanajst let star (pomota, star je bil enajst let, opomba J. V.). Z mamo je prehodil Igman planino in ni zmrznil. Žalostno ga je bilo gledati. V sosednji sobi umira mali Jovica iz Konjuše, najmlajši borec kragujevškega odreda. Bolnišnica se bo imenovala Igman.«

Malemu Albinu Piberniku so borci nadeli ime Korčagin, po glavnem junaku ruskega romana Kako se je kalilo jeklo, pisatelja Nikolaja Alekseviča-Ostrovskega.

Tovariš Tito je globoko sočustvoval z družino Pibernik. Po pogrebu je vzel malega Albina s seboj in nekaj noči je najmlajši borec prve proletarske brigade spal z vrhovnim komandantom. Tito je ukrenil vse, da bi malemu vojaku olajšal bolečine za umrlo materjo. Po njegovem nalogu so v krojaški delavnici sešili Albinu lepo novo uniformo in mu dali vojaški pas.

»Partizan mora biti oborožen«, je dobrodušno dejal Tito in poklonil Albinu majhno pištolo. In ne samo to. Po Titovem ukazu so Albinu dodelili malega konja-ponija, da bi najmlajši vojak laže izdržal tegobe dolgih pohodov in bojev. Oče Albin je bil ponosen na svojega sina, a vrhovni komandant na najmlajšega proletarca.

Vrnitev v Slovenijo

Albin Pibernik je bil v Foči imenovan za politkomisarja zaščitne čete pri vrhovnem štabu. To nalogo je opravljal vse do avgusta 1942. leta, ko je Tito odločil, da se osem preživelih borcev nekdanje slovenske čete vrne v Slovenijo. Med njimi sta bila tudi oba Pibernika.

Glavno poveljstvo slovenskih prtizanskih čet je namreč 7. junija 1942. leta iz Tisovca pri Ambrusu poslalo prvo kurirsko patruljo Vrhovnemu štabu. Patrulja petih tovarišev pod vodstvom Jožeta Porente-Tureta in Ljube Jovana-Saše je potovala do Vrhovnega štaba okoli mesec dni. Tovariša Tita je našla v Sokolovi Kuli nad Prozorom v Bosni. Patrulja je bila pri Vrhovnem štabu prisrčno sprejeta. Tovariš Tito se je pogovarjal s patruljo ves popoldan in se zanimal za dogodke v Sloveniji. Patrulja je ostala pri Vrhovnem štabu 24 dni in odšla nazaj na pot proti Sloveniji 3. avgusta 1942. leta skupno s preživelimi borci slovenske čete.[5]

»V mojem imenu pozdravite slovensko ljudstvo«, je dejal tovariš Tito, ko se je poslavljal od prekaljenih borcev proletarcev in patrulje.

Albin Pibernik je bil dodeljen v Tomšičevo brigado, vendar ga je imel CK KPS v evidenci, da ga imenuje na vodilno politično dolžnost. To je razvidno iz dveh pisem, ki ju tu navajam.

Član politbiroja CK KPJ tovariš Edvard Kardelj je 14. oktobra 1942. leta pisal sekretarju PK KPS za Gorenjsko Lojzetu Kebetu-Štefanu v zvezi z reorganizacijo partijske organizacije tudi naslednje:

»5. Iz Srbije se je vrnil tudi Albin Pibernik. Morda se ga boš spomnil z Jesenic. Vsekakor ga pozna sleherni naš Gorenjec. Nekdanji sekretar partije na Gorenjskem. Bil je v Srbiji pri partizanih, nato tudi politkomisar pri četi v vrhovnem štabu . . .«

Iz pisma tovariša E. Kardelja Lojzetu Kebetu je razvidno, da je bil pred vojno Albin Pibernik zelo znan na Gorenjskem, saj Kardelj o njem govori kot o »nekdanjem sekretarju partije na Gorenjskem«.

Franc Leskošek-Luka, sekretar CK KPS, pa je 1. novembra 1942. leta pisal Edvardu Kardelju:

»Dragi Krištof

Iz priloženega prepisa Lenartovega (Jože Sluga, opomba J. V.) dopisa z Gorenjske vidiš žalostno vest, da je Štefan (Lojze Kebe, opomba J. V.) podlegel zadobljenim ranam. Smrt dveh dobrih sodrugov Jožeta in Štefana (Jožeta Gregorčiča in Lojzeta Kebeta, opomba J. V.) nam je na Gorenjskem popolnoma predrugačila situacijo.

Poslali smo tudi oba Silva in Kosto (Viktor Stopar, Oskar Šavli in Stane Bizjak, opomba J. V.), toda kurir, ki je prišel včeraj, je povedal, da se še nista javila in tudi Lenart nič o njunem prihodu ne poroča, bojimo se, da se tudi njima ni kaj zgodilo.

Sedaj na Gorenjskem ni niti enega starega člana PK, vse bomo morali postaviti na novo. Matija je mnenja, da bi sedaj morali postaviti začasno, dokler ne vem, kaj je s Kostjo, Lenarta kot grupnega komisarja. Jaz se s to rešitvijo strinjam, ostane pa v PK. Če pride Silvo srečno skozi, imam potem dva člana PK novinca brez vsake kontinuitete PK in poznanih zvez. To je ogromen udarec za našo partijo. Poslati bomo morali še kadre na Gorenjsko, konkretno bi jaz predlagal:

1. Da ostane mladi Silvo (Viktor Stopar, opomba J. V.), ki je šel po mladinski liniji na Gorenjsko, tam in da ga dajo v PK in naj dela po partijski in mladinski liniji . . .

2. Namesto padlega Pibernika bi pa poslali kot pomočnika na teren Martinova, on je lansko leto na Dolenjskem dobro organiziral OF in zaščito . . .«

Iz pisma tovariša Franca Leskoška je razvidno, da je CK KPS nameraval poslati Albina Pibernika na vodilni politični položaj na Gorenjsko, žal pa je smrt prehitela Albina, ki je komaj čakal, da se pojavi na dobro znanem terenu na Gorenjskem.

Smrt Albina Pibernika

Nekdanji borec Tomšičeve brigade Ivan Kambič se Pibernikove smrti takole spominja:[6]

»V Ravnah na Blokah je Tomšičeva brigada opravila prehranjevalno akcijo v hišah, katerih moški člani so bili pri vaški straži (to je začetek oboroženih belogardističnih enot). Del naših enot je bil v akciji, del pa pri zavarovanju vasi. Albin je šel s skupino, ki je postavila zasedo severno od vasi. Po opravljeni nalogi smo se vračali na zborno mesto jugozahodno od vasi. Ko se je iz zasede vračala Albinova skupina, se je nenadoma srečala s skupino belogardistov in prišlo je do obojestranskega streljanja. Med tem spopadom, ki je trajal le kakšno minuto ali dve, je padel Albin Pibernik. Ker nisva bila v isti četi, mi ni znano, kje so ga pokopali; ali na kraju, kjer je padel, ali v bližnji okolici. Ko so vse skupine zavarovanja prišle na zborno mesto, smo močno otovorjeni nadaljevali pohod in brez pomembnejših dogodkov prišli na področje Molnika.

21. oktobra 1942 je brigada v nočnem napadu likvidirala belogardistično posadko na Bizoviku pri Ljubljani.

Albin Pibernik je padel nekaj dni pred napadom brigade na Bizovik, zato sodim, da je bilo to med 14. in 16. oktobrom 1942. leta«.

Tako je mladi Albin ostal brez staršev. Kambič se spominja, da je še nekaj mesecev ostal v brigadi in sodeloval v vseh bojih in »da je z neverjetno voljo prenašal trdo partizansko življenje«.

»Tistega jutra preden je oče padel«, mi je pripovedoval Albin Pibernik, »mi je izročil nek listič rekoč: Tu imaš seznam oseb h katerim pojdi, če se mi kaj zgodi. Vojna je in lahko padem.

Na seznamu je bila neka oseba z Jesenic, teta Angela Vovk iz Ljubljane in še dva ali trije naslovi njegovih znancev ali sorodnikov. Pomisli, to mi je oče izročil in dejal samo 12 ur pred svojo smrtjo; kot bi jo slutil.

Zvečer je četa, v kateri je bil oče, šla v prehranjevalno akcijo v mlin. Oče je bil z vodom v zavarovanju, drugi vod pa je v mlinu zbiral hrano. Nekaj časa sem bil z očetom v zasedi, nato pa mi reče, naj grem s še nekim mladim partizanom v mlin, da se nahraniva. Verjetno je opazil, da sem lačen. Tu moram omeniti to, kar je bilo mogoče za očeta usodno. Ves čas sem v koloni nosil sekiro na rami. Predno sva s tistim partizanom na očetov nasvet šla v mlin, sem sekiro zapičil v neko smreko.

V mlinu sva jedla krompir v oblicah, ko so odjeknili streli. Očetova zaseda se je spopadla z belogardisti. Umikal sem se z vodom, ki je bil v mlinu, takoj po strelih pa se je umaknil tudi vod, v katerem je bil oče. Spotoma se oče spomni, da sem pred odhodom v mlin zapičil sekiro v smreko. Korajžen kot je bil, se je sam vrnil po tisto sekiro misleč, da tam ni več sovražnika. Odjeknila sta še dva strela in tedaj še nihče ni vedel, da sta prekinila nit življenja mojemu očetu. Ko pa ga le ni bilo nazaj, smo vsi slutili najhujše. Borci so iskali truplo, a ga niso mogli dobiti. Jaz sem večkrat po vojni skušal od domačinov zvedeti, če kaj vedo o kakem grobu padlega partizana iz leta 1942. Nihče ničesar ne ve ali pa nočejo vedeti. Tako nikoli nisem zvedel za njegov grob«.

Dva ali tri mesece po smrti Albina Pibernika so partizani preko terenskih organizacij OF poslali njegovega 12-letnega sina Albina v Ljubljano k njegovi sestri, oziroma teti Albina mlajšega. Nekega dne je k Angeli Vovk na Mestni trg v Ljubljani prišel italijanski vojak in ji povedal, da jo njen sin čaka na mejnem bloku.

»Nimam sina«, je rekla Angela, ker je menila, da je to policijska provokacija (pri Angeli Vovk je v letih okupacije 1941/42 ilegalno živel pisatelj Tone Čufar). Italijan je uporno trdil, da je njen sin res na mejnem bloku (Ljubljana je bila tedaj že ograjena z žičnimi ovirami in bunkerji ter se je v mesto lahko prišlo samo skozi te bloke).

Angela se je odpravila pogledat, kaj se skriva za to vestjo. In začudeno je pogledala otroka, sina brata Albina, ki je od tistega dne naprej vse do svobode živel pri njej v Ljubljani. Rada ga je poslušala, ko ji je pripovedoval o bojih v Srbiji, ustanovitvi prve proletarske brigade,

igmanskem maršu, o tovarišu Titu in drugih junakih. Občasno je beseda nanesla in oživela fantkove spomine na mamino in očetovo smrt, tedaj pa je bilo v sobi žalostno, še bolj tiho kot po navadi, le solze, ki so se vsem lesketale ob bledi svetlobi, so izpovedovale njih občutja.

Ne Italijani, ne Nemci in ne domobranci nikoli niso zvedeli, da je bil ta fantek več kot leto dni partizan in kdo so bili njegovi starši. Vsi so mislili, da je res Angelin sin.

Po vojni je Albin obiskoval vojno letalsko akademijo in postal pilot vojnega letalstva. Nekaj let kasneje so ga na njegovo prošnjo odpustili iz Jugoslovanske ljudske armade. Zdaj živi v Ljubljani in je pilot pri Inex Adria aviopromet. Kot pilot je bil z letalom na vseh kontinentih sveta. Bil je na letališčih vseh evropskih držav.

Zanimivo je, kako se je ohranila Pibernikova družinska kolekcija slik in nekaj perila. Osem let po vojni je Albin nepričakovano dobil od izvršnega sveta pokrajine Vojvodine pismo, v katerem ga Desanka Jovanovič obvešča:

»Že osem let Vas iščem po vsej Jugoslaviji. Dolgo nisem vedela, če ste preživeli vojno. Vaši starši so pred odhodom v partizane pri nas shranili dva kovčka perila in slik«.

Albin je bil sporočila zelo vesel. Bil je namreč trdno prepričan, da ne bo imel nobenega spomina na mamo in očeta. Ko sva se pogovarjala, mi je razkazoval slike staršev, razna pisma in spominčke, ki so mu tako dragi. Med to zapuščino sem opazil tudi sliko vojaka, na kateri je na hrbtni strani pisalo: Zemun 1940, Vidic. Z Albinom sva takoj sklepala, da je dotični Vidic služil vojake v Zemunu in da mu je sliko dal v spomin. Zagotovo sta se poznala že od prej, ko so bili Pibernikovi še na Jesenicah. Radovednost me je gnala naprej in sem nekega dne zaprosil urednika časopisa TV-15, da objavi to sliko z obrazložitvijo, kdo sta bila Julka in Albin Pibernik. Nekaj dni po objavi je v uredništvo že prispelo pismo, v katerem bralec sporoča, da je na sliki Anton Vidic, po domače Čačkov Tone iz Spodnje Dobrave pri Kropi. Pravi, da je Tone služil vojaški rok pri konjenici v Zemunu, kjer je bil nastanjen eden od osmih konjeniških polkov stare Jugoslavije. V nadaljnjem raziskovanju sem odkril, da je bil Anton Vidic predvojni komunist, učenec učitelja in narodnega heroja Staneta Žagarja, ki ga je verjetno sprejel v partijo. Na tej liniji Pibernik—Stane Žagar se je nekje Čačkov Tone spoznal tudi s Pibernikom.

Tone Vidic je kot komunist šel v partizane 1941. leta in je sodeloval v dražgoški bitki. Padel je skupaj s svojim učiteljem Stanetom Žagarjem 27. marca 1942. leta nad Crngrobom nad Žabnico.

Primer je zanimiv zato, ker kaže, kako so komunisti še naprej med seboj vzdrževali zveze, čeprav so bili daleč od doma bodisi pri vojakih ali v izgnanstvu.

Številne priče je pobrala vojna, mnogi so umrli po vojni. Kljub temu upam, da sem v pričujočem zapisu osvetlil lik dveh jeseniških revolucionarjev.

V Foči, kjer je pokopana Julka, stoji danes nova bolnišnica. Na Jesenicah se po Julki imenuje vzgojno varstveni zavod, na Javorniku pa imamo Delavski dom Julke in Albina Pibernika. Njuni imeni sta vklesani tudi v spomenik padlim borcem v Šmarci, Albinovem rojstnem kraju.

VIRI:

1. Spomini Janeza Mlakarja, arhiv tehn. muzeja Železarne, fasc. 1/8
2. Železar 1955, št. 11 in 12, str. 243
3. Kako je Julka potovala v Moskvo je zapisano po spominih njenega sina Albina in zapisanih spominih Janeza Mlakarja
4. A. Milič: 22.000 km od Kragujevca do Kragujevca, zavod Borec, 1965
5. Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 2, str. 82, IZDG, 1964
6. Železar, št. 39/72

Miha Klinar

GROB MED BREZAMI

(Silvi Lederer)

Med brezami
so grob
ti izkopali
in vanj
te položili...
Tako so rekli mi,
ko smo vrnili
s koroških hribov se
in počivali
v gorenjski vasi.
Ni solza lic
mi bledih orosila,
v srcu pa
bilo mi je,
kot da izkopali
so zate grob mi v njem
in ga postlali
z zelenim mahom,
da moja bi bolest
te ne težila.

(Gorjuše, 24. decembra 1944)

Janez Ambrožič:

SREDI SNEGA IN IZDAJE

Štirinajsti december 1943. Zima na Pokljuki. Mrak je že legel na zemljo, ko se je kolona kakih sto mož pomikala s Koprivnika v dolino. Ta kolona je bila naš tretji bataljon Prešernove brigade, ki je odhajal na akcijo v Češnjico v zgornji Bohinjski dolini. Morali smo oskrbeti bataljon s hrano in mobilizirati mlade kmečke fante. Da bi akcija potekala nemoteno, je postavil štab okoli Češnjice več zased. V eno teh zased sem bil dodeljen tudi jaz, ki še nisem bil dolgo partizan. Naša zaseda je bila na zahodni strani Češnjice, oddaljena pičel streljaj od nemške žandarmerijske postaje v Srednji vasi. Akcija je potekala v redu, trajala pa je precej dolgo, tako da smo bili že pošteno premraženi.

Danilo se je že, ko so nas poklicali. V Češnjici smo vsi, razen mitraljezca, dobili polne nahrbtnike. Drugi so nas že čakali na dogovorjenem kraju izven vasi. Odšli smo. Otovorjena kolona je le počasi stopala v hrib. Slišati je bilo le globoko sopenje ljudi in mukajoče živine ter pritajene kletvice tistih, ki so jo priganjali. Nismo še prišli do vrha, ko nas je prijetno obsijalo sonce. Lep dan se nam je obetal. Nad bohinjsko kotlino se je kot razburkano morje valila gosta jutranja megla. Zato se nismo bali, da bi nas iz doline kdo opazil. Šele okoli devetih dopoldne smo izčrpani prispeli do hotela »Lovec« na Goreljku, blizu Šport-hotela. Spričo utrujenosti nismo dosti občudovali tega lepega majhnega planinskega hotela, ker je bila želja slehernega le počitek. Vsebino nahrbtnikov smo zato hitro oddali ekonomu, vzeli vsak svojo bisago in se kljub utrujenosti zadovoljno uredili po sobah, ki so bile že toplo zakurjene. Za to so poskrbeli tisti, ki niso mogli z nami v dolino.

Le-ti so ponoči pod vodstvom komisarja Stojana pripeljali našo opremo s Koprivnika, kjer smo se ustavili ob prihodu z Jelovice. Kuhar je takoj začel pripravljati zajtrk, mi pa smo se medtem nastanili v hotelu. Lep sončen dan je bil in bilo je toplo kakor v marcu, ne pa v decembru. Od zasnežene strehe in smrek je začelo celo kapljati. Poldne je bilo, ko nam je kuhar napolnil porcije do roba, kajti prehranjevalna akcija je bila bogata. Posedli smo na hlode pred hotelom, jedli, mežikali v sonce in kramljali.

»Še vselej, kadar sem se med obedom grel na soncu,« je s polnimi usti govoril poleg mene sedeči partizan Koblar, »sem moral bežati, da sem le s težavo odnesel pete.« Njegovih besed ni nihče jemal resno.

Smejali smo se mu zadovoljni, ker smo se tako dobro založili, a tudi sonce je prispevalo k dobri volji. Bili smo daleč od vasi in šele prvi dan na tem kraju. Kdo bi mogel že zvedeti, kje smo? Bili smo brez skrbi.

Po kosilu so nam vsem, ki smo bili ponoči v akciji, dovolili počitek. Bataljon se je kmalu nastanil po prijetno zakurjenih sobah. Fantje so polegli po slami, ki je bila že razgrnjena po tleh. Tako kakor drugi, sem bil tudi jaz utrujen, toda pri tako lepem sončnem dnevu mi kljub temu ni bilo do spanja. Nisem legel. Ven me je vlekla lepa zimska pokrajina, ki se je nedotaknjena lesketala v soncu, da je oči kar ščegetalo. Samo stražar, ki je stal kakih sto metrov od hotela, kuhar, bolničarka in jaz smo ostali pokonci. Štab bataljona ni bil nastanjen v hotelu, temveč na drugi strani hriba v majhni gozdni vili. Poleg spečih borcev so bili razmetani po sobah številni premočeni čevlji in razcefrana vrečevina, ki se je sušila okoli peči. Vse to je po prostorih širilo neprijeten smrad. Nogavic ni bilo videti. Nadomestovale so jih le raztrgane, brezoblične cape, ki so visele na vrvicah, med stenami. Na svojo roko sem se namenil v okolico. Pridružila se mi je tudi bolničarka Jelka. Čeprav še mlad in neizkušen sem vendar že vedel, da je partizan že na pol varen, če pozna svet okrog sebe. Med živahnim pomenkom sva z bolničarko s kopastega griča ogledovala in občudovala pokljuško okolico, posebno pa Triglav, ki je bil tako blizu, da bi človek kar stopil nanj. Bil je popolnoma čist, brez oblačka nad seboj in obsijan od sonca. Potem sva se vrnila v hotel. Jelka je pazila, da je v pečeh po sobah neprestano gorelo. Pomenkovala sva se že nekaj časa in pripovedovala mi je, kako se je nedavno, ko še nisem bil v brigadi, rešila na Prtovču, ko so jih napadli Nemci in nato zažgali vas. Spričo utrujenosti in obilnega obeda sem bil vedno bolj žejen. Odšel sem v klet, kjer je bila kuhinja in vodovod še ni bil zamrznil.

Nisem še stopil v kuhinjo, ko je zagrmel zunaj strel. Za hip sem se ustavil in pomislil: »Nekdo strelja na divjad, nič drugega ne more biti.« Bili smo dovolj daleč od naselij, zato nevarnosti, da bi strel slišali v dolini, ni bilo. V kuhinji, kjer sem se hotel odžejati, sem naletel na kuharja, ki je zbegano tekal sem in tja in pospravljal. »Mudi se mu pa, mudi,« sem si mislil nič hudega sluteč. A komaj sem usta nastavil na pipo, da bi pil, so zaregljali rafali in skoz okno se je usula v kuhinjo toča krogel. Odbijale so se od betonskih stopnic in od zidu, da je neprijetno zvenelo po njej. Ne da bi se napil, sem se vrgel na tla ter se takoj nato po trebuhu splazil do stopnic in stekel v prvo nadstropje v sobo, kjer sem imel nahrbtnik in puško. Tovariši zgoraj so zbegani iskali čevlje, grabili po cunjah in se obuvali. Vsak je v naglici pograbil, kar mu je pač prišlo pod roke. Streli iz neposredne bližine hotela so napravili veliko zmedo, kajti v prvem hipu nihče ni vedel, kaj se je zgodilo. Preden smo legli k počitku, so nas komandirji opozorili, da moramo biti v strogi pripravljenosti, torej, da se nihče ne sme sezuti ali celo sleči, ker še ni znano, kakšna je okolica. A tega opozorila skoraj nihče ni upošteval. Le malo kdo je imel še dobre škornje ali čevlje. Zjutraj je bilo še veliko takih borcev, ki so imeli noge zavite samo v vrečevino. Zato je vsakdo in seveda tudi jaz poleg sebe hotel rešiti še tistih nekaj malenkosti, kar smo jih v partizanih nosili s seboj. Nahrbtnik sem imel na balkonu, da so tovariši, ki so

polegli po sobah, imeli več prostora. Soba je bila majhna, široka komaj toliko, da se je človek lahko pošteno stegnil. Hotel sem torej po nahrbtnik. Previdno sem odprl vrata na balkon in se sunkovito umaknil za zid. Nemci so bili samo še nekaj metrov od hotela. Opazili so me... Trenutek nato so od podbojev že frčale treske. Ne kaže tvegati, sem pomislil. Zaradi nahrbtnika, pa čeprav ga bom težko pogrešal, se ne splača tvegati življenja. Če ostanem živ, bom že še dobil kje drugega. Zgrabil sem kar prvo puško, ki mi je prišla pod roke, in jo ucvrl po stopnicah. Nekaj tovarišev in tovarišic se je stiskalo za vrati. Nihče si ni upal ven.

»Obkoljeni smo,« je dejal nekdo. Premišljati o tem nismo utegnili.

»V bajti te čaka smrt, fant — čimprej ven!« mi je blisnilo skozi možgane.

Drveč proti izhodu, sem opazil začudene obraze za vrati čakajočih tovarišev. Poleg tega smo bili v hotelu sami, brez vodstva. Komisar Stojan je kake pol ure prej sklical sestanek vseh voditeljev, od desetarja navzgor. Govorili so o poteku akcije. Komanda bataljona pa je bila, kot rečeno, nastanjena v vili onstran hriba blizu že požganega Šport-

Lovčev hotel na Pokljuki

hotela. Planil sem skozi vrata in mimogrede presodil položaj. Slabo je kazalo. Le ozka, zasnežena gaz v hrib je bila še prosta. Okoli hotela ni bilo gozda, da bi me varoval. Zato je bil moj poskus, da bi se prebil čez trato pred hotelom, brezupen. Hkrati pa sem sprevidel, da so možnosti za rešitev, če ostanem v hotelu, še manjše. Tako mi ni preostalo drugega, kakor da nadaljujem, kar sem bil začel. Da bi se rešil, bi moral teči kakih petdeset metrov po planem v hrib, kamor je držala gaz in šele na drugi strani hriba bi bil varen. Da bom na teh petdesetih metrih sijajna tarča, sem vedel vnaprej, toda drugega izhoda ni bilo.

Moj izpad je tiste Nemce, ki so me bili opazili in obkolili hotel že od treh strani, tako presenetil, da prvi trenutek niso niti streljali za menoj. Podzavestno sem se pognal v hrib in v dolgih skokih skušal čimprej doseči drugo stran. Toda to ni trajalo dolgo. Po nekaj skokih se je za menoj usula toča krogel. Čutil sem, da poleg brzostrelk pojejo tudi hitri šarci. Vrgel sem se v sneg, da se je kar zaprašilo. Zato so Nemci najbrž mislili, da sem zadet. Ko so okoli mene nehale žvižgati krogle, sem se z vso silo pognal naprej. Toda že po nekaj skokih sem bil spet sredi svinčenega dežja. Spet sem se vrgel v sneg. To pot obsipavanje s kroglami ni tako kmalu prenehalo. Negibno sem ležal v snegu in imel sem občutek, da sem premikajoča se tarča na strelskem tekmovanju. V tem trenutku mi je steklo pred očmi kot v filmu vse moje kratko življenje, dokler mi misli niso obstale doma. Prepričan sem bil, da domačih ne bom nikoli več videl. Te misli so me za nekaj sekund ohromile tako, da sem brez moči in volje obležal v snegu. Toda volja do življenja, nagon po samoobrambi je v človeku močnejši od obupa. In to je zmagalo tudi v meni. Kot panter sem planil na noge in pretekel še konec poti do vrha. Pokalo je, žvižgalo okoli mene in sneg se je prašil, a zadeli me niso. Na vrhu sem se kakor pokošen prevalil na drugo stran in bil rešen ognjenega pekla. Kar verjeti nisem mogel, da sem še cel in živ, zato sem se nehote otipaval z drhtečimi rokami. A bil sem zares še cel ...

Nisem bil edini, ki se je tako prebijal. Za menoj je opotekajoč se prilezel še en mitraljezec. Toda ta ni imel sreče. Ko je tekel za menoj v hrib, mu je rafal prebil uho in prsi. Vsi drugi, ki so takrat poskušali srečo za nama, so obležali na hotelskem pragu. Od bataljona, ki je štel pri jutranjem zboru, ko smo se vrnili iz akcije, nad sto borcev, se nas je za hribom nad hotelom zbralo le štiriindvajset s tistimi vred, ki so bili v štabu. Komandantu Drenu so odpovedali živci, čeprav je bil znan kot odličen in drzen borec. Proslavil se je bil zlasti v boju za Turjak. Druga četa, bilo je le še šest borcev, kuhar in dve bolničarki, je zasedla položaj na vrhu hriba z nalogo, da ščiti glavna hotelska vrata kot izhod. Prva četa in štab, vsega skupaj nas je bilo dvanajst, naj bi prišla Nemcem za hrbet in jih tako prisilila k umiku.

»Tovariši, brez panike,« nas je hrabril komisar Stojan, češ da Nemcev ne more biti veliko in da je bržčas zadela na nas le večja patrulja.

»Lahko jih bomo ugnali in tekli bodo, da bo veselje. Če bi bila to hajka, bi nas iz doline obvestili. Na izdajo ni misliti, saj smo šele nekaj ur tu,« nas je vzpodbujal komisar.

Ko je končal svoj kratki nagovor, nam je vsem odleglo. Kar je bilo starejših in izkušenih borcev, so se veselili boja. Nekdo poleg mene je dejal: »Nič ni lepšega, kakor gledati, kako ti predrzni Frici bežijo. Če se enkrat vzdignejo, so tudi v begu neprekosljivi«.

Za hribom so se vse bolj srdito oglašali mitraljezi. Zdaj so tudi starejši borci zaskrbljeno vlekli na ušesa in presojali strojnične rafale. Že po sluhu so vedeli, kdaj streljajo naši iz hotela, kdaj Nemci. »Preveč šarcev naenkrat se oglaša, da bi bila to le majhna patrulja,« je dejal tovariš, ki je stopal pred mano. Oprezno smo se splazili Nemcem za hrbet in vžgali po njih tako, da smo temeljito razredčili njihove vrste. Po trenutni tišini je zaregljalo za našimi hrbti in že je bil v levi bok ranjen namestnik komandanta bataljona; namestniku komandirja prve čete pa je krogla prebila desno ramo. Takoj smo uvideli, da so tisti Nemci, ki so vžgali po nas za hrbtom, mislili obkoliti naše položaje na hribu. Tako smo se znašli v križnem ognju in morali smo se umakniti, kar pa ni bilo tako lahko. Ranjena tovariša smo vlekli po snegu za seboj kljub temu, da so nam bili Nemci ves čas tik za petami. Bili smo neenak boj. Še neprespani in utrujeni od akcije smo se le s težavo umikali. Naš umik pa je bil otežkočen zato, ker smo na smrekovih vejah vlekli za seboj ranjene tovariše. Tudi sneg je bil naš sovražnik. Le na nekaterih krajih je bil že toliko zmrznil, da se nam ni udiral. Drugače pa smo se na vsakem drugem koraku pogrezali do pasu. Nemci so bili na smučeh, zato so nas z lahkoto sledili in podili s hriba na hrib. Šele pozno popoldne, ko smo se združili z drugo četo, so nas nehali zasledovati. Med preganjanjem nismo imeli nobene izgube. Skrbelo pa nas je, kako bo v hotelu.

Fantje v njem so se medtem dobro držali. Usidrali so se pri oknih in vratih ter Nemce z ročnimi bombami prisilili, da so se umaknili od hotela vsaj na streljaj. Na izhod in juriš ni bilo misliti, kajti Nemci so bili v veliki premoči. S svojimi telesi in orožjem so sklenili okoli hotela neprehoden zid.

Le dva tovariša, sedemnajstletni mitraljezec Janez, doma iz Notranjske, neki fant, ki ga nisem poznal, in tovarišica Slavka, doma s Kopivnika, so se rešili iz hotela, pogorelega že skoraj do tal. Janez in Slavka sta mi kasneje pripovedovala:

»Po prvem vznemirljivem rafalu, ki je pretrgal naš počitek, ko smo vsi betežni in utrujeni ležali vsevprek po sobah, je oživelo kot v mravljišču. Nihče si ni bil na jasnem, od kod in komu so namenjeni streli. Rafali nemških strojnic, žvenket razbitega okenskega stekla in žvižganje krogel po sobah, so prvo razburjenje spremenili v živčno iskanje razne opreme. Marsikdo je ostal brez čevljev, drugi je imel dva leva ali desna. Glas s hodnika, da smo obkoljeni, je na nas vse deloval kot mrzla prha. V naši sobi, bila je v visokem pritličju, ki je svoj čas služila za jedilnico, je bila nastanjena prva četa. Imeli smo dve lahki italijanski strojnici. Z obema so se po prvi osuplosti borci zabarikadirali pri oknih, od koder je bil razgled po jugozahodnem delu Goreljka. Vžgali so po Nemcih, ki so v bojni vnemi nedaleč od hotela kar stoje streljali v naša okna. Po tem, kako padajo Nemci, so takoj ugotovili, od kod jim preti nevarnost. Čez

nekaj trenutkov sta bila oba mitraljezca ranjena. Janez je bil le obstreljen, drugi pa je bil ranjen v glavo in po nekaj minutah, ko smo ga za silo že obvezali, je izdihnil. Nekaj časa si nihče ni upal pogledati ven. Da se Nemci ne bi preveč približali hotelu, smo skozi okna metali ročne bombe. Zaloga bomb pa je kaj kmalu pošla in spet smo bili prisiljeni zasesti položaje pri oknih. Čas se nam je vlekel v neskončnost. Potihoma smo se tolažili, da bo pač kmalu legel mrak in tedaj se bomo že kako prebili. Računali smo na podporo tovarišev, ki se jim je proboj posrečil takoj v začetku. Pri oknu ni nihče dolgo vzdržal. Na tisoče krogel, ki so nam jih Nemci pošiljali skozi okna, je med borci neusmiljeno kosilo. Eksplozije dumdum krogel nad našimi glavami so še bolj večale napetost. Hudo ranjenih in mrtvih je bilo čedalje več. Kaj storiti? Tudi borci iz zgornjih prostorov so prišli v našo sobo. Ker nam je kmalu zmanjkalo obvez in vsega sanitetnega materiala, smo ranjene tovariše obvezovali pač z vsem, kar nam je prišlo pod roke.«

Dobro uro hoda od Goreljka, na Konjski planini nad Podjeljem, se je mudila tedaj četa partizanov, ki je imela nalogo, da prepleza Karavanke in se priključi Koroškemu odredu. Z nami so bili skupaj v nočni akciji. Vsi so bili odlično oboroženi. Imeli so same mavzerice, brzostrelke in češke zbrojevke. Prepričani smo bili, da nam bodo prihiteli na pomoč. Položaj bi se na mah spremenil. Toda nihče od naših ni poznal poti do njih. Čakali smo in bili prepričani, da nam pridejo na pomoč. Saj bi morali slišati detonacije granat, rezke strele mitraljezov in pušk. Naše pričakovanje pa se ni izpolnilo, pomoči ni bilo od nikoder. Niso nas slišali, niti vedeli, kaj se godi v bližini. Položaj vrh hriba, ki ga je držala druga četa in ki smo ga pod noč zasedli tudi mi iz prve čete, je bil odličen. Hrib nad hotelom takrat še ni bil tako zaraščen, kakor je zdaj. Meter ali dva visoke smrečice so bile takrat večinoma pod snegom. Čestokrat smo bili prisiljeni menjavati položaje, a smrečice so nam nudile le skrivališče, niso nas pa varovale pred kroglami. Čas, ki se ni premaknil nikamor, je bil proti nam. Tudi naš položaj na hribu je bil čedalje slabši. Nemci so nas obsipavali s kroglami z dveh strani. Le z dobro merjenimi streli smo jih prisilili, da še niso jurišali na nas.

Z upanjem smo opazovali krvavordeč zaton, ki se je začel zrcaliti na vršacih Julijskih Alp. Noč je naš zaveznik in če fantje vzdržijo do noči, bomo rešeni, smo upali. Nemci, ki so nas zasledovali vse popoldne, so zapustili položaje in se vrnili k tistim, ki so držali v šahu naš hotel. Njihov umik je vsaj nam vlil novega upanja.

»Morda pa se z nočjo umaknejo,« je bolj sebi kot meni dejal komisar Stojan, ki je ležal v snegu na moji desnici. Lakota in utrujenost sta se umaknili, nestrpno smo pričakovali noči in budno pazili na vsak premik Nemcev. Dražeč mir so motili le posamezni streli. Z naboji smo morali skrajno varčevati. Vsaka krogla je morala zadeti v živo. Tedaj pa nam je zastal dih: tih, slab, nekam pritajen pok in nato vršanje po zraku. Na strehi hotela, ki je bila iz lesenih skodel, se je zasvetilo. Z rezkim pokom je odneslo v zrak nekaj desk in jih raztrgalo v trske... Bilo mi je, kot da je mina padla vame. Nemci so uporabili minomet. In zdaj so mine druga za drugo deževale na hotel. Bilo je jasno, da so tovariši izgubljeni.

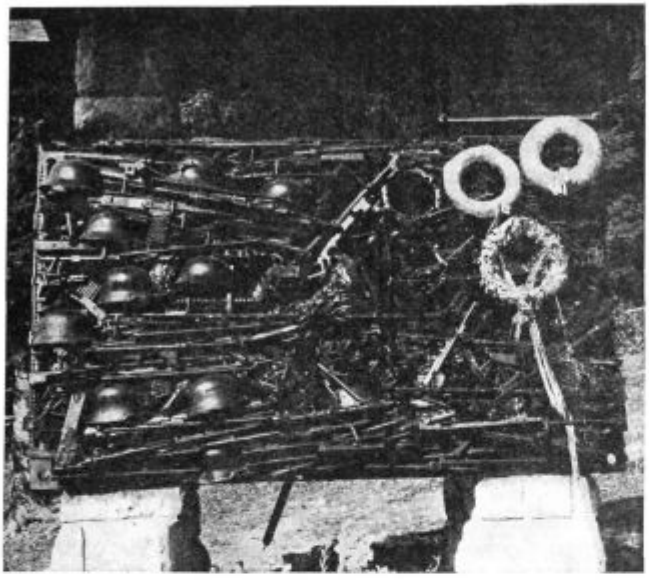
Z mrakom se je borcem v hotelu upanje na rešitev nekako okrepilo. Nastalo je le vprašanje, kako iz tega ognja spraviti ranjene tovariše, ki jih je bilo čedalje več. To premišljanje je pretrgala silna detonacija vrh strehe. Prvi je sledila druga in kmalu ni bilo več moč razlikovati posameznih eksplozij. Mine so kar deževale po hotelski strehi. Živčna napetost je dosegla višek. Manj ranjeni tovariši so začeli skakati skozi okna. Šarci so neusmiljeno žgali po njih. Vsak, kdor je tvegal skok skozi okno, je bil odlična tarča številnim Nemcem. Hotel, ki je zaradi neprestanega bombardiranja z minometi kaj kmalu postal goreča bakla, je razsvetljeval okolico kot žaromet in s tem zmanjševal možnost rešitve. Goreča, padajoča bruna, ki so se rušila s slemena, so obkoljence dramila iz odrevenelosti. Nekaj tovarišev je po trebuhih zvleklo v klet tri hudo ranjene. Ko so se vračali iz kleti še po druge, se je pred njimi sesul strop na hodniku, tako da jim je goreče tramovje, ki je neprestano padalo na tla, zaprlo pot do ranjenih tovarišev v sobi. Dušljiv dim in uničujoči plameni so segali že do kleti. Prisilili so to skupino, da je vlomila vrata v kleti. Toda — prepozno: že so bila zabarikadirana z gorečimi tramovi in z ostanki podirajočega se hotela. Tvegati nismo imeli več kaj. Ostala jim je le še izbira, kako umreti. Ostati v hotelu in čakati na počasno smrt v plamenih, ali pa si privoščiti hitrejši način. Ob izpadu podleči strelom iz nemških zased, ki so prežale okoli hotela. Izbrali so si hitrejšo smrt. Zato so pod zaščito dima, ki se je valil iz gorečega hotela, reševali tudi ranjene tovariše. Bili so že nekaj metrov od podirajočega se poslopja, ko se je dim, ki jih je varoval, nenadoma sprevrgel. Poskusili so bežati, toda nemški rafali so kaj kmalu opravili svoje. Bolničarko Slavko je med begom zadela dumdum krogla v stegno desne noge in krogla ji je odtrgala precejšen kos mesa, mitraljezec Janez pa je dobil rafal v peto leve noge. Drugi so negibno obležali na trdem snegu.

Slavka se je potem s poslednjimi močmi po trebuhu zavlekla za rob nad hotelom. Brez moči je obležala pod smreko na drugi strani in se onesvestila. Koliko časa je ležala tako, ne ve. Spominja se le, da jo je zdramila kolona Nemcev, ki je prihajala z desnega pobočja hriba, kjer je nekoč stala majhna lesena kapelica. Eden izmed mimoidočih Nemcev jo je celo brcnil v krvavečo nogo, rekoč: »Sie ist schon kaput!« (Je že mrtva!).

Pozno v noč je Slavka zaslišala klice na pomoč. Oglasila se je in povedala, da je tudi ona nevarno ranjena in spričo izgube krvi tako oslabela, da ne more nikamor. Tovariš, ki mu ni vedela imena, se je priplazil do nje in skupaj sta se obvezala. Slavka si je ranjeno nogo zavila v volneno jopico, da je tako preprečila prehudo krvavitev. Tovariš, ki je bil ranjen v bok in prsi, pa si je rane obvezal kar s srajco. Le z veliko težavo sta potem skupaj zlezla po deski v bližnji senik in se zarila v seno. V neprestanem strahu, da ju bodo odkrili, in v neznosnih bolečinah sta preživela dve zimski noči in en dan v senu, od koder sta šele naslednji dan zlezla do Koprivnika, kjer sta dobila pomoč.

Mi smo se vrnili. Naslednje dni smo pokopali padle in zbrali kosti tistih, ki niso popolnoma zgoreli. Samo 17 nas je s trpkostjo na obrazih

in v srcih greblo v zmrznjeno zemljo in trdno smo sklenili, da se bomo sovražniku maščevali.

Tone Svetina: Spomenik mrtvemu bataljonu

Nemci so svoje padle in ranjene odvlekli s seboj, zato zanesljivih podatkov o njihovih izgubah nismo dobili. Dobili pa smo podatke, da je Nemce po skrivnih poteh pripeljal do hotela mlad fant, domačin, preoblečen v nemško uniformo. Po požigu hotela je z Nemci vred streljal tovariše, ki so ranjeni obležali na bojišču. Prejšnjo noč pa je z drugimi vaščani pomagal voziti do hotela našo opremo. Zvedeli smo tudi, da se je družina, iz katere je bil ta ničvrednež, že dolgo preživljala z izdajanjem. Toda — kmalu jih je zadela roka pravice, ki pa ni mogla oživiti 83 žrtev, padlih v hotelu in ob njem na Pokljuki.

Miha Klinar

NOVEMBRSKE ZVEZDE

Preživeli in živi
še času smo ure, ki
ura za uro
same zvone si k pogrebu.
O zvezde, o zvezde
ledeno brezčutne
na novembrskem nebu.

(Ziljska četa, 17. novembra 1944)

Dušan Pirjevec-Ahac

NARODNI HEROJ MATIJA VERDNIK-TOMAŽ

(napisano ob tridesetletnici Tomaževe smrti februarja 1974)

Trideset let je poteklo od smrti Matije Verdnika-Tomaža. Umrl je, ko še ni dopolnil osemindvajset let življenja.

Tridesetletnica smrti je neposredni povod za pričujoči zapis, ki pa ga hkrati navdihuje tudi stalni spomin na padlega tovariša. Vsi naši mrtvi so zmeraj z nami. S svojo smrtjo so vstopili v naše življenje.

Sedem let po smrti je bil Tomaž proglašen za narodnega heroja. Ob tem preprostem dejstvu se je treba spomniti, da je bil Tomaž gorenjski partizan od leta 1941; še več: že v svojem šestnajstem letu je postal na Jesenicah član SKOJ, leta 1940 je bil sekretar partijske celice v konstrukcijski delavnici jeseniške železarne in julija 1941 se je udeležil sestanka vodilnih partijskih aktivistov, ki so sprejeli sklep o oboroženi vstaji na Gorenjskem. V aprilu 1942 je bil komisar Cankarjevega bataljona in kasneje komisar Gorenjskega odreda — to je ostal skoraj eno celo leto, vse do februarja 1943.

Ti podatki povedo najprej, da pripada Tomaž po svojem predvojnem političnem delovanju in po svojem partizanstvu pravzaprav Jesenicam in Gorenjski, vendar pa je hkrati res še to, da živi v naši zavesti predvsem kot heroj Koroške, ki ji pripada tudi s svojo smrtjo. Vse to je splošno znano, a je kljub temu in zlasti zaradi svojevrstne koroške problematike vredno posebnega premisleka. V Tomaževi partizanski usodi so skriti posebni, daljnosežni in še danes zavezujoči pomeni.

Na prvi pogled ni nič bolj naravnega, kakor da je komisar gorenjskega Cankarjevega bataljona iskal zveze tudi s Koroško, saj je že vnaprej jasno, da se je slovenski narodnoosvobodilni boj nekako sam od sebe moral razširiti tudi na Koroško, ki je bila vse od prve svetovne vojne — prav tako kakor Primorska — posebna bolečina slovenske narodne zavesti in slovenskega narodnega čustva. Vendar je hkrati očitno še nekaj drugega: v tej nacionalni zavesti in v tem narodnem čustvu se je moralo z narodnoosvobodilnim bojem nekaj bistvenega spremeniti, sicer ne bi bilo razumljivo, kako da je organizator, voditelj in junak partizanskega antifašističnega boja na Koroškem postal ravno jeseniški kovinarski delavec.

Slovenski oboroženi odpor je bil seveda najprej obramba pred vseuničujočim navalom okupatorjev in kot tak edino zagotovilo za obstanek

Slovencev, vendar pa se je v njem zasnoval hkrati tudi nov način njihovega nacionalnega bivanja, kar med drugim pomeni, da je ta boj že od vsega začetka zbrisal tiste temeljne omejitve, ki je bil vanje slovenski narod po prvni svetovni vojni nasilno stisnjen in zaradi katerih slovenski človek ni mogel polno živeti tistega narodnega načela, kakršno se je pač izoblikovalo v Evropi. Biti narod ni namreč nič poljubnega. Ta način biti nosi v sebi stroga določila in zato so se morali Slovenci v svojem narodnoosvobodilnem boju najprej dvigniti na višino zgodovinskega sveta, ki so vanj pač postavljeni, morali so se dvigniti na ravnino Evrope in njenega nacionalnega načela. Šele z narodnoosvobodilnim bojem je slovenski človek vstopil v to, v kar ga je zgodovina čisto neposredno izzvala že pred sto leti s takoimenovano pomladjo narodov. Zato sta bili Primorska in Koroška temeljna zaveza slovenskega narodnoosvobodilnega boja.

Vendar se ta zaveza ni mogla uresničevati na stari, nacionalistični način in zato se razširjanje osvobodilnega boja ni moglo dogajati kot nekakšna »okupacija«, ki naj bi jo prej ali slej izvršile večje partizanske enote, saj vendar ni šlo zgolj za ozemeljsko vprašanje, marveč za dokončno samoustanovitev naroda iz lastnih moči. Nujno je bilo tedaj, da so na Primorsko in Koroško odhajale le manjše partizanske skupine ali pa celo le posamezni politični aktivisti, ki so imeli za nalogo, da zgradijo tam domačo, samoniklo politično organizacijo, ki naj omogoči nastanek prav tako samoniklih partizanskih čet. Spričo tega so se izkazale za neplodne vse nekdanje meščanske nacionalistične kombinacije in sanjarije, nesmiselno je postalo sleherno vnaprejšnje izračunavanje bodočih meja, kajti narod je moral v trenutku smrtne ogroženosti najprej samemu sebi izpričati resnični obseg svoje zgodovinske moči, da bi si tako zagotovil svoje mesto ne na geografski karti, marveč v socialno zgodovinskem prostoru Evrope, a to ne kot večji ali manjši kos ozemlja marveč kot zgodovinski subjekt. Samouveljavljenja slovenskega naroda sredi grozot druge svetovne vojne ni obremenjevala nikakršna nacionalistična ozemeljska pohlepnost. Posebno znamenje te temeljne razsežnosti slovenskega narodnoosvobodilnega boja je dejstvo, da je prav slovenski kovinarski delavec z Jesenic postal koroške heroj in voditelj boja na Koroškem.

Danes je mogoče dovolj zanesljivo ugotoviti, kdaj je Tomaž kot partizanski voditelj in politični organizator prvikrat prestopil Karavanke. Nepodpisani članek v tretji številki »Vestnika Odbora koroških partizanov« za leto 1968 zagotavlja, da je že v prvi polovici leta 1942 »večkrat odhajal z manjšimi skupinami borcev Gregorčičevega bataljona z Gorenjske na Koroško, kjer je širil ideje NOB in organiziral odbore OF« predvsem v okolici St. Janža, Sveč in Bistrice v Rožu. Podobno pripoveduje zbornik »Gorenjska v borbi za svobodo«. Tu izvemo najprej, da je odšel Tomaž poleti leta 1942 »večkrat ... s partizanskimi patruljami na Koroško. Tam je govoril o ciljih oborožene vstaje proti fašizmu«. Bolj natančno je poročilo, ki ga je sestavil njegov kasnejši kurir in prijatelj, danes že pokojni Pavle, s pravim imenom Boris Praprotnik. Poročilo je objavljeno v istem zborniku in Pavle zagotavlja, da pripoveduje le to, kar

mu je bil Tomaž sam pripovedoval. Pavle pravi, da je Tomaž odšel s partizansko patruljo na Koroško v juniju 1942, ko je bil še komisar Cankarjevega bataljona. Na Koroškem se je oglasil pri svojih sorodnikih in pri nekaterih drugih znancih: »Povedal jim je, s kakšnim namenom prihaja. Prepričeval jih je, kako potrebno je, da tudi Korošci začnejo misliti na borbo proti fašizmu«. Pavle nadaljuje: »Ko si je ustvaril prve zveze, je tovarišem, ki jih je povezal, obrazložil program NOB in jim izročil nekaj partizanske literature. Nato se je vrnil na Gorenjsko. Z njimi je potem vzdrževal stalne stike preko znancev in svojcev z Jesenic in usmerjal njihovo delo«.

Nekaj je povsem gotovo: v juniju mesecu 1942 si je Tomaž na Koroškem ustvaril prva zanesljiva oporišča in od tega časa naprej poteka tudi njegovo načrtnejše in trajnejše delovanje v Rožu. To delovanje je bilo nekako posredno, potekalo je očitno preko tako imenovanih legalnih kurirjev in pisemskih zvez, kar pa ne pomeni, da je bil Tomaž v letu 1942 samo enkrat na Koroškem. Vendar o tem ni za zdaj nobenih podatkov. Zato pa je pomembno nekaj drugega. V tem času začne o Koroški razmišljati tudi pokrajinsko politično vodstvo za Gorenjsko. Tako je npr. v poročilu, ki ga je pisal sekretar Pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko, Lojze Kebe, slovenskemu Centralnemu komiteju dne 17. julija 1942, zapisano tudi tole: »Na koroški strani je skupina ljudi v gozdovih. Naši so poslali patrolo 3 ljudi... Tudi ruski ujetniki se oglašajo na Koroškem«. Čeprav vemo, da je Tomaž kasneje sodeloval pri osvobajanju ruskih ujetnikov, se najbrž Kebetovo poročilo verjetno ne nanaša nanj. Bolj zgovorno je to, kar je Kebe poročal Centralnemu komiteju dne 3. avgusta istega leta: »Po zvezah, ki jih imajo Jeseničani s Koroško smo zvedeli, da je tam precej močno gibanje proti vojni. Stranka izdaja brošure in letake«. Te »zveze, ki jih imajo Jeseničani«, so skoraj gotovo tiste zveze, ki o njih pripoveduje Pavle, zato je potrebno navesti vse, kar piše Kebe: »Pred štirimi dnevi so izselili na Koroškem nad 200 družin, aretirali večje število železničarjev in štiri celo obesili ob železnici. Prebivalstvo stavlja tudi tam vedno večji odpor. Predvsem na železnici je bilo v zadnjem času več sabotaž. Lomijo se akse, zaribajo se kolesa in parni stroji obležijo na progi. Sploh nam poznavalci razmer med železničarji trdijo, da je 80 % ljudi na železnici, ki so zavedni in dobri. Tudi kmetsko prebivalstvo ni slabo«.

Vse kaže, da je bil tudi Lojze Kebe posebej občutljiv za Koroško in da je na vse pobude, ki so od tam prihajale, reagiral zelo hitro in uspešno. O vsem tem priča tudi poročilo, ki ga je pisal Centralnemu komiteju dne 21. septembra 1942. Najprej sporoča, da sta odšla z Jesenic na Koroško dva tovariša, ki »bosta vzpostavila redne zveze in dala navodila za OF«. Nato govori o danes že pokojnem Stanetu Mrharju, ki je prav tako odšel na Koroško, in slednjič nekoliko obširneje poroča o koroških dezerterjih, o razpoloženju na Koroškem, o akciji Kranjčevega bataljona in Kokrškega odreda pa tudi o članih avstrijske komunistične partije.

Ohranjena Kebetova poročila prepričljivo razkrivajo naravnost izjemno odprtost slovenskega partizanstva za sleherni uporniški vzgib

Koroške, kar je za samo Koroško pomenilo, da je prav vsaka njena uporna kretnja takoj postala del širšega boja in s tem takoj pridobila tudi na svojem pomenu in moči, zlasti pa se ji je s tem odprla možnost, da se spremeni v resnično uporniško akcijo. To pa je le del resnice. Ob poročilih, ki jih je o dogajanjih na Koroškem pošiljalo gorenjsko politično vodstvo slovenskemu Centralnemu komiteju, se je namreč zgodilo to, da je vprašanje koroškega antifašističnega boja postalo splošno slovenska zadeva, s tem pa tudi stvar vsega jugoslovanskega partizanstva. O tem dovolj prepričljivo govori pismo, ki ga je dne 7. oktobra 1942 pisal Edvard Kardelj vrhovnemu komandantu Titu. To pismo je predvsem podrobno poročilo o poteku in posledicah znane roške ofenzive, a je v njem hkrati posebej poudarjeno tudi, da smo »končno uspeli formirati odrede na Primorskem in Koroškem iz domačinov!«. O Koroški sicer dostavlja, da še nima »točnih podatkov, za kakšno število tam gre«, a hkrati domneva, da so se tam »razvile neke četice iz samih domačinov«, pri tem dostavlja, da naši »sodelujejo tudi z avstrijsko Kompartijo, ki je precej razvila svojo dejavnost«, saj »tiska letake itd.«; nato govori o »naših železničarjih«, ki da se »v Avstriji odlično držijo«, tako da »naši uporabljajo njihovo pomoč«. V pismu je posebej rečeno, da uživajo naši partizani »vso pomoč tako slovenskih kot avstrijskih kmetov«, takoj zatem pa sledi poročilo o nasilju in zlasti o množičnem izseljevanju Slovencev, dokler slednjič ne spregovori o vprašanju sodelovanja s Komunistično partijo Avstrije.

Navedene podrobnosti iz Kardeljevega pisma so zanesljiv dokaz, da se je Kardelj opiral predvsem na poročila Gorenjskega Pokrajinskega komiteja. Iz tega preprostega dejstva pa nedvomno sledi, da je vstopala Koroška v zavest osvobodilnega boja jugoslovanskih narodov ne kot cilj nekakšnega vnaprej izračunanega prodora, marveč je vstopala vanjo takorekoč po lastni volji, po meri lastne uporne moči, se pravi po logiki splošne evropske antifašistične borbe. Zato je tudi posebna skrb, ki jo ohranjeni dokumenti izpričujejo do avstrijskih antifašistov, docela naravna in utemeljena.

Poročila, ki jih je uporabljal Edvard Kardelj, so iz julija, avgusta in septembra 1942, kar pomeni v tej zvezi, da se je prav v teh mesecih zgodila s Koroško neka bistvena notranja sprememba: izoblikovale so se njene lastne bojne sile in s tem se je odprlo vprašanje njihove nadaljnje rasti. Zato ni nič čudnega, če je odslej dalje slovenski CK od gorenjskega političnega vodstva vedno odločneje zahteval, naj stori vse za okrepitev politične in vojaške organizacije na Koroškem. V tem pogledu je najbolj določno Kardeljevo pismo Kebetu z dne 14. oktobra 1942. Kardelj piše: »Na vsak način bo treba takoj poslati kadre na Koroško. Mi trenutno nimamo nikogar, bomo pa vsekakor koga v najkrajšem času našli. Za ta čas pošljite vi kogarkoli na ta sektor, vsaj zato, da nam prinese podrobnejše poročilo o resničnem stanju tam gori. Uredite to čimprej, ker se mudi«.

Na to pismo Lojze Kebe ni mogel več odgovoriti, ker je bil 16. oktobra težko ranjen in je 20. oktobra umrl. Njegova smrt seveda ni mogla za dalj časa pretrgati tega, kar je bilo glede Koroške že zasnovano.

Komaj nekaj dni po njegovi smrti je eden tedanjih vodilnih političnih delavcev v jeseniškem okrožju, Karel Preželj, zapisal v svojem poročilu Borisu Kidriču tudi tole: »Glede Koroške praviš, da bi bil eden stalno tam, da bi bilo najboljše zame; vprašanje je, katerega človeka poslati tja ... Če imaš stike z Matijom, se o stvari pogovorita, pa določita sama človeka«. Istega dne je nastalo tudi poročilo, ki ga je novi štab I. grupe odredov poslal Edvardu Kardelju. Štab obljublja, da bo v najkrajšem času poslal poročila, ki naj bi jih o Koroški poslal pokojni sekretar Lojze Kebe. In slednjič je isti štab v pismu z dne 1. novembra 1942 pisal Centralnemu komiteju tudi tole: »Vaše direktive glede Koroške smo prav tako že skušali urediti. Toda nimamo za tja primernega človeka. Dober bi bil sodrug Moti, politkomisar v Gorenjskem odredu, vendar nimamo zanj primerne zamenjave«.

Zahteva Centralnega komiteja, naj gorenjska partijska organizacija vendarle že pošlje nekoga na Koroško, »ker se mudi«, je očitno le počasi in mukoma postajala resnica. Tudi v času navedenega pisma je bila še daleč od uresničenja: našli so sicer primernega človeka, vendar pa je bil za njih same nepogrešljiv. Kljub temu je to pismo vendar odločilno, kajti ta človek, se pravi sodrug Moti, Korošec, politkomisar, ni bil nihče drug kot Matija Verdnik.

O tem, kako so potekale stvari, preden je bil Tomaž razrešen svoje politkomisarske dolžnosti v Gorenjskem odredu, za zdaj ne vemo ničesar. Dejstvo je le, da je odšel na Koroško šele februarja 1943, se pravi šele, ko je preteklo več kot štiri mesece od prve določne zahteve Centralnega komiteja. Ob tem se ni mogoče znebiti vtisa, da so se te zahteve le s težavo uresničevale. To je najbrž v zvezi s tem, ker so dajale Koroški in njenemu boju tak položaj, ki je presegal obzorje enega samega pokrajinskega vodstva, saj je bil njihov cilj vendar osamosvojitev Koroške in postavitev samostojnega vodstva koroškega antifašističnega boja, kar je za gorenjsko vojaško in politično vodstvo med drugim pomenilo, da mora za ta boj »žrtvovati« nekaj svojih nepogrešljivih borcev in organizatorjev. Zato je možno reči, da Tomažev odhod v februarju 1943 ni bil samo naravno in nujno nadaljevanje njegovega dotedanjega delovanja onstran Karavank v okviru gorenjskega partizanstva, marveč je bil predvsem uresničenje odločitev in direktiv osrednjega slovenskega političnega vodstva Ob tem pa je treba pomisliti še na to, da niso bile te odločitve nič poljubnega, marveč so se opirale na dogajanje na samem Koroškem; nastale so v trenutku, ko se je Koroška sama začela odpirati osvobodilnemu boju, ko se je v njej sami že oblikovala in se že začela sproščati antifašistična moč. Kakor vemo, je pri tem odločilno sodeloval tudi Tomaž. Brez svojega dotedanjega delovanja na Koroškem, ne bi bil nikdar dokončno odšel preko Karavank; zato lahko rečemo, da je Tomaž samega sebe poslal na Koroško. Tako je, kakor da je res od vsega začetka hotel prav na Koroško. In ko se danes po tolikih letih trudim, da bi v spominu kar najjasneje ugledal njegov lik in njegovo osebnost, ko se skušam spomniti načina njegovega govora in stika z ljudmi, ko si kličem v spomin njegov način organiziranja in celotnega delovanja, se ne morem otresti vtisa, da je bil na Koroškem res drugače zasidran,

kakor pa mi, ki smo prišli od drugod. Hitreje se je znašel v vsakem položaju in zanesljiveje je ravnal. To je seveda docela naravno, saj je bil po starših vendar Korošec. Njegov oče Tomaž je bil spočetka delavec v tovarni v Bistrici v Rožu, a se je z družino že pred prvo svetovno vojno preselil na Jesenice. Pokojni Pavle pripoveduje, da so Verdnikove za časa stare Jugoslavije redno obiskovali njihovi znanci in sorodniki s Koroškega. Stiki s Koroško so morali biti prav posebej zanesljivi, sicer ne bi bilo razumljivo, kako da se je Tomaž v letu 1941 pred aretacijo umaknil ravno k svojim sorodnikom in znancem v Rož. Tudi ko je v juniju 1942 prvikrat šel s partizansko patrolo preko Karavank, se je, kakor pripoveduje pokojni Pavle, oglasil najprej pri svoji teti in bratrancih. In ko je v februarju naslednjega leta dokončno zapustil Gorenjsko, sta ga na Koroškem prva čakala dva njegova sorodnika.

Vse to so seveda neizpodbitna dejstva, ki pa nas vendarle ne smejo zapeljati v misel, da je bila temelj Tomaževega revolucionarnega delovanja na Koroškem zgolj in samo njegova krvna ali rodovna zveza z Rožem. Ob takšni misli bi namreč docela izginile druge in odločilnejše poteze njegove osebnosti. Zato je treba dati primerno veljavo tudi tistim podatkom, ki se kažejo zlasti v tistih stavkih Tomaževega življenjepisa, objavljenega v že omenjenem zborniku »Gorenjska v borbi za svobodo«, ki pripoveduje, da je bil njegov oče »razredno zaveden in borben. Mati Katarina je bila vsa s srcem na strani svojega moža v njegovih stremljenjih za pravice delavskega razreda. Takoj po prihodu na novo službeno mesto na Jesenicah je začel vneto delovati v delavskih organizacijah«. Verdnikova družina je bila torej že ob prihodu na Jesenice politično jasno in ostro izoblikovana, iz česar nedvoumno sledi, da je svojo politično usmerjenost prinesla ravno s Koroške, tako da jo na Koroško ni vezalo samo sorodstvo, marveč v isti meri tudi ta odločna politična usmerjenost. Ni čudno, če poroča Pavle o tistih dveh sorodnikih, ki sta pričakala Tomaža v februarju 1943, tudi tole: »Tomaž mi je pripovedoval, da sta bila oba člana avstrijske socialistične stranke«. Iz tega pa je že dovoljeno sklepati, da vsi ti obiski, ki so prihajali z onkraj Karavank, pa najsi so bili to znanci ali sorodniki, niso bili samo obiski kar tako, to najbrž niso bila zgolj poznanstva pa tudi ne čisto navadne sorodstvene vezi. To je tem bolj verjetno, ker so imele zveze med jesniškim in koroškim delavstvom dolgo tradicijo, ki se začenja pri samih začetkih delavskega gibanja in avstrijske socialne demokracije na tem področju. Gotovo ni pretirano, če rečem, da se je v desetletjih izoblikovala v teh krajih posebna delavska solidarnost, in najbrž še več: izoblikoval se je poseben način vedenja in življenja, neka posebna delavska kultura, samostojen delavski svet. Trdnost in zanesljivost tega sveta se kaže v dejstvu, da je Verdnikova družina tudi po letu 1921 pa še celo po Anschlussu ohranjala zveze preko avstrijske meje, in še posebej važno je to, kar poroča Pavle, ki pravi, da so bile te zveze »še bolj pogoste potem, ko so Nemci okupirali Gorenjsko in so se začele priprave za NOB«. Delavski razred očitno ni bil samo brezoblična množica nemočnih izkoriščancev, marveč tudi samostojna socialna skupnost z lastnim duhovnim življenjem in s posebnimi pravili in vrednotami.

Narodni heroj Matija Verdnik-Tomaž

Boris Praprotnik, kurir, ki je spremljal Tomaža prvič na poti na Koroško

Pernačeva domačija na Mačah, kjer se je Tomaž večkrat zadrževal

Der Volksgerichtshof fällte 13 Todesurteile

Kommunistisch-terroristische Elemente unschädlich gemacht — Schwere Zuchthausstrafen für die Helfershelfer

Der Erste Senat des Volksgerichtshofes tagte in dreitägiger öffentlicher Verhandlung unter dem Vorsitz seines Präsidenten Staatsanwaltes a. D. Dr. Freisler im Landgerichte Klagenfurt über die Anklage, die der Oberreichsanwalt gegen 37 Personen aus den Gemeinden Zell-Pfarre und Eisenkappel-Vellach erhoben hatte.

Kleine Kreise aus dem ehemaligen Abstimmungsgebiet Kärntens, die sich aus Deserteuren, Kommunisten und Verbrechern zusammensetzten, aus Oberkrain Zuzug bekamen, Banden bildeten, um das schaffende und kämpfende Volk zu terrorisieren, Höfe zu überfallen und zu plündern, deutsche und reichstreue Männer, ja selbst Frauen vielleicht zu morden und die Ruhe und Ordnung zu untergraben, hatten sich damit der Neuordnung Europas verräterisch entgegengestellt und sich zu Handlangern des Bolschewistischen Stalin und der Plutokraten Roosevelt und Churchill gemacht.

Der Volksgerichtshof verurteilte folgende Personen zum Tode:

Thomas Olip, Holzarbeiter aus Zell-Pfarre;
Jakob Orasche, Holzarbeiter aus Zell-Pfarre;
Johann Dopitsch, Bäckermeister aus Ferlach;
Franz Gregoritsch, Landwirt aus Zell-Pfarre;
Franz Pristovnik, landwirtschaftlicher Arbeiter aus Zell-Pfarre;
Florian Kelich, Holzarbeiter aus Zell-Pfarre;
Bartholomäus Orasche, Kaufmann aus Zell-Pfarre;
Johann Orasche, Postfacharbeiter aus Zell-Pfarre;
Ulrich Kelich, landwirtschaftlicher Arbeiter aus Zell-Schaida;
Franz Weinzierl, Landwirt aus Zauchen;
Georg Parterk, Bauer aus Lobnig;
Michael Schuppan, Kaufmann aus Ebriach;
Maria Olip, Gelegenheitsarbeiterin aus Eisenkappel.

Die nachstehenden Personen hat der Volksgerichtshof ebenfalls für schuldig erkannt und zu Zuchthausstrafen von verschiedenem Ausmaß verurteilt. Sie haben für die Terrorbanden Kleider- und Kundschafterdienste geleistet, mit Fanatismus der Widerstandsorganisation ständig Verbindung gehalten, bei der Zuführung neuer Terroristen mitgewirkt, kommunistische Versprechungen mitangehört, Banditen Unterkunft gewährt, Essen gegeben oder sonstwie geholfen und die nach dem Gesetz bestehende Verpflichtung, Banditen, Deserteure und sonstige Verbrecher anzuzeigen, unterlassen.

Es wurden verurteilt:

Bartholomäus Woschitz, Bauer aus Zell-Freibach, zu 12 Jahren Zuchthaus; Josef Olip, Forstarbeiter aus Zell-Pfarre, zu 10 Jahren; Sabine Olip, Hausgehilfin aus Zell-Schaida, zu 8 Jahren; Olga Kalich, landwirtschaftliche Arbeiterin aus Zell-Pfarre, zu 6 Jahren; Katharina Pristovnik, Schuldienerin aus Zell-Pfarre, zu 5 Jahren; Maria Lienzt, Hausgehilfin aus Zell-Pfarre, zu 4 Jahren; Josefine Jug aus Zell-Pfarre zu 5 Jahren; Anna Orasche, Hausgehilfin aus Zell-Pfarre, zu 5 Jahren; Ursula Weinzierl, Arbeiterin aus Zauchen, zu 5 Jahren; Katharina Pasterk, Bäuerin aus Lobnig, zu 5 Jahren; Johann Rosmann, Schuhmachergehilfe aus Klagenfurt, zu 3 Jahren; Aloisia Lasnik, Bergmann aus Eisenern, zu 7 Jahren; Anton Golob, Holzarbeiter aus Vellach, zu 6 Jahren; Johann Smolnik aus Sittersdorf zu 4 Jahren; Michael Tonitz, Fabrikarbeiter aus Rachberg, zu 3 Jahren; Thomas Olip, genannt Jerch, Bauer aus Ebriach, zu 8 Jahren; Ulrich

Koroški nacistični tisk poroča o obsodbi na smrt z obglavljenjem 13 koroških Slovencev

Bombardierung der eigenen Heimat vorgeschlagen

Feige und gemeine Behauptungen von Banditenhelfern fanden ihre Sühne

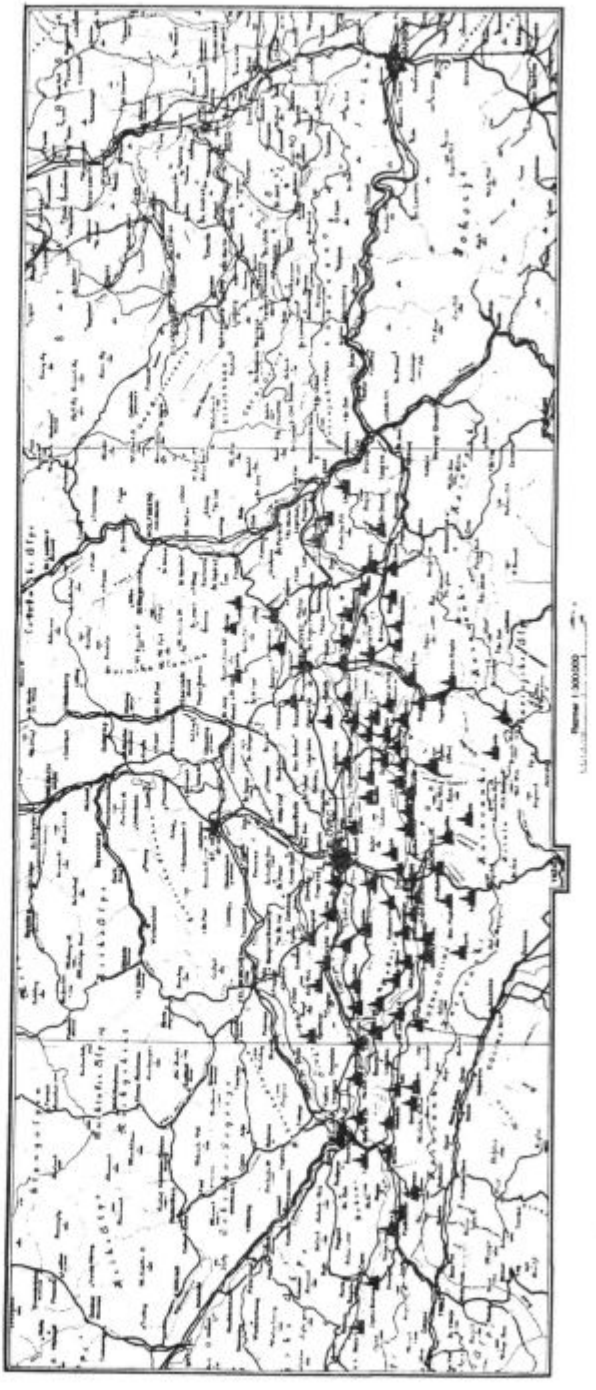
Vorbereitung zum Hochverrat, Feindbegünstigung und Spionage, gegen diese drei schwerwiegenden Anklagen hatten sich kürzlich 19 Personen, darunter 6 aus dem Lavanttal, vor dem 1. Senat des Volksgerichtshofes unter dem Vorsitz von Präsidenten Doktor Freisler in Klagenfurt zu verantworten. Besonders schwer waren die Delikte, die Markus Käfer aus Lamprechtsberg, seiner Ehefrau Irma Käfer, Maria und Markus Zellnig sowie Frau Josefine Kampl aus Eitmersdorf und Johann Klautschak aus Siberian zur Last gelegt wurden. War der letztere aktiver Bandit und als solcher an mehreren Überfällen beteiligt, so war Maria Zellnig außer der regen Mitarbeit in der Nachrichtenvermittlung der Banditen auch der Spionage angeklagt. Zudem hatte sie unter Mißbrauch und Duldung ihres Vaters Markus Zellnig ihr Zimmer den Banditen zu Zusammenkünften zur Verfügung gestellt und war zugegen, als eine sogenannte schwarze Liste mit Namen von Personen, die in der Folgezeit beseitigt werden sollten, aufgestellt wurde und ihr zustimmte. Markus Zellnig selbst hatte Banditen Obdach und Nahrung gewährt. Frau Kampl hatte längere Zeit hindurch einen flüchtigen Franzosen beherbergt und verköstigt und ihn schließlich den Banditen zugeführt.

Der Hauptangeklagte aber war der Rädelsführer und Funktionalist Markus Käfer, bei dem alle Fäden zusammenliefen und der sich von den Banditen zum Hauptling im Lavanttal berufen ließ. Sich selbst bezeichnete er als gewaltlosen Kommunisten und Edelanarchisten, trotzdem aber sammelte er Gewehre, Pistolen und Handgranaten, um sie den Banden für ihre Morde an der Bevölkerung bereitzustellen. Frau Käfer, die während ihrer vierjährigen Ehe von dem brutalen Menschen auf das ärgste terrorisiert worden war, gab sich unter seinem Druck schließlich dazu her, zwei Spionagebriefe mit angehaltenem Inhalt zu schreiben und abzudrucken. Der eine begann mit den Worten: „Zu bombardieren sind..." und zählte eine lange Reihe von Industrie- und Verkehrsobjekten im engeren Heimatgebiet und in den Gauen des Großdeutschen Reiches auf. Das Gericht, vor dem die Verwerflichkeit aller dieser Personen samt der Schimpflichkeit ihrer Taten klar zutage traten, erkannte als die einzig mögliche Strafe den Tod durch den Strang.

Das gleiche Urteil traf auch Josef Rotschitschak und seine Tochter Elisabeth aus Kleindorf sowie Frau Theresia Matschek und ihre gleichnamige Tochter, wohnhaft in St. Veit. Alle hatten sie mehrmals Banditen aufgenommen und verpflegt, ohne während ihrer Anwesenheit oder nach ihrem Abgang die Anzeige zu erstatten. Den Einwand, aus Angst so gehandelt zu haben, wies Präsident Dr. Freisler mit aller Schärfe zurück und betonte, daß Angst vor Banditen der Anfang des Verrates und schon aus dem Grunde nicht berechtigt ist, da das Großdeutsche Reich hier der weitaus stärkere Teil ist. Außerdem trat klar hervor, daß die Beschuldigten Gewußte Absicht hatten, da ihnen während des Aufenthaltes der Banditen oder auch ihrem Weggang sehr wohl Gelegenheit zur Erstattung einer Meldung geboten war. Es gingen, während die Banditen schliefen, sogar Familienmitglieder vom Hause weg zur Arbeit.

Zwei weitere Angeklagte, und zwar Frau Josefine Trobey aus Kleindorf, die Tochter des zum Tode verurteilten Josef Rotschitschak, und ihr Stiefbruder Stephan Kammer kamen mit einer Zuchthausstrafe von 5 bzw. 2 Jahren davon. Gleichzeitig wurden ihnen für diese Dauer die bürgerlichen Ehrenrechte aberkannt. Die 19 Jahre alte Franziska Rotschitschak aus Kleindorf wurde freigesprochen.

Obsodbe koroških Slovencev v nacističnem tisku — zgodovinska priča o njihovem boju za pravice in nacionalno osvoboditev

Nacistično krvavo nasilje ni moglo preprečiti rasti odborov OF na Koroškem

Pokopališče v Svečah, kjer je pokopan v partizanskem skupnem grobu tudi narodni heroj Matija Verdnik-Tomaž

PREZIDIJUM NARODNE SKUPŠTINE

FEDERATIVNE NARODNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE

na predlog

VRHOVNOG KOMANDANTA ORUŽANIH SNAGA
MARŠALA JUGOSLAVIJE

JOSIPA BROZA-TITA

ukazom od 20 decembra 1951 g. ..... reše je da se za ukazanu hrabrost i junaštvo u borbi protiv narodnih neprijatelja i izvršenju junačkih zadataka u toku Narodnooslobodilačke borbe od 1941 do 1945 godine odlikuje

Verdnik M. Tomaž

Ordenom
Narodnog Heroja

PREZIDIJUM NARODNE SKUPŠTINE
FEDERATIVNE NARODNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE
Kancelarija ordena

Broj: 166
20 decembra 1951. god.
u Beogradu

SEKRETAR:

ZA
SEKRETARA ORDENA:

Listina o podelitvi Reda narodnega heroja Matiji Verdniku-Tomažu

Prav iz tega sveta so zrasli takšni revolucionarji, kakršen je bil Tomaž, čeprav je več kot očitno, da jih je v revolucionarje in revolucijske voditelje izoblikovala šele komunistična partija, ki je ta svet s svojo posebno odločnostjo notranje diferencirala in reorganizirala tako, da je bil zmožen prestopiti svoje lastne meje.

Na začetku Tomaževega delovanja na Koroškem so bile gotovo odločilne ravno njegove stare zveze, se pravi tiste, ki so izhajale iz njegove delavske in socialistične oziroma komunistične družine. O tem priča dovolj zgovorno že navedeno Pavlovo poročilo o tistih dveh bratrancih, ki sta bila stara člana socialistične stranke. Posebej zgovorno pa je tudi eno prvih Tomaževih poročil gorenjskemu Pokrajinskemu komiteju po februarju 1943. Tu ugotavlja najprej: »Ljudje, s katerimi imam vezo, so večinoma delavci«. Nato pa dostavlja: »Glede tovarniških delavcev je moje mnenje tako, da sam ne pomenim nič in da je nujna potreba po razširitvi terenskega dela na čim večje področje«. V nekoliko kasnejšem pismu, z datumom 27. maja 1943, pa poroča, da ima v prvi vasi zvezo s tremi ljudmi, v drugi z enim in v četrti z eno tovarišico, nato pa posebej ugotavlja, da so od teh osmih zaupnikov štirje tovarniški delavci, drugi štirje pa kmetje.

Vsi ti poudarki na tovarniških delavcih niso nikakršno naključje. To pa ne le zaradi tega, ker je Tomaža nanje napotila vsa njegova preteklost in vse njegove nekdanje zveze s Koroško, marveč gotovo tudi zaradi tega, ker je bil predvsem v delavstvu še ohranjen spomin na nekdanjo legalno, pollegalno in celo ilegalno borbo, ohranjen je bil spomin na lastne borbene organizacije, medtem ko druge socialne plasti takšne zgodovinske skušnje niso imele. Zato je bilo takorekoč že vnaprej in nekako samo po sebi jasno, da se lahko nova antifašistična organizacija začne prav v tej posebni in še ne docela zbrisani zgodovinski skušnji koroškega delavstva. Spričo tega ni prav nič nenavadno, če je Tomaž že na samem začetku iskal zveze tudi s člani in aktivisti avstrijske komunistične partije, kakor priča že citirano pismo od 27. maja, kjer stoji tudi tale stavek: »Pošljite navodila glede KPA.«

Tomaževa pisma govorijo seveda tudi o Slovencih. Dne 5. aprila 1943 je poročal: »Po informacijah, katere sem dobil iz Celovca, se nahaja tukaj skupina učiteljev, Slovencev, kateri so medsebojno povezani in vrše agitacijo med slovenskimi kmeti, tudi glede njih sem naročil, da uspostavijo odbore O. f. ter da delajo po navodilih in smernicah O. f., poslal sem jim tudi literaturo«. Še bolj določno je nadaljevanje: »Ker se čuti potreba po terenskem delavcu na onstran Drave, to je med Celovcem in Borovljami, na katerem terenu živi v večini sam zaveden slovenski živelj, sem naročil, da se dobi mesto za enega našega terenca; v kolikor sem že zvedel, je prostor in veze vse že poskrbljeno«. V pismu z dne 31. julija pa je Tomaž poročal, da se je sestal z delegatom skupine koroških slovenskih študentov, ki že po svoji pobudi dvigajo »slovenskega duha v narodu«, in sicer tako, da izdajajo letake. Iz istega pisma izvemo še, da se je sestal z nekim slovenskim profesorjem, ki je »izjavil, da razpolagajo s šestimi odbori s približno sto člani«. Ta profesor je Tomaža zaprosil, da »se mu pošlje načrt glede mej«.

Ohranjena Tomaževa poročila, ki jih hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, so zelo skopa. Pisana so stvarno in polna zgolj čisto otipljivih podatkov. Razen tega vemo, da je šel večkrat osebno poročat na gorenjski Pokrajinski komite, tako da ohranjeni dokumenti ne morejo biti ustrezna ponazoritev njegovega dela. Zato je treba tu poudariti, da je že v aprilu mesecu organiziral odbor OF v Celovcu, imel zveze s slovenskimi delavci v Leobnu, da je v letu 1943 organiziral samo v Rožu okrog dvajset odborov OF in celo posebni okrožni odbor. Razen tega je dal pobudo in je osebno vodil prvo partizansko akcijo: to je bilo že aprila 1943, ko je gorenjski partizanski bataljon prodrl v Bistrico v Rožu, zažgal Götzovo žago, uničil stroje v Junglerjevi tovarni akumulatorjev, osvobodil iz taborišča štirideset ruskih ujetnikov ter zažgal na Mačenski planini tako imenovano Celovško kočo, ki jo je od časa do časa nemška vojska uporabljala za svojo postojanko.

Pri vsem tem se je moral Tomaž ne le boriti z nenavadno težkimi ovirami, marveč je bil hkrati postavljen tudi pred izredno zapletena socialna in politična vprašanja. Pričujoči zapis seveda ne more imeti za svoj namen, da bi podal urejen pregled in izčrpno razčlenitev vseh teh ovir in zapletenih vprašanj. Gotovo pa je treba vsaj opomniti na nasilje, ki so mu bili izpostavljeni Slovenci na Koroškem takorekoč že od nekdaj in ki je doseglo svoj vrhunec po Anschlussu. Znano je, da je nacistični režim pripravljal izselitev vseh Slovencev. V aprilu 1942 je bilo pregnanih dvestotriinsedemdeset slovenskih družin. Spomladi naslednjega leta pa se je odigral znani monstruozni proces proti sedemintridesetim obtožencem iz občin Železne Kaple, Bele in Sel. Proces se je končal s trinajstimi obglavljenimi.

Vsi vemo, kakšna je bila narava gestapovske vladavine in njenega terorja, vendar je ustvaril nemški nacizem na Koroškem prav posebno stanje, ki je bilo grozljivejše od sleherne okupacije. Nacistično nasilje je res hotelo uničiti celotno slovensko prebivalstvo, vendar pa je v ta namen ne le poglabljalo, marveč je tudi na poseben način izkoriščalo stare nacionalne razprtije, ki so se bile razplamtele že takoj po prvi svetovni vojni. Prebivalstvo Koroške je hotel nacizem notranje razkrojiti tako, da so se na eni strani znašli Slovenci, ki so bili ne le brezpravni, marveč že vnaprej sumljivi, že vnaprej razglašeni za obsojence in kot takšni izročeni na milost in nemilost ne le oblasti, policiji in Gestapu, marveč zlasti vsem svojim nekdanjim političnim nasprotnikom. Razliko v jeziku je hotel nacijem uveljaviti kot razliko med brezpravnim izobčencem in vsemočnim, nikomur odgovornim ter zato sadističnim gospodarjem. Nacizem je na Koroškem povzročil neko temeljno moralno deformacijo, storil je to, da človek v drugem človeku zaradi jezikovne razlike ni mogel več prepoznati človeka. Niti na fronti ni tako hudo, samo v nemških koncentracijskih taboriščih so se dogajale še grozovitejše deformacije. In res se danes zdi, kakor da so nacisti hoteli iz Koroške napraviti pravo koncentracijsko taborišče, ki naj bi v njem nemško govoreči prebivalci igrali vlogo čuvarjev in brezdušnih morilcev slovenskega prebivalstva. Tako naj bi koroški Avstrijci ne glede na svojo politično preteklost nekako avtomatično postali gestapovski rablji

in s tem do kraja zbrisali tudi sleherno sled, ki jo je na Koroškem zapustilo avstrijsko socialistično gibanje. Morda je ni dežele, ki bi jo bil nacizem tako globoko ranil.

Tako Tomaž ni moral premagovati samo strah in grozo, ki ju je v Slovencih vzbujalo to totalno in sprevrženo nacistično nasilje, marveč je moral premagovati tudi neko posebno temeljno nezaupanje, ki je nenehoma grozilo, da se stopnjuje v brezobzirno sovraštvo in do konca zmaliči koroškega človeka. Zato je najbrž tako zelo važno, da je bil Tomaž delavski sin in da je nosil v sebi norme in vrednote dolge tradicije delavske solidarnosti, saj je skorajda docela nedvomno, da je bil prav zaradi tega sposoben preprečevati, da bi se upravičene slovenske nacionalne zahteve spreminjale v nacionalistično zaprtost ter postale tako žrtev tiste deformiranosti, ki jo je želel izzvati nacizem. Spričo svoje temeljne opredeljenosti je zanesljivo verjel v tradicijo avstrijskega delavskega gibanja, še posebej pa v njej živo silo na Koroškem. Ob tem pa se mi danes, po tolikih letih, zdi najvažnejše nekaj drugega. Tomaž je znal sprejeti tudi ljudi, ki se spričo večdesetletnih nacionalnih in nacionalističnih ter v bistvu docela brezizhodnih spopadov sploh niso hoteli nacionalno opredeljevati ali pa vsaj ne posebej angažirati ne glede na to, kaj so bili po svojem materinem jeziku. Morda takšna formulacija ni najboljša, hoče pa povedati, da se je Tomaž uspešno znašel tudi v tem mučnem in človeka ponižujočem položaju, ki je bil na eni strani posledica dolgotrajnih in nerazumnih spopadov, na drugi strani pa zadnji cilj nacističnega terorja. Tomaž ni dopuščal nobenega oživljanja podedovanih in od oblastnikov insceniranih nasprotij in sovraštev. Ali točneje povedano: ves njegov nastop in celotni način njegovega delovanja sta bila takšna, da sta že vnaprej onemogočala takšno oživljanje in sta že sama po sebi odpirala nek nov prostor človeškega sožitja. Bilo je, kakor da ga je vodilo živo sočutje za najglobljo bolečino te tako kruto ranjene in politično tako brezobzirno in nerazumno zlorabljene dežele. Njegovo ravnanje nam danes razkriva nekako tri razsežnosti, ki so, združene v enotni osebnosti, bile glavni izvor posebnega Tomaževega posluha za to, kar ponavadi imenujemo posebna koroška problematika. Tomaž je bil zavezan najodličnejšim vrednotam stare in zanesljive delavske tradicije. Hkrati je bil zaveden Slovenec, vendar je bila njegova nacionalna zavest nekam samoumevna, v sebi docela mirna in stvarna, zlasti pa brez sleherne napetosti. In slednjič: bil je komunist, se pravi človek dejanja ter disciplinirane in samopožrtvovalne akcije.

Če si danes, trideset let po njegovi smrti, dovolimo poskus, da v kratko definicijo strnemo bistveni pomen njegovega koroškega partizanstva, potem je treba reči, da je Tomaž takorekoč čisto sam in brez primerne teoretične pomoči, spontano in s svojim konkretnim ravnanjem vsaj v zasnovi razrešil politični problem Koroške. Zasnoval je za Koroško edino primerne in edino učinkovite modele antifašističnega in političnega delovanja in življenja sploh.

To, kar je bil iznašel v pomladnih in poletnih mesecih leta 1943, je bilo treba prej ali slej organizacijsko utrditi, razširiti preko vse dežele, zlasti pa vojaško, s partizansko akcijo uresničiti in zavarovati. Tega ni

mogel več opraviti en sam človek. Potrebna je bila nova pomoč iz središča: Centralni komite Slovenije je postavil posebno politično vodstvo za območje od Ziljske doline, preko Roža, Podjune in Jezerskega vse do Črne, Mežice ter Dravograda. To je bil oblastni komite Komunistične partije Slovenije za Slovensko Koroško. Ustanovljen je bil nekako osem mesecev po Tomaževem prihodu v Rož.

Samo po sebi je jasno, da Tomaž odslej ni bil več omejen na zapadne predele Koroške. Njegova beseda in dejanje sta od zdaj naprej odločala o vsej pokrajini, vendar pa je hkrati prevzel še dolžnost sekretarja Okrožnega komiteja za Celovec, se pravi za kraje, ki jih je najbolje poznal in kjer je užival največjo avtoriteto.

Dejanska uveljavitev enotnega vodstva se seveda ni dogodila že z golo ustanovitvijo novega oblastnega komiteja. Še težje je bilo z vojaško enotnostjo, saj je bila enotna vojaška komanda postavljena šele v aprilu 1944, ko je bila ustanovljena Koroška grupa partizanskih odredov.

Sredi tega dela in boja za vsestransko enotnost osvobodilnega boja na Koroškem je Tomaž umrl. Njegova smrt ni bila lahka. Ob njem je bil do konca dr. Janez Kmet, ki je v zborniku »Gorenjska v borbi za svobodo« opisal zadnje mučne dni Tomaževega življenja.

Za konec samo tole: pričujoči zapis govori o pomenu in najvažnejših razsežnostih Tomaževega politično organizacijskega delovanja na Koroškem. Razumljivo je, da ni popoln. Gotovo bi bilo treba Tomaževo delovanje natančneje premisliti. Vendar pa nas njegova smrt in smrti toliko drugih tovarišev vedno določneje še drugače nagovarjajo. Vedno razločneje nas sprašujejo o smrti sami. Odgovarjamo jim lahko samo z zvestobo za življenje.

Miha Klinar

NA TEJ POTI ČEZ GORE

V snegu zmrznila si, drobna ptica,
več ne boš nam o pomladi pela
ne naznanjala, kdaj zima bela
z mrazom zopet nam pobarva lica.
Blizu tebe krogla utrnila
je življenje mlademu kurirju
nad vasjo požgano, ki v večeru
svoj skelet v temo bo skoro skrila.
Smrt nocoj ima obrazov troje:
ptica, mlad kurir, ljudje sežgani...
Mimo gremo gladni partizani,
mračni, nemi, kot da vsem bridkó je
na tej poti čez goré, doline
naše mučeniške domovine.

(Na položaju, 3. XII. 1944)

Janko Novak

BILO JE 18. MARCA 1944

(Reševanje ameriških padalcev)

I

Bilo je 18. marca 1944. Dan se je začel z nalivom dežja, ki se je kmalu sprevrgel v snežni metež. Ob mraku je bilo že več kakor pol metra mokrega snega. Takrat je prenehalo snežiti, oblaki so se natrgali. Na kosih jasnine so zasijale zvezde, dokler se ni povsem zjasnilo, da je bilo svetlo kot podnevi. Nedaleč od taborišča je v skalovju zalajal lisjak. Verjetno te noči ni mogel na lov.

V taborišču terenske postaje sektorja I. smo se pripravljali k počitku terenci, kurirji, ter jaz kot član OkVOS Jesenice. Ustanavljale so

Janko Novak-Zdravko

se ravno nove postaje, zaradi tega smo se vsi začasno zadrževali pri terencih. Nekateri so že polegli, ko je nočno tišino pretrgal dolg rafal iz brzostrelke. Kaj bi moglo biti? Da niso napadli sekretarja Slovenka, ki je prejšnji dan šel po organizacijskem delu na Koroško Belo in se je sedaj morda vračal? Hitro sem oblekel beli plašč, kurir Franc Smolej-Štefan (Škroncev iz Javorniškega Rovta) pa se je ogrnil z rjuho. Šla sva v izvidnico, a nisva na nikogar naletela in sva se vrnila.

Drugega dne, 19. marca 1944 je bila nedelja, Jožefovo.

Prebudilo nas je krasno sončno jutro. Vstal sem prvi. Bil sem namreč dežurni v taborišču in moral sem za marsikaj poskrbeti. Prvo glede varnosti. Najprvo kratek obhod, kjer sem takoj opazil, da nam je, kakor smo bili dogovorjeni, Nočev Jože-Meševov iz Javorniškega Rovta že s konjem pregazil pot, za slučaj, da ne bi Nemci našli sledi, ker ta dan smo imeli napovedane veze z aktivisti z Javornika in Koroške Bele. Ko sem se vrnil v logor, je bil zajtrk že gotov. Čaj iz smrekovih vejic, pa mešta, kakor jo je znala skuhati samo Nuša — Prešernova Angela z Javornika. Franc Smolej-Štefan in Matevž Noč-Jurij, oba iz Javorniškega Rovta, sta že odšla na kurirsko vezo proti Črnemu vrhu. Tako nas je le malo ostalo v taborišču.

Šel sem za skalo, od koder je bil lep razgled v dolino pod nami. Pomlad je visela v zraku. Sonce se je upiralo v visoke smreke, s katerih se je v debelih sprimkih vsipal sneg. Mislil sem si, mogoče je to zadnja partizanska zima, ki jo preživljamo v gorah? Ali pa bo tej sledila še ena? Kje sem si mogel misliti, da se bom tega lepega nedeljskega dne tako prenajedel snega!

Iz premišljevanja me je zdramilo bližajoče se letalsko grmenje v daljavi. Prihajajo! Čez nekaj trenutkov so se letala že prikazala visoko na nebu in se vedno bolj približevala Karavankam. Bile so to mogočne ameriške trdnjave, ki so, eskadra za eskadro, hitele bombardirat sosednjo Avstrijo. Kot srebrne ptice so se lesketale v soncu. Ne dolgo potem, ko so preletela Karavanke, smo že zaslišali silovito bobnenje letalskega napada.

Po opravljenem bombardiranju so se po isti poti vračali v presledkih nazaj. Našo pozornost je vzbudilo letalo, ki je s silovitim grmenjem preletelo Karavanke v naši smeri. Z njega se je močno kadilo. Zadet je, smo videli. V istem trenutku smo zagledali, kako so se od letala odluščile neke točke. Takoj nato pa smo videli, da so se odprla padala. Hip zatem pa je letalo eksplodiralo in se prelomilo na dvoje. Del letala je padel na Golico, drugega je vrglo proti Stolu. Sedaj so bili vsi pogledi usmerjeni proti padalcem. Bilo jih je pet. Postajali so vse večji. Enega je zaneslo nekam pod Golico, drugi je moral pristati nekje v planini na koroški strani, dva je pa zaneslo daleč na koroško stran, prav v dolino. Močno pa nas je vznemiril peti, katerega smo videli, da je pristal prav na vrhu planine Belščice.

Planil sem: »Po njega! Kdo gre z menoj?« »Jaz,« se je takoj oglasil kurir Čovado — Mirko Faganel, mlad in močan fant, doma z Ozeljana pri Novi Gorici.

Po kratkem preudarku, da je bolje, ako gremo trije, se je odločil še terenec Kristjan Erbežnik-Ciril z Javornika.

Kako je bila odločitev hitra, dokazuje že to, da v svoji neučakanosti, da ga gremo reševat, nismo vzeli ne nahrbtnikov, niti kakega okrepčila s seboj, kar se nam je pozneje krepko otepalo. Previdno smo stopili na že pregaženo pot, se ozrli na Belško planino in pomislili na padalca. Kdo je in od kod? Naj bo kdorkoli, naj bo odkoderkoli hoče, pomagati mu moramo. Bomo prišli mi prvi do njega ali pa bodo to Nemci ali raztrganci, ki bodo kakor stekli psi planili po njem? Ne! Mi ga moramo dobiti za vsako ceno. Pohiteli smo. Toda naši koraki so kmalu zastali. Pot, ki jo je zagazil Nočev Jože s konjem, se je kmalu končala. Natovoril je nekaj lesa in ga odpeljal proti Rovtam.

Mirko Faganel-Covado

Pot se je sedaj pričela vzpenjati. Zagazili smo v visok moker sneg in noga ni hotela iz njega, kakor da bi gazil po ilovici. Sedaj smo se šele pričeli zavedati, kam se podajamo. Toda to je bil šele začetek pobočja, čeprav smo bili že dosti visoko.

»Krplje bi morali imeti,« je rekel Ciril.

»Ja in še vse kaj drugega,« sem mu odvrnil.

Trmasto smo se vlekli skozi vdirajoči se negazljivi sneg, menjajoč se v vodstvu. Vseeno pa smo le počasi napredovali, bodreč drug drugega. Nevoljo smo preganjali s kako šalo, pa tudi z jedrnatim preklinjanjem,

kadar se je komu izmed nas vdrlo do vratu globoko v brinje. Vzpenjali smo se naravnost navzgor. Nismo namreč smeli prečkati smeri, da ne bi sprožili plazov.

Vse bolj in bolj smo se bližali planinski planoti. Zasneženi borovci so se srebrno blesteli v soncu, ki se je že močno nagibalo k Julijcem.

»Ali res že hodimo toliko časa?«

»Podvizati se moramo!«

Bili smo premočeni do pasu, kot da bi brodili vodo. Znoj nas je oblival, da se je na nas vse lepilo. Z največjim naporom smo prišli do planjave.

Kakšna sprememba! Ni se nam več toliko vdiralo. Na snegu, ki ga je podnevi talilo sonce, se je napravila ledena skorja. Sprejel nas je močan gorski veter in stopali smo kakor po steklu. Obleka na nas je pričela ledeneti. Strupen mraz nam je šel skozi kosti.

Hiteli smo. Ko smo prišli do pastirskih koč na planini, so bile vse zametene pod snegom, le vrhovi streh so štrleli iz snega kakor pasje utice.

Nismo se smeli oddahniti. Takoj smo nadaljevali pot do vrha, do kamor nas je spremljal in bičal veter z nepozabno popevko.

Tedaj smo se začeli razgledovati za padalcem.

Tu nekje v bližini bi moral biti. Vsaj, kakor smo ga ob pristanku videli, bi moral nekje tu pristati.

Kristl Erbežnik-Ciril

In res smo kmalu zagledali v snegu polno stopinj, ki so vodile na vse strani.

»Da nas ni kdo prehitel?«

»Ne.«

Sledovi stopinj niso bili nemški, marveč so bili lahko le padalčevi.

Razdelili smo se. Ciril levo, Čovado desno, sam pa sem vzel čelno smer.

Tako smo nekaj časa križarili in hodili za stopinjami, dokler me ni poklical Ciril.

»Janko, tamle je, pojdi tja.«

V nekaj skokih sem bil pri njem. Pred mano je stal človek manjše postave, temne polti v padalskem pajacu in filcastih škornjih. Gledal me je nepremično v glavo, kakor da nekaj razmišlja. Kmalu pa sta se mu čelo in ves obraz razjasnila. Dvignil je roko in pokazal na mojo kapo, kjer se je v zadnjih sončnih žarkih svetila peterokraka zvezda, in ves sproščen vzkliknil: »Tito, Tito!«

»Da, Tito,« sem mu odvrnil in že mi je padel v objem. Tako objeta sva stala na mejnem vrhu Belščice. On ameriški padalec, daleč stran od domovine, jaz partizan v domačih gozdovih. Poljubila sva se kot stara prijatelja.

V tem sta prispela še Ciril in Čovado. Rokoval in objel se je še z njima. Vsa utrujenost je izginila, čeprav smo bili do kraja izčrpani. Naloga, ki smo si jo zadali, je bila izvršena. Čakala nas je samo še vrnitev.

»Janko«, mi je rekel Ciril, »sedaj bi se prileglo malo kačje sline, vse bi dal za kozarček.«

»Vidiš, kako si skop,« mu odvrnem. »Jaz bi dal še enkrat toliko samo za pol kozarčka.«

»Nikar mi ne delajta skomin«, naju je zavrnil Čovado. »Jaz bi dal toliko za en sam požirek čaja. Kar suši se mi v grlu.«

V tem pa je padalec potegnil iz žepa cigarete in jih ponudil. Jaz nisem kadil. Padalec ter Ciril in Čovado pa so prižgali in uživali svoj dim. Cirilove oči so se ob prvih dimih kar svetile. Gledal sem jih, kako so uživali v kajenju.

Le kako bi jih razumel, ko pa nisem nikoli kadil.

Pokadili so. Radi pa bi si tudi kaj povedali, a glej čudo! Čovado je znal italijansko, padalec španski. Povedal je, da so bili zadeti nad Celovcem od protiletalske obrambe. Tudi pilot je bil zadet pod brado skozi glavo in bil takoj mrtev. Letalo se je vnelo, zaradi tega se je preživela petorica odločila za skok iz letala. Drugo smo vse videli sami.

On Cencenzios Conziales S/S 9 T pilot — mehanik je odskočil zadnji. Zato ga je zaneslo najvišje v Karavanke. Pokazal nam je, kje je pristal. Na samem robu prepada, nad samimi skalnimi stenami. Ako bi pristal samo en meter proti severu, bi se ubil v pečinah in naša pot bi bila zaman. Pokazal nam je tudi, kako si je v snegu izkopal luknjo in se ovil s padalom, da se je malo ubranil pred mrazom.

Ponovno so prižgali. Zanosno kakor age so vdihovali dim zadnje cigarete. Medtem sem si oprtal padalo in krenili smo. Dokler smo hodili po čistini, je še kar šlo. Težave pa so se začele, ko smo prišli med borovčevje in brinje, kjer je bil sneg moker in mehkejši. Padalec, ki je bil obut v velike filcaste čevlje z vdelanimi grelci, ni mogel nikamor. Vdiralo se nam je in le s težavo smo se vlekli iz snežnih lukenj. Toda kljub naporu smo hiteli, da nas ne prehiti noč. Vsi izmučeni smo prišli do razorane in zgažene poti, ki je vodila v Rovte. Malo smo se oddahnili, nato sem jim rekel, naj gredo v primerni razdalji za menoj, sam pa sem šel previdno naprej.

Prav lahko bi nas raztrganci ali Nemci pričakali v zasedi, kajti vso akcijo so opazovali iz postojanke, ki so jo imeli pri električni centrali v Javorniških Rovtih.

Na srečo ni bilo nikjer nikogar in že v trdnem mraku smo prispeli v taborišče, kjer so nas z navdušenjem sprejeli. Vsi so bili veseli, da je bila akcija uspešna. Terenci, kot kurirji so se že vsi vrnili z vez. Tudi sekretar Slovenko se je vrnil. Že na Koroški Beli je zvedel za nesrečo aviona, kakor tudi za padalca, da je padel na Belščico. Bil je prepričan, da ga bomo šli iskat, saj mi je rekel ob prihodu: »Janko, bil sem prepričan, da boste šli ponj, saj bi vam drugače zameril, če bi tega ne storili.«

Po večerji so terenci vzeli padalca s seboj v Javorniški Rovt. Ustavili so se v dobri partizanski hiši — po domače pri »Kajžneku«, kjer nam je bilo, kakor skoraj v vseh hišah v vasi, vedno odprto. Niso mogli verjeti, da imajo »Amerikanca« v hiši. Ogledoval si ga je Kajžnekov ata, toda pogovoriti se nikakor nista mogla, kakor tudi ne z ostalimi v hiši. Midva s kurirjem Štefanom sva šla k njemu na dom k »Šroncu«, da se posušiva, kajti tudi Štefan in Jurij sta prišla vsa mokra z veze s Črnega vrha. Pri njem doma sva se okrepčala in posušila na kmečki peči. Štefanove sestre Ivanka, Jerca in Tončka so nama postregle kot na praznik. Ko pa je dan pričel preganjati noč, sva krenila v taborišče, v katerem so se ravno pričeli prebujati. Padalec je takoj vstal, me objel in pozdravil s Tito, Tito. Čeprav sem mu rekel, da sem Janko, me je ves čas nazival s »Tito«. Ves čas se me je držal kakor otrok. V razgovoru s Čovadom je rekel, da se ne more vsemu temu načuditi, v kakšnih okoliščinah živimo, to pa, kar se je pripetilo njemu, je vse skupaj skoro neverjetno. Napisal mi je nekaj besed v notes, katere so mi pa prevedli šele po vojni.

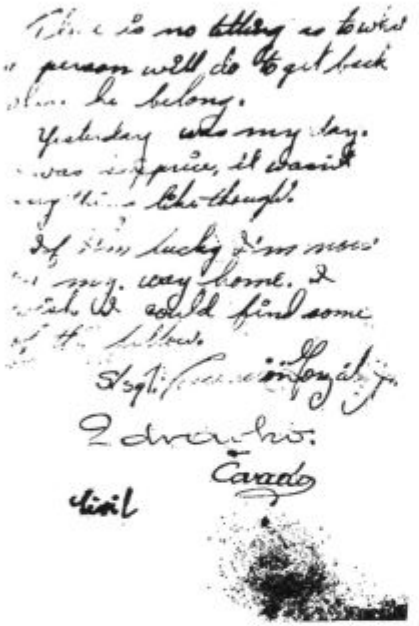
Naslednji dan je rešeni letalec šel po kurirski vezi naprej. V taborišču jeseniške terenske postaje je dobil še dva od svojih tovarišev iz letala. Enega so rešili jeseniški terenci, drugi pa je padel na veliko srečo točno na stezo koroških kurirjev. Le-ti so ga že po kratkem iskanju našli.

Vsi trije so se nekaj dni zadržali na terenski postaji, kjer so jim preskrbeli primerno obutev in obleko za na pot, kamor jih je pospremila močnejša kurirska patrulja. Vračali so se preko Primorske v Belo Krajino, od koder so jih z avionom prepeljali v Bari, od tam pa so bržkone šli v svojo bazo.

Ostala dva padalca sta padla globoko na koroško stran, kjer so ju koroški hitlerjevci takoj linčali.

Od naše reševalne trojke živim samo še jaz. Tov. Čevada-Mirko Faganel je padel še isto leto. Kristijan Erbežnik-Ciril pa je bil kasneje politični komisar v bataljonu Jeseniško-Bohinjskega odreda. Nekaj let po svobodi je umrl v Ljubljani.

Nihče od rešenih ameriških padalcev se še ni oglasil.

Odveč je pripovedovati, kaj bi človek storil, da pride tja, kamor spada. Včeraj je bil moj dan. Bilo je presenečenje zame, nekaj takega se ne zgodi vsak dan. Zdaj sem srečen, sem na poti domov. Upam, da bom našel nekaj svojih prijateljev.

S/s9 T
Cencenzios Conziales
Zdravko
Ciril Čevada

Zdravko = Novak Janko - Zdravko
Ciril = Erbežnik Kristelj - Ciril
Čevada = Faganel Mirko - Čevada

Faksimile ameriškega padalca v Novakovi beležki

II.

Po silovitem deževju in snežnem metežu, ki je trajal vse do predvečera, so se koroški kurirji brez skrbi podali k nočnemu počitku.

Bil je sobotni večer 18. 3. 1944. Vedeli so, da se jim nocoj ob takem vremenu ni treba bati nobenih presenečenj. Čakali so še na Janeza Gogala-Petka ter Lojzeta Kunčiča-Slavca, oba z Bohinjske Bele, ki sta zaradi večje gotovosti odšla na večerni obhod. Ko sta se vrnila, so še založili malo pečico z drvmi ter polegli.

Nekaj časa je vladal mir, nato pa se oglasi najstarejši partizan med njimi Praprotnikov Boris-Pavle (Cimpkov), doma s Potokov pri Sl. Javorniku.

»Ja fantje! Jutri je Jožefovo in na ta dan je na Jesenicah bil semenj. Na ta dan so vedno prišle Taljanke iz Trbiža, pa Koroše, pa se je plesalo ves dan.«

»Hudiča«, se zareži Justinov Tine-Tone, komandir kurirske postaje K 2, doma z Bleda. »Sedaj pa plešeš s Švabi, pa molči že enkrat. Jutri morava z Lojzom (Poženel) zgodaj na vezo, pa se morava odpočiti, ker hudič ve, kaj naju čaka v tem snegu?«

Med kurirji je bil tudi neki Lute. Nihče se ne spominja njegovega priimka, doma pa je bil nekje iz Poljanske doline.

To so bili sami mladi močni fantje, ki so vztrajno premagovali težave koroških kurirjev. Kljub vsemu pa so bili vedno vneti za šale, vedri in nasmejani, toda vedno udarni in eksplozivni. Vedno so se spretno izmikali Nemcem in njihovim zasedam ter zalezovanjem.

Kurirji postaje K 2 so se v tem času zadrževali na koroški strani v Veliki Suhi, pod Suhim sedlom. Imeli so bunker zgrajen iz lesenih brun. Vodo so dobivali iz potoka Suhe, po katerem so tudi hodili, da so v visokem snegu zamaskirali dohod v bunker. Kurirska pot pa je vodila pod bunkerjem. Prva preko Golice na zvezo z Jeseniškimi rovti z G 10, druga pa je vzdrževala zvezo s K 1 pod Mačenskim vrhom. Na zvezo preko Golice sta sedaj mislila komandir Tine, pozneje komandant tretje relejne linije petega sektorja, in kurir Lojze ter kmalu zaspala. Skozi malo okence bunkerja pa je vedno bolj silila čudovita biserna svetloba.

Bilo je, kot da noči sploh ni. Nebo je bilo svetlo kot podnevi. Luna in zvezde so dajale naravi videz opojnosti. Tisočero biserov se je lesketalo po snegu in smrečju. Prejšnji dan še tako neurje, kot da so se zbrali vsi peklenščki s Koroške s Švabi vred, sedaj pa taka čudovita pravljična noč. Noč brez noči. Luna je bila še visoko, ko se je nebo iznad Stola pričelo že žariti in naznanjati, da se rojeva novi dan.

Kakor da prihaja svoboda, sta si mislila koroška kurirja, ki sta z največjo težavo gazila visoki, na novo zapadli mokri sneg in si utirala pot po zasneženi kurirski stezi. Na zvezo sta odšla mnogo prej kot po navadi, saj sta se dobro zavedala, da bo pot težka in naporna. To sta bila komandir Tine in Lojze.

Sneg je postajal vse bolj moker in težak in le s težavo sta vzdigovala noge iz njega. Preklinjala sta sneg in Nemce ter med pogovorom počasi napredovala proti zvezi s kurirji relejne postaje G 10.

»Vse se mi dozdeva, pravi Tine, da bova danes še nekaj doživela.« »Kaj hudiča se nama pa more zgoditi? Kdo neki bo le lazil po takem snegu naokoli«, se razjezi Lojze in trmasto zagazi v visoko nakopičeni sneg. Sredi dopoldneva sta dospela na vrh Golice ter si na toplem soncu v zavetju pred vetrom privoščila prepotrebni počitek.

Predala sta se soncu, še prej pa srknila malo domačega žganja. »Da ne bi duša ušla,« je menil Tine ves premočen. Tudi prigriznila sta zraven. Vse to jim je pred dnevi prinesla Julka, žena jeseniškega kovaškega mojstra Ulčarja, ki je imela med temi kurirji brata Lojzeta Kunčiča, pozneje komisarja tretje relejne linije petega sektorja, pozneje pa še sina Vinka, ki je bil znan po hrabrosti. Že ko je bil ranjen, je udaril Nemca s puško po hrbtu, da je omahnil. Vinko je bil star šele petnajst let.

Medtem ko sta malicala, sta gledala nalet ameriških letal, ki so hitela bombardirat Celovec in Beljak. Po bombardiranju so vračajoča se

letala napadli nemški lovci. Z zanimanjem sta opazovala to zračno bitko in točno sta videla, kako je bilo ameriško letalo »Liberator« zadeto, kmalu nato pa tudi odskok padalcev. Takoj za tem pa se je letalo z močno detonacijo razletelo na vse strani.

Po vrnitvi z zveze so se kurirji priključili koroškemu bataljonu in se z njimi udeležili prehranjevalne akcije v Svečah. Proti jutru so se utrujeni vrnili na postajo, kjer jih je Pavle že čakal s čajem. Ko so srkali vroč čaj, so se pogovarjali o akciji in se malo odpočili. Kaj začudeno pa so pogledali, ko sta kmalu za njimi vstopila v bunker dva tujca v padalskih uniformah z besedami: »Partizani — Tito.« Takoj je bilo vsem jasno, da sta to dva od padalcev, ki so prejšnji dan odskočili iz letala. Povedala sta, da jih je bilo devet. Sama sta padla tako, da sta videla približno pristanek drug drugega, tako da sta se kmalu našla. Eden je pristal na sami kurirski stezi. Takoj sta vedela, da je to steza, ki ju bo mogoče rešila.

Čakala in čakala sta, ako bo mogoče kdo od kod prišel, toda ne. Kurirji v K 2 so sicer slišali grmenje letal, toda padalcev niso mogli videti. Njihov bunker je bil namreč kot v nekakšnem kotlu, v zavetju zasneženih smrek. Padalca sta prenočila ob stezi v snegu, zavita v padala. Ko sta zjutraj vstala, sta zamaskirala padali v sneg ter se napotila naprej po stezi. Ko sta dokaj časa hodila, sta od daleč zagledala nekaj oboroženih mož z nahrbtniki. To so bili kurirji, ki so se vračali iz prehranjevalne akcije. Takoj jima je bilo jasno, po oblekah in kapah sodeč, da so to partizani. Stopila sta za njimi ter opazovala, kam gredo. Ko pa sta zagledala, da so kurirji zabredli v strugo potoka Suhe in se po njem pričeli vzpenjati navzgor, sta čez kratek čas še sama stopila v potok in šla po njem, kakor sta maloprej videla kurirje. Kmalu sta tudi zaslišala glasove in zagledala gaz, ki je vodila v bunker. Brez strahu sta vstopila in na pritrdilne besede kurirjev na njihov pozdrav »Partizani — Tito« sta tako spoznala, da sta v pravih in varnih rokah, med Titovimi borci, za katere so jim na poveljstvu rekli, da so jih polne planine in naj se jim brez skrbi zaupajo.

Po okrepčilu in kratkem počitku so se radi varnosti takoj odpravili na pot čez Golico na G 10.

Še enkrat se je na posebno pot odpravil komandir Tine ter kurir Janko Gogala-Petko. Za njima pa sta krepko zakoračila v gaz sergenta Thomas W. Farbes iz North Caroline in Russel W. Philips iz Indiane. Še isti dan sta jih pripeljala v Jeseniške rovte do Mentna, kjer so jih prevzeli kurirji postaje G 10. Skupno so nato odšli v njihovo taborišče.

Postaja relejnih kurirjev G 10 se je nahajala pod Golico, v takozvanih Mentnovih jamah. Komandir kurirjev je bil Lojze Leban-Radovan, kurirji pa: Jakob Rutar-Janoš, Oto Smolej-Veri, Ivan Starman-Rajko, Jaka Klinar, vsi trije iz Jeseniških rovt ter Žagar-Zagorjan. Za kuharico je bila Radovanova žena.

Kurirji, terenci, kot VOS-ovci, ki so se nahajali na območju sektorja 2, so vsi opazovali letala in padalce. Vsi so mislili, da je zaneslo enega izmed padalcev na območje Golice, toda zadnji hip ga je zaneslo na

koroško stran proti Suhemu sedlu. Vsi so takoj poslali v smer, kamor so mislili, da je padel padalec patrole, ki pa so se zvečer vrnile nazaj brez uspeha. Kako pa so bili kurirji G 10 presenečeni, ko so dobili drugi dan kar tri Amerikance v goste. Iz Javorniškega rovta so namreč kurirji pripeljali rešenega padalca pilota — mehanika s/sergenta Ascensiona Gonzalesa iz Oklahome, ki smo ga rešili na planini Belščici.

Padalci so bili zelo srečni in veseli ob snidenju. Mučila jih je le skrb za ostale tovariše, ki so odskočili iz letala. Pripovedovali so, da jih je bilo devet. Pilot sam je bil ubit še med bitko v letalu.

Pri kurirjih in pri terencih sektorja 2 so se zadrževali nekaj dni. Tu so se tudi preoblekli. Na terenu so jim preskrbeli obleke, ravno tako so dobili nove čevlje. Svoje padalske uniforme in neprikladne škornje za hojo po snegu pa so pustili v taborišču. Med partizani so se kar dobro počutili. Čudili so se njihovi, nikjer pisani samovoljni ostri disciplini, brez vika in ukazovanj. Čudili toplemu tovarištvu, ki jim je bilo nepojmljivo, čudili vsestransko občutljivemu odnosu do njih in prisrčnosti.

Toda prišel je dan že vnaprej dogovorjene zveze s kurirji na Mežaklji. Poslovili so se. Kurirja Veri in Rajko sta že nestrpno priganjala na odhod, ravno tako člana jesniškega VOS-a Leon Šmid-Dani ter Andrej Košir-Polde, ki sta bila dodeljena padalcem za osebno varnost. Da jim ni bilo treba preko ledene Save, so ubrali kar najnevarnejšo pot čez Žvagnov most, kjer sta Dani in Polde poskrbela za varen prehod. Težko so se padalci ločili od Verija in Rajka, ki sta se morala vrniti nazaj v podnožje Golice, toda tu so jih že čakali spočiti Martinovi fantje, kurirji z Mežaklje in pot se je nadaljevala. VOS-ovca Dani in Polde sta šla z njimi do Bohinja do G 4, kamor so tudi srečno prišli.

Padalci so iz dokaznih virov srečno prišli v izhodiščno bazo Bari.

Kurirji z obeh strani so večkrat šli k razbitinam letala na koroški strani. Partizan Tone Štrumpfel-Ante je po naključju naletel na prednji del trupa letala, ki je padel za Suhim sedlom. Bil je v pokončnem stanju, globoko zarinjen v sneg. V njem je našel ubitega pilota. Pri njem je dobil uro ter pištolo »gasar« 12 mm, katero so mu pa z uro vred odvzeli Nemci, ki so ga ubili v neki akciji v Javorniškem rovtu.

Ostale padalce, ki so odskočili prvi, pa je po poročilih zaneslo globoko na koroško polje, kjer so jih pričakali Nemci in jih takoj postrelili.

To bi bilo torej vse o padalcih, toda lansko leto z dne 26. 3. 1978 sem dal v »Nedeljski dnevnik« članek o reševanju padalca na Belščici. Že v naslednji številki »Nedeljskega dnevnika«, katerega vedno nestrpno pričakujem, sem bral naslednjo izjavo:

»PADALEC NI PADEL NA KURIRSKO STEZO«

(K prispevku »Rešilni objem na vrhu Belščice«)

V Nedeljskem z dne 26. marca sem v članku »Rešilni objem na vrhu Belščice« v odstavku »Trije rešeni« prebral tudi to, da je drugi padalec padel »na veliko srečo na stezo koroških kurirjev« in le-ti da so ga že po kratkem iskanju našli. Resnica pa je nekoliko drugačna. Ameriški

padalec ni padel »prav na stezo koroških kurirjev«, temveč nedaleč od bunkerja OK VOS Celovec (okrožne komisije varnostne obveščevalne službe), kjer sem bil jaz načelnik.

Če kdo želi izvedeti kaj več o tem padalcu, naj mi to sporoči na moj naslov ali po telefonu 343-240.

Ludvik Bem
Šarhova 26
Ljubljana

Iskal sem Bema, da bi mu dokazal zmoto in prikazal resnico, pa ga nisem mogel najti. Tudi na prošnjo jeseniškega muzeja, naj sporoči, kaj ve o padalcu, ni odgovoril. Zadevo sem skoraj pozabil. Na željo pa, da naj napišem še o ostalih padalcih, sem ga pričel znova iskati.

Ko sem se pred nedavnim nahajal na Bledu, mi je znanec rekel: »Danes bo prišel domov.« Šel sem k Tinetu Justinu in ga prosil, naj gre z menoj do Ludvika. Tine mu je jasno povedal, da je padalec padel na kurirsko stezo.

Iz nadaljnjega razgovora pa smo prišli do tega, da se je rešil še en padalec, ki je padel čisto blizu taborišča VOS-ovcev, kakor je v objavi napisal Ludvik Bem. Bil je to mitraljezec v repu letala. Amerikanec iz zvezne države Virginije. Ludvik ga je še isti dan pospremil v koroški bataljon, od koder se je vrnil v Bari.

V ZDA se že dalj časa zbirajo podatki o rešenih padalcih, ki nameravajo priti to ali drugo leto k nam na obisk. To bo vsekakor prispevalo in koristilo k prijateljstvu med narodi.

Miha Klinar

ŽALOSTNA PASTORALA

Koča, staje so požgane.
veter nosi sneg čez skalo,
briše sled in črne rane
in nam žvižga pastoralo:
— Ovčje črede so odgnali,
a pastirja ustrelili.
Staje, kočo so požgali,
ruševine le pustili.
Kje našli boste zavetje?
Gladni boste v snegu spali,
v mrtvi led se spremenili...
Veter v daljno vas nas žene.
Noč ledena. Mesec bled je
v sneg zagazil. Pod stopali
stoka mraz. Nekje v daljavi
lajajo rafali.

(Ziljska četa, 2. decembra 1944)

OBČINSKA KNJIŽNICA
JESENICE

Miha Klinar

ROŽNI VENEC

(Žvebovemu očetu)

Vemo, da niste nas bili veseli,
saj dan za dnem kdo trkal je na vrata,
poprosil kruha, vprašal po zabeli,
a vaša duša je bila vsa zlata,
zato ste nam odprli, Žvebov ata,
in nam bilo je, kot da smo doma,
saj dali vsakemu ste kos srca,
pomagali nam v naši hudi sili.
Čeprav, kot veste, ni nam za boga,
smo rožni venec z vami vsi molili.

Molili dele vse smo in za ranjke,
za zdravje koze, ki je obolela,
da vrag bi že uničil nemške tanke
in z njimi izdajalska vsa krdela —
za zdravje ovc, da ovci — črna, bela —
imeli bi še dosti mehke volne,
da kašče bi bile ob letu polne,
da kmalu bi svobodi že napili...
Ker vaša misel vse krivice kolne,
smo rožni venec z vami vsi molili.

Potem smo z vami dolgo v noč bedeli,
ko ob karbidki ste rezljali pipe
in z nami po svobodi hrepeneli.
Luč risala nas je na majhne šipe
in Pepček stresal svoje je dovtipe,
da bog ne bo zveličal vaše duše,
da škof ljubljanski bo preklel Gorjuše,
ker za bandite ste boga prosili,
a belim privoščili črne ruše:
tak rožni venec z vami smo molili.

Kako nas je zgrabilo hrepenenje,
da že za nami bi bilo trpljenje,
da bi ljudje na svetu se vzljubili,
da iz krvi pognalo bi življenje:
vse to ste vi v molitev svojo skrili.

(Gorjuše, 22. dec. 1944)

Mitja Košir

RAZSVETLJENJSKA IDEJA IN ODKRIVANJE TRIGLAVA

(napisano ob dvestoletnici prvega vzpona na Triglav)

18. stoletje je bilo v zatonu, njegov konec pa je bil burnejši, usodnejši za človeško zgodovino, kot konec katerekoli predhodnih stoletnih dob, saj je do temeljev razmajal okostenelo stavbo evropskega fevda-

Triglav z Aljaževim domom

lizma. V človekovem spominu bosta skozi vse čase ostali zapisani dve besedi: francoska revolucija. To veličastno prebujenje človeškega dostojanstva in samozavesti, katerega prvi plamen je prižgal uporni Pariz, je pomenilo uvodno dejanje na odru novega zgodovinskega obdobja, *obdobja revolucij*, in je hkrati tudi dejstvo, ki priča o epohalnem značaju revolucionarnih dogodkov v Franciji, saj se je njihov duh širil po vseh deželah takratne Evrope in pljusknil tudi ob obale drugih kontinentov. Ideje francoske revolucije seveda niso obšle niti slovenskih dežel. Napoleonova vojaška okupacija in ustanavljanje Ilirskih provinc je imelo velik vpliv na porajajoče se meščanstvo in zatirano kmetstvo, ker je budilo nacionalna čustva in vzpodbujalo k zastavljanju političnih in socialnih zahtev. Mogoče je značilen primer slovenskega odziva, čeprav je prihajal iz vrst takratne slovenske inteligence, Vodnikova oda *Ilirija oživljena.*

Seveda pa se moramo zavedati, da predstavlja revolucionarni preobrat le tisti dokončni akt, ki okrona dolgotrajni proces kriznega vrenja, za kar imamo, glede na francosko revolucijo, v 18. stoletju, zlasti v njegovi drugi polovici, veliko dokazov. Fevdalni družbeni red, l'Ancien Regime, je zašel v globoko krizo brez izhoda. Njegova notranja protislovja so se zaostrila, ko so kmečke množice, ki so se skozi stoletja zaman upirale fevdalnemu izkoriščanju, dobile zaveznika in voditelja v porajajočem se, mladem meščanstvu. Rojevale so se razmere, katerih nujna posledica je bila meščanska revolucija.

Nasprotja med starimi in novimi družbenimi silami v Evropi pa niso bila povsod enaka. Gospodarski in seveda tudi družbeni razvoj v zahodni Evropi se je bistveno razlikoval od razvoja v vzhodni Evropi. Na vzhodu je bil zaradi oddaljenosti od glavnih svetovnih poti ta razvoj počasnejši, na zahodu pa je trgovina, predvsem zunanja, pospešila celoten razvoj in prvotno akumulacijo kapitala. Južnoslovanske dežele, ki so bile pod habsburško oblastjo, je vsaj delno zajel evropski razvoj, vendar se niso mogle neovirano razvijati, ker niso imele lastne državne tvorbe, ne lastnega plemstva in ne meščanstva. Zato se je tudi v teh deželah (Slovenija, Hrvatska) ohranil fevdalni red in stanovska ureditev, kajti bile so odrinjene na obrobje evropskega vsesplošnega razvoja, tako da ni bilo prave družbene in ekonomske podlage za rast domačega narodnozavednega meščanstva in narodne kulture.

V takih *zgodovinskih okoliščinah*, ki v pričujoči, močno skrčeni obliki, nujno ostajajo nedorečene in zgolj groba skica, se je po vzgledu evropskega razsvetljenstva začela porajati slovenska *preporodna ideja.* Med najpomembnejše vzpodbujevalne momente nove miselnosti morda lahko prištejemo takrat prevladujočo idejo evropskega razsvetljenstva, idejo o *suverenosti* ljudstva, ki se je odražala v Montesquieujevem *Esprit des lois*, napisanem leta 1748, Voltaireovem *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations* iz leta 1756 in v Rousseaujevem *Contrat social* iz leta 1762, ki pa bi se jo dalo razširiti v zahtevo, da pripada suverenemu ljudstvu tudi pravica do lastnega jezika. Tej zahtevi pa je sledilo razlikovanje med izrazom *nation* (narod) in *peuple* (ljudstvo), v katerem je v skladu z zgodovinskim razvojem družbeno-ekonomskih okoliščin

v Evropi, izraz *nation* dobival vedno pomembnejšo vsebino in postajal geslo. Med omenjene vplive na razvoj slovenske preporodne ideje pa moramo vsekakor uvrstite še *L'Encyclopedie ou Dictionnaire raisonne des sciences*, ki je začela izhajati v letu 1751 in je pomenila najpopolnejši izraz filozofskega svobodomiselnega duha 18. stoletja, urejal pa jo je Denis Diderot.

Usoda slovenskega človeka je bila tiste čase tesno povezana z usodo velike, umetne tvorbe — Habsburške monarhije, tako da so bile prav avstrijske razmere tiste, katerih vplivom so bili Slovenci predvsem izpostavljeni. Zato ni nenavadno, da je tudi avstrijska razsvetljenska smer pustila sledove v spočetem slovenskem preporodu, zlasti tiste ideje in zahteve, v katerih je Slovenec videl pogoj za utrjevanje svoje nacionalne in kulturne samozavesti, še zlasti potem, ko je do njega segla vest o položaju slovenskega jezika v svobodni Poljski in Rusiji ter ukrep, ki ga je avstrijska politika začela izvajati v drugi polovici 18. stoletja na Češkem — upoštevanje narodovega jezika. Tako je postala zahteva po nacionalni identiteti osrednja nosilka slovenskega preporodnega gibanja, seveda pa bi morala vsebovati še kaj več, kot le boj za priznanje narodovega jezika, ki je sicer nujno potreben, a se samo z njim ne more reševati celokupnost obstoječih protislovij.

Čeprav so bile težnje slovenskih preporoditeljev, zbranih v družbi ljubljanskih razsvetljencev, katerih mentor in mecen je bil baron Žiga Zois, usmerjene predvsem v literarno-kulturno delovanje, pa vseeno niso zanemarili poseganja po problemih naravoslovne znanosti, še zlasti zato ne, ker je bil Zois kot lastnik bohinjskih fužin zainteresiran za raziskovanje geološke sestave tal v bližnji in daljni okolici Bohinja. Veliko Zoisovo premoženje, ki ga je po svoji smrti zapustil oče Michelangelo, po rodu iz Bergama v Italiji, sinu Žigi, je na prelomu 18. v 19. stoletje začelo kopneti. Konkurenca ruskega, švedskega in avstrijskega železa, visoki proizvajalni stroški, pomanjkanje rude, davki in prisilne vojne dajatve v času francoske okupacije, so ogrozile podjetje, čeprav je Žiga Zois poskušal na vse načine reševati potapljajočo se ladjo. Za Žigom Zoisom so se njegovi sorodniki trudili še nekaj let, dokler ni končno izdatna denarna transfuzija ljubljanskih nemških trgovcev in bankirjev poživila podjetje, nič več Zoisovo in nič več raztreseno po malih obratih, temveč pod imenom Kranjska industrijska družba z osrednjim obratom na Jesenicah in Javorniku.

Ko je Žiga Zois leta 1774 prevzel očetovo podjetje, se je pričela njegova »prisotnost« v Bohinju. Prav tako pa je Zoisov »prihod« v Bohinj pomeni začetek pisane zgodovine odkrivanja triglavskega pogorja. Tesna povezanost in mecenstvo v družbi ljubljanskih razsvetljencev na eni strani in odgovornost za uspešno proizvodnjo v podedovanih fužinah je v Zoisu vzbudila znanstveno radovednost, tako da ga lahko brez dvoma prištevamo tudi med prve raziskovalce — naravoslovce, ki so se *sistematično* lotili znanstvene obdelave slovenskega planinskega sveta. Medtem, ko je Janez Vajkard Valvasor še verjel, da se na visoki gori Krmi, ki, kot piše v svoji *Slavi Vojvodine Kranjske*, in ki je izšla leta 1689 v Nürnbergu, stoji med Mojstrano in Bovcem na Gorenjskem, lahko

s pokanjem biča opoldne, pri najlepšem vremenu in brezoblačnem nebu povzroči nevihto, pa so njegovi sto let mlajši nasledniki v svojih opisovanjih slovenske dežele gledali na dogodke s prosvetljenjskimi očmi. Pri njih ni bilo več sledu praznoverja, svoja zapažanja in ugotavljanja so opisovali in zapisovali na znanstveni podlagi.

Med pomembnimi Valvasorjevimi nasledniki moramo poleg Žige Zoisa najprej omeniti botanika in mineraloga Balthasarja Hacqueta. Svoje enajstletno bivanje na Slovenskem je izkoristil tako, da je prepotoval vso Kranjsko, Štajersko, Koroško in Istro, ter preučeval floro, rude in minerale, ki jih je srečeval na svoji poti. Iz potopisnih beležk s svojega mineralogično-botaničnega potovanja je sestavil monumentalno monografijo v štirih delih z naslovom *Oryctographia Carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien und zum Theil der benachbarten Länder*, ki je v letih 1778 do 1784 izhajala v Leipzigu. Kaj vse monografija vsebuje, najlepše pripoveduje dolgi naslov, omenimo naj le, da so vsi štirje deli ilustrirani z bakrorezi, Hacquet pa je dal za svoje delo izdelati tudi zemljevid, na katerem so zelo zanimiva fonetično zapisana imena krajev, največkrat po krajevnih dialektih: npr. Radolza, Lublana, Saua, Černiuz, Terglou itd.

Med Žigo Zoisom in Balthasarjem Hacquetom, ki sta bila sodobnika, je vladalo nekakšno »profesionalno« prijateljstvo, kajti oba je raziskovalna radovednost in predvsem Zoisa tudi življenjska nuja, pripeljala na pot, ki je vodila k Triglavu. Leta 1776 sta se oba mudila v Bohinju. Zois je v svoji graščini urejal zapiske o železarskih obratih,

ORYCTOGRAPHIA CARNIOLICA,
oder
Physikalische Erdbeschreibung
des
Herzogthums Krain,
Istrien,
und zum Theil der benachbarten Länder.
Erster Theil.
Leipzig

Naslovna stran Hacquetove ortografije — Triglav

Hacquet pa si je te obrate ogledoval. Nad načinom proizvodnje železa ni bil navdušen, saj so rudo še vedno topili v pečeh na volka, delo pa je bilo slabo organizirano. V svoji Oryctographii je s kritično presojo pisal o bohinjskih železarskih obratih. Predvsem ni bil zadovoljen z organizacijo in metodo dela, pridobivanjem rude in predelavo grodlja. Zaradi slabih zalog rude pa gorenjskemu, predvsem pa bohinjskemu železarstvu ni obetal lepe prihodnosti. Danes vemo, da so bile Hacquetove napovedi utemeljene in točne.

Najverjetneje je, da sta se Zois in Hacquet pogovarjala o svojih skritih željah, zlasti o Zoisovi želji, da bi se izmerila višina Triglava, najvišje gore na Kranjskem, zato danes, ko razpolagamo z dokazi, lahko trdimo, da je pravzaprav ta želja pomenila začetek organiziranega osvajanja vrha Triglava, saj je Zois, kot bomo videli kasneje, razpisal celo nagrado za zmagovalce Triglava. Sicer pa so ljudje že mnogo prej začeli korak za korakom osvajati gorsko naravo z vsemi njenimi darovi in nevarnostmi. Pastirji so za svojimi ovcami in kozami prodirali vedno više, na sočne planinske pašnike, na planinah si je zgodnji planšar postavil staje in ograde ter gnan od lovske strasti že v davnih časih dosegel višine Kredarice in Ledin. Visoko med skalne vrhove so na svojih poteh prodrli tudi iskalci rude. Vloga bohinjskega planšarja, pastirja in lovca v odkrivanju gorskega sveta je gotovo starejša, a vsekakor ne pomembnejša od tiste, ki jo ima v tem početju rudosledec, o čemer nas prepričujejo odkriti kupi žlindre med Ajdovim gradcem in Jelovico, ki opozarjajo, da sega bohinjsko železarstvo v prazgodovinsko in rimsko dobo. O srednjem veku pa imamo že precej več podatkov. Leta 1540 je postavil Maulner fužine v Bohinjski Bistrici. Plavži na Pozabljenem so začeli obratovati 1562 in pri tem uporabljali vodno moč Bistrice. Menda še starejše so fužine v Stari Fužini, kjer še danes lahko vidimo ostanke utrjenih topilnic. Bohinj je dolga stoletja užival slavo pomembnega železarskega središča.

Žiga Zois je bil prvi lastnik bohinjskih fužin, ki je začel načrtno pošiljati na gore svoje rudarje in navduševal ljubljanske, pa tudi tuje izobražence, da so sodelovali pri reševanju geoloških problemov in iskanju novih rudišč. Najemal jim je vodnike in nosače, jim pripravljal udobna bivališča v svojih planinskih kočah in bil nadvse vesel, če so mu pošiljali poročila o znanstvenih ugotovitvah, med katerimi je bilo tudi veliko hvale o lepoti gora, kajti Zoisu, na dom in invalidski voziček priklenjenemu hromcu, so bile gore nedosegljive. Zato je marljivo sestavljal svoje *bohinjske zapiske* in vanje zapisoval vse dogodke, povezane z odkrivanjem sveta okrog Triglava. V svojem *pismu Valentinu Vodniku*, napisanem 4. oktobra 1795. leta, je zapisal, da vsa opazovanja, seveda tudi Vodnikova, vnaša z velikim veseljem v bohinjski rokopis, kamor prilaga tudi risbe Triglava, tako da jih ima vedno pri roki, če je potrebno in lahko vedno pokaže, kateri vzponi so bili že izvršeni. Dalje je pisal, da se je teh dogodkov in opazovanj nabrala od leta 1776 dalje že lepa vrsta in da postaja vedno bolj radoveden. V tem pismu naletimo tudi na podatek, da je že leta 1776 »nekdo šaril« v triglavskih višinah.

Kdo je bil tisti »nekdo«, ni težko uganiti, kajti v svoji Oryctographii Hacquet omenja težave, ki jih je imel pri izdelavi skice Triglava, po kateri je kranjski inženir F. X. Baraga v letu 1776 izdelal predlogo za bakrorez, v baker pa jo je vrezal C. Conti. Hacquet piše, da skice ni mogel tako izdelati, da bi verno prikazovala vse razdalje in težka mesta. Kljub vsem pomanjkljivostim in celo napačnim predstavitvam Triglavovega obličja pa bakrorez, ki je bil kasneje odtisnjen v prvem delu Oryctographie kot naslovna ilustracija, predstavlja prvo znano likovno upodobitev Triglava in eno prvih navedb Triglavove višine v zgodovini. *Prvič* je Triglavu izmeril višino leta 1744 Florjančič in jo označil na svojem zemljevidu Kranjske dežele. Ta zemljevid je bil izdelan v reliefni tehniki, kar je bilo v skladu z navadami 18. stoletja. Na zemljevid je napisal tudi ime *Terglou* (Triglav): »Mons Terglou Carnioliae altissimus cujus vertex perpendiculari altitudine sopra horizontem Labacensem 1399 hexapedis parysiensibus assurgit«. Zemljevid nam torej pove, da je gora Triglav najvišji vrh kranjskega gorovja in da se dviguje 1399 pariških sežnjev nad ljubljansko ravan. Na bakrorezu v Haquetovi Oryctographii pa sega Triglav 1549 pariških sežnjev visoko. O tem, kako je Hacquet korigiral Florjančiča, kasneje.

Kronist je zabeležil letnico 1777. Tega leta je baron Žiga Zois pregledoval fužine v Bohinjski Bistrici in Stari Fužini. Vznemirjala ga je zaskrbljujoča skromna proizvodnja, kajti peči na volka so v enem letu »pridelale« vsega 2954 centov železa, ki so ga potem predelovali v žico, žeblje, trakasto in kovno železo. Pri vseh teh opravilih ter pri sekanju lesa in žganju oglja je bilo zaposlenih preko sto delavcev, prav toliko tovornikov pa je oskrbovalo fužine z rudo in drugimi potrebnimi materiali. Rudo je iskalo in kopalo okrog sedemdeset rudarjev domačinov, zato naj nas ne preseneča, da prav med njimi najdemo prve poznavalce sveta okrog Triglava. Ti rudarji — kopači so delali v skupinah po dva, trije ali šest skupaj. Vsaka skupina je neprestano sledila rudo, in ko jo je našla, je pričela kopati jaške, tudi po več hkrati. Jaški so bili podobni luknjam in tako ozki, da se je človek komaj prerinil skoznje. Kadar je jamskega lesa v bližini jaškov primanjkovalo in ga je bilo treba po ure daleč prinašati na plečih k jamam, so kopači jaške le slabo zavarovali z lesom, tako da ni bilo nikakršne varnosti pri spuščanju ali dviganju iz jam. Spuščanje v jamo je šlo od enega lesenega kola do drugega, pri čemer je imel kopač vrv ovito okrog roke in kolena in je tako počasi drsel po jašku navzdol. Tudi dviganje iz jame ni bilo nič prijetnejše. Kopač se je moral z rokami in nogami opirati ob stene jaška, da je splezal iz jame. S priostrenimi kladivi in krampi so kopači iskali v jaških rudo ter jo v posodah, ki so bile navezane na vrv, z vitli vlačili iz jame. Preden so jo odpeljali, so jo prali. Kopači so delali, kadar jim je dopuščal čas in vremenske razmere. Plačani niso bili z mezdo, temveč od centa nakopane in oprane rude. Za cent rude je podjetje plačevalo 16 krajcarjev deželne veljave. Izkupička za rudo kopači niso v celoti prejeli v gotovini, temveč le en del, navadno pa nič, ker so morali pri vsakemu obračunu poravnati še strošek za žito in druge potrebščine, ki so jih v podjetju nabrali zase in svoje družine. Vsak

kopač je dobil na štirinajst dni svoj mernik žita na kredit, zraven pa še loj za jamsko razsvetljavo.

Zaslužek bohinjskega rudarja-kopača je bil resnično skromen in sam Zois je rad trdil, da se za tak zaslužek ne bi hotel pogoditi noben tuj rudar. To je zmogel samo bohinjski rudar, ki je imel dohodek tudi od kmetijstva, čeprav je bil še tako skromen, živelo pa se je le. V rudniku je delal samo v tistem letnem času in ob tistih urah, ko doma ni imel posebnega opravila. Kadar je bilo delo na poljih in travnikih, je ostajal doma. Take so bile okoliščine, v katerih je bohinjski kopač rudaril v rudnih jamah na Pokljuki v drugi polovici 18. stoletja in ki so našle svoje mesto tudi v Zoisovih opisih bohinjskih fužin iz leta 1777 in 1778.

Ko se je tistega 1777. leta Žiga Zois v dolini ukvarjal s perečimi problemi svojih fužin in iskal zdravila zanje, se je Balthasar Hacquet istega leta trikrat odpravil k Triglavu. Prvič se je mudil v dolini Triglavskih jezer na botaničnem raziskovalnem potovanju, kamor je odpotoval tudi drugič, le da je takrat pot nadaljeval čez Fužinarske planine na Velo polje. V avgustu pa se je odločil za sam Triglav. O tem svojem poskusu poroča v Oryctographii, ko pravi, da je s pomočjo barona Zoisa dobil za spremstvo dovolj pogumnih mož, čeprav nihče med njimi ni mogel trditi, da je že bil kdaj prej na vrhu Triglava. Spremljevalci so ga na Velem polju zaradi slabega vremena poskušali odvrniti od nadaljnjega vzpona, vendar je Hacquet vztrajal in, kot pravi, ob štirih zjutraj zapustil stanove na Velem polju. Sicer pa poglejmo, kaj je o tem vzponu povedal sam Hacquet.

»Plezal sem po skalah navzgor. Spočetka nisem okoli dve uri hoda naletel na nobeno večjo oviro v zajedi skalovja, kjer je ležalo veliko drobirja in snega. Ko pa sem imel to za seboj, sem spoznal, da so moji ljudje govorili resnico, ko so trdili, da jih je le malo prišlo sem gor ali pa nobeden, vsaj nihče od rastlinoslovcev ne, zakaj našel sem rastline, ki jih ni bil opazil niti Scopoli niti kdo drug in ki jih bom ob priložnosti opisal. Kar zadeva vrste kamnin, sem ugotovil apnenec in železnato glino.«

Hacquet je po vsej verjetnosti preko Konjskega sedla dosegel Ledine in Prode, kjer danes stoji planinski dom »Planika«. Tukaj pa se zastavlja vprašanje, kam se je usmeril potem. Sledimo njegovemu opisu.

»Ko sem lezel vse više, kjer zaradi pomanjkanja prsti ne uspeva nobena rastlina več (to seveda ne drži, kar so že večkrat potrdili naši znanstveniki), sem vse svoje moči in spretnost uporabljal za to, da sem plezal prek pečevja in da sem se izogibal zapadnemu kamenju. Držal sem se vedno le južnih strmin, saj je medtem bril močan sever. Ob deveti uri se mi je vendarle posrečilo, da sem dosegel stranski vrh gorskega hrbta, ki mu pravijo te male Terklou ali Mali Triglav. Ta pečinasti vršič je bil morda davno nekoč spojen z glavnim vrhom, vendar se je zaradi naglega preperevanja od njega ločil. Tu je treba pripomniti, da železni delci, ki jih nahajamo v kamenini, močno vplivajo na razkroj, saj na to kažejo vsi vmesni presledki tako, da pobarva vso skalo, kar voda odplakne. To je napotilo mnogo pastirjev in lovcev, da so

upravniku tamkajšnjih fužin povedali, kako bogat je ta kraj z železovo rudo. Taka novica je tam zelo zaželjena, saj železove rude močno primanjkuje. Vendar se ni še nihče drznil tja gor ponjo, pa tudi ves trud bi bil zaman, saj nisem našel niti koščka rude.«

Hacquet se je, vsaj glede na njegov opis, povzpel na Mali Triglav, čeprav bi ravno vsled njegovega opisovanja pristopa sklepali, da je dosegel le škrbino, ki jo tvori Rjavec, vršič v južnem grebenu Triglava. A pustimo za sedaj to razmišljanje in poglejmo, kaj je o Hacquetovem vzponu zapisal Zois.

»Hacquet si je upal kljub meglam in vetrovom plezati dalje in je dosegel grape med Malim Triglavom in Triglavom. On je prišel v smrtni nevarnosti nazaj na Velo polje, potem, ko je videl, da so strele in viharji Triglav tako razdejali, da se v vetru iz grebena luščijo skale. Iz teh vzrokov in še drugih, so tudi lovci mnenja, da je gora nepreplezljiva«.

Tako je mislil Zois še leta 1777, miniti pa je moralo le leto dni in njegovo mnenje in mnenje omenjenih lovcev je bilo demantirano. Kot je omenjal sam Hacquet, se je povzpel na stranski vršič gorskega hrbta,

Spomenik padlim borcem-gornikom v Vratih

ki je morda nekoč sestavljal enotno gmoto z glavnim vrhom Triglava. Na vršič se je, kot zatrjuje, povzpel s severne strani, vendar, če bi se povzpel na vrh, ki ga danes imenujemo Mali Triglav, s severa, bi moral mimo ledenika, toda takega naravnega pojava Hacquet v svojem opisu ne omenja, kar nas potrjuje v prepričanju, da ga ni videl, še zlasti, če se spomnimo na spoštljive besede, s katerimi je ledenik — »zeleni sneg« opisoval v svojem pismu Zoisu triglavski prvopristopnik Willomitzer. Če gledamo Mali Triglav izpred doma Planike, vidimo, da pravzaprav predstavlja le del kompaktne gmote Triglava, medtem ko je od tam Rjavec videti dokaj markanten, samostojen vrh. Zato ni nenavadna domneva, da ga je Hacquet imenoval Mali Triglav. Rjavec je ime, ki ga je vrh verjetno dobil zaradi rjave barve železove ilovice, ki jo omenja že Hacquet. Poleg tega tudi Zois govori o grapah med Malim in Velikim Triglavom, kar kaže na umestnost gornje razlage, ki jo najdemo v spisu *Zgodovina meritev višine Triglava*, avtorja Matjaža Deržaja.

Zois je menil, da je Triglav nepreplezljiv, Hacquet pa je v Ortyctographii obširno opisoval svoje zavzetje Malega Triglava in dostavil še, da bi kot izurjen pešec dosegel glavni vrh v manj kot pol ure. Ta njegova trditev je močno skregana z resnico, vendar ni toliko kriv Hacquet, kot pa doba, v kateri je živel. Pretiravanja vseh vrst in načinov so bila v modi. Spomnimo se samo Valvasorja in njegovih opisov slovenske dežele, njenih ljudi in običajev. Predvsem pa Hacqueta in njegove prispevke k znanstvenemu odkrivanju naše dežele, zlasti njenega gorskega sveta, ne ocenjujemo po njegovih alpinističnih podvigih, temveč po njegovem sistematičnem znanstvenem delu, zaradi katerega se je spopadal s strminami naših gora tudi kot alpinist.

V že omenjenem zapisu o Hacquetovem vzponu je Zois omenil tudi, da je za zmagovalce Triglava razpisal nagrado.

»Nagrada 6 dukatov, ki sem jih obljubil za zavzetje Triglava, še ni rodila nobenega uspeha. Verjetno se bom moral v prihodnjem letu zadovoljiti s tem, da določim višino gore (Triglava) z Malega Triglava, če se bo Willomitzerju posrečilo De Lukischa in Groma pregovoriti, da bosta šla izmeriti višino«.

Tako torej iz pričujočega Zoisovega pisanja zvemo, da je resnično razpisal nagrado, čeprav v tem primeru ni šlo za rudosledništvo, temveč za merjenje višine Triglavovega vrha, ki z neposrednimi problemi in težavami, s katerimi so se spopadale Zoisove fužine, ni imelo bistvene zveze. Kolikšna je morala biti vera tega velikega moža v porajajočo se moderno znanstveno misel, ki jo je postavljal nad vse vsakodnevne skrbi in trenutne, materialne koristi. Res pa je bilo tudi, da po Hacquetovi vrnitvi s triglavskih višin ni več razmišljal o domnevnih bogatih nahajališčih rude v triglavskih skladih. Hacquet, ki je vedel za veliko Zoisovo željo, da se Triglavu ponovno določi višina, pa takole nadaljuje svoj opis v Oryctographii.

»Naslednjega dne sem hotel s svojimi spremljevalci naskočiti goro še z druge strani, a vreme tega ni dopuščalo. Zadovoljil sem se torej s preučevanjem gorskih sestavin. Vendar upam, da bom drugikrat prišel nanjo, ko bom dobil De Lucov barometer, da bom izmeril višino. Iznaj-

ditelj sam moji prošnji ni mogel ustreči, zakaj njegov brat mi je pisal, da mi takega barometra za noben denar ne more preskrbeti iz Ženeve, brat pa da je svojega vzel s seboj na Angleško, a v Ženevi ni nikogar, ki bi znal izdelati drugega.«

Hacquet je, ne da bi to sam hotel, priznal, da je Triglav s tiste strani, kjer je on poskušal, nepreplezljiv, ko je izdal, da se je nameraval naslednjega dne povzpeti na vrh z druge strani. Ker mu tudi tam ni uspelo, se je lotil preučevanja geološke sestave triglavskih tal, pri čemer ga je še posebj zanimal vzrok za preperelost skalovja, kot v svojih zapiskih piše Zois. Zanimiva je primerjava med Hacquetovimi ugotovitvami in mnenjem enega številnih Zoisovih znancev, geologa E. Fichtla. Fichtel je bil pristaš »vulkanistične« teorije, ki je temeljila na prepričanju o vulkanskem poreklu neskladovitega apnenca. Na Dunaju je leta 1794 izdal knjigo z naslovom *Mineralogische Aufsätzen*, v kateri obravnava teorijo o dveh vrstah apnenca: praapnenca na eni in apnenca, sestavljenega in odmrlih školjk na drugi strani. Fichtlovo mnenje je bilo, da sta vršna piramida Triglava in Vršac sestavljena iz vulkanskega, to je praapnenca. Ta teorija je danes ovržena, vendar pa sta Fichtel in njegova knjiga pripomogla, da je Triglav stopil v ospredje znanstvenega zanimanja naravoslovcev širom po Evropi. Mnogi med njimi so se obračali na Zoisa s prošnjo, naj jim pošlje vzorce kamenin, ki jih navaja Fichtel. Ker se je Zois zaradi poslabšanja bolezni le stežka odpravljal v Bohinj, je poprosil za pomoč Valentina Vodnika, ki je služboval kot kaplan na Koprivniku in se je pod tem vplivom navdušil za naravoslovje. Tako so Zoisovi rudarji začeli iskati kamenine po pobočjih Triglava, da so zadostili veliki znanstveni vnemi svojega gospodarja in vnemi geologov iz vse Evrope. Zois je 5. septembra 1795 pisal Vodniku na Koprivnik.

»Gore, narava, prijateljstvo — so mogočne, velike stvari! ... Pogrešam samo še sledove okamenin Ledine ob Triglavu. Zaradi tega sem se z iskalcem Kosom dogovoril, da bo še letos, in sicer v bližnjih dneh, Ledino znova preiskal. Drugo leto ga mislim poslati na Velo polje in mu dodeliti štiri može, da bodo od tam hodili na Vršac in Triglav, ter na izbranih mestih odkopavali vzorce in lomili sveže pole skalovja«.

Toda povrnimo se spet k Hacquetu in njegovemu opisu vzpona na Mali Triglav.

»Gora je po navedbi našega pokojnega, prizadevnega rojaka Florjančiča, ki je s truda polnim in marljivim delom izrisal velike zemljevide naše dežele, visoka 1399 pariških sežnjev nad ravnino mesta Ljubljane. Sicer še ne vemo zanesljivo, v kakšnem razmerju je morska gladina pri Trstu proti obzorju našega glavnega mesta. Kolikor pa morem presoditi po padcu Idrijce in Soče, se mi dozdeva, ker leži prva po meritvah v Idriji v isti višini kakor mesto Ljubljana, da navedba 300 sežnjev njenega padca do morja ni prevelika. Torej meri naša gora 1699 sežnjev ali 10194 pariških čevljev«.

Višino 10194 pariških čevljev lahko najdemo v večini publikacij, ki so se pojavljale konec 18. in na začetku 19. stoletja. Vendar je Hacquet vsaj še enkrat korigiral lasten izračun višine Triglava. Kot namreč piše v Oryctographii, se je leta 1779, 8. avgusta, uspel povzpeti

na vrh Triglava. Takrat je bil opremljen tudi z De Lucovim barometrom. Ko je ugotovil vse, za meritve potrebne podatke, je izračunal višino glavnega Triglavskega vrha.

»V primerjavi s tem sem torej vzporejal svojo meritev s Florjančičevo in imam njegovo za prav tako pravilno, kakor svojo. Obdržal sem njegovo navedbo s popravkom, da sem dodal nadmorsko višino 150 sežnjev nasproti 1399, kar znese potemtakem 1549 pariških sežnjev, število, ki sem ga potem dal postaviti v bakrorezu naslovne strani svojega prvega dela (Oryctographie)«.

Mnenja o resničnosti Hacquetovega uspelega vzpona na Triglav so deljena. Medtem, ko sam Hacquet v Oryctographii natančno popisuje svoj vzpon na vrh gore in to ne le tistega iz leta 1779, temveč še drugega iz leta 1782 in bi mu, če je to resnica, pripadla čast *drugega* in *tretjega* vzpona na Triglav, pa lahko v članku *Die Wochein* (Bohinj), ki ga je leta 1821 v Illyrisches Blatt objavil profesor Fran Ksaver Richter, preberemo trditev, da Hacquet ne prvič, niti drugič ni dosegel glavnega vrha Triglava. Opirajoč se na Zoisove zapiske trdi, da je izčrpani in onemogli profesor (Hacquet) potožil, da se mu vrti in da ne more naprej. Tako naj bi bilo pri vzponu leta 1779. Tudi naslednji poskus, tisti iz leta 1782 se je, po Richterjevih trditvah, končal pod navpično rdečo steno tik pod vrhom, ki ga Hacquet spet ni mogel doseči. Kako se v tem primeru opredeliti, je vprašanje, kajti težko se je odločati, kadar so zgodovinska dejstva zastrta s tenčico pozabe in kadar nimamo v rokah drugega, kot osebno prizadeto pisano življenjsko delo na eni strani, na drugi strani pa neprizadeto, koncizno pisan dokument, ki se sicer opira na Zoisove zapiske, niso pa ohranjena tista pisma, v katerih Willomitzer Zoisu poroča o obeh Hacquetovih vzponih.

Če vzamemo kot dejstvo, da Hacquet ni bil nikoli na vrhu Triglava, potem se nam razreši uganka, zakaj je pri svojih meritvah uporabljal Florjančičevo višino gore in je popravljal le višino ljubljanske ravnine. Hacquet je namreč vedel, da je Florjančič meril z astrolabom, pripravo, ki je služila za določanje višin nebesnih teles in za grafično reševanje nalog iz astronomije. Florjančič je astrolab uporabil za določanje kota linije, ki je povezovala opazovalno točko z vrha Triglava. Ko je določil še oddaljenost opazovališča od vrha je lahko izračunal kateto dobljenega trikotnika — višino Triglava. Če Hacquet ni dosegel vrha, se je moral zavedati, da njegova meritev višine Triglava ne more biti točna. Zato si ni dovolil popravljati Florjančičevega rezultata in mu je le prišteval na novo določene nadmorske višine. O verodostojnosti Hacquetovih opisov v Oryctographii in tistih, ki Hacquetu ne priznavajo časti in slave drugega in tretjega vzpona na Triglav, bo morala razsoditi zgodovinska znanost na podlagi danes še izgubljenih, a morda nekoč le najdenih dokazil.

Dovolj je bilo ugibanj o morebitnem drugem in tretjem pristopniku na teme Triglava, čas je namreč, da povemo nekaj še o tistem najpomembnejšem — o zmagovitem, prvem vzponu na najvišjo goro takratne kranjske dežele. Spoznali smo okoliščine, iz katerih je vzniknila ideja o osvajanju gore, spoznali smo tudi vzroke za tako idejo in vendar je

moralo biti še nekaj več, nekaj, kar nima materialnih oblik in se le stežka izraža z besedami. Žiga Zois, ki je bil pobudnik odkrivanj v Triglavu in okolici, ni bil le strogo natančni znanstvenik, ali v interese lastnega podjetja zazrt lastnik, ni bil le razsvetljen mecen slovenske književnosti, bil je sodelavec, mecen in duša začetkov planinskega gibanja pri nas. Zois, Vodnik, Hacquet in njihovi sopotniki so iskali žlahtno rudo v Triglavu, a so našli — lepoto.

Triglav, narodova svetinja in upa polna svetloba prihodnjih dni na obzorjih življenja. Triglav — slovanski bog. Tisočletje je že odteklo od takrat, ko je bilo prvič opisano mesto Stetin, visoko na severu Evrope, kot »urbs tricornis« — triglavsko mesto, ki stoji na treh gričih in so v njem imeli poganski severni Slovani svoja svetišča. Najvišji izmed treh gričev je bil posvečen bogu Triglavu in je njegov triglavi kip krasil notranjščino poganskega templja. A. T. Linhart je tega boga severnih Slovanov prestavil v Julijske Alpe, kjer po njegovem najvišja gora nosi isto ime — Triglav. Svoje domoljubje, kot tudi domoljubje celotnega razsvetljenskega kroga, je hotel poudariti z božanskim utelešenjem.

»Triglav, triglavi bog, kakor že ime pove, ker so mu pripisovali gospostvo nad zrakom, zemljo in vodo. Častili so ga posebno Slovani, prebivajoči na severu Evrope, kjer so mu zgradili lepe hrame. Gora Triglav v Bohinju, ki je najvišja na Kranjskem, polna krasnih slik divje narave, je menda imenovana po tem božanstvu«.

Tako Linhart v svojem *Poskusu zgodovine Kranjske*. Temeljita razprava o tem, od kdaj in od kod ime Triglav, bi nam vzela preveč časa in prostora. Dandanes obstaja cela vrsta virov, ki pa vprašanje o izvoru imena Triglav rešujejo na najrazličnejše načine, vendar se mi zdi, da se največkrat ponavlja domneva, da ima Triglav ime po slovanskem božanstvu, kar je glede na zgodovinske okoliščine, v katerih so skozi dolga stoletja živeli Slovenci, razumljivo. Torej se tudi mi zadovoljimo z razlago, ki ji je temelje postavil že Linhart.

Tisti 26. avgust leta 1778 je bil lep in topel poletni dan, prav tak, kot so navadno dnevi poznega poletja. Doline globoko spodaj so bile ovite v poletno soparico, tako da so se razločno črtali le bregovi jezer in rek, ki so s svojimi, zaradi valov svetlikajočimi se gladinami, izstopali iz zelenja okolice.

Bil je dan kot vsi drugi. In vendar ne povsem enak. Nekaj se je zgodilo tistega dne, nekaj tako pomembnega, da se nam še danes, dvesto let kasneje, zdi vredno spominjati se tistega dne.

Visoko pod modrino neskončnega, jasnega neba, na skalni piramidi mogočne gore, so stali štirje možje. Tišina, ki je ni motilo niti bučanje bistriških voda v dolini in pomembnost trenutka, sta jim vzela besedo.

Stali so na vrhu gore, ki se je še tisto jutro prebujala deviška iz nočnega sna in so ji bile od sivih davnin sem edini gostje poleg sončnih žarkov in viharjev samotne ptice. Zastor pred skrivnostnim in neznanim je bil tako odgrnjen, naša planinska zgodovina pa je postala bogatejša za pomemben dogodek. Imena, z rudarskim kladivom vklesana v triglavsko skalo, bodo ostala v zavesti in spominu ljudstva, ki živi pod Triglavom, dokler bo stala gora.

Planinsko zgodovinopisje jim priznava prvo mesto, čeprav ni izključeno, da je na vrh Triglava splezal pred njimi kak divji lovec na svojem »prepovedanem« potu, ali kot bi dejal Janko Mlakar, »to ve le ljubi Bog in tisti gams, ki je bežal pred divjim lovcem«. Za sedaj vsekakor velja trditev, da so bili štirje Bohinjci: Štefan Rožič, 39-letni poklicni lovec s Savice; Matevž Kos, 34-letni rudar iz Jereke; Luka Korošec, 31-letni kmet in rudar s Koprivnika in Lovrenc Willomitzer, prav tako 31-letni ranocelnik iz Stare Fužine, prvi v zgodovini na vrhu Triglava. Pisani viri o tem dogodku so Hacquetovi zapisi v njegovi Oryctographii in Richterjev članek Die Wochein, v katerem se poleg Zoisovih zapiskov sklicuje tudi na ustno izročilo. O morebitnih zgodnejših pristopih na Triglav se ni ohranilo nič napisanega.

Ni znano in verjetno tudi ni nikjer zapisano, če je Zois izplačal obljubljeno nagrado, kar je seveda pri vsej stvari, vsaj za nas, najmanj pomembno. Za Zoisa je bilo takrat najvažnejše to, da je bila najvišja gora kranjske dežele zavzeta na njegovo pobudo, čeprav zmagovalci niso imeli s seboj merilnih naprav in tako niso izmerili višine vrha, kajti med njimi ni bilo strokovnjaka, ki bi tako delo sploh lahko opravil. Kar pa niso uspeli oni, so opravili njihovi nasledniki in ni jih bilo malo, tako da je višina Triglava dostikrat menjala število sežnjev, čevljev itd., dokler se končno ni ustalila pri 2863 m, s čimer se Triglav postavlja na prvo mesto med jugoslovanskimi gorami.

Kadar se z današnjimi očmi oziramo nazaj v zgodovino in z današnjimi merili skušamo ovrednotiti nekdanja dogajanja, ne smemo biti enostranski ali površni. Vsak pojav moramo opazovati in ocenjevati v celotnem sklopu zgodovinsko pogojenih družbeno-ekonomskih okoliščin. Le tako se nam pokaže zdravo jedro in ne le nedoločno, često celo imaginarno ogrinjalo. Danes razmišljanje o motivih, ki so, poleg že omenjenih življenjsko nujnih opravil, gnali gorjanskega človeka na vrhove gora, nima trdne podlage, še zlasti zato ne, ker vemo, kako se je skozi zgodovino menjal človekov odnos do narave. Predvsem pa vsako iskanje v to smer zaradi maloštevilnih zgodovinskih pričevanj ostaja zgolj pri domnevah. Dejstvo je le to, da so najvišje v gorski svet prodrli ljudje na svojih poklicnih, rudarskih, pastirskih ali lovskih poteh. Še prav posebno so bili aktivni divji lovci, ki so v strahu pred lovskimi čuvaji in kaznijo zalezovali divjad po najbolj odročnih grapah in gorskih škrbinah. Tako so utirali pota, ki so jih kasneje njihovi potomci in nasledniki opremili, zavarovali in tako odprli planinski svet širokim množicam občudovalcev in navdušencev.

Malo je vrhov v Julijcih, ki nanje ne bi prva stopila lovčeva, pastirjeva ali rudarjeva noga. V pionirskih časih odkrivanja gora so bili ti možje še na svojih, za preživetje nujnih potih, kasneje pa že v vlogi *gorskih vodnikov*. Nekdanji divji lovec, planšar ali rudosledec je postajal vse bolj iskani spremljevalec spočetka še redkih razumnikov in raziskovalcev, ki so jih zanimale visoke gore. Planinski razvoj na Slovenskem seveda ni šel svojo pot tako hitro, kot v zahodnih alpskih deželah, denimo v Švici, lahko pa mirno trdimo, da je že konec 18. stoletja z vplivi francoske revolucije, ki je, kot smo že omenili, vzpodbudila narodno pre-

bujanje in svobodo misli, blagodejno vplival na porajanje in razvoj slovenske planinske miselnosti. V tem dogajanju, zgodovinskega pomena za celotno narodovo kulturno življenje, ne moremo prezreti imen, kot so Anton Tomaž Linhart, Valentin Vodnik, Žiga in Karel Zois, Balthasar Hacquet, brata Dežmana itd., vendar pa se moramo hkrati zavedati, da so vsi ti izobraženci potrebovali ob svoji strani izkušene spremljevalce, nekakšne gorohodske mentorje in svetovalce, domačine — gorske vodnike.

Od tistih dni, ki smo jih tukaj poskušali pobliže spoznati, je minilo dvesto in več let, vendar ni prav, da se takrat, ko govorimo o najvišji jugoslovanski gori, tako malokrat spomnimo njenih prvih zmagovalcev in vseh tistih navdušenih raziskovalcev, ki prav gotovo zaslužijo mnogo več naše pozornosti, kot so je deležni. Njim gre v veliki meri hvala, da je danes Triglav tako naš, da je lahko simbol tistega, kar slovensko ljudstvo najbolj ljubosumno varuje — simbol svobode.

Literatura

a) knjige

Mira M. Debelakova-Deržaj: *Kronika Triglava*, Gilj II, 1947.

Filip Kalan: *Med Trubarjem in moderno*, MK Ljubljana, 1974.

France Kidrič: *Zgodovina slovenskega slovstva*, Slovenska matica Ljubljana 1929.

Julius Kugy: *Pet stoletij Triglava*, Obzorja, Maribor 1973.

Evgen Lovšin: *V Triglavu in v njegovi soseščini*, Ljubljana 1944.

Evgen Lovšin: *Gorski vodniki v Julijskih Alpah*, Ljubljana 1961.

Ivan Mohorič: *Dvatisoč let železarstva na Gorenjskem*, MK Ljubljana 1969.

Henrih Tuma: *Pomen in razvoj alpinizma*, Turistični klub Skala.

Josip Wester: *Baltazar Hacquet, prvi raziskovalec naših Alp*. Planinska založba, Ljubljana 1954.

b) članki

Franc Ceklin: *Štirje srčni možje*, Planinski vestnik, št. 3/1965, št. 6 in 7/1966, št. 11/1967.

Franc Ceklin: *Bohinj in Triglav*, Planinski vestnik, št. 1, 2 in 3/1977.

Franc Ceklin: *Bohinj skozi stoletja*, Svet pod Triglavom, PD Jesenice, 1954.

Matjaž Deržaj: *Zgodovina meritev višine Triglava*, Triglavski zbornik PZS Ljubljana, 1976.

Evgen Lovšin: *Po sledi za bohinjskim rokopisom*, Planinski vestnik, št. 6 in 7/1967.

Franz K. Richter: *Triglav in Bohinj*, Planinski vestnik, št. 7 in 8/1977.

Marija Verbič: *Bohinjsko rudarstvo in fužinarstvo konec 18. stoletja*, Kronika, 1956.

Rado Kočevar

ZIMSKO-TURISTIČNA SREDIŠČA GORENJSKEGA KOTA

Ko govorimo o zimsko-turističnih središčih Gorenjske, mislimo predvsem na že klasične centre nad Bohinjem in Dolino[1], ki imajo že dolgoletno tradicijo. Ob njih pa so se v zadnjih letih razvili še novi. V našem sestavku bomo poskušali razčleniti problematiko razvoja teh središč. Beseda bo o Kranjski gori in njeni širši okolici, Španovem vrhu, Voglu, Kobli, Zatrniku in Pokljuki. Vsa omenjena zimsko-športna središča leže v jeseniški, oziroma v radovljiški občini. Zaradi čedalje hitrejšega naraščanja potreb po zimski rekreaciji, pa pomen teh središč daleč prekaša občinske in celo republiške meje. Dokazano je, da se število smučarjev veča hitreje, kakor naraščanje smučarskih naprav. Vse več je navdušenih »dilcarjev«, ki mimo Zatrnika in Kranjske gore odhajajo na tuje, ker na domačih smučiščih ne morejo priti na svoj račun. O tem in o pogojih zimske rekreacije v obeh omenjenih občinah, kakor tudi ob primerjavi s podobnimi centri doma in na tujem, bomo skušali prikazati dejstva, predvsem v dejanski luči. Bralcu, željnem rekreacije na snegu pa bo prepuščeno, da presodi, ali bo v teh zimsko-športnih središčih našel tisto, kar ga bo tudi dejansko zadovoljilo. Kakor sem že omenil, je trend naraščanja ljubiteljev smučanja izredno hiter, naše možnosti pa so omejene. Bralcu naj bi bilo tudi razvidno, kje so še »rezerve« v prostoru. Le ta pri nas še zdaleč ni izrabljen.

KRANJSKA GORA[2] 810 m—1596 m

Kranjska gora sodi med naša najstarejša in obenem najbolj razvita zimsko-športna središča. Zametki turizma (planinstvo) segajo že v drugo polovico 19. stoletja. Takrat so gorski vodniki-domačini spremljali prve pristopnike na vrhove. Sam tujski promet pa se je razživel po otvoritvi gorenjske železnice. Od skromnih začetkov do danes je turizem v kraju toliko napredoval, da je že leta 1974 imela Kranjska gora 3,6 % vseh nočitev v naši republiki. Najnovejši podatki pa kažejo, da se število nočitev giblje že preko pol milijona letno.

Vrsta dejavnikov je pospeševala omenjeni razvoj, naj omenim nekatere:

1. Izredno ugodna lega in lahka dostopnost sta kraju močno približala domačo in tujo klientelo. Do sosednjih prometnih magistral v Italiji

in Avstriji je le 18 km. Po obeh evropskih cestah: E-7 in E-14 poteka danes eden najbolj živahnih prometnih tokov v tem delu Evrope. Že leta 1972 je preko obmejnih prehodov v Ratečah in Podkorenu prešlo mejo 65 % vseh vozil na Gorenjskem. Po izgradnji karavanškega predora v letu 1983 pa bo Kranjska gora še bolj pridobila na pomenu. Malce oddaljena od prometnega hrupa bo le pridobila na vrednosti oddiha. To se je pokazalo že po izgradnji nove prometne obvoznice v letu 1973. Nekoč živahen promet po cesti prvega reda 1 a (E-94), danes ne vznemirja več obiskovalcev. Edina neugodna je povezava čez Vršič (1611 m), ker je v zimskem času zaenkrat žal neprevozen.

2. V klimatskem pogledu odlikujejo okolico Kranjske gore dolge in snežne zime, poletja so običajno kratka in sveža. Srednja letna temperatura je + 6,7° C, januarja — 4,5° C in julija 16,8° C. Kar je slabo za kmetijstvo, pride seveda prav turizmu, zlasti zimskemu. Izredno število hladnih dni (pod 0° C) je kar 156 v letu in to daje dobro podlago za drsališča in morebitno pripravo umetnega snega in s tem podaljšanje zimske sezone. Tudi podatki o sončnem obsevanju so ugodni. Letno je le 120 oblačnih dni, največ v novembru (14,2 dni). Zaradi vzporedniške smeri Doline in visoke pregraje Julijskih Alp je veliko sence. To posebej velja za zgornji del zime na smučiščih, ki večinoma leže na severnih pobočjih Vitranca.

Medtem ko v Kranjski gori traja naravna snežna odeja približno tri mesece, se sneg v Ratečah obdrži še kak teden dlje. Nekoliko debelejša snežna odeja se obdrži v Dolini le v Slatnah (nasproti planiških

V bližnji bodočnosti je predvidena širitev smučišč v smeri Planice, ki bo tako povezana s sistemom žičnic, kasneje v smeri Gozda (planirana je izgradnja na Kurjem vrhu), največ pa si Kranjska gora obeta od Vršiča. (Jaka Torkar)

skakalnic). Tu je bilo zadnja leta precej smučarjev, saj je v zadnjih letih snega v Kranjski gori dostikrat primanjkovalo. Izpadi zimskih sezon zaradi pomanjkanja snega so sicer redki, vendar občutni. Zanimiva je analiza 43 zimskih sezon v obdobju od 1907 do 1959. Povprečno število dni s snežno odejo — primerno za smučanje v tem času — je bilo 87.8 dni. V zimski sezoni 1924/25 se ni dalo smučati. Štiri sezone (1911/12, 1955/56, 1958/59 in v 1973/74 so imele manj kot en mesec dolgo snežno odejo. V tem času štirikrat v januarju ni bilo dovolj snega. Tri zimske sezone so trajale le mesec in pol in kar šest zimskih sezon je bilo krajših od dveh mesecev. Kakor sem omenil, je možno izpad zaradi pomanjkanja snega nevtralizirati z umetnim snegom, saj je hladnih dni, kakor tudi vode, dovolj. Posebno vprašljiva je sezona v decembru (glej prilogo!). Prireditelji vitranškega pokala niso dovolj proučili snežne razmere v začetku zime in tako je prišlo 21. 12. 1976 do boleče odpovedi tekmovanja pred tisoči gledalcev, ki so prišli v Kranjsko goro iz vseh predelov Slovenije. Danes se turistični delavci ozirajo proti Vršiču, ki naj bi podaljšal v zadnjem času res tako perečo zimsko sezono. Pri Erjavčevi koči je namreč kar 147, pod Mojstrovko 188 in na plazu pod Prisojnikom kar 265 dni. V splošnem je na smučiščih Kranjske gore vprašljiv prvi sneg. Vdori ciklonov in frontalnih motenj, ki v zimskem času v naše kraje prinašajo odjugo tu le izjemoma, poberejo sneg. Na splošno je pozimi v Dolini stabilno vreme, kar je predvsem posledica anticiklona, ki s kontinenta semkaj dovaja razmeroma hladen zrak.

Število dni s snežno odejo nad 15 cm, primernih za smučanje (po podatkih vremenske opazovalnice v Kranjski gori v obdobju od 1. 1. 1959 do 31. 12. 1973):

December:		%	Februar:		%
15.	7 dni	46,6	1. do 13.	13 dni	86,6
16. do 18.	8 dni	53,3	14. do 26.	14 dni	93,3
19. do 21.	9 dni	60	27.	13 dni	86,6
22. do 26.	10 dni	66,6	28.	12 dni	80
27. do 29.	12 dni	80			
30. do 31.	13 dni	86,6			
Januar:			Marec:		
1.	13 dni	86,6	1. do 6.	12 dni	80
2.	12 dni	80	7. do 8.	13 dni	86,6
3.	13 dni	86,6	9.	12 dni	80
4. do 5.	14 dni	93,3	10. do 11.	11 dni	73,3
6. do 10.	13 dni	86,6	12.	10 dni	66,6
11. do 15.	14 dni	93,3	13. do 15.	9 dni	60
15. do 17.	12 dni	80			
18. do 31.	13 dni	86,6			

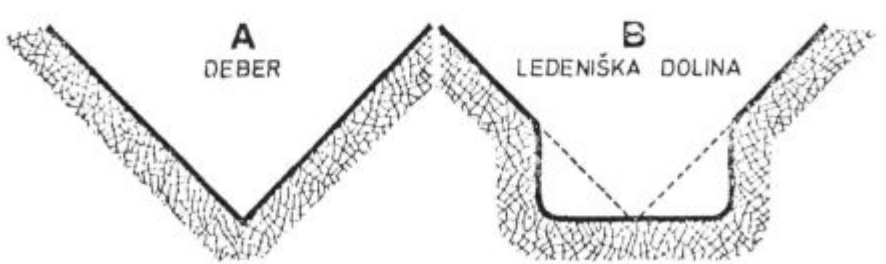
Iz zgornje tabele zlahka ugotovimo približno stanje snežne odeje primerne za smučanje. To nam pride prav za planiranje zimskega dopusta in morda še bolj za razne zimske prireditve, na primer za mednarodni »Vitranški pokal«, ki je bil že dvakrat v zadnjih letih odpovedan, zaradi neprimerno izbranega termina v začetku zime.[3]

3. V geomorfološkem pogledu tereni za smučanje niso najbolj ugodni. Sama Dolina poteka po Savskem prelomu (smer: vzhod-zahod), ki loči Julijske Alpe (triadni apnenci in dolomiti) od Karavank, ki v pretežni meri vsebujejo paleozojske skriljevce (silur, karbon, perm). Litološka zgradba je zlasti v južnem delu bolj naklonjena planinstvu in še posebej alpinizmu in nekoliko manj smučanju. Tu je glaciacija neugodno vplivala na smučarske terene (slika 1). Današnja smučišča leže večinoma na postglacialnih vršajih, na njih pa tudi sloni pretežna kmetijska izraba nekaterih naselij (Podkoren).

Za nastanek slikovitih severnih sten je, podobno kot v ostalih delih Julijskih Alp, odločilna lega skalovja-skladov. Le-ti so narinjeni proti Karavankam. Tu, pred severno steno Mojstrovke in na Kotovem sedlu, so razviti tudi pojavi visokogorskega krasa.

4. Zaradi naravnih hidrografskih danosti naj posebej omenim dve naravni jezeri: Jasna (2,5 km od Kranjske gore proti Vršiču) in Ledine (Rateče). V zimskem času sta tu izvrstni ledeni ploskvi in v januarju 1975 so na Ledinah celo pripravili met v daljino za evropsko prvenstvo v kegljanju na ledu. Žal lepega naravnega drsališča Jasna ne vzdržujejo, čeprav je ob njem obnovljeno gostišče. Posebej so v letnem času zanimivi Zelenci (drugi izvir Save Dolinke) med Podkorenom in Ratečami.

Prvotno so v našem alpskem svetu prevladovale »debrske« doline (oblika črke »V«). V ledeni dobi (Pleistocen) so prvotno položna pobočja obrusili ledeniki. Ustvarili so široka in ploska dna (prerez take ledeniške doline ima obliko črke »U«). Tako so visoko nad dolino ostala obvisela ugodna pobočja, primerna za smučanje. Le-ta pa se končujejo po večini s prepadnimi stenami. Zgornji del Vitranca je prestrm, spodaj pa je vršaj ustvaril ugodna smučišča. Podobno je zelo strm spust z Vogla skozi Žagarjev graben, ki je »rezerviran« le za dobro izurjene smučarje.

(Dr. Marjan Žagar: Naš gorski svet — osnova za zimski turizem v Jugoslaviji. Turistični vestnik 1972 št. 6, stran 203—205).

Za izvirom je sedaj dolgo močvirje. V postglacialni dobi je bilo tu jezero[4]. Ob njem je danes razvit ribolov. Med kraške izvire pa poleg Nadiže pod Poncami sodijo še obilne vode v Martuljku; posebej je treba omeniti oba slapova in slikoviti kanjon. Na splošno pa je vodovje nad Zgornjo dolino hudourniškega značaja. Od celotnega porečja Save Dolinke odpade kar 78 % na hudourniško področje.

Vegetacija je tipično alpska in gozd (macesen) sega do višine 1900 m. Vegetacijski pokrov je premalo učinkovit in 1/3 področja Zgornje Doline je golo skalovje.

Zanimivo je dejstvo, da so vršaji na karavanški strani ugodnejši za nastanek prsti (debel sloj peščene zemlje), kakor na vitranški, kjer imamo tenek sloj črne barske zemlje.

Da bi se ohranilo naravno ravnotežje, sta v Zgornji dolini dve naravovarstveni coni: krajinski park Martuljek in gozdni rezervat Mala Pišnica. Predvsem zaradi kmetijske dejavnosti, gozdarstva, rekreacije, rezervoarja pitne vode (poleg Martuljka) so v to cono predvidena še področja Tamarja, Planice, Vršiča in Krnice.

Kakor smo že omenili, je poseben poudarek visokogorskega sveta v planinski[5a] in alpinistični dejavnosti. Glas Julijskih Alp je po zaslugi dr. J. Kugyja znan po vsem svetu. V območju Zgornje Doline je 41 najbolj znanih vrhov v Julijskih Alpah. V plezalnem vodniku je opisanih kar 248 plezalnih smeri[5] v Vzhodnih Julijskih Alpah, vse to iz izhodišč Kranjske gore, Rateč in Martuljka. To je skoraj polovica, ali 47,2 % vseh plezalnih smeri na tem območju. Po alpinistični privlačnosti je le še triglavska skupina markantnejša. Planinska pota so zavarovana in dobro markirana, kar dokazuje relativno nizek odstotek gorskih nesreč na tem območju (med 2,7 do 8,8 % v merilu SRS).[6]

Smučišča Kranjske gore sodijo med najstarejša v Jugoslaviji. Trenutno so zelo urejena, toda leže prenizko. Medtem ko povprečni zimsko športni center leži v spodnjem delu vsaj 1200 m (v Evropskih Alpah) in se potem dvigne vsaj še tisoč metrov više, leži Kranjska gora 800 m in se lahko za povprečnega smučarja dvigne le do višine 1160 m (na tej višini pa se šele pričnejo dvigovati »normalni« zimski centri). Ugodnost smučišč je naslednja:

a) Lahka dostopnost, bodisi iz parkirnih prostorov ali pa iz bližnjih hotelov.

b) Strmina v spodnjem delu ne presega 20 % (pribl. 11°), kar je zelo primerno tudi za začetnike in smučarsko šolo. Nekje v sredini se strmina skoraj neopazno poveča še za kakih 10 % (5°) in tako preide v spodnjo kategorijo srednje težkih prog (povprečje 25 % ali pribl. 14°).

c) Sončnega sija je v decembru in januarju v povprečju od tri do pet ur[7]. Megle v tem času skoraj ni.

č) Medsebojna povezava žičnic je tako urejena, da smučar lahko poljubno izbira in menja terene, obenem pa ima možnost takoj doseči zahtevnejša smučišča v zgornjem delu Vitranca ali Podkorena. Urna kapaciteta naprav je zelo ugodna (7420 oseb)[8], optimalna pa le 2634 oseb na uro[9]. Če primerjamo velikost vseh smučišč (pribl. 60 ha), ugotovimo,

da ima smučar na voljo le 165 m². To se pravi, da pride 51 smučarjev na 1 ha[10]. Gostota v spodnjem delu pa je dejansko še mnogo večja, ker se prepletajo različni sistemi vlečnic in prog. Posebno je to vidno ob koncu tedna, ali ob priliki raznih tekmovanj (od mednarodnih do mladinskih in sindikalnih).

Neugodni dejavniki, ki delujejo zaviralno pa bi bili:

a) Prevelika gostota na smučiščih. Če primerjamo razmerje med prenočišči in optimalno zmogljivostjo naprav, ugotovimo odstotek zasedenosti 115,2 %. Že v tem primeru je 401 gost »odveč«[11].

Omenjeno razmerje med zmogljivostjo na smučiščih in obiskovalci je že leta nazaj porušeno zaradi prevelikega trenda naraščanja smučarjev. Posebno ob koncu tedna in v počitnicah je omenjeni problem zelo akuten in povzroča odtok smučarske klientele na tuja smučišča. Na ta problem je pri nas opozarjal že Masterl[12]. Omenjeni avtor ugotavlja, da je gostota smučišč na Starem vrhu 28 do 30 smučarjev na 1 ha, v Kranjski gori pa kar 60 do 70 smučarjev na 1 ha. To je odločno preveč in znani strokovnjaki na tujem menijo, da ne bi smelo biti več kot 5 smučarjev na 1 ha[13].

b) Ozkost prehodov. Izstop iz zgornje postaje sedežnice na Bukovniku nima urejenega priključka na smučišča. Klasična varianta čez »S« je za večino obiskovalcev prestrma (celo nad 70 % ali 35°). Nova obvoznica pa je speljana po paleozojskih skrilavcih, ki so vododržni in, ker ni urejenega odtoka, se pogosto nabira led in prehod postaja tudi nevaren.

Ozek je tudi prehod iz Bukovnika proti Preseki in v Brsnino. Ponekod je širina le 10 m, kar je po mednarodnih normativih odločno premalo[14].

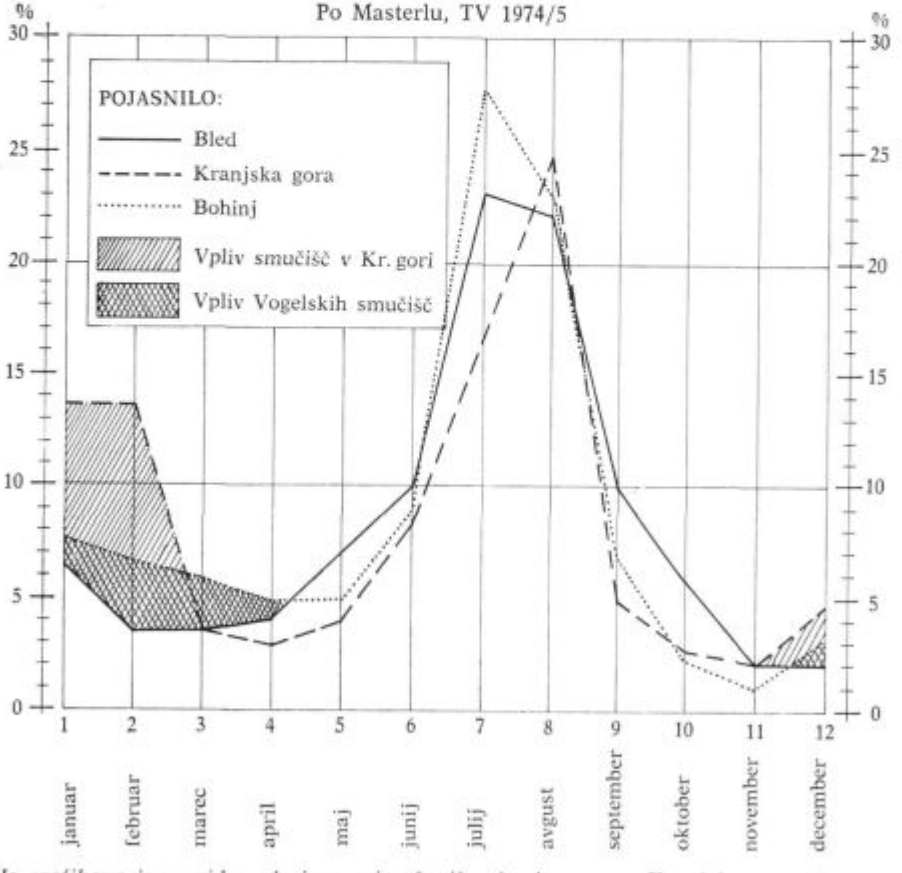
Da so smučišča osnova za razvoj zimsko-turističnega središča, se dobro zavedajo tudi domači turistični delavci, saj je prav od njih obsežnosti, urejenosti in zmogljivosti v celoti odvisen nadaljnji razvoj zimskega turizma[15].

Smučišča v zgornjem delu v sedanjem stanju ne moremo šteti med smučišča. Medtem, ko za začetnike odgovarja nagib do 20 % (11,2°), za povprečne do 30% (16,4°, srednje težke proge, za približno 80 % smučarjev, te vrste proge bi morale v centru tudi prevladovati) so večje strmine primerne le za najbolj izurjene (takih pa je 5 do 10 % smučarjev v centru). Posamezna mesta v zgornjem delu dosegajo strmino nad 57 % (30°) ekstremna mesta celo 75 % ali 36°. Take strmine ne zmorejo teptalni stroji. Ponekod pa nastopa celo nevarnost plazov[16]. Kakor je znano, stroji za teptanje zmorejo strmino do 35 % in maksimalno 45 %—50 % pod pogojem, da imajo zagotovljeno obhodno pot navzgor[17]. Če je proga poledenela, je še posebej nevarna, kar so potrdile številne nesreče celo s smrtnim izidom. Prav zaradi teh razlogov je uprava žičnice namestila opozorilno tablo, da je proga zaprta.

V letih 1970—1972 je kolektiv žičnice Vitranc zgradil novo sedežnico nad Podkorenom v dolžini 1250 m in z višinsko razliko 440 m. Na novih smučiščih obleži sneg približno 14 dni dlje, kar seveda podaljšuje zimsko

sezono Kranjske gore. Ker so smučišča v zgornjem delu prestrma (nad 50 %, 26,3°), spodaj pa še ni urejen izvoz, so premalo obiskana in tako niso bistveno razbremenila gostoto smučišč v spodnjem delu Vitranca. Povprečni naklon srednjega dela je okoli 28 % (nad 15°), kar je po mnenju Girardija[18] več kot ugodno. Problem bi verjetno rešila dodatna vlečnica, ki bi bila prav tu nameščena in primerna za povprečne smučarje.

Ker je Kranjska gora prireditelj mnogih mednarodnih tekmovanj je bilo treba zgraditi tudi tekmovalne proge. Pri gradnji so upoštevali norme FIS. Smučišče je v celoti dolgo 450 m, skupaj z Bukovnikom 665 m. Površina je 4 ha, z Bukovnikom 7 ha. Dolžina tekmovalne proge za moške (veleslalom) je 1080 m, z največjo strmino 60 % (31°) in povprečno strmino 36 % (20°). Proge za slalom so krajše. Seveda tudi te proge

Iz grafikona je razvidno, da ima najmočnejšo zimsko sezono Kranjska gora (dostop, urejena infrastruktura in urejena smučišča). Bled ima sicer urejeno infrastrukturo, toda smučišča so predaleč (glej skico Zatrnik). Na Zatrniku prevladujejo smučarji-izletniki. Opazen je tudi vpliv Vogelskih smučišč.

niso razbremenile gostote v spodnjem delu Preseke, ker so za večino povprečnih smučarjev pretežke.

Turistični delavci Kranjske gore se zavedajo, da je smučišč premalo, zato se seveda ozirajo proti Vršiču. Pobočja Vršiča predstavljajo najbližje naravno zaledje. Že leta 1966 je bilo ugotovljeno, da je promet na kranjskogorskih žičnicah narasel za osemkrat[19]. Kmalu nato so bili izdelani prvi projekti. Iz spodaj priložene razpredelnice ne bo težko razbrati ugodnih pogojev na tem področju[20].

Kraj opazovanja:	Potrebna višina: snega	Razdobje:	Povpreč. primernih dni za smuč.	Brez padav. dnevi:	Dnevi s snežno odejo:
Mojstrovka	0,50 m	15. 11.—15. 6.	192	—	—
Vršič	0,20 m	7. 11.—14. 5.	168	108 (54)	188
Erjavčeva koča	0,50 m	15. 12.— 8. 5.	131	83 (44)	147
Plaz pod Mojstrovko	0,50 m	12. 12.—10. 6.	150	100 (50)	180
Plaz pod Prisojnikom[21]		7. 11.—30. 7.	214	151 (53)	265
Kranjska gora	0,20 m	29. 11.—24. 3.	80	26 (48)	85

Izgradnja naprav na Vršiču je v današnji fazi nujna. Predvideva jo tudi Zavod SR Slovenije za družbeno planiranje[22]. Dr. Matjaž Jeršič[23] uvršča smučišča na Vršiču v I. stopnjo primernosti. Poleg podaljšanja sezone Kranjske gore so na Vršiču možne še nove rekreativne dejavnosti na področju planinstva in visokogorskega smučanja. Seveda pa bo treba terene pripraviti v smislu obstoječih norm in jih tudi ustrezno zavarovati proti plazovom, ki so na tem področju posebno nevarni. Iz Vršiča je ob ugodnih pogojih možno izvesti tudi naslednje turne smuke: Sleme—Tamar, smuk z Mojstrovke in z glave nad Šitom (2078 m)[24].

Poleg smučišč na pobočjih Vitranca in Mojstrovke pa so na pobočju Zgornje Doline še številne možnosti izletniških poti na smučeh (Loipe). V sezoni 1976/77 je bilo pripravljenih nekaj km teh stez, vendar premalo vzdrževanih. V tujini je ta zvrst smučanja že dalj časa v veljavi in vsako leto bolj priljubljena, saj marsikdaj rekreativno bolj zadovolji, kakor spust ob žičnicah. Tekaške proge je možno pripraviti v smeri Planice, Krnice in Gozd-Martuljka. Izredno ugodne terene popestri pogled na strma ostenja Julijskih Alp. Naj omenim, da imajo skoraj vsi tuji centri poleg tekaških, urejene še sprehajalne poti za peš hojo. Tako ima na primer zimsko-športni center Radstädter Tauern poleg 50 km tekaških prog še dodatnih 50 km posebej vzdrževanih stez za peš izlete. Kranjska gora ima sicer dovolj možnosti, le te pa niso izrabljene.

Kadar sta Kranjska gora in okolica polna, spi tu okoli 4500 gostov, ali toliko kot, na primer, v svetovnem centru: Superdevouy v Franciji,

ne dosti manj kot Kronplatz na južnem Tirolskem, ali če primerjamo nam najbližji Bad Kleinkircheim[25].

Kakor smo že omenili, se je turistični promet v Zgornji Dolini, predvsem v Kranjski gori, začel razvijati po zgraditvi gorenjske železnice: Ljubljana—Trbiž leta 1870. V začetni fazi je prevladoval stacionarni turizem, obenem pa so naselja v Zgornji Dolini služila kot izhodišča za prve planinske ture na vrhove[26]. Takrat seveda še ni bilo planinskih postojank. Zimski turizem se je razvil med obema vojnama in že v tem obdobju je Kranjska gora postala vodilna v državi.

Predvojno število nočitev[27] je bilo preseženo šele leta 1960. Žičnica z lesenimi stebri na Preseki iz leta 1948, zgrajena v večji meri z udarniškim delom, je bila dolga leta ena redkih tovrstnih naprav pri nas, ki je zadovoljevala rekreacijo in treninge naših reprezentantov[28]. Nikoli ne bom pozabil dolge povorke smučarjev, ki so se ob nedeljah iz vlakov pomikale proti Preseki! Takrat je bila na Vitrancu le ena vlečnica, ni bilo avtomobilov in avtobusov, bil pa je vedno poln vlak, ki ga žal ni več. Danes se na tem področju odpirajo nove možnosti Kobli in upati je, da bodo to prednost tamkajšnji turistični delavci tudi znali izrabiti.

Novi hoteli v Kranjski gori odpirajo nove možnosti, zlasti na področju kongresnega turizma. Čeprav se stalno veča delež tujih turistov (izjema je zadnja sezona), so po obisku in nočitvah domači še vedno v večini.

Delež tujih gostov v % (nočitve):

1938	13,9
1960	9,1
1965	31,6
1974	43,0

Med domačimi gosti prevladujejo obiskovalci iz SR Slovenije, Hrvatske in Srbije, od tujih pa so najštevilnejši Zahodni Nemci, Italijani in Nizozemci.

Nočitve v %	1969	1973
Dežele EGS	83,5	92,4
Dežele SEV	3,5	1,4
Ostale dežele	12,8	5,9

Najdaljšo dobo bivanja imamo pri gostih iz Nizozemske —9,7 dneva, pri domačih obiskovalcih pa znaša le tri dneve. Leta 1971 so bila ležišča izkoriščena 47 % in to bolj hotelska (64 %) in manj zasebna (med 13 in 17 %). Kranjska gora žal še danes nima urejenega avtokampa, ki bi nedvomno privabil del tranzitnih gostov v poletnem času. Vse več kamp-prikolic, ki so pozimi razmeščene po raznih dvoriščih in parcelah, pa dokazuje potrebnost zimskega kampa, kot ga imajo danes mnogi turistični alpski kraji[29].

Zimsko sezono v zadnjih letih ogrožajo slabe snežne razmere, predvsem pomanjkanje snega. Februarja 1975 so bili hoteli na primer zasedeni le 29,43, zasebne sobe pa le 2,8 %. Izhod v sili je priprava umetnega snega.[30]

Ker je Kranjska gora postala naš vodilni zimsko-športni center je prav, da ji s tega vidika namenimo nekaj več besed. Leta 1973 so žičnice v Kranjski gori prepeljale skoraj eno petino vseh smučarjev na Slovenskem (19,9 %). Vseh 14 žičnic v Zgornji Dolini potegne v eni uri kar 8400 smučarjev. Približno toliko jih potegne tudi znani francoski smučarski center St. Gervais pri Chamonixu, ali več kot italijanski Andalo[31]).

Vseh smučarskih prog je na voljo 23,1 km, torej več kot jih ima sloviti Bayrischzell na Bavarskem, oziroma Madonna di Campiglio, ali Monte Bondone, kamor vozijo pozimi naše turistične agencije smučarje, ko je pri nas gneča. Odločno premalo bodo smučarji našli v naših centrih tekaških steza (v nemško govorečih deželah jih imenujejo »Loipe«). V tujini (Alpe) pride na en center povprečno 33 km urejenih (redno teptanih in vzdrževanih). Žal pri nas nismo še tako daleč, čeprav je za množično rekreacijo to najcenejša in obenem najbolj učinkovita telovadba na snegu. Posebno priljubljena je pri »srednji« generaciji, kakor tudi tisti, ki ne obvlada tehnike krmarjenja, na včasih prenapolnjenih smučiščih[33]. Opremljenost naših centrov je skromna. Tako je na primer v švicarskem St. Moritzu 100 smučarskih učiteljev. Zraven so še vrtci za otroke. Mimogrede povedano: St. Anton v Arlbergu ima tri vrtce, že prej omenjeni Superdevoluy pa kar šest. Zaman bomo na Gorenjskem iskali bob in sankaške proge[34]. Sosednji Bad Kleinkircheim ima štiri kilometre dolgo vzdrževano sankaško progo. Pred leti je v Kranjski gori delovala tudi jahalna šola. Dobro pa je opremljena s plavalnimi bazeni v treh odličnih hotelih. Pred leti se je Kranjska gora pohvalila tudi z zmaji kot posebno turistično atrakcijo[35]. Na reklamnih napisih znanega francoskega središča »Tignes« v Val d'Isere zasledimo, da poleg letal in helikopterjev, ki prevažajo smučarje v področja, kjer še ni žičnic, tudi letijo zmaji. In, ko smo že v Franciji, naj dodam, da zimsko središče Vars (1550—2578) pozna poletno atrakcijo — »smučanje na travi«; to omenjam zato, ker se danes posamezni kraji trudijo in prizadevajo na razne načine pridobiti sloves in klientelo.

Posebno velik napredek je dosegla Kranjska gora v servisih za smučarsko opremo. Poleg centralne izposojevalnice je oprema na voljo še v hotelih in pri žičnici. Še pred dvanajstimi leti sem komaj s skupino učencev osnovne šole zbral nekaj zastarelih smuči za deset gostov, ki so obiskovali smučarsko šolo. Žal pa ni nikjer pokritih in oskrbovanih teniških igrišč.[36]

Španov vrh 985 m — 1365 m

Planina pod Golico ne slovi samo zaradi narcisnih polj in vsakoletne predpustne prireditve »svinjske glave«, temveč tudi po privlačnih gozdnatih in travnatih pobočjih. Semkaj že od nekdaj hodijo jeseniški železarji na izlete in rekreacijo. Čedalje več je počitniških domov. Predvsem Jeseničani so jih zgradili že 51, 24 pa jih je pred dograditvijo[37].

Razložene kmetije (kmečkega prebivalstva je tu 11 %), pa nudijo odlične pogoje za razvoj kmečkega turizma v jeseniški občini. Vsekakor bi bila na mestu ustrezna družbena intervencija, kot je to primer v škofjeloški občini[38].

Smučišča Špranovega vrha veljajo za dobrega smučarja pravi eldorado v doživetjih. Tereni so sicer zahtevni, vendar je dovolj sonca in edinstvenih pogledov na Julijske Alpe (Triglav). Žal 2,3 km smučarska proga ni urejena. Brez dvoma bi semkaj prišlo še mnogo več smučarjev, zlasti tistih, ki zaradi gneče na naših smučiščih odhajajo na tuje. Zemeljska dela bi bila cenejša kot na apneničastih tleh, ker so kamenine mehkejše (paleozoik). Tudi zatravitev bi bila enostavnejša[39].

Podjetje Viator se sicer trudi, vendar stoji pred podobnim problemom kakor večina žičniških podjetij v Sloveniji. Samo leta 1974 je znašala izguba slovenskih žičnic 17 mil. din, ali kar 76 % realizacije v letu 1973[40]. Zaradi lažjega razumevanja se moramo seznaniti z razlogi, ki so do tega privedli naše žičničarje: Sezonski način obratovanja ustvarja sorazmerno nizek dohodek na vložena sredstva, visoka udeležba delovne sile, visoki fiksni stroški in počasno obračanje kapitala. Ne nazadnje so žičnice obremenjene tudi do 50 % z infrastrukturo od celotne ustvarjene realizacije. V tujini si omenjene stroške porazdelijo drugače in sodelujejo vsi porabniki turistične potrošnje. Tako na primer v znanem švicarskem zimsko-športnem centru St. Moritz deluje posebna služba 70 teptalnih strojev.

Sedežnica na Špranov vrh potegne v eni uri do 400 smučarjev. Optimalno gledano pomeni to idealno smuko za približno 150 smučarjev, ki seveda ne bi čakali v vrsti. Vseh smučišč je za 12 ha. Proge so srednje težavne. Višinska razlika je podobna kranjskogorskim. Ni pa nikjer urejenega smučišča za začetnike. Tudi dovozna cesta še ni v celoti modernizirana. Manjka tudi ustreznih parkirišč za večji obisk. To so glavni vzroki za sorazmerno slab obisk smučarjev, čeprav je snega dovolj običajno od konca novembra tja do srede marca. Še manj so žal obiskani turni smuki na bližnje karavanške vrhove in pobočja. Naj omenim nekatere: Pusti Rovt-Križovec v več smereh, dalje proti Stolu, Črni vrh, Medji dol, Planina—Rožca—Dovje itd. In od nikoder ni lepšega pogleda na Julijce! Tudi Čopov Jože si je zaželel imeti tu svoj poslednji mir in željo so mu tudi izpolnili.

Špranov vrh ima vse možnosti za razvoj zanimivega smučarskega centra, ker je odmaknjen od hrupa in navala ob koncu tedna. Posebej mikaven pa je Špranov vrh tudi zaradi bližine Jesenic, saj nudi možnost poldnevne rekreacije tudi med tednom rekreaciji potrebnih jeseniških železarjev, saj železarna še naprej onesnažuje okolje. Kako pomembno je to, naj navedem misli znanega finskega športnika Palmea, dejal je: »Skandinavske države niso dolgo oklevale v tem, ali predhodno zavestno zgraditi številna zimska — rekreacijska središča ali kasneje številne bolnice in nositi negativne posledice«. Pri nas večkrat slišimo na raznih sejah, ko se obravnava zdravstveno varstvo: »bolje preventiva, kakor kurativa«. Tudi Francozi so podobnih misli! Sloviti centri, kot na primer:

Les Trois Vallées, Les Arcs, Val d'Isere, Lac Tignes so nastali iz podobnih razlogov[41].

Naši žičničarji so lepo definirali pojem žičnice, ko jo primerjajo z veliko telovadnico v naravi, v gorskem svetu. Ta namreč zadovoljuje potrebe po masovni rekreaciji, zlasti v zimskem času. V tem se torej zrcali družbena rentabilnost teh naprav, ki bi torej morala prevladovati nad ekonomsko. In ne nazadnje ima svoj pomen tudi pri krepitvi SLO. Posebej naj na tem mestu omenim teptalni stroj in kmetije, ki bi jih poživili s kmečkim turizmom. V sosednji Avstriji zgrade letno 8 do 10 objektov. Pri tem dobe tudi izdatno pomoč ERP[42]. Tako so po drugi svetovni vojni zrasli danes svetovno znani centri: St. Anton (Arlberg — znana smučarska šola), Montafon, Seefeld, Lech, Ötztal, Zell am See s Kaprunom in drugi. V Italiji imajo poseben center, ki se ukvarja z rekreacijo prebivalstva[43]. Za žičnice obstojajo regionalni načrti in prioriteta v naložbah. Pri nas izgradnja in urejanje smučišč močno zaostajata v primerjavi z rastjo števila smučarjev in drugih gostinskih zmogljivosti. Posebno se to občuti ob koncu tedna, ko je treba dolgo čakati v vrsti pred žičnicami. To pa seveda odbija stacionarne goste, domači pa odhajajo na tuje, čeprav smo v zadnjih štirih letih povečali število žičnic za 42 %[44]. Leta 1974 smo imeli okoli 150 000 smučarjev[45]. Statistični podatki FIS pa navajajo za Jugoslavijo letni porast smučarjev 5—9 %. Če upoštevamo samo 5 % prirasta letno, to pomeni 7500 smučarjev, ali 150 ha novih smučišč[44]. Letno bi torej potrebovali okoli dvajset novih žičnic. Danes se ceni, da v alpski svet gravitira okoli 15 milijonov smučarjev (brez Severne in Vzhodne Evrope). Zanimivo je tudi to, da od 450.000 prebivalcev Osla, glavnega mesta Norveške, smuča kar 272.000 prebivalcev, starih nad 14 let, ali 60,4 %.

Smučarski center Zatrnik 881 m — 1264 m

Sodi poleg Koble med najmlajša tovrstna središča v zgornjem delu Gorenjske. Odlikujeta ga zlasti dobra dostopnost in pa izredno ugodni smučarski tereni. Od 14 km smučarskih prog jih je 70 % lahkih ali srednje težkih. Idealno za šolske in družinske izlete. Osem kilometrska oddaljenost od Bleda moti kvečjemu stacionarne goste. Od Ljubljane — našega največjega rezervoarja smučarske klientele — pa je z avtomobilom le dobra ura vožnje. Šibka točka so parkirni prostori, ki jih zlasti ob vikendu močno primanjkuje[45]. Višina snežne odeje je podobna kot v Kranjski gori in tudi sezona traja povprečno tri mesece. Razgled z roba pokljuške planote, od Karavank do najvišjih vrhov Julijcev, je enkraten. Kake tri kilometre urejena tekaška proga je sicer prekratka, vendar je malo kje še toliko možnosti za turno smučanje, kakor ravno na Pokljuki. V spomladanskih mesecih pa je možno celo s smučmi obiskati bližnje vrhove — Viševnik, 2050 m, Veliki Draški vrh 2243 m, Debelo peč 2013 m, Lipanco in Uskovnico v skupni dolžini nad 32 km[24].

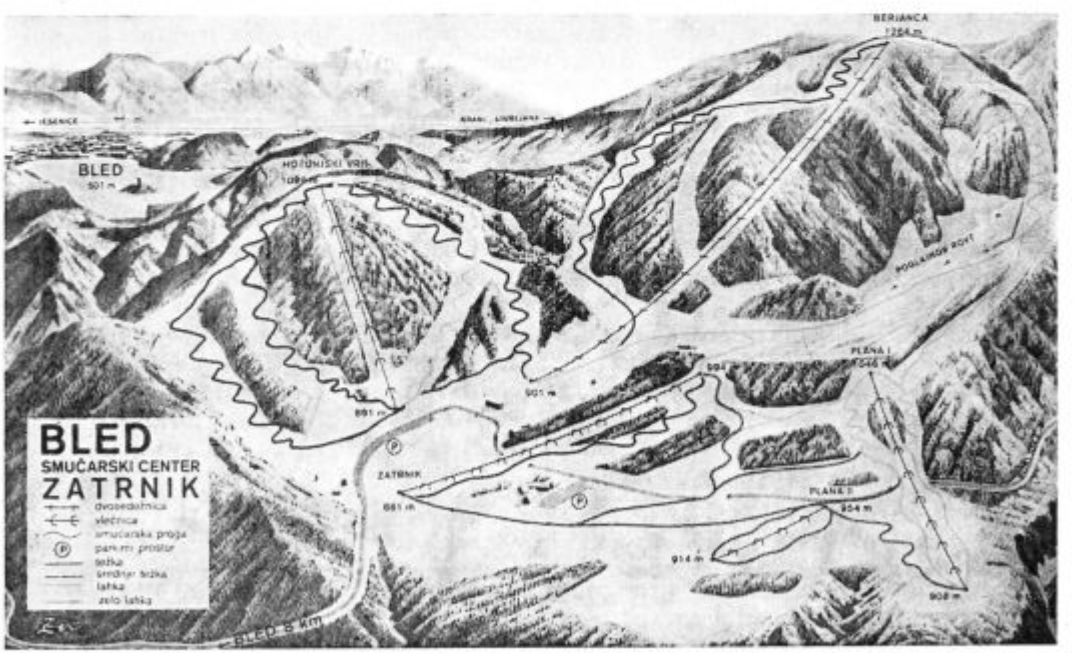
Vseh pet žičnic popelje v eni uri 4120 oseb. V ugodnih zimah to znese nad pol milijona prevozov, kar uvršča center med srednje velike pri nas. Ob sobotah in nedeljah pa je podobno kot drugod, gneča in repi, ki so pač posledica hitre rasti števila smučarjev[44].

Medtem, ko v samem centru skoraj ni infrastrukturnih objektov, pa le-teh ne manjka v bližnjem zaledju. Bled je z Zatrnikom le še pridobil in podaljšal zimsko sezono. Za zimske goste so zlasti privlačni trije plavalni bazeni in pa možnosti »Après-ski« zabave, ki je tukaj res ne manjka.

Bled se pohvali tudi z umetnim drsališčem. Ob ugodnih pogojih, ko zamrzne jezero, pa so še nadaljne možnosti na ledu. Poleg številnih barov, folklornih prireditev, so na razpolago še sani s konjsko vprego, sankaška proga s Straže, jahalna šola in polet z bližnjega letališča nad Gorenjsko pokrajino. S tem pa se pohvalijo le redka tovrstna alpska središča!

Prizadevni turistični delavci Bleda se zavedajo, da imajo na Pokljuki, zlasti okoli Rudnega polja in Viševnika in Lipance še velike možnosti. Tereni so blizu in tudi snežna odeja traja dlje. Z rekonstrukcijo cest bi bilo omenjene terene močno približati našim snega željnim množicam. Tu ima Bled svojo naravno zaledje, s katerim bi brez dvoma pomagal zamašiti vrzel čedalje hujšega pomanjkanja naših smučišč. Ne nazadnje bi močno aktivirali Koprivnik in Gorjuše, ki sedaj životarita v senci pokljuških gozdov. S primernim sistemom žičnic pa bi se lahko približali tudi Uskovnici, in Bohinju. Vse to pa bi dvignilo okolico Bleda na mnogo višjo raven ponudbe, zlasti Pokljuke, ki bi tako postala množični rekrea-

Zatrnik 881 m — 1264 m

Zaradi majhnih strmin je primeren zlasti za šolske in družinske izlete.

tivni center tudi v izvenzimskih mesecih. Domačije v vaseh pa bi zaživele s ponudbo v »kmečkem turizmu« in tako ohranile živo pokrajino. V sosednji Avstriji na Salzburškem je kar 2000 kmetij, ki se na podoben način ukvarjajo s turizmom. »Živa« gorska pokrajina ima neprecenljiv pomen tudi pri razvijanju SLO.

Bohinjska smučišča

Bohinj je lepa gorska pokrajina, eden najrazličnejših slovenskih alpskih predelov[46]. Dolga stoletja je bil znan zaradi rudarstva, kasneje z izkoriščanjem gozdov in živinoreje. Takšen je pravzaprav še danes, industrija je šibka in razvoj turizma prinaša nove gospodarske impulze. Nekoč je prevladovala le poletna rekreacija, predvsem okoli Bohinjskega jezera. V klasični dobi našega planinstva je tu pomemben mejnik! Tudi v smučanju je bil znan Bohinj mnogo preje, kot danes prominentna središča[47]. V zgodnji dobi slovenskega alpinizma so prav skalaši[48] zarezali prve smučine iz njihovega zavetišča na Voglu proti Črni prsti in Triglavski skupini. Tu so še danes najimenitnejši turni smuki v Slovenskih Alpah. Danes, v dobi množičnega smučanja in zimske rekreacije, poznamo predvsem dva smučarska centra: Vogel in Kobla, medtem pa je Komna s Planino na kraju ostala kot izhodišče turnih smukov.

Med vsemi gorenjskimi smučišči ima Bohinj največje nadaljnje možnosti razvoja. Predvsem ga odlikujejo: visoke denivelacije prog in dolžina le-teh. Odlične so tudi snežne razmere. Večina smučišč sodi v prvi ali drugi kakovostni razred s 100 do 220 dni snežne odeje[22].

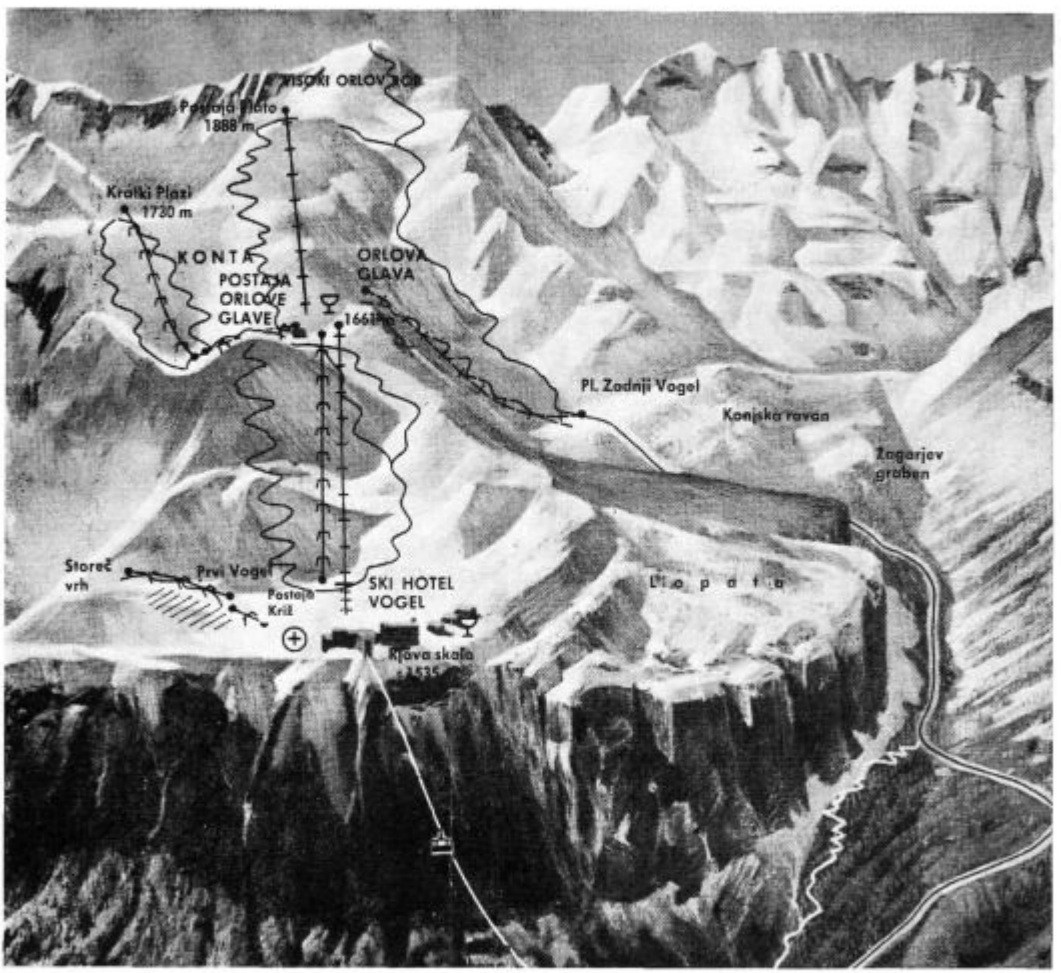
Trenutno pestijo Bohinj težave zaradi pomanjkanja infrastrukture. Tudi delež primarnih dejavnosti je razmeroma visok. Leta 1966 je bilo še 48,2 %. Dnevna migracija delovne sile je izredna. Bohinjske trgovine absorbirajo le 65 % vsega denarja prebivalstva[49].

Vogel 569 — 1800 m (1532 m)

Poleg Kranjske gore in Krvavca so vogelska smučišča med najbolj obiskanimi na Gorenjskem. Smučarska sezona je tu trenutno najdaljša in marsikdo ob prvomajskih praznikih ravno tu zaključi zimsko sezono. Kadar so snežne razmere ugodne, običajno v marcu, je tu na voljo iz Šije (1800 m) ena najdaljših smučarskih prog (9 km in 1230 m viš. razlike) pri nas. Približno toliko je tudi iz Scharecka 2600 m do Heiligenbluta (1300 m) na sosednjem Koroškem. Žal proga ni najbolje urejena, v zgornjem delu pa jo dalj časa ogrožajo plazovi. Na približno 50 ha je približno 16 km smučarskih prog. Sedem vlečnic in sedežnic potegne v eni uri 3860 smučarjev, dostavna gondolska pa še dodatnih 350. Ob koncu tedna pa je ravno zadnja zaradi navala ozko grlo. Tako je glede dostopnosti ostala Kranjska gora brez prave konkurence. Večina smučarjev pa mora zvečer v dolino, saj Ski-hotel, brunarici in maloštevilni vikendi, premorejo kako 400 ležišč. Tudi dva smučarska učitelja, ki sta stalno na voljo gostom, še zdaleč ne zmoreta vsega (enaka središča na tujem jih imajo najmanj desetkrat več!) Na voljo pa je izposojevalnica opreme in servis za popravilo smuči.

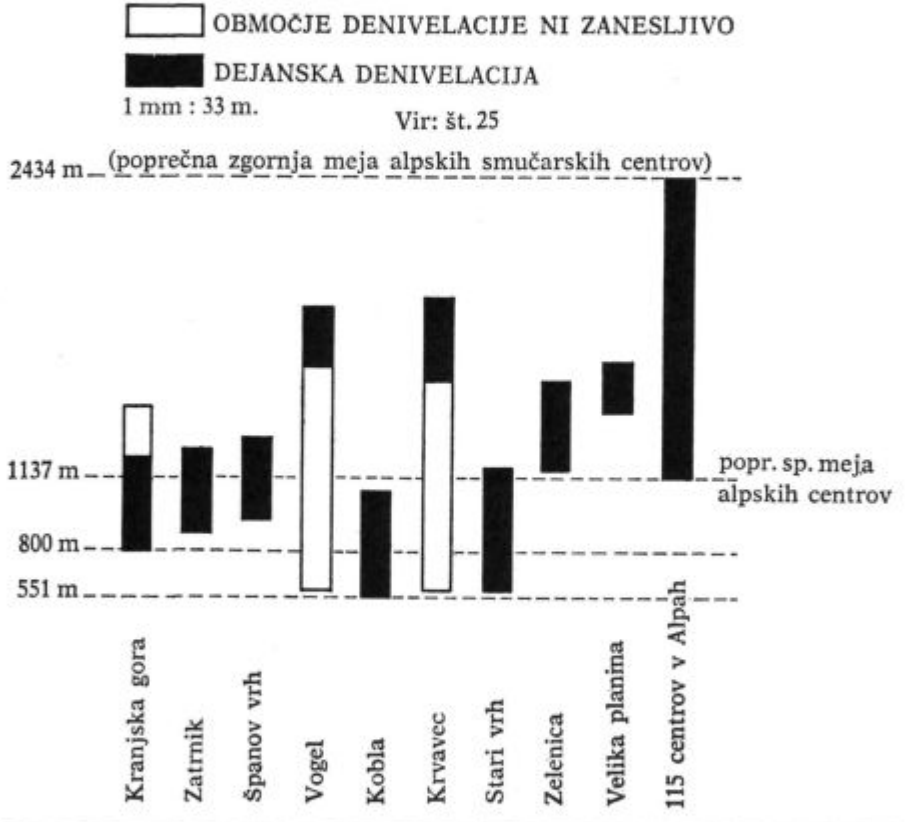
Tudi na Voglu se večkrat zastavlja vprašanje — kako podaljšati smučarsko sezono. Večkrat se je zgodilo, da je za praznik republike tj. 29. november zapadlo do pol metra snega, vendar smučišča niso bila odprta. Vzrok za to je v površinskih oblikah visokogorskega krasa. Za varno smučanje je na takem terenu potrebno vsaj 75 cm debela snežna odeja. Problem je rešljiv v izravnavi in zatravitvi prog. Tako bi zadostovalo že 15 cm snega za smuko. Primeri iz severno apneniških Alp (ZRN in Avstrije) to lepo potrjujejo[39].

Vogel 580 m (1537 m) — 1888 m

Nekateri so mnenja,[34] da bi bila izgradnja Vogla primernejša kake 2 km bolj zahodno Proga z Visokega Orlovega roba je ob ugodnih pogojih ena najdaljših pri nas (denivelacija 1230 m).

Ko bi tako opremili progo Križa, bi bila že v začetku novembra ali vsaj v sredini tega meseca imenitna smuka, kar bi nedvomno povečalo dostikrat vprašljivo rentabilnost obratovanja žičniških naprav. To, kar je za Kranjsko goro umetni sneg in s tem podaljšanje sezone, je za Vogel dokončna ureditev prog. S tem bomo seveda pomagali odpraviti razkorak med zimsko-turistično ponudbo in povpraševanjem, ki se iz leta v leto veča in ima za naš zimski turizem vrsto negativnih posledic (repi ob žičnicah, odhajanje v tujino in negodovanje stacionarnih, predvsem tujih gostov). Na Voglu odpade na zimske mesece 41 % prevozov na dostavni žičnici, poleti pa 36 %, ostalo so izvensezonski meseci.

Grafikon o denivelaciji nam pokaže zgornjo in spodnjo nadmorsko višino smučarskega centra. V primerjavi s 115 centri v Alpah leže naši na Gorenjskem prenizko. Smučarska sezona je krajša in začetek zimske sezone nezanesljiv. Sorazmerno nizka nadmorska lega vpliva tudi na slabšo strukturo snega (južen ali preveč leden). Razmere se bodo izboljšale, ko bomo odprli smučišča na Vršiču, Triglavskem pogorju in drugod (Vrtaška planina). Zgornji del smučišč v Kranjski gori ni uporaben za množično smučanje zaradi izredne strmine. Spust z Vogla in Krvavca pa je tudi precej kratkotrajen in močno odvisen od snežnih razmer.

Iz Vogla so izhodišča za najlepšne turne smuke pri nas — predvsem v smeri Komne—Triglavska jezera—Kredarica—Krma, ali pa proti Črni prsti. Z bližnjih vrhov pa je nekaj lepih spustov v skupni dolžini 34 km.

Vogelska smučišča še niso dokončno urejena, predvidene so nove naprave. Predvsem pa si Vogel mnogo obeta, ko bo realiziran projekt: »Ribčev Laz — Stara Fužina«, ki predvideva izgradnjo 4000 ležišč in ostalih objektov za sprejem 3000 do 4000 nadaljnjih izletnikov. Poleg novih prog bo verjetno obstajala tudi povezava z danes nastajajočo Koblo. Tako bomo ravno v Bohinju dobili giganta kot so danes Les Trois Vallès, oz. Arlberg — posebej še z možnostjo povezave z načrtovanim centrom na Soriški planini[49].

Kobla 551 m — 1039 m

Trenutno sodi med najmlajša, toda izredno obetavna gorenjska smučišča. Kot edina je dostopna po železnici in to iz dveh smeri. Poleg ljubljanske, je tu še veliko primorsko zaledje (Trst, Gorica). Beli vlaki postajajo zelo privlačni. Tako odpadejo težave z včasih problematičnimi parkirišči. So pa tukaj druge težave: Bohinjska Bistrica je skoraj brez infrastrukturnih objektov in s Kranjsko goro v tem sploh ni primerljiva. Lepo urejena smučišča v skupni površini 30 ha in 4 km dolgimi programi so srednje težavna. Urna kapaciteta vseh naprav je trenutno 3500 oseb. Kakor smo že omenili, ima Bohinj med vsemi gorenjskimi smučarskimi centri največ nadaljnjih možnosti razvoja: odlikujejo ga visoke denivelacije smučarskih prog in dolžina le-teh. Odlične so tudi snežne razmere. Večina smučišč v zgornjem delu sodi v prvi ali v drugi kakovostni razred s 100 do 220 dni trajajočo snežno odejo[33].

Program izgradnje žičnic na Kobli je v prvi fazi že delno realiziran. V kratkem že pričakujemo dvig na višino 1500 m. Seveda s tem še ne bo konec težav, ki jih imamo zaradi zaostajanja v gradnji zimsko-športnih središč, čeprav smo samo v zadnjih štirih letih povečali število žičnic za 42 %[44]. Leta 1974 smo imeli namreč po podatkih smučarske zveze Slovenije okoli 150.000 organiziranih smučarjev, statistični podatki FIS pa navajajo za Jugoslavijo letni porast smučarjev med 5 in 9 %. Če upoštevamo minimalni odstotek 5 %, to pomeni samo v SRS 7500 novih smučarjev letno. To v programskem jeziku pomeni približno 150 ha novih smučišč, ali 7500 m novih višinskih prog z dvajsetimi novimi žičnicami letno. Vseh smučarskih hektarjev pa je na Gorenjskem 337!. Kako močno zaostajamo za tujino kaže tudi naslednja primerjava:

	Gorenjska	Kranjska gora Španov vrh, Zatrnik, Vogel, Kobla	Alpe
n. višina centra sp.	1017 m	757,2 m	1137 m
n. višina centra zg.	1481 m	1412,8 m	2434 m
denivelacija v m	464	655,6	1300

	Gorenjska	Kranjska gora Španov vrh, Zatrnik, Vogel, Kobla	Alpe
število žičnic (povprečje)	6	6,4	31
urna kapaciteta (povprečje)	3290	4234	18322
urejene smuč. proge (povpr.)	11,2 km	11,5 km	87,5 km
smuč. steze (Loipe) (povpr.)	1,6 km	1,8 km	33,1 km
število postelj (povprečno)	1495	2444,2	9092
štev. smuč. učiteljev (povpr.)	3,8	5	80,7

Z razvojem zimskega turizma se veča tudi število poškodb smučarjev. Samo na kranjskogorskih smučiščih se letno ponesreči 45 do 55 smučarjev[50]. V zadnjih desetih letih sta bila celo dva smrtna primera. Reševalna služba na smučiščih je dobro organizirana in opremljena, zato so akcije hitre in učinkovite. Zanimivo je, da se v Švici letno težje poškoduje kar trideset tisoč smučarjev, od tega jih kar 140 ostane trajno invalidnih. Kar tri četrtine poškodb so zlomi nog. Deset je celo smrtnih primerov. Natančni Švicarji so preračunali izgube in ugotovili, da vsaka težja poškodba potegne za seboj izgubo 200 delovnih ur in v 12 % kar izpad 500 delovnih ur[51]. Pri tem ne smemo prezreti, da so švicarska smučišča med najbolj opremljenimi na svetu. Če pogledamo na primer samo smučišča Grindelwalda, skrbi za tamkajšnjih 1500 smučarjev kar 12 specializiranih reševalcev z najmodernejšo opremo[52].

Bodoča smučišča

Danes je večji del bodočih smučišč dostopen le redkim. V obeh občinah je zlasti v Julijskih Alpah več predvidenih centrov. Le-ti morajo imeti dolgo in zanesljivo snežno odejo ter varne proge z večjo višinsko razliko (denivelacijo). Po dosedanjih študijah in načrtih bi prišla v poštev zlasti naslednja področja:[53]

območje:	višina smučišč v n. v.	denivelacija (najvišja)	predvideno št. smučarjev
1. Triglav — Pokljuka	970—2500 m	1530 m	14000
	712—2100 m	1149 m	10000
2. Kranjska gora	800—1631 m	800 m	9000
Mojstrana (Vrtaška pl.)	1300—1898 m	500 m	2500
Vršič	1200—2200	800	3500
3. Bohinj: Vogel	530—1900	1370	5500
Komna	1200—2000	600	5500
Kobla	700—1550	700	4500

Navedenih je samo nekaj podatkov. Nekateri menijo, da bi bilo na smučiščih, ki danes samevajo od Soriške planine, vseh Bohinjskih gora, Triglava, Vršiča prostora za 300 tisoč smučarjev in, da je pod Triglavom pravo izobilje terenov z nad 6 mesecev trajajočo snežno odejo[54]. Glede projekta »Triglavske žičnice« je bilo izrečenih mnogo različnih mnenj. Pomembno pa je dejstvo, da projekt odobrava tudi PZS, saj bo služil tudi planincem. Stališče naše planinske organizacije je izoblikoval prav njen predsednik dr. Miha Potočnik, ki pravi: »... Triglavske žičnice bodo najmanj izmaličile gorski svet južnih pobočij Triglava[55]. Na isti strani beremo tudni uradno mnenje Planinske zveze Slovenije: »Projekt — Triglavske žičnice aktivizira brez škode za prirodno varstvene, estetske, čustvene in druge interese doslej planinsko in tujsko prometno skoraj docela zanemarjen predel Zgornje Krme in Staničeve koče...« Trenutno pa je največji problem zagotovitev finančnih sredstev, ki zahtevajo rešitve izven občinskih meja, morda celo z mednarodno udeležbo, kot je to v veljavi drugod. Da pa je treba graditi žičnice v bolj zanesljivih predelih, to se pravi, tam, kjer je sneg, je dokaz v pomanjkanju snega na doslej znanih smučiščih v zadnjih letih. Končno bomo tudi na tujem manj zapravljali doma prepotrebnih deviz.

OPOMBE:

[1] Širša gorenjska regija ima poleg navedenih še naslednja zimsko-športna središča: Krvavec, ki ima izredno ugodno lego predvsem za prebivalce Ljubljane in Kranja, enako velja za Veliko Planino. Zelenica je zaradi plazov primerna zlasti v pomladanskih mesecih. Stari vrh (Škofja Loka) ima sicer odlično urejene smučarske proge, leži pa prenizko in je sezona zelo kratka. Omenjena zimsko-športna središča na tem mestu ne bomo posebej obravnavali.

[2] Poleg Kranjske gore bomo pod tem naslovom obravnavali še »satelitska« naselja Rateče, Podkoren, Gozd in Sr. vrh. Običajno je to področje znano pod imenom »Zgornja Dolina«. Pod zgornjo mejo kranjskogorskih smučišč običajno mislimo vrh Vitranca. Žal z vrha ni izpeljana varna smučarska proga. Zaradi tega je najvišja točka zgornja postaja podkorenske sedežnice v višini 1160 m.

[3] Posebno neugodno je vplivala odpoved Vitranškega veleslaloma 21. 12. 1976 pred več kakor 10.000 gledalci.

[4] V. Bohinec: Postglacialno Koreńško jezero. Geografski vestnik XIV. stran 98—106, Ljubljana 1938.

[5a] Mihelič, Petkovšek, Strojin: Julijske Alpe-planinski vodnik. Planinska zveza Slovenije, Ljubljana 1974.

[5] Banovec, Kilar, Munda, Savenc: Plezalni vzponi. Vzhodne Julijske Alpe. Ljubljana, Planinska zveza Slovenije 1970.

[6] Planinski vestnik 1954 do 1974. Poročila o nesrečah GRS za dvajsetletno obdobje.

[7] Merjeno v obdobju 1962—1972, meril avtor.

[8] Poleg smučišč Kranjske gore so zajete še naprave v Ratečah in v Gozdu.

[9] Barnick: Wie viele Schifahrer sind nötig, um eine Seilförderunganlage betriebsmässig gut auszulasten? Schul- und Sportstättenbau, Wien 1971.

[10] Marjan Debelak: Rekreacija v naravi, primernost in zmogljivost prostora. Urbanistični inšt. SRS, Ljubljana 1976.

[11] Razmerje med zmogljivostjo žičniških naprav in številom stalnih gostov je izračunano po formuli: $\frac{Ti \times f}{100}$

Ti: štev. ležišč v centru, f: % gostov, ki smučajo, računa se 70 %.

[12] Masterl: Stari vrh: Turistični vestnik 1971.

[13] Klier: Ökonomische und ökologische Analysen beim Bau von Schizentren. Revija, kakor pri viru št. 9.

[14] Girardi: Pistenplanung-Pistenbau, gestern-heute-morgen. Revija kot pri 13.

[15] Černe: Program nadaljnje izgradnje smučišč in žičnic na področju Kranjske gore in Podkorena, stran 23. Kranjska gora 1971.

[16] Gayl: Plazovi. Planinska zveza Slovenije, Ljubljana 1973.

[17] Glej vir št. 10!

[18] Glej vir št. 14!

[19] Program izgradnje žičnic na Vršiču, Emona projekt št. 29/67-1018, Ljubljana 1967.

[20] Na osnovi opazovanj HMZ v Ljubljani — vir 19.

[21] Na plazu je možno smučati šele v pozni pomladi, ko se obletijo plazovi. Na osnovi opazovanj v letu 1977 je bilo smučanje možno celo v prvi polovici oktobra. Postavljeni sta bili dve prenosni žičnici in v bližini je postavljeno zavetišče smučarskega kluba Jesenice.

[22] Zasnova uporabe prostora. Rekreacija. Zavod SRS za družbeno planiranje, Ljubljana 1976.

[23] Dipl. geograf, znani slovenski znanstveni delavec na področju prostorskega planiranja v zvezi z rekreacijo.

[24] Ciril Praček: Turni smuki. Julijske Alpe. Planinska zveza Slovenije, Ljubljana 1972.

[25] Podatki iz tujih centrov po Ski-Atlas Alpen 1976/77, Mairs Geographischer Verlag Stuttgart.

[26] dr. E. Lovšin: V Triglavu in njegovi soseščini, planinske študije in doživetja, Ljubljana 1946.

[27] Število vseh nočitev: 1938 je bilo 65.372, v letu 1960 pa 68.476.

[28] Mišljeni so tedanji reprezentanti: Lukanc, Štefe, Mulej, Križaj in drugi.

[29] Niso redki kraji v Alpah, ki imajo že urejene priključke tudi za 1000 počitniških prikolic (Skupen ogrevan prostor s sanitarijami, električno in plinom).

[30] Rado Hočevar, umetni sneg. Turistični vestnik 1977, Ljubljana.

[31] Andalo, v Dolomitih blizu Trente.

[32] Glej vir št. 22! dr. M. Jeršič je v posebni študiji razdelil ozemlje SR Slovenije na pet stopenj primernosti, in sicer:

I. stopnja zanesljiva snežna odeja neprekinjeno 120 do 220 dni (3—7 mesecev) na leto.

II. stopnja 120 do 150 dni (3—5 mesecev) na leto.

III. stopnja delno zanesljiva snežna odeja 70 do 100 dni (2—3 mesece) na leto.

IV. stopnja nezanesljiva snežna odeja 40 do 70 dni (1—2 meseca) na leto.

V. stopnja preostalo območje s še nižjim povprečnim trajanjem snežne odeje in popolno nezanesljivostjo nastopa ugodnih prilik.

[34] Mišljene so urejene sankaške proge v centrih.

[35] V letu 1977 so bile pri nas zaradi varnosti sprejete nekatere omejitve v zvezi z letenjem z zmaji nad 1000 m.

[36] Madonna di Campiglio ima kar tri zimska tenis igrišča.

[37] Po podatkih SOb Jesenice.

[38] V Škofji Loki se s problemom kmečkega turizma ukvarja kmetijska zadruga. V ta namen ima posebno pospeševalno službo. S pomočjo kreditov in izobraževanjem ji je uspelo usposobiti deset kmetij, ki se s tem ukvarjajo, nadaljnjih šest pa bo kmalu vključenih v to dejavnost.

[39] Schirchtel: Die Begrünung von Schiabfahrten. Glej revija pod št. 9!

[40] Gospodarska zbornica SRS, analiza in problematika slovenskih žičnic, avgust 1976, Ljubljana.

[41] Les 3 Vallées (tri doline — Courchevel, Meribel, les Allues in Belleville) je trenutno največji smučarski center na svetu (smučišča obsegajo 250 km², vseh prog — teptanih je 350 km, 38.500 postelj, 132 žičnic s skupno urno kapaciteto 71.915). Val d'Isere in Tignes sta sicer nekoliko manjša, vendar je na voljo 152 žičnic, 27.000 postelj, 200 km teptanih prog. 100 smučarskih učiteljev in kar 350 km sprehajalnih poti. Po Ski Atlas Alpen 1976/77 stran 46 in 52. Mairs Geographischer Verlag, Stuttgart.

[42] ERP — European Reconvery Program, evropski obnovitveni program.
[43] Assessorato al Turismo, Sport e tempo libero, Milano.
[44] Masterl: Žičnice in smučišča v stiski. Turistični vestnik 1976/1 Ljubljana.
[45] Parkirnih prostorov je za ca. 700 vozil, vendar morajo stati avtomobili ob cesti, včasih tudi kilometer pred smučiščem.
[46] Melik, Slovenski alpski svet, Ljubljana 1954.
[47] Na prvih skakalnih tekmah po I. svet. vojni je Pogačar s skokom 9 m postavil jugoslovanski rekord.
[48] Skalaši — prvi slov. alpinisti, glej Naš Alpinizem, Kajzelj-Drofenik, zal. Turistovski klub »Skala« 1932.
[49] Projekt: Bohinj — Ribčev laz.
[50] Po podatkih reševalne službe pri žičnici Vitranc.
[51] Ski Magazin 1971.
[52] Rudin: Organisation und Einsatz des Pisten-Rettungsdienstes, revija kot pri viru št. 13.
[53] Zimski turizem v Sloveniji. Sekretariat za gospodarstvo SRS, 1972.
[54] Ciril Praček, Delo 8. 3. 1975.
[55] Planinski vestnik 1975, stran 415, glasilo PZS, Ljubljana.

Tone Čufar

RAZTRGANA PESEM O PREVARANEM SRCU

Njegova mladost je v zdravju prešernem kipela,
Matej so mu rekli, veseli in dobri Matej,
iz njega sta vrela smelost in moč,
iz njega je ogenj življenja kipel.

Vse zlato bogastvo svojih moči je v delu fabriškem izgubljal,
v fabriki je puščal dneve, noči, fabrika je pila njegovo mladost;
ni pa v Mateju odpora zlomila, krepak je ostal, prešerno vesel;
imel je dekleta, svojo ljubav, v njej klila mu mlada je sreča;
pomlad mu je dala biser srca, prešerna, vesela, brsteča pomlad,
jesen mu je vzela prešerno radost, okusil je grenko prevaro sveta.

Vroče poletje ga je vsak dan oznojilo,
z žulji in ranami so se pokrile roke,
z delom v fabriki se je vse huje mudilo,
zemljo je kopal, z njim so premnogi kopali
strojem novejšim betonske temelje,
v srcih pa upanje skromno prižgali,
da jim bo laže ob črnih orjakih,
trpljenja bo manj, in žuljev in ran,
fabrika ne bo vsega zdravja izpila,
noč ne bo mučna in sončen bo dan.

Stroji so kmalu beton obtežili, fabrika v novem pogonu gori,
Mateja pa nihče ob strojih ne vidi in tudi drugje v fabriki ga ni.
Strojev je mnogo, veliki so, močni, božanstveno lepi,
v naslado vsem tujim očem, za sužnje ob sebi pa hladni in slepi,
ob njih je še težje trpečim ljudem. Roke krvavé, zdravje se pije,
vsi upi so bili zaman, noči so vse mučne in mračen je sleherni dan.

Mateja boli, hudo se mu zdi,
ko tožbe dekleta posluša;
dom bi ji dal, vso svojo ljubav,
pa je brez strehe in kruha.
Prehitro je strojem temelje postavil,
preveč je v fabriko mladosti izlil,
in sanje prelepe, naivne, predrzne,
v sebi in svojemu dekletu gojil.

Stroji fabriški so sanje razbili; hladnega dne deževne jeseni je bila
Mateju tovarna poslednjič odprta. Mrki trpini so zadnjikrat delo prijeli,
potem so odšli v mraz in temo, zimi in žalostnim dnem v objem.

Tisti večer Matej ni dekleta objel,
zaklel je trdo
in grenko usodo premislil.
Obupal pa ni.
Njegove roke bodo znova temelje gradile,
morda pri nas,
mogoče drugje,
nekje prav gotovo
zasije življenje mu novo.

VSEBINA

Občinska organizacija ZKS Jesenice je naslednica 7

Miha Klinar / Dokument o ustanovitvi krajevne komunistične organizacije na Jesenicah 21

Zorka Tribušon / Enotni tudi v najtežjih trenutkih 105

Vencelj Perko / Razmišljanje ob štiridesetletnici zleta Svobod v Celju 7. 7. 1939 o Delavskem kulturnem društvu Enakost na Jesenicah 119

Vencelj Perko / Stavkovno gibanje gradbenih delavcev v Sloveniji 1936 s posebnim opisom stavke gradbincev na Jesenicah 137

Marija Žumer / 70 dni v »Glavnjači« 181

Ivan Jan / Zvezan z verigo 197

Miha Klinar / Druga faza boja dr. Iva Štempiharja za osvoboditev internirancev iz koncentracijskega taborišča v Bileći 207

Emil Cesar / Neznani zapisi revolucionarnih pesmi, nastalih v Medjurećju 289

Ivan Jan / Andrej Prešeren — vez med dvema vojnama 303

Ivan Jan / Med Gorjami in Jesenicami 309

Franc Konobelj-Slovenko / Jeseniška četa in Cankarjev bataljon v letu 1942 323

Cvetko Zagorski / Toplo človeško čustvo 379

Jože Vidic / Trnova pot revolucionarjev zakoncev Julke in Albina Pibernik 391

Janez Ambrožič / Sredi snega in izdaje 419

Dušan Pirjevec-Ahac / Narodni heroj Matija Verdnik-Tomaž 427

Janko Novak / Bilo je 18. marca 1944 441

Mijta Košir / Razsvetljenjska ideja in odkrivanje Triglava 453

Rado Kočevar / Zimsko-turistična središča Gorenjskega kota 467

Pesmi med teksti

Tone Ćufar / Železobeton 104 / Proletarska mladina 130 / Raztrgana pesem o prevaranem srcu 488

Karel Destovnik-Kajuh / Iz Medjurečja I, II 301

Miha Klinar / Iz lirike 1941—1945, nagrajene leta 1979 s Kajuhovo nagrado in z Nagrado vstaje slovenskega naroda: Sredi noči 20 / Partizanske pasteli 180 / Črna koračnica 302 / Ognjena ptica 308 / Žalostinka 322 / Mrtva vas 378 / Pesem 390 / Grob med brezami 418 / Novembrske zvezde 426 / Na tej poti čez gore 440 / Žalostna pastorala 451 / Rožni venec 452

Fric Lehmann / Pesmi iz »Moabita«: Skozi rešetke / Ženi / Moabit / Neodposlana pisma / Ne kloni (Iz rokopisne zbirke iz nemščine prepesnil Miha Klinar)

SEZNAM SLIK

slika	stran
Jaka Torkar: Josip Broz — Tito	5
Udeleženci ustanovnega kongresa SDSJ (k) aprila 1919 v Beogradu	7
Stavba, v kateri so člani jeseniške organizacije JSDS dne 6. marca 1920 sprejeli sklep za izstop iz JSDS in za pristop k ustanavljajoči se DSS za Slovenijo, ki naj bi pripravila združitev slovenskega revolucionarnega proletariata s SDSJ (k) (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	7
Hotel »Tivoli« v Ljubljani, kjer je bil 11. aprila 1920 kongres DSS za Slovenijo, ki je na tem kongresu prenehala obstajati in postala pokrajinska organizacija SDSJ (k) za Slovenijo	8
Delavski dom v Vukovaru, v katerem je bil II. kongres SDSJ (k) junija 1920 in na katerem se je le-ta preimenovala v KPJ	8
Naslovna stran Programa in statuta KPJ, sprejetega na vukovarskem kongresu KPJ	9
Putschöglova gostilna na Savi, kjer je pred prvo svetovno vojno imela svoj sedež socialnodemokratska kovinarska organizacija, oziroma Kobalova gostilna »Pri Vipavcu«, kjer je v letih 1923 in 1924 delovala NDPJ Jesenice (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	10
Delavski dom na Jesenicah, kjer je med obema vojnama delovala ilegalna KPJ v »Svobodi« in kasnejši »Enakosti« ter v okviru socialistične strokovne kovinarske organizacije (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	10
Bivši škofijski grad v Goričanah, kjer je bila leta 1934 Pokrajinska konferenca KPJ, katere se je udeležil tudi organizacijski sekretar Josip Broz — Tito	11
Programska načela Medstrokovnega akcijskega odbora Jesenice, ustanovljenega na pobudo ilegale organizacije KPJ Jesenice kot prva organizacijska oblika ljudskofrontovskega združevanja na predvečer druge svetovne vojne	12
Generalni sekretar KPJ Josip Broz — Tito, ki je prevzel vodstvo KPJ v usodnih časih in popeljal jugoslovansko delovno ljudstvo skozi vihar druge svetovne vojne do zmage socialistične revolucije v Jugoslaviji	13
Barličeva domačija na Čebinah, kjer je bil v noči med 17. in 18. aprilom 1937 ustanovni kongres KPS	14
Poročilo o V. konferenci KPJ v Zagrebu 19.—23. oktobra 1940	14
Stavba v Ljubljani, kjer je bila 27. aprila 1941 na pobudo KPS ustanovljena Protiimperialistična fronta, ki se je kmalu preimenovala v OF slovenskega naroda in postala združevalna sila slovenskega ljudstva v boju za osvoboditev	15
Spomenik na Obranci, kjer se je 1. avgusta 1941 bila prva odprta bitka slovenskih partizanov z nemškimi osvajalci (foto Franci Kolman)	15
Po osvoboditvi maja 1945 so se morale Jesenice spoprijeti z ruševinami in obnovo, večinoma z množičnim prostovoljnim delom (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	16

slika	stran
Prvi povojni obisk maršala Tita železarskim Jesenicam, ki so v tistem času nosile glavno breme obnove in graditve železarske industrije v Jugoslaviji (foto Slavko Smolej)	16
Spominska plošča na začetek samoupravljanja v jeseniški železarni (foto Franci Kolman)	17
Obisk maršala Tita in Edvarda Kardelja v jeseniški občini leta 1974 (foto Franci Črv)	17
Jesenice danes (foto Irena Kučina)	19
Prvomajsko zborovanje 1919 na Jesenicah (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	21
Veno Pilon: Naslovna stran Majskega spisa 1919	22
Baklja — prvi znanilec zahteve po združitvi slovenskih socialistov s SDSJ(k)	23
Vstajenje — nov znanilec zahteve po združitvi slovenskih socialistov s SDSJ(k)	27
JSDS je sklenila strankarski mir s slovenskima meščanskima strankama	31
Sklenitvi strankarskega miru je Deželna vlada Slovenije razglasila izredno stanje tudi v radovljiškem okraju, pod katerega so spadale Jesenice	33
Proglas ustanoviteljev DSS za Slovenijo	47
Ujedinjenje — glasilo DSS za Slovenijo	52
Delavski dom na Jesenicah, v katerem je delovala v tistem času prva politična šola marksističnega delavstva (foto Fran Pavlin)	54
Dežmanova gostilna na Koroški Beli, kjer je bila marca 1920 ustanovljena Krajevna organizacija DSS za Slovenijo Javornik-Koroška Bela (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	70
Ciril Košir (foto R. Neumann)	88
Štefan Weiss (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	91
Strankin zbor	98
Člani DKD Svoboda Lesce so praznovali 1. maj 1935 na Begunjščici, med njimi so bili tudi delavci in delavke iz tovarne verig Lesce	105
Predsednik stavkovnega odbora Lenart Petrač (spredaj) pri delu v tovarni verig leta 1935	109
Delavke tovarne verig Lesce slikane pred stavko leta 1935. Druga od leve Kati Triplat, članica stavkovnega odbora, tretja pa Marija Justin, predsednica Zveze delavskih žena in deklet. Obe sta bili po stavki odpuščeni iz tovarne	110
Pavle Magdič, član stavkovnega odbora in delavski zaupnik (JSZ)	111
Kati Triplat, članica stavkovnega odbora in delavska zaupnica (SMRJ)	112
Janez Zupan, član stavkovnega odbora in delavski zaupnik (JSZ)	113
Delavke in žene stavkajočih na dnevni straži pred tovarno verig v Lescah (v času stavke od 15. 5. do 5. 6. 1935)	114
Posebni vlak udeležencev jeseniške »Enakosti« na poti na zlet »Svobod« v Celju 7. julija 1935 (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	129
Pevski zbor javorniške »Svobode« na zletu »Svobod« (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	129
Skupina udeležencev zleta »Svobod« v Celju je obiskala tudi ruševine gradu celjskih grofov (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	130
Del manifestativnega sprevoda na zletu »Svobod« v Celju (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	131

slika	stran
Manifestativno zborovanje »Svobod« v Celju (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	131
Tomo Brejc — sindikalni organizator gradbenih delavcev in eden izmed voditeljev stavkovnega gibanja le-teh leta 1936 (fotoarhiv Gorenjskega muzeja Kranj)	139
France Potočnik — organizator stavke na progi Novo mesto—Karlovac (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	146
Vencelj Perko (leta 1935) — soorganizator stavke gradbenih delavcev na Jesenicah (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	155
Faksimile pooblastila Veneclju Perku	155
Stavkajoči delavci »Slograda« (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	160
Orožniki pred vhodom javorniške valjarne ob stavki delavcev »Slograda« 1936 (foto Slavko Smolej)	162
Aretirane žene ob stavbinski stavki leta 1936 na Jesenicah so se vrnile iz zaporov (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	166
Marija Žumer-Potočnik (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	181
Faksimile prve strani brošure M. Žumrove	196
Faksimile zadnje strani brošure M. Žumrove	196
Franjo Federl-Slavko z materjo (desno) (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	199
Dr. Ivo Štempihar (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	207
Panorama Bileče (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	210
Skupina slovenskih internirancev v pogovoru (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	216
V slovenski sobi 1940 (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	222
Sredi pušk in bajonetov	236
Daleč zdaj si, domovina ...	237
Ko brez pušk in bajonetov prosta nam bo pot	238
Skupina bivših internirancev pred obnovljeno kasarno v Bileči (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	243
Faksimile razglednice Jožeta Gregorčiča Venclju Perku v Bilečo 5. oktobra 1940	263
Spomenik herojev — voditeljev naše revolucije Ivana Milutinovića, Moša Pijade in Ive Lole Ribara, bivših internirancev v Bileči. Ob spomeniku Lepa Pijade (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	265
Skupina nekdanjih internirancev v Bileči in njihovih svojcev pred spomenikom NOB na Trebinju (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	288
Skupina ‚vpoklicancev' pred hotelom v Ivanjici (foto Andrej Prešeren)	291
Andrej Prešeren v Ivanjici (foto Andrej Prešeren)	292
Politična ura (foto Andrej Prešeren)	295
‚Vpoklicanci' v Ivanjici (foto Andrej Prešeren)	297
Andrej Prešeren, po domače Remarjev Andrejc iz Grabna (foto Andrej Prešeren)	303
Stane Žagar (kot učitelj v Gorjah) (fotoarhiv Gorenjski muzej Kranj)	310
Prva stran glasila OF »Osvobodilna fronta« z novoletno poslanico in devetimi temeljnimi točkami OF	325
Tone Dolinšek, sekretar pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko, v begunjskih zaporih	329
Lukmanova skica napada na Jeseniško četo 20. februarja 1942	331

slika stran

Andrej Noč-Glažarjev s Koroške Bele, eden prvih domačih izdajalcev in najbolj vnet zasledovalec partizanov, v družbi gestapovcev Druschkeja in Brucka (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ) 333

Raztrganci so bili desna roka gestapa pri preganjanju partizanov. V sredini tudi Noč in Bruck (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ) 333

Matere nekdanjih jeseniških in javorniških partizanov v pregnanstvu v gradu Wernfels pri Nürnbergu leta 1943 (foto Albina Čufar, fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ) 335

Grad Wernfels pri Nürnbergu, kamor so Nemci spomladi 1942 pregnali družine nekaterih jeseniških in javorniških partizanov (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ) 336

Valvazorjev dom pod Stolom, kjer so se večkrat zadrževali partizani (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ) 337

Prešernova koča na Stolu, ki so jo Nemci 20. februarja 1942 požgali (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ) 340

Viktor Kejžar-Peter, ki je za Gregorčičem prevzel mesto sekretarja okrožnega komiteja KPS Jesenice (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ) 345

Karel Preželj je za Kejžarjem prevzel mesto sekretarja OK KPS Jesenice (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ) 347

Albin Žemva-Izidor, komandant Cankarjevega bataljona Gorenjskega odreda (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ) 352

Železarska ambulanta na Jesenicah, kjer so se borci Cankarjevaga bataljona oskrbeli s sanitetnimi potrebščinami (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ) 355

Cankarjev bataljon je 20. junija 1942 iztiril vlak na progi Jesenice—Blejska Dobrava (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ) 356

Spominska plošča nad vasjo Potoki, kjer sta 25. junija 1942 padla Franc Guzelj in Janez Reven (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ) 357

Po akciji Cankarjevega bataljona na železniškem in cestnem mostu v Mostah, so si ruševine ogledali najvišji nemški policijski in vojaški funkcionarji (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ) 358

Spominsko obeležje na Belem polju pri Hrušici (foto Ivan Vovk-Živan) 360

Kopišarjeva trgovina in gostilna v Planini pod Golico, kjer so se partizani večkrat založili s hrano in tobakom (foto Ivan Vovk-Živan) 361

Spominsko obeležje v Hrašah (foto Ivan Vovk-Živan) 363

Tone Čufar (foto Ivo Koželj) 381

Albin Pibernik, komunist in revolucionar (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ) 391

Rojstna hiša Albina Pibernika v Šmarci je še danes taka kot pred sto leti (foto Jože Vidic) 393

Rojstna hiša Julke Pibernik na Jesenicah (spodaj prva z leve) (foto Jože Vidic) 394

Komunistka in revolucionarka Julka Pibernik-Anica (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ) 395

Pibernikova družina v Zemunu leta 1939 (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ) 397

Albin Pibernik skupaj z Janezom Mlakarjem v železarni leta 1939 (prvi in drugi z leve) (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ) 400

Na podlagi karakteristike v seznamu, ki so ga sestavili v KID, je bil aprila 1937 Albin Pibernik odpuščen iz železarne 405

Sin Albin Pibernik-Korčagin danes (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ) 408

slika	stran
Lovčev hotel na Pokljuki (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	421
Tone Svetina: Spomenik mrtvemu bataljonu	426
Narodni heroj Matija Verdnik-Tomaž (arhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	433
Boris Praprotnik, kurir, ki je spremljal Tomaža prvič na poti na Koroško (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	433
Pernačeva domačija na Mačah, kjer se je Tomaž večkrat zadrževal (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	433
Koroški nacistični tisk poroča o obsodbi na smrt z obglavljenjem 13 koroških Slovencev	434
Obsodbe koroških Slovencev v nacističnem tisku — zgodovinska priča o njihovim boju za pravice in nacionalno osvoboditev	434
Nacistično krvavo nasilje ni moglo preprečiti rast odborov OF na Koroškem	435
Pokopališče v Svečah, kjer je pokopan v partizanskem skupnem grobu tudi narodni heroj Matija Verdnik-Tomaž (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	436
Listina o podelitvi reda narodnega heroja Matiji Verdniku-Tomažu	436
Janko Novak-Zdravko (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	441
Mirko Faganel-Čovado (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	443
Kristl Erbežnik-Ciril (fotoarhiv Tehniškega muzeja ŽJ)	444
Faksimile ameriškega padalca v Novakovi beležki	447
Triglav z Aljaževim domom (foto Anton Kocjančič)	453
Naslovna stran Hacquetove ortografije — Triglav	456
Spomenik padlim borcem — gornikom v Vratih (foto Anton Kocjančič)	460
V bližnji bodočnosti je predvidena širitev smučišč v smeri Planice, ki bo tako povezana s sistemom žičnic, kasneje v smeri Gozda (planirana je izgradnja na Kurjem vrhu), največ pa si Kranjska gora obeta od Vršiča	468
Iz grafikona je razvidno, da ima najmočnejšo zimsko sezono Kranjska gora (dostop, urejena infrastruktura in urejena smučišča). Bled ima sicer urejeno infrastrukturo, toda smučišča so predaleč (glej skico Zatrnik). Na Zatrniku prevladujejo smučarji-izletniki. Opazen je tudi vpliv vogelskih smučišč.	473
Zaradi majhnih strmin je primeren zlasti za šolske in družinske izlete	479
Nekateri so mnenja, da bi bila izgradnja Vogla primernejša kake 2 km bolj zahodno. Proga z Visokega Orlovega roba je ob ugodnih pogojih ena najdaljših pri nas (denivelacija 1230 m)	481

SEZNAM OSEB

A

Ahac (Prevalje): 59
Ahačič Anton: 374
Ahčin Franc: 374
Albreht Lovro: 290, 291, 293, 301, 400, 401
Aleš Andrej: 173, 337, 343, 345, 374
Aleš Franc: 374
Aleksander I.: 383, 392
Amar: 233
Ambrožič: 321
Ambrožič Cena: 122, 123
Ambrožič Ernst: 374
Ambrožič Franc (st.): 374
Ambrožič Franc (ml.): 374
Ambrožič Franc-Beton: 307
Ambrožič Ivan: 374
Ambrožič Janez: 419
Ambrožič Tone-Božo: 355
Ambrožič Valentin: 374
Ambrožič Vinko: 89
Ambrožič (brata): 307
Anderle Karel: 362
Andolšek Ivan: 85
Andrej (podnarednik): 189
Ankica R. (hiš. pom.): 189
Apih Milan: 233, 234, 235, 236, 237, 239, 246, 248, 250, 255, 256, 258, 269, 270, 288
Arčon Ludvik: 176
Arh Josip: 85
Arhar Jože: 374
Arnež Peter: 157, 362
Arzenšek Tona: 289, 291, 294, 301
Arzenšek Viktor: 291
Avbelj Franc: 178
Avsenik Janko: 164, 179, 376
Ažman Gabrijel (b. župan Lesce): 109
Ažman Jože: 286, 346, 403
Ažman Justin: 294, 295, 297, 301
Ažman Karl: 89
Ažman Lovro: 346, 373
Ažman Pepca: 165

B

Babič Jože: 295, 297
Bačar Miha: 376
Bagar Mirko: 233, 234, 236, 240, 250, 255, 258, 260, 261, 270
Bahun Mirko: 69
Bajt Jože: 178
Bajt Miha: 376
Balanč Stanko: 373
Baloh Franc-Sambo: 354
Baloh Rudolf: 376
Balon: 168
Banovec: 485
Baraga 7. X.: 458
Baraga Evgen (inž.): 147
Baraga (škof): 337, 338, 339
Barlič (domačija): 14
Barnick: 485
Baruh Bora: 218
Baruh Joško: 218
Bassaneze Ivan: 307, 321
Beguš Viktor: 337
Bela Kun: 61
Bem Ludvik: 451
Bencak Alojz: 150
Benedičič Ela: 262
Benedičič Franc: 208, 209, 217, 233, 259, 262, 265, 266, 268, 277, 279, 280, 282, 283, 337, 342, 345, 362, 373
Benedičič Ludvik: 291, 351, 373
Benedik Martin: 82
Benigar Franc-Gabrin: 321, 337, 342, 354, 360
Benk Josip: 149
Berdajs Franc: 177
Bergman Franc: 376
Bernard Filip: 82
Bernard Ivan (b. obč. odb.): 285
Bernard Ivan (kurir): 370
Bernard Niko (st.) (Kranj): 82
Bernik Maks-Lipa: 353
Bernot Zvonimir: 34, 65, 124
Bertoncelj Ivan: 373
Betel (hiša): 359
Bevc Rihard: 385, 386, 387, 388
Bizjak Miha: 154
Bizjak Stane: 415
Bohinec Valter: 485
Bojan (partizansko ime = p. i.): 353
Bogdanović Nino: 236, 241, 248, 258
Bokal Stane: 326, 373, 392

Boris (p. i.): 353
Boznik Stanko (Krnica): 311
Born dr. Karl (baron): 81
Božič Lojze: 392, 398, 407
Brajc Filip: 376
Brecelj dr. Bogdan: 255, 269
Brecht Bertolt: 81
Brejc Ivan: 348
Brejc dr. Janko: 61, 80, 88
Brejc Tomo: 137, 139, 140, 141, 144, 147, 148, 149, 150, 151, 154, 174, 178, 179
Brelih Rudolf: 362
Brence Martin: 108
Brenkuš Alojz: 116
Breskvar Franc: 178
Breznik Josip: 57
Bricelj Niko: 141, 146
Brilej Jože: 403
Brown-Boweri: 151, 161
Broz Josip-Tito: 11, 13, 16, 17, 136, 204, 327, 403, 408, 409, 410, 413, 414, 416, 430, 445, 446, 449
Brück Leopold: 329, 333
Brungereth: 55
Bučar Vekoslav: 154
Bukšeg: 25, 30, 32, 36, 44, 52, 93
Burnik Alojz: 375

C

Cadorna (it. general): 39
Cankar Ivan: 66, 67, 121, 133, 238, 285, 379, 382
Cegnar Jaka: 362
Ceklin Franc: 466
Cej: 291
Celar Ivan-Ralec: 354
Cerar Lovro: 85
Cesar Emil: 289, 389
Ciko (p. i.): 353
Cimerman Franc-Nace: 353, 368, 373
Cimpk (glej Praprotnik): 338, 346, 348
Colarič Iva: 240
Conti C.: 458
Conziales Cencezios (am. pilot): 445
Cvar-Taras (p. i.): 354
Cvetić: 233
Cvetković Dragiša: 228, 230, 249, 251, 252, 283, 287, 299
Cundriča: 312

Č

Čačinovič Rudolf: 229, 234, 235, 237, 271, 282
Čebin Boris-Džim: 354, 363, 373
Čebular (gostilna): 122
Čebulj Gabrijel: 376
Čeč Tončka: 94, 259, 265, 266, 268, 277, 287, 288
Čeh dr. Milan: 356
Čelesnik Ivan (Johan): 115, 117, 284, 285, 401, 402
Čelesnik Jože: 136, 165, 166, 167, 168, 173
Čelesnik Rudolf: 346
Černe: 486
Čižmek Vilko: 382
Čobal Melhior (Miha): 34, 65, 70, 99
Čop Janez: 307
Čop Jože: 477
Črnologar Lado: 375
Čuden Jože(f): 23, 25, 31, 34, 69
Čufar (mati): 389
Čufar Albina: 389
Čufar Ana:
Čufar Jože: 337, 342, 345, 373
Čufar Tone: 104, 124, 125, 129, 130, 135, 136, 199, 238, 311, 342, 379—390, 391, 392, 416, 488
Čuk 82
Čuškarević: 233
Čuvaj Zlatko: 283

D

Dacar (trafikant): 357
Dangubić: 236, 251
Dangubićeva: 236, 237, 239
Davidović dr.: 24, 25, 26, 28, 37, 39, 61, 71, 93, 96
Debelak Marijan: 485
Dečko dr.: 230, 249, 250, 253
Dedijer dr. Vladimir: 413
Delak: 133
Delak Ferdo:
Demšar (župnik): 164
Demšar Stanko: 291
Demšar Tona (učit.): 239
Deržaj Matjaž: 461, 466
Deržaj-Debelak Mira M.: 466
Deržič Ivan: 85
Destovnik Karel-Kajuh: 289, 291, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 380
Dežmana (brata): 466
Dežman Anton (st.): 108
Dežman (gostilna): 69, 70
Didek: 151, 152, 157
Dédek: 158, 159, 161
Diderot Denis: 455
Divjak-Peter (p. i.): 353
Dobovišek Slavka: 248
Dolar Franc-Zdeno: 345
Dolar Ivan: 345
Dolar Valentin-Čiro: 353, 369
Dolenc Ivanka, gl. Iv. Marko
Dolinšek Emil: 411

Dolinšek Tone-Metod: 327, 328, 329, 330, 346
Dolžan Ivan-Aleksander: 353, 368
Dolžan Jožef: 376
Dolžan Kristl-Jaka: 353, 368
Dolžan Miroslav: 375
Dolžan Valentin: 374
Dostal inž. Leo: 152, 157, 169
Dovč Angela (Ocepek): 118, 229
Dovič Stanislav: 374
Dovžan Rado-Marko: 344, 354
Dren (p. i.): 422
Drev Anton: 374
Drnovšek Alojz: 374
Drobnič (ali Drobič?) Marija: 165
Drofenik: 487
Druschke Clemens: 329, 330, 333, 360
Drašković (minister): 84, 95
Druškovič dr.: 278
Druškovič Jože: 411
Duhovnik Anton: 135, 164
Dušan (p. i.): 353
Dušan (I) (p. i.): 354
Dvojmoč: 362

Đ

Đorđević(eva): 94
Đukić: 145, 146, 147, 148

E

Ebert (nem. pol.): 38, 40, 41, 93
Egart Janez: 291
Ehrhardt: 41
Engels Friderik: 199, 366
Erbežnik Kristijan-Ciril: 443, 444, 445, 447
Erlah Janez: 219
Eržen Franc: 82
Eržen Janko: 82

F

Fabijančič: 25
Faflek (gostilna): 149
Faganel Mirko-Čovado: 442, 443, 445, 446, 447
Farbes W. Thomas: 449
Favaj Ivan: 93
Federl Franc-Venceslav (Slavko): 154, 173, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 255, 261, 262, 273, 275, 405, 406
Felner (gostilna, Kranj): 82
Fende Stanko: 157, 177, 178
Ferenc dr. Tone: 323, 378
Ferjančič Jože-Leopold: 354
Fichtel E.: 462
Fifi (glej Kersnik Lado)
Filipovič Filip: 92, 93, 94, 99
Finžgar Jože: 291
Finžgar Stanko: 154, 173, 174, 178
Firm Rihard-Šeri: 354
Florjančič (kartograf): 458, 462, 463
Franc Janez: 376
Franco: 13
Franjo (p. i.): 353
Frankič Mirko: 352
Frelih Janez: 116
Furlan Nino: 23, 24, 25, 26, 30, 34

G

Gabriel Franc: 34, 35, 64, 66
Ganziti Rudolf: 179
Gasar Franc (Zakošičev): 343, 360
Gaser Albin: 164
Gašper Alojz: 150
Gašperšič Janez: 108
Gašperin Ivan-Mitja: 354, 359, 367
Gayl: 486
Genusi Vinko: 153
Gerl inž.: 296, 297
Giorgoni Edo: 220, 239, 268, 291
Giorgioni Marija: 165
Girardi: 473, 486
Godec Tomaž: 211, 239, 259, 265, 266, 268, 277, 286, 291, 335
Gogala Janez-Petko: 447, 449
Golouh Rudolf: 25, 26, 34, 35, 36, 37, 43, 46, 50, 62, 73, 74, 75, 82, 96
Gonzales Ascensiones: 450
Goranović Maksim: 236, 241, 247, 255, 256, 258
Gorenjc Jože (glej Gregorčič)
Gorjanc: 147
Gorjanc Gabrijel: 375
Gorjanc Josip: 178
Gorki Maksim: 238, 380
Gorkič Dušan-Lado: 353
Götz (žaga): 438
Grašič Jožef: 82
Grčar Avgust-Mato: 354
Grčar Stane-Miki: 344, 354, 355
Gregorač Viktor: 373
Gregorčič Jože-Gorenjc: 136, 197, 262, 263, 326, 345, 346, 348, 349, 351, 355, 356, 370, 371, 372, 373, 392, 396, 407, 415
Gregorčič Simon: 205
Greščiš Anton: 82
Grilc: 339
Grintov Marija: 165
Grintov Ciril: 291
Grohar Viktor: 177
Grom: 461
Grundmann Maks: 329
Gubanc Franc: 154, 157, 165, 173, 174, 177

Gubec Matija: 301
Gustinčič (Dragotin): 26, 30, 34, 36, 82, 96
Guzelj Franc-Dohtar: 337, 353, 357, 358, 373, 392, 396, 402

H

Hacquet Balthasar: 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466
Haberle (industr.): 106, 107
Hacin dr. Lovro: 270, 279, 280, 281
Hafner Jože: 374
Hafner Vinko (Pavle Ravnik): 371
Hameršek Alojzija: 165
Hanžek (pastir): 368
Hartmann dr. Franc: 272, 273, 274, 275, 279, 281, 282, 287
Herman Valdi: 363
Herman (gostilna): 363
Hieng inž. Herman: 107, 111, 113, 116, 117
Himmler: 372
Hinteregger: 331
Hitler Adolf: 12, 15, 81, 135, 212, 232, 257, 275, 282, 284, 285, 306, 312, 313, 333
Hlebanja Anton: 376
Hlebanja Janez: 376
Hlebš Ivan: 79
Hochkraut Lojze: 233, 236, 247, 250, 270
Hočevar (drž. tožilec): 224, 227
Hočevar (okup. žup. Breznica): 361, 362
Hočevar Franc: 403
Hodak: 228, 264
Hofmann inž.: 55, 56
Hojak Edvard: 375
Horvat (zidar): 146
Hribar Ivan: 355
Hrovat Alojz: 346, 374
Hubad dr. Josip: 281
Humer Lovro: 165, 167, 169, 275
Humer Martin: 314

I

Ilec Rudi: 294, 295, 296, 301
Ilešić Milivoj: 224, 227
Ilić Negoslav: 94
Ilijaš: 146
Iskra Janez: 373
Ivankovič Stanko: 343, 345, 374
Ivanšević Milisav: 283

J

Jak (p. i.): 354
Jakhel Adolf: 268
Jakelj Andrej: 335
Jaklič Milan: 22,
Jakopič Janko: 326
Jakopiči (bratje): 312
Jamšček Jakob: 375
Jan Ivan-Srečko: 197, 303, 309, 323
Jan Jožef (Sp. Gorje): 311
Janez (mitraljezec): 423, 424, 425
Janković: 163
Janša Jože (Podhom): 311
Japel Stane-Slobodan: 353
Japelj Štefan-Štefan: 353
Jelena I.: 189
Jelenc Aleš: 335
Jelka (p. i. bolničarka): 420
Jenko Ivan (gradb. podj.): 151, 158, 159
Jenko Vincenc: 374
Jenkole Ivan: 157
Jensterle Florijan: 291, 373
Jensterle Julka: 337, 338, 339, 345, 373
Jerala Franc-Cvetko: 153, 291, 337, 353
Jeram Jurij: 153, 399
Jereb Bogo: 411
Jerič (podjetje): 148, 150
Jerman Boško: 375
Jerovšek Franc-Vasja: 337, 343, 353, 355
Jeršič dr. Matjaž: 474, 486
Jesih Henrik: 275, 276, 277
Ješe Anton: 375
Jojić Milivoj: 208, 218, 231, 240, 241, 247, 251, 254, 255, 258, 262, 269, 270, 279, 280, 281
Jonjić: 233
Jovan Ljuba-Saša: 414
Jovanović Desanka: 417
Jovanović Drago: 262
Jovanović Rajko: 218
Jovanović Živko: 283
Jovica iz Konjuše: 413
Jud Jožef: 148
Jugovic Blaž: 374
Jungler (tovarna): 438
Jurgec Karl: 85
Jurman: 125
Justin Janez: 111, 116, 117
Justin Marija: 108, 110, 113, 116, 117, 118
Justin Tine-Tone: 448, 451
Justin Tone: 319

K

Kacin-Wohonz Milica: 179
Kajuh — gl. Destovnik Karl
Kajzelj: 487
Kajžnek (hiša): 446
Kalan Filip: 466

Kalc Jakob: 178
Kambič Ivan: 415, 416
Kante Lado: 411
Kapor Lazo: 269
Kapp: 41, 92, 93
Kardelj Edvard: 11, 17, 118, 134, 238, 404, 406, 407, 410, 414, 415, 430, 249, 294, 323, 327, 349, 351, 403, 431
Kardelj Pepca: 229
Kardoš Aladar: 208, 229, 233, 234, 236, 237, 239, 240, 241, 246, 248, 250, 255, 258, 260, 261, 262, 264, 269, 270
Katnik Alojz: 339
Kaurić Slavko: 78, 79, 80, 87
Kavalar Marijan: 346, 347, 373
Kavčič Ivan: 178
Kavčič Ivan: 352, 373
Kavčnik Janez-Tomaž: 353, 357
Kebe Lojze-Štefan: 346, 349, 351, 371, 372, 414, 415, 429, 430, 431
Kejžar Viktor-Peter: 136, 291, 338, 345, 346, 347, 370, 373
Kemperle Tine: 337, 342, 345
Kepic Rok: 348
Kerč Franc-Jozel: 354
Kerč Ivan-Jože: 354
Kerin Milka: 234
Kermavner dr. Dušan: 78, 280
Kersnik Lado-Fifi: 354, 356, 359, 369
Kersnik Stane-Jelovčan: 307, 371
Keržan dr. Bartol: 223
Kidrič Boris: 11, 323, 396, 403, 431
Kidrič dr. France: 466
Kidrič Zdenka: 396
Kiffmann: 137
Kilar: 485
Kiršner Rupert-Jože: 353
Kladvovi: 314
Kladvov Janez: 314
Klein dr. Mihajlo: 236, 240, 247, 255, 258
Klemenc Anton: 291
Klemenc Jože: 375
Klemenc Valentin: 375
Klemenčič Lovro: 32, 34
Klier: 486
Klinar Franc: 337, 343, 345, 374
Klinar Jaka: 449
Klinar Miha-Marijan: 20, 21, 77, 97, 100, 101, 102, 103, 180, 207, 216, 218, 221, 223, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 235, 237, 241, 242, 243, 245, 248, 250, 251, 257, 259, 262, 264, 266, 267, 270, 271, 274, 283, 284, 287, 290, 322, 378, 390, 400, 418, 440, 451, 552
Kljajić Filip-Fiča: 409
Klopčič France: 23, 35, 38, 50, 56, 59, 77, 78, 79, 87, 89, 96, 99, 100, 101, 102, 103, 139
Klopčič Mile: 133
Klusov Jože: 380
Kmet dr. Janez-Mirko: 440
Knaflič Alojz: 326
Knific Ivan: 69
Knific Jože: 89
Kobal: 10
Kobala-Frčeljeva (brata iz Zg. Gorij): 312
Kobali-Zgvankarjevi (iz Mevkuža): 312
Kobentar Marija: 376
Kobentar Matija: 375
Koblar: 419
Kocjan Ivan: 79
Kocjančiča (brata): 307, 321
Kocjančič Stanko: 312, 314, 321
Kocmur Ivan: 30, 34, 65
Kočevar Rado: 467, 468
Kočmar Maks: 375
Koder Jože: 337, 339, 345, 373
Koder Tone-Baco: 337, 354
Kodrič Jožef: 82
Kohl: 55
Kokalj Anton: 157, 173
Kokalj Anton-Berti: 353, 363, 368, 373
Koleša Viktor: 73, 75, 76, 79
Kolman: 58
Komar: 307
Komar Andrej: 311, 320
Konič (gostilna na Javorniku): 122
Konobelj Franc: 323, 326, 337, 352, 362, 378, 442, 446
Kopač Josip: 34, 65, 79, 110, 141, 146
Kopišar (gostilna, trgovina): 359, 360, 361
Kopitar Jože: 143
Koprivnik Rudolf: 374
Korać Vitomir: 25, 30, 32, 36, 38, 44, 52, 93, 96
Koračin Alojz-Savo: 337, 343, 345, 360, 373
Koren Ferdo: 312
Koren Pavle: 311, 320
Korošec dr. Anton: 80, 84, 85, 86, 95, 96, 123, 134, 161, 194, 196, 232, 233, 251, 269, 271, 282, 283, 284, 285, 299, 300
Korošec Luka: 465
Koritnik (polic. kom.): 172
Korun: 37
Kos Janez: 291
Kos Matevž: 462, 465
Kosanović dr.: 246
Koselj Jakob: 376
Kosmač Anton-Fazan: 353, 365, 369

Kosmajac: 190, 191
Kosović Terezija: 190
Košir Andrej-Polde: 450
Košir Ciril: 10, 56, 59, 64, 69, 88
Košir Mirko: 228, 229, 230, 231, 233, 236, 249, 250, 254, 255, 259, 270, 280
Košir Mitja: 453
Kovačić Goran: 384
Kovačić Oskar: 228, 234, 236, 237, 240, 241, 248, 250, 255, 258, 270
Kovačevi: 338
Kovač(eva hiša): 230
Kovačević Nikola: 283
Kozak: 386
Kozar Ivanka: 337, 341, 345
Kozar Franc (pesnik): 382
Kozar Karel-Romi: 337, 339, 353, 354
Kozelj Tončka-Judita: 354
Kozjek Karel: 373
Krajc Jože-Zakelj: 355
Kralj Anton: 342
Kralj Ignac: 34, 112, 126, 136, 154, 157, 161, 166, 167, 168, 173, 209, 214, 217, 219, 220, 221, 229, 233, 234, 235, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 250, 252, 255, 256, 259, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 286, 288, 291, 406
Kralj Franc: 342, 362
Kralj Vladimir: 383
Kralj Justi: 165
Kranjec Miško: 294, 386
Kraševec Franc: 392
Kravanja Ferdo: 175, 176
Kravs Franc: 326, 373
Krč Franc (Kranj): 82
Krč Franjo (Zemun): 406
Kreft dr. Bratko: 128
Kreft Ivan: 210, 211, 230, 233, 234, 235, 236, 238, 246, 256, 259
Kregar Josip: 178
Krek Janez Ev.: 169, 284
Krek Miha: 299
Kriegl Hans: 329
Kristan Anton-Verus: 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 52, 56, 57, 58, 60, 61, 63, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 73, 79, 87, 93, 95, 99
Kristan Etbin: 66, 70
Kristan Ada: 66
Krištof (glej Kardelj Edvard)
Krivc Ivan-Kostja: 346, 353, 368
Krivec Avgust: 375
Krivec Lampret: 375
Krivec Marija: 376
Krivic Vlado: 199
Križaj: 486
Križman Andrej: 164, 169, 170
Križnar Franc: 337
Križnar Ivan: 323, 327, 378
Križnar Jožef: 373
Križnar Franc-France: 354, 369, 373
Krleža Miroslav: 78
Krmelj Alojz: 341, 362
Krmelj Dominik: 375
Krmelj Ignac: 375
Krmelj Ivan-Brko: 337, 353
Krničarjeva: 312
Krofta Hanuš: 81
Kropivnik Feliks: 291, 337, 342, 345, 357
Krstić Nikola: 283
Krznarič Pavel: 376
Kucl (p. i.): 353
Kugy dr. Julius: 466
Kunčič Lojze-Slavc: 447, 448
Kunčič Vinko: 448
Kuhar Avgust: 157, 169, 170
Kuhar Lovro-Prežihov Voranc: 397
Kukovec dr. 211
Kulovec dr. Franc: 57, 299, 300
Kuović: 279
Kuralt Drago-Drago: 354
Kurent Franc-Kos: 353

L

Lah Stanko: 373
Laha (iz Sp. Gorij): 312
Lajnar Adolf: 164
Laković: 258
Lang Mihael: 150
Langus Peter-Drzni: 354
Lapčević Dragiša: 36
Lazar Feliks: 374
Leban Lojze-Radovan: 449
Lebar Stanko: 376
Leber Janko-Zmago: 353
Legat Peter-Drzni: 370
Lehmann Fric: 197, 205, 206, 261, 262
Lehmann Štefanija-Federl: 197, 199, 262
Lemež dr. Milan: 25, 26, 32, 36, 37, 51, 57, 64, 65, 66, 70, 73, 74, 75, 96, 97, 102, 256, 259
Lenin: 57, 72, 132, 199, 277, 292
Lepušič Florijan: 85
Leskošek Franc-Luka: 112, 114, 118, 128, 132, 133, 134, 141, 142, 174, 211, 328, 349, 351, 415
Leskovec Ivan: 178
Liebknecht Karl: 41, 78, 93
Likar dr. Ivan: 257, 266, 268
Likovič Rudolf: 375
Lindov Andrej: 373

Linhart Anton Tomaž: 464, 466
Linke Heinz: 329
Lipovec Anton-Višinski: 353, 359, 367
Lipovšek Alojz: 375
Lipovšek Franc: 375
Lipovšek Gašper: 148, 149, 150
Liška Janko: 96
Ljubičić Ljubica: 183
Lloyd (gostilna): 211
Loncnar Tone-Zoro: 337, 346, 353
Lončar Dragutin: 36, 93
Lotrič Primož: 82
Lovšin dr. Evgen: 466, 486
Luckmann Karel: 165, 167, 169, 331, 334, 335, 339, 340, 363, 399, 400
Luckmann Pavel: 339, 340
Lukisch de: 461
Luks Franc: 373
Lute (p. i.): 448
Luxemburg Roza: 41, 93
Lužnik Mirko-Miro: 344, 354

M

Macoratti Vlado: 165
Maček Ivan-Matija: 112, 118, 134, 349, 403, 407
Maček dr. Vladimir: 228, 230, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 260, 283, 287
Magdič Pavel: 108, 111, 113
Mahrova hiša: 51
Magušar Ivan: 106, 107
Magušar Jurij: 106
Majcen Alojz
Majcen Alojzij: 375
Majetič Viktor: 375
Majer: 150
Majhen Florijan-Šimen: 337, 342, 353, 373
Makoratti Vlado: 153
Malenšek Andrej: 376
Malenšek Francka: 165
Mann (nemški major): 339, 340
Maraž Dioniz: 222, 224, 225, 226
Marasović: 262
Marčič: 80
Marčič dr. Viktor: 223
Mareš (podjetje): 148
Marinčič Alojzija: 376
Marinčič Egidij: 375
Marinčič Helena: 376
Marinčič Helena:
Marinko Miha: 328, 403
Mariški: 255
Marjanović Bogdan: 408
Marjanović M.: 94
Markelj Rudolf: 56, 89
Markež Valentin: 219, 220, 221, 222, 232, 242, 243, 244, 245, 284, 285
Markizeti Ludvik: 375
Marko: 394
Marko Ivanka: 394
Marko Julka, gl. Julka Pibernik
Marko Tilka: 394
Markovič Ivan: 154, 156, 164, 168
Marolt Anton: 374
Martinjak Mici: 165
Martinjak Pavel: 291
Martinčič Valentin: 375
Marx Karel: 17, 25, 26, 38, 51, 89, 119, 122, 199, 201, 366
Masić Stanko: 257, 267
Masterl: 472, 486, 487
Masterl Lojze (Alojz): 375
Matajowski Adolf: 329
Matjaž (p. i.), (glej Vršaj)
Matko (Rogaška Slatina): 126
Matoh Tone-Štepsl: 337, 354
Maurer Adolf: 329
Mavc Jože: 291
Medvedovi: 338
Medvešček Milan: 375
Meglič Viktor: 374
Melamed: 233
Melik Vasilij: 487
Mencinger Franc: 346, 373
Ment (part. kmetija): 449
Meršolj Johan: 374
Mertelj Anton: 376
Mesarič (podjetje): 148, 150
Meterc Janez: 362
Mežek Anton-Božo: 353
Mežek Mirko: 373
Miha (Stražnik): 270
Miha (p. i.): 353
Mihelič: 485
Mihevc Ignac: 34, 65
Mika (p. i.): 233
Mikec Avgust-Ivan: 353
Mikelj Matevž: 376
Miklič: 386
Mikuž Metod: 323
Mila K.: 189
Milenković Branislav: 262
Milič Anton-Marko: 410, 412, 418
Milutinović Ivan: 218, 238, 265
Miško (glej Kranjec)
Mitmann Erich: 329
Mitrović: 191
Mlakar Janez: 23, 54, 55, 65, 68, 69, 79, 89, 90, 216, 312, 391, 396, 398, 400, 402, 404, 406, 418
Mlakar Janko: 465
Mlakar Josip: 69, 75, 77, 78, 82, 84, 89
Mlinar Valentin: 146
Modic dr. Helij: 248, 249, 254, 282
Močnik Darinka: 329, 330
Močnik Minka: 330
Mohor Leopold: 82

Mohorič Ivan (JNS): 102, 171, 215, 466
Mohorič Ivanka-Olga: 311, 317
Mohorič Mirko: 375
Montesqieu: 454
Moretti Josip: 80
Mossberger Hans: 329
Moškrič: 135
Moškrič Jože: 395
Mozetič Ivan: 142
Mrak Franc: 376
Mrak Ivan: 373
Mrhar Stane: 429
Mrvica Franc: 375
Mulaček Rajko: 257, 266
Mulej: 486
Mulej Janko: 291
Mulej Janko: 359
Mulej Franc: 108
Mulej Franc (Legatičev): 354
Mulej Franc-Suljo: 354
Munda: 485
Mur Janez: 376
Mur Jože: 375
Mur Štefka: 165
Mussolini: 12, 212, 285, 306, 387
Mužik Ivan: 411

N

Naglič: 153
Nahtigal: 79
Nande-Lojze (p. i.): 354
Natlačen dr. Marko: 157, 166, 208, 209, 217, 218, 224, 241, 244, 245, 251, 252, 254, 261, 267, 269, 270, 279, 281, 282, 283, 285, 287, 299
Napoleon: 367, 454
Nedog Alenka: 179
Nenezić: 228, 264
Nestl (p. i.): 353
Nešković dr. B.: 262, 264
Nikolič dr. Gojko: 411
Noč Andrej-Glažarjev: 333, 342, 362
Noč Anton: 291, 374
Noč Jože (Meševov): 442, 443
Noč Jožef: 373
Noč Martin: 291
Noč Matevž-Jurij: 442, 446
Noč Tine: 301
Noč Vinko: 291
Noot Karl: 54, 161, 163, 169, 405
Noske (nemški politik): 38, 40, 45, 93
Novak (podjetje): 148, 150
Novak Janko: 441, 445, 446, 447
Novak Karel: 374
Novak Ludvik-Aleksander: 354

O

Obermajer Julij-Bobi: 344, 354
Ocepek Angela-Dovčeva: 118
Oblak Alfonz: 230, 291, 392, 396
Oblak Neža: 343
Okrožnik Leopold: 374
Okrožnik Marijan: 373
Olip Gabrijel: 376
Olip Pavel (st.): 117
Oman Janez: 374
Oman Johana: 396
Osojnik Jan: 283
Ostrovski Nikolaj Aleksej: 414
Osvald Stane: 268, 291
Oswald Roman: 329
Otokar Franc: 403

P

Pacek Franc: 234, 235, 236, 237, 238, 239, 247, 250, 255, 256, 258, 260, 261, 270
Pahor Franc: 142
Pajer Jože: 375
Pančur Rudolf: 291
Pangerc: 153, 158
Palme (finski športnik): 477
Pangeršič: 151
Papež Rudolf: 346
Papić Radovan: 232, 234
Papler Franc-Boris: 354, 355
Paulus Edo: 108
Pavlič Franc: 306
Pavlovčič Janez: 337, 342, 345
Pavlovčič Franc: 376
Pavšič Rudolf: 376
Pazlar Andrej: 153
Pečar Franc: 376
Pečar Jože: 373
Pečar Kristina: 326, 348
Pečar Majda: 326, 348
Pečar Zlata: 326, 348
Pečenik Matija-Jazbec: 353
Pečnik: 272, 276
Pepe (p. i.): 354
Perdih Karl-Žar: 359
Perenič Janez: 392
Perko (sestra Venclja), p. Trtnik: 276
Perko Simon: 225
Perko Neža, roj. Bertoncelj: 225
Perko Pepca, roj. Žugič: 239, 286
Perko Vencelj: 13, 14, 71, 112, 114, 119, 126, 137, 155, 158, 161, 165, 166, 167, 168, 173, 174, 176, 177, 197, 198, 199, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272,

273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 286, 287, 396, 399, 405, 406
Pero (miner): 146
Petač Alojz: 375
Petejan Josip: 35
Peter I.: 59, 63
Peter II.: 283, 287
Peterca Tone-Miha: 354
Petkovšek: 485
Petrač Lenart: 109, 112, 113, 115, 116, 117, 118
Petrič Josip: 43, 45, 51, 52, 73, 78, 79, 83, 94, 95, 96, 97, 101
Petrovčič Srečko: 165, 167, 169
Pibernik Albin: 136, 173, 255, 273, 391—418
Pibernik Albin-Korčagin (sin): 394, 398, 407, 408, 409, 411, 413, 414, 416, 417, 418
Pibernik Julka: 136, 373, 391—418
Pibernik Tomaž (oče): 393
Pibernik Tomaž (brat): 393
Pibrovec Rudi: 127
Pichl Marija: 368
Pičlnov Miha: 314
Pijade Lepa: 265
Pijade Moša: 228, 265, 410
Pilon Veno: 22
Pirc Tibor: 82
Pirih Milka: 178
Pirjevec dr. Dušan-Ahac: 427
Pirkmajer: 151
Pirnat Mohor: 81
Pivk Jakob: 142
Platiša Jože: 176
Platner Janez: 289, 294, 301
Plešnar Franc: 106
Pochyla Viktor: 152, 153
Podobnik Jože (Lesce): 108
Pogačar: 487
Pogačar Janko: 153
Pogačarjevi-Kržetovi (iz Krnice): 312
Pogačnik Ivko: 337
Pogačnik Nande: 394, 395, 401, 402
Pograjc Franc: 375
Pohar Alojz-Gregor: 354
Pohar dr. Edvard: 353, 355, 356, 358
Pohar Franc-Sambo: 344
Polgar: 233
Polka Franc: 375
Popović Koča: 409
Pora (iz Podhoma): 312
Porenta Jože-Ture: 414
Posavec Jernej (glej Maček)
Poskovček Adolf: 63
Potočnik Jože: 375
Potočnik dr. Miha: 485
Potočnik Franc: 146, 178, 337, 338, 355, 370, 375
Pötöfi Šandor, madžarski pesnik: 233
Potrč dr. Jože: 294
Povše: 259
Požar Gregor (glej Kebe)
Poženel Lojz: 448
Praček Ciril: 486, 487
Praolo Hinko: 178
Praprotnik Andrej: 106
Praprotnik Avgust: 81, 151, 165, 169
Praprotnik Boris-Pavle: 346, 354, 428, 429, 432, 433, 447, 449
Praprotnik (Cimpkova hči): 165
Praprotnik Martin: 375
Pregelj Nataša: 257
Pregl Ciril: 133
Prepeluh Albin: 22, 30, 32, 34, 36, 40, 43, 44, 52, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 63, 65, 67, 71, 80, 99
Prešeren Andrej: 291, 292, 293, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 311, 312, 313, 314, 315, 317
Prešeren Angela-Nuša: 442
Prešeren dr. France: 308, 339, 340
Prešeren Ivan-Fridl: 354
Prešeren Janez: 344
Prezelj Janko: 375
Prezelj Miha: 373
Preželj Karel: 136, 338, 346, 347, 431
Prežihov Voranc: 382, 386
Primožič (Ljubljana): 385
Primožič Jože: 154, 157, 171, 172, 176, 177, 179
Pristov (bratje iz Mevkša): 312
Prlja: 233
Prodanović dr. 278, 286, 287
Prosen Ivan: 374
Prosen Nace: 359, 367
Protić: 24, 25, 95, 96
Puc dr. Dinko: 81, 134, 167
Puc Valentin: 375
Pukšič Alojz: 161
Purkat Mirko: 375
Putschögl: 10

R

Rabič Jakob: 291
Rabič Maks: 373
Rabič Mirko: 376
Radonić Jovo: 236, 258
Radošević dr. Mijo: 94
Rajgelj Franc: 374
Rakar Franc: 359, 374
Rakovec Mara: 114
Rant Andrej: 376
Ravnik (pek): 319
Ravnik Franc: 59, 64, 69, 121, 165, 166, 167, 179, 232, 273, 399, 406

Ravnik Vikica: 314
Razinger (kmetija Pl. rovt): 341
Razinger Anton-Stric: 354, 368
Razinger Stanko: 375
Ražem Kristijan: 373
Rebernik Ivan: 351, 373
Rebolj Jože-Planinc: 354
Rebula Ludvik: 142
Regovec Miloš: 151, 158
Regitnik Alojz: 329
Rejc Albin-Matija: 353
Rekar Martin: 353, 359, 367
Remec Bogumil: 57
Renner Karl, avstr. soc. dem. politik: 45
Repe Vinko: 307
Repe (bratje): 312
Repinc Jože: 397, 402, 404
Resman Franc: 376
Resman: 123
Reš Karel: 374
Reven Ivan-Jur: 337, 343, 353, 357, 358
Ribar dr. Ivan: 228, 230, 231, 236, 249, 252, 255, 278, 279, 285, 286, 287, 373
Ribar Ivo-Lola: 236, 265, 286
Ribar Jurica: 286
Ribič Ivan-Stojan: 419, 422
Ribnikar Minka: 165
Richter Fran Ksaver: 463, 465, 466
Riček Anton-Zvone: 353, 368
Robič Stanko-Janez: 353, 368
Robič Pavel: 374
Röck Biba: 255, 256, 270
Rojnik: 125
Ropret Milan: 373
Rösener Ervin: 335
Roš Edi: 411
Roš Franjo: 378
Rotar Ivan-Orel: 353
Rousseau: 454
Rozman (gostilna): 334
Rozman Avgust: 291
Rozman Franc (mlinar, B. Bistrica): 59
Rozman France: 230, 291
Rozman Francka-Sonja: 354
Rozman Joško (Vojko)-Rudi: 344, 354, 369
Rozman Joško (glavni tajnik JSZ): 118, 177
Rozman Jože (int.): 376
Rozmanovi: 314
Rözsi: 255
Rožič Stanko: 373
Rožič Stefan: 465
Rudin: 487
Rupar Peter-Pero: 337, 353, 360
Rupena Mara: 268
Russel W. Philips: 449
Rutar Jakob-Janoš: 449

S

Sabotin Matija: 150
Sagadin Zvonko: 296, 301
Saksida (Lesce): 108
Sapač Štefan: 150
Savenc: 485
Schacht Hjalmar: 81
Scheidemann (nem. soc. dem. polit.): 38, 40, 41, 45, 93
Schirchtel: 486
Scopoli: 459
Sedej: 275
Sedej Alojz: 128, 132, 134
Seidler Ernst-Iztok: 355, 370
Sekardi Ivana: 373
Sekardi Pavel: 342
Sekardi Stanko: 337, 342, 345, 373
Sekulić: 255
Selić: 228
Seračevič Angela: 401
Sever Alojz-Gams: 353
Simić dr.: 233, 278
Sirc Franc: 23, 69, 291
Skomavc Martin-Davorin: 354, 367, 368
Skubl: 84
Skumavc Anton: 376
Skumavc Ignac: 291
Skumavc Janez: 373
Skumavc Martin: 373, 376
Slabe Franc-Brdski: 344, 354
Slabe Ludvik-Ludvik: 354
Slabe Štefan: 344
Slavka (p. i. bolničarke III. bat. Preš. brig.): 423, 425
Slivnik Rudolf: 403
Sluga Ivan: 85
Sluga Jože-Lenart: 415
Slovenc Jože-Kavboj: 353
Slovenko, gl. Konobelj Franc
Smiljanić (general): 63
Smodej Matija: 177
Smolej Franc-Štefan: 442, 446
Smolej Ivanka: 446
Smolej Janez: 69, 89
Smolej Jerca: 446
Smolej Oto-Veri: 449, 450
Smolej Tončka: 446
Soklič Janko-Remi: 354
Sokliča (iz Laz): 312
Sperans (glej Kardelj Edvard)
Sraka (podjetje): 148
Stacheder Josef: 329
Stafi: 233
Stajić: 208, 218

Stalin-Josip Visarionovič: 132, 199
Staminković: 233
Stanko Jurij: 142, 178
Stanovnik dr. Aleš: 219, 230, 248, 284, 285, 287
Stare Dušan
Starman Ivan-Rajko: 449, 450
Stegnar Andrej: 348
Stegnar Filip: 348
Stegu (restavracija): 127
Steider: 329
Stepišnik: 55
Sterlekar Ignac: 338, 346, 347
Stojadinović (JRZ): 250, 251, 252, 284
Stojan Ivan: 285
Stojan (gl. Ivan Ribič)
Stojan Alojz: 116
Stojič: 255
Strojin: 485
Stojesavljević: 236, 247
Stopar Viktor: 415
Straško Jože: 294
Stražišar Jože: 55, 153, 291, 337
Stražišar Polde: 112, 136, 291, 314, 338, 339, 343, 355, 370, 373, 396
Stražišar Viktor: 136, 168, 265, 271, 273, 291, 337, 337, 360, 392, 396
Strgovšek Janez: 118, 230
Stritih Ciril: 374
Strugar Peter (glej Leskošek)
Stržinar Jaka: 348
Sušec Edvard: 376
Sušnik Albin: 392
Sušnik Ivan: 85
Svetina (gradb. podjetje): 151, 157, 158
Svetina Angela, por. Saračević: 401, 402
Svetina Franc: 374
Svetina Mira: 328
Svetina Tone: 426
Svetina Viktor: 337, 341, 342, 345, 357
Svetlin Jože: 376

Š

Šafranko (Ptuj): 126
Šalamon Jaka: 373
Šalamon Franc: 411
Šavli Jože: 351, 352, 373, 407
Šavli Oskar: 413, 415
Šeško Jože: 228
Šifrer Anton: 376
Šifrer Marjan-Kuki: 354, 370
Šifrer Savo-Kos: 344, 354
Šiška Alfonz: 374
Širic Konrad: 291
Škapin Stane: 346
Škofljanc Alojz: 177
Šlibar Avgust-Luka: 354, 369
Šmajd Albin: 244, 251, 285
Šmid Janez-Januš: 337, 342, 353, 360
Šmid Franc: 173, 337
Šmid Franc (konc. tab.): 376
Šmid Leon-Dani: 450
Šmid: 338
Šober Milenko: 407, 408
Šoberl Andrej: 106
Šolar Stanislav: 374
Šporn (hiša): 341
Šranc Matija: 291
Šronc (hiša): 446
Steinfeld: 233
Štebi inž.: 259
Štebi Alojzija: 23, 24
Štebi Anton: 34
Šefman: 55, 56, 58, 60
Štefe: 486
Štempihar Ana, roj. Jugovič: 224
Štempihar dr. Ivo: 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 288
Štempihar Saša: 288
Štempihar dr. Valentin: 224
Štolcerjeva: 224
Štravs Pavel: 291, 404
Štrukelj Ciril: 125
Štrukelj Jože-Rafelj: 354
Štrukelj Karel (glej Tone Čufar)
Štumpfel Tone-Ante: 450
Šumer inž. Živko: 165
Šušteršič Franc: 139, 141, 177
Šušteršič Tone: 403
Švejk (p. i.): 353
Švelc Franc: 374

T

Tager (detektiv): 279
Thaler Tone: 104, 230, 291, 312, 314, 316, 404
Talar Stanislav: 376
Tavčar Ciril: 343, 345, 352, 373
Tavčar dr. Ivan (pisatelj): 57
Tavčar Janez: 153
Tavčar Janez: 291, 337, 342, 345
Tavčar Janez-Riko: 353
Tavčar Zdravko-Beno: 354
Telban Vinko: 411
Tepina Lovro: 375

Tepina Pavel: 403
Tepina Valentin: 375
Teply Bogo: 126, 128
Terseglav: 314
Terzić: 208, 218, 229, 230, 231, 233, 234, 240, 254
Tiljak: 190, 191, 192
Tiger (p. i.): 354
Tišov Lojze: 392, 402, 404
Tito (glej Broz Josip)
Tokan Ivan: 79, 80, 87
Tomasini Silvira: 380
Tomaž (mitraljezec) glej Kavčnik
Tomažič: 145
Tomejc Jože: 116
Tominc Franc-Milan: 354
Tomšič Tone: 140
Topalović dr. Živko: 92, 128, 132, 134
Toplak Karl: 63
Toreli: 204
Tratar Ignac: 142, 144, 176, 177
Trebožnik Drago-Žane
Treven Zofija: 373
Tribušon Zorka: 105
Triller Ciril-Ciro: 337, 343, 353, 357, 358
Triplat Alojz: 106, 108
Triplat Kati: 110, 112, 113, 117
Trpin Ivan: 165, 171, 172, 178
Trtnik Francka: 165
Trnka-Rusova Ivanka: 314
Trubar: 466
Tuma dr. Henrik: 67, 466
Turk Drago: 375
Turkalj Milan: 374
Turnšek dr. Viktor: 267, 268
Tušek Ivan: 374
Tušek Mirko: 411

U

Ude dr. Lojze: 55
Udovč: 79
Ulčar (kovač): 448
Ulčar Julka: 448
Ulčar Ciril: 378
Ulčar Florijan: 320, 321
Ulčar Lojze: 404
Umek Jože: 217, 232, 233, 234, 259, 265, 266, 268
Urankar Vinko: 110
Uratnik Filip: 141
Urbanc Ivan-Kumerdej: 329, 330
Urbani Slavko: 224, 225
Urh Jakob: 311
Uršič Franc-Gorazd: 353

V

Vagner ing.: 404, 405
Valentar Karel: 363
Valič Aleksander-Muki: 353
Valjavec Leopold: 374
Valvazor Janez Vajkard: 337, 338, 455, 456, 461
Varl Jože
Vasović Čedo: 233
Velikonja Vili-Jelko: 353, 359, 367
Venturini France: 239
Venzajz Ljudevit: 73, 76
Verbič Marija: 466
Verdnik Katarina: 432
Verdnik Matija (Štajzi, Moti)-Tomaž: 136, 291, 312, 314, 337, 340, 352, 427—440
Verdnik Tomaž: 432
Vergelj Albert: 337, 342, 345, 374
Vergelj Anka: 123
Vergelj Ivanka: 342, 374
Vergelj Rok: 291
Vergelj Tone: 11, 23, 123, 392
Videnič: 148
Vidic Anton: 417
Vidic Jože (pis.): 324, 393, 394, 396, 403, 405, 413, 415
Vidic Jože: 375
Vidmar Tugomir: 330
Vilfan dr. Joža: 287
Vilman Lojz: 291
Vipavec: 10
Vipotnik Anica: 229
Vister Tine: 291, 337, 392
Vizjak Miha: 157, 165, 173, 174
Vodnik Ivan: 374
Vodnik Valentin (pesnik): 454, 457, 462, 466
Vodnov Jaka: 306
Vodopivec Franc-Ciril: 348
Volbank dr.: 360
Volc Anton: 362
Volf Ana: 165
Volf Tomaž (talec): 374
Volf Matevž (s Slamnikov): 311
Volpi: 81
Voltaire: 454
Vošpernik Ulrik: 34
Vovk Andrej: 388
Vovk: 262
Vovk Angela: 416, 417
Vovk (Hraše): 363
Vovk Ivan-Živan (Tomi): 323, 326, 337, 342, 353, 361
Vrečar (polic.): 183
Vrečar dr. Ivo: 158, 165, 167
Vrhovec Janko-Majski: 353
Vrhovec(?)-Lado: 353
Vrhovec Lojze-Rab: 353
Vršaj Ferdinand-Matjaž(?): 359, 367, 369, 374
Vučković Tihomir: 376
Vujković S.: 192

Vuljč Franjo: 183
Vulović: 95

W

Walis Wilhelm: 363
Weingerl Marija: 289
Weiss (fotograf): 293
Weiss Štefan: 9, 64, 67, 68, 69, 75, 77, 89, 91, 94
Westen Avgust: 11, 156, 161, 169
Wester Josip: 466
Willomitzer Lovrenc: 461, 463, 465
Windischer dr. Franc: 81
Wohinz Milan: 262, 270, 279, 280, 281

Z

Zagorski Cvetko: 379
Zalokar: 394
Zalokar Anica: 394
Zalokar Ivanka: 394, 398
Zalokar Jože: 373
Zalokar Franc: 394, 395
Zalokar Peter: 394, 395
Zdarek Vlaclav: 411
Zevnik Franc: 291
Zibelnik Pavel: 403
Zidar Avgust: 376
Zieler: 329
Zima Jože: 376
Zima Karel: 351, 373
Zobec Helmut: 329
Zois Karel: 466
Zois Žiga: 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466
Zois Michelangelo: 455
Zola Emil: 380
Zor Marija: 107
Zoran Ivo: 82
Zrnec Metod: 116
Zugwitz Anton: 66, 67, 68, 70, 90, 100
Zugwitz Marija: 114
Zupan: 161, 163
Zupan Janez: 113
Zupan Marija: 373
Zupan Miroslav: 178
Zupan Tone: 362
Zupanc Ivan: 85
Zupančič Ignac-Dušan: 354
Zupančič Ciril: 376
Zwick Filip: 329

Ž

Žabkar Jože: 175
Žagar Jože-Zagorjan: 449
Žagar Stane: 108, 112, 114, 118, 197, 304, 310, 326, 349, 403, 417
Žagar Tone: 122
Žalik Matija: 150
Žaucar Pavle: 407, 408, 413
Žbontar Matej: 123
Žemva Albin: 337, 344, 352, 354, 363, 373
Žemva: 312
Žemlja Tinček-Triglavski: 354
Žerjal Drago: 178
Žerjav dr.: 210
Žgajnar Srečko: 403
Žirovnik Jože-Mičo: 354
Živković: 284
Živković Ljuba: 262
Žnidar Anton: 66, 75, 80
Žorga Jakob: 23, 24, 73
Žugić: 240, 269
Žugić Pepca (gl. Perko Pepca)
Žumer Anton: 194
Žumer Jakob-Mitja: 320
Žumer Marija, roj. Stare: 194
Žumer Matija: 320
Žumer-Potočnik Marija: 181, 194, 195, 196, 199, 305, 311, 320
Župančič Oton: 133
Žužek Marija: 165
Žvab (gostilna): 122
Žvani (bratje): 312
Žvan Andrej-Boris: 355, 362
Žvan Alojz: 311, 316, 317, 320

SEZNAM KRATIC IN NJIH POMEN

ACK ZKS — arhiv centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije
avg. — avgust
c. — cesta
cit. — citat
CK — centralni komite
CRSVJ — Centralno radničko sindikalno veće Jugoslavije
CO — centralni odbor (sh)
čl. — člen
dec. — december
del. — delavski
DKD — Delavsko kulturno društvo
dr. — doktor
DSS — Delavska socialistična stranka (za Slovenijo)
DZ — delavska zbornica
ERP — European Reconvery Program (evropski obnovitveni program)
fasc. — fasciculum, fascikel
FIS — Fédération Internationale de Ski (mednarodna smučarska zveza)
G — označba za kurirske postaje na Gorenjskem
g. — gospod
GESTAPO — Geheime Staats Polizei (tajna državna policija)
Gor. — Gorenjska
HRS — Hrvatski radnički savez (podružnice fašističnega JUGORAS-a v Hrvatski)
idr. — in drugi, in drugo
inv. št. — inventarna številka
inž. — inženir
IO OF — izvršni odbor Osvobodilne fronte
itd. — in tako dalje
IZDG — Inštitut za zgodovino delavskega gibanja
JDS — Jugoslovanska demokratska stranka
Jes. — Jesenice
JNS — Jugoslovanska nacionalna stranka
JRZ — jugoslovanska radikalna zajednica
JSDS — Jugoslovanska socialna demokratska stranka
JSZ — Jugoslovanska strokovna zveza
JUGORAS — Jugoslovanski radnički savez (fašistični sindikat)
J. V. — Jože Vidic
K — označba za kurirske postaje na Koroškem
KID — Kranjska industrijska družba

km — kilometer
knj. — knjiga
KPA — Komunistična partija Avstrije
KPJ — Komunistična partija Jugoslavije
KPS — Komunistična partija Slovenije
k. z. — kazenski zakon
l — liter
l. r. — lastnoročno
MAO — Medstrokovni akcijski odbor
MK — Mladinska knjiga
M. Kl. — Miha Klinar
NDPJ — glej NRPJ
NRPJ — Nezavisna radnička partija Jugoslavije (Neodvisna delavska stranka Jugoslavije)
NOB — narodnoosvobodilni boj
NOG — narodnoosvobodilno gibanje
NOV — narodnoosvobodilna vojska
NOV in POS — Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Slovenije
npr. — na primer
NSZ — Narodna strokovna zveza
obč. — občinski
OF — Osvobodilna fronta
O. f. — glej OF
OK — okrožni komite
OkK — okrajni komite
OK VOS — okrožna komisija Varnostno-obveščevalne službe
ORJUNA — Organizacija jugoslovanskih nacionalistov
oz. — oziroma
par. — paragraf
PD — planinsko društvo
PK KPS — pokrajinski komite Komunistične partije Slovenije
PK VOS — pokrajinska komisija Varnostno-obveščevalne službe
PO OF — pokrajinski odbor Osvobodilne fronte
poj. — pojasnitev
polic. kom. — policijski komisar(iat)
pov. br. — poverljivi broj (sh)
prip. — pripomba
prof. — profesor
p. s. — glej P. S.
P. S. — post scriptum, pripis
PZS — Planinska zveza Slovenije
red. št. — redna številka
RK — Rdeči križ
r. k. — rimskokatoliški
roj. — rojen
RP — rdeči prapor
RTV — radiotelevizija
s. — sodrug, tovariš (star.)

SDSJ(k) — glej SRPJ(k)
SRPJ(k) — Socialistička radnička partija Jugoslavije (komunista) (Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov))
sept. — september
SGRJ — Savez gradbenih radnika Jugoslavije (Zveza gradbincev Jugoslavije)
sh — srbohrvaški
SHS — (država) Srbov, Hrvatov in Slovencev
SKOJ — Savez komunističke omladine Jugoslavije (Zveza komunistične mladine Jugoslavije)
SLO — splošni ljudski odpor
SMRJ — Savez metalskih radnika Jugoslavije (Zveza kovinarjev Jugoslavije)
SOb — skupščina občine
s. r. — svojeročno
SRS — Socialistična republika Slovenije
star. — starinski, starinsko
SZ — Sovjetska zveza
št. — številka
TBC — tuberkuloza, jetika
t. i. — tako imenovan
t. j. — to je
t. l. — tega leta
TM — tehniški muzej
t. m. — tega meseca
TOI — trgovina, obrt in industrija
tov. — tovariš(ica)
TPD — Trboveljska premogokopna družba
t. zv. — glej t. i.
URSSJ — Ujedinjeni radnički savez sindikata Jugoslavije (Združena delavska sindikalna zveza Jugoslavije)
v. d. d. t. — vršilec dolžnosti državnega tožilca
VKP(b) — Vsesojuznaja komunističeskaja partija (bolševikov) (Vsezvezna komunistična partija (boljševikov))
voj. zg. — vojaški zgodovinski
ZDA — Združene države Amerike
ZDLS —
ZKJ — Zveza komunistov Jugoslavije
ZKS — Zveza komunistov Slovenije
z. n. u. — Zakon notranje uprave (sh)
ZRN — Zvezna republika Nemčija
ZZD — Zveza združenih delavcev (podružnica fašističnega JUGORAS-a v Sloveniji)
ŽŽJ — Zveza železničarjev Jugoslavije
ŽJ — Železarna Jesenice
žand. — žandar(merija)

OBČINSKA KNJIŽNICA
JESENICE

Izdala in založila Kulturna skupnost Jesenice — Sodeloval oddelek za zgodovino delavskega gibanja in NOB Tehniškega muzeja Železarne Jesenice — Uredniški odbor: Predsednik Zvone Labura in člani Jaka Klinar, Miha Klinar, Franc Konobelj-Slovenko, Tone Konobelj, Vencelj Perko, Jože Podobnik, Dušan Stare, Jože Varl, Edo Žagar — Glavni in odgovorni urednik Miha Klinar — Zunanja oprema akad. slikar Janez Ravnik — Notranja oprema Tone Konobelj — Izdelava fotografij Irena Kučina — Tisk, klišeji in vezava Gorenjski tisk Kranj — Naklada 1000 izvodov, 1979-80